De memoires

Leo Tindemans

bron
Leo Tindemans, *De memoires*. Lannoo, Tielt 2002

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/tind002memo01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

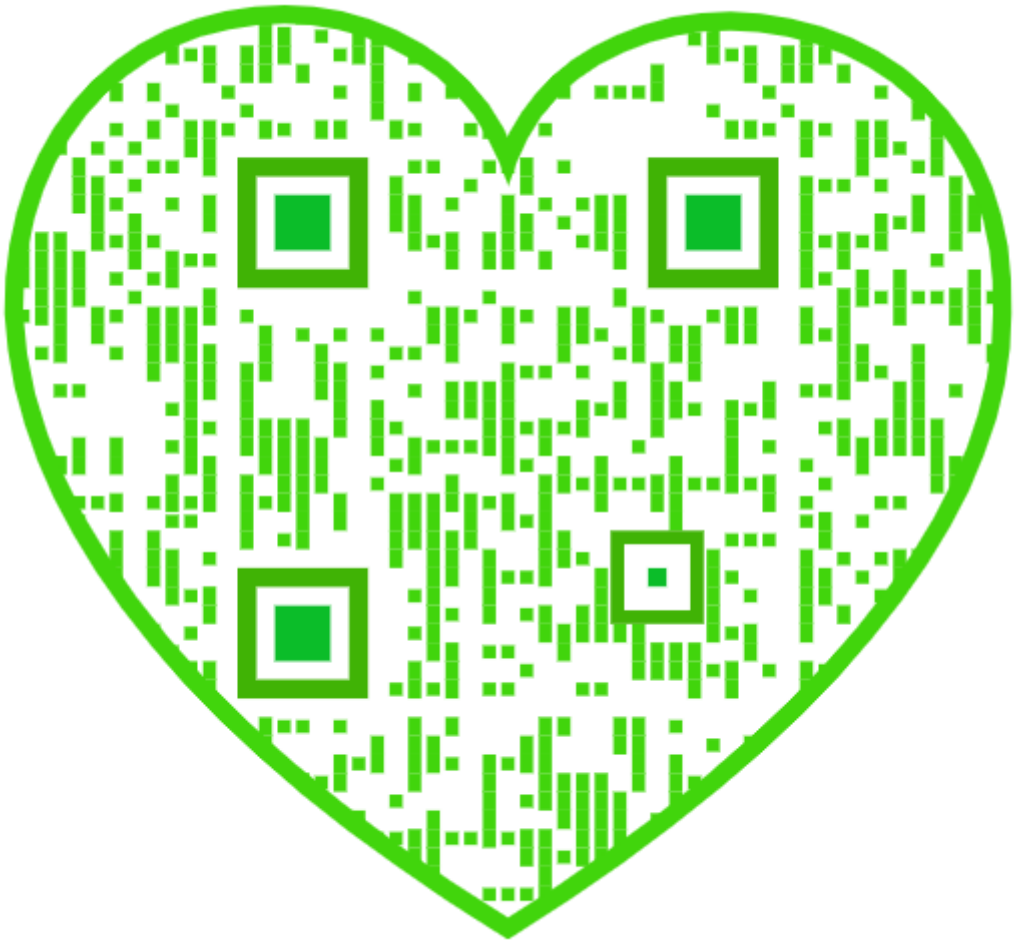

‘In dit kermisvertoon zoek vriend noch magen,
Hoor naar mijn woord: wil niet om toevlucht vragen.
Aanvaard het leed, wees goedsmoeds in de smart
en denk niet dat u iemand zal beklagen.’

J.H. Leopold

‘Le pouvoir, la fortune, le bonheur,
les grandeurs, les succès subis,
ne gâtent que ceux qui étaient
déjà gâtés d'avance.’

Sylvain Van de Weyer

‘Of men goed of kwaad van u vertelt,
heeft geen belang, het verandert
niets aan wat u werkelijk bent.’

Thomas a Kempis

Proloog

Vaak zijn de feiten en gebeurtenissen in het leven nog niet aan de actualiteit ontsnapt of ze worden, zonder bezinning of rijping, als een Vulgaat opgediend. Het is me in mijn wereld gegund geweest over de relatie tussen politicus en waarnemer - tussen actor en verslaggever - een en ander te zeggen. In feite dreigen we aan beide zijden slachtoffer te worden van een onvermijdelijke mise-en-scène. De verslaggever, ook de beste, staat aan de buitenkant van de belegerde stad terwijl de actor vanuit de omsingelde vesting tot besluiten moet komen.

De Fransman Georges Mandel, slachtoffer van zijn politieke actie, placht te zeggen dat een politicus ertoe dient om door de pers te worden aangevallen. Over dit soort confrontaties zou veel te filosoferen vallen, maar daarmee belanden we in de politieke wetenschap en ook in de polemiek over de geschiedenis als vak.

In ieder geval leveren in België, meer speciaal in Vlaanderen, de politieke actoren traditioneel weinig leesmateriaal over hun deelname aan het bestuur van land of regio. Zulke cultuur is bij ons nagenoeg onbestaande. Dat de wil aanwezig moet zijn om het door hen beleefde deel van de waarheid getrouw weer te geven, hoeft wel geen betoog.

Ooit werd mij door een Vlaams televisiestation gevraagd naar een opinie over politici. Ik ben zo onvoorzichtig geweest daarop in te gaan. Ik poneerde om te beginnen dat de parlementaire wereld (waartoe ik me beperkte) een staal van de bevolking vormt waarin men stromingen en strekkingen, neigingen en opinies terugvindt die ook kenmerkend zijn voor de bevolking waarvan zij deel uitmaken. Alleen, zo voegde ik er zachtjes maar met overtuiging aan toe, zijn drie types er allicht ietwat sterker vertegenwoordigd dan in het gros van de bevolking.

Zo is er bijvoorbeeld het egocentrische type, omdat het politiek milieu met zijn verkiezingen, spreekbeurten en publieke optredens deze aandrift fel aanzuigt. Ten tweede is de Popov-mensensoort in een parle-

ment oververtegenwoordigd. Het wiel wordt door hen herhaaldelijk opnieuw uitgevonden vermits men niet dikwijls een efficiënte oplossing voor bijvoorbeeld het werkloosheidsprobleem kan voorhouden. Ten derde is de *Selbstmythologisierung* een besmettelijke ziekte waartegen politici zich tijdig moeten laten inenten. Het gevaar is inderdaad verre van denkbeeldig dat politieke wezens op den duur opgaan in wat spindoctors van hen pogen te maken. Vanzelfsprekend lijden niet allen aan zulke hypertrofie maar allen staan bloot aan een intoxicatie. Het schrijven van memoires mag het weerstandsvermogen daartegen niet aantasten en moet dus met grote voorzichtigheid worden ondernomen.

Zelf behoor ik tot die categorie van de bevolking die gevoelig is voor ideeën, ethische normen en waarden op politiek, sociaal, economisch of cultureel vlak. Voortdurend ben ik trouwens geconfronteerd geweest met de vraag in hoever opvattingen mijn houding in de politieke strijd hebben geïnspireerd.

Al te veel auteurs hebben gemeend een staf te moeten breken over het schrijven van memoires. Toch kwam ik voor mezelf tot het besluit brokstukken uit mijn bestaan in verhalende vorm bijeen te brengen. Mijn vrouw drong al sedert jaren aan en iedere gehuwde man weet hoe prikkelend zulke stem kan werken. Ook werd ik door mijn kinderen uitgevraagd wat er in mijn politieke leven zoal was gebeurd en hoe bij bepaalde gebeurtenissen de vork in de steel zat. Ook vrienden - echte - porden me wel eens aan om waarheidsgetrouw te vertellen hoe en waarom ik tot bepaalde houdingen, beslissingen of standpunten was gekomen. Zij legden er de nadruk op dat de waarheid recht heeft op erkenning. Meer dan eens zette ik dan een of ander incident uiteen en vroeg of ik dat in geuren en kleuren mocht beschrijven. Niet zelden was de geschrokken reactie: dat doe je beter niet!

Bij de overwegingen die me hebben aangezet om een vijfhonderdtal dagen van mijn bestaan te besteden aan het schrijven van gedenkschriften heeft ongetwijfeld de bedenking meegespeeld dat ik enkele belevenissen heb meegemaakt die de betekenis van een kleine bijdrage tot de geschiedenis kunnen krijgen. Af en toe erger ik me aan geschriften, zelfs academische, die weleens op apodictische toon een verhaal vertellen - het kan ook een commentaar zijn - waarvan de inhoud volgens mij niet altijd met de waarheid ‘en niets dan de waarheid’ strookt. In de mate van het mogelijke zou ik er graag toe bijdragen om correcties aan te brengen in de formulering van betwiste feiten.

De vroegere Franse eerste minister Edgar Faure heeft twee dikke boeken nodig gehad om een deel van zijn leven te vertellen. Een derde was in voorbereiding toen de dood hem kwam verrassen. Ik wilde het proberen met één volume. Dat hield in dat ik mezelf moest verplichten tot een strenge selectie en dat sommige bijzonderheden, betwistingen, polemieken of beoordelingen, niet de aandacht hebben gekregen die ze wellicht verdienen. Kiezen is nu eenmaal verzaken.

Graag had ik meer namen vermeld, meestal om mijn dankbaarheid, mijn genegenheid of mijn vriendschap onder woorden te brengen. Misschien bundel ik nog wel eens een aantal herinneringen en belevenissen, wat me zou toelaten meer namen van medewerkers, getrouwen, kameraden, bondgenoten, kemphanen, kwelgeesten of muiters te vermelden. Ik doe echter geen belofte. Het gaat om een opwelling waarmee ik sommigen een genoegen kan doen. Wie weet?

In welke toonaard heb ik mijn geschrift opgesteld? Het gaat om de weergave en interpretatie van feiten waarbij altijd mensen zijn betrokken. Edgar Faure, die ik zoëven vernoemde, gaf aan zijn eerste boek als ondertitel mee: ‘U hebt ongelijk met altijd gelijk te hebben’. Op een geestige manier beroemde hij er zich dus op altijd gelijk te hebben gehad. Zulke bewering ligt niet in mijn aard. Ook al ben ik ervan overtuigd vaak de beste oplossing op zak te hebben, ik wil of durf toch niet te beweren dat het gelijk altijd aan mijn zijde heeft gestaan.

Robert Vandekerckhove oordeelde eens: ‘In een debat is Tindemans zelden agressief, maar eenmaal overtuigd van de beste oplossing, zal hij die niet opgeven.’ Een keer heb ik me op dit stuk op een markante wijze verdedigd. Dat gebeurde toen Jef Houthuys, de vroegere voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond, mij nodig had voor een probleem aangaande ontwikkelingssamenwerking, een sector waarmee hij zich op pensioenleeftijd nog onledig hield. Hij begon het gesprek met de woorden: ‘Leo, we zijn allebei mis geweest.’ Hij had namelijk bijgedragen tot de val van de eerste regering waarvan ik de leiding had gehad. ‘Jef’, repliceerde ik kort. ‘Ik moet jouw geweten niet onderzoeken, maar ik zie wat mij betreft niet in waar ik een vergissing zou hebben begaan op het gebied dat jij bedoelt.’

Ik ga de lezer of de lezeres van mijn levensverhaal niet vermoeien met het verhaal van de zoektocht naar een gepaste titel. Meer dan eens meende ik die gevonden te hebben. Maar na een nacht slapen bleek die dan toch niet zo denderend te zijn. Bij nader inzien suggereerde hij dingen die ik er

helemaal niet wenste in te leggen. Sommige titels leken perfect te passen voor een aspect van mijn openbare leven maar volstrekt niet voor de strijd om maatschappelijke hervormingen, om veiligheid, om de staatsstructuur, om het welzijn, om het onderwijs of om de culturele ontplooiing. Kortom, de zoektocht naar een titel die ook het karakter van mijn geschrift tot zijn recht zou doen komen zonder de auteur te kort te doen, leek wel op een expeditie naar de Noordpool. Ten slotte werd, mede door mij maar toch als besluit van een degelijke discussie, gekozen voor *Gedreven door een overtuiging*. Het kon ook 'bezield' zijn, maar vermits dit werk hoofdzakelijk over politiek gaat, bleven we bij 'gedreven'.

Gedenkschriften mogen niet oeverloos zijn. Mijn droom bestaat erin dat wat ik heb te vertellen, ook wordt gelezen. Wel zal opvallen dat mijn activiteiten waren verspreid over binnen- en buitenland en in dit boek vaak niet kunnen worden gescheiden. Tijdens het schrijven was ik steeds de Chinese wijsgeer indachtig die al wist dat wie een volmaakt boek wil voortbrengen het werk nooit zal beëindigen.

In mijn memoires spreek ik uiteraard over ontmoetingen met gezagsdragers, politici en experts. Dit heeft mij nooit de dialoog met onze eigen mensen doen vergeten. Toen ik in 1978, na mijn ontslag als eerste minister, te Diksmuide tot ridder werd geslagen in de Orde van 't Manneke uit de Mane - een vereniging met een groot verleden - zei schrijver André Demedts: 'Nooit stond een eerste minister dichter bij zijn volk dan Leo Tindemans, nooit ook stond een volk dichter bij zijn eerste minister.'

Ik heb vijftig jaar lang het land doorkruist, maar meest van al de Vlaamse provincies en Brussel om de mensen van bij ons uit te leggen wat er gebeurde in de politiek en wat er op het spel stond. Ik wist bovendien maar al te goed dat Vlaanderen in de negentiende of de twintigste eeuw weinig bij Europa of internationale zaken was betrokken. Het leven heeft me de kans geboden precies op deze gebieden actief te zijn en een rol te spelen. Hierdoor zou de indruk kunnen ontstaan dat ik minder aandacht heb voor mijn wortels. Niets is minder waar. Uit mijn levensverhaal zal blijken dat ik nooit het contact heb verloren met de mensen van bij ons. Voortdurend dacht ik aan degenen die in mij hun vertrouwen hadden gesteld.

Ik beschouw het als mijn plicht allen te bedanken die mij bij deze inspanning als schrijver hebben geholpen: mijn vrouw, die deze concentratie en isolatie met een oneindig geduld heeft verdragen, Petra Mangelschots

voor de hulp bij opzoekingen, Ria Torbeyns voor het voorbeeldige typewerk, Griet Luyten voor de eindredactie en vanzelfsprekend ook Uitgeverij Lannoo, in het bijzonder Lieven Sercu voor zijn nooit rustende zorg en Godfried ridder Lannoo voor zijn persoonlijke belangstelling en blijvend vertrouwen.

Voor mij was de doorlichting op mijn niveau van nagenoeg een halve eeuw een ongelooflijk boeiend, absorberend avontuur. Het werd voor mij de beschrijving van een bijzonder spannende, eigenlijk revolutionaire periode van onze geschiedenis op alle gebied, in Vlaanderen, in België, in Europa, in de wereld. We weten vandaag niet waar we naartoe gaan, maar het kan nooit kwaad te weten vanwaar we komen, althans politiek gesproken.

Onnodig te zeggen dat ikzelf, alleen, de verantwoordelijkheid draag voor wat in deze bladzijden te lezen staat.

Leo Tindemans

I. De voorbereiding 1922-1971

‘Alleen de wijze is het gegeven niets met tegenzin te doen.’
Cicero

1
Maandag, 17 juni 1968

Als secretaris-generaal van de Europese Unie van Christen-Democraten beschikte ik in de jaren zestig over een kantoor in het haast futuristisch gebouw van de CVP-PSC in de Brusselse Tweekerkenstraat. Met de regelmaat van de seizoenen kwamen Amerikaanse professoren er rondneuzen om te onderzoeken welke doctoraten in geschiedenis of politieke wetenschap uit het archief van de organisatie konden worden gepuurd. Drie wanden vormden er de ruggensteun voor registers die de geschiedenis omsloten van de samenwerking die in 1945 was ontstaan tussen Europese politieke partijen met christen-democratische inslag. Deze historische, politieke besprekingen werden overigens gevoerd door pioniers die later in hun land, en vaak ook nog daarbuiten, grote bekendheid zouden verwerven.

Op maandag 17 juni 1968 zat ik in deze politieke schatkamer na te denken over de Belgische regeringscrisis en wat de pers daarover had te vertellen. Eigenlijk was ik die dag naar Brussel gekomen om te werken aan de voorbereiding van een voordracht. Enkele Nederlandse leraars uit het secundair onderwijs hadden een reis naar Brussel gepland en wensten bij die gelegenheid een uiteenzetting te beluisteren over de oorsprong van de politieke partijen in België, wat me uiteraard ook moest toelaten over hun hedendaagse positie uit te weiden. Om mijn geheugen wat op te frissen had ik enkele boeken meegebracht, waarvan ik me nog *Woelig België* van Dr. M. van Blankenstein en *Herinneringen* van Hendrik de Man voor de geest kan halen. Toen ik echter het nieuws van de dag doornam werd ik overdonderd door een stortvloed van beelden en beschouwingen die mijn geest niet meer losliet.

Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog heeft de Belgische samenleving vier schokkende conflicten doorgemaakt die telkens weer een bedreiging leken te vormen voor de toekomst van de Belgische staat.

Achtereenvolgens waren dat de koningskwestie, de schoolstrijd, het verzet tegen de Eenheidswet en de strijd om de splitsing van de Leuvense Universiteit; keer op keer gekenmerkt door incidenten, ongewone emotionaliteit, politieke en sociale scheuringen, opruiend taalgebruik en soms zelfs door illegale acties.

De koningskwestie, de schoolstrijd en het verzet tegen de Eenheidswet hebben ongetwijfeld hier en daar wonden geslagen en littekens nagelaten, maar alles wel overwogen vormden zij geen blijvend gevaar voor het behoud van een staatskader waarbinnen de wetgever probeerde het leven draaglijk te maken. Het vierde conflict echter, dat van de splitsing van de aloude unitair beheerde Katholieke Universiteit van Leuven, heeft op de Belgische staat en zijn volk een weerslag gehad die tot op vandaag nog niet volledig is weggeëbd. Ik heb deze vier historische conflicten van nabij gevolgd.

Tijdens de koningskwestie was ik in Burcht, overigens zonder daartoe kandidaat te zijn, tot voorzitter van het Comité voor de Volksraadpleging verkozen. Een delegatie van de bevolking was immers spontaan tot mij gekomen met het verzoek het voorzitterschap te willen aanvaarden, nadat geen enkele notabele of oud-strijder bereid was gevonden om die verantwoordelijkheid op zich te nemen.

De ontwikkeling van de koningskwestie had ik al met jeugdig gemoed op de voet gevolgd. Uiteraard herinnerde ik me nog zeer goed de capitulatie van het Belgische leger in 1940 en de rol die koning Leopold III daarin had gespeeld. Op bevel van de regering moesten alle jongeren tussen zestien en vijfendertig uitwijken naar Roeselare voor een militaire opleiding, en gezien mijn leeftijd, ik was net achttien, gaf ook ik in mei 1940 gevolg aan deze krankzinnige beslissing. Duizenden jongeren hadden het slachtoffer kunnen worden van een bombardement in de overvolle West-Vlaamse stad!

Onderweg naar Roeselare kreeg ik het tegenbericht dat Toulouse het nieuwe verzamelpunt was geworden. Ik zat in een groep fietsende padvinders toen we werden tegengehouden in Abbeville, waar de brug over de Somme was opgeblazen. Pas na de oorlog zouden we vernemen dat Joris van Severen in die stad werd neergeschoten.

Langs de kust probeerden we een weg naar huis terug te vinden, maar alles was versperd tussen Boulogne en Duinkerken. We wisten niet wat er gaande was, want we waren niet op de hoogte van de aftocht van de Britten. Nadat we midden in een zwaar oorlogstreffen waren terechtgekomen

bereikten we met grote moeite Wimille, een dorpje waar we hongerlijdend, maar zonder grote verliezen en wachtend op betere tijden, een schuilplaats vonden. Voor ons betekende de capitulatie van het Belgische leger een verlossing in extremis, aan de poort van de dood.

Ook na de oorlog ben ik de politieke benadering van de koningskwestie in al haar aspecten blijven volgen. Ik heb er vooral uit onthouden dat het bevelhebberschap van het leger anders of alleszins preciezer moest worden bepaald dan in de Grondwet tot dan toe werd omschreven, en ook dat de verhouding tussen staatshoofd, regering en parlement niet duidelijk genoeg kan worden vastgelegd in een constitutionele monarchie. Tot op de dag van vandaag houdt dit fundamentele probleem, dat in België af en toe vrij slordig wordt behandeld, me bezig.

Sinds de koningskwestie heb ik overigens ook een afkeer van referenda of volksraadplegingen die zogenaamd nationale problemen moeten oplossen. Een probleem wordt echter niet opgelost door er een ander te creëren dat bovendien de staat kan ondermijnen. Het overleg in de representatieve democratie biedt volgens mij minder gevaar om een fatale confrontatie te ontketenen dan een zogeheten ‘nationale bevraging’ met vitale betekenis.

De schoolstrijd heb ik eveneens van nabij meegemaakt. In de jaren vijftig waren zowel Vlamingen als Walen met ongewoon sterke banden aan hun school gebonden. De achteruitgang van de kloostercongregaties in het onderwijs was toen immers nog niet begonnen. Minister Collards betwiste maatregelen op onderwijsgebied wekten de indruk dat een campagne tegen de geloofsovertuiging een corollarium van de schoolstrijd vormde. De mobilisatie van de sympathisanten met het ‘vrij onderwijs’ leek op een massale volksbeweging.

De strijd deed me inzien dat het beginsel ‘vrijheid van onderwijs’ zoals dat in de Grondwet was opgenomen, eigenlijk de basisfilosofie moet vormen van een vreedzame coëxistentie op onderwijsgebied. Tijdens de onderhandelingen over de schoolstrijd, heb ik Robert Houben met heel zijn overtuiging, en die was groot, overigens ook dat standpunt horen verdedigen. En bij die onderhandelingen ging het niet om een of ander onbeduidend akkoordje, maar wel om een wezenlijk beginsel.

Voor mij was deze problematiek ook een leerschool. In het werk van de Franse socioloog Georges Sorel had ik gelezen dat een massa nooit in beweging zal worden gebracht door louter intellectuele standpunten, die hij overigens in het marxisme had ontdekt. Associatieve factoren als taal,

godsdienst, geschiedenis, afgunst, afkomst, ras en etnische verschillen kunnen dat echter wel door de kracht waarmee de mens ze voor edele en minder edele motieven aangrijpt. Vandaar ook dat zowel communisten als fascisten kunnen citeren uit zijn geschriften.

De staking tegen de Eenheidswet van 1960-1961 was het derde politieke conflict dat ik van nabij heb gevolgd. De subversieve bedoelingen die eraan werden gekoppeld in Wallonië vormden een voorbeeld van onzinnige, gevaarlijke en misbruikte sociale actie tegen maatregelen die onvermijdelijk waren om tot een betere staatshuishouding en een expansieve economie te komen. Het coërcitieve karakter van de actie, zoals dwang tot werkonderbreking en dreiging met sabotage, leidde tot conflicten in werkplaatsen en bureaus. Werknemers en ambtenaren die niet wilden staken tegen de toenmalige regering, om welke reden dan ook, werden brutaal aangepakt, geslagen en gemolesteerd. Dat gebeurde vooral in Wallonië, maar ook in Brussel. In botsingen met de rijkswacht vielen er bovendien vier doden.

Vooral onder impuls van de Luikse vakbondsleider André Renard, was de staking een voorbeeld van extraparlementaire actie tegen de politiek van een parlementaire democratie, meer bepaald tegen een regering die na verkiezingen aan de macht was gekomen. Na de onlusten werd de regering-Lefèvre-Spaak gevormd, een coalitie van christen-democraten en socialisten, die later de inhoud van de Eenheidswet zou uitvoeren. Politiek gesproken heeft eerste minister Gaston Eyskens toen, door niet toe te geven aan de druk, de democratische besluitvorming gered.

Deze bewogen periode heeft me doen nadenken over de draagwijdte van democratische besluitvorming. Niet iedereen die zich democraat noemt, houdt zich immers in moeilijke omstandigheden aan de spelregels. Jaren later moest ik hieraan terugdenken toen ik in een verklaring van de Franse politicus Edouard Balladur las dat hij, liever dan steeds opnieuw met serieuze voorstellen te falen, uiteindelijk toch met halve maatregelen een en ander probeerde te hervormen.

Het vierde conflict, dat van de overplanting naar Wallonië van de Franstalige afdeling van de Katholieke Universiteit van Leuven, heeft een diepe psychologisch-politieke impact gehad op het land waarvan alle sporen nog niet zijn uitgewist tot op de dag van vandaag. Voor België was mei 1968 niet ‘l'imagination au pouvoir’, zoals werd geëist in Parijs, en evenmin een opstand van studenten met revolutionaire oogmerken. Het was echter wel een strijd om de beroemde Leuvense alma mater te splitsen in twee universiteiten, een Vlaamse en een Waalse, waarvan de laatste

werd aangemaand het Leuvense grondgebied te verlaten. De vraag op dat ogenblik was dan ook of de wonden die toen werden geslagen nog ooit volledig konden worden geheeld.

Het hoofditem van het radionieuws van 17 juni 1968 was de ontzetting en sluiting van de Sorbonne, de bekende universiteit van Parijs, die sinds enige weken door haar studenten werd bezet. Alles wees erop dat vanaf die dag aan de terugkeer naar *law and order* kon worden gewerkt. In eigen land werd verwacht dat regeringsformateur Gaston Eyskens snel het resultaat van zijn inspanningen om een regering op de been te brengen, bekend zou maken. 'Ofwel', zo klonk het vrij simplistisch, 'zal hij slagen in die onderneming, ofwel wordt hij verplicht zijn opdracht terug te geven aan het staatshoofd.'

De aanstelling van Eyskens als formateur was een verrassing geweest, vooral voor de pers, die zich aan een opdracht voor Paul vanden Boeynants had verwacht. De Brusselse politicus had, vreemd genoeg, geen interesse getoond voor de opdracht, ofschoon hij zonder veel schade door de regeringscrisis over Leuven was gesparteld.

Regering-Vanden Boeynants-De Clercq

De vorming van de eerste regering-Vanden Boeynants, op 19 maart 1966, met aan liberale zijde Willy de Clercq, was nochtans niet zonder slag of stoot verlopen. Bij de parlementsverkiezingen van 1965 hadden zowel christen-democraten als socialisten een pijnlijke nederlaag geleden. De regeringspartijen verloren 900.000 kiezers. Nochtans had de regering-Lefèvre-Spaak (1961-1965) haar ambitieuze programma uitgevoerd met een fiscale hervorming, de Schelde-Rijnverbinding, de oplossing van communautaire problemen en taalwetten, de hervorming van ziekte- en invaliditeitsverzekering, de dekolonisatie van Rwanda en Burundi, de zetelaanpassing in het parlement en hervormingen in onderwijs en cultuur. Maar de regering, zo beweerden de analisten, had heel wat burgers tegen zich in het harnas gejaagd door de belastingshervorming, de 'toegevingen' op taalgebied in Hertoginnedal, en een verkeerd begrepen uitspraak over de oud-strijders tijdens de artsenstaking.

Na de nederlaag probeerde Pierre Harmel met de verliezers een nieuwe coalitie op de been te brengen. Erg experimenteel qua structuur, kwam de coalitie niet van de grond. Zij struikelde over het remgeld in de

ziekteverzekering en viel. Naderhand leek het vrijwel onmogelijk dat de regeringspartijen niet tot een aanvaardbaar compromis waren gekomen. De mislukking was wellicht een teken aan de wand voor het verslechterende politieke klimaat in België.

Begin 1966 stonden de Belgische kandidaat-stuurlui weer voor de vraag hoe ze de crisis moesten aanpakken, met welke coalitie, met welk programma en met welke eerste minister. Binnen de Christelijke Volkspartij werd Gaston Eyskens aangespoord om in de regering te treden, maar de oud-premier weigerde van meet af aan en bleef buiten de onderhandelingen. Anderen oefenden dan weer druk uit opdat Paul vanden Boeynants de vorming van een nieuwe regering zou aanvaarden.

Achter deze personenkwestie ging uiteraard de vraag schuil welke coalitie er zou worden gevormd. De afzijdigheid van Eyskens maakte het voor de CVP wel makkelijker de kandidatuur van Vanden Boeynants naar voren te schuiven. Deze laatste had zich opgewerkt binnen de Belgische Slagersbond en was populair geworden in de politiek als minister van de Middenstand. Hij had iets van een coach van een voetbalclub en liep vaak met kleine en snelle passen, alsof hij met een bal dribbelde. Vanden Boeynants gaf graag raad aan zijn 'spelers', hij interesseerde zich voor hun lotgevallen en hielp hen met hun problemen. Bovendien besteedde hij zorg aan zijn uiterlijk en kledij en was hij een voortreffelijke gastheer.

Zijn ambitie reikte echter verder dan het stadion. Zijn belangstelling voor de 'competitie' combineerde hij met de handigheid, of zelfs sluwheid, en de mensenkennis van een succesvolle zakenman. Dat aangeboren talent verraste menig pretentieus criticus tot er zich een incident voordeed. Léo Collard, de toenmalige voorzitter van de Socialistische Partij, zag de tijd rijp om de opdracht van regeringsleider naar zich toe te halen. Hij verklaarde dat zijn partij bereid was in een coalitie te treden met de CVP-PSC, maar niet onder leiding van Vanden Boeynants. Dit creëerde uiteraard een probleem voor de christen-democraten, die zich verplicht zagen de rangen te sluiten achter de gewraakte politicus. De kandidatuur van Collard werd daardoor onmogelijk. Deze evolutie gaf dan weer aanleiding tot twisten in de schoot van het Algemeen Christelijk Werkersverbond, de overkoepelende organisatie van de christelijke arbeidersbeweging.

Veel werd weer verwacht van Paul-Willem Segers. Hij was oorspronkelijk secretaris-generaal en later voorzitter van het ACW. Hij werd ook bekend als schepen van de haven van Antwerpen. Sinds 1949 had Segers deel uitgemaakt van alle regeringen waarin de CVP was vertegenwoordigd. Hij gold als de raadgever, de wijze man, de toevlucht in de nood, de

bruggenbouwer tussen de politiek, met name de CVP, en de arbeidersbeweging. Kortom, hij was de reddende engel in moeilijke omstandigheden.

Ook nu leek de uitkomst van het conflict bijzonder ingewikkeld. Segers zou de waarborg moeten geven dat een regering met de liberalen en geleid door Vanden Boeynants, aanvaardbaar was voor het ACW. Hij had zich echter misrekend. August Cool, de sterke voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond, verzette zich met kracht tegen een deelname van Segers aan een regering met liberalen. Hij was daarin onmiskenbaar woordvoerder van een strekking in zijn beweging. Cool volhardde in zijn oppositie, alle inspanningen ten spijt om hem tot een andere houding aan te zetten. En Segers zwichtte voor de oekaze.

De regering-Vanden Boeynants-De Clercq werd beëdigd op 19 maart 1966. Ondanks de slechte wereldconjunctuur verklaarde zij zich vooral te willen toeleggen op een economisch-financieel herstelprogramma, op de herstructurering van de openbare financiën en op een dynamische politiek ter bevordering van de economische expansie. Om haar programma ook werkelijk te kunnen uitvoeren vroeg de regering tijdelijk bijzondere machten aan.

Hoewel Vanden Boeynants niet blind of doof bleef voor de communautaire problematiek, was zijn Brusselse achtergrond een remmende factor voor een doortastende aanpak van de dringendste kwesties. Bovendien had hij de politiek ter zake van de regering-Lefèvre-Spaak van nabij meegemaakt en was hij getuige geweest van de ontmoedigende weerslag ervan op de parlementsverkiezingen. Hij dacht er goed aan te doen de Vlaams-Waalse problematiek voor een periode van twee jaar op een achterplan te schuiven. Het ging dan ook van mond tot mond dat zij in de koelkast waren gestopt. Maar de regering zou worden overrompeld door een explosie van het taalprobleem, met name door de splitsing van de Katholieke Universiteit van Leuven in twee zelfstandige entiteiten.

Het taalregime in administratie en onderwijs was omschreven in de wetten van 30 juli en 2 augustus 1932. Het basisbeginsel van beide wetten was de eentaligheid in de twee grote taalgebieden, met ‘tegemoetkomingen’ - facilités - in gemeenten op de taalgrens. Overigens werden er ter oplossing van een regeringscrisis onder de regering-Lefèvre-Spaak (1961-1965) ook faciliteiten toegekend aan Brusselse randgemeenten.

Het taalregime in het onderwijs was echter niet toepasbaar op de universiteiten. Bovendien konden de kinderen van Franstalige professoren en personeelsleden aan de Katholieke Universiteit onderwijs in het Frans

volgen in fröbelscholen en lager en middelbaar onderwijs. In Kamer en Senaat werden verschillende wetsvoorstellen ingediend om de eentaligheid ook tot de universiteiten uit te breiden. Zij werden echter telkens opnieuw afgewezen of overgemaakt aan de zogenaamde Commissie Meyers, die was belast met het onderzoek van 'communautaire problemen'.

Door een groeiend aantal universiteitsstudenten, aangemoedigd door een sociaal geïnspireerde wet op de universitaire expansie, werden nieuwe kandidaturen opgericht. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat ze zouden afhangen van een 'moederuniversiteit'. In Vlaanderen werden Antwerpen en Kortrijk als vestigingsplaatsen genoemd. Nadien werd Limburg daaraan onder grote provinciale, politieke druk toegevoegd. Deze 'spreidingsidee', die de basis vormde van een 'ideologisch akkoord', werd bij de uitvoering van de wet prijsgegeven. Alleen Kortrijk beantwoordde aan de oorspronkelijke bedoeling. Elders werd enkel nog aan uitbreiding gedacht. Aan Franstalige zijde werden Namen, Waver, Bergen en Sint-Lambrechts-Woluwe voorgesteld.

Hoewel de bestaande Leuvense Universiteit zich feitelijk al tot twee delen had ontwikkeld, woog de aanwezigheid van Franstalige professoren en assistenten, hun gezinnen en hun diensten op het sociale en culturele leven van de middelgrote stad. Uiteraard was deze ambivalente toestand in de universiteitsstad meer dan een doorn in het oog voor de Vlamingen, die naar ontvoogding streefden.

De argwaan groeide nog nadat de Waalse secretaris-generaal van de Universiteit, professor Woitrin, in een interview over de 'grote driehoek Leuven-Waver-Brussel' had gesproken. Zowel de Université Libre de Bruxelles (ULB) als de Franstalige afdeling van Leuven had de toelating al gekregen om zich uit te breiden, de eerste tot het kanton Nijvel, de laatste tot Waver. In Vlaanderen werd gevreesd dat deze 'driehoek' een aanpassing van het taalregime zou vragen om een grote universitaire zone tot stand te brengen.

Ook de bisschoppen gingen zich met de zaak bemoeien. In hun mandement van 13 mei 1966 verklaarden zij dat er geen sprake kon zijn van de oprichting van een nieuwe Nederlandstalige of Franstalige universiteit, niet in de onmiddellijke toekomst, en ook niet op langere termijn. Evenmin werd de verdeling van het patrimonium of een ontmanteling van de universiteit van Leuven toegestaan. De institutionele en functionele eenheid van Leuven moest worden behouden.

Toen bekend werd dat Leuven-Frans een expansief plan had uitgewerkt om vanuit Leuven met vertakkingen naar Brussel en Ottignies te opereren, gingen de Vlaamse professoren en studenten in staking en spraken zich uit tegen het behoud van de Franstalige afdeling van de Universiteit in Leuven.

De bom barstte toen werd overwogen om de Franstalige afdeling van Leuven uit te breiden met nieuwbouw om de toevloed van studenten op te vangen. Gezaghebbende academici, zoals Gaston Eyskens, probeerden tevergeefs een uitweg te vinden. De voormalige premier lanceerde een plan om de nieuwbouw, inzien ze nodig bleek te zijn, enkele kilometer verder neer te planten, aan de andere kant van de taalgrens. Het plan lokte veel en meestal erg negatieve commentaar en reactie uit. De Walen aanvaardden niet dat hun Universiteit moest verhuizen uit Leuven.

Het politieke klimaat verslechterde zienderogen. Het Vlaamse studentenprotest vatte zijn actie samen met de voor de Franstaligen zeer kwetsende slogan 'Walen buiten'. In naam van de PSC, verklaarde voorzitter Albert Parisis afstand te nemen van haar Vlaamse 'zusterpartij'. De Belgische christen-democratische partij bestond voordien weliswaar uit een Vlaamse en een Waalse vleugel, maar beide vleugels zetelden toch samen in de bovenbouw, onder leiding van een nationale voorzitter, een secretaris-generaal en een partijbureau. Die structuur hield nu op te bestaan. CVP en PSC scheurden uiteen.

Sedert 30 april 1966 was Robert Houben voorzitter van de unitaire partij CVP-PSC. Hij was Vanden Boeynants opgevolgd toen die eerste minister werd. Senator Houben, oud-minister en directeur van het Studie- en Documentatiecentrum - dat later werd omgevormd tot het Centrum voor Economische, Politieke en Sociale Studies (Cepess) - incarneerde de christen-democratische gedachte in de moderne betekenis van die stroming. Hij was geen exponent van een bepaalde 'stand' en verdedigde zijn opvattingen in alle kringen van het maatschappelijke leven. Hij voelde zich geroepen om te 'verenigen', op basis van doctrine en programma.

De nieuwe voorzitter was niet alleen bekwaam, maar ook - wat in de politiek eerder zeldzaam mag worden genoemd - onthecht, niet opgejaagd door ambitie, en gezegend met een grote aandacht voor de polsslag van deze tijd. Hij was overtuigd van het christelijk geïnspireerd personalisme en vocht voor wat hij als een blijvende waarde, een onvervangbare waardering van het menselijk bestaan beschouwde. Bij de Belgische politici was de belangstelling voor het intellectuele gehalte van de politiek

doorgaans pover gebleven, maar Houben vormde daarop een grote uitzondering.

Een belangrijke verschuiving was ook het politiek vaarwel op 27 juli 1966 van Paul-Henri Spaak. Met hem verdween een politicus die, zowel voor, tijdens als na de oorlog, in grote mate het beleid mede had bepaald. Ook in het buitenland genoot hij groot aanzien. Hij had de Atlantische gedachte helpen gestalte te geven, hij was secretaris-generaal van de Navo geweest en voorzitter van de VN. Hij had de Europese eenmaking tot een politieke werkelijkheid weten te maken. Zijn ideeën en successen hadden echter, zoals altijd in het leven, ook afgunst en haat opgewekt. Zijn tegenstanders, vooral in de eigen partij, zagen in hem de prooi die moest worden vernietigd opdat ook zijn politiek zou worden opgegeven.

Op 2 februari 1968 verraste de hooggewaardeerde bisschop van Brugge, monseigneur De Smedt, iedereen door in een rede te Kortrijk te verklaren dat hij zich zwaar had vergist in zijn verklaring van 1966, toen hij het mandement van de bisschoppen had verdedigd. Het expansieplan van de Franstalige professoren was wel degelijk een ware provocatie voor de Vlamingen geweest.

Op 6 februari 1968 werd op vele plaatsen betoogd tegen de gang van zaken in Leuven. Dezelfde dag interpelleerde Jan Verroken, fractieleider van de CVP in de Kamer, de regering. Hij stelde voor om de beginselen van de taalwet in het onderwijs door te trekken tot op het niveau van de universiteiten. Bovendien eiste hij een duidelijke uitspraak over de overheveling van Leuven-Frans naar Wallonië. De eerste minister vroeg om een uitstel van 24 uur ten einde een verklaring te kunnen voorbereiden. De Kamer stond hem dat toe.

Wat de premier echter op papier had gezet, schonk blijkbaar geen voldoening aan de CVP-ministers, die beducht waren voor een breuk met hun parlementsfractie. Bovendien was er inmiddels ook een openbare opinie gegroeid in Vlaanderen. De christen-democratische bewindhebbers verklaarden dan ook niet langer regeringsverantwoordelijkheid te kunnen dragen onder die voorwaarden.

Op 7 februari 1968 diende Vanden Boeynants het ontslag van zijn regering in bij de koning. Diezelfde namiddag bracht P.W. Segers in de Senaat zware kritiek uit op Verroken en de CVP-ministers.

Wie de levensloop van Jan Verroken niet kende, zou hem niet voor een germanist, een filoloog, hebben gehouden. Als student had hij zijn eindwerk gemaakt over de Britse filosoof Edmund Burke. Dit wees er

alleszins op dat hij al vroeg interesse had getoond voor maatschappelijke problemen. Hij had snel vrij grote bekendheid verworven door een publicatie over het proces-Vindevogel, dat in de naoorlogse periode heel de streek van Ronse had beroerd.

Aangetrokken door de politiek, koos de bakkerszoon voor de Christelijke Volkspartij. Hij werd ook gesteund door het ACW. Jan was toen al een opvallend onafhankelijke geest en had een verbazende kennis van het volksleven, mensen, planten en dieren. Die kennis wist hij op een verrassende en oorspronkelijke manier in zijn toespraken, oordeelvellingen en artikelen te verwerken. Ook zijn taal had iets van een Oost-Vlaamse beminnelijkheid. De geschiedenis van de Vlaamse Beweging kende voor hem geen geheimen. Bij iedere uiteenzetting kon je van hem nog iets leren dat in geen boek was te vinden. Hoewel zijn parlementaire speeches altijd origineel, geïnspireerd, leerrijk en uitermate oprecht waren, kostte het wel eens wat moeite hem in zijn redeneringen te volgen. Verroken hield van het parlement.

Zijn democratische, diepgewortelde overtuiging berustte niet zozeer op een schoolse kennis van instellingen of op een modieuze houding afgeleid uit een soort *political correctness* avant la lettre. Zij beantwoordde integendeel aan een fundamentele ingesteldheid. Volgens Verroken moesten de ministers zich veel meer openstellen voor en luisteren naar de gekozen vertegenwoordigers van het volk. Zeer moeilijke problemen moesten in het parlement worden opgelost, niet door geheime onderhandelingen in een of ander kasteel. Hij verfoeide Hertoginnedal, Stuyvenberg, Steenokkerzeel en Egmont.

Het lijkt wel een tegenstrijdigheid dat juist deze rasechte democraat de val van de regering-Vanden Boeynants-De Clercq veroorzaakte, door twee vragen te stellen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Tot op de dag van vandaag beweert hij dit nooit te hebben nagestreefd. Integendeel, hij wilde enkel de regering dwingen haar ijskastpolitiek te laten varen en samen met het parlement tot een positiebepaling te komen.

Ik heb hem altijd geloofd. Toen ik hem in 2000 toevallig, in Leuven dan nog, ontmoette, begon hij plots, spontaan, over die beruchte 6 februari 1968 te spreken. Hij probeerde me, zover nodig, nogmaals te overtuigen dat hij toen geen crisis had gewild.

De harde realiteit was echter dat de Belgische politiek dergelijke open dialoog al lang had uitgesloten. Anderzijds waren onverwachte wendingen nooit uit de lucht, bijvoorbeeld voor hypergevoelige thema's als de

Leuvense kwestie. Dit bewijst dat ook de beste intenties in de parlementaire democratie een crisis kunnen veroorzaken. Wijsheid in de politiek is meestal de vrucht van pijnlijke ervaringen.

Later onthulde Gaston Eyskens in zijn memoires dat zijn plan voor Leuven, dat hij beschouwde als de basis voor een nieuwe dialoog tussen Vlamingen en Franstaligen, door Vanden Boeynants zelf werd afgewezen. 'In de vooravond van 13 februari 1968 werd ik ontvangen door Vanden Boeynants', schrijft hij. 'Hij zei me dat hij het eigenlijk eens was met mijn plan, maar dat het wellicht te laat kwam. Tijdens ons gesprek raakte ik ervan overtuigd dat Vanden Boeynants meende in gunstige omstandigheden ontslag te hebben genomen. Hij zou daarom geen initiatief meer nemen in de kwestie-Leuven en ook geen poging meer ondernemen om zijn kabinet opnieuw vlot te krijgen. Vanden Boeynants had trouwens andere plannen. Hij vertelde me dat hij een nieuwe partij wou oprichten, een zogenaamde nationale democratische partij, die hij in Brussel zou leiden. Hij was ook van plan met Vanaudenhove, een leidende figuur bij de liberalen, contact op te nemen om na te gaan of de CVP en de PSC met de liberale partij konden samengaan.' Eyskens voegde er nog aan toe dat hij Vanden Boeynants had gevraagd om hierover in alle talen te zwijgen. Desondanks had Vanden Boeynants zijn plannen voorgelegd aan een aantal 'vooraanstaanden uit de CVP', tijdens een vergadering in de Jozef II-straat te Brussel. 'Zijn voorstel,' aldus Eyskens, 'werd radicaal afgewezen.'

Tot op vandaag blijft het voor mij een raadsel waarom Vanden Boeynants zo open en weloverwogen zijn plannen voor de oprichting van een nieuwe partij meedeelde aan Gaston Eyskens, voor wie hij overigens een bewondering koesterde die aan verering grensde. Ik weet ook niet waarom hij daar met prominenten uit de CVP over sprak. Blijkbaar ging het om meer dan een improvisatie, om iets anders dan enkel de uiting van ontgoocheling. Collards beledigende uitspraak 'Oui au CVP, non à VdB' was in zijn voordeel uitgevallen en Vanden Boeynants was premier geworden. Misschien leed hij wel onder zijn onmacht om de 'communautaire' problemen met een 'Brussels' compromis uit de wereld te helpen? Nochtans had hij het ene na het andere succes geboekt. Kamerlid, minister voor de Middenstand, voorzitter van de grootste partij van het land, en ten slotte eerste minister. Wat was de oorzaak van zijn frustratie? Wat bezielde hem? Wat wilde hij worden, behalve burgemeester van Brussel? Zijn beroep had hem niet gehinderd de top te bereiken binnen een partij die vaak door standencorporatisme werd geplaagd. Was hij teleurgesteld, gekwetst of misschien verward? We zullen het nooit weten.

Op deze dramatische gebeurtenissen volgde nog een totaal onverwachte verklaring van kardinaal Suenens. In hun verklaring van 10 februari 1968 zagen de bisschoppen af van de geografische eenheid van de Leuvense Universiteit. Dat betekende dat Leuven-Frans kon worden overgeheveld naar Ottignies.

Het hoofdstuk Leuven was echter nog niet voltooid. Op 14 februari werd P.W. Segers aangesteld tot informateur van de koning om de politieke crisis te ontrafelen. Binnenskamers werd deze operatie beschouwd als een aanloop tot het formateurschap, zeker na zijn toespraak van 6 februari in de Senaat. Het oordeel van de kleine profeten luidde heel zachtjes dat hij misschien een kans had, 'als er toch een dialoog moest komen'. Anderen meenden dan weer dat de Antwerpse politicus wel een ministerportefeuille, maar nooit de functie van hoofd van het kabinet, zou aanvaarden. Voor Segers zelf bestond de opdracht eruit 'een ontleding te maken van de huidige politieke toestand, vervolgens een objectief rapport op te stellen voor de koning en van gedachten te wisselen met politieke personaliteiten om daaruit de politieke oplossing te halen'.

Al snel realiseerde hij zich de diepgang van de crisis. De nieuwe regering zou enkel kunnen worden gevormd door grondige hervormingsvoorstellen voor de Belgische staat. Maar hoe kon over dergelijk programma een regeerakkoord worden gevormd? Hoe zou het parlement reageren? Toen P.W. Segers al op 20 februari zijn opdracht aan de koning teruggaf, lokte dat bij sommige 'wijzen' nogal wat commentaar uit, en uiteraard niet altijd in dezelfde zin.

Door allerlei verklaringen, maar nog meer door de korte duur van de opdracht van de informateur, was wel duidelijk geworden dat de PVV en de BSP niet bereid waren in de nieuwe regering te treden. Er was trouwens geen programma, hoe kon een nieuwe ploeg dan van wal steken? Zoals zo vaak in een parlementaire democratie hoopte België dat de uitspraak van de kiezer een oplossing zou brengen. De vraag of nieuwe verkiezingen de zaken inderdaad konden vergemakkelijken werd niet gesteld.

In het Parlement volgde nog een verklaring tot herziening van de Grondwet. Op 2 maart 1968 verscheen zij in het Staatsblad, samen met het ontbindingsbesluit voor de wetgevende Kamers en de Provinciale Raden. De verkiezingen volgden op 31 maart 1968.

Verkiezingen 1968: taalpartijen winnen

Op het eerste gezicht leek het echter of de uitslag van de verkiezingen de gegevens van het dossier nog bemoeilijkte. De CVP verloor 6 zetels in de Kamer en behield er nog 45, tegen 51 in 1965. De PSC verloor er 8. In Brussel scoorde de kartellijst-Vanden Boeynants-Van Elslande goed met 9 zetels, een winst van 1. De PSC, met François Persoons als lijsttrekker, viel terug op 1 zetel. De BSP ging licht vooruit in Vlaanderen, 27 zetels, maar verloor in Wallonië, waar ze van 28 naar 25 zetels ging. De lijst van Simonet veroverde slechts 5 zetels in Brussel, tegen 9 bij de vorige verkiezingen. De Vlaamse socialistische lijst Rode Leeuwen had er 2. De PVV ging vooruit van 19 naar 22 zetels in Wallonië, maar moest er 1 in Vlaanderen en 3 in Brussel prijsgeven. De Volksunie won 8 zetels bij en kwam zo op een totaal van 20. Het kartel FDF-RW oogstte 12 zetels.

De algemene conclusie luidde dat de drie nationale partijen tot de verliezers behoorden. De CVP en de PSC spraken de wens uit dat de drie ‘groten’ de communautaire problemen zouden oplossen. Zowel Vanden Boeynants als Gaston Eyskens steunde deze visie. En volgens de laatste was dat ook het standpunt van de koning. De BSP echter sprak haar veto uit over Vanden Boeynants als premier en verzette zich al snel tegen een drieledige regering.

Vervolgens werd Adhémar d'Alcantara, voormalig minister van Middenstand, aangesteld als informateur. Hij moest verslag uitbrengen over de inhoud van een regeerprogramma met een regeling voor institutionele vraagstukken waarvoor de grootst mogelijke nationale steun kon worden gevonden. Al snel bleek dat de BSP zich tegen een drieledige regering bleef kanten en de socialist Léo Collard mocht als formateur zijn kansen uittesten om tot een bewindsploeg te komen. Van meet af aan liet hij verstaan dat hij een coalitie met BSP en CVP-PSC wilde vormen. In het document dat hij daartoe aan Houben, de nieuwe voorzitter van de CVP-PSC, overhandigde, legde hij de nadruk op de institutionele problemen. Voor Collard betekende dat in de eerste plaats economische decentralisatie met tal van gewestelijke maatschappijen, en niet de grondwetsherziening of de taalproblematiek.

Voor de CVP echter, bleven de Vlaams-Waalse kwesties de voornaamste en daartoe was een herziening van de Grondwet noodzakelijk. Mits een tweederde meerderheid zich daarvoor positief uitsprak uiteraard. Daarom drong Houben aan op een deelname van de liberalen aan

de besprekingen. Op dit cruciaal moment in de geschiedenis moesten ook zij daarvoor de verantwoordelijkheid dragen.

Maar de partijen kwamen niet tot een overeenkomst. Op 7 mei 1968 kreeg Vanden Boeynants de opdracht het formateurschap over te nemen. Twee dagen later, op 9 mei, stelde hij een ontwerpprogramma voor aan de drie partijvoorzitters Collard, Houben en Vanaudenhove. Kennelijk was dit document al een tijdje voorbereid. Meer dan 40 punten hadden betrekking op de communautaire problematiek en de hervorming van de staat. De formateur stelde evenwel voor om het programma met een drieledige regering uit te voeren, maar de BSP wilde daar niet van weten.

Meer en meer werd duidelijk dat de PVV niet langer eensgezind was over de antwoorden op de 'gemeenschapsvragen'. In tegenstelling tot sommige Franstaligen die Brussel niet langer wilden beperken tot haar bestaande grenzen, streefde het Liberaal Vlaams Verbond net wel het behoud daarvan na. Voorzitter Vanaudenhove zelf had vroeger al voorgesteld om de zes Brusselse randgemeenten 'met faciliteiten voor de Franstaligen' bij deze hoofdstedelijke agglomeratie te voegen.

De besprekingen zaten opnieuw muurvast, tot Robert Houben op 16 mei uitdrukkelijk bij Vanden Boeynants aandrong om onderhandelingen te starten zonder de PVV. Houben zette zo een stap in de richting van Collard. Op 7 juni werden de besprekingen afgerond met een programma van 161 punten. In feite kwam het document grotendeels overeen met het oorspronkelijke voorstel van Vanden Boeynants. Het omvatte onder meer voorstellen tot culturele autonomie, de overheveling van de Franstalige afdeling van de Universiteit van Leuven, economische decentralisatie door oprichting van gewestelijke economische raden, administratieve decentralisatie naar de provincies, waarborgen voor ideologische en taalminderheden.

Hoe Vanden Boeynants deze elementen had kunnen garen was niet met zekerheid te achterhalen. Gewoontegetrouw zal hij wel uit verschillende bronnen zijn gaan putten. Zo ligt het voor de hand dat hij hoogstwaarschijnlijk voor de gevoelige Vlaamse standpunten te rade was gegaan bij Jos de Saeger en Renaat van Elslande en ook grotendeels geïnspireerd was door het referaat dat op de studiedag van de CVP van 26 september 1964 was goedgekeurd onder de titel *Vlaamse Beweging in de politieke actualiteit*. Ik kende de inhoud ervan zeer goed. De tekst, die we met een kleine groep hadden voorbereid, was van mijn hand. Voor de kwestie-Leuven had hij wellicht zowel professor Woitrin als Gaston Eyskens geraadpleegd.

Anderzijds waren de posities van sociale en economische organisaties inzake economische decentralisatie voldoende bekend. Bovendien gaf dit laatste punt de toon aan in het eisenpakket van de Waalse socialisten, zoals de voorstellen van Collard dit nog hadden bewezen. Alles bij elkaar kwam de inspanning over als een niet onverdienstelijke poging om door een combinatie van realiteitszin, handigheid en een zweempje fatalisme, die elementen uit een pakket te beuren die door hun uitverkiezing de betekenis van 'onvermijdelijk' konden krijgen.

Christen-democraten en socialisten moesten zich op 12 juni 1968 over deze bundel voorstellen uitspreken. Was het mogelijk om deze nachtgedachten tot een regeerakkoord om te vormen? Bij de Franstalige socialisten was het verzet van een jonge garde vrij groot.

Die dag was trouwens onthutsend begonnen. Het Paleis had bekendgemaakt dat formateur Vanden Boeynants zijn opdracht aan de koning had teruggegeven en dat Gaston Eyskens de inspanning om een regering te vormen zou voortzetten. Die plotse wending in de evolutie van de crisis, gaf natuurlijk aanleiding tot heel veel commentaar. Waarom had Vanden Boeynants er de brui aan gegeven nadat hij zich met zijn voorstellen op communautair vlak had verbrand? Hij bleef voorstander van een drieledige regeringsploeg, maar een dergelijk voorstel vond geen genade in de ogen van de socialisten. De Vlaamse vleugel van deze partij zag bovendien in Vanden Boeynants geen aanvaardbare primus.

Spoedig zou ook blijken dat de Franstalige Brusselse socialisten de nieuwe equipe enkel zouden steunen wanneer hun eigen opvattingen in het regeerakkoord werden opgenomen. Een uitbreiding van het Brusselse territorium was voor de politici uit de 'Vlaamse gewesten' - om die oude benaming nog maar eens te gebruiken - niet te pruimen. Vanden Boeynants kende al die standpunten. In hoever was hij er ook door beïnvloed? Voor een Brussels politicus, en niet alleen voor hem, vormde het hoofdstedelijk dossier inderdaad een wolfskuil.

Gaston Eyskens schreef later in zijn memoires dat hij zich toen had voorgenomen om niet meer aan een regering deel te nemen, maar dat hij ten slotte had toegegeven aan de druk binnen zijn partij, zonder namen te noemen, en ook van de koning. Zoals altijd bij een regeringscrisis ontdekten enkelen plots hun roeping voor het premierschap en de redding van het land, hoe hopeloos die soms voortreffelijke intenties er ook uitzagen. Bij diegenen die groot belang hechtten aan bekwaamheid, ernst en toewijding boezemde Eyskens ongetwijfeld het meeste vertrouwen in. Het valt achteraf zeer moeilijk zich een idee te vormen van de tegenstel-

lingen die toen in het land bestonden en hoe sterk de afwezigheid van iedere serieuze dialoog besprekingen over de toekomst haast onmogelijk maakte. Eyskens had voor Leuven een voorstel gedaan nog voor de crisis een paroxisme had bereikt. Wellicht kon die destijds totaal mislukte poging nu als een verzoenend element worden beschouwd waarmee een brugje kon worden gebouwd naar een beter contact.

Ook op economisch gebied stond Eyskens bekend als een voortreffelijk vakman. Die reputatie verleende hem voldoende gezag om de economische hervormingen in een verdedigbaar gareel te houden. Maar het werd ook langzamerhand duidelijk dat de periode die de stempel van P.H. Spaak droeg voorbij was. Hier werd vooral voor de Waalse socialistische stroming gevreesd die zo pas nog op haar congres van leer was getrokken tegen de voorstellen van Vanden Boeynants. Deze groep feitelijke tegenstanders van de Noord-Atlantische Alliantie was ook voorstander van een planeconomie, wat dat ook moge betekenen. Voor die strekking echter, die in 1960-1961 een bijzondere sociale gevoeligheid misbruikt had met subversieve politieke bijbedoelingen, bleef Eyskens het symbool van de gehate Eenheidswet. Hoe zouden die rebellen hem nu begroeten?

In brede kringen van de CVP werd in Eyskens de figuur gezien waarmee het land beslist niet in avonturen ten onder zou gaan. Hij moest worden aangesteld tot premier. Eyskens zou ongetwijfeld de blauwdruk van Vanden Boeynants nog wat bijschaven en aanvullen. Zijn regeerprogramma zou niet alleen een akkoord zijn dat hij aan het parlement voorstelde; het zouden teksten zijn waarin ook de voorzitters van de regeringspartijen hadden ingestemd voor het begin van het debat. De samenstelling van de regering en de verdeling van de portefeuilles zouden echter, in die voorwaarden, moeilijker dan ooit zijn. En dan stond de regering nog voor de finale formulering van haar verklaring, wachtende op de stemmingen in het parlement.

Historisch gezien, betekende de regeringsvorming en de manier waarop het programma werd opgesteld en goedgekeurd, het begin van wat in België later ‘particratie’ werd genoemd, namelijk de poging om langs bepaalde partijen en hun voorzitters, het bestuur van het land te overheersen.

2
De formateur telefoneert

Laat ik even terugkeren naar de sfeer in mijn kantoor in de Tweekerkenstraat op 17 juni 1968. Ik had de hele crisis nog eens de revue laten passeren, en dankzij mijn contemplatie kwam ik tot zeer persoonlijke oordeelvellingen en beschouwingen. Ondanks alle 'ongelovige' commentaren in de pers, wenste ik voor Gaston Eyskens alle succes. Er kwamen mij beelden voor ogen van ontmoetingen met hem in zijn woning aan de Naamsestraat te Leuven en in het Partijbureau, hoe ik hem gezien had als mens, als professor, als man van cultuur, als sociaal bewogen politicus, als Vlaming in België, als minister.

Mijn gedachten brachten me terug naar een ontmoeting met Eyskens in december 1960 ten huize van August Cool. De eerste minister stond toen net voor het kamerdebat over het voorstel om met één enkele wet de voorwaarden en mogelijkheden te scheppen om tot een gezondmaking van de rijksfinanciën te komen. Er was verzet gerezen tegen het voorstel en het was vooral vakbondsleider André Renard die met sterke Waalse accenten de aanval stimuleerde. Het overheidspersoneel ging in staking en er werden pogingen ondernomen om die beweging, meestal ook met politieke oogmerken, te doen overslaan op de hele economie. Bij de christelijke vakbond, die aanvankelijk niet meedeed, leek hier en daar toch twijfel te rijzen. Slaagde de regering er wel in de ontworpen politiek op de 'gewenste' manier voor te stellen en te rechtvaardigen?

August Cool, de voorzitter van het ACV, had bij hem thuis in Oppem de kopstukken van de christelijk-sociale organisaties en een aantal politici uitgenodigd, kennelijk om de premier tot 'andere' gevoelens of gedachten te brengen. In feite was het de bedoeling om het gedrag van de regering te bepalen. Ik had ook een uitnodiging ontvangen, waarschijnlijk als secretaris van de zogenaamde Agendacommissie. Tot deze invloedrijke groep in de partij behoorden naast de directeur van het Studiecentrum,

ook leden van het partijbureau en leidende figuren uit de sociale wereld.

De manier waarop er werd vergaderd viel die avond wel iedereen op. De struise vakbondsman Cool zat met de rug naar het brandende haardvuur - het was koud die dag - en verzocht zijn gast Gaston Eyskens naast hem plaats te nemen. De overige gasten zaten in een halve cirkel tegenover de twee grote sachems.

Zodra we onze plaats hadden gevonden, nam de gastheer het woord. Hij schetste de financiële toestand van het land, sprak over de oorsprong van de Eenheidswet, ontleedde de politieke toestand, zette uiteen hoe de vakbonden op deze ontwikkeling hadden gereageerd en drong aan om ook rekening te houden met de moeilijkheden van de christelijke sociale organisaties. Haast georchestreerd namen vervolgens de woordvoerders van de organisaties het woord. Zonder potten te breken, waagden ook enkele politici het om een of ander aspect wat nader toe te lichten. Zij plaatsten allen, zij het op verschillende toonhoogte en inhoudelijk variërend volgens het talent van de redenaar, contrapunten rondom de ouverture van de inleider. Cool liet nu en dan zijn temperament wat meer speelruimte en nam wel eens zijn toevlucht tot een paukenslag maar het lukte hem toch niet de eerste minister tot een wederwoord te verleiden. Die zat er bij als een boeddha, onbeweeglijk en met een strak aangezicht waarop geen enkele reactie te lezen was.

Eyskens luisterde, tekende af en toe iets op, maar hield de mond gesloten. Het werd duidelijk dat de aanwezigen zich weliswaar niet uitspraken tegen de betwiste wet of de rechtvaardiging ervan, maar wel twijfelden aan de tactiek om de saneringsmaatregelen in één enkele wettekst op te nemen. De voorkeur van een aantal interveniënten ging uit naar een spreiding in de tijd van enkelvoudige maatregelen.

Om middernacht stond de eerste minister recht. ‘Goede vrienden,’ sprak hij, ‘ik draag in ons democratisch bestel de verantwoordelijkheid van de leiding van de regering, die tot nader orde nog altijd over een meerderheid beschikt. Ik ben mij van de betekenis van die taak ten volle bewust. Ik probeer die taak in eer en geweten, met mijn kennis van de problemen, te vervullen. Mijn plicht bestaat erin een politiek voor te staan waarvan ik meen dat zij de beste is voor het land. Ik zal van die gedragslijn niet afwijken.’ Vervolgens trok hij zijn overjas aan, ging naar de deur, opende die zelf en stapte in de auto die op hem stond te wachten.

Die scène zal ik nooit meer vergeten. Ook toen ik in gedachten was verzonken in mijn kantoor in de Tweekerkenstraat kwam ze mij opnieuw voor de geest. Nooit in mijn leven heb ik een sterker voorbeeld gezien

van iemand die met kennis van zaken, in voortdurende confrontatie met zijn geweten, bewust van het feit dat uitstel in de politiek doorgaans ook afstel betekent - of nieuw verzet uitlokt - een klaarder antwoord wist te geven op een enorme druk van mensen die hij in andere omstandigheden tot zijn vrienden kon rekenen.

De premier had zonder pathos en met weinig woorden gewezen op zijn opvatting over de basisregels van een waardig, democratisch regime. De regering, met haar meerderheid van mandatarissen die door het volk zijn gekozen, bepaalt de richting die het land uitgaat. Niemand anders doet dat in hun plaats en op de regering rust de zware plicht datgene te doen wat voor de staat, voor het algemeen welzijn van de burgers, noodzakelijk lijkt.

Nauwelijks was Eyskens de deur uit of binnenskamers werden plots kritiek en commentaar hoorbaar. Het was als in een school waar de leerlingen de vrijheid van een recreatie aangrijpen om lucht te geven aan hun frustratie. Enkelen affirmeerden dat er wel niets zou gebeuren, anderen hielden vol dat hij het nu toch wist. Over de grond van de zaak werd niet gesproken.

Deze herinnering was zo intens dat het niet meer vlotte met de voorbereiding van mijn voordracht. Mijn geest was elders. Ik heb Hendrik de Man dan maar opgeborgen voor rustiger tijden en legde me erop toe de jongste gebeurtenissen op papier te zetten. Het zou me later goed van pas komen.

Namens Zijne Majesteit de Koning

Mijn blik ging af en toe door het raam, van waaruit ik de achterkant van de Spastraat kon zien. Het was een niet zo fraai beeld dat wonderwel leek op sommige schilderijen van Jan Brusselmans, de kunstenaar die een verdiende reputatie heeft verworven met de weergave van de afstotelijkheid die kan uitgaan van de keerzijde van sommige hoofdstedelijke straten.

Ik besefte dat we voor een bijzonder ingewikkelde crisis stonden en dat tribulatie niet was uitgesloten. ‘Vandaag gaat het om het bestaan zelf van de Belgische staat, dat wil zeggen van ons aller bestaan’, schreef de voormalig vice-premier Willy de Clercq op 10 november 1968 nog in het dagblad *Le Soir*. Welke regeringsploeg zou erin slagen heilbrengende voorstellen op tafel te leggen met de onmisbare overtuiging en het karak-

ter ze ook constructief in daden om te zetten? Onder wiens kundige leiding zou dit gebeuren?

Tot dan toe had ik in mijn politieke leven alleen ingestemd met voorstellen waarvan ik dacht dat ze bestaande toestanden zouden verbeteren. Ik verafschuw de ijdele retoriek en theatrale bravoure. Vooraleer ik iets goedkeur, stel ik mij steeds opnieuw de vraag of ook de gevolgen van mijn instemming, de consequenties, te rechtvaardigen zijn. Ik vroeg me dan ook af of het regeerakkoord mijn levensregel op de proef ging stellen.

Op dat ogenblik, omstreeks vier uur in de namiddag, rinkelde de telefoonbel. De telefoniste vertrouwde me toe dat eerste minister Eyskens me wilde spreken. Ik hoorde het stemgeluid van de formateur, die met zijn typische intonatie de bijna sacrale woorden uitsprak: 'Namens Zijne Majesteit de Koning vraag ik u om in mijn regering te treden. Het wordt een coalitie van christen-democraten en socialisten.' Daarop verduidelijkte hij zijn vraag: 'U zult worden belast met de communautaire relaties. In de regering zullen twee ministers zetelen met die titel, beiden bevoegd voor dezelfde materie. Als minister behoren ze uiteraard tot de equipe maar zij zijn bevoegd voor het deel van het regeerakkoord over de communautaire betrekkingen, de hervorming van de instellingen en de economische decentralisatie'.

Na zijn officiële vraag veranderde de toon. Hij werd vriendelijker en menselijker. Als het ware verontschuldigend, voegde de formateur hieraan toe dat hij me eigenlijk voor andere opdrachten wilde hebben - zonder me te vertellen welke - maar dat dit in de huidige omstandigheden niet mogelijk was. De communautaire verantwoordelijkheid vormde de grondslag van het evenwicht van de nieuwe regering. Dit element domineerde alle andere. Hij eindigde met een persoonlijke noot. 'Het zou me persoonlijk veel genoegen doen als u de opdracht aanvaardt,' zei hij. 'Ik zou scheep willen gaan met drie nieuwe CVP-figuren, met name Frans van Mechelen, André Vlerick en Leo Tindemans.'

Ik was ongetwijfeld onder de indruk van die woorden, omdat ik wist dat Eyskens geen mooiprater of vleier was. Anderzijds zag ik onmiddellijk in welke aartsmoeilijke portefeuille hij me voorstelde, hoewel hij me dat niet had verteld. 'Dit is een overgangsregering,' zei hij, zonder mijn antwoord af te wachten. 'Haar zal geen lang leven beschoren zijn. Na de vakantie wordt de crisis pas gevaarlijk.' Ik vroeg hem of ik nog even mocht nadenken over zijn vreemde aanbod. 'Over een half uur wil ik een antwoord,' concludeerde hij.

Daar zat ik weer voor mijn schrijftafel, alleen, omringd door politieke dossiers, neergeplant in een nogal desolaat landschap, en overwoog welke richting met mijn leven in te slaan.

Op zulke ogenblikken werkt de geest dubbel zo hard. Ik zag zeer goed in dat de portefeuille die me werd aangeboden hoogstwaarschijnlijk tot de reeks *mission impossible* zou behoren. Het geheel, met de gekozen formule, leek wel op een operatie voor desperado's, Tindemans en Terwagne als een Siamese tweeling verantwoordelijk voor een verdeeld land. Ongetwijfeld was het ook een uitdaging. In ieder geval kon dit geen routinewerk worden en niet ontaarden in bureaucratie of sleur. De opdracht betrof de kern van het regeerakkoord en zou naar alle waarschijnlijkheid de toekomst van ‘land en volk’ bepalen.

Uit de woorden van formateur Gaston Eyskens had ik duidelijk begrepen dat hij dit ook besefte. Ik had vertrouwen in hem. Ik was ervan overtuigd dat hij me niet tot slachtoffer zou maken van schijnoperaties. In feite stonden we voor dezelfde gewetenskwestie. Mislukte hij, dan zat ik ongetwijfeld ook in een lastig parket. Maar beet ik in het zand, dan was het ook met zijn regering gedaan. Ons lot was aan elkaar gebonden. Ik besloot met hem in zee te gaan.

Ik achtte het mijn plicht eerst mijn vrouw in te lichten, al was het maar dat zij niet zou schrikken bij het horen van het radionieuws in de late namiddag. We hebben altijd lief en leed gedeeld, dus behoorde zij ook te weten op welke vraag mijn antwoord werd verwacht. Ik had trouwens al meer dan eens meegemaakt dat de echtgenote van een minister zich ofwel te ambitieus toonde binnen de politiek, ofwel volkomen apathisch bleef in het bewogen politieke leven van haar man, die zo gevaar liep van zijn gezin te vervreemden.

Welke raad kon zij mij geven? Zoals steeds op belangrijke momenten in ons huwelijk behield ze haar kalmte en liet ze zich niet door de schone schijn beïnvloeden. ‘Wat je ook beslist, ik sta achter je’, antwoordde ze. ‘Ga je ervoor, dan hoop ik je te kunnen helpen bij de onvermijdelijke spanningen. Als je er niet voor gaat, zal ik die mening met je delen.’

Vervolgens nam ik contact op met de formateur en deelde hem mijn beslissing mee. ‘Goed.’ Zijn antwoord klonk zeer laconiek. ‘Eedaflegging om zes uur vanavond op het Paleis.’

Weer was ik alleen met mijn gedachten over de taak die mij werd toevertrouwd. Ik besefte maar al te goed dat deze regering voor een unieke uitdaging stond. Ik gaf er me rekenschap van dat het ging over de vraag of politici door hervormingen het land nog konden behoeden voor verbrok-

keling. Konden dezelfde politici het volk vertrouwen geven op een hoopvolle toekomst? Kortom, of een regeringsploeg met een parlementaire meerderheid een structuur kon uitdenken voor het land, met begrip en waardering voor de samenstellende delen en culturen ervan. Een vaderland in de aanmoedigende, in de krachten genererende moderne betekenis van dat begrip.

Ik behoorde tot een generatie die was gerijpt tijdens een verschrikkelijke oorlog, een oorlog die meer was dan een louter militair conflict. De jongeren van mijn leeftijd waren het best vertegenwoordigd op de soldatenkerkhoven van de Tweede Wereldoorlog. Leeftijdsgenoten lieten hun leven als verzetsstrijder, terwijl anderen de dood vonden aan het Oostfront. Het was een tragische generatie. Na deze vreselijke oorlog voelden wij ons geroepen om deel te nemen aan de wederopbouw van Europa, aan de verzoening tussen de naties en aan de omvorming van het twistende België.

Ik heb het nooit eerder expliciet gezegd, maar ik stelde toen vast dat de oorlog op mij een veel grotere indruk maakte dan dat ik voor mogelijk hield. Wie de gruwelijke oorlogsjaren heeft meegemaakt oordeelt anders over wereldproblemen, Europa, België en politiek, dan diegene die geen beelden van die verscheurende tijd heeft bewaard.

Ik behoorde tot een groep Vlaamse jongeren die open en positief en wellicht ook een beetje naïef aan de opbouw van een betere wereld wilden werken. Evenwel zonder grootspraak. Na alles wat er was gebeurd, dachten wij een ernstige bijdrage te kunnen leveren aan de verzoening tussen Vlaanderen en België. Wij citeerden graag Marnix Gijsen en zijn ‘vaderland om lief te hebben’. Want wat zou er gebeuren als daarvoor onvoldoende begrip werd gevonden? Ik nam een uitdagende verantwoordelijkheid op mij toen ik lid werd van een regering die prioritair de voorwaarden wilde creëren om tot een nieuwe samenwerking te komen.

De gekozen formule om met de structuur van de Belgische staat en de herziening van de Grondwet in het reine te komen, leek gewaagd. Het was in ieder geval ook determinerend voor het resultaat dat uit het werk van deze regering kon voortspruiten. Twee volwaardige ministers, ontegensprekelijk gekenmerkt door hun herkomst, de ene een Waalse socialist, de andere een Vlaamse christen-democraat, moesten samen bijdragen tot het succes van de hervormingen. Dit hield in dat ze verplicht waren tot creatieve dialoog om een voluntaristische aanpak te bereiken. Een breuk tussen beide ministers zou fataal zijn voor een regering die zich de communautaire innovatie ten doel had gesteld. Tot in de uiterste consequenties. Ik vroeg me dan ook af hoe de cohabitatie met mijn

collega Terwagne zou verlopen. Ik had hem nog nooit ontmoet en kende hem alleen de visu uit de Kamer.

Op dat ogenblik kwam Robert Houben binnen in mijn kantoor. De gloednieuwe voorzitter van de CVP-PSC, een ambt dat hij in uiterst ondankbare omstandigheden overeind wilde houden om overleg tussen de beide vroegere 'partijvleugels' te continueren, was een vriend van de formateur. Voor de oorlog hadden ze beiden gewerkt op het kabinet van minister Filip van Isacker, de ene als kabinetschef, de andere als kabinetssecretaris. De premier had Houben zopas de samenstelling van de regering meegedeeld. Slechts na heel wat inspanningen, herhaalde onderhandelingen en verschuivingen was er aan de ontmoedigende stoelendans een einde gekomen. Dit voorspelde eigenlijk niet veel goeds.

Houben pakte me vast bij beide schouders. 'Ik ga je niet feliciteren,' zei hij. 'We kennen elkaar.' Hij had me destijds kunnen overtuigen om bij hem in het Studiecentrum te komen werken. 'Ik ben oprecht blij dat je de portefeuille van communautaire betrekkingen hebt aangenomen. Een weigering zou hebben betekend dat je niet de moed had die je ongetwijfeld nodig zal hebben om deze moeilijke en gevaarlijke taak uit te voeren. Je toezegging is inderdaad een groot risico want niemand staat garant voor een succesvolle afloop. Het is in feite, om een volkse uitdrukking te gebruiken, een operatie "onder of boven", zowel voor jou als voor de regering. Je naam was onmisbaar. Morgen weet trouwens iedereen dat Paul Struye, de voorzitter van de Senaat, zich van de problematiek afmaakte met het oordeel "dat het beter is dat een jongere zich daarop te pletter loopt".' Ook P.W. Segers had kortweg geweigerd. Gewezen eerste minister Lefèvre had betreurd dat zijn verleden als hoofd van de regering, met de korte regeringscrisis van 1963 over de Vlaams-Waalse verhoudingen en Brussel, hem ongeschikt maakte voor de huidige communautaire problematiek. 'Laat je hierdoor niet beïnvloeden,' vervolgde Houben. 'Had je negatief geantwoord, dan was de positie van Eyskens nu al bedreigd, zowel psychologisch als politiek.'

Plots werd er op de deur geklopt. Een jonge dame met Spaanse trekken, pikzwart haar en een bleke gelaatskleur, trad binnen en reikte me de hand. Ze feliciteerde me met mijn aanstelling tot minister, hoewel ik dat toen nog niet officieel was, en rechtvaardigde haar intrede met woorden die me verbaasden. 'Ik ben uw secretaresse, Marguerite Demaseure-Bartholomé', sprak ze. 'Meneer Schelstraete heeft me bevestigd dat ik deze functie bij u zou mogen vervullen wanneer u lid van de regering werd. Staat u me toe?'

Ze zette een stap dichterbij, tot aan mijn schrijftafel, omklemde met de ene hand mijn telefoontoestel en vormde met de andere een telefoonnummer. ‘Openbare Werken?’ hoorde ik haar vragen. ‘Hier het kabinet van minister Tindemans. Kunt u tegen kwart voor zes een wagen sturen naar de Tweekerkenstraat nummer 41? Kunt u ook zeggen waar we onze intrek zullen nemen? In het Britannia House in de Jozef II-straat?’ Ik vroeg me af hoe ze dat wist. ‘Morgenvroeg om negen uur kom ik kijken of die kantoren ons bevallen.’ Vervolgens keerde ze zich tot mij. ‘Vanavond zult u me wel niet meer nodig hebben. Morgenvroeg ben ik hier.’ Ze groette Houben met een hoofdknik en verdween.

Het schoot me te binnen dat ik inderdaad maanden geleden tijdens een broodjeslunch in de CVP-refter werd aangesproken door René Schelstraete, een ambtenaar van de partij. Voor het vaderland weg vertelde hij me een perfecte secretaresse te hebben ontdekt die al voor minister Pierre Wigny en premier Lefèvre had gewerkt. Ze wist wat kabinetswerk betekende, kon bogen op een goede tweetaligheid en kende het klappen van de zweep. Na zijn verhaal had hij me gevraagd of ik op haar een beroep wilde doen wanneer ik in de regering werd opgenomen.

Schelstraete was in feite zowat het manusje-van-alles van de CVP-PSC. Over zijn verleden deden opwindende verhalen de ronde. Hij zou sportmanager, wijnhandelaar, hoteldirecteur, verzetsheld en bemiddelaar voor repatriëring van vluchtelingen zijn geweest. Hij speelde ook de rol van informant voor Vanden Boeynants, want hij kon na een kroegentocht in de populaire Marollenwijk uitstekend inschatten wat er zoal omging bij de autochtone Brusselaars.

Kortom, de ‘Schel’ ging door als een onmisbaar sierstuk in de administratieve organisatie van de partij. Hij stond in voor het drukwerk en voor de affiches in verkiezingsperiodes. Hij heerste over twee zetmachines, op congressen speelde hij de rol van majordomus en hij keek er nauwlettend op toe of excellenties correct werden ontvangen. ‘Klein volk dat zijn grote mannen niet kent,’ had minister Albert de Vleeschouwer eens geoordeeld. Schelstraete ging op in zijn rol van chef van de dactylografie en betaalde vrijwel ieder autoritair optreden met een vergoelijkende toegeving. In feite had hij een hart van goud.

Ik had zijn vraag destijds opgevat als een scherts, wetende dat in het politieke kansspel niemand de toekomst met zekerheid kan voorspellen. ‘Als ik ooit minister word, dan zal ik deze aanbeveling zeker niet vergeten,’ had ik grinnikend en met overdreven nadruk bevestigd. Mijn tafelgenoten stemden luidruchtig in met mijn niet al te serieuze repliek. Dat

was het einde van het gesprek, tot ik op 17 juni 1968 omstreeks halfzes in de namiddag, met mijn luchthartig antwoord werd geconfronteerd. Ik heb dan maar het risico genomen haar aan te stellen tot mijn persoonlijke secretaresse en ze heeft zich gedurende ongeveer twintig jaar voortreffelijk van haar niet onbelangrijke taak gekweten. Dit belet niet dat ik, wanneer later een beroep werd gedaan op mijn 'wijsheid', altijd heb beklemtoond dat een politicus zijn beloften bijzonder voorzichtig moet formuleren.

Ik heb mijn keuze evenwel nooit betreurd. 'Mevrouw Demaseure' werd een begrip in de Wetstraat. Zij vervulde haar taak met een verbazende maestria. Zij leek wel uit het hout gesneden waarmee vroeger directrices van kloostercongregaties of grote meisjesscholen werden gemaakt. Ze was bekwaam, karaktervol en betrouwbaar. Niets in de regels van het savoir-faire en het protocol was haar vreemd.

De verstandhouding tussen haar en mijn vrouw was zo goed dat ik meer dan eens de indruk had er het slachtoffer van te zijn. Samen beslisten zij over de mondaine kant van het ministeriële leven, met name recepties, diners en sommige reizen. Maar ik deed uiteraard mijn best, met man en macht, om meester te blijven van de initiatieven of verplichtingen met een politiek of diplomatiek karakter. Aan deze taakverdeling hield ik streng de hand en alle 'partijen' legden er zich bij neer.

De eedaflegging

17 juni. Het was klokslag zes uur toen koning Boudewijn de zaal van zijn paleis binnentrad waar de aangezochte 'ministeriabelen' waren verzameld. Plots hield alle geroezemoes op en zwijgend gingen de genodigden op een rijtje staan, met hopman Eyskens op kop. Ik had de koning voordien enkel maar ontmoet op officiële plechtigheden, waar hij verplicht was tot een protocollaire houding. Een enkele keer had ik hem wat meer kunnen observeren, in de tuinen van het Paleis in Laken, tussen veel volk, in een ietwat artificiële sfeer. Daar lag het voor de hand dat zijn optreden gedicteerd werd door de omstandigheden.

De man die voor me stond was anders. Wellicht had ook hij wat last van de zenuwen, zeker nu er zich een nieuwe bewindsploeg presenteerde die na een uiterst moeilijke kabinetsformatie aangewezen was om het land te regeren. Hij toonde zich menselijk bezorgd en hielp ons bovendien bij het toewijzen van onze protocollaire plaatsen. Zijn houding kwam mij voor als

‘sportief adviserend’, maar veranderde zodra de ceremonie aanving. Ik bespeurde bezorgdheid op zijn nu zeer ernstige gelaat. ‘Wat zal dit troepje ervan terechtbrengen? Onderkent deze bende wel de dreigende scheuringen in de vaderlandse muren? Zal deze nieuwe regering, alle kortzichtigheid en weerstand ten trots, eensgezind optreden en de moed opbrengen om noodzakelijke en evenwichtige hervormingen door te voeren?’

Eyskens legde als eerste de eed af. De nieuwe premier stelde vervolgens de leden van het kabinet met naam en functie voor aan de koning. Bij het uitspreken van de eedformule keek de koning de nieuwe minister telkens weer strak in de ogen. ‘Ik zweer getrouwheid aan de Koning, gehoorzaamheid aan de Grondwet en aan de wetten van het Belgische volk.’

Toen ik op mijn beurt de sacrale woorden luid en duidelijk uitsprak, besefte ik heel goed dat ik een drievoudige verbintenis aanging. Een verbintenis met het staatshoofd, met de Grondwet en met de wetten. Deze plechtige eed zou vanaf dat ogenblik mijn ministerieel gedrag beheersen, want zo wil het de democratische orthodoxie in een staat die de pretentie heeft zichzelf te kunnen besturen met de formule van de constitutionele monarchie.

De koning, die onmiddellijk na de ceremonie het woord nam, kwam me plots voor als een ander personage. Hij trad nu op als de hoeder van het vaderland, als iemand die goed weet wat er van een vlagvoerder wordt verwacht. De kandidaat-ministers schenen zwijgend aan ademnood te lijden, bevangen door de ijlte op deze voor hen onbekende hoogte.

In zijn toespraak had de vorst het uitsluitend over de ‘communautaire problemen’, de ‘gemeenschapsvragen’ volgens het Staatsblad. Zijn officiële glimlach was volkomen verdwenen. Hij wilde ons kennelijk op het hart drukken dat de huidige betwistingen in België niet langer konden voortduren. De staat moest worden hervormd. De hervormingen moesten uiteraard rekening houden met de spanningen tussen het noorden en het zuiden, veroorzaakt door de uiteenlopende ontwikkeling van de beide culturen en de ongelijkmatige expansie van de economische activiteit. Hij wees op de begrijpende en verzoenende rol die de hoofdstad in een dergelijke situatie kan vervullen. Enerzijds leek het wenselijk om het land te decentraliseren, anderzijds leek het noodzakelijk om de contacten tussen noord en zuid, over de taalgrens heen, te vermenigvuldigen. Onbekend zou hier immers ook onbemind kunnen gaan betekenen.

De koning sprak deze woorden uit met veel zorg en nadruk. Zijn rede liep vooruit op het regeerakkoord en omschreef klaar en duidelijk de taak en de opdracht van deze wel erg speciale regeringsploeg. Iedereen bleef

roerloos staan. Ik meende in de ontroerende bezorgdheid van de vorst ook angst te bespeuren voor het programma waarmee deze regering naar het parlement zou gaan. Sloeg België met deze regering de weg in naar een betere toekomst? Hervormingen, zeker fundamentele, zijn maar gerechtvaardigd indien zij een bestaande, gevaarlijke en spanningsvolle situatie daadwerkelijk verbeteren. ‘Kunst om de kunst’ is dodelijk in de politiek. Het was me duidelijk dat de voorkomendheid van de vorst enerzijds en de haast bezwerende toon van zijn toespraak anderzijds, de hoop op verzoenende structuren weerspiegelden, en de vraag naar het nut van de voorstellen.

De komst van de champagne veranderde enigszins de atmosfeer, zij werd iets minder drukkend. Maar die verpozing duurde niet lang. De nieuwe excellenties haastten zich naar de wachtende wagens, die klaarstonden om hen naar de eerste raadsvergadering in het hoofdkwartier van de eerste minister te brengen, het bekende nummer zestien van de Wetstraat.

Bij het afscheid trok de koning me nog een ogenblik met de hand terzijde. ‘Ik hecht bijzonder veel belang aan het werk dat u en de heer Terwagne moeten verrichten.’ Hij wilde me kennelijk een boodschap meegeven. ‘Het lot van deze regering en haar plannen hangen ervan af.’

In de Wetstraat leek het of er zich na de psychologische spanning van de eedaflegging, een soort betamelijke losbandigheid van de nieuwbakken excellenties had meester gemaakt. Er werd hardop gesproken en gelachen. Sommigen stelden vragen, anderen zochten informatie. Het deed me denken aan een eerste schooldag. Iedereen was opgeruimd, maar zichtbaar ook opgewonden en gespannen voor wat komen zou.

Ik verloor vader Eyskens, zoals we de premier noemden, niet uit het oog. Hier speelde hij een andere rol dan aan de universiteit, waar hij uitblonk door zijn vakkennis, zijn plichtsbewustzijn, zijn hulpvaardigheid, en ook door een tegemoetkomend paternalisme. Ik zag hem nu als eerste minister. Hij praatte even met Jan Grauls, zijn kabinetschef, en zette zich vervolgens aan de wat vreemdsoortige tafel, in het midden van een rij zeteltjes, met de rug naar de Koningsstraat, een document in de hand. Hij keek niet onvriendelijk, onderdrukte een glimlach en was als een kapitein die zijn manschappen overschouwt vooraleer de kapitale reis aan te vangen. Wat er echt in hem omging, viel niet te raden. Nooit, eigenlijk.

Toen iedereen zijn protocollaire plaats in het ongezellige lokaal had gevonden, deelde de kabinetschef wat papieren uit. Vervolgens nam de premier het woord. Hij verstrekte bijzonderheden over de ministeriële

deontologie, over het aantal toegestane medewerkers per kabinet, over de parlementaire werkzaamheden en over de volgende vergadering. Ik vergat nog te vermelden dat de bijeenkomst in de Wetstraat was begonnen met een fotosessie.

Een avondje bij Harmegnies

Na de aanbevelingen van de premier was de dag officieel ten einde. Op dat ogenblik verhief Lucien Harmegnies, de kersverse minister van Binnenlandse Zaken, de stem. Hij nodigde zijn nieuwe collega's uit ‘bij hem’. Dat was een eindje verder in de Wetstraat, richting Koningsstraat. Hij was al snel ingeburgerd. Harmegnies stelde voor om samen een glaasje te drinken ‘ter nadere kennismaking’. Blijkbaar was dit afgesproken, want J.J. Merlot, ontegensprekelijk de voorman van de Waalse socialisten, sloot zich onmiddellijk bij hem aan. Kapitein Merlot was groter en zwaarlijviger dan zijn luitenant en had bijgevolg geen lichamelijke moeite om vanavond de rol van peetvader te spelen. Zijn merkelijke opgeluchte gemoedsgesteldheid droeg daar nog tot bij.

Ik ging in op hun uitnodiging. Een dergelijke informele ontmoeting leek me wel nuttig omdat ik met sommige nieuwe collega's nog nooit had gesproken. Bovendien kenden we elkaar meestal van in het parlement, vanuit de verhouding meerderheid-oppositie. Gedurende de voorbije periode had dat eerder een gevoel van afstand dan wel toenadering opgeleverd. Over Harmegnies wist ik weinig. Hij kwam uit Charleroi, waar hij bekendstond als een gewezen vaandeldrager van de Rode Valken, de socialistische jeugdorganisatie. Daarvan vertoonde hij nog een duidelijke stempel, waardoor hij werd gerekend tot de kleine groep parlementsleden die tot aan de pensioenleeftijd als jongere worden behandeld. Er was me al verteld dat hij niet als een zwaargewicht in spe werd beschouwd. Anderzijds had hij zich de laatste tijd onderscheiden door zijn aansluiting bij de dissidentie waartoe ook André Cools en Freddy Terwagne behoorden. Alledrie waren zelfs een tijdlang geweerd uit de partij. Aan het capriool had Harmegnies een wallingant tintje overgehouden. Maar deze revolte tegen de traditionele fractie werd meer als een jeugdzonde dan als een politieke daad van betekenis beschouwd. Zijn benoeming op Binnenlandse Zaken was dus een verrassing. Hoewel het departement weliswaar enigszins aan betekenis had verloren - bij het ontstaan van België was het

immers het eerste ministerie geweest - had het toch de reputatie van ‘voorname post’ behouden.

Harmegnies deed die avond werkelijk zijn best om voor iedereen, uitgezonderd de premier want die was al naar huis, een hartelijke gastheer te zijn. Hij was erg in de weer om zijn genodigden van spijs maar vooral van drank te voorzien. Het leek wel of hij een tweede jeugd beleefde. Hij was als een bezorgde groepsleider die de taak op zich had genomen om voor het welzijn van zijn maats te zorgen. Met gezwinde pas walste hij tussen zijn lotgenoten en bediende iedereen overvloedig, de fles stevig omklemd. De aanwezigheid van zijn vrienden en hun eerste ‘medeplichtigheid’, maakten hem ongewoon zelfzeker. Het leek wel alsof hij zichzelf tot trainer van deze regering had uitgeroepen.

De conversatie, die aarzelend was begonnen, vlotte naarmate het uur vorderde en de invloed van de alcohol zich deed gevoelen. Ik leerde mijn collega Freddy Terwagne kennen, aan wie ik als bewindsman zat vastgeklonken, en ook de beminnelijke J.J. Merlot, vice-premier en minister van Economische Zaken. Het viel me op dat hij voortdurend over zijn vader sprak, ook een politicus, met wie hij het vaak aan de stok had gehad. Zoon Merlot had sinds jaren geprobeerd een voornaam te verwerven, verschillend van die van zijn voorganger, en eindelijk was hij daarin geslaagd. De puberteit was vergeten. J.J. had gewonnen. Hij straalde.

Grappig werd het ook toen enkele aanwezigen in geuren en kleuren begonnen te vertellen hoe zij sommigen van hun huidige bondgenoten ooit in parlementaire debatten hadden aangepakt, uitgemaakt en veroordeeld. Belangrijk echter vond ik de toenadering van Terwagne. Hij wilde blijkbaar van ons eerste gesprek in deze informele atmosfeer gebruik maken om tot een akkoord te komen. Ik was op mijn hoede.

Ofschoon we beiden verantwoordelijk waren voor de institutionele, communautaire en economische hervormingen, wilde Terwagne de taken verdelen ter voorbereiding van de gemeenschappelijke teksten. Hij stelde voor dat hij de economische decentralisatie zou aanpakken, terwijl ik in die fase de hervorming van de Belgische staat en zijn constitutionele consequenties ter harte zou nemen. Ik dacht vliegensvlug na en opperde geen bezwaar tegen een dergelijke voorbereiding. Later hadden we elkaar trouwens vaak nodig om bepaalde voorstellen door onze parlementsfracties te doen aanvaarden. Nu al waren we tot een eerste overeenkomst gekomen.

Ook onze latere samenwerking was een voorbeeld van overleg en verstandhouding in een coalitieregering. Al waren de debatten soms hard,

we kwamen uiteindelijk altijd tot een goede overeenkomst, die we samen in de regering en in het parlement verdedigden. Helaas maakte Freddy Terwagne veel te snel kennis met de dood. Hij overleed op 15 februari 1971, ongetwijfeld een verlies voor de regering. Terwagne had invloed op André Cools en was hem intellectueel de baas. Door dit heengaan kon Cools zonder enige rem evolueren tot een soort Waalse despoot, die in 1991 op een tragische manier de dood zou vinden.

Ik had Cools die avond willen spreken na mijn informeel onderhoud met Terwagne, maar hij was al vertrokken. Het speet me dat ik hem niet had kunnen benaderen. Ik had nog nooit een woord met hem gewisseld, maar had hem wel al in de Kamer van Volksvertegenwoordigers in actie gezien en dat had mij enigszins verontrust. De manier waarop hij, wel eens roepend of schreeuwend, de trappen van het halfrond op- en afstormde, verried een onbeheerst karakter. De begrippen ‘maat’ of ‘grens’ waren hem vreemd. Op het spreekgestoelte van het parlement argumenteerde hij niet. Integendeel, hij wilde de tegenstander kwetsen en vernederen. Hij deed dat bijna altijd op een grove en agressieve manier. Ik vroeg me dan ook af hoe hij zich binnen de regering zou gedragen. Met gemengde gevoelens verliet ik het gelag. Ik zocht de wagen op die me naar huis in Edegem kon brengen. De chauffeur behoorde gelukkig niet tot het spraakzame type.

Gezien mijn aangeboren belangstelling voor geschiedenis en politiek had ik natuurlijk heel wat gelezen over valsheid, onbetrouwbaarheid, afgunst, kwaadsprekerij en samenzwering in het politieke leven. Door mijn deelname aan de regering maakte ik kennis met de werkelijkheid, die allicht in de loop der tijden is veranderd, maar vermoedelijk toch ook min of meer constanten vertoont.

De regering-Eyskens-Merlot was in uiterst moeilijke omstandigheden gevormd en de situatie waarin België zich bevond leek rampzalig. Allen stelden zich dan ook de vraag hoe groot of hoe sterk de eendracht en de samenwerking van deze ‘reddingsploeg’ wel zou zijn. Tussen 17 juni 1968 en de vakantie van 1969, de periode tussen het ontstaan van de regering en de verklaring van Eyskens dat hij met nieuwe communautaire voorstellen zou komen, hield ik nauwgezet dagboeknotities bij.

Ik was dikwijls verbaasd over bepaalde opmerkingen of uitspraken van collega's in de regering. Ik vroeg me dan ook af hoe het mogelijk was dat zij met dergelijke opvattingen over staat, parlement, staatshoofd en regering waren opgenomen in de ploeg die instond voor het bestaan en het welzijn van het land, en niet in het minst voor zijn gehechtheid aan de

beginselen van de democratische rechtstaat. Ik was uitermate geschokt door een uitspraak van André Cools: ‘Tot wat dient macht als men ze niet durft te misbruiken?’ Mij liet de vraag niet los wat een parlement in een democratische rechtstaat diende te zijn. Hoe dienen kamerleden en senatoren te worden gerekruteerd? Wat behoort tot hun essentiële taak? Mijn professoren hadden me met zo veel waardering over de opvattingen van Max Weber gesproken. Hoe zag de werkelijkheid eruit? Een land regeren is een uiterst belangrijke opdracht. Bestonden er fundamentele spelregels in de Belgische politiek, normen die men altijd indachtig moest zijn? Altijd?

3
Het verleden als basis

Voor de eerste keer in mijn leven reed ik naar huis als een minister. Er werd nu van mij verwacht oplossingen te bieden voor tal van problemen, inherent aan de ongewone functie. Om te beginnen was er de keuze van mijn kabinet. Ik moest de samenwerking met mijn staf in goede banen leiden, de verstandhouding met Freddy Terwagne verstevigen, de contacten met de eerste minister onderhouden. Ik wist al een tijdje dat de kabinetschef van de premier, Jan Grauls, zich bijzonder voelde aangetrokken tot de gemeenschapsvragen. Ik juichte deze belangstelling weliswaar toe. Maar ik besefte des te meer dat ze zonder goede overeenkomst of coördinatie, uitgewerkt in afgezonderde kantoorruimten, tot afwijkingen, tegenstrijdigheden en wrijvingen kon leiden. Ook hier gold de gouden regel: 'Beter voorkomen dan genezen.' Temeer omdat de kabinetssecretaris van de premier, Alain Stenmans, vanuit zijn administratieve post belast was met een nauwgezette opvolging van de communautaire problematiek. Het gezegde 'zoveel hoofden, zoveel zinnen' was mij niet onbekend en betekende alleszins een waarschuwing tegen de verspilling van energie bij het nastreven van oplossingen. Ik zou dat niet uit het oog verliezen. Bovendien kon ik enkel bijdragen tot de vorming van een regeringsstandpunt als ik akkoorden met Terwagne sloot.

Mijn gedachten dwaalden af. Onwillekeurig onderzocht ik de weg die me tot op de ceremonie van de eedaflegging bij de koning had gebracht. Op welke ankerplaatsen van mijn leven had ik een invloed ondergaan? Wanneer had ik een richting gekozen die beslissend was voor mijn ontdekkingsreis? Waar zaten de voor mij fatale determinanten? Titels en eerbetuigingen hadden me veeleer onverschillig gelaten. Met overtuiging had ik de lijfspreuk 'Niet de eer, wel de prestatie' kunnen kiezen.

Dat gevoel bezielde me vrij sterk. Ik had al vroeg in mijn jeugd kennisgemaakt met het werk van de legendarische Brit Thomas Edward

Lawrence. Ik had over zijn bestaan een selecte bibliotheek samengesteld, zowel met Engelse als met Franse boeken, zowel met bewonderaars als met critici. Dit gebeurde lang voor David Lean hem in 1962 als *Lawrence of Arabia*, in de overigens knappe film met Peter O'Toole, op de wereldmarkt van het entertainment gooide.

Ik zocht echter de waarheid, niet de sensatie of de esthetica. In zijn gepubliceerde briefwisseling vond ik een uitspraak die me bijzonder beviel. Hij schreef dat het nooit zijn droom was geweest om 'de chef' of 'de nummer een' te zijn, maar integendeel dat hij altijd passioneel naar iemand zocht in wie hij kon geloven. Iemand die standpunten, ideeën en acties verdedigde, waarvan hij inzag dat ze waarschijnlijk de juiste, althans goede, waren. Ook omdat ze werden gedragen door de overtuiging van een betrouwbaar man. Een dergelijk ethos sloot een kritische beoordeling niet uit. Het was geen blinde overgave. Lawrence was te zeer ontgoocheld geweest door de politiek bij de behandeling van de dossiers over het Midden-Oosten en, na de oorlog, door de compromissen die op de vredesconferentie werden gemaakt. Voor hem betekenden deze compromissen een verraad van de verbondenheid met de Arabische wereld.

Bij het overwegen en kopiëren van deze woorden, kwam ik tot de overtuiging dat een dergelijke houding dicht bij de mijne stond, hoe jong ik ook was. Ze heeft me behoed voor dwalingen, me beschermd tegen onverlaten en me geholpen bij mijn zoektocht naar engagement. In 1968 beschouwde ik Gaston Eyskens als de man met de bevrijdende visie op een bijzonder mistig ogenblik. De man ook met de juiste houding, geloofwaardig en bekwaam. Een man die op eerlijkheid was gesteld in de boodschap die hij aan het volk voorhield.

Antwerpen

Hoewel ik eigenlijk geen wortels heb in Antwerpen, heeft die stad me in grote mate beïnvloed en gevormd. Als kind mocht ik wel eens mee naar de stad met mijn moeder, wanneer ze een bezoek bracht aan tante Clémence, de zuster van haar schoonmoeder. Zij was mijn meter en de oorzaak van mijn tweede voornaam. Zij woonde 'op het Zuid' en van daar uit kon ik mij wagen aan mijn eerste verkenningen. Deze uitstapjes brachten me naar de kaaien, de stroom, het museum voor Schone Kunsten, de vismijn en - maar dat was al ver - naar het Zuidstation en het

Bolivarplein. Eigenlijk behoorde ik in de metropool tot geen enkele kring. Alles was er voor mij vreemd, aantrekkelijk en eigenaardig.

Ik had als knaap de Schelde verkend op de linkeroever. Die kant - in de volksmond de Schelkant - betekende altijd een boeiende ontdekkingstocht en een echt avontuur. Mijn grootvader wees me erop dat de laatste pleisterplaats in Zwijndrecht, op de weg door de Polder naar Zeeland, een 'afspanning' was die de naam *In Bloemfontein* droeg. Rond 1905, toen het gebouw werd opgetrokken, kwamen de buren op zomeravonden samen om naar ene Martinus Jansen te luisteren, die uit de krant voorlas. Het was deze man die voorstelde om aan de nieuwe herberg de naam Bloemfontein te geven, uit sympathie voor de Boeren die het in Zuid-Afrika kwaad hadden met de Britten. In datzelfde pand was in de Franse periode een niet-beëdigde priester, pastoor Cop, aangehouden toen hij er kinderen kwam dopen. Hij werd verraden en na zijn veroordeling werd hij verbannen naar Cayenne. Op de terugreis van die slecht befaamde strafkolonie, overleed hij op zee. In Burcht bezocht ik de school die zijn naam droeg.

Mijn eerste schoolervaring deed ik op in mijn geboortedorp Zwijndrecht, bij zuster Pia, die de kleuters al vroeg leerde lezen en schrijven. Ik heb aan haar zulke goede indruk bewaard dat ik mijn oudste dochter naar haar heb genoemd. Ik had haar echter - zoals dat gaat - na het verlaten van de kleuterschool - nooit meer een hand gegeven of met haar gesproken. Toen zij vijftig jaar later overleed, op rust in een klooster te Grembergen bij Dendermonde, wist men mij te vertellen dat op haar nachttafel een fotootje van mij was gevonden. Het bericht ontroerde mij. Ik zag er de bevestiging in van de stelling dat er meer onzichtbare menselijke banden bestaan dan wij met onze moderne pretenties vermoeden.

In die jaren gingen onderwijzers en onderwijzeressen met 'de kleine klassen' op de dijk staan, aan de Schelde, om met vlaggetjes te zwaaien op het ogenblik dat een 'Congoboot' voorbijvoer. Het betekende een groet aan en een aanmoediging voor de missionarissen en de kloosterzusters die aan de reling stonden en een laatste blik wierpen op het vaderland. Voor ze door Afrika werden opgenomen. Het was als het ware mijn eerste kennismaking met 'Internationale Zaken'.

Als knaap lag ik tijdens stormende nachten te luisteren naar de beangstigende stoomsirenes van de sleepboten die manoeuvreerden om hun kostbare last veilig aan de kade of in de stroom te krijgen. Ik ging op school in Antwerpen en na mijn middelbare studies ging ik naar de consulaire afdeling van de Handelshogeschool. Tien jaar later zou ik twee-

maal daags de stroom kruisen, per boot of langs de tunnel. De veerboot legde aan nabij het Steen en de cafeetjes stroomafwaarts droegen haast alle namen van Wase gemeenten, blijkbaar meerboeien voor dorstige havenarbeiders uit het Waasland. Vanaf september 1939 kon ik ook de oversteek volbrengen met de kleine boot tussen Burcht en Antwerpen-Hoboken.

Ik werd helemaal bevangen door een nostalgische nieuwsgierigheid wanneer ik de 'transatlantiekers' van de Hamburg-Amerika Linie, die meestal aan het Steen lagen gemeerd, zag vertrekken. Op de achterplecht zag ik een hoempaorkestje dat steeds maar *Muss i denn, muss i denn* blies, terwijl het vaartuig langzaam weggleed naar het midden van de stroom, klaar om de zee te trotseren.

Jarenlang heb ik mijn overvolle boekentas door de stad gesleept, op weg naar school of terug naar het ouderlijk huis aan de overkant van de Schelde. Voor mij was dit het vertrekpunt van een ontdekkingsreis die mijn vorming, en dus mijn leven, zou bepalen. Toen ik jaren later Frank Sinatra *New York, New York* hoorde zingen, klonk dit in mijn oren als *Antwerpen, Antwerpen*. Als ik Thomas More las, dacht ik aan Peter Giles, de stadssecretaris. Zij waren vrienden. Als ik naar de kathedraal keek, zag ik de Spaanse furie. Als ik door de Carnotstraat wandelde, ergerde ik me nog aan de generaal die de stad had gebombardeerd en in Borgerhout een standbeeld had gekregen. Het was ook in deze stad dat ik mensen met een gele ster op de borst hun weg zag gaan, en ze samengedrongen op de voorplecht van een tramrijtuig zag staan. Voor de laatste tocht?

Op school in Antwerpen vertoonde ik zelf enigermate, maar zonder eronder te lijden, de kenmerken van een 'vreemdeling', van een 'immigrant'. Nochtans kwamen we van de linkeroever en stamden we bijgevolg uit het graafschap Vlaanderen, wat de Brabantse Antwerpenaren ons wel eens lieten voelen wanneer ze ons al te graag 'de boerkes van over het water' noemden. Hoewel, voor mij gold dat niet helemaal want de familie Tindemans was eigenlijk afkomstig uit het prinsbisdom Luik. We werden gemakkelijk verraden door ons dialect, daar waar het Antwerps door haar onvermoeibare beoefenaars als superieure wereldtaal wordt beschouwd. Hoewel ik hoogstens de aangenomen zoon van de stad kon worden, hield ik van haar en voelde me er sterk mee verbonden. Telkens weer deed het me iets als ik, terugkerende uit het buitenland, de torenspits van de kathedraal zag oprijzen boven het stadsbeeld. Ik was er meer mee vergroeid dan ik wilde toegeven.

Tot 1940 beleefde ik een heerlijke tijd. De democratische scouting waartoe ik behoorde vulde voortreffelijk aan wat gezin en school niet altijd konden brengen. We kregen vorming, training en leerden wat ‘sociabel zijn’ betekende. We beoefenden een haast ideale samenwerking, deden - zonder het te weten - aan karaktervorming, ontwikkelden teamspirit, droegen al op zeer jonge leeftijd verantwoordelijkheid - typisch voor scouting - en legden contacten met andere troepen, ook in Antwerpen. In 1937 had ik het geluk de Wereldjamboree der padvinderij in Nederland te mogen bijwonen.

Ik begon belangstelling te tonen voor literatuur, toneel en film. De school verbood ons echter om zonder begeleiding naar een bioscoopvoorstelling gaan. Maar als ik een lovende kritiek op een nieuwe film had gelezen, slaagde ik er af en toe in mijn moeder te overtuigen om me te verezellen.

Ik leerde de stad beter kennen en bewonderde, aan de zijde van mijn vader, de taalvaardigheid van de marktkramers op de Antwerpse Vogelmarkt. Ik zag Afrikanen, Chinezen en Indiërs rondlopen in de metropool. De laatsten droegen het hemd over de broek en werden door de Sinjoren ‘rijstkakkers’ genoemd. Nooit heb ik in die jaren enige echt racistische uitspraak gehoord.

Onze leraar Nederlands-godsdienst-geschiedenis besteedde alle beschikbare uren aan Gerard Walschaps *Vaarwel dan*. Hij analyseerde het, wees op vergissingen of fouten en hielp ons om het werk zo rechtvaardig mogelijk te beoordelen. Vele medeleerlingen waren ontstemd over het gebruik van de tijd die voor andere vakken was bestemd, want we werden verplicht de opgelopen achterstand in de paasvakantie in te halen. Ik genoot van deze regeling en was erg blij als een partner in een grote discussie te worden behandeld.

Diezelfde leraar spande zich in om aan onze ‘humaniora’ de kwaliteit te geven die hij - terecht - onmisbaar achtte voor onderwijs ‘op niveau’ en in het Nederlands. Zo leerde ik via hem Arthur van Schendel kennen, en Aart van der Leeuw. Rechtuit gezegd, ik las deze auteurs liever dan Stijn Streuvels, omdat ik wist dat hun werk de faam had tot het beste Nederlandstalige proza te behoren. Vergeef me, Stijn. De ouders van mijn schoolkameraad Philemon waren geabonneerd op de uitgaven van De Wereldbibliotheek. Gelukkig voor mij strekte de vriendschap zich ook uit over de boeken, die ik allemaal mocht lezen als ik dat verlangde.

In 1938 kregen we als leraar Duits een lid van de onderwijscongregatie die onze school bestuurde. Van de Duitser werd gefluisterd dat hij een

politieke vluchteling was. Of dat waar was, kwam ik niet te weten, maar hij bracht een internationaal element in het leven van onze opvoeding. Hoe oud hij echt was wist ik niet, maar ik schatte hem ongeveer 35 jaar. Vrij groot van gestalte, sportief en muzikaal, maakte hij op mij een grote indruk. Als hij het over literatuur had, gebeurde het wel eens dat hij gedichten voordroeg met begeleiding op een luit. Het was een feest om op die manier kennis te maken met Novalis, Heine, Rilke, Hölderlin en von Hofmannsthal. Dankzij hem leerde ik ook Annette von Droste-Hülshoff kennen. Tot op de dag van vandaag ben ik *Die Judenbuche* niet vergeten, dat ons diende tot cursorische lectuur.

In het zo rijke domein van de Franse letteren wilde men ons wellicht wat al te veel bekend maken met Corneille en Racine, naast een karig woord over Charles Péguy. Toch heb ik een Hein incident meegemaakt waaraan ik nog dikwijls terugdenk. Voor ons werden de auteurs meestal gezocht in de reeks *Classiques pour tous*, waarschijnlijk omdat de boekjes niet te dik en bovendien goedkoop waren. Op zekere dag kregen we allen een boek van de auteur Félicité de Lamennais. Terwijl we nog volop bezig waren om de eerste stukjes van het zeer mooie maar moeilijke Frans in het Nederlands te vertalen, werden we aangemaand om alles terug in te leveren. De leraar had ontdekt dat het proza op de katholieke index van verboden boeken prijkte. Een katholieke school mocht een dergelijke lectuur vanzelfsprekend niet aanmoedigen. Later ben ik de auteur onvermijdelijk opnieuw tegengekomen, toen ik de politieke doctrines in Europa bestudeerde, en de geschiedenis van Frankrijk sinds de Revolutie. Alles wel beschouwd, een tragische figuur.

We ontleedden *Hamlet* in het Engels, terwijl de Nederlandse vertaling van Dr. Buytendijk diende voor cursorische lectuur. De verrassing is misschien wel dat ik ook John Ruskin grondig heb moeten bestuderen. De mooie, ingebonden boekjes die ons daarbij hielpen, heb ik tot op vandaag bewaard. De aantekeningen die ik toen in de marges aanbracht zijn nog leesbaar. Ik realiseerde me dat *Unto this Last* en *Munera Pulveris* een interessante inleiding vormden tot moderne politieke en sociale problemen.

Ik mocht me gelukkig prijzen dat ik in 1940 student aan de Sint-Ignatius Handelshogeschool kon worden, na mijn mislukt mobilisatieavontuur in Frankrijk en het beëindigen van mijn middelbare studies. Het waren weliswaar niet altijd de disciplines waarvan ik droomde of waartoe ik me sterk aangetrokken voelde, maar ik troostte me met de gedachte: men bereikt zelden of nooit wat men eigenlijk verlangt, maar men moet

altijd pogen het beste te maken van wat men verkrijgt. Ook in mijn latere leven bleef ik deze gedachte koesteren.

Ik kreeg de kans hogere studies te beginnen en dat was in de oorlogsjaren al een bijzondere genade. De studiekansen van menig schoolkameraad werden door de oorlog brutaal afgebroken. Alles wel beschouwd, zat in die richting die ik mocht volgen heel wat stof die me boeide: filosofie, geschiedenis (economische, menselijke en diplomatieke), economie, talen, geopolitiek. Jawel, geopolitiek werd toen nog gedoceerd, tot het niet lang daarna werd afgeschaft om jaren later terug te worden ingevoerd. Ik ben waarschijnlijk de enige Belgische minister geweest die in dat vak examen heeft afgelegd.

Snel ontdekte ik de Antwerpse stadsbibliotheek, waar ik minstens zoveel uren doorbracht als in de lokalen van de Handelshogeschool. Zij bood ook het voordeel over een schat van boeken te beschikken, niet alleen over economie, sociologie en politiek, maar ook over literatuur. Ik kon er op economisch gebied de auteurs vinden waarover in de cursussen werd gesproken, of die ik zelf had ontdekt. Ik las er ook tijdschriften die ik vaak alleen nog maar van naam kende, zoals *Leiding*, het blad dat zowat de spreekbuis vormde van de ‘vernieuwers van het socialisme’ in het kielzog van Hendrik de Man, en het pas ontstane *Tijdschrift voor Economie en Sociologie*. Het werk van de nieuwste namen uit het Nederlandse geestesleven was er ook voorradig en ik verslond *De Gemeenschap* en de *Vrije bladen*.

De bibliotheek bood een tweede groot voordeel. In de herfst en de winter werd ze verwarmd. Mijn dagen waren gevuld. Voor en na de colleges zat ik in de bibliotheek en 's middags ging ik mijn slechte boterham oppeuzelen in het café-restaurant van de Bediendenvakbond - er was echter niets beschikbaar waarmee kon worden ‘gerestaureerd’ - waar schaarse bezoekers een ersatzkoffie kwamen uitslurpen.

Een schouwtoneel

In 1940 was in Antwerpen een culturele vereniging ontstaan, de Toneelgemeenschap voor de Jeugd. De vereniging ijverde ervoor bij de aankomende generatie belangstelling te wekken voor theater. Met een paar van mijn medestudenten werd ik er lid van. De aanmoediging van de leden bestond erin te worden uitgenodigd op de avant-premières van stukken die in de Koninklijke Nederlandse Schouwburg werden opgevoerd. In

sommige woordenboeken wordt de uitdrukking avant-première gedefinieerd als ‘voorstelling voor de kritiek en uitgelezen liefhebbers’. Wat het ook betekent, voor mij was het een waardevolle inleiding tot de toneelliteratuur en -speelkunst.

In Vlaanderen bestonden sinds lang veel toneelverenigingen, maar nooit was deze kunstvorm als zo belangrijk beschouwd dat bepaalde stukken, critici of auteurs de frontpagina van de kranten haalden. Dit gebeurde wel in de ons omringende landen. Toneel werd daar hoog geschat, als de expressie van betekenisvolle maatschappelijke, politieke, culturele of religieuze opvattingen, kenmerkend voor een tijdvak. In het middelbaar onderwijs hadden we *Adam in Ballingschap* moeten lezen en meegewerkt aan een indrukwekkende opvoering van *Lucifer*, in een regie van Lode Gijsen. Nu echter leerde ik een schitterende *Peer Gynt* kennen, met Joris Diels in de titelrol en Maria Van der Meirsch, van de Koninklijke Vlaamse Opera, als Solveig. Ook andere ‘klassiekers’ kwamen aan bod: *Faust*, een eerste kennismaking, *Mina van Barnhelm, De gebroken Pot*. Een seizoen werd geopend met *Tyl* van Anton van de Velde.

In die periode startte ook de jaarlijkse Komediantenrevue, die op een ongewoon succes kon rekenen. Vanzelfsprekend kwamen ook stukken van het lichtere genre aan bod, maar geen daarvan moet mij ietwat hebben beroerd, want ik heb er geen enkele titel van onthouden.

Onvergetelijk voor mij is een scène uit *Voerman Henschel*, het befaamde stuk van Gerhard Hauptmann. Hélène van Herck, moeder van de actrice Yvonne Lex, speelde er de rol in van een babbelziek bakvisje dat met luide stem, van op het terras van het hotelletje waar ze thuishoorde, haar beschouwingen over de hotelgasten ten beste gaf. Zij zat daarbij op een stevige tafel en wiebelde met haar in mooie rijglaarzen verpakte benen.

Haar stukje tekst ging over de verwachtingen die voor de toekomst werden gekoesterd en eindigde met de hoopvolle uitroep: ‘En als het zomer wordt, komen de Russen!’ Dit gebeurde in de winter van 1943-1944. Bij die woorden barstte de zaal plots in een schaterlach uit, het spel hield op, de acteurs stonden onbeweeglijk en zwegen hulpeloos. Toen werd het opeens zeer stil, alsof ieder de adem inhield. Ik had het gevoel op een vergadering van een verzetsgroep te zijn terechtgekomen waar er over het verloop van de oorlog werd gedebatteerd. Aarzelend werd het spel voortgezet. Na de vertoning spoedden we ons naar huis. Gelukkig werd niemand lastig gevallen. Althans, dat heb ik toch nooit gehoord.

Na de oorlog maakte ik het debuut van Toon Hermans mee, in de Antwerpse Arenbergschouwburg. Hij trad toen op met een half programma, de overige helft werd door andere kleinkunstenaars ingevuld. Ik werd zijn fan vanaf de eerste kennismaking en bleef aan die bewondering trouw tot aan zijn dood.

Ach, Antwerpen. In deze stad heb ik mijn eerste voordrachten gehouden over 'personalisme' en 'bezitsspreiding' ofte *Eigentumsbildung*. Ik gaf er les in de school voor sociaal-assistenten en in het Hoger Instituut voor Bestuurswetenschappen. Later zou ik er president worden van een hervormde Handelshogeschool. Antwerpen was overigens het kiesarrondissement waarlangs ik mijn intrede deed in de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Zonder deze stad zou ik mezelf niet zijn. Een stedeling ben ik niet, maar de stad oefende een beslissende invloed uit op mijn bestaan. Ik betreurde soms echter het gebrek aan diepgang in haar uitingen. Deze wereldhaven telde geen enkele vereniging die zich specialiseerde in internationale betrekkingen en ook het provincialisme van haar reacties en stellingnamen viel weleens op. De hoop werd gekoesterd dat dit zou beteren met universitaire instellingen en een Hof van Beroep.

Toch verheugde ik me erin dat de metropool zich kon ontwikkelen zonder aan een Vlaams minderwaardigheidscomplex te lijden. Af en toe een beetje sentimenteel - zouden de filmcritici zeggen - maar toch zichzelf, eigenlijk verdraagzaam en kosmopolitisch van aanleg, zij het soms wat eruptief in haar politieke emoties.

Als 'bezetter' in Duitsland

Maar waar lag mijn oorsprong, politiek gesproken? Bij de verkiezingen van 1961 stond ik als exponent van de christen-democratische jongeren als eerste plaatsvervanger op de CVP-lijst in het arrondissement Antwerpen. Ik had toen al een en ander gepubliceerd en werkte aan een studie over de bestrijding van de economische crisis in Nederland en België tussen 1930 en 1938.

In de jaren vijftig was ik door Robert Houben, senator en professor aan de Katholieke Universiteit van Leuven, naar het Studiecentrum van de CVP-PSC gehaald. In 1958 had ik een beetje aarzelend de functie van nationaal secretaris van de toen nog unitaire partij aangenomen. Het aandringen van mensen als Theo Lefèvre, Robert Houben, Jef

Deschuyffeleer, P.W. Segers en anderen, had mijn weerstand overwonnen. Ik doceerde op dat ogenblik ook Internationale Betrekkingen aan de zogenaamde Sociale School, het Hoger Instituut voor Sociale Vorming, in de Poststraat te Brussel.

Nauwelijks lid van het parlement kreeg ik het voorstel van een internationale handelsorganisatie om haar te vertegenwoordigen bij de jonge Europese Economische Gemeenschap. Deze ouverture was aanlokkelijk, temeer omdat mij een behoorlijk uitgerust secretariaat in Brussel werd beloofd en ik mijn politiek mandaat mocht behouden. Toen ik het partijbestuur hiervan op de hoogte bracht werd mij met aandrang afgeraden dat aanbod aan te nemen. Deze blijk van vertrouwen bracht me ertoe het Partijbureau te volgen.

Voor mij brak een nieuw leven aan. Een hoofdstuk dat na de oorlog was begonnen, werd afgesloten. Bij de oprichting van een lokale afdeling van de Christelijke Volkspartij in Burcht, de gemeente waar mijn ouders woonden, werd ik door de voorzitter uitgenodigd om lid te worden van het voorlopige bestuur.

Degene die zich zo inspande om de christen-democratische gedachte ingang te doen vinden in een moderne vorm, heette Hendrik Bijl. Hij was directeur van de oefenschool die als opleidingscentrum voor toekomstige onderwijzers aan de katholieke normaalschool te Antwerpen, de ‘kweekschool’, was verbonden. Hij wist dat ik handels- en consulaire wetenschappen had gestudeerd aan de Antwerpse Sint-Ignatius Handelshogeschool. Hij wist ook dat ik na de bevrijding van het grondgebied, in afwachting van de oproep voor mijn legerdienst, student was aan de faculteit economie van de Rijksuniversiteit te Gent. Deze stad was langs de linkeroever van de Schelde - de stroom lag vol mijnen - relatief gemakkelijk te bereiken. Later zou ik overigens nog politieke wetenschappen volgen aan de Katholieke Universiteit te Leuven.

In diezelfde periode werd ik gevraagd om voorzitter te worden van een pas heropgerichte afdeling van het Davidsfonds. Ik vervulde die functie tot 1960 en kon bijgevolg zeer goed ‘de polsslag van ons volk’ voelen. Het bestuur vormde er een voortreffelijk vriendengroepje, waar ik nog met heimwee aan terugdenk. We engageerden boeiende sprekers voor Burcht en nodigden het Reizend Volkstheater uit om er toneel van professionele kwaliteit te brengen. Af en toe projecteerden we zelfs een film, zoals *La Belle et la Bête* van Jean Cocteau. Het was mijn officium, voor een bomvolle zaal, de film te becommentariëren.

Een groot deel van mijn legerdienst bracht ik door in het bezette Duitsland. De hele wereld wachtte toen nog op de vredesconferentie, die er nooit zou komen. Intussen bleef Duitsland verdeeld in vier bezettingszones en leverde België een bijdrage tot het beheer van het Britse deel. Daaraan heb ik onuitwisbare indrukken bewaard. Puinhopen, kraters en verminkte burgers hebben daar ongetwijfeld tot bijgedragen, maar - hoe afzichtelijk die fysieke ellende ook was - de morele teleurgang leek nog erger.

Ik was ingedeeld bij de brigade Piron, de Belgische legereenheid, die tijdens de oorlog was opgericht in Groot-Brittannië. Zij bood mij de gelegenheid om op sociologisch vlak te onderzoeken hoe de mentaliteit in dergelijke speciale afdelingen zich ontwikkelt en hoe de manschappen zich, op hun beurt, als bezetters gedragen.

De kennismaking met het verslagen Duitsland betekende een psychologische schok. We werden ondergebracht in Duisdorf bij Bonn, waar twee kazernes stonden. De ene, opgetrokken in witte steen, gaf onderdak aan Poolse dwangarbeiders, tot ze vrij brutaal door Britse troepen werden verjaagd. In de andere kazerne, in rode steen, namen wij onze intrek. De verbroedering tussen de twee bleef vanzelfsprekend niet uit, temeer daar de Polen 's avonds muziek maakten en ons uitnodigden om te komen dansen.

Ik wil niet verbergen dat de Duitse situatie en de internationale politiek van dat ogenblik mij bijzonder aantrokken. Op een vroege morgen, toen ik op wacht stond in een landelijke straat bij een opslagplaats van de Britten, zag ik langwerpige papieren vlaggetjes in bomen en struiken hangen. We kregen de opdracht ze te verwijderen. Ik probeerde eerst nog te ontcijferen wat erop stond. ‘Adenauer kommt, Adenauer spricht’, las ik. Zo maakte ik kennis met de naam van de man die in 1949 de eerste kanselier van de pas opgerichte Bondsrepubliek werd. Wat de Grote Vier met Duitsland wilden aanvangen kon toen nog niet worden vermoed. In ieder geval bleek de verstandhouding onder de overwinnaars van de oorlog niet bijster indrukwekkend.

Als korporaal Tindemans werd ik vanzelfsprekend ook geplaagd met huisbakken zorgen als bevoorrading - het eten was karig en zonder meer slecht - wacht kloppen en legeroefeningen. Daarnaast zat ik met vragen waarvan sommige hun oorsprong vonden in de cursus diplomatieke geschiedenis die ik als student met gespannen aandacht had gevolgd. Hoe ver zouden de geallieerden gaan met de industriële ontmanteling van de verliezer? Allerlei vreemde verhalen deden daarover de ronde.

Kenden de *decision makers* het beroemde boek van de Brit J.M. Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*? Daarin werd voorspeld dat de toenmalige economische bestraffing van de Duitsers, net na de Eerste Wereldoorlog, tot een chaos zou leiden. Met de onvermijdelijke gevolgen. Inderdaad, Hitler was er een kind van. Welke herstelbetalingen zou het verwoeste Duitsland nu moeten betalen? Kon er zoals eertijds een vorm van bezetting van het Ruhrgebied worden overwogen? Met de sovjets? Wat zouden de 'vredesonderhandelingen' opleveren? Een nieuwe wereld was in de maak. Hoe zou die eruitzien?

Ondertussen bestuurde het verslagen *Reich* zichzelf niet langer. Het bestond niet meer als soevereine staat. Het beeld dat ik daarvan heb meegedragen heeft mij voor het leven getekend, naast de beelden van de ontelbare vluchtelingen, ontslagen krijgsgevangenen en ontheemden die ronddoolden op zoek naar wat brood, een onderdak en een toekomst. Langzamerhand groeide in mij de overtuiging dat wie zich van de oorlog niets herinnert, anders oordeelt over de problemen van oorlog en vrede, van veiligheid vooral, dan degenen die er de sporen van hebben overgehouden. Apatride zijn kan worden vergeleken met lijden aan melaatsheid. Iemand zonder vaderland hoort nergens thuis. Hij kan zich op niets beroepen, hij wordt overal gemeden.

Daar begon voor mij een reflectie over de betekenis van de staat die mij sindsdien nooit meer heeft losgelaten. Het roekeloos omspringen met de problemen van de staat en zijn instellingen levert alleen maar ellende op. Het is maar wanneer iemand zich niet meer op een staat kan beroepen, dat hij de onmisbaarheid ervan begint te beseffen.

Een tijdlang heb ik toen de gedachte gekoesterd een dagboek bij te houden over mijn belevenissen tijdens de Belgische bezetting, tot ik me om diverse redenen gedwongen voelde het plan op te geven. Later ontdekte ik dat de Vlaamse auteur Johan Daisne *Reisebilder* over het verslagen Duitsland had gepubliceerd. Het boekje kwam me voor als een ietwat romantisch, toeristisch verhaal, terwijl ik in mijn dagboeken het leven en het optreden van de soldateska beoogde, zonder de reacties van de bevolking te vergeten.

Ik was geen bureaucraat en in een kazerne hebben enkel zij de mogelijkheid om te schrijven. Maar bureaucraten delen het leven van hun wapenbroeders niet. Ook in de kantine kon ik niet schrijven. Het sprong er immers dadelijk in het oog en het leek ook erg verdacht. We waren bovendien vreselijke uitslovers die geen rust kenden. De taken die aan de Belgen werden opgelegd overtroffen ver de mogelijkheden van het garnizoen.

Een tweede reden waarom ik mijn plan opgaf, was de graad van moreel verval in het kazerneleven. Een verslagen vaderlandloos, hongerlijdend, dakloos volk verliest blijkbaar snel de matigende invloed van een geordende samenleving. Maar het verval tast evenzeer de bezetter aan. Inzake smokkelen en ‘zaakjes doen’ waren mijn landgenoten spoedig onklopbaar. Anderzijds groeide ook het aantal soldaten dat 's morgens niet op het appel verscheen. Op de vraag waar ze naartoe waren, volgde vaak het grijnzende antwoord ‘veldhospitaal’. We konden allen raden waaraan de afwezigen plots waren gaan lijden. Ik voelde een walg opkomen tegen dit leventje en zag er dan maar van af er een boek aan te wijden.

Aan de politieke aspecten van nederlaag en bezetting kon ik vanzelfsprekend niet voorbijgaan. Het wachten op de vredesconferentie begon onrustwekkend te worden. Bepaalde vragen kwamen telkens terug. Op grond van welke normen zou de kaart van een nieuw Europa worden getekend? Welk deel zou onder de knoet van Moskou moeten leren leven? Droomde er niemand van om bij de onderhandelingen de rol van Metternich of Talleyrand te spelen? Of zou het dit keer zuivere machtsontplooiing worden? Hadden de politici lessen getrokken uit Versailles, Neuilly of Trianon?

Het kan wat eigenaardig klinken, maar ik bekommerde mij om de economische ontwikkeling en de politiek. Immers, de jaren dertig hadden een zware depressie en massale werkloosheid gekend. Wat stond er ons tijdens de komende jaren te wachten?

Mijn eindwerk aan de Handelshogeschool had ik gewijd aan de conventies van Oslo en Ouchy. Zij vormden als het ware een antwoord van de kleine Europese democratieën - met name de Scandinavische landen en België, Nederland en Luxemburg als een Benelux-groep avant la lettre - op de catastrofale mislukking van alle pogingen om tot een internationale bestrijding van de ongeziene economische depressie te komen. Een ernstig voorstel om een gezamenlijk douanebeleid te voeren, als reactie op het oprukkende protectionisme, werd gekelderd door Groot-Brittannië. Op grond van een oude handelsovereenkomst met Nederland eiste dat land alle voordelen van dergelijke akkoorden op, zonder enige tegenprestatie te willen overwegen. Een laatste politieke inspanning werd geleverd in de zomer van 1939. Op een bijeenkomst te Brussel, waar de Koningin van Nederland en de Koning van België opmerkelijke toespraken hielden, bezwoeren de Oslo-staten de wereld om geen heil te zoeken in een militair conflict. Enkele dagen later brak de oorlog uit.

De studie voor dit eindwerk had mijn ontvankelijke gemoed zeer getroffen. Ze leerde me immers de internationale economische wanorde van de jaren dertig kennen en had me overtuigd dat, zonder grondige mentaliteitsverandering, de crisis na de oorlog onvermijdelijk opnieuw zou opduiken, na een korte periode van wederopbouw. Welk beleid zouden de leidende mogendheden volgen? In feite was ik door dit studiewerk, zonder het te beseffen, voorbereid op wat enkele jaren later de Europese integratie werd.

Door mijn studie van economische politiek en diplomatie, leerde ik niet alleen de vooroorlogse moeilijkheden kennen, maar werd ik gaandeweg ook overtuigd van de noodzaak om in West-Europa tot een douane-unie te komen. En zelfs nog een stap verder, tot een economische unie. Later begroette ik de Benelux als een eerste stap in de goede richting. Ik kende de vraagstukken en ik meende ook te weten waar de oplossing lag.

Het was een gunstige eigenaardigheid van mijn rijpingsproces dat mijn persoonlijke werk tijdens mijn studiejaren later bijdroeg tot een beter begrip van mensen en dingen. Voor ‘Oslo’ is de invloed zelfs groot te noemen. In dezelfde periode voltooide ik nog een andere scriptie die mijn horizonten gevoelig had verlegd. De opdracht bestond erin een thema uit de jongste vooroorlogse actualiteit uit te werken. Ik koos voor *Hendrik de Man en het Planisme*. De gedenkschriften van de Belgische politicus waren juist verschenen, wat mij toeliet de planeconomie in een ruimere context te plaatsen. Zo ontdekte ik de boeken van De Man en groeide mijn kennis van de economische, sociale en politieke situatie in de jaren dertig. Door zijn ideeën te onderzoeken, leerde ik ook andere Europese denkers kennen. Ik betreur nog steeds dat ik mijn studie over de grote depressie in Nederland en België nooit persklaar heb gemaakt.

Na de oorlog, aan de Rijksuniversiteit van Gent, was het de jonge, sympathieke professor dr. Frans Versichelen - helaas veel te vroeg gestorven - die zelf de thesisonderwerpen van ‘bredere’ betekenis uitkoos en oplegde. Van hem werd gezegd dat hij socialistische sympathieën koesterde. Ik kreeg een thema toebedeeld dat ik beslist niet spontaan zou hebben gekozen, *De economie in de eerste programma's van de NSDAP*. Ik verrichtte heel wat opzoekingen om mijn pensum te voltooien, maar genoot dan ook de voldoening er goed mee te scoren. Het was me duidelijk geworden dat deze later zeer beruchte partij bij haar ontstaan eigenlijk een anti-interestpartij was. Sommige warhoofden hadden hun haat weten om te zetten in een partijprogram. Waren ze er maar bij gebleven!

Als ‘late roeping’ aan de Universiteit van Leuven, voor de politieke wetenschappen, besliste ik om na te gaan hoe een groot Belgisch politicus de grootste politieke uitdaging uit de tweede helft van de twintigste eeuw had aangepakt. *Frans Van Cauwelaert en de Europese Eenmaking* werd later in boekvorm uitgegeven door het Davidsfonds.

Ik had dus als student vier persoonlijke studies gemaakt, alle met een politiek karakter en van belang voor mijn eigen ontplooiing. Alle vier wezen ze op de betekenis van de politiek. Was het toeval of zat het in mijn genen?

Van mijn legerdienst heb ik dankbaar gebruik gemaakt om te onderzoeken hoe theatermensen in gehavende steden als Keulen, Bonn en Bad-Godesberg met primitieve middelen een publiek probeerden aan te trekken. Technisch gezien was de aanblik vaak akelig, historisch gezien was ze echter boeiend. Hoe vonden ze een zaaltje? Vaak was het een kamer, langs puinhopen en zonder veel verlichting. Welke stukken konden worden opgevoerd met weinig middelen? De mooiste avonden leken me die waar poëzie werd gebracht, zonder decor, de acteur en de actrice zonder franjes voor het publiek. De Duitse poëzie schitterde in al haar facetten! Grote namen uit de kleinkunst en de vroegere film- of cabaretwereld traden op in armzalige omstandigheden, 's namiddags en 's avonds. Natuurlijk deden ze dat ‘om den brode’, maar waar was er brood te vinden?

De Britse legerleiding had in Bad-Godesberg de beste Duitse artiesten uit de wereld van de operette samengebracht om er een soldatentheater van grote kwaliteit van te maken. In de zaal, waar grote namen voor de Britse troepen kwamen spelen, stonden de acteurs de dag nadien voor een Duits publiek. Ik zat daar vaak alleen tussen, in een kaki uniform. Dat was niet zonder risico want Bad-Godesberg lag buiten de zone waar wij mochten komen. Mijn vrijbrief als ‘controller’ loste echter alles op.

Na een tijdje kreeg ik een zending toegewezen. Als een soort verbindingsman tussen de Britse overheid, de Belgische troepen - die de karweien uitvoerden - en een zwakke, beginnende Duitse administratieve dienst, kon ik mij gemakkelijker verplaatsen. Zo kwam ik uiteraard in contact met de Britse soldaterij. Dit bracht me onvermijdelijk ook af en toe in de Franse zone, en zo kon ik in Remagen de vroegere brug over de Rijn gaan bekijken. Daar was hard voor gevochten en zou later, in oorlogsfilms, vaak worden vertoond.

Er werd in die tijd nogal wat gesmokkeld van de ene zone naar de andere en de vrees bestond dat in het chaotische Duitsland, met een

onzekere internationale toestand, wellicht een illegale wapenhandel zou ontstaan. Er werd toen zelfs gewaarschuwd tegen de oprichting van geheime organisaties, met name Wehrwolf. De controlediensten, waaraan ik was verbonden, konden hun werk verrichten met behulp van enkele oude volkswagens. De chauffeurs ervan waren Duitse beambten in dienst van het Britse leger.

Een tijdlang had ik een gewezen piloot van de Luftwaffe als begeleider. Het gebeurde, gezien de voedselschaarste en de werksfeer, dat ik mijn militaire boterham met hem deelde, hoewel de approviandering van de Belgische troepen allesbehalve voorbeeldig was. Gezamenlijk luisterden we wel eens naar de nieuwsberichten die over de radio werden uitgezonden. Op zekere dag kwam de mededeling dat Hermann Goering zich in de gevangenis van het leven had beroofd door middel van een cyanidepil. Plots veranderde de gewone, ietwat onderdanige houding van mijn Duitse 'medewerker' - in Britse dienst, ik herhaal het - en hij balde beide vuisten. 'Der alte Hermann hat man nicht gekriegt', siste hij tussen de tanden. Neen, Goering hadden 'ze' niet gekregen, iemand had hem geholpen bij zijn tocht naar de eeuwigheid. Meteen kon ik vaststellen hoeveel frustratie, opgekropte teleurstelling en verborgen vernedering in het gemoed van mijn metgezel zaten opgeborgen.

Mijn eigen persoonlijke zoektochten waren meestal gericht op boeken. Zo kon ik in een antiquariaat een werk over de vroegere kanselier Heinrich Brüning op de kop tikken, tegen betaling met koffiebonen, maar dat had ik ervoor over. Zijn naam had ik vroeger al leren kennen, maar een ernstige analyse van zijn politiek, de oorzaken van zijn mislukking, zijn voorlopige plaats in de geschiedenis, hoe boeiend en controversieel ook - het gerucht deed trouwens de ronde dat Adenauer niet van hem hield - waren zelden of nooit op overtuigende wijze behandeld. Voor mij vormde het werk een inleiding tot de jongste tragische geschiedenis van Duitsland, met daaraan verbonden alle landen die in de oorlog werden meegesleurd.

In Duitsland heb ik geleerd wat economisch 'de sigarettenstandaard' betekende, met op- en neergaande koersen naargelang de diefstallen in de Britse depots. Met die 'munt' bemachtigde ik een pas gepubliceerd boek waarover later zeer veel gesproken en geschreven zou worden, het schokkende *Kaputt* van Curzio Malaparte. Het was een Franse vertaling en het papier had zichtbaar de oorlog meegemaakt, maar de inhoud en de stijl maakten het boek tot een uitzonderlijke getuigenis van een vreselijk tijdvak.

Ik prees me gelukkig ook de eerste uitgave te kunnen aanschaffen van de beroemde lezing die de filosoof Karl Jaspers in 1945 aan de Universiteit van Freiburg had gegeven. Zij vormde een zeer moedige, wegwijzende daad die, onder de titel *Die Schuldfrage*, een ongewoon gewetensonderzoek betekende voor het Duitse volk. Zij vond grote weerklank.

Vandaag gebeurt het nog wel eens dat ik de tekst zorgvuldig herlees ter voorbereiding van een conferentie over politiek en ethiek. Het blijft een stuk levensleer voor alle tijden. Jaspers' uitspraak ‘misdrijf blijft misdrijf, ook al zijn er verzachtende omstandigheden’, ben ik nooit meer vergeten. In *Die Schuldfrage* ontleedde Jaspers achtereenvolgens strafrechtelijke, politieke, morele en metafysische schuld en hij ging in zijn conclusies na hoe de Duitsers opnieuw hun eerbaarheid konden herwinnen en tot vrede met zichzelf konden komen: ‘Maar morele en metafysische schuld die alleen door de enkeling in een gemeenschap als de zijne wordt beschouwd, kunnen ingevolge hun wezen niet worden uitgeboet. Zij verdwijnen niet, wie ze draagt, komt in een levenslang proces terecht. Wij Duitsers staan hier voor een alternatief: ofwel nemen we deze schuld op ons, wat de buitenwereld (het proces van Neurenberg) ons niet vraagt - een schuld echter die door ons geweten telkens weer wordt opgeworpen als een grondtrek van ons Duits zelfbewustzijn, en dan gaat onze ziel de weg op van een totale verandering. Ofwel zinken we weg in de alledaagsheid van het onverschillige, louter feitelijke leven. Dan zal in ons midden geen eigenlijk zoeken naar God meer ontstaan; dan zal zich aan ons niet meer veropenbaren wat eigenlijk “zijn” betekent; dan bemerken wij niet meer de transcendente zin van onze grote poëzie, kunst, muziek en filosofie; dan wordt dit alles als verleden wellicht herinnering bij andere volkeren die het nog zouden zien als wat de Duitsers ooit voortbrachten, wat de Duitsers ooit waren, maar niet meer zijn.’

4
Via landbouw naar de politiek

Na mijn legerdienst had ik enkele maanden op de *Gazet van Antwerpen* doorgebracht toen allerlei overwegingen me ertoe brachten een andere werkkring te zoeken. Het eenvoudigste middel om die op waardige wijze te vinden, leek me een examen te zijn. Ik las in het Staatsblad dat de Economische Diensten van het ministerie van Landbouw drie 'bestuurssecre-tarissen-economisten' zochten en ik schreef me onmiddellijk in. Mijn haast had me evengoed in Afrika, op Buitenlandse Zaken of bij de Inspectie van Financiën kunnen brengen. Roeping was er niet mee gemoeid. Het werd Landbouw. De Benelux, de GATT (General Agreement on Trade and Tariffs) en de export - voor de oorlog ondenkbaar - maakten de aanwerving van enkele economisten noodzakelijk.

Het examen bestond uit een schriftelijke en een mondelinge proef. De eerste verliep succesvol zodat ik werd opgeroepen voor de tweede. De jury werd voorgezeten door dr. Robert Foncke, hoogleraar aan de RUG. Zijn eerste vraag verraste me. 'Wat is volgens u het hoogste goed in het leven?', vroeg hij. Dat te weten leek hem belangrijk voor economen op Landbouw.

Ik dacht snel na en schraapte mijn keel. 'Tevredenheid', antwoordde ik. Foncke maande me aan daarover even uit te weiden. 'Ik zie in die eigenschap het begrip vrede,' ging ik verder. 'Vrede met mezelf en vrede met de wereld waarin ik leef. Tevredenheid betekent geenszins een kleinburgerlijke zelfvoldaanheid, maar kan zelfs een groot ideaal verbergen. Het schept de inwendige gesteldheid om de levenstaak behoorlijk te vervullen en een beter leefklimaat te scheppen.'

De examinator onderbrak me en vroeg me of ik dat echt geloofde. 'Vrede met anderen?' vervolgde hij. 'Er zijn mensen die me pesten, zelfs haten, alleen maar omdat ik hun gedachten niet deel. Kunt u mij een voorbeeld geven van vrede tussen mannen die er tegenstrijdige opvattingen opna houden?'

Ik schraapte nogmaals de keel. ‘Ja, professor’, verduidelijkte ik. ‘Mag ik er u misschien op wijzen - u bent toch lid van de faculteit letteren en wijsbegeerte? - dat de twee Engelse auteurs Gilbert K. Chesterton en George B. Shaw in nagenoeg niets overeenkwamen, bijzonder scherp polemiseerden over hun opvattingen en toch hun leven lang dikke vrienden zijn gebleven?’ Foncke reageerde sportief. ‘Goed’, zei hij. ‘Een dergelijk antwoord had ik hier niet verwacht.’ Toch kwam er nog een tweede vraag. Een jurylid, kennelijk een technicus, wilde weten wat ik zoal wist over de Benelux. Ik had daarover een brochure gepubliceerd, zodat ik geen makkelijker vraag kon krijgen dan juist die.

Ik werd onmiddellijk, we spreken 1949, aangenomen en in de directie Handelsakkoorden geplaatst. Ik deed er internationale ervaring op, althans op het gebied van de ‘economische diplomatie’. Ik maakte er ook een vergelijkende studie van de landbouwcrises in België en Nederland in de jaren dertig en de anticrisispolitiek van beide landen. Daardoor verwierf ik een groter inzicht in ‘de grote depressie’ bij ons. Het werd een essentieel bestanddeel van mijn economische vorming.

Ik vertegenwoordigde mijn departement in de Interministeriële Economische Commissie, waar vooral over import werd gesproken. De Commissie werd voorgezeten door baron Snoy et d'Oppuers, de man die later, samen met P.H. Spaak, het Verdrag van Rome ondertekende, en die in 1968 minister van Financiën werd in de eerste regering waarvan ik deel uitmaakte.

In de bibliotheek van Landbouw ontdekte ik de werken van Eduard Bernstein. Toen mijn eerste nieuwsgierigheid voldaan was, werkte ik voor mijn eigen genoegen aan *Landbouw als ideologisch element*, een studie waarin ik dieper inging op zijn ideeën. Bernstein had geprobeerd een doctrine op te stellen voor de toekomst van de Duitse landbouw. Dat ik me als ambtenaar daarin verdiepte kon wel niemand me kwalijk nemen.

Op het ministerie heb ik wel een en ander geleerd, maar ik ben er toch niet gebleven. Na een tijd overviel me het gevoel dat ik er mijn tijd verloor. Toch zou later echter blijken dat die ervaring mij ook politiek goed van pas kwam. Ik leerde er bovendien de nationale bureaucratie kennen en het statuut van de ambtenaar, naast de willekeur bij de promoties.

Zowel op het departement van Landbouw en Middenstand als op Buitenlandse Betrekkingen heb ik kunnen samenwerken met loyale, toegewijde ambtenaren. Ook op de kanselarij van de eerste minister waren er ‘dienaren van de staat’ met grote klasse. Sommigen zal de lezer nog ontmoeten in de loop van mijn verhaal. Mijn oordeel over de ambtenarij

zoals trouwens over de diplomatie is in het algemeen positief. Toch heeft het me gedurende mijn verblijf in regeringen, of aan het hoofd van een partij, getroffen hoe sommige landgenoten - gelukkig niet veel - leven met de overtuiging dat de staat als opdracht heeft hun persoonlijke belangen zo goed mogelijk te behartigen. Doorgaans zijn dergelijke lieden niet dom, bovendien - hoewel niet altijd - hebben zij meestal een goede kennis van de structuur van ministeries, parastatale instellingen of andere 'overheidsinstellingen met een economisch doel', zoals professor Raoul Miry zijn cursus aan de Gentse Universiteit noemde.

Hun analyse van de machtsfactoren is gebaseerd op een observatie van het apparaat en zij opereren nu eens langs een politieke partij, dan weer langs een vakbond, soms, hoewel niet altijd, langs beide. Zij houden met geen statuten, examens, spelregels, reglementen of tradities rekening. Waar zij die kunnen gebruiken, zullen ze dat doen, waar dit niet kan, nemen zij hun toevlucht tot wijzigingen van bestaande voorschriften of dragen zij bij tot de creatie van nieuwe, om hun doel te bereiken. Zij zijn er rotsvast van overtuigd dat 'de staat' hun carrière moet dienen. Zij schrikken er niet voor terug hervormingen voor te stellen - rechtstreeks of onrechtstreeks - en slagen daar nog in ook. Daardoor komt de taak die zij begeren vrij of, zo nodig, brengen zij het voor elkaar een nieuwe opdracht te zien groeien, voor henzelf uiteraard. Ik zou zonder veel nadenken een tiental namen van dit soort hofmeiers kunnen noemen maar zal dit vanzelfsprekend niet doen.

Het sleutelplan

Het leven van een ambtenaar lag me dus kennelijk niet, ook al poogde ik door studie en schrijfwerk op peil te blijven. Gelukkig werd ik in 1953 uit het gevaar voor verstarring gered door een verrassend voorstel van Robert Houben, senator en directeur van het Studie- en Documentatiecentrum van de CVP-PSC, het latere Cepess. Hij wenste mij tot medewerker te maken.

Houben was een intellectueel van groot formaat. Als student won hij de interuniversitaire wedstrijd, wat hem een beurs voor de Sorbonne had bezorgd. Toch liep hij niet verloren in de theorie. Ook hij had tijdens de jaren voor de oorlog op hartstochtelijke wijze meegemaakt hoe de economische crisis, met zijn miljoenen werklozen, burgers tot wanhoop dreef. Hij werd getekend door de onmacht van een bepaald bandeloos, econo-

misch liberalisme dat niet in staat was gebleken om de depressie afdoende te bestrijden, waardoor sommige slachtoffers verwachtten dat totalitaire programma's wellicht beterschap konden brengen. Politieke avonturiers slaagden erin de massa mee te slepen. Anderzijds waren democratische regimes vaak ziek en niet voldoende bekwaam om tot noodzakelijke hervormingen over te gaan. Deze evolutie liep in 1939 uit op een gewapend conflict in Europa dat zich zou uitbreiden tot een vreselijke wereldoorlog.

Een hoogtepunt tijdens mijn verblijf op het Studiecentrum was wel mijn medewerking aan de voorbereiding van de parlementsverkiezingen van 1958. Ik zag hoe traditionele werkgroepen en commissies tot zinvolle voorstellen probeerden te komen en hoe moeilijk het was om een intellectuele mobilisatie te bereiken om nieuwe ideeën, frisse inspiratie en overtuigend dynamisme te ontwikkelen. Het was wel de eerste keer dat de CVP vanuit de oppositie de ernst en de degelijkheid van haar inzichten probeerde openbaar te maken. Bovendien ging het slecht met de economie sinds het einde van 1957 en het begin van 1958. De werkloosheid steeg en de vooruitzichten waren vrij slecht. Een dergelijk klimaat voorspelde vanzelfsprekend niet veel goeds.

In een gesprek met Robert Houben liet ik mijn indrukken, beschouwingen en ideeën de vrije teugel. Ik was van oordeel dat een loutere opsomming van enkele technische programmapunten niemand zou enthousiasmeren. Het zou wellicht mogelijk zijn om belangstelling te wekken voor zulke voorstellen in een beperkte kring, maar politieke aantrekkingskracht zou er wel niet erg van uitgaan. Ik vertelde Houben hoe ik tijdens de lectuur van de memoires van Hendrik de Man op de idee was gekomen om ook in deze crisistijd een ‘plan van betekenis’ voor een economisch herstel te ontwerpen. Wat het volk in de jaren dertig hoop had gegeven, maar geen voldoening, zou nu wellicht tot positieve resultaten kunnen leiden. Belangrijk was daarbij een sluitend geheel te construeren dat op een originele manier moest worden voorgesteld. Ook moest het worden gepresenteerd door mensen die erin geloofden, mensen die zelf ook geloofwaardig waren.

Houben vroeg me om mijn suggesties op papier te zetten en, zo mogelijk, met opmerkingen bij de sectoren waaraan ik zoal dacht. Dit hoorde snel te gebeuren. Ik deed wat me werd gevraagd, maar merkte wel dat mijn opdrachtgever ook zichzelf aan het werk had gezet. We brachten onze teksten samen en zochten nog inspiratie bij derden. Voorzitter Theo Lefèvre toonde zich zeer enthousiast toen we het resultaat van deze eerste

exploratie aan hem voorstelden. Het ontwerp werd aangenomen en we kregen de opdracht het te voltooien. Er werden kleine werkgroepen opgericht en er werd een structuur geconcipieerd voor het geheel. Gaston Eyskens werd aangesteld tot voorzitter van de centrale groep en ikzelf werd secretaris van het coördinerende orgaan. Op vrij korte tijd kwam een indrukwekkend pakket ideeën tot stand. Toch bleef de grote vraag hoe we dit nu moesten voorstellen aan het volk.

Dit tweede, weliswaar zeer belangrijke aspect van het initiatief, had in de politieke wereld tot dan toe minder aandacht gekregen. De communicatiewetenschap stond nog in haar kleuterschoenen. Er was te weinig geld om een grote campagne op touw te zetten. Toch werd er toen een man aangeworven - ik meen me te herinneren op voorstel van Pierre Wigny - om tijdelijk aan de vormgeving van de voorstellen te werken. Hij heette Louis Darms en op zijn briefpapier stond dat hij 'doxagoog' was, een hoedanigheid waarvoor ik nooit een goede vertaling heb gevonden. Dit was mijn eerste kennismaking met een specialist van zijn soort. Hoewel Darms een beminnelijk, zij het nogal eigenzinnig man was, met een bijzonder goed karakter, leidde zijn optreden al snel tot incidenten. Eerst eiste hij dat er geen enkel idee, geen enkele tekst mocht worden verspreid zonder zijn uitdrukkelijke goedkeuring. Hij wenste inzage in en oordeel over alle publicaties, wat ook hun inhoud was. Spoedig bleek dat hij niet alleen de manier waarop het publiek moest worden benaderd, maar ook de formulering van het program naar zijn hand wilde zetten. Met andere woorden, hij probeerde ook aan louter technische voorstellen een ideologisch karakter te geven. In feite maakte hij een nieuwe doctrine, weliswaar een beetje geïnspireerd op de bestaande, maar met nieuwe elementen en geschreven in een ongewone taal.

Onnodig te zeggen dat een dergelijke conceptie tot botsingen leidde, niet alleen met de auteurs van bepaalde teksten, maar ook met kopstukken van de partij. Er moest voortdurend worden bemiddeld. Een meesterlijke zet van Darms was de treffende naam die hij voor het geheel had gevonden. Hij stelde, met goede argumenten, de benaming 'sleutelplan' voor, gesymboliseerd door een reusachtige sleutel. De naam was wel lichtjes dubbelzinnig, maar de zinspeling op het instrument dat de poort kon openen voor de weg naar een betere toekomst, bleef wel overwegend.

De voorstelling van het plan bracht niet alleen veel mensen samen, zij getuigde ook van een ongewone geestdrift. Die was minder te danken aan de welsprekendheid van de verslaggevers dan wel aan de inhoud, de betekenis en de kwaliteit van het plan. Het werd een succes. Toen Gaston

Eyskens, na de verkiezingen van 1 juni 1958, gedurende enkele maanden de leiding had over een minderheidsregering, werd het plan grotendeels uitgevoerd. De rest volgde later. Het plan vormde inderdaad een degelijk antwoord op de uitdagingen van die tijd. Jaren later werd in stoeten, protestacties of optochten nog vaak een reuzensleutel meegedragen en de naam ervan gescandeerd. Voor- en tegenstanders konden hem niet vergeten.

Robert Houben

Ik heb ondervonden dat heel wat politici, ook grote namen, vaak slechte mensenkenners zijn. Dit was met Robert Houben beslist niet het geval, integendeel. Hij heeft me steeds getroffen door een trefzeker en verbazend juist oordeel in de soms lichtelijk anarchistische atmosfeer in de *think tank*, zeker wanneer het eropaan kwam politici te informeren en voorstellen of ideeën te analyseren, te beoordelen en te lanceren.

Houben was bovendien een groot bewonderaar van Ibsen en kon uit de toneelstukken van de Deen verrassende zinnen citeren. Ook zijn eigen oordeel over mensen en dingen gaf hij meer dan eens een onverwachte vorm: ‘Achterhaal eerst twee aspecten uit het leven van een politicus alvorens hem te beoordelen: Wat is zijn financiële toestand? En waar gaat hij 's avonds slapen?’ Eigenlijk combineerde Houben de onmisbare kenmerken van een harde rationalist, met name scherp verstand, observatietalent, synthetisch vermogen en oordeelskracht. Toch was hij een diepge-lovig katholiek. Over alle grote levensproblemen had hij kennelijk diep nagedacht en gedebatteerd met vrienden, professoren, priesters en wetenschappers die hij bewonderde. Hij was trouwens graag doctor in de geneeskunde geworden, maar zijn gezondheid had dat niet toegelaten. Houben wilde zijn geloof rechtlijnig en zuiver houden, ascetisch of zelfs gotisch.

Zo herinner ik mij een gesprek tijdens een middagpauze in de Tweekerkenstraat over ‘de kerkgang’, een kleine religieuze ceremonie die in katholieke kringen gewoonlijk enkele weken na de geboorte van een kind plaatsvond. De plechtigheid werd beschouwd als een soort ‘zuivering’ voor de moeder van de boreling, haar terugkeer naar de kerkelijke gemeenschap. Een personeelslid van het Centrum was vader geworden en had het over de ‘kerkgang’ die zijn vrouw in de komende weken zou ondernemen. Plots deed de anders meestal opgeruimde en collegiale

directeur een uitval die me deed schrikken. ‘Mijn vrouw’, zei hij, ‘heeft zeven kinderen op de wereld gezet, maar nooit heeft zij zulke kerkgang gedaan. We wilden daar niet van horen, zij niet en ik niet. Dit is geen katholiek, maar wel een oud joods gebruik. Mijn vrouw moest niet worden gezuiverd omdat ons huwelijk zevenmaal werd gezegend met een kind. Mijn vrouw is nooit onzuiver geweest!’ Deze woorden maakten indruk op de jongere leden van het gezelschap en typeerden Houben ten voeten uit.

Toen hij zeventig werd, wilden vrienden en oud-medewerkers hem vieren. Dit kon in dit milieu niet anders dan met een vuurwerk van geestige, zeer persoonlijke en echt gemeende speeches. Enkele redenaars hadden, ieder op hun eigen manier, de eerlijkheid van de feesteling geloofd. In zijn antwoord verzette Houben zich daartegen. Of liever, hij verklaarde daaraan geen enkele verdienste te hebben want niemand had hem ooit oneerlijke voorstellen gedaan. Oud-minister Jos Custers reageerde daarop gevat met de woorden dat juist daarin het bewijs van zijn eerlijkheid lag. Het was immers geweten dat degenen die eropuit zijn tot omkoping over te gaan, van op verre afstand ruiken wie voor bederf vatbaar is en wie niet.

Bij diezelfde gelegenheid bracht de traditioneel afgewogen Houben een opmerkelijke hulde aan zijn vrouw. Hij vond woorden over zijn huwelijk die ik nog nooit had gehoord en toonde zich aanstekelijk dankbaar voor het leven, spottend met de filosofen van zijn tijd die in alles zinloosheid ontwaarden. Deze hymne aan het leven blaakte van inspirerend vitalisme met morele ondertoon. Ik ging naar huis met de overtuiging een unieke gebeurtenis te hebben bijgewoond.

Bij Houben was de mens door de politiek niet verloren gegaan. Op Kerstmis 1972 werd ik verrast door zijn telefoontje. Hij vroeg me hoe het met mijn vrouw ging, die net een behandeling in de kliniek had ondergaan. Van de gelegenheid wilde hij gebruik maken om me naar aloude katholieke gewoonte een zalige hoogdag te wensen en - niet te geloven - me te danken voor wat ik in het afgelopen jaar had gepresteerd. Vanzelfsprekend sprak hij de hoop uit dat 1973 niet minder succesvol zou zijn. Ik was onder de indruk van zijn woorden. Die man was mijn directeur geweest op Cepess, hij doceerde nog altijd aan de KU Leuven, hij had zich onderscheiden als minister van Volksgezondheid en hij werd als een van de beste senatoren van België beschouwd. En hij voelde de behoefte me zijn dank te betuigen voor mijn ministerieel werk, terwijl de jonge

voorzitters Martens en Nothomb hem hadden geweerd als overkoepelend voorzitter van de CVP-PSC! Wie van de wolven die hem naar het politieke leven stonden zou zoiets doen? Geen enkele.

Op 28 augustus 1984 kreeg ik van Robert Houben een handgeschreven brief met volgende inhoud:

Waarde Leo,

Morgen zal u worden bezorgd: *Waarheen met België*? Komt uit het 'Studiecentrum Politieke Instituten'. Zie inleiding en conclusie. *In welk land zult u leven*? Een artikel. Fundamentele vragen naar mijn overtuiging. Maar: Wat is de toekomst? Wat wordt gedaan? En verdomd, waar staat, wat is, wat ontwerpt de christen-democratie? Waar zit nog stuwing in de beweging? Waar is nog het geloof aan de betekenis en de waarde ervan? De jongste generatie? Een van de zeer verstandige dertigjarigen heeft me gezegd: 'De christen-democratie bestond, was zeer actief en belangrijk tot de crisis van de zestiger jaren. Sindsdien totaal voorbijgestreefd.' Sic! Sic! Sic! Als deze brief weg is begin ik te werken aan een nota daaromtrent (eerst de gegevens). Die moet afgewerkt voor het einde van deze week. Ge hebt me een gesprek beloofd. Zeer belangrijk, geloof me. Gij zijt nog dwarsdoor een christen-democraat. Hoeveel zijn er nog? Het gaat niet om de partij, maar om de beweging. Ons gesprek? Tot volgende week. Met hartelijke groeten, beste groeten aan uw vrouw. (get.) Robert Houben.

In een laatste vertrouwelijk gesprek, niet lang voor zijn dood, was ik erg geraakt toen hij het koudweg had over zijn lichamelijke aftakeling. Het was de dood die hem obsedeerde. Hij bereidde die duidelijk met zorg voor. 'Als mijn uur is gekomen,' hij keek me in de ogen en sprak alsof hij een mededeling deed, 'dan zal ik aan de Heer mijn handen tonen en Hem zeggen: "Ik heb gedaan wat ik kon om U trouw te zijn, neem me op in Uw barmhartigheid." Maar laat eigengereide, hoogstens halfgelovige nieuwlichters wegblijven, met hen wil ik niets te maken hebben.'

Zijn woorden verraadden een afkeer, uit het diepste van zijn gemoed, tegen de hoogmoed van de geest, het verraad en de vaandelvlucht van zoveel hagenpredikers. Het was een verklaring om van te sidderen, aan het einde van een eerlijk bestaan, de finale van een leven in dienst van een overtuiging.

Met Theo Lefèvre naar Jean Monnet

Theo Lefèvre, de combattieve voorzitter van de CVP-PSC van 1950 tot 1961, had sommige van mijn 'Europese artikelen' gelezen toen hij een voor mij belangrijke beslissing nam. Hij verheugde zich al een tijdje op het lidmaatschap van het Actiecomité voor de Verenigde Staten van Europa.

Dit legendarische Comité was in oktober 1955 opgericht door Jean Monnet, na diens ontslag als voorzitter van de Hoge Autoriteit, de latere Commissie, van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Monnet was de mening toegedaan dat de opbouw van Europa in gevaar was en wilde een *force de frappe* oprichten die niet alleen haar bestaande structuren en onderliggende filosofie moest redden, maar ook de pioniers moest toelaten hun werk tot bloei te brengen. Hij nodigde de kopstukken van niet-communistische, betekenisvolle partijen en vakbonden uit om gezamenlijk te overleggen en te beslissen wat er moest worden gedaan.

De werkmethode was origineel. Samen met zijn medewerkers had Monnet een documentje van een tweetal bladzijden opgesteld, waarin maar één enkel onderwerp werd behandeld. Monnet stuurde de tekst, waarin hijzelf toch de toon had aangegeven, naar alle leden van het Comité. Nadat zij het document zorgvuldig hadden kunnen lezen, ontleden en corrigeren, zocht Monnet hen op. Hij sprak met hen, alleen, zonder medewerkers, en nooit werd met iemand anders over een dergelijk onderhoud een woord gewisseld.

Hij hield al dan niet rekening met de gemaakte opmerkingen, liet een verbeterde tekst opstellen en riep zijn Comité samen. Gewoonlijk gebeurde dat in Parijs, in een oud hotel dat *d'Orsay* heette. In Brussel vonden de gesprekken altijd plaats in het Victoriaanse hotel *Astoria*. Later, met de absolute meerderheid van de gaullisten in Frankrijk, en hun verzet tegen de ideeën van Monnet, werd ook elders vergaderd, bijvoorbeeld in Bonn.

Theo Lefèvre was lid geworden van dit Comité en geloofde in zijn roeping. Echter, de penningmeester van de CVP-PSC, Raymond Scheyven, weigerde de betaling uit te voeren voor de contributie. Een partij heeft altijd geld te weinig en hij vond die uitgave niet gerechtvaardigd. Lefèvre had het niet breed en was veroordeeld tot een bedeltocht, wilde hij deelnemen aan de activiteiten van de belangrijkste kring voor Europese problemen. Mijn hart deed pijn toen ik vaststelde dat de voorzitter van de grootste partij van België, met een oprecht grote belangstelling

voor de oplossing van de problemen van onze tijd, verplicht was tot het ondernemen van dergelijke stappen.

Hij drong bij me aan om hem te vergezellen op de bijeenkomsten van het Comité. Dit gaf me de kans vele boeiende figuren beter te leren kennen, niet alleen politici en vakbondsleiders, maar ook de medewerkers van Monnet: Raymond Marjolin, Pierre Uri - met wie het contact openbloeide tot echte vriendschap - Jacques Van Helmont, François Duchêne en Carlo Goldi, een van de rapporteurs die in Italië carrière zou maken.

Ik waardeerde bijzonder Monnets grote menselijke, tactische en diplomatieke eigenschappen. Wellicht klinkt het wat pretentieus, maar ik meende af en toe ook iets van zijn dieperliggende en zelden verwoorde politieke opvattingen te ontdekken. Die ogenblikken waren voor mij van onschatbare waarde. Monnet leefde immers met de faam dat hij de rechtstreekse politieke verbintenis altijd had vermeden en nooit een mandaat had nagestreefd. Ook stoorde hij zich niet aan hiërarchische organisatie. Hij zocht contact met degene die zijn plannen het best kon dienen en hij wist maar al te goed dat aan de top van een administratie niet altijd de grootste ijver heerst.

Tweemaal was ik een onvrijwillige getuige van zijn bemoeienis met de Belgische politiek. Hij had zonder twijfel een rol gespeeld in de toenadering tussen P.H. Spaak en Theo Lefèvre, op het ogenblik dat in 1961, na de verkiezingen in België, een nieuwe regering moest worden gevormd. Het incident binnen de CVP-PSC, naar aanleiding van de vervanging van de ‘autobusaffiche’ door een banale ‘voetbalaffiche’, wees erop dat sommige krachten in de partij, en ook daarbuiten, de zaken niet wilden toespitsen op een harde campagne die de socialisten zou isoleren. De beruchte affiche was de eerste grote die de CVP-PSC uitbracht in de verkiezingscampagne na de staking tegen de Eenheidswet. Het was een sprekende foto van een betoger die een kasseisteen wierp naar de niet-stakende chauffeur van een autobus.

Het toeval heeft gewild dat ik op een bepaald ogenblik in Parijs een vergadering van het Comité Monnet bijwoonde. In mijn nabijheid rinkelde een telefoon en ik haakte zelf af. Aan de andere kant van de lijn vroeg een stem of Lefèvre onmiddellijk buitenshuis naar ‘de’ bijeenkomst kon komen. Lefèvre liet alles vallen, vroeg om een taxi en vertrok. Ik meende de naam Spaak verstaan te hebben. Wie de ontmoeting had geregeld, weet ik niet.

Een andere ontmoeting met Monnet en Lefèvre vond plaats in Brussel. De Gentse politicus was ondertussen formateur geworden en had het

vanzelfsprekend erg druk. Toen hij hoorde dat Monnet hem wenste te spreken, zocht hij dadelijk naar een mogelijkheid om hem te ontvangen. Zij spraken weliswaar over Europese problemen en welke rol de Belgische premier daarin kon spelen, maar het gesprek breidde zich uit tot de actuele politieke moeilijkheden in België en de mogelijkheden van een regeringsprogramma om die op te lossen.

Monnet leek me nu veel directer en scherper op de actie gericht dan gewoonlijk. Van hem werd verteld dat hij het geduld van zijn gesprekspartners regelmatig op de proef stelde, ook wanneer zijn omgeving aandrong op een beslissing, om dan plots af te komen met een voorstel of een idee omdat hij meende dat de tijd eindelijk rijp was voor daden. Zijn zin voor 'timing' was bijzonder goed ontwikkeld. Nu bracht hij bij Lefèvre kritiek uit op België. Volgens hem wist iedereen waar in Nederland, in Duitsland, in Groot-Brittannië en in Frankrijk het gezag gevestigd was, maar dat niemand dat wist van België. Daarom zette hij Lefèvre aan om actie te ondernemen om de autoriteit onmiskenbaar te vestigen, voor de Belgen en voor buitenlandse waarnemers. Het beste middel daartoe zag hij in een opzienbare daad. Hij stelde voor de hele elektriciteitssector in België te nationaliseren. Met één enkele slag.

Lefèvre luisterde zeer aandachtig maar reageerde niet onmiddellijk. Voor mij betekenden die woorden een onthulling van Monnets psychologische benadering van de macht. In de afweging van wat politiek wenselijk was, en realiseerbaar, zou hij niet zijn teruggeschrokken voor haast revolutionaire beslissingen, met alle mogelijke gevolgen. Had de Gaulle dat in feite ook niet gedaan bij zijn terugkeer naar Frankrijk in 1945? Zou Monnet hem daarbij hebben geïnspireerd?

In die tijd werd ik door het maandblad *De Gids op Maatschappelijk Gebied* aangezocht om het jaaroverzicht over de buitenlandse politiek van België te schrijven. En ongeveer op hetzelfde ogenblik vroeg de Vereniging van Christelijke Werkgevers om voor hun maandblad een kroniek samen te stellen van actuele economische kwesties. Lefèvre spoorde me ook herhaaldelijk aan om over buitenlandse politiek te publiceren in zijn lijfkrant *De Nieuwe Gids*. Na de dood van hoofdredacteur Jef Delaforterie werd de inhoud ervan bepaald door het proza van Frans van Erps en Antoon Breyne, de laatste tekende altijd met de naam A. van Haverbeke. Ook anderen vroegen me om mee te werken aan het dagblad. Uiteindelijk werd overeengekomen dat, naar Belgische gewoonte, het hoofdartikel van de maandagkrant over internationale thema's zou handelen en

dat ik daarvoor zou instaan. Die taak heb ik gedurende meer dan zeven jaar vervuld.

5
Mijn ontdekking van Amerika

Amerika ontdekte ik in 1962 via het onderwijs. Aan de Universiteit van Harvard was er in die tijd een instituut waaraan de naam ‘International Seminar’ was gegeven. Het beschikte over een fonds dat toeliet jaarlijks aan een dertigtal jonge intellectuelen, uit verschillende disciplines en van over heel de wereld, een soort postuniversitaire Amerikaanse initiatie aan te bieden. Studenten konden er cursussen, conferenties en debatten volgen. Grote namen uit de wetenschap, de politiek, de pers en de cultuur verleenden er hun medewerking aan en maakten dit seminarie tot een stimulerend, leerrijk, internationaal, geestelijk laboratorium. Van iedere student werd een lezing verwacht over een actueel onderwerp van betekenis, dat de inzet tot een debat met een breder publiek zou vormen. Ik heb nooit kunnen ontdekken hoe de selectie eigenlijk gebeurde en wie of wat de doorslag gaf.

De directeur van het seminarie was een jonge, nog vrij onbekende historicus. Hij heette Henry A. Kissinger. Voor zijn doctoraat had hij de moed en het inzicht gehad om het Congres van Wenen van 1815 opnieuw aan een grondig onderzoek te onderwerpen. Na de val van Napoleon stonden de mogendheden, de overwinnaars, voor een situatie die mutatis mutandis kon worden vergeleken met de wereld van 1945. Welke principes hadden de politici eertijds ingeroepen om de vrede te vestigen en de staatkundige problemen op te lossen? Welke normen zouden er nu op de vredesconferentie worden aangeprezen? Tot welk resultaat zou dat leiden?

Het onderzoek plaatste Kissinger meteen midden in de actuele diplomatie. Het dominerende element in de naoorlogse situatie, dat bovendien totaal nieuw en afschrikwekkend was, was het Amerikaanse atoomwapen. Voortaan zou de wereldpolitiek worden beheerst door deze factor. De betekenis van het wapen zou nog stijgen toen ook de Sovjet-Unie derge-

lijke bommen kon vervaardigen. Kissinger werd de adviseur, de wegwijzer en de commentator voor deze nooit gekende angstaanjagende aspecten van de wereldpolitiek.

Ik weet niet of Kissinger zich ooit de vraag heeft gesteld waar zijn eigenlijke roeping lag, aan de universiteit of in de politiek. Op beide gebieden behoorde hij tot de besten. Ik kan echter getuigen dat hij als professor bevoegd, overtuigend, meeslepend en attentievol was. Zijn toehoorders hoefden het daarom niet met hem eens te zijn. Niet alleen onderwees hij de eigenlijke materie van zijn vak, maar hij gaf ook een groot deel van zijn ervaring en levenswijsheid mee, zonder daarbij te proberen iemand tot zijn stellingen over te halen. Ik heb meegemaakt dat hij korzelig werd omdat iemand hem berispend vroeg waarom hij de studenten geen literatuurlijst had overgemaakt toen ze werden uitgenodigd voor het seminarie. Welke boeken moesten we hebben gelezen om des te meer de vrucht van de cursussen te kunnen plukken? 'Geen sprake van', luidde zijn reactie. 'Ik wil er niet van worden beschuldigd op een of andere manier, zij het met een selectie van boeken, op uw opinie te hebben gewogen.'

Tijdens één enkele les tekende ik volgende uitspraken van hem op:

- De aantrekkingskracht van het communisme ligt in een absoluut ideaal, zelfs een economisch ideaal, maar niet in iets concreet. Daarom kent het sociologisch gezien meer succes buiten de socialistische landen dan binnen die grenzen.
- Sommigen raden ons aan om China te erkennen. De communisten controleren immers toch het land. Als we dat principe echter toepassen op rechtse dictaturen, dan schreeuwt iedereen moord en brand.
- Hoe kan iemand een democratisch gevoerde defensiepolitiek verdedigen als zelfs de grootste experts onder elkaar niet akkoord gaan met de opties?
- Op vele plaatsen wordt tegenwoordig geregeerd met drie elementen: cesarisme, technocratie en public relations.
- Voor jonge landen is het doorgaans gemakkelijker een buitenlandse politiek te hebben dan een binnenlandse.
- Vaak verzetten politici zich tegen zeer behoorlijke hervormingsmaatregelen omdat een revolutie in communistische zin daardoor onmogelijk zou worden.
- In de geschiedenis hebben heel wat verstandige politici gedacht de militaire technologie te kunnen begrijpen. Vandaag is dat voor het

eerst niet meer waar. Zelfs de zogenaamde experts kunnen ze, op dit gebied, geen vertrouwen meer schenken.
- Het *no first strike*-debat over de kernwapens is het voorbeeld van de huidige kloof tussen militair en politiek denken.
- Toen aan Foch werd gevraagd over hoeveel Britse soldaten hij wenste te beschikken, antwoordde hij: 'Over één enkele, maar men moet er zorg voor dragen dat hij sneuvelt bij het begin van het conflict.'
- Atoomwapens geven aan Frankrijk en Groot-Brittannië? Doe het, want het zal hun verantwoordelijkheidsgevoel versterken.
- Binnen enkele jaren zal de kernoorlog zo vreselijk zijn dat hij onmogelijk wordt. Wat dan? *Local Defence*? Hoe? Niemand weet het.
- Leiders van de Hongaarse opstand kregen een belofte van vrijgeleide. Ze werden allen gefusilleerd.
- U kunt in de VSA een panel samenstellen met de voornaamste wetenschappers, maar u weet bij voorbaat wat ze zullen adviseren. Ze worden snel irrationeel en gepassioneerd.

Onder mijn medestudenten waren er enkelen die later bekendheid verwierven. De Fransman Paul Fabra werd chef voor Economie en Financiën van het dagblad *Le Monde*. Louis Marcorelles werd filmcriticus voor dezelfde krant. De Duitser Eberhard Eppler werd later Staatssecretaris in de regering van de Bondsrepubliek en woordvoerder van de linkervleugel van de SPD Günther Gaus bracht het tot minister van Alldeutsche Fragen. Anderen veroverden wel geen internationale reputatie, maar werden in hun eigen land toonaangevend binnen hun vakgebied. Daaronder reken ik een historicus uit Zweden, een economist uit Pakistan, een romancier uit Turkije, een politica uit India, twee politicologen uit Groot-Brittannië, een veelbelovend filosoof uit Italië, een socioloog uit Polen, een filologe uit Syrië, een politieofficier uit Thailand en een classicus uit Griekenland.

De reis heen en terug werd gepland door het seminarie. De Europeanen die dat wensten konden met de boot, de beroemde Flandria, van Le Havre over Southampton naar New York varen. Ik koos voor de zee en stelde in Le Havre vast dat er nog een tweede landgenoot aan boord was, die met luide stem verkondigde dat hij een Franstalige Brusselaar was en dat in België niets deugde. Alle 'Harvard-boys' zochten elkaar op en we spraken af om op hetzelfde uur, en aan dezelfde grote tafel de maaltijden te nemen, gezamenlijk, want het eten aan boord verliep in shifts. Zo gezegd, zo gedaan.

Voor het eerste diner, 's avonds, verliep alles, na enig zoeken, vrij goed. De volgende ochtend, bij het ontbijt, leken we al *alte Kameraden* te zijn. Mijn Brusselaar had een krachtig stemgeluid en spande zich al dadelijk in om afspraken over ons gedrag in de States te maken. Hoe we solidair zouden zijn, protesteren, opstaan en weggaan, zodra we ergens opmerkten dat kleurlingen werden gediscrimineerd. Hij reisde voor de eerste keer naar Amerika en was er rotsvast van overtuigd dat we zware incidenten van racistische aard tegemoet gingen.

Zijn tweede stokpaardje was generaal de Gaulle. Hoewel daarvoor geen enkele aanleiding bestond, liet hij zich driemaal sarcastisch uit over de Franse staatsman die sinds 1958 president van de Republiek was. Aan onze tafel zat ook een kleine - klein van gestalte - Fransman die carrière hoopte te maken bij de Conseil d'Etat. Hij vertrok geen spier, zijn disgenoten ook niet en alles verliep in een perfecte orde. 's Middags bij de lunch voelde onze Belg opnieuw behoefte zich spottend over de Gaulle uit te laten. Weer gebeurde er niets. Maar toen hij bij het diner nogmaals aan zijn obsessie toegaf, sprong onze Fransman recht en riep: ‘Als je nog een keer de naam de Gaulle vermeldt, sla ik op je smoel!’ Je te casse la gueule! De uitval wekte aan de andere tafels wel enig opzien maar miste zijn doel niet. Brussel zweeg verder als vermoord en de rest van de maaltijd verliep in alle stilte.

Al spoedig ontdekte ik dat in de late avond de barrières werden weggenomen die overdag op de boot het klasseonderscheid in stand hielden. Ik maakte er graag gebruik van om de omtrek van de boot te verkennen en het wisselende, dreigend schouwspel van de golven te bewonderen. Ik was gefascineerd door de nabijheid van andere zeeschepen die ons op korte afstand voorbijvoeren als indrukwekkende raadsels, een wereld apart, vol geheimen, de steven gericht naar het Europa dat wij achter ons hadden gelaten. Sindsdien heb ik de betekenis van de uitdrukking ‘Ships that pass in the night’ beter begrepen en minder makkelijk gebruikt.

Op het achterdek zag ik mijn Franse collega staan, een sigaret in de hand, leunend tegen de reling. Ik sprak hem aan en meende hem te moeten feliciteren met zijn kordate houding aan tafel. Waarover had ik anders met hem kunnen spreken? Zijn antwoord bracht me een stap dichter bij de raadsels van de Franse politiek. ‘Oh ja’, lachte hij. ‘Ik voelde me daartoe wel verplicht. Nochtans niet uit sympathie of vooroordeel. U moet weten dat ik heb deelgenomen aan de jongste parlementsverkiezingen in mijn land. Bij die gelegenheid heb ik mijn steun gegeven aan een kandidaat van de Communistische Partij.’

Die bekentenis heeft echter niet belet dat we tijdens ons verblijf op het seminarie goede vrienden zijn geworden. Hij vertelde mij overigens ook dat een deel van de Franse kiezers dat bij een eerste ronde voor een communist stemde, bij een tweede ronde, na uitschakeling van de eerste kandidaat, een gaullist verkoos. Zo was het stemgedrag van zijn vader altijd geweest sinds het einde van de oorlog.

Kissinger was een stimulerend, innemend mentor en professor. Op een avond waren we met een drietal Harvard-cursisten bij hem thuis uitgenodigd, een Duitser, een Zweed en ikzelf. Het gesprek ging vooral - hoe zou het anders kunnen? - over politieke aangelegenheden, en onvermijdelijk over de positie van de Duitse Bondsrepubliek in het onzekere Europa van de koude oorlog. De Zweedse collega had nogal wat kritiek op Franz-Josef Strauss en er ontstond een bewogen debat. Aan het einde van de spannende avond, die tot in de vroege uurtjes duurde, concludeerde de gastheer dat Strauss inderdaad soms een nogal nodeloos ongecontroleerde taal kon spreken, maar dat hij zijn zaken zeer goed kende. Meer nog, dat hij volledig betrouwbaar zou blijken te zijn, indien het ooit tot een confrontatie zou komen.

Al vrij vroeg in de volgende ochtend, ik was eigenlijk maar pas te bed, werd er hard op mijn slaapkamerdeur geklopt. Toen ik ging kijken wat deze ochtendlijke vraagstaart bij mij te zoeken had, bleek het Eppler te zijn. Hij overviel me met zijn politieke weetgierigheid. ‘Was jij vannacht bij Kissinger?’ vroeg hij. ‘Heeft hij verklaard dat de Duitse socialisten internationaal onbetrouwbaar zijn?’ Ik probeerde zo duidelijk mogelijk te zijn en antwoordde zonder aarzelen ‘ja’ op de eerste vraag en ‘neen’ op de tweede. Mijn enquêteur was echter niet tevreden met mijn korte antwoorden en ik gaf hem dan ook het correcte relaas van de discussie met inbegrip van de laatste woorden van Kissinger over Strauss.

Eppler was niet overtuigd. In zijn verontwaardiging interpreteerde hij die woorden als een aanwijzing dat niet iedereen betrouwbaar zou zijn als het uur van de waarheid ooit zou slaan voor Duitsland. Strauss zou dat uiteindelijk wel zijn. Wie dan niet? De socialisten? ‘Een dergelijke taal moet ik dadelijk aan mijn partij melden’, zei hij. In de loop van de dag deelde hij me mee dat hij gedaan had wat hij als zijn plicht beschouwde. Gelukkig heb ik daar later nooit meer iets van gehoord.

Voor mezelf was het een les. Ik vroeg me dan ook af op welke gebrekkige wijze in de internationale politiek vaak onjuiste elementen worden gecombineerd om tot een mening te komen. Op grond van welke infor-

matie of interpretatie van geruchten, gebeurtenissen of voorvallen? Ik heb Eppler in zijn verdere loopbaan nog gevolgd en ik heb van hem een indruk van toegewijd, gewetensvol en gevoelig man bewaard. Er werd gezegd dat Helmut Schmidt niet van hem hield. Waarom eigenlijk niet? Was hij te beïnvloedbaar?

In Harvard, eigenlijk in Cambridge-Massachussets, vernam ik dat Kissinger was overgestapt naar de Republikeinse Partij. Hij stond bekend als een sympathisant van de democraten tot de krant *Christian Science Monitor* een geheim aan het licht bracht. Nelson Rockefeller had een grote speech afgestoken waarvan wel de helft was gewijd aan de internationale politiek. De adviseur voor dat proza zou Kissinger zijn geweest. Heel Harvard sprak erover. Dit was 'de' gebeurtenis, temeer omdat nadien bleek dat de krant goed was geïnformeerd. Henry was inderdaad de vertrouwensman van de Republikeinse Partij geworden, of liever, van vooraanstaande, intelligente republikeinen.

Het International Seminar bood ook aan zijn cursisten een originele kans om Amerika beter te leren kennen dankzij sprekers die zich binnen een bepaald vakgebied hadden onderscheiden. Zo was er onder meer professor Charles Kindleberger uit de academische wereld. Hij stond bekend als specialist in economische geschiedenis en heerste als een monument over beide disciplines. Opvallend was dat hij had willen aantonen hoezeer de industriële concurrentie tussen Groot-Brittannië, Duitsland en in mindere mate Frankrijk, de voornaamste oorzaak van de Eerste Wereldoorlog was geweest. Door dat standpunt met talent in te nemen, kwam de betekenis van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1950 nog beter tot haar recht. Kindleberger was een innemend causeur.

De bekendste naam uit de politieke wereld was Edward Kennedy, maar uit wat hij debiteerde viel weinig te onthouden. De beste in deze reeks was ongetwijfeld McCarthy, niet de heksenjagende bierbuik Joseph, maar wel de intellectueel Eugene, de ongelukkige kandidaat bij de presidentsverkiezingen van 1968. Hij was ongetwijfeld begaafder dan de andere politici en had een boodschap voor ons over de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten. Hij was er, al voor de oorlog in Vietnam, tegen dat zijn land de rol van ordehandhaver in de wereld speelde.

De historicus A.M. Schlesinger, wiens naam met die van president J.F. Kennedy zou worden verbonden en die het beste boek over die periode publiceerde, met name *A Thousand Days*, had het in zijn lezing over de toenmalige relaties tussen zijn land en Frankrijk, en tussen de States en de Sovjet-Unie. Welke waren de ongeschreven gedragsregels tussen de twee

supermogendheden? Wat moest er worden gedaan om tussen overgave en catastrofe een zinvolle politiek te voeren? En wat met de conventionele wapens? Volgens Schlesinger was het ook het standpunt van president Kennedy dat, inzake kernwapens, Duitsland op dezelfde manier als Frankrijk moest worden behandeld. Groot-Brittannië moest financieel worden gesteund en het moest lid worden van de Europese Gemeenschap.

De relevantste lezing was ongetwijfeld die van David Riesman, de socioloog die met *The Lonely Crowd*, gepubliceerd in 1950, plotseling wereldwijd bekend werd. Als spreker had hij iets van een predikant. Hij was zeer zelfzeker en moraliserend, maar de inhoud van zijn voordracht verdiende aandacht, of beter, verdiende te worden opgetekend, geanalyseerd en geconfronteerd met de mogelijkheden van een realisatie. Riesman had zich eerst bekwaamd in de biochemie, en nadien in de rechten en de sociologie. Hij was zowel in de magistratuur als aan de universiteit werkzaam geweest. Hij wilde wijzigingen in het Amerikaanse karakter opsporen en vastleggen. Zijn uitgangspunt was het werk van de socioloog Thorstein Veblen, die groot belang had gehecht aan groeiprocessen in de economie en in het maatschappelijk leven. De bedoeling van zijn succesvolle boek was de Amerikanen een spiegel voor te houden en lessen te trekken uit die beelden.

Riesman probeerde de industriële maatschappij in al haar facetten te beschrijven: de kinderopvang, de reactie op de literatuur, de consumptiegewoonten, het professionele leven, de politiek. Hoe werden deze aspecten weerspiegeld in dagbladen, op de radio, in de bioscoop? Langs die weg ontdekte hij ook morele gevolgtrekkingen als ‘Goed is de mens die zich gedraagt zoals de anderen’ en ‘Als de held wint, is hij moreel in orde’. Als socioloog poogde hij een antwoord te vinden op de vreselijke vragen ‘Wat is de mens?’ en ‘Welke raad hem geven?’

Riesman legde de nadruk op de jongste tendensen. Wat willen de jongeren nu? Welke ambities domineren? Wat zijn de streefdoelen van de bevolking? Hoe zijn ze waarneembaar op politiek, sociaal en economisch vlak? Welke zijn de mogelijke consequenties op de ontwikkeling en de positie van Amerika? Op haar buitenlands beleid?

Een bijzondere noot werd aangebracht door Lee Strasberg, de oprichter en bezieler van de Actors Studio, een soort theateracademie waar bekende sterren als Marlon Brando, Paul Newman, Montgomery Clift en Marilyn Monroe een opleiding hadden genoten. Deze laatste was pas in het nieuws gekomen door op 36-jarige leeftijd zelfmoord te plegen.

Strasberg kwam ons de dag na de begrafenisplechtigheid verslag uitbrengen over dit tragische einde van een filmcarrière, zichtbaar onder de indruk en met veel sympathie voor zijn oud-studente. Als onderwerp voor een lezing aan de Universiteit van Harvard leek me dit nogal buitenissig, maar hij kweet zich op waardige wijze van zijn taak. Tevens bood dit 'optreden' hem de gelegenheid ons de visu duidelijk te maken welke vernieuwingen zijn studio had ingevoerd, waarbij hij ons, huppeldepup, met kleine gebaren of pasjes liet zien welke stijl hij nastreefde.

Op een bepaald ogenblik leek het of ik een cursus Algemeen Beschaafd Amerikaans aan het volgen was, toen Strasberg uiteenzette hoe hij zich jarenlang, door het samenbrengen van acteurs, regisseurs en auteurs, had ingespannen om tot een soort Amerikaanse standaardtaal op het toneel te komen.

Een pittige, maar controversiële afwisseling werd gebracht door de toen internationaal befaamde journalist James Reston. Hij hield staande dat Roosevelt het volk kon toespreken. Kennedy kon dat niet, want hij vereenzelvigde zich te veel met de intellectuelen van de Oostkust. Roosevelt kon een situatie dramatiseren, Kennedy dramatiseerde zichzelf.

'Scottie' Reston was niet erg geliefd bij assistenten en professoren. Zij konden niet nalaten er ons telkens op te wijzen dat Reston eigenlijk een Schot was, een Brit dus, en geen Amerikaan. Vandaar de naam 'Scottie'.

Dit gaf dan weer aanleiding tot commentaar bij de 'seminaristen' en deed Louis Marcorelles besluiten *Nacht und Nebel*, de opmerkelijke film van Alain Renais, voor ons te vertonen. Met commentaar natuurlijk. Dit ging echter niet zonder enige onderhandeling met de Duitsers die deel uitmaakten van ons gezelschap. De Zweden, die anders een hoge toon aangaven over actuele aangelegenheden, zwegen. Wel deelden zij mee dat ze in een sobere studentenbioscoop een weeklang iedere avond een andere Bergman zouden draaien. Toegangsprijs 1 dollar. Te laat ontdekte ik dat zelfs studenten een cultuurbeleid kunnen voeren. En er nog geld aan verdienen ook.

Reisvaardig en ministeriabel

Vlak na mijn eerste rechtstreekse verkiezing in 1965 - ik was parlementslid geworden in 1961 als opvolger van Frans van Cauwelaert - kende België eens te meer een moeilijke tijd. In volle zomer werd de onfortuinlijke regering-Harmel gevormd, die overigens al viel in februari 1966.

Persoonlijk hoopte ik dat de samenstelling van de regering voldoende snel zou verlopen opdat ik - wat egoïstisch - na het einde van het investituurdebat en met vertrouwen in de nieuwe bewindsploeg, op vakantiereis zou kunnen vertrekken.

Van Vlaamse zijde werd een paritaire samenstelling van de regering geëist. Dat betekende dat zij evenveel Nederlandstaligen als Franstaligen zou tellen. Pierre Harmel beloofde daar de hand aan te houden en een kleine storm ging liggen.

Toen gebeurde er iets onwaarschijnlijks. Op 26 juli, de dag dat de formatie was beëindigd, kwam Placide de Paepe, een Gentse volksvertegenwoordiger, en zeer waarschijnlijk minister van Sociale Zaken in de ploeg in wording, me bij het verlaten van het parlement achterna gelopen. Hij had een boodschap voor mij, afkomstig van hogere instanties. Bij het oproepen van de 'ministeriabelen' had men zich gerealiseerd dat de genaamde A. van Cauwenberghe, die bij de Nederlandstalige excellenties stond gerangschikt, eigenlijk afkomstig was uit Charleroi en dus onverbiddelijk op een plaats in het Waalse peloton thuishoorde. Meteen was het beloofde evenwicht verbroken en stond de formateur voor een probleem. Er was beslist dat er een minister-staatssecretaris voor Technische Bijstand en Ontwikkelingshulp zou worden benoemd om de paritaire verbintenis waar te maken. Overigens, officieel zouden er maar 'echte' staatssecretarissen komen na de grondwetswijzigingen van 1970.

'Jij bent daarvoor aangeduid', aldus De Paepe. 'Alles wordt deze namiddag geregeld. Zorg er dus voor dat je bereikbaar bent.' Daar stond ik, reisvaardig enerzijds en 'ministeriabel' anderzijds. Wat moest ik doen? De derde wereld, zoals de ontwikkelingslanden toen onterecht werden genoemd, groeide met het einde van de koloniale periode uit tot het middelpunt van een stijgende belangstelling met aanzienlijke politieke en intellectuele weerslag. Naarmate de leninistisch-marxistische experimenten minder en minder op economische successen konden bogen of, anders gezegd, naarmate de blokken naar evenwicht streefden in de Oost-Westverhoudingen verplaatste de communistische propaganda zich naar die derde wereld. De klassestrijd was verhuisd naar de tegenstelling tussen rijke en arme landen.

De polemiek over de leerstellige aanpak van de ontwikkelingspolitiek vond meer en meer weerklank. In de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers was een Commissie voor Ontwikkelingshulp opgericht, waarin echter ook de problemen inzake buitenlandse handel werden onderzocht. Beide sectoren zouden voorlopig ressorteren onder één

enkele minister. Ik was de eerste rapporteur voor de Technische Bijstand en Ontwikkelingshulp geweest. Vele parlementsleden stonden wat huiverig tegenover die nieuwe materie en de revolutionaire problematiek die eraan vasthing bleef, zeker in het begin, al te veel bekeken met een bewalmde koloniale bril.

Raymond Scheyven, het Brusselse kamerlid, zat zowat schrijlings op twee opvattingen. In de jaren zestig had hij een rol gespeeld bij de dekolonisatie en hij schreef af en toe artikelen over Latijns-Amerika en continentaal China. Het gebeurde dat hij voor België ongewone verklaringen aflegde over ontwikkelingslanden. Ontwikkelingspolitiek stond toen overigens nog in de kinderschoenen. Hij was echter nog niet helemaal geloofwaardig als woordvoerder van een nieuwe, zij het nog niet helemaal rijpe, zienswijze. Trouwens, de grote theoretici Gunnar Myrdal, Jan Tinbergen en René Dumont zouden later schrijven dat hun opvattingen niet het verwachte resultaat hadden opgeleverd en dat zij zich eigenlijk hadden vergist. Wie had dan wel de juiste ideeën?

***How is life in Kalmthout*?**

Mijn initiatie in ontwikkelingspolitiek had ik een jaar voordien gekregen in Venezuela. In maart 1964 had het vormingsinstituut van de christendemocraten in Latijns-Amerika te Caracas me uitgenodigd om de cursus ‘Politieke doctrines in Europa’ te doceren.

De christen-democraten hadden er een soort ‘politieke hogeschool’ opgericht waar studenten uit het hele continent een opleiding konden krijgen. Sommigen onder hen hadden ter wille van hun overtuiging in de gevangenis gezeten, anderen - onderwijzers en ambtenaren - hadden hun betrekking verloren. Een derde categorie bestond uit jonge rekruten van de prille vakbeweging die hier een politieke scholing doormaakten. Allen stelden belang in de Europese eenmaking. De communisten beweerden dat de Europese integratie de laatste fase van het laat-kapitalisme was. Hoe oordeelden de Europeanen daarover? Het verschil met de motivatie hier en in Europa was opvallend groot. Hier ging het in zekere zin over dood en leven. Bij ons?

In Caracas leerde ik twee talentvolle politici, tevens toegewijde professoren, kennen. De ene was Rafaël Caldera, die later tot president van Venezuela werd verkozen, en de andere heette Aristide Calvani, later minister van Buitenlandse Zaken.

Calvani had een Belgisch verleden. Zijn vader was tot 1939 consul-generaal in Antwerpen geweest. Toen ik hem voor het eerst ontmoette, klonk het: 'How is life in Kalmthout?' De vraag was wel heel verrassend. Later vertelde hij me dat zijn ouders een tijdlang een buitenverblijf hadden gehuurd in die gemeente. Hij was op school gegaan in België en beschouwde zich als een pupil van de invloedrijke Leuvense hoogleraar, Jacques Leclercq, die - zoals Albert Dondeyne aan Vlaamse zijde - bij de studenten een nieuwe stroming in het maatschappelijke denken had geïnspireerd.

Calvani verdedigde op meesterlijke wijze de democratie, met inbegrip van de sociale dimensie, een staatsvorm die niet altijd populair was in dat gedeelte van Amerika. Zijn analyses van bestaande toestanden waren alomvattend. Hij had bijvoorbeeld ook nog oog voor militaire problemen en de strategische aspecten van de buitenlandse politiek in een betwist continent. Helaas, deze uitzonderlijke figuur vond de dood in een vliegtuigongeluk, samen met zijn vrouw en twee dochters, kort nadat ik hem te Brussel ten huize van Pierre Harmel nog had ontmoet.

Rafaël Caldera, op dat ogenblik nummer een van de christen-democratie in Venezuela, stond erop mij wegwijs te maken in de aartsmoeilijke problemen van Latijns-Amerika. Hij genoot een goede reputatie als professor in sociaal recht aan de lokale universiteit en onderhield contacten met pater A. Müller, de jezuïet die vroeger aan de Franse afdeling van de Sint-Ignatius Handelshogeschool te Antwerpen had gedoceerd en die kon bogen op een grote bekendheid als specialist van de sociale economie. Caldera werd sedertdien tweemaal tot president verkozen en volbracht zijn taak met ere, door eerlijkheid, bevoegdheid en democratische gezindheid op voortreffelijke wijze te combineren.

Bij een eerste kennismaking verborg hij mij zijn ontgoocheling niet over de publicaties van Scheyven. Hij vond het al te gemakkelijk om 'vanuit een Brussels salon te decreteren wat men in Latijns-Amerika behoorde te doen om grote economische en politieke veranderingen tot stand te brengen'. Subversieve groeperingen gebruikten zijn teksten om serieuze hervormingen te bestrijden.

Voor zijn eerste verkiezingscampagne, waarbij hij niet werd verkozen, nodigde Caldera me uit om hem te vergezellen. Ik had dit met dank aangenomen, aangezien dit voor mij een unieke gelegenheid was om het land en zijn inwoners beter te leren kennen.

Toen we per wagen uit de hoofdstad vertrokken, keek ik wel even op. De chauffeur liet me achter in de wagen plaatsnemen, sloot met zorg het portier, nam een koffertje in de hand, grabbelde er een voorwerp uit en wierp dit op de zetel naast de zijne. Het was een machinepistool. Meteen wist ik dat de tocht niet zonder gevaar was en dat politieke incidenten tot de mogelijkheden behoorden. Waar we ook kwamen en onderdak vonden, overal werd bij het slapengaan een gewapende soldaat voor de deur geplaatst. Ik was dan ook een gewaarschuwd man en verkoos een hazenslaapje. Misschien was de vlucht het laatste redmiddel.

De tocht leerde me ook iets meer over de bevolking. Naar mijn overtuiging beschreef de literatuur over Latijns-Amerika te weinig de etnische problemen in dat continent. Zij bemoeilijken de ontwikkeling van een welvarender maatschappij. Nooit zal ik mijn korte verblijf bij de indianen vergeten. Uiteraard was de beschaving, in het oerwoud, nog vrij primitief maar de aanstaande presidentsverkiezingen kwamen hier de traditionele levenswijze ietwat verstoren.

Caldera verstond de kunst om tot deze mensen te spreken. Hij ging daarbij zitten in een open plek in het bos en de toehoorders namen plaats en vormden een cirkel rondom hem. Zij luisterden met veel aandacht, stelden zelfs vragen en klapten in de handen wanneer de ‘campagne-dirigent’, als een goede coach, het voorbeeld gaf. Toen ik na de verkiezingen informeerde naar de uitslagen bleek dat Caldera er verslagen was door een kandidaat die bier had meegebracht en die de blikjes overvloedig uitdeelde, ook toen de dorst al lang was gelest.

Een tijdje later bracht ik een bezoek aan de in opbouw zijnde staalfabriek op de oever van de Orinoco. Amerikaanse universiteiten hadden zich met alle facetten van een complexe planning beziggehouden. Na de ontbossing van het gebied, waren ze gestart met het optrekken van een administratief gebouw dat de aanleg van de fabriek zou vergemakkelijken. Het was een Italiaanse Innocenti. De onderneming gonsde van werklust en het geheel wekte de indruk een belangrijke fase van de industrialisering uit te maken. De ertslagen bleken bijzonder rijk te zijn en zonder al te veel moeite ontginbaar. Alles deed er aan een kamp denken, uit de grond gestampt ter verovering van de toekomst. Hier bivakkeerden ingenieurs en technici allerhande. Het leek alsof er een hele stad werd gebouwd.

Het eerste deel van de expeditie legden we af met een klein vliegtuigje dat zich niet gedisciplineerd gedroeg, ondanks het stralende weer, waardoor mijn maag in opstand kwam. Vervolgens stapten we over in een bootje en voeren we over plassen waarin nu en dan een krokodil naar ons

kwam kijken. Onze stuurman had een geweer naast zich liggen. Terug op vaste grond werden we opgepikt door een jeep die ons naar El Campamento bracht. Onze eerste voettocht ging naar de stroom, de Orinoco. De plaatselijke bevolking vertelde ons dat de schepen die hier voorbijvoeren vaak wapens aan boord hadden, die, goed verpakt, in de stroom werden gedropt, zodat ze later konden worden opgevist door de sympathisanten van de guerrillero's.

Een paar dagen later stelde de kampleider ons voor om te gaan eten in een klein restaurant, gelegen in een niet al te ver verloren dorpje. Met dank namen we het voorstel aan, ten eerste om op verkenning te kunnen gaan, ten tweede, om eindelijk eens van het voedsel-in-blik verlost te zijn. De avond viel snel en de koplichten van de auto onthulden ons de tover van het woud. Na heel wat kilometers kwamen we ter bestemming.

Het dorpsplein, omringd door houten huizen, leek wel een decor uit een western. Een van de optrekjes had een terras, verlicht door een elektrisch peertje. Dat was het restaurant. Een bedrijvige vrouw kwam ons vragen wat we wensten. Er was soep, aardappelen en gevogelte. Maar hoe dat laatste heette kon ik niet verstaan, maar we lieten ons overhalen het menu zonder meer aan te nemen.

Toen ze met de eerste schotel kwam had ze het op mij gemunt en ratelde zo snel in het Spaans dat ik er weinig van verstond. Mijn gids maakte haar dat duidelijk en dat wekte haar nieuwsgierigheid. ‘Vanwaar bent u?’ vroeg ze. ‘Van België’ antwoordde ik en ze pikte onmiddellijk in met de vraag: ‘Uit het noorden of het zuiden?’ Ze was niet meer te houden: ‘Uit Brugge, uit Gent of uit Antwerpen?’ Zij was het die Vlaanderen tot die drie reduceerde, ik niet!

Ze haalde een aantekenboekje boven waarin een adres stond, een straat in Mortsel bij Antwerpen. Lachend, hoewel verbaasd, bekende ik in een naburige gemeente te wonen. Toen vroeg ze me, met aandrang, of ik aan een burger uit de Drabstraat wilde vertellen dat ik met zijn moeder had gesproken. Het ging om een Baskische familie die tijdens de revolutie uit Spanje was gevlucht en die, voor ze was geëmigreerd naar Venezuela, een tijdlang in Antwerpen had verbleven. Een zoon was achtergebleven om zijn studies te voltooien en had er zich voorgoed gevestigd.

Maar daarmee is mijn verhaal nog niet af. In mei 2002 kwam diezelfde zoon, die ik sinds onze kennismaking nooit meer had ontmoet, mij een schriftelijke groet voor zijn moeder vragen. Ze zou haar 93ste verjaardag vieren. Wie zei ook weer: ‘Geen van onze daden is nutteloos’?

De invloed van een Vrije Tribune

Maar laten we terugkeren naar de Wetstraat in de zomer van 1965 en de bevreemdende vraag van Placide de Paepe. Ik schreef het verband tussen zijn enthousiasme en mijn mogelijke opname in de regering toe aan mijn prestatie als rapporteur in de Kamer. Er deed zich echter een ietwat eigenaardig feit voor, dat uiteindelijk mijn 'probleem' zou oplossen.

Na de verkiezingen had Jan Hendrickx een Vrije Tribune geschreven in *De Standaard*. Het artikel werd fel opgemerkt door de kleine kring die in Brussel het politieke klimaat beïnvloedde. De auteur, die overigens later contractueel ambtenaar met de titel van ambassadeur zou worden op Buitenlandse Zaken, ging uit van het standpunt dat regeringen steeds meer leden gingen tellen zonder dat de problemen beter of sneller werden opgelost. Hij was de kabinetschef geweest van Pierre Harmel en kende dus enigszins de doolhoven waarover hij sprak. Volgens hem kon die toestand worden verbeterd door terug te grijpen naar formules die hun deugdelijkheid hadden bewezen.

In het verleden had men wel eens zijn toevlucht genomen tot de functie van 'Commissaris des Konings' enerzijds en die van 'Koninklijk Commissaris' anderzijds. Met de eerste functie verkreeg iemand een speciale opdracht die hem toeliet de parlementszittingen bij te wonen en er het woord te voeren. Wie de tweede titel droeg, accepteerde om een bepaalde sector van het openbaar leven te onderzoeken en daarover voorstellen te formuleren, zonder evenwel het recht te verwerven om ook in het parlement op te treden. Van beide soorten gaf Hendrickx enkele voorbeelden.

De Tribune en de suggesties die erin werden verdedigd, vormden het onderwerp van heel wat commentaar in politieke kringen. De dag na de boodschap van De Paepe kwam het bericht dat A.J.J. van Bilsen tot Commissaris des Konings, Commissaire du Roi, was benoemd. Van Bilsen was een medewerker van Pierre Harmel geweest op het ministerie van Onderwijs en auteur van een dertigjarenplan voor de onafhankelijkheid van Congo. De suggestie van Jan Hendrickx kwam goed uit voor Van Bilsen!

De nieuwe commissaris telefoneerde mij thuis op het ogenblik dat ik aanstalten maakte om mijn koffer te sluiten voor een lang geplande reis. Hij wilde zich in zekere zin verontschuldigen, iets waarvan ik de noodzaak helemaal niet inzag, want hij had vernomen dat ik op een bepaald ogenblik was aangeduid om Ontwikkelingshulp op mijn schouders te nemen. Hij was verrast toen ik hem vertelde helemaal niet ongelukkig te zijn. Integendeel, ik kon nu ongehinderd en zonder gewetensproblemen

nieuwe horizonten verkennen. Ik wenste hem oprecht veel geluk met zijn benoeming. Dat heeft hem echter niet veel geholpen. Wellicht is het hem een troost geweest dat ook zijn opvolgers er geen groot succes van konden maken. Zij hebben stuk voor stuk de administratie willen hervormen, maar de specialisten zoeken nog altijd naar de beste politiek. 'L'Afrique Noire est mal partie', en het is er sindsdien nog niet veel op gebeterd.

Nog eens Amerika

Enkele jaren later kreeg ik de gelegenheid om mijn kennis van de buitenlandse politiek te verdiepen. In 1967 vroeg de Amerikaanse regering of ik een zogenaamde Leader's Grant wilde aanvaarden, een reisbeurs voor een verblijf van twee maanden in de States. Kandidaten voor de beurs moesten opgeven welke sectoren van het openbare leven hen bijzonder interesseerden. Ik ging in op de uitnodiging en liet weten dat mijn belangstelling in de Verenigde Staten vooral uitging naar buitenlandse politiek en defensie.

Toen ik in maart 1967 in Washington aankwam werd me verteld dat ik twee weken op Buitenlandse Zaken en het Pentagon zou werken. Had ik die niet als studieobjecten gekozen? Ik maakte er een gelukkige tijd door. Mijn reis werd oordeelkundig gepland. Ik ontmoette interessante mensen en mocht bovendien voor een behoorlijk bedrag boeken kiezen en bestellen, weliswaar over de onderzochte sectoren.

Van Washington gingen we met een Whispering Jet naar Miami, en vervolgens naar Albuquerque. Een plaatselijke kapper vertelde me dat hij in Bastogne had gevochten en kleine indiaantjes vroegen me in twee talen of ze mijn schoenen mochten poetsen: 'Shoeshine? Schuh Putz?' Dankzij de hulpvaardigheid van Amerikaanse burgers die nauw bij het reisplan waren betrokken, kon ik New Mexico grondig exploreren. Santa Fé betekende een confrontatie met de dramatiek van het eerste atoomwapen. Maar het bood me ook de gelegenheid dieper in te gaan op de problemen van de indianen. Hun wereld blijft nog in grote mate geheimzinnig.

We vervolgden de tocht naar New Orleans, bijzonder boeiend ook op muzikaal vlak, maar niet helemaal veilig. Met een klein vliegtuigje vlogen we verder naar Tucson en Phoenix. Dit laatste traject was, althans volgens de film *Test Pilot*, het meest 'bewogen' gedeelte voor de luchtvaart in de States. Ik heb het inderdaad ondervonden.

Arizona betekende een verrassing. De staat is in ieder geval veel meer dan een dorre zone, met Phoenix als opvallend centrum. San Francisco

vormde een verademing, in alle opzichten: de ontmoetingen, de gesprekken, de bezoeken. De organisatoren van de reis hadden hun best gedaan om me, in een geest van volstrekte objectiviteit, te laten deelnemen aan wat zij 'grass roots politics' noemen, politieke gedachtewisselingen, debatten, 'aan de basis' met de burgers. En consul-generaal Frans Baekelandt deed wat hij kon om mijn verblijf in de stad en mijn initiatie zo vruchtbaar mogelijk te maken.

In Chicago werd ik gedwongen het hoofd te bieden aan de regen en de stormwind. Maar het bezoek aan de Universiteit was een enorme meevaller. Ik had me veel voorgesteld van het onderhoud met de beroemde professor Hans J. Morgenthau. Zijn publicaties waren me bekend en zijn boek *Politics among Nations (The Struggle for Power and Peace)* gold toen nog als de bijbel voor al wie zich voor internationale politiek interesseerde.

Van Duitse herkomst had Morgenthau in Genève gedoceerd; vandaar was hij naar Madrid getrokken om vanaf 1937 zijn professorale carrière voort te zetten in Brooklyn College en aan de universiteit van Kansas City. Daarop volgde de grote doorbraak: Columbia, Northwestern, Yale, California en Chicago. In de laatste stad was hij ook directeur van het Center for the Study of American Foreign Policy geweest.

Nu werd me de kans geboden deze man te ondervragen, waarbij ik al spoedig ondervond dat hij vrij snibbig van karakter was. Nog voor ik mijn vraag volledig had geformuleerd, overrompelde hij mij al met een antwoord alsof hij geroepen was om een stelling te weerleggen of te verdedigen. Ook gebruikte hij herhaaldelijk de uitdrukking *sheer nonsense* bij de uiteenzetting van het beleid gevolgd door een of ander land, ook het zijne. Daarbij probeerden zijn handen altijd even zijn grijs tweed jasje recht te trekken. Met grote overtuiging zong hij de lof van wat hij een evenwichtspolitiek (*balance of power*) noemde en die volgens hem het leven van de kleine staten had gewaarborgd. Waarom wensen Nederland en België anders dat Groot-Brittannië tot de Europese Gemeenschap zou toetreden? En het was toch om dezelfde reden dat Frankrijk zoiets juist niet wilde? Hij vond nochtans de Gaulle de intelligentste levende staatsman, met een diep inzicht in de historische evolutie. Alleen had hij niet begrepen dat *la gloire* en *la grandeur* attributen van de negentiende eeuw waren.

Hij was om begrijpelijke redenen niet ingenomen met de Duitsers. Zij leden volgens hem aan een neurose en kregen af en toe een koortsaanval zoals met de crisis van Berlijn, en nu met de onderhandelingen in Genève over de non-proliferatie van kernwapens.

Zich plots tot mij richtend, met een arm vooruitgestoken, had hij het over de crisis van *new-neutralism* waaraan de kleine Europese landen volgens hem zouden hebben geleden tussen 1936 en 1940. De Oslo-staten (een onderwerp dat mij dierbaar was) die in de jaren dertig verlangden samen te werken, hadden vergeten dat vrede en neutraliteit niet van hen afhingen, ook al probeerden ze een blok te vormen.

Power politics noemde hij een tautologie. In politiek gaat het altijd om de macht, anders gaat men beter naar het klooster. Zo luidde trouwens de raad die Hamlet aan Ophelia gaf: '*Go to the monastery*.' Morgenthau bracht het gesprek nog op de Franse specialist van kernwapens, generaal Gallois, de uitvinder van de *force de frappe*. Hij vroeg zich af of die man werkelijk het brein achter die uitvinding was. Hij eiste warempel van mij een antwoord. Na enig wachten ging hij zelf voort: 'Velen geloven dat niet. Volgens die man zijn theorie zouden de Amerikanen niet reageren als een bom op Hamburg werd gegooid. Dat kan niemand voorspellen, en in die onzekerheid ligt het behoud van de vrede. Dus is de theorie van Gallois vals.'

Als uitgeweken Duitser, toonde hij interesse voor het streven naar een Europese eenmaking. Toch voelde ik duidelijk aan dat vooral de toekomst van de Bondsrepubliek en de DDR hem nauw aan het hart lag. Wat zouden de komende jaren voor zijn generatie kunnen brengen? Hoe zou de Sovjet-Unie evolueren? En de Duitsers zelf?

Ik had *Politics Among Nations*, zijn beroemde boek, grondig gelezen, een must voor iedereen die een dieper inzicht in de wereldpolitiek van na de Tweede Wereldoorlog wenst te verwerven. Morgenthaus Duitse komaf verleende er een speciale betekenis aan, want hij had zijn land moeten ontvluchten om te ontsnappen aan het nazisme. Die persoonlijke ervaring gaf aan zijn machtige eruditie een realistisch karakter.

In de inleiding tot de derde uitgave van zijn beroemde boek beschreef Morgenthau hoe hij soelaas had gevonden in de woorden van Montesquieu, toen die zich beklaagde over het lot van schrijvers die op de rooster werden gelegd voor dingen die ze nooit hadden gezegd. Dit was ook zijn lot. Morgenthau werd nog altijd verweten dat hij zou geloven in de superioriteit van een internationaal stelsel gebaseerd op de natiestaat. Een van de hoofdpunten in de eerste uitgave van het boek was nochtans de afnemende betekenis van deze natiestaat en de noodzaak hem te doen opgaan in supranationale organisaties met functioneel karakter: 'Men schrijft me toe dat ik van succes de standaard van politieke actie zou maken. In 1955 weerlegde ik nog die opvatting van politiek, met dezelfde

argumenten die nu tegen mij worden gebruikt. En ik word er natuurlijk nog van beschuldigd onverschillig te zijn voor het morele vraagstuk, niettegenstaande veel bewijzen, in dit boek en elders, van het tegendeel.' Ik vond op mijn beurt troost in deze woorden want in het kleine Vlaanderen had ik mij meer dan eens op soortgelijke wijze geërgerd aan aanvallen tegen stellingen die ik nooit had verdedigd.

Mij wachtte in zijn professorenkantoortje nog een bijzonder aangename beleving. Op een bepaald moment ging de deur open en trad er een vrouw binnen. De dame die aan mij werd voorgesteld, was de filosofe Hannah Arendt. Haar naam was toen nog niet zo algemeen bekend als dertig jaar later, maar toch was zij voor mij geen onbekende. Zij was een oud-studente van Karl Jaspers en Martin Heidegger en had zich al een reputatie verworven met haar opvattingen over de banaliteit van de mensenvervolging in een totalitair regime. Ook de problemen van geweld en macht hielden haar fel bezig. Nu kon ik met haar rechtstreeks van gedachten wisselen.

Op het eerste gezicht leek Hannah Arendt een gewone, eenvoudige, bijna sjofel uitziende vrouw. Maar in de discussie liet ze echter spoedig haar sterke en oorspronkelijke persoonlijkheid kennen. Intellectueel voerde zij dit gesprek op tot het een feest werd voor mij. Ik interesseerde haar omdat ik de bezetting van mijn land had meegemaakt, omdat ik vrij goed thuis was in de Duitse literatuur en bovendien omdat ik belangstelling had voor de politiek. Ik geloof dat ze zichzelf alleen beschouwde als een vakgenote van de politieke filosofie, een specialiteit die in Vlaanderen nagenoeg onbestaande was. Die roeping was haar als het ware opgedrongen door de dramatische gebeurtenissen die ze als Duitse jodin had meegemaakt. Nu wilde ze zichzelf voortdurend waarmaken. Ze leefde van het bevel: 'Luister naar mijn woorden!'

In Washington maakte ik kennis met Zbigniew Brzezinski, een raadsman van de president, en met John Rielly, een assistent van vice-president Humphrey. Brzezinski zou ik blijven volgen, waarderen en zelfs bewonderen gedurende de rest van zijn leven. Hij was toen al, hoe jong ook, een sterke persoonlijkheid, hardwerkend en met een open geest inzake de Europese problemen. Aan deze laatste kwaliteit zal zijn Poolse afkomst wel niet vreemd zijn geweest. Dat verleden scheen bij hem geen negatieve sporen te hebben achtergelaten. Integendeel, zijn belangstelling voor Polen en de Sovjet-Unie werd er in goede zin door geactiveerd. Ontmoetingen met hem zouden altijd een menselijk en intellectueel genoegen blijven.

John Rielly was een ander type, onvervalst Amerikaans, maar met een grote belangstelling voor de Europese sociale wereld. Ik kreeg de indruk dat hij in Duitsland en Italië nagenoeg iedereen kende, terwijl zijn belangstelling voor België toen nog groeiende was. Later zou hij vriendschap sluiten met Antoine Bekaert, voorzitter van de Christelijke Organisatie van Werkgevers, en Rik Vermeire, secretaris-generaal van dezelfde organisatie, die echter altijd grote belangstelling bleef koesteren voor de ontwikkelingspolitiek in het algemeen en Latijns-Amerika in het bijzonder. Hij kende ook de vakbondswereld vrij goed.

Ik kreeg ook de kans om van gedachten te wisselen met Val Lorwin, de Amerikaanse professor die de Vlaamse Beweging had ontdekt langs de studie van het vakbondswezen en die er, met kennis van zaken, over publiceerde. Een andere bekende naam uit de wereld van de politieke analisten, Myriam Camps, ondervroeg me grondig over de Europese eenmaking.

New York betoverde mij, het culturele leven in de stad, haar economisch dynamisme, mijn bezoek aan de Verenigde Naties. Onze ambassadrice, de vriendelijke Edmonde Dever die, naar mijn oordeel, op bijzonder vakkundige wijze de Belgische delegatie leidde, introduceerde me er in de VN-problematiek. Toen ik naar het vliegveld moest, liet ze me door haar chauffeur wegbrengen. Het was een gebaar dat door haar medewerkers als een bijzonder grote gunst werd beschouwd.

Farewell Blues

Het trof mij dat in Amerikaanse officiële kringen, als het over Europese standpunten ging, enkel sociaal-democraten en conservatieven werden vermeld. De christen-democratie was niet of slecht bekend. Voor hen waren de partijen die tot die strekking behoorden eigenlijk religieuze organisaties, een etiket waarvoor ze traditioneel allergisch waren. De leden of sympathisanten van de Democratische Partij verborgen hun contacten met de Europese socialisten niet. Dat was voor de vakbondswereld ook zo. Toch werd me beloofd dat de toenmalige voorzitter van de Europese Unie van Christen-Democraten, de Italiaan Mariano Rumor - il piccolo professore - weldra voor een bezoek zou worden uitgenodigd. Herhaaldelijk werd me verzekerd dat er in de States geen voorkeur bestond voor een van de Europese politieke families. Wel heerste de mening dat het zowel voor Europa als voor Amerika wenselijk was dat

in Europa een sterke linkse niet-communistische politieke formatie bestond.

Waar ik echter ook kwam, aan Amerikaanse zijde vormde het Duitse vraagstuk altijd het eerste gespreksthema. In die gedachtewisselingen kwam ook bijna altijd de niet-proliferatie van kernwapens ter sprake. Op economisch vlak hoorde ik telkens weer de vraag wanneer Groot-Brittannië lid zou worden van de Economische Gemeenschap en hoe deze Gemeenschap zich zou gedragen ten opzichte van de Europese Vrijhandelsassociatie (EFTA).

Mijn Amerikaanse gesprekken leerden me algauw in welke mate de 'economische diplomatie' de internationale betrekkingen domineerde. Ik had contacten gelegd met verscheidene universiteiten, waaronder Berkeley, Harvard, Stanford en Chicago, en ook met het Centre for Advanced Study in the Behavior Sciences. Ik was ontvangen geweest door het Hoover Centre, het Centre for Cuban Refugees in Miami, de Council on Foreign Relations. Ik was er ondervraagd over Latijns-Amerika, want zij wisten dat ik daar goede contacten had, vooral dan in Venezuela.

Op dat ogenblik zochten de Amerikanen daar blijkbaar naar een politiek die iets meer dan goed nabuurschap betekende. Hun diplomaten waren er kennelijk opuit om adviezen in te winnen van niet-Amerikanen om hun eigen opvattingen en gedragingen eventueel aan te passen.

De eerste zorg van de Verenigde Staten ging evenwel uit naar Vietnam. President Johnson had wel een meerderheid achter zich, maar moest rekening houden met een sterke oppositie. De standpunten die werden ingenomen door A.M. Schlesinger, senator Fulbright en Robert Kennedy vormden het onderwerp van vele en vaak harde debatten. Ik kwam tot de vaststelling dat de States de invloed van de Sovjet-Unie in Noord-Vietnam niet wilden vernietigen.

Overal werd me telkens weer op het hart gedrukt dat de Verenigde Staten nooit ontrouw zijn aan een gegeven woord. Op deze belofte volgde dan ook steeds de mededeling dat Washington nooit om het leiderschap van de wereld had gevraagd. Aan de grondslag van die politieke houding leek me een bepaald gebrek aan zelfvertrouwen te liggen. Wanneer ik deze stelling onder woorden probeerde te brengen, werd me geantwoord dat het zijn oorzaak vond in het feit dat de Verenigde Staten eigenlijk nooit een buitenlands beleid hadden ontworpen of als dusdanig uitgevoerd.

Pas na de Tweede Wereldoorlog waren ze een rol gaan vervullen in de internationale politiek. Uit alle discussies kon ik echter afleiden dat de

Democratische Partij zich meer en meer opsplitste in twee kampen die elkaar geen kwartier gaven, het Johnson-kamp en de Kennedy-clan. De fouten van president Kennedy op het vlak van de internationale politiek werden nochtans in brede kringen erkend, met name de landing in de Varkensbaai, de ontmoeting met Chroestsjov in Wenen, de aankondiging van een nieuwe Duitslandpolitiek, de houding in Zuidoost-Azië.

Ik was graag langer gebleven, maar de berichten uit eigen land werden onheilspellend. De politieke hemel was opnieuw betrokken en ik was blijkbaar een *animal politique* geworden. Telkens weer ging heel mijn natuurlijke aandacht naar het politieke leven. Het was tijd dat ik naar huis ging.

6
De aftocht van Spaak

In 1966 deed er zich een zwaar incident voor inzake de veiligheid van Europa en de relaties met de Verenigde Staten. Ook België werd nauw bij het incident betrokken. De Franse regering wijzigde immers grondig haar deelname aan de Navo en generaal de Gaulle, president van de Republiek, wees de Shape, het hoofdkwartier van de Navo dat in Fontainebleau was gevestigd, de deur.

In een communiqué verklaarde Parijs dat alle strategische en militaire instellingen, behalve misschien de Atlantische Raad zelf, op relatief korte tijd het grondgebied van Frankrijk moesten verlaten. Frankrijk zou nog wel lid blijven van de Atlantische Alliantie maar niet van de geïntegreerde militaire organisatie.

De overige lidstaten waren van oordeel dat België, indien Frankrijk zich ook werkelijk zou terugtrekken, de aangewezen plaats was om de Navo een onderdak te bieden, en dit zowel om technische als om politieke redenen. België was lid van de organisatie, maar ook onze geografische ligging en onze geschiedenis, de psychologische benadering en de communicatie leken positieve elementen voor een ogenschijnlijk eenvoudige en snelle oplossing. Wel beseften de lidstaten dat de zaak met zorg moest worden behandeld om wrijvingen tussen België en haar zuiderbuur te vermijden.

Wat echter op het eerste gezicht hoofdzakelijk een technisch probleem leek, ontaardde al snel in Brussel tot een politieke kwestie. Achter de schijnbaar onschuldige vraag of België het volledige hoofdkwartier welkom zou heten, ging de stelling schuil dat een nieuw akkoord tussen de Navo en België niet paste in de buitenlandse politiek van het land. De tegenstanders van de Atlantische militaire samenwerking grepen de gelegenheid aan om te protesteren, betogingen te organiseren en de publieke opinie op te ruien tegen de verhuis van de Shape naar België. Van een

technisch probleem groeide de kwestie uit tot de verwerping van de basisopvattingen op het gebied van buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid. Van verzet tegen een beslissing inzake huisvesting probeerden sommigen anti-Navo en anti-Amerikaanse campagnes te maken.

De beslissing zou, normaal gesproken, in het parlement worden behandeld. Met de ontwikkeling van het probleem echter zou het debat uitgroeien tot een fundamentele bezinning over de grondslagen van de Belgische buitenlandse politiek. Welke ook de beslissing was, zij moest alleszins worden goedgekeurd door een parlementaire meerderheid.

Pierre Harmel, die na zijn kortstondig premierschap minister van Buitenlandse Zaken in de regering-Vanden Boeynants was geworden, had de kwestie ingeleid in de Kamer van Volksvertegenwoordigers op 14 juni 1966. De parlementaire behandeling zou volgen op 16 juni. Ik werd opgeroepen om me daarop voor te bereiden, want zowel in de CVP-PSC als in de fractie was men overeengekomen om mij in dit debat tot eerste woordvoerder van de christen-democratische groep te maken. Ik realiseerde me dat er daarmee een grote verantwoordelijkheid op mijn schouders rustte. Het betekende echter ook een grote politieke uitdaging.

Maar het zou om meer dan één reden een gedenkwaardige dag worden. Vanaf het begin van de kamerzitting was het duidelijk dat we naar een gepassioneerde, politieke botsing gingen, waarbij zou worden geprobeerd om de argumentatie naar het achterplan te schuiven om het parlement, de media en de publieke opinie te beïnvloeden met insinuaties, slogans en het verdraaien van de waarheid. Wie dat nooit heeft meegemaakt in het relatief kleine halfrond, kan zich niet voorstellen hoe verhit de uiteenzetting en hoe beledigend de uitroepen en onderbrekingen kunnen zijn. Iemand die in dat klimaat moet optreden voelt zich haast lichamelijk bedreigd wanneer hij het spreekgestoelte bestijgt of verlaat.

Op 16 juni zat de zaal nokvol en ook op de tribunes die gereserveerd zijn voor het publiek was geen plaats meer vrij. Toen ik het woord kreeg poneerde ik al dadelijk dat het debat in feite ging om een van de twee pijlers van ons beleid, met name de Atlantische samenwerking. De tweede pijler was de Europese eenmaking. Ik vroeg mijn toehoorders of België bereid was om mee te werken aan het behoud van de Atlantische brug. Had de Navo nog zin?

De oorsprong van de organisatie was ons bekend: de druk op Iran, de eisen die aan Turkije werden gesteld, de guerrillaoorlog in Griekenland, de staatsgreep in Tsjecho-Slowakije, de afwijzing van het Marshallplan door het Oostblok, de heroprichting van de Kominform, de schending

van de akkoorden van Potsdam, de blokkade van Berlijn en het misbruik van het vetorecht in de Verenigde Naties.

De Sovjet-Unie had tussen 1939 en 1945 Estland, Letland en Litouwen geheel geannexeerd, naast gedeelten van Finland, Polen, Roemenië, Duitsland en Tsjecho-Slowakije. Tussen 1945 en 1948 werd er een communistisch regime opgelegd aan Albanië, Bulgarije, Roemenië, Oost-Duitsland, Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Bij die gebeurtenissen bleken de Verenigde Naties onmachtig om in te grijpen.

De gevoelens van het Westen werden op unieke wijze samengevat door de beroemd geworden uitroep van P.H. Spaak: 'Nous avons peur.' Slechts één macht in de wereld leek in staat een evenwicht te vormen met het potentieel van de Sovjet-Unie: de Verenigde Staten. Dit land had al in 1947 hulp geboden aan Griekenland en Turkije. Hieruit was de zogenaamde Trumandoctrine gegroeid: 'Steun verlenen aan vrije volkeren die zich verdedigen tegen gewapende minderheden of tegen druk komende van buiten.'

In 1947 maakte de Verenigde Staten een plan bekend voor hulpverlening aan West-Europa dat de naam van George Marshall zou dragen. Dankzij de Vandenbergresolutie verleende de Amerikaanse senaat de toelating om in vredestijd toe te treden tot een defensief bondgenootschap. Door deze resolutie werd voor Washington de mogelijkheid geschapen om op 4 april 1949 mee te werken aan de oprichting van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie. Later zouden ook Griekenland en Turkije, de Bondsrepubliek Duitsland en Italië het lidmaatschap verwerven.

Ik greep mijn uiteenzetting over de oorsprong van de organisatie aan om ook de kernpunten van het Verdrag toe te lichten: vrede en veiligheid, verzet tegen agressie, vastlegging van het territorium van de Alliantie, samenwerking en wederzijdse hulp, naast eigen inspanning en politieke en economische samenwerking, oprichting van een organisatie om de werking van de Alliantie te waarborgen. De organisatie zou zowel een civiele als een militaire vleugel omvatten. De Navo zou volgens het Verdrag geen supranationale instelling worden, hetgeen betekende dat de instemming van de lidstaten was vereist bij de besluitvorming.

Vervolgens stelde ik de essentiële vraag of de Navo nog zin had en of ons land er nog lid van moest blijven. Ik citeerde enkele treffende cijfers uit studies van het Londense Instituut voor Strategische Studies over de stand van de bewapening in de wereld, vooral in het licht van de Oost-Westverhouding: intercontinentale raketten, halflangeafstandsraketten, bommenwerpers, onderzeeërs - nucleaire en conventionele - naast de

manschappen van het landleger al dan niet geïntegreerd in het Warschaupact.

Ik vroeg ook of de Navo moest worden hervormd. Er was nog niets veranderd omdat bepaalde lidstaten, zoals Denemarken en Noorwegen, dat niet wilden. Beide landen hadden nochtans een socialistische regering.

Mijn derde belangrijke vraag was of de Navo nog een militaire en politieke betekenis had. Op dit punt kon ik een lezing van oud-minister Hendrik Fayat citeren. Aan het Belgisch Instituut voor Politieke Wetenschappen had hij gepleit voor een Europese inspanning op het gebied van defensie die vergelijkbaar was met de Amerikaanse. Volgens hem was dat een noodzaak.

Een tweede bron die ik aanhaalde was de Franse specialist ter zake, generaal Beaufre. Zijn naam was mij bijgebleven nadat ik de zin 'Dans toutes les choses humaines c'est l'idée qui domine et dirige' (In alle menselijke aangelegenheden is het de idee die overheerst en leidt) tijdens de lectuur van een van zijn teksten had opgetekend. Nadat ik iets meer had vernomen over zijn leven, zag ik in hem een man van grote waarde.

Elders kwam ik het volgende citaat tegen: 'Waarom vergt de huidige tijd - hoewel we een détente beleven - het behoud van een alliantie tussen Europese landen en de VS? Omdat het evenwicht dat de huidige stabiliteit op nucleair gebied bewerkstelligt, rechtstreeks en uitsluitend voortspruit uit de militaire situatie van de VS en de Sovjet-Unie. Het is de politieke en strategische dialoog tussen die twee die de evolutie van de Europese strategie bepaalt. Het lijkt dus absoluut noodzakelijk zo eng mogelijk relaties met de VS te behouden teneinde in staat te zijn invloed te hebben op de Amerikaanse beslissingen en op de vermoedelijke evolutie van de Amerikaanse strategie.' Wij mochten bijgevolg niets doen dat schade kon berokkenen aan deze stabiliteit, uit solidariteit en ook omdat het ons ten goede kwam. De situatie zou instabiel worden als Europa de Alliantie zou verlaten. En dit gold evenzeer voor Frankrijk.

Europa kon ook niet worden verdedigd zonder de Amerikaanse nucleaire wapens. In het huidige klimaat zou wellicht Europa iets kunnen beslissen. Men zou dit 'interessant' kunnen noemen, maar het zou evenzeer catastrofaal kunnen zijn. Het was wijs om het bestaande defensiestelsel te bewaren. Dat was immers de beste waarborg tegen onvoorziene gebeurtenissen. Trouwens, deze houding drong zich ook op om de Bondsrepubliek Duitsland niet te verontrusten. Als de Alliantie uiteenviel, zou Bonn wel eens geneigd kunnen zijn een rechtstreeks bond-

genootschap met Washington te zoeken. Dit zou algemeen gesproken geen verbetering van de toestand betekenen.

Ik onderstreepte nogmaals dat de Navo een defensieve instelling was die haar kalmte niet had verloren bij de vaak explosieve gebeurtenissen in Europa. De permanente vertegenwoordigers kwamen nog steeds wekelijks samen om over de internationale toestand te beraadslagen. Was het bij ons geen ziekte van heel wat intellectuelen, die nochtans leefden onder de veilige paraplu van de Amerikanen, in een lang waar het woord vrij gesproken wordt, om zich te verliezen in een non-conformistisch anti-Amerikanisme? We mochten ook niet vergeten dat de helft van wat in de wereld aan ontwikkelingslanden als hulp en technische bijstand werd geleverd, van de Verenigde Staten kwam.

Konden kleine landen dan geen grotere rol spelen? Alleen? Neen. Enkel indien de Europese Gemeenschap met één enkele stem zou spreken inzake internationale zaken en defensie, zou onze betekenis reëel zijn. Maar daar was generaal de Gaulle ook tegen gekant. We mochten niet met vuur spelen. In bepaalde kleine landen, in Nederland bijvoorbeeld, verkondigde men dat het noodzakelijk zou zijn om ons te oriënteren op een Atlantische Gemeenschap, indien een dergelijke houding in Europa niet te bereiken viel. Was België bovendien niet tweemaal neutraal geweest in zijn geschiedenis? En met welk succes? Onze enige geloofwaardige verdediging lag in een bondgenootschap.

België stond nu voor een beslissing van grote morele betekenis. Het was altijd mijn overtuiging geweest dat de buitenlandse politiek en het veiligheidsbeleid van België een zo breed mogelijke parlementaire ondersteuning moest krijgen. Ook van de serieuze oppositie, hoe de regering ook was samengesteld. Was het Navo-lidmaatschap ook geen sociaal-democratische reactie, in de edele zin van dat woord, tegen agressie en dictatuur geweest? Een lidmaatschap ter vrijwaring van de persoonlijke vrijheid en democratie?

Op dat ogenblik riep oud-minister Antoon Spinoy: ‘Het had geen andere zin!’ Ik antwoordde dat ik het uiterst jammer zou vinden als de socialisten een dergelijke politiek niet langer meer zouden steunen. ‘Wij ook’, beaamde Spinoy. Voor ontspanning zorgen dankzij de Navo, noemde ik een onderdeel van een sociale politiek. Was het niet hoogst wenselijk dat ons kleine land, dat al zo verdeeld was, inzake buitenlandse politiek eendrachtig zou optreden? Voor de vrijheid, de democratie, de mens?

De christen-democratische en liberale fracties juichten toe, maar ook op socialistische banken kreeg ik applaus. In de loop van het verdere debat nam P.H. Spaak, de vroegere ongetwijfeld grote minister van Buitenlandse Zaken, het woord. Hij begon zijn rede met de mededeling dat hij die morgen in de krant had gelezen niet namens zijn partij te mogen spreken in dit debat. Dit lokte al dadelijk herrie uit bij een deel van zijn fractie. Geroep en getier overvielen de redenaar en onthutsten hem zichtbaar.

Ik had vaak bewondering voor hem gekoesterd, voor zijn vlugge geest, zijn oratorisch talent, zijn dialectiek. Nu stond hij daar, in de rechtervuist een witte zakdoek waarmee hij af en toe het voorhoofd bette. Hier was helemaal geen sprake van list, sluwheid of komedie. Hij keek aarzelend de zaal in, menselijk ongekunsteld, kennelijk openhartig, en zocht naar de juiste verwoording van zijn puurste overtuiging. Hij was als een slachtoffer van een revolutionaire rechtbank, een politieke Sebastianus op wie de opstandelingen hun giftigste pijlen afschoten.

'Dit is', vervolgde hij, 'de eerste keer in vijfendertig jaar, dat ik in een groot debat over internationale politiek, alleen in eigen naam het woord mag voeren. Het debat gaat nochtans over een existentieel probleem voor het hele land, en niet alleen voor enkele specialisten in het parlement.' Hij verduidelijkte dat het probleem zich had gesteld toen de Franse regering plots een onderscheid had gemaakt tussen de Atlantische Alliantie, waarvan zij lid wilde blijven, en de organisatie daaraan verbonden, die zij wilde verlaten. De veertien overige lidstaten, die niet werden geraadpleegd, waren nu wel verplicht om daarop te antwoorden. Als alle leden de Franse regering zouden volgen, dan zou er geen Atlantische Organisatie meer bestaan. Het voortbestaan van de Navo stond nu op het spel.

Wat wilden wij? Als België oordeelde dat de Navo moest verdwijnen, lag het voor de hand de Shape onmiddellijk uit te sluiten. Maar indien men om goede redenen 'qui ont d'ailleurs été exposées par M. Tindemans', tot het besluit kwam dat de Alliantie moest blijven bestaan, dan behoorde men de moed op te brengen om het probleem rustig, zonder passie en objectief te benaderen. De veertien partners droegen nu immers een nog grotere verantwoordelijkheid. 'Als we "neen" zeggen', vervolgde Spaak, 'dan kan dat worden geïnterpreteerd als de wens dat de anderen ons zullen volgen. Als de Belgische verantwoordelijkheid erin bestaat de Shape bij ons te herbergen, dan is dat niet overdreven, vergeleken met de taken van de partners. De Navo blijft het best bestaan omdat zij er al jaren heeft toe bijgedragen de vrede in Europa te bewaren. Alleen een algemene ontwapening, met controle, zou even goede resultaten kunnen

opleveren, maar dat wordt ons niet gevraagd. De vrede steunt voor ons op de Amerikaanse verbintenis. De geschiedenis zou anders zijn verlopen als zij had bestaan in 1914 of in 1939. Met de Navo hebben we ook een Brits militair engagement op het continent, voor het eerst in de geschiedenis. En wat zou, zonder de Navo, de positie van Duitsland kunnen zijn? In Europa zelf stellen we op dat gebied nog altijd alleen maar wanorde vast. Veranderingen in de Navo hangen af van de lidstaten, zij moeten die willen. Door de vreedzame coëxistentie heeft de Sovjet-Unie haar plaats kunnen innemen in de wereld. Dat was vandaag onze politiek. Om resultaten te bereiken is het veel beter gemeenschappelijke Navo-voorstellen ter tafel te leggen dan ze afzonderlijk te gaan bepleiten. Een neutraliteitspolitiek zou ons alle invloed doen verliezen. De Navo en de landen van het Warschaupact zouden bijvoorbeeld een 'niet-aanvalsakkoord' kunnen sluiten. Ook al kunnen we waarborgen op papier niet altijd vertrouwen. Maar een dergelijk akkoord zou vooral een symbolische waarde hebben en zou tot ontwapeningsvoorstellen kunnen leiden. De Navo staat zulke politiek niet in de weg. Dergelijke voorstellen vereisen dat men ze als redelijke, vastberaden en moedige mensen onderzoekt. Dat is de goede weg. De andere weg leidt ons naar onbekende horizonten. Politici moeten hier leiding geven en de bevolking overtuigen.'

Spinoy onderbrak Spaak en affirmeerde: 'We zijn het met u eens.' Daarop deed Spaak een laatste toenadering tot zijn groep: 'Verontschuldig me mijn passie. Misschien heb ik hier of daar iemand gekwetst. Dat was niet mijn bedoeling. Gedurende twintig jaar heb ik voor de vrede gewerkt, en werd daarbij gesteund door bijna het gehele parlement. Ik voel een bepaalde angst opkomen als ik zie dat men dat werk wil vernietigen en vervangen door niets.'

Spaak lette niet op de toejuichingen of de afkeuringen. Hij deed of hij niets hoorde en ging op zijn plaats zitten, te midden van zijn fractie. Hij had nog altijd zijn zakdoek in de vuist. Hij bleef er ongeveer een kwartier zitten - ik zal dat beeld nooit meer vergeten - stond dan op en verliet de Kamer. Hij is nog komen stemmen en is dan weggegaan om nooit meer terug te keren.

Dit was het einde van een indrukwekkende carrière. Ik was erg onder de indruk maar heb er, ondanks alles, onvoldoende lessen uit getrokken. Geen wereld is zo ongenadig als de politieke. Bij de stemming sloten Spaak en Spinoy zich aan bij het regeringsstandpunt, vijf socialisten onthielden zich, de overigen stemden tegen. Door sommigen werd over

Spaaks rede kritisch geoordeeld dat ze niet tot de beste behoorde, dat hij te emotioneel had gesproken en niet zakelijk of technisch genoeg.

Ik vond die rede buitengewoon omdat ze juist zo spontaan, zo menselijk en zo gedragen door zijn hele persoonlijkheid overkwam, met onderbrekingen, moeilijk ingehouden ontroering en directe reacties. Ik zeg niet dat ze 'onvoorbereid' was, maar wel duidelijk geïnspireerd door de wil op humane wijze te overtuigen. Het ging hier onmiskenbaar om de inzet van een hele loopbaan, om de verdediging van een existentiële politieke keuze die bekrachtigd was geworden door de tragische gebeurtenissen van de twintigste eeuw: de oorlog en de totalitaire regimes in Europa.

Geen woord van hulde

Enkele jaren later, bij het begin van de kabinetsraad van 21 juni 1972, stond eerste minister Eyskens langzaam recht en deelde mee dat Paul-Henri Spaak in de voorbije nacht aan een hartaderbreuk was bezweken. Hij stond erop bij dit sterfgeval zijn persoonlijke deelneming en die van de regering te betuigen aan de socialistische collega's en aan de Socialistische Partij. Niemand reageerde. Er heerste plots een algemeen stilzwijgen. De premier voelde zich na dertig seconden wel verplicht formalistisch aan te kondigen dat het eerste punt op de agenda de begrotingsproblemen waren. André Cools, vice-premier, stemde daar dadelijk mee in.

Spaak was dood. Dat leek op deze vergadering een fait divers te betekenen. Was hij dan niet de bekendste Belgische politicus uit de naoorlogse periode geweest? Hij had de oorlogsjaren in Groot-Brittannië doorgebracht als lid van de regering. Hij was eerste minister geweest en gedurende jaren minister van Buitenlandse Zaken. Als voorzitter van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties had hij meegewerkt aan het concipiëren van een nieuwe wereldpolitiek. Als secretaris-generaal van de Navo gold hij als het symbool van het westers democratisch veiligheidsbeleid. Zijn aandeel in de totstandkoming van de Benelux en de Europese Economische Gemeenschap kon moeilijk worden overschat. In regeringskringen stond hij bekend als een loyale coalitiepartner, maar nu werd duidelijk aan zijn heengaan nauwelijks enige aandacht geschonken.

Een secretaresse kwam binnen met de vraag van de televisie of de premier voor de camera een kort 'in memoriam P.H. Spaak' wilde uitspreken. Cools protesteerde onmiddellijk zeer heftig tegen wat hij 'een hulde' noemde, en sommige ministers vielen hem bij. Op een bepaald ogenblik

riep hij zelfs uit, met een triomfantelijke trek op zijn verwrongen gezicht: ‘Ik ken geen pardon, ik ben geen christen!’

Toen het regeringshoofd probeerde een paar zinnen te formuleren met het oog op een verklaring, schoot Cools nogmaals driftig uit. ‘Wij hebben er genoeg moeilijkheden mee gehad!’ riep hij. Blijkbaar kostte ieder goed woord hem te veel om bij dit afscheid te worden uitgesproken. Van de doden niets dan goed? Daarvan was hier geen sprake. Het werd voor iedereen duidelijk dat Cools, die met Terwagne en anderen, de Atlantische politiek van Spaak had bestreden, zijn haat niet eens kon verbergen. Ik zag er een bevestiging in van de stelling dat standpunten inzake buitenlandse politiek de geesten veel dieper verdelen dan alle problemen van binnenlandse aard.

Pierre Harmel deed nog een poging om enkele woorden van erkenning te doen aanvaarden, door erop te wijzen dat de overledene toch in de geschiedenis van ons land en van de wereldpolitiek een vaste plaats had verworven. Cools wilde daar niets van horen en Eyskens keek zwijgend naar zijn ministers, verrast, waarschijnlijk denkend aan de jaren die hij met Spaak in de regering had doorgebracht. Hij stond voor een onthutsende manifestatie van de vijandschap in de politiek, een vijandschap die veel verder ging dan de ondankbaarheid of het onvermogen om een waarde te herkennen die het alledaagse overtrof in de politiek.

7
Communautaire betrekkingen

Maar genoeg herinneringen. Laat ons terugkeren naar de maand juni 1968, waarin ik voor de eerste maal deel uitmaakte van een bewindsploeg. Na de eedaflegging van de regering-Eyskens-Merlot (1968-1971), werd ik als minister van Communautaire Betrekkingen al dadelijk geconfronteerd met een ongetwijfeld hinderlijke dissidentie.

De Brusselse Franstalige socialisten hadden besloten de regering-Eyskens-Merlot niet te steunen. Deze houding werd verklaard door Edmond Machtens, tijdens het debat in de Senaat op 28 juni 1968: 'De communautaire bepalingen en de intenties van het regeerakkoord inzake Brussel betekenden de negatie zelf van de eerbied voor de menselijke persoon en de menselijke waarde. Het regeerakkoord was gekenmerkt door onverdraagzaamheid wat Brussel betrof en een miskenning van de mensenrechten. Het was om die redenen en niet om andere, dat socialistische mandatarissen, die tot de tweetalige federatie Brussel behoren, de eer hebben afgewezen om tot de regering toe te treden.'

Tijdens het debat over de regeringsverklaring kwam premier Eyskens tot een paar verklaringen die ook een licht wierpen op de man die de leiding van de nieuwe regering op zich had genomen. Zo verduidelijkte hij aan André Lagasse, FDF-er en professor aan de UCL, en aan Maurits Vanhaegendoren, VU-man: 'Het valt mij niet moeilijk te bekennen, en hier in het openbaar biecht te spreken: Ik ook vind in dat programma zaken die ik graag anders had gezien. Het gaat echter om een compromis afgesloten tussen politieke partijen. Het gaat hier om een politieke strategie die we altijd moeten volgen in het parlementair regime. We moeten immers een politieke meerderheid vinden. Ik moet dat eens duidelijk zeggen aan het adres van de heer Vanhaegendoren en van de heer Lagasse - deze laatste beluistert me thans aandachtig langs de koptelefoon: er bestaat een verschil tussen een politiek idealist die formules voorhoudt in

abstracto en hetgeen moest worden gedaan door mensen die de verantwoordelijkheid op zich nemen om een regering te leiden, die zoeken naar politieke mogelijkheden en die langs moeizame onderhandelingen tot een meerderheid moeten komen. Ik heb mij echter de vraag gesteld wanneer ik het geheel heb overschouwd. Ik wil trouw blijven aan het ideaal van mijn leven, en zelfs dat van mijn jeugdjaren. Is dit compromis een eerbaar compromis? Ik meen dat ik in eer en geweten mag zeggen: "Ja, dit is een aanvaardbaar, een eerbaar compromis."'

Toen er werd gestemd, na een lang en bewogen debat, spraken zich op 173 aanwezige senatoren 107 uit voor de regeringsverklaring, en gaven dus het vertrouwen aan de regering, 62 verwierpen het en 4 oordeelden het beter zich te onthouden.

Naar het slagveld

Mijn eerste problemen na de eedaflegging als minister waren van praktische aard. Ik had nu wel al een secretaresse maar nog geen kabinetschef, nog geen man of vrouw aan wie ik de leiding van mijn medewerkers kon toevertrouwen. Mijn droom was er een te vinden die niet alleen verstandig, bekwaam en toegewijd was, maar met wie ik ook in volle vertrouwen zou kunnen spreken over mijn opdracht, over de relaties in de regering, vooral dan die met mijn ministeriële tweelingbroer Freddy Terwagne, over de politiek zoals die zich voordeed in het parlement, in de regeringspartijen en bij de oppositie.

Ik zocht een chef die met de leden van mijn kabinet zou weten om te gaan als een inspirerende en organiserende collega, vertrouwen inboezemend en intellectueel stimulerend. Ik had het leven in de Wetstraat en omstreken al genoeg geobserveerd om te weten welke betekenis een kabinetschef kon hebben, niet alleen voor het officium, maar ook als geprivilegieerde gesprekspartner, als klankbord, als eerste toehoorder bij de toetsing van een idee. Kortom, als vertrouwensman, of zelfs als 'tegenstander' wanneer een dergelijke houding heilzaam was. Ik kon niet op een administratieve onderbouw rekenen. Het gewicht van het regeerakkoord, de inhoud van de ideeën, het omzetten ervan in teksten van wet en grondwet, dat alles zou berusten op mezelf en mijn kleine ploeg medewerkers.

Mijn keuze viel op Lode Vanhove en hij aanvaardde de uitdaging. Ik had hem vroeger leren kennen op de trein van Antwerpen naar Brussel en uit die herhaalde uitwisseling van indrukken en gedachten was een soort

bondgenootschap ontstaan dat was gerijpt tot vriendschap. Hij was een leidende figuur geweest in de Katholieke Studenten Actie, waar zijn pedagogische talenten een gunstige voedingsbodem vonden. Als doctor in de rechten liet hij zich inschrijven aan de balie van Antwerpen. Al spoedig werd hij opgemerkt door de Antwerpse minister P.W. Segers, die hem ertoe kon bewegen zijn secretaris te worden.

In de jongerenorganisatie van de CVP werd hij tot landelijk voorzitter verkozen en in die hoedanigheid had hij me uitgenodigd om in de redactie van het *Tijdschrift der Jongeren* te treden. Het maandblad werkte met weinig middelen en in moeilijke omstandigheden, maar toch slaagden we erin, dankzij vrijwilligerswerk, de publicatie in leven te houden. Langs die weg kwam ik zelf ook in de beweging en werd ik in Antwerpen tot arrondissementeel voorzitter verkozen. Daardoor werd ook onze samenwerking versterkt en leerden we elkaars eigenschappen en gebreken beter kennen. We schoten goed met elkaar op. Nu zouden we ons echter moeten inzetten om een zware opdracht tot een goed einde te brengen. Het zou niet langer gaan over spreekbeurten, congressen, studiedagen of artikelen. Door mijn rechterarm te worden engageerde Lode zich, om mij, in volle loyaliteit met de eerste minister, naar krachten bij te staan.

Hij leek me bovendien de ideale man te zijn om mij, als juridisch adviseur van de Belgische Radio en Televisie (BRT), te helpen met de problemen van autonomie op het gebied van cultuur, en de taalaspecten daarvan, die een oplossing in België konden bemoeilijken. Hij deed dat op een voortreffelijke wijze en hij werkte uitstekend samen met de kabinetschef van collega Terwagne.

Met veel heimwee denk ik nog terug aan dit ‘eerste kabinet’, hoe de leden ervan de krachten bundelden, naar oplossingen hielpen zoeken voor vraagstukken die veelal slechts in vrij ruwe vorm waren aangeduid - soms zelfs helemaal niet - en waarvoor wij werden verondersteld een sluitend juridisch en politiek onberispelijk akkoord te vinden. Allemaal stonden ze mij op voorbeeldige wijze bij: adjunct-kabinetschef Walter Van Assche (als feilloos jurist), Michel Neirynck (als levende encyclopedie), Omer Coenen (als voorbeeldig ambtenaar), Marcel Van Hecke (als inspecteur van financiën), Alice Bosmans (als scherpzinnige politica), Jean-François Deschamps (als coöperatieve observator van de PSC), en al diegenen die hen in hun diverse functies bijstonden in het uitvoeren van hun werk.

Deze onmisbare hulpkrachten vormden een vriendenkring die is blijven bestaan tot op de dag van vandaag. Zij waren bezield door een zeldzaam gevoel van verbondenheid, want hun minister mocht niet mislukken in zijn gevaarlijke opdracht. Ik zou nog willen vermelden dat ook de voorzitter van de CVP-jongeren, Wilfried Martens, advocaat bij de balie van Gent, op verzoek van partijvoorzitter Robert Vandekerkhove, in de groep werd opgenomen. Hij bleef echter nogal eens afwezig en droeg niet wezenlijk bij tot de gezamenlijke inspanning. Dit leidde af en toe tot spanningen met de kabinetschef, die gesteld was op een onberispelijke arbeidsverdeling.

Ik heb me in mijn ministerieel bestaan altijd kunnen verheugen in de inzet van uitstekende medewerkers, welke ook de taak was die me werd opgedragen. Ik acht het mijn plicht dit te benadrukken. Maar het engagement van die eerste patrouille echter, en de sfeer waarin wij toen werkten, heb ik later nooit meer in dezelfde mate teruggevonden. Ik kan bij het neerschrijven van deze woorden een gevoel van weemoed en grote dankbaarheid niet onderdrukken. Om iets te begrijpen van de moeilijkheden waarvoor de regering toen stond, acht ik het aangewezen de weg - een lijdensweg - te schetsen die moest worden afgelegd om van een akkoord -dat de sporen droeg van de crisis waarin het was opgesteld - tot een aanvaardbare, leefbare, wellicht vredesbrengende staatshervorming te komen. Maar eerst nog een anekdote.

Amerikaanse filosofie

Ik werd als kersverse minister van Communautaire Betrekkingen overstelpt met inheemse en vreemde vragen om interviews, zowel van de televisie en de radio, als van de geschreven pers. Het was alsof de journalisten onraad roken en verrassende wendingen in het nationale huishouden niet wilden missen. Ik bestreed evenwel iedere neiging om daarop in te gaan aangezien de regering nog zo gloednieuw was en geen zinnig mens de verwachting koesterde op dat ogenblik een opinie van enige waarde te formuleren.

Trouwens de regering noch ikzelf had de tijd gehad om iets te presteren. Wat voor zin had het dan op vragen over de levenskansen van de kersverse ploeg te gaan palaveren? Ik had een grondige afkeer van een holle, op niets gesteunde fraseologie, gevoed met dolle propaganda en goedkope ijdelheid. Dus nu stond ik geen interviews toe. Een Ameri-

kaanse columnist, op bezoek in België, werd me van alle kanten bijzonder aanbevolen, maar ik bleef bij mijn besluit. Het was 'neen'.

Op 25 juni zat ik met gespannen aandacht te werken in mijn sober kantoortje op de zevende verdieping van het Britannia House in de Jozef II-straat. De tekst vlotte niet al te best en ik besloot mijn kabinetschef op te zoeken voor een kort overleg. Toen ik de deur opende stond er een rijzige man voor mij die vriendelijk glimlachte. 'Are you Mr. Tindemans?' vroeg hij onderzoekend. Ik kon die identiteit uiteraard niet loochenen, maar vroeg me toch af hoe die indringer door de sluis van de receptie was geglipt. Het bleek de Amerikaan te zijn die ik al eerder had afgewezen, Ralph J. Kaplan. Ik liet hem dan maar binnen, bestelde twee koppen koffie en probeerde de lezers van zijn proza zo goed mogelijk in te lichten over wat er gaande was. Hij had zijn vragen goed voorbereid en ik vroeg me dan ook af wie hem daarbij had geholpen. Hij ging zijn lijstje af: Waarom was de regering Vanden Boeynants gevallen? Hoe zou men nu België hervormen? Was dat België nog wel leefbaar? Wat als België zou uiteenvallen? Waarom bleef België dan Europees gezind? Had de splitsing van België gevolgen voor de buurlanden of voor de Navo?

Ten slotte voegde hij aan zijn politieke nieuwsgierigheid nog een menselijke noot toe, een beetje onverwachts en helemaal buiten het spoor dat hij had getrokken. 'Hoe oordeelden uw vrienden over uw aanwezigheid in deze regering?' vroeg hij. Blijkbaar beschouwde Kaplan dit ministerie als *le dernier carré* in een wanhopige en weinig goeds voorspellende verdediging van de Belgische eenheid.

Ik was in een openhartige bui en verklapte dat heel wat kameraden mijn intrede in deze regering en mijn acceptatie van de 'tweelingportefeuille' van Communautaire Betrekkingen als een politieke zelfmoord beschouwden.

Dit antwoord veroorzaakte zichtbaar een ontspanning. Mijn zo ernstige gast lachte zelfs hardop. Op heel andere toon informeerde hij nu of ik de geschiedenis kende van de Amerikaanse filosoof die er een nogal plagerige vriendin opna hield: 'Op zekere dag wilde ze weten wat haar partner wel zou doen als hij vernam dat zij niet meer om hem gaf. De filosoof keek zuurzoet in het rond alvorens zich uit te spreken. Maar de vrouw drong aan zodat hij ten slotte gedwongen was kleur te bekennen. Hij zei: "In dergelijke omstandigheden pleeg ik gewoonlijk zelfmoord."'

Zonder verdere commentaar stak Kaplan zijn hand uit en verdween. Het was mijn eerste interview over mijn nieuwe taak, en, achteraf gezien, niet het slechtste.

Raden van senatoren

Op 20 september 1968 was het me gelukt om de paragrafen met grondwettelijke betekenis die in het regeerprogramma voorkwamen om te zetten in teksten die ter goedkeuring zouden worden voorgelegd aan het parlement. Bij die voorbereiding had al ik meer dan één probleem moeten oplossen, want het akkoord vertoonde lacunes, onduidelijkheden en zelfs tegenstrijdigheden. Collega Terwagne, en na hem de regering, spraken zich als eersten uit over mijn werk. Minister Vermeylen toonde zich een intelligent criticus die echter het program en zijn uitvoering niet in de weg wilde staan. Minister Vranckx, met een beminnelijke collegialiteit, voerde integendeel wel oppositie, maar zijn alternatieve voorstellen stuitten op algemeen verzet.

Onze teksten konden, op een paar kleine correcties na, op 17 oktober aan de senaatscommissie voor herziening van de Grondwet worden overgemaakt. De culturele autonomie zou worden opgenomen in de artikelen 3 bis en 23 van de Grondwet, samen met drie onmisbare regelingen: de indeling van Kamer en Senaat in taalgroepen, een meerderheid in elke taalgroep voor de in de Grondwet bepaalde gevallen, de indeling van het land in vier taalgebieden waarvan de grenzen slechts konden worden gewijzigd met een tweederde meerderheid.

De culturele aangelegenheden werden aan de nationale wetgever onttrokken en toevertrouwd aan twee Raden van Senatoren. Elk van die Raden zou van de wetgever een globaal krediet krijgen voor de behandeling van deze materie. Culturele aangelegenheden zouden worden geregeld ‘bij decreet’, die kracht van wet hadden in hun toepassingsgebied. Alle voorstellen van decreet werden aan de Raad van State onderworpen voor advies. Een wet zou de waarborgen voor ideologische en filosofische minderheden bepalen (tweevoudige meerderheid). De bevoegdheden van de Raden in eentalige gebieden moesten worden vastgelegd. Aan artikel 6 van de Grondwet werd de regel van de non-discriminatie toegevoegd.

Een artikel 38 bis betekende zoveel als een alarmklok die kon worden geluid als een ontwerp of voorstel van wet de betrekkingen tussen de taalgemeenschappen in gevaar bracht. En met het vierde lid van artikel 1 werd de mogelijkheid geschapen om een bepaald gebied van het land aan de indeling in provincies te onttrekken. Dit was een eis van de Waalse socialisten, meer in het bijzonder van André Cools, die er een onverbiddelijke voorwaarde voor regeringsdeelname van had gemaakt. De algemene bespreking, die wekenlang zou duren, werd door mezelf ingeleid

met een uiteenzetting. Ik situeerde daarin het probleem en verstrekte ook een eerste toelichting bij de teksten.

Op de eerste bijeenkomst, op 17 oktober 1968, bleek algauw dat de regering niet had gelogen toen ze had beweerd 'een dynamische en leidende rol te zullen vervullen' bij de herziening van de Grondwet. Dit was niet gebruikelijk aangezien het de taak was van het parlement, de vertegenwoordigers van de Natie, om de Grondwet te wijzigen. Daartoe kon een parlement een voorstel van tekst indienen dat vervolgens werd behandeld in de bevoegde commissie. Een regering kon echter eveneens voorstellen bij deze commissie aanhangig maken. Maar voor een tekst bestemd voor de Grondwet oefende de regering doorgaans geen druk uit. Het ging nu echter om institutionele hervormingen met communautaire inslag, en de regering oordeelde, gezien de toestand in het land en de mislukte hervormingspogingen sinds 1952, wel actief te mogen optreden. Ze stelde zelf teksten voor, maar wilde zeker geen afbreuk doen aan de parlementaire traditie ter zake die wilde dat de volle appreciatie aan het parlement zou worden overgelaten.

In 1968 vereiste het een ongewone inspanning van parlementaire diplomatie om commissieleden met deugdelijke argumenten te overtuigen, waarbij klaarheid een eerste voorwaarde vormde. Misverstanden moesten uiteraard worden vermeden, mogelijke nadelen van bepaalde formules of amendementen zouden worden aangetoond. Daarbij mocht nooit de indruk ontstaan dat het vrije amenderingrecht van de parlementsleden werd beknot. Vanzelfsprekend moest ook worden gepleit om de algemene filosofie van de regeringsvoorstellen niet in het gedrang te laten komen.

De regering was wel verrassend vrij snel tot een akkoord gekomen, maar het parlement had vooral met zes moeilijkheden af te rekenen. De eerste was bekend. De regering beschikte namelijk niet over de tweederde meerderheid die nodig is om de Grondwet te kunnen wijzigen. Bovendien kwamen er in elke 'nationale partij' tegengestelde strekkingen tot uiting. Over de partijen heen bleef er dan nog de dualiteit 'Nederlandstaligen-Franstaligen', terwijl de nationalistische partijen meer dan eens diametraal tegenover elkaar stonden. Met wisselmeerderheden - ieder artikel van de Grondwet werd als één enkele wet beschouwd - kon niet worden gewerkt. Voor de stemmingen werd immers altijd een 'globalisatie' met andere bepalingen geëist. Een instemming op één punt werd aldus automatisch gebonden aan een standpunt op andere plaatsen. Dit creëerde onvermijdelijk een gevoel van wantrouwen.

De uitsplitsing van wetgevende bevoegdheid over parlement en cultuurraden riep vragen op omdat men vroeger met stellingnamen uit een recent verleden had gewerkt, toen er nog sprake was van ze enkel adviserende of reglementerende bevoegdheden toe te kennen. Werkelijk wetgevende bevoegdheden aan cultuurraden geven, met de macht dus nieuwe wetten te maken en bestaande te wijzigen of op te heffen, leek in het begin een juridische vermetelheid. Sommige parlementsleden hadden het moeilijk met de 'stijl' van bepaalde artikelen of wensten meer 'waarborgen' (tegen ontsporing!) in de tekst. Eén enkele keer moest een toegeving worden gedaan in de hoop dat zij de tweederde meerderheid dichterbij zou brengen.

Sommige interpretaties vloeiden rechtstreeks voort uit het nieuwe akkoord, dat terecht probeerde te beantwoorden aan de jongste politieke conflicten. Zij waren nu geformuleerd om toe te laten tot echt nieuwe structuren te komen. Een dergelijke visie was evenwel nog niet in die expliciete mate aanwezig op het ogenblik dat in 1965 werd gezegd welke artikelen voor wijziging in aanmerking mochten komen. Politiek-psychologisch leek een meer geprononceerde nieuwe verklaring, gevolgd door verkiezingen, niet absoluut onvermijdelijk te zijn. Maar zelfs de critici van de regeringsvoorstellen waren sterk tegen zulke volksraadpleging gekant.

Dit alles gaf dan weer aanleiding tot schier eindeloze besprekingen. In die voorstellen zouden de wetgevende Cultuurraden uitsluitend uit senatoren zijn samengesteld. In de oude Grondwet stelde artikel 26: 'De wetgevende macht wordt gezamenlijk uitgeoefend door de Koning, de Kamer van Volksvertegenwoordigers en de Senaat.' In het regeerakkoord was sprake van twee 'deelsenaten'. Hoe kon men daaraan wetgevende macht verlenen? Om dit op te lossen werd er voorgesteld om organen op te richten die geen onderdeel van de wetgevende macht vormden, samengesteld uit senatoren, maar duidelijk gescheiden van de Senaat. Aldus zouden de Raden van Senatoren in het leven worden geroepen. Een senator zou dus twee opdrachten vervullen, een eerste als lid van de Senaat, een tweede als lid van de Raad van Senatoren.

Het leek verstandig - toen speelde zulke overweging nog mee - om de verantwoordelijkheid voor de cultuurgemeenschappen over te dragen aan mandatarissen die ook een politieke verantwoordelijkheid droegen voor het hele land. Men hoopte op die wijze spanningen tussen staat en gemeenschap te vermijden. Waarom dan juist met senatoren? Met deze formule werd een goede mogelijkheid geschapen om in te gaan op de heersende tendens om Kamer en Senaat met een eigen specifieke

opdracht te belasten. Het wetgevende werk zou naar de Senaat gaan, de controle van de regering, met name de begrotingen, de interpellaties en de grote politieke debatten, naar de Kamer. Het voorstel om kamerleden en senatoren in de Cultuurraden op te nemen werd aanvankelijk verworpen. Als argument om uitsluitend senatoren op te nemen, werd aangevoerd dat, indien er een conflict zou ontstaan, een beroep op de Nationale Vergadering mogelijk bleef. De Kamer bleek het echter met deze zienswijze niet eens te zijn. In de loop van de verdere ontwikkeling zou dit leiden tot belangrijke wijzigingen van de voorgestelde teksten.

Wat met de PVV?

Eerste minister Eyskens had duidelijk laten horen dat hij de hoop koesterde om met de PVV - een staatsdragende partij in de oppositie - tot een overeenkomst te komen om de tweederde meerderheid te bereiken. Hij gaf me de toelating deel te nemen aan gesprekken met Frans Grootjans, Herman Vanderpoorten, Carlos De Baeck en af en toe met Francis De Weert, die op dat ogenblik de spil was van een liberale *think tank*. Meer dan eens vergaderden we bij mij thuis in Edegem. Om geen politiek wantrouwen te zien groeien, gebeurde het ook dat Lode Vanhove, mijn kabinetschef, over de technische aspecten opheldering verstrekte aan de liberale gesprekspartners, in afwachting dat over de grond van de zaak opnieuw met mij werd gesproken. Ik hield de premier altijd op de hoogte van deze contacten en hun evolutie.

Deze ontmoetingen, hoe interessant ook, schoten niet gemakkelijk op omdat de PVV officieel een totaal anders georiënteerd tegenvoorstel had ingediend in de Senaat. Het ging niet om amendementen maar om een project waarvoor inspiratie was gezocht in de besluiten van het Harmelcentrum. De bevoegdheden van de Cultuurraden zouden adviserende en reglementerende betekenis hebben, maar geen wetgevende. Dus geen culturele autonomie. Ook ontstond een opwindende discussie over de waarde van de onthoudingen bij de bepaling van de twee derde der stemmen bij de wijziging van een grondwetsartikel. De PVV verdedigde de stelling dat onthoudingen moesten worden meegeteld om het totaal uit de maken waarop de twee derde werd berekend. De regering huldigde de tegenovergestelde mening. Er werd over en weer geschermd met de ‘Hollandse rekenkunde’. Die term werd gebruikt omdat de Nederlandse koning Willem I destijds dezelfde houding had aangenomen als nu de

PVV. Toch gaf ik de hoop niet op om langs persoonlijke contacten te komen tot een toenadering van de stellingen. Ik heb trouwens aan die gedachtewisselingen geen slechte herinnering bewaard.

Omer Vanaudenhove was bij die peilingen niet aanwezig geweest. Omwille van zijn gezondheid had hij drie maanden in het buitenland verbleven. Bij zijn terugkeer legde hij, zonder zich te beraden bij zijn politieke vrienden uit de Senaat, een geruchtmakende verklaring af. Hij stelde een driepartijenconferentie voor alvorens de grondwetsherziening in openbare zitting te behandelen. Die woorden werkten onvermijdelijk verlammend op de medewerking van de PVV aan de voorstellen van de regering. Op 15 januari 1969 besliste deze partij niet meer aan debatten over de Grondwet in openbare senaatszittingen deel te nemen.

Daarop weigerde ook de Volksunie iedere medewerking aan de herziening. Als voorwendsel gaf ze de alarmprocedure en de interpretatie van de onthoudingen op. Het kartel FDF-Rassemblement Wallon sloot zich bij dit negativisme aan.

De eerste minister, stoïcijnser dan ooit, vergenoegde zich met het antwoord: ‘De grondwetsherziening zal worden voortgezet.’ In de senaatscommissie werkte men inderdaad verder, als het ware met verdubbelde ijver. Ze vergaderde wel twee, drie, zelfs vier keer per week. Ik kan hier niet genoeg de lof verkondigen van de leden die erin zetelden. Zij leverden parlementair werk van de bovenste plank, in volle verdraagzaamheid en vrijmoedigheid, met woord en wederwoord. Soms werden de opvattingen scherp geformuleerd, maar de sprekers bleven hoofs en meestal hield de rede de politieke passies in het gareel.

Ik diende voortdurend waakzaam te zijn, goed voorbereid op vragen, op kritiek, bereid tot dialoog. Na mijn openingstoespraak van 17 oktober, droeg ik de last van de verdediging alleen. Freddy Terwagne was geen driemaal aanwezig geweest, wat ik hem, gezien onze taakverdeling, niet kwalijk nam. Integendeel. Gaston Eyskens had zich sinds de eerste zitting niet meer vertoond. Hij schonk me zijn volledige vertrouwen en ik mocht hem altijd roepen als dat nodig bleek. Dat is maar eenmaal gebeurd.

Over de 193 bijeenkomsten van de commissie zou een uniek werk van intellectuele verdieping en politieke dialectiek te schrijven zijn, maar zoiets gebeurt natuurlijk niet. In België komen staatshervormingen meestal maar tot stand op grond van chantage, aftroggelarij en politieke koopjes. Vaak heb ik gedacht, wanneer later de ‘communautaire storm’ weer opstak, dat men met een commissie van een dergelijke kwaliteit, de definitieve reorganisatie van de staat, en dus zijn toekomst, had moeten

voorbereiden. Los van toevallige regeringscrises. Het is door in een dergelijk ernstig werk te geloven dat ik in 1978 mijn grootste ontgoocheling zou kennen.

Eén debat wil ik nog vermelden. Op 24 oktober 1968 vergaderde de grondwetscommissie zowel in de voor- als in de namiddag. De spanning was te snijden, ook de belangstelling van niet-leden was groot. Hoe zouden de regeringsvoorstellen worden onthaald? Het debat liet niet op zich wachten en tenoren als Herman Vanderpoorten, Basile Risopoulos, Vic Anciaux, Jozef Custers, Robert Vandekerckhove, Frans Baert, Paul Herbiet, Paul de Stexhe, Marc-Antoine Pierson en André Lagasse namen het woord. Ik moest telkens antwoorden, uitleg verstrekken, verkeerde interpretaties rechtzetten en de regering verdedigen. Alles wat ik gedurende maanden, of jaren, in geest en gemoed had opgeslagen aan lectuur, studie, analyse, overtuiging en beginnende levensfilosofie scheen plots geordend en in vloeiende zinnen een uitweg te vinden in deze ongetwijfelde waardige, maar ook strijdbare en wel eens tumultueuze atmosfeer.

Tijdens het laatste weekeinde had ik *La Fin de la IIIe République* gelezen, het ooggetuigenverhaal van Emmanuel Berl. Het boek bracht me bij dat zelfs de verslagen Franse regering, wachtende op de intrede van de Duitse troepen in Parijs in 1940, nog kon kibbelen over grondwetswijzigingen. De alles beheersende vraag voor Frankrijk op dat moment was in feite of men de Grondwet wijzigt in een land dat een vernederende bezetting ondergaat, een land dat bijgevolg niet in volkomen politieke vrijheid over zijn basiswet kan handelen. Gelukkig voor ons zat België in 1968 niet in zulke pijnlijke situatie. En waar de vroegere Franse minister van Justitie doof en blind was voor de situatie waarin zijn land zich bevond, stond de Belgische grondwetgevende vergadering in 1968 voor een andere, in feite dwingende opdracht, waarbij zij wel degelijk diende rekening te houden met de werkelijke problemen.

In het vuur van mijn repliek was ik zover gegaan het Franse voorval te citeren. Was ons land nu veroordeeld om ten onder te gaan in eindeloze twisten, omdat het weigerde de hervormingen te aanvaarden die het tot een beter geïnspireerde en gestructureerde entiteit kon brengen?

Lode Vanhove en Walter Van Assche, die me assisteerden in de Senaat, waren enthousiast. Ook al tekenden er zich geen gunstige vooruitzichten af, de senaatscommissie gaf de moed niet op.

Moed der wanhoop

Alsof er geen vuiltje aan de lucht was, diende de regering eind januari 1969 nieuwe voorstellen in voor de Grondwet. Voor drie artikelen betrof het een gewijzigde versie waarmee werd ingegaan op het resultaat van de besprekingen. Voor Leuven-Frans werd een overgangsbepaling ingelast, terwijl andere wijzigingen betrekking hadden op de agglomeraties en federaties van gemeenten. Wat dit laatste betreft, zal ik mijn leven lang betreuren dat het parlement de regering op dat punt niet heeft gevolgd.

In een paragraaf van een spreekbeurt had ik het doel van dit voorstel samengevat: 'De te kleine en niet-leefbare gemeenten zouden dringend door oordeelkundige fusies tot grotere levenskrachtige bestuurseenheden moeten samensmelten. Voor de grootstedelijke gemeenten - wij denken hier in de eerste plaats aan Antwerpen, Brussel, Gent, Luik en Charleroi - zou de agglomeratie als nieuwe, overkoepelende bestuurseenheid moeten worden opgericht. Alle andere gemeenten van het land worden verenigd in federaties van gemeenten. De federatie, zowel als de agglomeratie, zal de zorg overnemen voor een aantal problemen die de grenzen van de individuele gemeenten overschrijden. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan de ruimtelijke ordening, huisvuil, gemeenschappelijk vervoer, parking en brandweer.'

Ondanks al mijn inspanningen en de steun die ik daarbij kreeg van de eerste minister, konden wij de grondwetgevende vergadering niet overtuigen om deze voorstellen goed te keuren. Andere maatregelen zouden later door andere regeringen op dat gebied worden getroffen. Ik blijf ervan overtuigd dat de voorstellen van 1969 beter waren, zowel voor de agglomeraties als voor de federaties. Had men toen de regering gevolgd - wat de Kamer deed, maar de Senaat niet - dan zou men jaren later niet hebben moeten prutsen met machteloze districtsraden voor de agglomeraties. Bovendien zou men het probleem van die intercommunale samenwerking op een veel democratischer wijze hebben opgelost.

Aangezien in de parlementscommissies voor grondwettelijke kwesties met gewone meerderheid kon worden gewerkt, werd een aantal positieve uitspraken bereikt tegen juli 1969. Maar het gold hier 'een eerste lezing'. Dat betekende dat er een voorbehoud bleef bestaan tot wanneer alle artikelen zouden zijn aangenomen. Dit veronderstelde een 'tweede lezing', afgedwongen bij het begin van de werkzaamheden in de Senaat. De tweede lezing liet ook toe de formuleringen in de onderscheiden

artikelen nog te verbeteren. Mede dankzij deze methode kon de juiste volgorde van de artikelen op het allerlaatste moment worden bepaald.

Plots leek alles te zullen mislukken. Begin juli werd het quorum niet behaald bij stemmingen over enkele niet-communautaire artikelen. Nu eens bleven de leden van de VU en de PVV weg, dan weer sloten de leden van het FDF-RW zich bij de passivisten aan. De nieuwe Grondwet scheen als een schim te verdwijnen. Op 18 juli verklaarde de eerste minister dat hij tijdens de vakantie besprekingen zou voeren met diverse partijen om na te gaan wat er kon worden gerealiseerd. Hetzij met de Grondwet, hetzij met een gewone wet.

Een nieuwe, troebele periode brak aan. Zoals altijd in dergelijke omstandigheden, vormde ze een stimulans voor bezorgde mensen, echte vrienden, concurrenten, geboren *kingmakers*, wereldverbeteraars, *simplizissimi* en radicalen. Gaston Eyskens voelde zich bedreigd. Niet zonder reden. Nochtans voerde hij heel wat vertrouwelijke gesprekken. Op 12 september 1969 liet hij aan enkele ministers weten dat hij van plan was een werkgroep samen te roepen met als opdracht andermaal een onderzoek te wijden aan de ‘communautaire problemen’, en na te gaan op welke wijze zinvol kon worden hervormd, met de mogelijkheid daarvoor ook tot een tweederde meerderheid te komen.

Het werd ten slotte een uitnodiging aan de in het parlement vertegenwoordigde partijen. Als antwoord daarop besliste de Senaatscommissie haar werkzaamheden op te schorten tot na de bekendmaking van de conclusies van dit instrument. Het werd dadelijk ‘Werkgroep van de 28’ genoemd. Alles wees erop dat van dat resultaat ook het leven van de regering afhing. Léon Servais, voorzitter van de PSC, verwoordde dit als volgt: ‘De regering werd op de been gebracht om de communautaire problemen op te lossen, bijgevolg bestaat haar taak erin de grondwetsherziening tot een goed einde te brengen.’ Hij drong zelfs aan op een timing.

Alles of niets

Wanneer ik de eerste minister observeerde en luisterde naar wat hij mij toevertrouwde, kwam ik tot de overtuiging dat hij vanuit de filosofie ‘Alles of niets’ een laatste daad wilde stellen. De poging om met het parlement de Grondwet te herzien en grote hervormingen tot stand te brengen, leek voor alle waarnemers uitzichtloos te zijn geworden. De premier stond in feite voor de keuze. Ofwel kon hij het ontslag van zijn regering

indienen en de mislukking bekennen. Ofwel zou hij een laatste zet doen, va-banque spelen, waarbij alle betrokken partijen werden verplicht om zich uit te spreken. Van de uitslag daarvan zou dan niet alleen het lot van de regering afhangen, maar ook - zonder nu hoogdravend te worden - de toekomstkansen van de Belgische staat. Hij bracht er immers alle in het parlement vertegenwoordigde partijen toe zich in gemeenschappelijk overleg uit te spreken over oude of nieuwe voorstellen tot hervorming van die staat.

Eyskens zelf zat die bijeenkomsten voor. Freddy Terwagne en ik stonden hem bij. De werkgroep vergaderde 27 maal tussen 24 september en 13 november 1969. Ik heb aan deze activiteit een boek gewijd, zodat ik hier kort kan zijn bij de behandeling van die werkzaamheden, haar moeilijkheden, de onvermijdelijke botsingen, incidenten en verrassingen.

De leden konden frank en vrij hun opvattingen uiteenzetten en waren niet onderworpen aan voorwaarden. Aanvankelijk leek het of ook deze ultieme poging een dovemansgesprek zonder meer zou worden, wat evenwel nerveuze twisten niet uitsloot. Eigenaardig genoeg schenen de posities toch dichter bij elkaar te komen, behalve voor de eeuwige strijdvraag Brussel.

De opzienbarende verrassing van de onderhandelingen kwam van de Waalse liberaal Gérard Delruelle. Op 2 oktober 1969 nam hij het woord om zich te kanten tegen een decentralisatie naar de provincies. Hij stelde voor om macht en bevoegdheden te geven aan de drie gewesten, met name Vlaanderen, Wallonië en Brussel. Hij voegde eraan toe: ‘Geef aan beide grote gewesten (Vlaanderen en Wallonië) een aantal miljarden om hun eigen prioritaire problemen op te lossen.’ Het waren verbazende woorden. Weliswaar was Delruelle een jong kamerlid, met weinig of geen gezag, maar met relaties in de industriële wereld. Totnogtoe was zijn partij altijd tegen een dergelijke ‘regionalisatie’ gekant geweest, en nu kwam hij plots, onstuimig als altijd, met dit voorstel. Namens wie sprak hij hier eigenlijk?

Alle twijfel werd echter dadelijk weggenomen door zijn voorzitter, senator Pierre Descamps, die verklaarde dat zijn standpunt gedeeld werd door de hele PVV-PLP, door de hele liberale partij. Onmiddellijk daarop werd door de socialistische leden Léo Collard en Marc-Antoine Pierson het woord genomen. Zij lieten onmiskenbaar weten dat zij de opvattingen van de liberale woordvoerders bijtraden.

De interventie van Delruelle had op mij eigenlijk niet veel indruk gemaakt. De wijze waarop hij sprak, het ogenblik waarop hij de stem verhief en de inhoud van zijn voorstellen, kwamen me voor als een - licht

ongepaste - opwelling van een Luikse jongere die zich verplicht achtte om ook iets te zeggen. Nu kon het debat verder gaan. Wel verwonderde het me hooglijk dat Pierre Descamps, de ‘nationale voorzitter’, onmiddellijk daarna het woord vroeg om te zeggen dat hij het eens was met ‘zijn jonge vriend’. Had hij wel begrepen wat die als thesis had voorgehouden? De handige Collard, die doorgaans de rol van stokebrand verfoeide, greep nu dadelijk - haast wellustig - de gelegenheid aan om een stelling goed te keuren die wat graag door jonge Waalse socialisten zou worden overgenomen. Het was 's avonds, toen ik de gebeurtenissen van die dag overliep, dat het tot mij doordrong welke richting we met de ‘Werkgroep van de 28’ zouden inslaan. De teerling was geworpen.

Robert Vandekerckhove, Leon Servais en Robert Houben, aan christen-democratische zijde, maakten zich zorgen over het verdere verloop van de discussie. Hoe zag men de decentralisatie buiten de culturele sector? In het regeerakkoord stonden daarover concrete afspraken, die nu precies werden opgenomen en vervangen door andere inzichten. Hoe zat dat nu? Moest men niet zorgvuldig nagaan welke bevoegdheden het best aan de gewesten en welke aan de provincies worden overgedragen?

Op 13 november keurde de Werkgroep een verslag over haar werkzaamheden goed, zonder de VU evenwel, want die had zich teruggetrokken. Het behelsde vijf hoofdstukken: culturele autonomie, decentralisatie naar de gewesten of naar de provincies, aanpassing van de instellingen, de minderheden, het statuut van Brussel. In de inleiding stond te lezen: ‘Twee problemen bleven de bron van grote onenigheid. Ten eerste, het statuut inzake taal en cultuur van zes randgemeenten van Brussel. Ten tweede, de afbakening van het Brussels gewest en de samenstelling van het orgaan dat bevoegd zou worden voor de gedecentraliseerde materies.’

Wat verweten Vlamingen en Walen aan Brussel? Om daarop te antwoorden werden de ministers Terwagne en Tindemans belast met het opstellen van twee documenten waarin zij de grieven van beide gemeenschappen ten opzichte van de hoofdstad zouden optekenen. Zeer nauwgezet inzake feiten en cijfers probeerde ik dit voor de Vlamingen te doen. Mijn collega Terwagne had voor de Franstaligen twee teksten samengevat: een van de hand van Basile Risopoulos en een van Léon Defosset.

Helaas, de documenten en de commentaar die ze uitlokten konden geen eendracht bewerkstelligen over wat moest worden gedaan om voor Brussel een aanvaardbare oplossing te vinden. Een groep van 24, die speciaal het probleem Brussel te behandelen kreeg, boekte geen vooruitgang. Eyskens bemerkte dat en maakte er op 17 december een einde aan,

zonder dat er een conclusie kon worden getrokken. Nu vormde Brussel juist een essentieel element in het geheel van de hervormingsvoorstellen: zowel voor de culturele autonomie als op het vlak van de gemeenten en de agglomeraties.

Het leek of al de geleverde inspanningen nutteloos waren geweest. Ik publiceerde zo snel mogelijk een brochure onder de titel *Culturele Autonomie 1969*, waarin de teksten van de senaatscommissie werden opgenomen, aangevuld met een leesbare commentaar. Daaraan voegde ik uittreksels uit het verslag van de 'Werkgroep van de 28'. Maar teksten volstaan niet. Om door te zetten en een tweederde meerderheid te behalen, moest er voldoende politieke wil zijn.

Totale oplossing

De premier zette zich nogmaals aan de ontleding van het verslag van de 'Werkgroep van de 28' zodat hij zeer goed wist waar de positieve punten lagen. Samen met de uitslag van de stemmingen, goed of slecht, die al in de Senaat hadden plaatsgevonden, dokterde hij aan een plan dat hij op 30 januari 1970 aan de ministerraad kenbaar maakte. Niet ieder lid toonde zich enthousiast. P.W. Segers keurde het zelfs af, in die zin dat hij vreesde de crisis naar de regering toe te trekken indien zij nu voorstellen zou doen. Het leek hem een te groot politiek waagspel te zijn. Toch werd een discussie ingezet en verschillende marathonzittingen waren nodig om te antwoorden op de bezwaren. Maar daarmee kreeg het plan ook meer en meer een precieze inhoud. Brussel bleef het knelpunt. Zou hierover een crisis uitbreken?

Op zondag 15 februari werd de ministerraad opnieuw bijeengeroepen. Op een hevig debat volgde een pauze, een soort laatste overleg alvorens op te breken, tot in de late avond een tekst werd aanvaard. Op het einde van de nachtelijke confrontatie kon de eerste minister aan de journalisten, op slecht nieuws wachtend, meedelen dat de regering voor alle communautaire problemen een akkoord had bereikt. Ook voor Brussel.

Drie dagen later, op 18 februari 1970, stond eerste minister Eyskens op de tribune van de Kamer en las het moeizaam bereikte synthesevoorstel voor. Het overvolle parlement luisterde gespannen toe. De toespraak werd rechtstreeks op de televisie uitgezonden. De eerste minister begon zijn betoog met de woorden: 'De unitaire staat is door de gebeurtenissen achterhaald.'

In een eerste hoofdstuk van het voorstel werden de beginselen uiteengezet die in de Grondwet zouden worden opgenomen. Ze betroffen de culturele autonomie, de regionale organisatie en de hervorming van de staat, met inbegrip van de bescherming van de minderheden. In een tweede hoofdstuk stond een overzicht van de wetten die ter uitvoering van de grondwettelijke beginselen zouden worden ontworpen; de ene goed te keuren met een bijzondere meerderheid, de andere met een gewone. Het voorstel bevatte zowel verworvenheden uit de debatten sinds 1947 en de recentere werkzaamheden in verscheidene commissies, als nieuwigheden, die hun plaats zouden krijgen in de Grondwet of de aangekondigde wetten: de gewesten, de alarmprocedure, de agglomeraties en federaties, Brussel.

Het geheel werd, behalve bij sommige Franstalige Brusselaars, 'tamelijk gunstig' onthaald. In ieder geval was ook de reactie van de PVV-PLP positief. De partij verklaarde opnieuw te willen meewerken aan de grondwetsherziening in Kamer en Senaat. Een zware hindernis was opgeruimd.

Terug in mijn kantoor, togen we dadelijk aan het werk en op 4 maart konden we de teksten die overeenstemden met het goedgekeurde plan aan de parlementscommissie overmaken. Maar de senaatscommissie begon de nieuwe teksten te vergelijken met de formuleringen die zij in 1969 voor bepaalde voorstellen had ontworpen. Zij schoof nu en dan zinnen of paragrafen in de regeringsteksten. Waar sommige leden preciseringen wilden aanbrengen, zette dit anderen aan om aanvullende bepalingen in te lassen. Daardoor werden de teksten langer. Een voordeel daarvan was dat het aantal wijzigingen waarvoor aanvullende wetten nodig waren, goed te keuren met bijzondere meerderheid, drastisch werd verminderd.

Over dit laatste aspect liet de regering de vrije keuze aan het parlement. De senaatscommissie opteerde voor twee formules. Volgens de materie zou men ofwel naar de ene of naar de andere verwijzen: hetzij een tweederde meerderheid van uitgebrachte stemmen, hetzij een gewone meerderheid in elk van beide taalgroepen. Deze twee vormen van meerderheid werden vastgelegd in een tekst die als artikel 38 bis zou worden voorgesteld. Niets liet vermoeden dat dit artikel zulke incidentrijke debatten in de Senaat zou uitlokken. Met de bedoeling enerzijds de regeringsvoorstellen om te zetten in teksten van wet en grondwet en anderzijds de Grondwet zo logisch en rationeel mogelijk gestalte te geven, kwam men ertoe op enigszins verdoken wijze de herziening van artikels te aanvaarden die niet voor herziening vatbaar waren verklaard. Het streven

naar logica en duidelijkheid beheerste de debatten. In 1970 nam de Senaat geen aanstoot aan die betrachting. De Hoge Vergadering wilde kennelijk goed werk afleveren.

De problemen die in de Kamer werden behandeld, waaronder de oprichting van agglomeraties en federaties van gemeenten, hebben geen noemenswaardige moeilijkheden veroorzaakt. Zo werd ook beslist artikel 11 bis uit te splitsen over twee artikelen. Het ene, 86 bis, zou handelen over de samenstelling van de ministerraad, het andere, 91 bis, over de staatssecretarissen.

Ik heb altijd betreurd dat zowel in de Kamer als in de Senaat niet meer aandacht werd besteed aan de formulering van de functie van staatssecretaris. De parlementsleden hadden moeten weten dat de functie nagenoeg in geen enkel land voldoening schenkt. Dit was duidelijk aan het licht gekomen bij het onderzoek van het voorstel in de Commissie.

De bedoeling liet er geen twijfel over bestaan. Men wilde in de regering iemand kunnen aanstellen als assistent van een minister, om deze laatste toe te laten zich op essentiële taken toe te leggen. De staatssecretaris zou de minister bijstaan in de uitvoering van zijn of haar politiek. Dit stond als een paal boven water. Het was trouwens in een klimaat van unaniem inzicht en vertrouwen dat de tekst van de Grondwet werd opgesteld en goedgekeurd. Daarin werd echter, te goeder trouw, niet met dezelfde scherpte gezegd waarin juist de opdracht van de staatssecretaris zou bestaan. Vandaar dat later spanningen, zelfs betwistingen, zijn ontstaan tussen ministers en hun staatssecretaris. Trouwens, niet alle regeringsformateurs hadden aandacht voor de juiste verhouding tussen beide functies.

In de laatste regering geleid door Jean-Luc Dehaene werd nog een formule toegepast die in strijd leek met de Grondwet. De eerste minister werd er bijgestaan door een staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking. Waar was hier de band tussen de minister en de staatssecretaris? Assistent van de premier? De toenmalige eerste minister hield zich vanzelfsprekend niet speciaal met ontwikkelingspolitiek bezig. De verwarring werd bovendien compleet wanneer die staatssecretaris zich af en toe zelfzeker op het terrein van de buitenlandse politiek begaf.

Dit is maar een voorbeeld van een niet-orthodoxe toepassing van artikel 91 bis. Ik zou er andere kunnen geven waar de staatssecretaris zich als de concurrent van zijn minister ging opstellen. Als beide titularissen dan, in een coalitieregering, niet tot dezelfde partij behoren, kan dit zelfs tot een regeringsconflict leiden.

Op 25 mei besloot de Senaat de bespreking in openbare zitting zonder fanfares te beginnen. De regering zag zelfs af van de mogelijkheid om de nieuwe artikels met een algemene rede voor te stellen. Zij wilde daarmee aantonen dat zij de wijziging van de Grondwet beschouwde als een aangelegenheid die tot de prerogatieven van het parlement behoorde, ook al had ze bij de voorbereiding van de teksten inderdaad een dynamische rol gespeeld. Voor de technische aspecten van de operatie hadden ruime besprekingen in de senaatscommissie plaatsgevonden en de verslagen daarover kon ieder parlementslid raadplegen. Dit alles belette niet dat het wantrouwen haast tastbaar groot was zodra de 'hete' onderwerpen ter sprake kwamen.

Zo ontstond er een hoogoplopende betwisting over artikel 38 bis. De tekst ervan luidde: 'In de gevallen bepaald door de Grondwet moet het besluit met een bijzondere meerderheid worden genomen, waarbij vereist wordt: 1. hetzij ten minste twee derde van de stemmen, 2. hetzij de meerderheid van de stemmen in elke taalgroep van elke Kamer, voor zover de meerderheid van de leden van elke taalgroep aanwezig is.' Nu plots eiste de PVV-PLP dat deze tekst moest worden vervolledigd of ten minste aangevuld met de formule: 'een twee derde meerderheid, gekoppeld aan een meerderheid in elke taalgroep'. De bedoeling was duidelijk. De liberalen wilden daardoor verkrijgen dat het aannemen van uitvoeringswetten, die de grondwetsherziening kunnen voltooien, van hun instemming zouden afhangen.

Na een zeer woelige vergadering, met tal van schorsingen en verklaringen, werden de liberale amendementen verworpen. De vrede werd gered door Robert Houben, die voorstelde om het artikel 38 bis eenvoudig te laten vallen. Daardoor kreeg 38 ter nu het nummer 38 bis, handelend over de schorsingsprocedure.

Ook in de Kamer waren de leden ondertussen met de openbare behandeling van grondwetsartikelen met communautair karakter begonnen. Het artikel over de agglomeraties en federaties van gemeenten werd aangenomen. Helaas zou de Senaat dit verwerpen. Ik heb dit zeer betreurd want het was een hervorming van grote betekenis. De aanneming ervan zou - zoals ik al aangaf - het probleem van 'leefbare gemeente in de intercommunale verenigingen' veel efficiënter en democratischer hebben gesteld en opgelost.

Ondanks alle tegenstellingen werden in de Senaat af en toe teksten eenparig goedgekeurd. Zo waren er bijvoorbeeld de wettelijke en decretale waarborgen inzake de rechten en vrijheden van de ideologische en

filosofische minderheden. Daarbij kwam een speciale vermelding voor de cultuurraden. Dit was eveneens het geval met de tekst over de drie cultuurgemeenschappen: de Nederlandse, de Franse en de Duitse. Minder eendrachtig was de Senaat over de taalgebieden. In de tekst over deze materie stond dat het tweetalige gebied Brussel-hoofdstad zich uitstrekte over het grondgebied van de negentien gemeenten die deel uitmaakten van het administratief arrondissement Brussel-Hoofdstad. De Franstalige Brusselse verkozenen verzetten zich daartegen. Voor de wijziging van de grenzen van de vier taalgebieden werd verwezen naar artikel 38 bis, dat echter ondertussen was verdwenen!

Op 21 juli 1968 hield ik op verzoek van de BRT een korte toespraak. Ik richtte mij onmiddellijk rechtstreeks tot de luisteraars en zei: ‘Gelooft u dat er tegenspraak ligt in het vieren, als bewuste Vlaming, van de Belgische Nationale Feestdag? Of dat men zich als Vlaming of Waal verloochent, wanneer men ook de betekenis en de waarden van het vaderland erkent? Ik geloof dat niet. De Belgische staat heeft er alle voordeel bij dat de beide volksgemeenschappen, de Vlaamse en de Waalse, zich sterk en vrij ontwikkelen naar eigen aanleg, taal en geest. Dit kan toch alleen maar een verrijking voor het geheel betekenen?’

Mijn toespraak bood me de kans samen te vatten hoe de regering de staatshervorming zag en wat zij er wenste van te maken. Ik wees erop dat op 21 juli 1831 de eerste Koning de eed had afgelegd voor de vertegenwoordigers van het volk en trouw had gezworen aan de Grondwet en aan de wetten van het volk. Ik besloot: ‘Aldus wordt 21 juli de dag van de wisselingen die wij zelf hebben opgebouwd en van de vrijheden die we in een eeuwenoude strijd hebben veroverd. Zo bekeken krijgt 21 juli ook een eigentijdse betekenis: de dag van de oude democratische verworvenheden in een staat die wij hernieuwen.’

In de loop van die dag had ik nog de gelegenheid om voor de oplossing van menselijke problemen van een andere orde te pleiten. Bij de minister van Landsverdediging, P.W. Segers, ijverde ik voor de werkgelegenheid op het fort van Zwijndrecht, en bij de minister van Openbare Werken, Jos De Saeger, had ik het over de aanleg van het spoorwegstation te Mortsel. Ik ging naar huis met het gevoel dat ik mijn tijd niet had verloren.

Anton van Duinkerken

Op 27 juli 1968 ging ik 's avonds nog even langs bij mijn moeder, die de hele dag met mijn vrouw en mijn kinderen had doorgebracht. We aten samen een boterham en luisterden naar het nieuws. Zo vernam ik dat Anton van Duinkerken (pseudoniem van Willem-Jan Asselbergs) die dag was overleden en ik werd ontroerd door het treffende in memoriam dat door Gerard Walschap werd uitgesproken.

Ik had enkele gedichten van hem gelezen toen ik nog in het middelbaar onderwijs zat. Ze hadden me zo sterk getroffen - 'Mannen der transatlantiekers, mijn broers...' - dat ik ze in een speciaal schrijfboek, een heus cahier, kopieerde. Ook had ik hier en daar iets over de auteur gevonden, waardoor mijn aandacht voorgoed op hem gevestigd bleef. Met mijn zakgeld kon ik niet veel kopen, maar ik slaagde erin een exemplaar van *Hedendaagse Ketterijen* te bemachtigen. Zoals dat gaat in de apenjaren, hechtte ik mij aan het beeld dat ik me van de bewonderde auteur had gemaakt, en droomde ik ervan hem ooit eens te ontmoeten. Die hoop is nooit werkelijkheid geworden.

Toen ik, na de Duitse inval in België in 1940, gevolg gaf aan het bevel van de regering en met mijn leeftijdgenoten naar Frankrijk uitweek, vroeg ik bij het afscheid aan mijn moeder of ze, ingeval mij iets overkwam, een brief wilde schrijven naar Anton van Duinkerken, om hem te danken voor het feit dat zijn werk mij levensmoed en zelfbewustzijn had geschonken. Ik waardeerde hem met de vurige overtuiging van mijn jong gemoed.

Gelukkig kon ik later met de woorden van de dichter Paul Verlaine zeggen 'dat de oorlog mij niet had gewild'. Na mijn terugkeer naar het vaderhuis kon ik mijn studies aan de St-Ignatius Handelshogeschool aanvangen. In de bibliotheek van de hogeschool heb ik kennisgemaakt met *De Gemeenschap*, en andere tijdschriften, waarin Van Duinkerken ongetwijfeld een leidende rol vervulde. Mijn belangstelling was niet alleen op de literatuur gericht. Ik kwam onder de indruk van wat Van Duinkerken schreef over Joseph Roth, de auteur van de *Radetzkimars*, die bij het uitbreken van de oorlog, als een vluchteling in Parijs, de hand aan zichzelf sloeg. Zo konden de nazi's hem niet meer arresteren. Ik leerde eruit hoe het antisemitisme deze begaafde man tot een tragische vernietiging bracht. De woorden die Van Duinkerken bij die gelegenheid schreef, zijn me tot de dag van vandaag bijgebleven. Zij droegen ongetwijfeld bij tot de vorming van een eigen overtuiging.

Mijn belangstelling bleef dus vanzelfsprekend niet beperkt tot *De Gemeenschap*. Van Duinkerken stak zijn Brabantse afkomst en zijn opvattingen niet onder stoelen of banken. Ik vond in hem de man die de moed had zijn opvattingen 'midden in de vaart der volkeren' manhaftig te verdedigen. Dit belette hem niet ook vrienden te hebben die niet tot dezelfde strekking behoorden, of met Bourgondische uitgelatenheid de geneugten des levens te waarderen en nog bij Vondel een paar leerrijke zinnen te vinden om zijn levenswijze te rechtvaardigen. Ik bewonderde de geest die schreef 'een man die zijn man staat is waard dat hij leeft', en die me aldus, zonder het te weten, sterkte in het leven dat het mijne was.

Anton van Duinkerken verwisselde die dag het tijdelijke met het eeuwige. Gekenmerkt door het geloof, de hoop en de liefde had hij de reis naar het onbekende aangevat. Zijn dood had me getroffen. Het was alsof hij een stuk van mezelf had meegenomen.

Terwagne federalist

De destijds veelbesproken Britse politicus Enoch Powell zou ooit hebben gezegd dat het voornaamste kenmerk van het politieke leven het onverwachte was. Inderdaad. Zonder te overdrijven kan men zeggen dat er zich altijd, in deze sector van het openbare leven, iets voordoet dat door niemand kan worden voorspeld. Ik breng dit graag in herinnering, als inleiding tot een verrassing die zich voordeed in de Belgische Senaat op 18 juni 1970. Ongeveer twee jaar na de beëdiging van de regering-Eyskens-Merlot.

De Hoge Vergadering, zoals men vroeger de Senaat noemde, had voor zijn namiddagvergadering een debat geagendeerd over de invoering in de Grondwet van een artikel 3 bis, inzake de taalgebieden, en een ontwerp van tekst voor een nieuw artikel 107 ter. Trouw aan haar filosofie, die erin bestond het parlement zo veel mogelijk zijn verantwoordelijkheid voor grondwetswijzigingen ten volle te doen dragen, wenste de regering niet in dit debat tussenbeide te komen. Uiteraard stond zij wel achter haar teksten die veranderingen inhielden van vroeger aangenomen formules, maar zij verkoos enkel op te treden bij mogelijke incidenten.

In het historisch decorum van de Senaat, zaten op die dag drie regeringsleden: de eerste minister, met aan zijn rechterzijde Freddy Terwagne en aan zijn linkerzijde ikzelf. We luisterden vrij gezapig naar de eerste redenaar, de welbespraakte Wim Jorissen, die als oppositielid van de VU

de voorstellen aanviel. Hij ging ervan uit dat zijn partij met haar eigen voorstellen vroeg of laat toch gelijk zou krijgen. Daarop gaf voorzitter Struye het woord aan mijn lotgenoot Terwagne. Dit wekte wel enige verwondering want mijn collega had ons niet van een rede gesproken. We vermoedden nochtans geen kwaad en dachten veeleer dat hij een en ander wenste te verduidelijken, vooraleer de senatoren hun opinie bekend konden maken. Hoewel hij zich inzake de Grondwet altijd afstandelijk had gedragen - de zorgen daaromtrent liet hij, zoals overeengekomen, aan mij over - begon hij met een uiteenzetting over de oorsprong van de regeringsamendementen. Zij hadden hun ontstaan te danken aan de discussie in de Werkgroep van de 28. De Werkgroep wilde het probleem van de gewesten degelijk aanpakken, maar had niet de bedoeling de economische planning of de economische decentralisatie diepgaand te behandelen. Het was onmiddellijk duidelijk dat de socialisten aan deze twee laatste opvattingen zeer veel belang hechtten.

Volgens Terwagne droegen weliswaar velen - hij bedoelde de Vlamingen - zorg voor de culturele autonomie, maar anderen - de Walen - koesterden een even grote belangstelling voor de regio's. De twee, wilde men met de hervormingen succes boeken, moesten door de Grondwet worden geregeld. Daarom was het amendement onmisbaar dat drie regio's voorstelde en twee gemeenschappen. Zij vormden de hoofdas waarop de hele structuur zou steunen. Was dit niet formeel voorgesteld bij de verklaring tot herziening van de Grondwet in 1968, dan was het regionale feit of verschijnsel gunstig beoordeeld door de preconstituante. De wijziging van de vierde alinea van artikel 1 en artikel 91 bis, dit laatste over de paritaire samenstelling van de regering, was ook nooit als dusdanig voorgesteld. Toch zag niemand er bezwaren in.

Ook drong Terwagne aan om de paragrafen over de gewesten in de Grondwet niet te overladen. Onze voorouders waren in 1830, toen het over de gemeenten en de provincies ging, ook sober geweest. In zijn apologie van de voorstellen liet de minister zorgvuldig na te vermelden dat door in een pak maatregelen naar de wet te verwijzen (bevoegdheid ratione loci en ratione materiae; de samenstelling en werkwijze van de bestuurlijke instellingen) een aantal stellingen die hem dierbaar waren, voorlopig in het ongewisse konden worden gelaten. Zij zouden later aan de beurt komen.

De tweede oorzaak van zijn ongewone welsprekendheid was te zoeken in zijn federale opvattingen van de staatsorganisatie. Hoe zou hij zich op dat punt verdedigen? ‘Ik ben en blijf federalist’, luidde zijn politieke

geloofsbelijdenis. ‘Ik heb dus geen probleem om te bevestigen wat de heer Dehousse op deze tribune heeft verdedigd, te weten dat de opbouw van een communautair en regionaal België niet gelijkstaat met de schepping van een federaal België. Al te vaak heeft men het eenvoudig begrip genegeerd dat de Grondwet in een federale staat de componenten en de federale macht op een relatief juridische gelijkheid plaatst. Bovendien nemen de gefedereerde staten rechtstreeks deel aan de herzieningsprocedure van de federale Grondwet.’

De huidige regering stelde ter zake niets voor in het ontwerp ter oprichting van de gewesten. De minister wenste er de toehoorders ook aan te herinneren dat in een federale staat de componenten kunnen bogen op een bepaalde soevereiniteit, zoals de Zwitserse kantons en de Amerikaanse deelstaten. En hij herhaalde dat de regering dit thans niet voorstelde voor de gewesten. In een federale staat beschikken de componenten over een volheid van bevoegdheid, behalve wanneer die door de Grondwet wordt beperkt. De Grondwet stelde hier nu integendeel voor om de bevoegdheden die waren toegewezen aan de gewesten, beperkend op te sommen, zoals zij ook voorstelde de macht te beperken die morgen door de regionale organen zouden worden uitgeoefend.

Terwagne was niet meer te stuiten en peroreerde voort. ‘In een federale staat nemen de componenten als dusdanig deel aan de federale macht. De Amerikaanse staten verkiezen de senatoren a rato van twee per staat, zowel voor de 40 miljoen inwoners uit Californië als voor de 400.000 burgers uit Nevada. Ieder Zwitsers kanton benoemt eveneens twee afgevaardigden in de Raad van State, en deze 44 afgevaardigden, samen met de leden van de Nationale Raad, hebben de macht om de Confederale Executieve aan te duiden. Niets van dat alles staat in de voorstellen die thans werden onderzocht. Veeleer dan het spookbeeld van een federaal België op te roepen, zou men inderdaad kunnen spreken van een zekere federalistische filosofie, maar de staat die we gestalte gaan geven, communautair en geregionaliseerd, is geen federale staat en een federalist heeft er geen moeite mee dit te onderstrepen.’

Terwagne zag zich ten slotte toch verplicht een slot te zoeken om de regeringsvoorstellen te kunnen steunen. Hij meende een uitweg te vinden door dan toch nog de loftrompet te steken over het regionalisme. Hij beweerde ervan overtuigd te zijn dat deze strekking haar oorsprong niet vond in taalproblemen. Immers, ook in Groot-Brittannië, Italië, en zelfs in het jakobijnse Frankrijk had de regionalisering ingang gevonden. Volgens de minister wilde het moderne regionalisme een stelsel van regeren

ontwikkelen, beter aangepast aan de verzuchtingen van onze tijd. Een regionaal stelsel voor België betekende trouwens een nieuwe democratie.

De senatoren vroegen zich die namiddag af wat de bewindsman eigenlijk bedoelde met zijn speech. Er was geen algemene inleiding tot het debat uitgesproken. De regering als zodanig had gezwegen. En nu kwam een minister nogal bezwerend verklaren dat wat de regering probeerde tot stand te brengen, eigenlijk het neusje van de zalm niet was. Terwagne wist ook dat het om een Belgisch compromis ging. Hij achtte het nu, ondanks alles, aangewezen de loftrompet te steken over het federalisme, dat volgens hem veel beter was, maar het stond niet als dusdanig in het regeringsprogram. Bovendien zou het in de vorm die hier werd aanbevolen vermoedelijk in Vlaanderen niet zo veel aanhang verwerven, want pariteit met zijn tweeën betekende wederzijdse blokkering.

Eigenlijk zei de Waalse minister dat we nu maar tevreden moesten zijn met het regionalisme. Plots ontwaarde hij daarin dan toch de droom van de West-Europese mens en de grondslag van een betere, nog onbekende democratie. Leve het regionalisme, dus. Hier waren nu zelfverdediging - voor de positie van de minister, lid van deze regering, tegenover zijn geestesgenoten - en lof - was dit gemeend? - samengevlochten tot een oratorisch geheel. Maar wie moest hier worden overtuigd?

Gaston Eyskens pakte me bij mijn rechterarm en drong aan, bijna smekend: ‘Leo, alsjeblief, reageer niet, zeg niets, laat dit aan ons voorbijgaan. Iedere reactie van jou of van mij kan nu een debat uitlokken met fatale gevolgen voor de regering. Alsjeblief.’ Hij keek me strak in de ogen en verroerde geen vin.

Sommige senatoren applaudisseerden. Voorzitter Struye riep onmiddellijk een technische kwestie op in verband met die amendementen. Het debat, dat begonnen was met Jorissen, ging een ogenblik verder. Daarop besloot Struye met de mededeling dat het drie uur was en dus hoog tijd om volgens de agenda tot stemmingen over te gaan. De dubbelzinnige filippica van Terwagne was vergeten. Niemand heeft er ooit nog over gesproken. De voorstanders van de federalistische gedachte niet, de tegenstanders ook niet. Terwagne zou trouwens op 15 februari 1971 plots overlijden.

Senatoren

In de Kamer van Volksvertegenwoordigers zitten de ministers vooraan, op ongemakkelijke banken, met recht voor zich het spreekgestoelte. Dit meubelstuk oefent invloed op de psychologie van het kamerlid. Wat nog een simpele vraag was aan de voet van het trapje, groeit tot een interpellatie voor de microfoon. De locatie van leden van de uitvoerende macht leent zich minder tot intieme gesprekken dan de meer naar achteren geplaatste zetels van de Senaat.

Ik heb aan de vergaderingen van deze instelling, ten tijde van de regeringen die tussen 1968 en 1972 werden gepresideerd door Gaston Eyskens, de beste herinneringen bewaard. Op die bijeenkomsten toonde hij af en toe een neiging om tot een ongewone conversatie te komen door reacties op de redevoeringen, of op de replieken, soms zelfs op de onderbrekingen die in het halfrond werden geslingerd. Als ik alleen naast hem zat, stortte hij wel eens zijn hart uit, een vertrouwelijkheid die men niet onmiddellijk van hem verwachtte. Eyskens stelde er blijkbaar prijs op een nieuweling in de regeerkunst, door hem uitgekozen, attent te maken op bepaalde gedragingen, uitleg te verstrekken over het verleden en iets mee te delen uit zijn eigen ervaring. Ik genoot van dit privaatonderwijs.

De miskende Senaat! Manu Ruys heeft terecht veel naam gemaakt als journalist door zijn rubriek *Van Kamerleden en Senatoren* in het dagblad *De Standaard*, waarin hij bepaalde parlementaire debatten of politieke gebeurtenissen op talentvolle wijze schetste. De korte portrettering van mandatarissen verleende aan dat proza een grote aantrekkingskracht maar, eerlijk gezegd, de senatoren vormden de verliezers in deze politiek-literaire revue. Zelden kwamen zij aan bod in zijn rubriek, ofschoon de uiteenzettingen in de Senaat vaak beter gestoffeerd waren dan die in de Kamer.

De speeches in de Hoge Vergadering waren niet spectaculair en doorgaans minder agressief, maar overklasten door hun inhoud en hun vorm niet zelden die van het andere Huis. Het heeft geen zin meer de sprekers van de betere soort op te sommen, maar aan Vlaamse zijde vielen er in het algemeen ten minste twee op die onmiskenbaar een bijzondere zorg aan hun oratorische prestaties besteedden. Dat waren John van Waterschoot en Lode Claes. Ik heb altijd betreurd dat hun interventies geen grotere blijken van belangstelling hebben ondervonden. Om voor mij onbekende redenen werkte Claes altijd, wat hij ook mocht betogen, op de zenuwen van Gaston Eyskens. Zodra hij het woord nam, reageerde de premier, nooit hardop maar toch voldoende duidelijk opdat ik hem, als buurman,

zou verstaan. Op een of andere manier moet Claes Eyskens ooit hebben geërgerd, aangezien deze animositeit niet anders kon worden verklaard.

Voor mij waren die ontboezemingen zeer interessant want ik leerde er de opvattingen van een andere Eyskens door kennen. Nochtans vertelde Claes geen prietpraat, hij was nooit alledaags en kende doorgaans zijn onderwerp vrij goed. Weliswaar schuwde hij de koele prikkeling niet maar bleef wel altijd beheerst in zijn taalgebruik. Dit was niet immer het geval met zijn partijgenoot Wim Jorissen, die anderzijds een voor de Senaat ongewoon levendige en nogal volkse oppositie voerde. John van Waterschoot, ofschoon professor in de econometrie, streefde er bewust naar een literaire behaaglijkheid te bereiken bij het uitweiden over thema's als conjunctuurschommelingen, regionale economie, textielplannen en levensverzekeringen.

Had Gaston Eyskens iets tegen Lode Claes, dan kon de overigens sociale Robert Houben niet opschieten met John van Waterschoot. Ook dát begreep ik niet. Deze voor mij onverklaarbare houdingen behoorden tot de mysteries van de menselijke relaties. En die bepalen in grote mate de lotsbestemming in de politiek. In heel de wereld, trouwens.

Aan Franstalige zijde zag ik mij nogal eens verplicht de degens te kruisen met de Brusselse socialist Marc-Antoine Pierson. Toen ik nog niet lang lid van de Kamer was, kwam hij me opzoeken met de vraag of ik wilde deelnemen aan een debat over de invloed van de televisie op het gedrag van de mensen, vooral op dat van de jongeren. Ik nam het voorstel aan en bereidde er mij goed op voor. Het debat vond plaats in de geest van een originele en bezorgde verkenning en gelukkig niet van een voze confrontatie van standpunten. Het werd een parlementair onderzoek van betekenis, een van de zeldzame initiatieven van die aard.

Door mijn optreden in de senaatscommissie voor de herziening van de Grondwet, waarvan Pierson lid was, kwamen we nader tot elkaar, hoeveel we overigens van elkaar verschilden. Hij was professor aan de ULB, zeer levendig van geest, een knap jurist, beslagen in zijn vak, ietwat plagerig van aard maar toch niet kwetsend, tenminste niet met mij. Hij woonde niet ver van het Justitiepaleis in Brussel en beoefende daar met talent de kunst van het ontvangen. Zijn vrouw had zich verdienstelijk gemaakt met onderzoekswerk over Neel Doff, de Belgische schrijfster van Nederlandse afkomst, die een bewogen leven had gekoppeld aan een literaire loopbaan. Een van haar boeken, *Keetje Tippel*, werd zelfs verfilmd.

Bij hem thuis hingen enkele opmerkelijke schilderijen, waarvan het pronkstuk een werk van Gustaaf de Smet was. Ik weet niet meer of het *De*

Pastoor dan wel *Het Dorp* heette, want het verenigde die twee elementen in een kleurrijke, expressionistische compositie. De zwarte soutane van een katholieke priester beheerste het geheel. Ik had al vroeg geleerd dat kunst een kwestie van smaak is en stelde vast, evenals mijn gastheer overigens, dat het tableau, schilderkunstig gesproken, zeer mooi was. Pierson zocht in de dominante priesterfiguur vanzelfsprekend nog wat meer en probeerde me uit mijn tent te lokken, wat ik lachend pareerde. Zo gemakkelijk liet ik me ook weer niet in een hoek duwen.

Met hem kon ik, ondanks alles, op een ernstige manier over de herstructurering van de staat spreken, ideeën uittesten en voorstellen ontwikkelen. Hij nam ook telkens de gelegenheid te baat om zijn eigen beschouwingen, overwegingen, bedenkingen of verzuchtingen onder woorden te brengen. Hij deed dit echter zonder enige betweterigheid en had de moed de voor- en nadelen af te wegen van iedere formule. Weliswaar was hij erg gesteld op Brussel, maar dat kon ik dan in een beoordeling weer relativeren want hij - de intellectueel - moest tenslotte in Brussel worden verkozen.

Hoewel de economische wereld, zowel de theorie als de praktijk, hem in feite ver lag, verdedigde hij met passie de planeconomie. Dit bracht hem waarschijnlijk tot de portefeuille Economische Zaken in de onfortuinlijke regering Harmel. Om duistere redenen werd hij nadien getergd door André Cools. Hij keerde niet terug in de regering en wijdde zijn krachten aan het bestuur van de stad Brussel. Aldus ging hij op betreurenswaardige wijze verloren voor de Belgische politiek. Ik betreur het mijn vriendschap met hem niet beter te hebben gecultiveerd.

Eerlijkheidshalve moet ik hier ook aan Robert Vandekerckhove een plaats geven. Deze West-Vlaming had onder de oorlog al contacten gehad met kringen die nadachten over taken die na het einde van de wapenfeiten moesten worden vervuld. De rol van betrouwbare verbindingsman lag hem goed en hij zou die verder behartigen toen na 1944 een nieuwe partij in de maak was. Na zijn huwelijk vestigde hij zich als notaris in Mechelen.

Het kostte hem nochtans heel wat moeite om zijn intrede te doen in de Senaat, aangezien hij zowat het tegendeel leek van een populistische figuur. Welsprekendheid behoorde niet tot zijn bijzondere kenmerken, maar wel zijn inzet, zijn werkkracht en zijn geloof in de christen-democratie. Hij had veel aandacht voor wat in die dagen ‘de Vlaamse ontvoogding’ werd genoemd.

Dat alles leidde ertoe dat hij tot voorzitter van de Vlaamse vleugel van de CVP-PSC werd verkozen. Ook op dit terrein blonk hij uit door zijn ernst, zijn toewijding en zijn gehechtheid aan doctrine en programma. Toch was hij wel eens het slachtoffer van een gebrek aan inzicht in het karakter van mensen, een kwaal die bij vooraanstaande mandatarissen wel eens meer voorkomt. Zij schenken soms op onverklaarbare wijze vertrouwen aan lieden die dit helemaal niet verdienen. Een pientere handelsreiziger zou op dit punt verbaasd reageren bij het vaststellen van dergelijke argeloosheid. Toch bestaat ze.

Vandekerckhove had de zeldzame moed op te treden in delicate of moeilijke kwesties. Op zulke momenten ontpopte hij zich als een kordate chef. De organisatie van de partij, de motivering van het personeel in de arrondissementen, het evenwicht bij lijstvorming op het ogenblik van de verkiezingen, alle waren hij hem in goede handen. Meer nog, hij schrok er niet voor terug gevaarlijke knopen door te hakken, wat er bijna altijd op neerkwam een strijd tussen personen te beslechten.

Robert Vandekerckhove hield beslist van zijn vaderland maar hij droeg ook in zich een Vlaams idealisme dat in West-Vlaanderen was ontstaan en gegroeid. Als minister was hij zeer actief betrokken in de verstandhouding met de nochtans gevreesde François Perin, in alles zijn tegenpool, bij de totstandkoming van de wet op de voorlopige gewestvorming, een historische beslissing in de ‘federalisering’ van België. Hij werd de eerste voorzitter van de Vlaamse Raad, het parlementair orgaan van de Vlaamse entiteit in de hervormde staat. Aan die functie hechtte hij een grote symbolische betekenis. Dit heeft hem niet belet ook het voorzitterschap van de federale Senaat na te streven. Hij scheen als het ware geboren te zijn om zulke opdrachten met de nodige ernst en plechtstatigheid te vervullen.

Zijn plotse dood, op 23 februari 1980, op een ogenblik dat zijn land en de partij waartoe hij behoorde, geroepen werden om cruciale beslissingen te nemen, kon als onheilspellend worden beschouwd. De partij verloor een vaderfiguur die het nog waagde voor zijn overtuiging in de bres te springen. Hij bleef het evenwicht zoeken tussen staat en volk, een stille kracht van grote betekenis die de toekomst met zorg tegemoet zag, iemand die de stem kon verheffen voor Vlaanderen zonder door te gaan voor een fladderende nationalist. In de partij stond hij, belaagd door een opkomend opportunisme, als een rots in de branding.

8
Bezoek aan Taiwan

Enkele maanden vóór de ontbinding van de regering-Eyskens bracht ik een bezoek aan Taiwan, het grote eiland van de Republiek China. Ik had de uitnodiging al ontvangen toen ik nog maar enkele dagen minister was. Het land trok me wel aan. Kopstukken van het oude regime in China, de Kwo-min-tang, officieren van het leger van Tsjiang Kai-sjek en heel wat gevluchte soldaten hadden er een schuilplaats gevonden na de nederlaag op het continent en de machtsovername door de communisten. Welke politieke en economische entiteit zouden zij opbouwen? Hoe zouden ze internationaal evolueren?

Eigenlijk had het Verre Oosten me altijd aangetrokken. In mijn jeugd had ik een boek gekregen dat voor de kerkdeur van Zwijndrecht, en elders, werd verkocht en waarin de foto's en de levensbeschrijvingen van Wase missionarissen, zowel mannen als vrouwen, stonden afgedrukt. Het had me erg getroffen hoeveel daarvan door de Boksers waren vermoord. Daardoor was mijn belangstelling voor China gewekt en zou zij niet meer verdwijnen. Integendeel. Met de ontdekking van Pearl Bucks boeken zou zij nog groeien. Ik weet niet of het toeval was - voor zover zoiets bestaat in het leven - maar op de Handelshogeschool volgde ik een cursus geopolitiek, die vooral was gericht op het Verre Oosten. Mijn lectuur was toen al sterk gekleurd door de politieke wijzigingen in Azië. Pater Van Coillie schreef schrijnende getuigenissen van zijn gevangenschap en uitdrijving als missionaris. Edgar Snow kwam in de actualiteit met geschriften die de hoop op een nieuwe maatschappelijke ordening en de creatie van een nieuwe mens becommentarieerden.

Nu kreeg ik de kans om in een betwist deel van dat mysterieuze Oosten te gaan spoorzoeken en ik ging erop in. De ontwikkeling van de situatie in het oude, verscheurde China was dramatisch. De strijd tussen het Rode Leger, onder leiding van Mao Tse-toeng, en de nationale

strijdkrachten aangevoerd door Tsjiang Kai-sjek, leidde in 1949 tot de nederlaag van deze laatste. Ik bevroedde dat de vlucht naar Taiwan van de verslagen leiders, met een deel van de troepen en een aantal burgers, tot zware spanningen zou leiden. Een Amerikaanse poging om een regering in Beijing op te richten, met deelname van de communisten, was al mislukt. Ondanks de vrees voor een invasie, moest een samenleving uit de grond worden gestampt.

Op Taiwan heerste ontbering en honger. Tot de oorlog in Noord-Korea losbrak en in Washington plots de strategische ligging van Taiwan aan betekenis won. Maar Taipei verwierp de idee die de erkenning van twee China's voorstond. Toen president Nixon, met Henry Kissinger als gangmaker, gewonnen was voor een nieuwe China-politiek en Amerika tot erkenning van de communistische staat overging, werden ook wij gedwongen om ons uit te spreken. Toen dit eenmaal was gebeurd was, moesten we onze geloofwaardigheid uiteraard verdedigen. Maar in 1971 was deze dramatische keuze nog niet gebeurd. Wij konden dus nog zonder veel problemen naar Taiwan reizen.

Mijn vrouw en ik vertrokken op 6 april 1971. We vlogen via Rome, over Istanbul, naar Ankara, een hoofdstad die al in de duisternis lag gedompeld. Op het vliegtuig bladerde ik in een Amerikaans tijdschrift voor zakenlieden en vond er een artikel in over de Belgische keuken - vol lof natuurlijk - en over Oostduinkerke. Iedere reis brengt haar verrassingen mee.

Boven de luchthaven van New Delhi klapwiekten grote zwarte vogels. Rosa noemde ze ‘vuilnisbeltdieven’. Terug in onze Boeiing maakten we kennis met een verse bemanning. Een hoogblonde hostess vroeg of we soms Vlaams spraken. Ze vertelde dat ze Friese was van afkomst, maar dat ze Turkstra heette. Haar grootvader was een Turk, deelde ze ons mee, maar haar moeder kwam uit Denemarken. Zijzelf had twee jaar in Spanje verbleven, hoewel ze eigenlijk in Amerika woonde. Jongens, jongens. Een tweede hostess was wat kleiner, maar even blond, en erg beweeglijk. Ik vroeg me af waar ze vandaan kwam. Een derde was een donker type. ‘Uit het zuiden van de VS’, liet zij ons weten, maar zij had in Parijs gestudeerd en sprak vloeiend Frans. Toen we daalden boven Bangkok, werd ons een hele reeks berichten doorgegeven, in het Engels, in het Frans, in enkele ons onbekende talen, en in het Nederlands. Dank u, juffrouw Turkstra!

We logeerden in het *Sheraton Hotel*, een voorbeeldig product van de moderne beschaving en toch meende ik in onze kamer een luchtje te bespeuren, waarvan ik de herkomst niet kon bepalen. Opium misschien?

In de namiddag werd mijn vrouw op sleeptouw genomen en bezocht ze een overbekend modemagazijn, gespecialiseerd in zijde en dameskleren. Die avond volgde al een officieus diner in het *Baan Thai* (Thailands Huis), een exotisch gebouw omringd door vijvers en grasperken, het onvermijdelijke bruggetje en bloemen die me aan Frederik van Eeden herinnerden. Maar het waren echter geen waterlelies. Tijdens de maaltijd werd er inheemse muziek gespeeld en konden we folkloristische dansnummers bewonderen. De bediening bleek typisch voor het land. Rondom een bord werden allerlei potjes geplaatst, waaruit we vrij mochten putten: soep, vis, vlees, curry, groenten. Hoe toegewijd onze gastheer en zijn vrouw ook waren, we fleurden op toen we mochten gaan slapen.

De volgende ochtend werden we met een motorbootje naar de Floating Market gebracht. We sloegen de weg in naar het binnenland langs een steeds smaller wordende zijarm, vol Duitse toeristen. Kleine jongens zwommen tot vlak naast onze boot. Het landschap, met veel water, ademde een graad van verrotting uit. Terug in de stad kregen we een kop thee aangeboden in het *Oriental Hotel*. Op het terras zaten vermoeid uitziende jonge mannen, bij wie vooral de haartooi opviel. Volgens Vagenhende, de diplomaat die me vergezelde, waren het GI's met ‘klein verlof’ uit Vietnam. Een van hen had zijn Siamees liefje bij zich. Het verhaal deed de ronde dat de prostituees door een agentschap werden verhuurd, per dag, per week, of per maand.

We bezochten ook nog het Koninklijk Paleis en de tempels. Het wemelde er van verschillende nationaliteiten. Rond zes uur bood de Belgische ambassade een receptie aan. Over dergelijke samenkomsten zou een boeiend boek kunnen worden geschreven. Op enkele, bijna ziekelijke uitzonderingen na, komen landgenoten - als zij enigszins kunnen - naar dergelijke ontmoetingen. Soms leggen zij zelfs lange afstanden af om een paar uur te kunnen vertoeven in de ‘nationale’ sfeer.

Men ontmoet er succesvolle zakenlieden of technici, missionarissen, af en toe een professor, maar ook mislukkelingen, mensen zonder houvast, naast typen van wie men niet kan raden hoe ze er zijn terechtgekomen, hoe ze hier een boterham verdienen, waarmee ze zich bezighouden. Er heerst veel onuitgesproken heimwee, naast de drang zich toch sociaal bevestigd te zien, als ze professioneel geslaagd zijn. Sommigen willen mordicus vertellen over hun jeugd, en over de streek of de stad waar ze woonden. Ook die dag kwamen ze een glaasje drinken, een praatje slaan. Maar ik had de indruk dat ze hier eigenlijk probeerden nieuwe levens-

moed op te doen om hun bestaan voort te zetten, tot ze zouden verdwijnen in de mist van de eeuwigheid.

Ik maakte die avond ook kennis met monseigneur Jadot, een Congospecialist, die in Bangkok tot apostolisch nuntius was benoemd. Hij gaf me goede raad. 'Als u er ooit iets aan zou kunnen doen,' adviseerde hij, 'moet u erop waken dat men bij de benoemingen in de diplomatie nooit iemand met een opdracht in Afrika belast, die een aantal jaren in Azië heeft doorgebracht.' Het omgekeerde kon nog gaan, maar niet van Azië naar Afrika. Het Afrikaanse continent wordt immers gekenmerkt door de vitaliteit, door de gesproken taal, door de clangemeenschappen en de familiale solidariteit. In Azië heerst er integendeel een oude cultuur, een sterke traditie, een bepaalde levensfilosofie. Geschreven teksten zijn er zeer belangrijk, ook levensregels, evenals protocol en voorschriften. Iemand die eerst in Azië had gezeten kon doorgaans niet aarden in Afrika: 'Van Afrika naar Azië, dat is mogelijk, als u zich tenminste voorzichtig en leergierig opstelt. Maar waakzaamheid blijft geboden.'

De volgende morgen vertrokken we naar Taipei. België had in de Chinese Republiek geen officiële missie, maar ik werd er opgewacht door de ereconsul-generaal Roux en zijn Chinese vrouw, door de minister van Buitenlandse Zaken en door een legertje fotografen. We logeerden in het *President Hotel*. Die avond, in het restaurant, legde Roux - een man die vertrouwen inboezemde - me uit dat de veranderde houding van president Nixon inzake communistisch China pijnlijke reacties had opgeroepen in Taiwan. Hij pleitte voor een minder 'dogmatische' aanpak van de Belgische buitenlandse politiek. Volgens hem zou de erkenning door België van de Volksrepubliek China geen enkel voordeel bijbrengen, wel het verlies van goodwill in Formosa en elders. Tsjiang Kai-sjek en Mao Tse-toeng waren twee bejaarde mannen die ook niet bleven leven. En dan?

De volgende dag was gewijd aan de economie. Het verhaal van de economische ontwikkeling van het eiland was zeer leerrijk. Het bevestigde mijn stelling over de Verenigde Staten, dat dit groothartige land wel een strategie, maar eigenlijk geen buitenlands beleid had. Dit had ik al geconcludeerd in 1962, bij mijn eerste bezoek aan Amerika.

In 1949, na de nederlaag, was Taiwan een puinhoop. De eerste vereiste voor een industriële ontwikkeling was elektriciteit, eerst met kolen - maar dat maakte het land afhankelijk van de import - dan met water - en dat maakte het afhankelijk van de regen. Dan probeerden ze het maar met kernenergie. Voedsel en kleding kwamen uit het buitenland en er waren geen deviezen. Landhervorming bleek noodzakelijk en textielfabrieken

onontbeerlijk. Maar vooral moest het onderwijs worden georganiseerd en uitgebreid. Zonder onderwijs, geen ontwikkeling, en dus geen vaklui, nijverheid of landbouwers van betekenis. Nu exporteerde Taiwan landbouwproducten, textielgoederen, artsen en agronomen. In de betogen viel me de vurigheid op van de sprekers waarmee ze de vooruitgang van hun land zelf wilden bepalen langs onderwijs, research en wetenschap.

Met H.K. Yang, waarnemend minister van Buitenlandse Zaken, begon het gesprek ietwat aarzelend, ietwat schuchter zelfs. Maar al spoedig vloeiden de woorden. Ook hij had het vooral over de economie. Toen ik vroeg of zijn land lid was van Seato (South East Asian Treaty Organisation), antwoordde hij: 'Neen. Wat betekent de Navo zonder de States? Wat betekent de Seato zonder Amerika? Wij zijn daar niet van tel.' Wel deed hij zijn beklag over de Chinese filosofen die traditioneel sterk de lof zingen van de contemplatie, de gelatenheid, de passiviteit. Daardoor hadden ze al te lang belet een inzicht te krijgen in de ware vooruitgang van volk en staat en de betekenis van de wetenschap. Zelfs vandaag, zo beweerde hij, vormden de typische tradities nog een hinderpaal. Het was voor mij opvallend hoe sterk het accent werd gelegd op de band tussen wetenschap en vooruitgang.

Die avond volgden we het paasofficie in de St. Christopher's Church, naast het hotel. Het groot aantal aanwezigen verbaasde me. Op paasmorgen vlogen we naar Hualien. Er was geen ontkomen aan, we moesten de autosnelweg gaan bewonderen die in uiterst moeilijke omstandigheden door de oud-strijders was aangelegd. Ik vind trouwens dat Taiwan het probleem van die oud-strijders bijzonder intelligent heeft aangepakt.

Een oponthoud aan de kust liet ons toe de Stille Oceaan te bewonderen. Dit kan wat reisgidsachtig klinken, maar de blik over de golven van de Pacific gaf me een kick, het stemde me tot nadenken en het riep herinneringen op. Ik vergat onze dagelijkse problemen echter niet. Diezelfde dag bezochten we nog een dorp van inboorlingen, 'aborigines', afstammelingen van een autochtone Taiwanese bevolking. Jonge meisjes voerden er voor ons folkloristische dansen op. Of er ook problemen waren met de integratie van die bevolkingsgroep werd ons die namiddag niet gezegd.

Terug in de stad, in Taipei, ging het opnieuw over de harde realiteit, in een gesprek met de minister van Economische Zaken en Belgische genodigden. Ook de volgende dag stond in dat teken, met een bezoek aan het handelscentrum Kaoh Siung, in het zuiden van het eiland. De moeite waard was ongetwijfeld onze ontvangst in de 'industriële vrijhandelszone'

waar fabrieken werden gebouwd en verkocht. Een bank, een administratief- en een gezondheidscentrum namen er een aantal taken van jonge bedrijven over. Veertigduizend jonge Taiwanezen hadden er al werk gevonden, waaronder een groot percentage vrouwen. In de showroom toonde men mij een serie luxueuze producten die daar werden vervaardigd en die bestemd waren voor de dure winkels in het Westen. Maar dit was niet alles. Taiwan produceerde ook ruwe aardolie, met alles wat daaruit kon worden afgeleid, en de prospectie naar aardgas was begonnen. In de haven van Taipei bespeurde ik schepen met vlaggen uit Panama, Monrovia, Japan, de Duitse Bondsrepubliek, Taiwan en de Verenigde Staten, en ook oorlogsschepen uit de twee laatste landen.

Ik kon mij rekenschap geven van de aandacht waarmee hier de wereldpolitiek werd gevolgd. Zij ondervroegen mij over de preferentiële toltarieven die door de GATT werden aanvaard en drongen aan om hen te helpen in hun moeilijkheden met de Europese Gemeenschap.

Een ware verrassing was ons bezoek aan een school waar Vlaamse scheutisten hun beste krachten aan besteedden. In de lagere afdeling kregen we een pianosolo te horen en daarna een concertje met Chinese instrumenten. In de middelbare afdeling werden we op fanfaremuziek onthaald. Vervolgens werd door een 80-koppig orkest, samengesteld uit leerlingen, de *Egmont Ouverture* van Beethoven en *l'Arlésienne* van Bizet uitgevoerd! Tussen de beide prestaties speelden twee zusjes *Le Carnaval de Venise*.

Toen we aanstalten maakten om te vertrekken vroeg een van de paters me welke mijn politiek zou zijn wanneer ik minister van Ontwikkelingssamenwerking en Technische Bijstand werd. Hoe kwam die op zulke gedachten? Tot verbazing van de Taiwanezen besloten we te voet naar de kraamkliniek te gaan die werd bestuurd door de Zusters van de Jacht van Heverlee. Toen we daar, in een drukke Chinese wijk, aankwamen, stonden enkele religieuzen ons buiten op te wachten. Een zuster deed een stap naar voren en zei eenvoudig: ‘Ik ben zuster Bomans. Mijn broer woont met zijn gezin in Edegem.’ Inderdaad, deze Limburgers probeerden wortel te schieten in het Antwerpse, maar de meest dynamische uit de familie stond aan het hoofd van een kraaminstelling in Taipei, met bijzondere aandacht voor de prematuurtjes. Op dit gebied waren ze de enigen in het land. De regering voerde een strenge politiek van geboortebeperking. Na de geboorte van een tweede kind kreeg een echtpaar een waarschuwing dat het nu genoeg was en de druk nam toe onder alle vormen. Dit hield in dat voor de te vroeg geboren kinderen niets werd

ondernomen. Men verkoos in feite hun dood boven hun leven. Zusters van bij ons zetten zich in voor dat leven.

De volgende dag stond in het teken van de relaties tussen Taiwan en het ‘mainland’. We bezochten het eiland Quemoy, dat tien jaar geleden platgebombardeerd en kaal was en nu beplant met bomen en struiken. Van hier uit was zelfs een exporthandel tot stand gekomen. We bezochten een ‘vesting’ met drie verdiepingen, van waaruit het vasteland voortdurend in het oog werd gehouden. Men gaf er ons uitleg bij een tentoonstelling die gewijd was aan de psychologische oorlogvoering, aan beide kanten, en kregen een uiteenzetting te horen over de poging om in 1949 het eiland te heroveren. Het werd ons ook toegestaan een ondergrondse bioscoop van duizend plaatsen te bezoeken evenals een elektrische centrale die was gebouwd in de granietrotsen. Ik mocht het kanon bekijken waarmee werd gereageerd telkens wanneer van op het ‘mainland’ in deze richting werd geschoten.

Politiek interessant was ook het contact met het Comité voor de Samenwerking met Afrika. Taiwan had zich gespecialiseerd in landbouw voor tropische gebieden en technische bijstand. Hun instituut telde twee afdelingen, één voor Engelstaligen en één voor Duitstaligen! Beide China's, de Volksrepubliek en de Republiek, deden elkaar op het gebied van ontwikkelingshulp concurrentie aan in Afrika!

De tijd was aangebroken om Hong Kong voor een tweede maal te verkennen. Vice-consul Banneel stond me op te wachten en begeleidde ons naar het hotel. In de namiddag was ik te gast bij Mrs. Piccus, een Chinese uit Amerika, gehuwd met een Amerikaan, oud-student van MIT en Harvard Business School. Hij had te Antwerpen gewerkt en ging er prat op dat zijn kinderen in Wilrijk waren geboren. Hij sprak die plaatsnaam uit met een volmaakt Antwerps accent, zoals ik het zelf nooit zou kunnen nadoen.

De dag van mijn aankomst was juist de ‘Belgische dag’ - ofschoon we daarvan niet op de hoogte waren - en dat hield in dat 's avonds onder de auspiciën van het consulaat-generaal een concert werd gegeven in de City Hall. De druk om daar naartoe te komen was onmenselijk groot en ik begreep ten slotte dat de plicht me naar de muziek riep. In de reusachtige zaal zaten wellicht veertig mensen, die verondersteld werden muziekliefhebbers te zijn, en die gedisciplineerd naar een kwintet kwamen luisteren.

Op het programma stond ook een compositie van elektronische muziek. Ik veronderstelde dat niemand daar verzot op zou zijn. Midden in de uitvoering echter begon een man, die halfweg in de zaal zat, alleen,

luidkeels te lachen. Hij stond op, kwam traag de trappen af en verliet de zaal langs een deur vooraan links. Rondom mij werd gefluisterd dat het een bekend criticus was, Austin Coates, ook romancier - hij was auteur van *Myself a Mandarin* - die hoofdzakelijk leefde van de auteursrechten die zijn vader, als componist, hem had nagelaten.

Na het niet zo geslaagde concert, trok een aantal genodigden naar de villa van consul-generaal Jennebelly, die ondertussen had ontdekt dat het mijn verjaardag was. In zijn overvolle huis bracht hij me een grote taart waarop een kaars prijkte die ik verzocht werd uit te blazen. Nu bleek dat ook Coates, die in de villa was doorgedrongen, die dag verjaarde. Dit bracht wat verwarring met zich mee want er moest een tweede kaars worden gevonden. Alle zitplaatsen waren ingenomen en vele gasten namen staande deel aan de gesprekken.

Ik had een toevlucht gevonden op een Chinese canapé en observeerde geamuseerd het schouwspel. Op een bepaald ogenblik kwam het me voor alsof een paar mensen, in het midden van het salon, Vlaams, meer nog, Antwerps, spraken met elkaar. Hoe was dat nu mogelijk? Weldra bleek dat er zich onder de genodigden een man van Armeense afkomst bevond, die de onvervalste naam Ipecdjian droeg. Zijn familie was na de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen beland. Hij had er met zijn broers het jezuïetencollege bezocht, en nadien had de familie zich verspreid over heel de wereld. De telg in Hong Kong werd ‘de Koning van de Parels’ genoemd. Uit zijn jeugd had hij een klad Antwerps overhouden en wilde daarvan nu het bewijs leveren.

Ik was al spoedig onder de bekoring van Hong Kong en zocht naar sporen uit het Britse kolonialisme en naar stijl in de ongelooflijke nieuwbouw. Het was mijn bedoeling Kow Loon te leren kennen en gesprekken aan te knopen met de Chinezen. Iedereen had er de mond vol van de onverwachte Amerikaanse toenadering tot de Volksrepubliek. In 1971 droeg ik geen verantwoordelijkheid inzake buitenlandse politiek, maar later, als eerste minister of als minister van Buitenlandse Betrekkingen, aanvaardde ik deze Amerikaanse politiek. Ik begroette haar zelfs als een beslissing die de vrede diende. Die houding sneed economische of culturele betrekkingen met Taiwan niet af, op voorwaarde dat het niet werd voorgesteld als een politieke relatie tussen twee soevereine staten. De vlag van Taiwan mocht daarbij niet op tafel staan. Het deed me pijn moedige en hardwerkende mensen aldus teleur te stellen maar - zoals de wereld nu was - konden we aan de logica van onze diplomatieke beslissing niet ontsnappen zonder onze geloofwaardigheid te verliezen. Ik was

persoonlijk altijd een voorstander van de ‘twee China's’-politiek en niet van de ‘één China’-theorie. Het was pas veel later dat zoiets ook in Taipei zelf kon worden gehoord, en dan nog zonder resultaat. Op het ogenblik van mijn bezoek werd een dergelijke mening als ketters beschouwd.

Het uur van afscheid duurde lang, maar uiteindelijk kon de grote terugtocht beginnen. Vanuit de lucht gezien leek de wereld desolaat. Ik probeerde vertroosting te vinden bij Agatha Christie, maar zonder succes.

II. De bevestiging 1971-1974

‘Ieder volk heeft er behoefte aan te geloven in de Grondwet die zijn leven regelt.’
Emmanuel Berl

9
Landbouw en Middenstand

Op vraag van de regering werd het parlement op 24 september 1971 door de koning ontbonden, acht maanden vroeger dan de grondwettelijke datum. Er had zich geen regeringscrisis voorgedaan. Iedereen was het er zelfs over eens dat premier Eyskens een uitzonderlijke prestatie had geleverd: de regering was erin geslaagd het bijna vier jaar vol te houden. Zonder over een tweederde meerderheid in het parlement te beschikken, had ze een belangrijke herziening van de Grondwet tot stand kunnen brengen.

Men was echter van mening dat de politici al te veel in de ban van de verkiezingen van 1972 waren en dat de nog hangende problemen daardoor niet meer correct zouden worden behandeld. De eerste minister bekommerde zich over de monetaire crisis, de werkloosheid en de dalende economische conjunctuur. Bovendien waren de staatsinkomsten lager dan verwacht. Minder populaire maatregelen drongen zich op. Er heerste meer dan ooit verdeeldheid over het statuut van de Voer en over het artikel 107 quater van de gewijzigde Grondwet, dat België indeelde in drie gewesten.

Gaston Eyskens schreef in zijn *Memoires* dat de ware reden van de ontbinding de monetaire en economische toestand was. De politiek van president Nixon hield het gevaar in de Amerikaanse werkloosheid naar Europa te exporteren. Toch aanvaardde de regering een matig budgettair deficit voor 1972, rekening houdende met de conjuncturele evolutie en de oogmerken van de economische relance. In de ontwerpbegroting - stijging 11 procent - werd een aanpassing van de werkloosheidsvergoeding, met name het plan-Major, opgenomen. Beide beslissingen zouden in de periode van werkloosheid wegen op de openbare financiën en de staatsschuld.

In de regeringsverklaring werd ook opvallend veel over het Planbureau en planeconomische maatregelen gesproken. Het was onmiskenbaar het thema dat aan socialistische zijde het economisch denken beheerste.

De moeilijkheden stapelden zich op. De Waalse socialisten eisten een snelle behandeling van de Voerkwestie.

Na de verkiezingen deed de koning opnieuw een beroep op Gaston Eyskens om een regering te vormen. De formateur nodigde me uit om mee te werken aan zijn nieuwe bewindsploeg als minister van Landbouw en Middenstand. Zijn voornaamste argument daarvoor was dat de landbouw grotendeels een Europese aangelegenheid was geworden. Hij had bijgevolg iemand nodig die de Europese Gemeenschap kende en die bekwaam genoeg was om deel te nemen aan de besprekingen op Europees vlak. Bovendien zag hij in de samenvoeging van Landbouw en de KMO's, de creatie van een departement met een belangrijke economische bevoegdheid. Dit waren twee beschouwingen die indruk op me maakten en ik verklaarde me bereid hem te volgen. De regering-Eyskens-Cools ging van start op 20 januari 1972.

Mijn eerste Europese Landbouwraad

De samenstelling van mijn ploegje medewerkers kostte me tot mijn verbazing meer tijd en moeite dan de soortgelijke inspanning voor Communautaire Betrekkingen. Voor Landbouw kon ik Jacques de Bruycker overtuigen met mij te werken. Hij had veel goede eigenschappen, kende het departement en gaf blijk, naast zijn technische bekwaamheid, van een ontwikkelde politieke zin. Hij behoorde tot de jonge generatie, wat niet onbelangrijk was. Als adjunct-kabinetschef koos ik André de Paepe, een agronoom en in mijn regio de consulent waarin ieder vertrouwen stelde. Hij verstond de kunst om met boeren en tuinders te spreken, hetgeen een bijzonder waardevolle eigenschap is voor de verduidelijking en de verdediging van een beleid.

Voor de KMO's was Petrus Thys bereid met mij scheep te gaan. Een meevaller, want hij kende de problemen van deze ondernemingen als geen ander. Hij woonde overigens in mijn arrondissement en behoorde tot de kleine vriendenkring die af en toe de politieke evolutie van Antwerpen, Vlaanderen en België analyseerde. Hij stond bekend als een harde werker die uitblonk door zijn betrouwbaarheid.

Begin februari vervulde ik mijn eerste opdracht in de agrarische sector, de opening van het Landbouwsalon te Brussel. Dit was een uitstekende gelegenheid om koning Boudewijn beter te leren kennen. De vorst interesseerde zich voor de technische aspecten van land- en tuinbouw; hij

toonde veel belangstelling voor de landbouwmachines en voor het wetenschappelijk onderzoek op agrarisch gebied. De manier waarop hij de mensen benaderde, trof me. De exposanten en de eerste bezoekers aan de ingang behoorden zonder twijfel tot diegenen die zich verheugden in de belangstelling van de vorst voor de agrarische wereld. De koning zelf scheen niets liever te vragen dan spontaan een praatje te slaan met zijn onderdanen, maar aarzelde telkens weer. Was het een aangeboren schuchterheid die hem tegenhield? Was deze ambivalentie te wijten aan zijn opleiding? Lag het aan de taal? Omdat hij zich misschien niet in de moedertaal van zijn gesprekspartner zou uitdrukken? In ieder geval, hij leek geruster wanneer een bewonderaar eerst sprak, zodat hij het gesprek kon voortzetten zonder vrees 'een fout' te maken.

In de bar van de Nationale Dienst voor de Afzet van Land- en Tuinbouwproducten wachtten de ministers van Landbouw van de Europese Economische Gemeenschap, in gezelschap van commissaris Mansholt, ons op voor de lunch. Alles verliep in de beste voorwaarden en ik kon omstreeks vier uur in de namiddag mijn eerste vergadering met deze club bijwonen.

Die namiddag, en de volgende dag, leerde ik al wat het klappen van de zweep betekende in de Europese Landbouwraad. De Duitse minister Josef ('Seppl') Ertl was leraar in een Beierse Landbouwschool. Zijn politieke positie was uitzonderlijk omdat hij in zijn kiesomschrijving de enige liberale verkozene was. Iedereen scheen goed met hem overweg te kunnen. Hij verstond de kunst om zowel de problemen zelf als hun verwoording, te vereenvoudigen. Bovendien was hij steeds op zoek naar bondgenoten in het nastreven van oplossingen.

De Nederlandse minister Lardinois echter scheen er vaak plezier in te vinden *cavalier seul* te spelen en harde taal te spreken als hij zich niet gehoord voelde. Hij was landbouwattaché in Londen geweest en had daardoor enige internationale ervaring opgedaan. Maar dat had op zijn houding en zijn taal weinig invloed gehad. De Fransman Cointat was ook een ingenieur, gespecialiseerd in bosbouw. Zijn atletische gestalte, als rugbyspeler, maakte indruk. Zijn kracht lag niet, zoals bij zo veel andere Fransen van formaat, in de formulering van zijn standpunten, maar wel in zijn sociale contacten. De Italiaan Lorenzo Natali had - wat het uiterlijke betrof - heldentenor in de opera kunnen zijn. Ik had hem al eerder ontmoet. Het was werkelijk een ingoede kerel, maar de man voelde zich niet erg thuis in de problemen die wij moesten behandelen. Zijn aarzelende houding probeerde hij te compenseren met onverbiddelijke voorstellen.

Eigenaardig voor een Italiaan, maar hij bemoeilijkte iedere onderhandeling. Als hij zich in een uitzichtloze positie had vastgewerkt, probeerde hij mij steeds te overhalen om hem te helpen. We kwamen die eerste dag niet tot een overeenkomst inzake de financiering van de structuurpolitiek. De Duitsers dreigden naar huis te gaan als er de dag nadien, tegen de middag, geen bevredigende oplossing was gevonden.

De volgende dag, tegen één uur, daagde Mansholt op met een nieuw voorstel; de Europese Commissie had het initiatiefrecht. Deze vertraging wees erop dat ook in de Commissie enige verdeeldheid heerste over de oplossing die aan het probleem mocht worden gegeven. De discussie herbegon en duurde vrij lang. Er was zelfs een onderbreking nodig om Cointat toe te laten met zijn eerste minister te telefoneren. Over een tweede punt, dat ging over de werkwijzen van de Commissie inzake diezelfde financiering, kon geen enkele toenadering tussen de diverse opvattingen worden vastgesteld.

Hoe later het werd, hoe meer Cointat aandrong om alles naar de ministers van Financiën en Buitenlandse Zaken te verwijzen. Deze laatste Raad trad 'overkoepelend' op, als Europa op het spel stond. Mansholt werd woedend en verklaarde de boeken te zullen sluiten als er op dat voorstel werd ingegaan. In feite verdedigde hij de verantwoordelijkheid en de eer van een 'technische' Raad. Op dat ogenblik kwam ik tussenbeide. Ik wees erop dat de monetaire onrust in de wereld niet voorbij was en dat niemand kon voorspellen wat er tijdens de komende maanden zou gebeuren. Waarom niet uitgaan van de thesis dat de rekeneenheid dezelfde zou blijven? Dit was belangrijk voor de landbouw en zijn prijzenpolitiek. Het lag dan voor de hand dat we ook de logica en de consequenties zouden aanvaarden die uit een dergelijke houding voortvloeiden.

Tot mijn verbazing kwam op die stelling een akkoord tot stand dat zelfs door de Nederlander Lardinois werd aangenomen, zonder dat hij zijn toevlucht nam tot agressieve woorden. Ik had al gemerkt dat hij dat soms wel eens durfde. Toen echter de afbouw van de eventuele compenserende bedragen aan de grens, een element van de gemeenschappelijke prijzenpolitiek, ter sprake kwam, eiste hij een vaste datum waarop alles moest zijn beëindigd. Bij het horen van die woorden kreeg Ertl bijna een toeval. Weer volgde een bewogen discussie. Om vier uur in de ochtend kwam een overeenkomst tot stand. Wat me die nacht bij mijn Beierse collega bijzonder was opgevallen, was zijn humeurigheid. Hij werd barser naarmate het uur vorderde. Was het de invloed van de alcohol? In ieder

geval, hij werd er niet vrolijker op. Integendeel. De overdag goedlachse Beier werd nu onhandelbaar. Hij bleef maar herhalen: ‘Ich bin Katholik und Liberal und sage nein.’ Of hij dat nu zei om zichzelf te overtuigen dan wel om zijn collega's voor te lichten, konden we niet uitmaken.

Het probleem was niet van de baan. De volgende dag bleek dat ook Frankrijk, in navolging van Nederland, een einddatum wenste voor de compenserende bedragen, als een lidstaat tot herwaardering van zijn munt overging. Duitsers en Fransen bleven twisten tot ik een uiterste poging deed om de partijen te verzoenen. Ik slaagde erin maar het was een hevige discussie. De agenda kon verder worden afgewerkt. Tot Cointat plots terugkwam op zijn akkoord met Ertl. Alles scheen opnieuw op losse schroeven te staan. De Duitser was, over en weer, naar het debat over landbouw in de Bundestag gegaan en had er zijn akkoord voorgelezen. Kanselier Brandt had hem daarmee gefeliciteerd en bijgevolg kon Ertl Cointat nu onmogelijk volgen. Hij vertrok opnieuw, ditmaal naar München, waar Brandt ondertussen was toegekomen. Bij zijn terugkeer - alles in vliegende vaart - had hij zijn door de kanselier bevestigde houding op zak. Nu moest Cointat naar zijn president! En ondertussen was het debat over de prijzenpolitiek begonnen waar men in België veel van verwachtte voor boter, melk en rundvlees. Lardinois wilde geen prijsaanpassing, Natali hoogstens twee procent.

Een dag later deed de Commissie een uiterste poging om met een nieuwe tekst de twistende partijen te verzoenen. Ik speelde nu de *go between* en pendelde van Ertl naar Cointat en terug, zonder de anderen te vergeten. Ik wilde het vooral tactisch spelen. Het kwam erop neer dat het commissievoorstel zou worden aanvaard en dat ieder zijn amendementen liet vallen. Daar was Natali het echter niet mee eens. Ik had medelijden met hem. Hij had een ongezonde gelaatskleur, liep wat voorover gebogen en scheen alle zorgen van Italië - en die waren groot - op zijn schouders te dragen. Toch dacht ik het te zullen halen toen Cointat verklaarde dat er nog twee bijkomende problemen moesten worden opgeruimd, met name de graangewassen en het rundvlees. Weer probeerde ik te bemiddelen en niet zonder succes, tot Cointat de zuivelprijzen aanviel. België was vragende partij op dit punt en ik stond nu plots in de verdediging. Om acht uur 's morgens echter haalde ik mijn slag thuis. De televisie, zowel BRT als RTB, stond nog op mij te wachten. Ten slotte kon ik naar huis. Ik sliep als een roos.

Mijn eerste grote Europese onderhandeling als minister van Landbouw had me vrij veel voldoening gegeven. Ik had er zonder twijfel een en ander uit geleerd. Ik had mijn intrede gedaan in de kring van ervaren ministers en ik was er aanvaard. Mijn leerschool mocht niet te lang duren. Trouwens, ook de regeringen van de andere lidstaten veranderden weleens, zodat nieuwe ministers verschenen die het soms moeilijker hadden dan ik om zich aan te passen.

Zo verliet de Fransman Cointat na een tijdje onze kring. Hij werd vervangen door een imposante kerel, een gewezen inspecteur van financiën. De voormalige adviseur van president Pompidou was nu minister van Landbouw en heette Jacques Chirac. Aangezien de Franse en Belgische agrarische belangen parallel liepen voor bepaalde producten, kon ik wel eens op het Franse karretje springen in de verdediging van de uit Brussel meegebrachte doelstellingen. Bovendien toonde de nieuwe minister zich spoedig collegiaal. Het bespoedigde de integratie van de Franse minister in de groep. Hij had onmiskenbaar een uitstekende opleiding genoten en had al ernstige ervaring opgedaan met ‘het besturen’, weliswaar in een presidentieel regime. Hij vergat nooit tijdig te roepen om spijs of drank en snel viel het ons op dat die bezorgdheid voortsproot uit een bijzonder gezonde eetlust.

De beruchte marathonzittingen van de Raad werkten een zekere ‘democratisering’ in de hand. Als het warm werd, of bij de nachtelijke vergaderingen, werden de jassen al snel aan de kapstok gehangen. Tegen acht uur kregen we sandwiches en een glas wijn, daarna was er koffie, en later in de avond kwam er een whisky bij. Lardinois had van die laatste drank vaak een eigen rantsoen bij. 's Namiddags zette hij zijn boekentas op de knieën, haalde er een flacon uit, en goot tergend langzaam, de klinische blik van zijn collega's trotserend, een glas halfvol.

Dat we in een dergelijk klimaat makkelijk overgingen tot het gebruik van de voornamen, lag in de natuur der dingen. Jacques noemde me al spoedig ‘Leo’. Ik had het echter wat moeilijker met ‘Jacques’, maar dat volgde uiteindelijk ook. ‘Lorenzo’ vloeide als vanzelf uit de mond en ‘Josef’ ook - die dan zelf weer suggereerde om ‘Sepp'l’ te zeggen. Enkel Mansholt vormde een uitzondering, maar die was dan ook niet echt een lid van de bent.

Wanneer ik later Chirac ontmoette, welke functie hij ook bekleedde, riep hij me al van verre bij mijn voornaam. Als ik dan antwoordde met een ‘Monsieur le premier ministre’ of een ‘Monsieur le président’, reageerde hij onmiddellijk met de woorden: ‘Tiens, on ne se connaît plus?’ Kennen

we elkaar niet meer? Door die amicale houding overwon ik dadelijk mijn aarzeling. Het verleden leefde kennelijk in hem. Ook in mij, maar dan minder uitgesproken.

Mijn landbouwprogramma

De verdediging van mijn begroting leek me een uitgelezen gelegenheid om mijn visie op de Belgische landbouwpolitiek en de Europese gemeenschappelijke landbouwpolitiek uiteen te zetten. Bepaalde technische aspecten waren ontegensprekelijk aangebracht door mijn voorganger, Charles Héger. Dat gaf ik ook toe bij het begin van mijn toespraak op 24 mei 1972, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Anderzijds verklaarde ik duidelijk dat dit het uur was om mijn eigen politieke inzichten bekend te maken. Dit zou het parlement toelaten mijn aandeel in dit debat te ontleden, goed te keuren, aan te vallen of te verwerpen. Dat beantwoordde uiteraard aan een orthodoxe opvatting van de parlementaire democratie. Ik achtte het aangewezen een korte historische inleiding te geven om een rechtvaardiging van mijn voorstellen met des te meer klaarheid te kunnen schetsen.

Ik gaf een verklaring voor het Belgische protectionistisch landbouwbeleid in het interbellum. Omdat de productie de consumptie nooit overtrof, kon België door invoerverbod, contingentering en invoervergunningen de prijzen op de binnenlandse markt op een bepaald peil houden. Een dergelijke politiek bleek na de Tweede Wereldoorlog onhoudbaar. De wetenschappelijke en technologische vooruitgang had ertoe bijgedragen dat, in bepaalde sectoren van land- en tuinbouw, de productie de consumptiemogelijkheden in eigen land overtrof. België was voortaan verplicht naar afzetgebieden in het buitenland te zoeken.

Overigens moesten we ook werken in het kader van een gewijzigd internationaal verband. In 1944 had de Belgische regering in Londen de eerste Benelux-overeenkomst ondertekend. Opzet van dit akkoord was de totstandkoming van een douane-unie en nadien van een economische unie. In 1957 hadden we het Verdrag van Rome ondertekend, met de bedoeling een Europese Economische Unie op te richten. Daarbij was de beslissing gevallen dat Landbouw de eerste sector was waar men zou proberen om tot een gemeenschappelijk beleid te komen. Door die evolutie gingen onze nationale landbouwproblemen tot de gevoeligste behoren op sociaal en economisch vlak. De begrippen ‘afvloeiing’ en ‘investering’

behoorden nu tot de meest kenmerkende in een bespreking van agrarische beleidsvormen.

Ik meende er tijdens mijn toespraak ook op te moeten wijzen dat de mandatarissen die zich voor deze ontwikkeling bijzonder interesseerden, aanwezig waren in de Kamer. Maar deze sociale en economische veranderingen hadden een maatschappelijke weerslag op het leven van alle burgers, van alle consumenten. We droegen bovendien met Landbouw ook een grote verantwoordelijkheid voor de voedselbevoorrading, zowel kwantitatief als kwalitatief. Dit verplichtte ons meer dan ooit tot een aanpassing aan de smaak en de behoeften van de consument.

Vervolgens beklemtoonde ik de noodzaak om een leefmilieu te scheppen waarin op een gezondere manier kon worden geleefd. Dit was een essentiële bijdrage tot een nieuwe beschaving. In de bespreking van mijn begroting moest dan ook een onderscheid worden gemaakt tussen de landbouwpolitiek enerzijds en het leefmilieu anderzijds: ‘Dit veronderstelt dat wij in de land- en tuinbouwpolitiek tot een totaal anders ingesteld beleid, zowel ten overstaan van de specifieke land- en tuinbouw als van de niet-agrarische wereld zullen moeten overgaan.’

Ik werkte daarbij twee standpunten uit. Ten eerste vervulde de landbouwer een onvervangbare functie in het kader van het natuurbehoud, wat uiteraard rechten en plichten met zich meebracht. Ten tweede mocht de politiek van het leefmilieu niet verward worden met de strijd tegen de vervuiling. Dat betekende een te negatieve benadering. Naast een dergelijke strijd bestond onze eerste plicht erin te beschermen wat we nog hadden en wat nog niet was aangetast. Dit vergde een actieve politiek. Pesticiden of farmaceutische producten mochten niet in de handel worden gebracht als zij niet vooraf waren erkend. De bescherming strekte zich uit over de natuur, de diersoorten en de plantensoorten.

Ik herinnerde mijn toehoorders eraan dat tachtig procent van de beslissingen voor de Belgische landbouw op Europees vlak werd genomen. En vanaf 1 januari 1973 zou deze Europese Gemeenschap niet langer zes, maar wel tien leden tellen. We zouden voortaan aan een dubbel verschijnsel het hoofd moeten bieden: de internationalisering van de landbouwpolitiek en, door de evolutie in eigen land, de regionalisering. Ik voelde me verplicht om over nagenoeg alle aspecten van land- en tuinbouw en veeteelt uit te weiden, opdat geen enkele sector het gevoel zou krijgen door de minister te zijn vergeten of onderschat. Ik poneerde dat mijn landbouwbeleid erop gericht zou zijn de agrarische activiteit als een volwaardige economische en sociale entiteit te beschouwen en pleitte

ervoor dat de prijsbepaling in de Europese Gemeenschap op grond van objectieve criteria zou gebeuren.

Mijn prioriteit was de lancering van een grootscheepse operatie om de veeziekten te bestrijden. Ik was immers bij mijn aantreden onmiddellijk geconfronteerd met de runderbrucellose. Daardoor was mijn wil om de veeziekten energiek aan te pakken nog versterkt. Ik wilde daar een punt van eer van maken en weidde uit over de *stamping out*. In onze buurlanden was gebleken dat dit de enige doeltreffende methode was om de ziekte grondig te bestrijden. De financiering ervan kon echter niet alleen van de overheid komen. De methode moest gepaard gaan met een intense voorlichting en organisatie, op het gebied van bedrijfsontsmettingen en de afweging van de risico's bij aankoop.

Helaas, ik stuitte op een verzet dat ik nooit had durven vermoeden en dat zelfs een regionaal karakter kreeg. Voor de brucellosebestrijding was de medewerking van dierenartsen en inspecteurs-veeartsen volstrekt onmisbaar. In het zuiden van het land echter weigerden deze vakmensen mee te werken aan de uitvoering van de plannen van de minister. Stormachtige vergaderingen vonden plaats in de Rijksplantentuin te Meise. Een ‘beginselenwet’ voor beide partijen bleek onbereikbaar. En de plaag van de brucellose tierde voort. Ik leerde het probleem van macht en onmacht in de politiek van nabij kennen.

Welvaartsplannen

Een tweede punt dat ik sterk benadrukte was zowel van sociale als van technische en economische aard. Twee weken voor mijn toespraak in de Kamer, op 8 mei 1972, was ik uitgenodigd door de landbouworganisaties van de provincie Luxemburg. Het leek me geen slecht idee om naar deze arme regio te reizen en er kennis te maken met de mensen. Ze verwachtten veel van mij. Het zou me ook toelaten na te gaan hoe gevarieerd de landbouw wel was, van streek tot streek, van provincie tot provincie. Het weer viel erg mee en de ontvangst te Arloncour was bijzonder hartelijk. Het hele dorp was gemobiliseerd - meer nog, de hele omgeving - om de minister te zien die hen kwam opzoeken. Er werden enkele woorden van verwelkoming uitgesproken en we dronken een kopje koffie met de burgemeester. Vandaar ging de tocht verder naar Rachamp, waar een rondetafelgesprek was georganiseerd met de woordvoerders van de verenigingen. Het gesprek bood de deelnemers de kans hun grieven en

verzuchtingen kenbaar te maken. Ter plaatse werd een Ardense schotel aangeboden en na het nuttigen van die lokale spijs, reden we naar Noville. Daar was een openbare vergadering gepland. Ik merkte dat de rijkswacht er zich had opgesteld, wat me deed vermoeden dat er voor incidenten werd gevreesd.

De dialoog kwam moeilijk op gang. Ik voelde ik me ongemakkelijk. Tot wie richtte ik me eigenlijk? Een spreker heeft een band nodig met zijn luisteraars om zijn boodschap te kunnen overbrengen. Het leek me de beste oplossing om mijn tekst, zonder meer, af te lezen. Tot tweemaal toe probeerde er iemand uit de nokvolle zaal me te onderbreken en de toehoorders aan te zetten tot verzet. Mijn replieken kwamen echter goed over en de zaal werd er beweeglijker door. Ik voelde dat ze me volgde.

Toen de vragen werden afgevuurd richtte ik me uiteraard rechtstreeks tot het publiek, dat geheel oor had voor mij en niets liever vroeg dan meer informatie. Er werd gejouwd wanneer ik de naam van mijn voorganger, Héger, vermeldde. Ik pauzeerde even en lachte. ‘Soyez bon prince’, zei ik. De zaal applaudisseerde. Aan het einde van mijn toespraak kon ik me zelfs verheugen in een ovatie. Ik werd er door ontroerd. Ik was hier in een der armste streken van Wallonië, een kersverse minister die zijn sporen nog moest verdienen. Ze hadden me uitgenodigd om hun grieven kenbaar te maken en een eerste antwoord te krijgen. Ze hadden naar me geluisterd.

Bij de terugreis schoot het me te binnen dat Nederland enkele tijd geleden had besloten om ‘agrarische welvaartsplannen’ per provincie op te stellen. Waarom zouden wij dat ook niet doen? De kenmerken en mogelijkheden van Luxemburg waren anders dan die van Luik of Henegouwen. Die van Antwerpen verschilden van die van Limburg of West-Vlaanderen. Ik zou de idee uitdiepen. Terug in Brussel sprak ik erover met mijn kabinetschef. Hij stelde een aantal vragen, maar somde al dadelijk op welke hoofdstukken we konden ontwikkelen. Tijdens de volgende dagen werd het ontwerp besproken met enkele specialisten van het departement Landbouw en het Landbouw-Economisch Instituut.

Toen we het schema hadden afgewerkt droeg ik de secretaris-generaal op om het uit te werken voor de provincies Luxemburg en Antwerpen. Dan konden we verder gaan, mede dankzij de ervaring die we hadden opgedaan met de eerste twee. Vóór de voltooiing van het werk moest worden gepraat met de provinciebesturen, die ongetwijfeld nog over niet-gepubliceerde gegevens beschikten. Ten slotte moest worden nagegaan hoe een regionale dimensie kon worden bereikt langs de provinciale

uitdieping. Secretaris-generaal Leon van den Moortel ontstak niet onmiddellijk in geestdrift toen hij hoorde van mijn initiatief. Hij had nog heel wat bedenkingen en wenste te weten over hoeveel tijd hij beschikte. Ik gaf hem een jaar.

Bij het begrotingsdebat sprak ik er al een woord over. Ik wilde de behandeling van de landbouwproblemen losweken uit het verouderde patroon van 'de boeren en hun problemen'. Het ging om levende mensen in een sector die sterk aan het veranderen was. Bovendien bracht de bevolking veelal weinig sympathie op voor de agrarische activiteit. Mijn vraag was dan ook hoe we de mogelijkheden - sociale, geografische, economische en agrarische - van de provincies maximaal konden benutten om voor een niet onbelangrijk deel van de bevolking betere levenskansen te creëren.

Een klein jaar later verliet ik het ministerie van Landbouw om vice-premier te worden. Toen ik vanuit mijn nieuwe situatie informeerde naar de evolutie van de 'welvaartsplannen', kreeg ik als antwoord dat zij na mijn vertrek dadelijk waren afgeschaft. Zij werden inderdaad nooit voltooid. Ik ben niet meer naar Luxemburg gaan spreken.

Vaderlijke vermaning

Na het kamerdebat over de landbouwbegroting interpelleerde Karel Poma me over 'ruilverkaveling en landschap'. Van Poma was geweten dat hij zich bijzonder interesseerde voor de problemen van leefmilieu. In 1972 publiceerde hij er een boek over, *Knoeien met ons Leefmilieu*. Opmerkelijk was wel dat hij zijn interpellatie begon met de verklaring dat ik de eerste minister was die meer dan één grijze zin had besteed aan leefmilieu en natuurbehoud.

Op dat ogenblik wenkte de voorzitter van de Kamer, Achilles van Acker, me. Ik stapte uiteraard onmiddellijk naar hem toe. Terwijl hij me de hand drukte, zei hij zeer vaderlijk: 'Dat was geen slechte rede. U hebt interessante dingen gezegd. Maar, u bent nog jong.' Het eeuwige verwijt! 'Ik zal u eens iets zeggen. U hebt gedurende anderhalf uur gesproken. Dat is veel te lang. Geen kamerlid houdt het uit om zo lang naar een minister te luisteren. Neem deze raad van mij aan: zoek eerst de punten die voor u essentieel zijn en spreek daar dan over, kort en duidelijk. Van de verwijten dat u andere niet hebt behandeld, trekt u zich eenvoudigweg niets aan. Dat zullen ze u in het parlement altijd verwijten.'

Ik dankte de voorzitter voor zijn raadgeving. Hij heeft me overigens steeds, zowel voor als tijdens mijn lidmaatschap van de regering, vriendelijk behandeld. Eigenlijk was ik kwaad op mezelf. Ik had een kortere, krachtige rede willen uitspreken, maar mijn beste medewerkers hadden me dat afgeraden, immers: 'Degenen die zich voor de problemen interesseren waarvoor u bevoegd bent, verwachten van u geen parlementaire welsprekendheid, maar een programma. Dat is uw opdracht, indien u iets hebt te zeggen. Later kunt u ernaar verwijzen en de parlementsleden zullen erin putten om vragen te stellen. Landbouw had voordien in feite geen algemeen programma. U moest er een brengen.'

Ik heb dat gedaan, ook al frustreerde het mij als redenaar. Maar het was mijn taak niet om de ongeïnteresseerden oratorisch te behagen ten koste van de inhoud. Toen ik later de *Parlementaire Handelingen* in handen kreeg, met het verslag over de begroting van Landbouw, was ik verbaasd de reactie van de parlementariërs op mijn lange toespraak te lezen: 'Heftig applaus op de banken van de meerderheid.' Het duidde hier aan dat de belangstellenden niet ontgoocheld waren.

KMO's

Op 30 mei kwam de begroting Middenstand aan de beurt. Hier kon ik geredelijk beknopter zijn want ook staatssecretaris A. Steverlynck zou in dit parlementair debat het woord voeren. Ik begon mijn uiteenzetting met een captatio benevolentiae omdat veel erop wees dat de wereld van de KMO's behoefte had aan waardering voor haar taak en opdracht. Ik poneerde dat een goede politiek voor deze sector moest rusten op vier pijlers: de beroepsvorming, een aangepast economisch beleid, financieringsmaatregelen met inbegrip van een kredietpolitiek, en een sociaal beleid.

Ik waagde het zelfs, zonder te worden onderbroken of tegengesproken, een zin te citeren uit het Plan van de Arbeid van Hendrik de Man, dat in 1933 was gelanceerd door de Belgische Werkliedenpartij. De auteur had 'voor de toekomst' een beroep gedaan 'op de productieve krachten' en somde daarbij op: arbeiders, boeren, middenstanders en intellectuelen. Die zin verraadde trouwens de literatuur waarmee De Man zich had gevoed.

Ik liet het daar niet bij en nam ook mijn toevlucht tot Alfred Sauvy. Na de Tweede Wereldoorlog had de Fransman verklaard dat het prijsgeven van de ambachtelijke beroepen een zware fout van het kapitalisme

was geweest. Ik las ook een krantenartikel voor met het bericht dat de Amerikaanse econoom J.K. Galbraith zich in Zwitserland had teruggetrokken om te werken aan een boek over de kleine en middelgrote ondernemingen. Galbraith ging zowat door als dé denker van de centrumlinkse richting. De grootste verrassing vond ik echter de studie *Rapports sur la capacité concurrentielle de la Commission Européenne*, een studie die was gemaakt in opdracht van de Commissie door een werkgroep onder leiding van Pierre Uri.

Deze laatste had ik leren kennen in het Comité Jean Monnet en zou later mijn collega en vriend worden in het Actiecomité voor de Europese Unie. De stelling van dat rapport luidde dat de KMO's zo gevarieerd zijn dat men ze niet als een blok mag beschouwen. Tegen alle gangbare vooroordelen in concludeerde Uri dat er niet noodzakelijk te veel kleine ondernemingen zijn, maar dat er integendeel zeer vaak te weinig zijn. De gebreken en tekorten ervan lagen vooral in het beheer. Dikwijls bestond er geen ernstige kostprijsberekening, geen planning voor uitrusting, geen behoorlijk inzicht in de financiering of in de winstmarge.

Een verwijzing naar een Engels rapport, waaraan met behulp van nieuw statistisch materiaal en enquêtes gedurende twee jaar was gewerkt onder leiding van Lord Bolton, liet me toe acht voorname functies van de KMO te beklemtonen. Ik becommentarieerde er drie. Ten eerste, de KMO vormt een bron van nieuwigheden in het economisch leven. Ten tweede, de KMO heeft bewezen een leerschool te zijn voor nieuwe nijverheden en talenten. Ten derde, uit de KMO groeit vaak een grotere onderneming, of zij dwingt grotere tot een dynamischer beleid. Anderzijds werd toentertijd ook in Groot-Brittannië geklaagd over een gebrekkige kennis van bedrijfsbeheer.

Het was echter de plicht van de regering te ijveren voor een juiste, rechtvaardige en stimulerende politiek. Deze beschouwing liet me toe een reeks praktische voorstellen in het vooruitzicht te stellen. Ook vermeldde ik het scheppend ambacht en de aanmoediging van de export. Om de vakkennis te bevorderen en het bedrijfsbeheer te verbeteren zou aan de vorming- en vervolmakingcentra bijzondere aandacht worden gegeven. Ook de kredietverlening vergat ik niet. Ik kon uiteraard niet alles opsommen, maar kondigde toch zes voorstellen aan waarmee ik hoopte het KMO-beleid te kunnen dynamiseren.

10
Opnieuw communautaire strijd

Het zal de hedendaagse lezer allicht verbazen dat het probleem van de gewestvorming gedurende bijna tien volle jaren in het brandpunt stond van de politieke discussie en ook enkele malen een struikelblok werd voor de regering.

De discussie ontstond bij de grondwetsherziening van 1970, waarin naast culturele autonomie ook economische decentralisatie werd ingevoerd. Het nieuwe grondwetsartikel 59 bis regelde vrij gedetailleerd de culturele autonomie met de oprichting van gemeenschapsraden voor de Vlaamse en Franse gemeenschap. Maar inzake gewestvorming was de regering-Eyskens er slechts in geslaagd een algemeen artikel 107 quater te doen goedkeuren. Dit felbesproken grondwetsartikel bepaalde dat België drie gewesten omvatte: het Vlaamse, het Waalse en het Brusselse. Een wet met een tweederde meerderheid en een meerderheid in elke taalgroep moest gewestelijke organen oprichten, hun bevoegdheden regelen en hun territoriale omschrijving vastleggen.

De onopgeloste problemen waren dus legio. Zijn de drie gewesten gelijkwaardig of slechts gelijkaardig? Vallen de grenzen samen met de afbakening van de taalgebieden? Nauw daarmee in verband stond de begrenzing van Brussel en het statuut van de zes randgemeenten. En veelal werd dan heel de taalgrens met Voeren en Komen-Moeskroen te berde gebracht.

Ook over de samenstelling, de bevoegdheden, de dotaties en de executieven stonden de standpunten dikwijls scherp tegenover elkaar: de Franstaligen tegen de Nederlandstaligen, de hoofdstad tegen de rest van het land, de provincialisten tegen de regionalisten, de decentralisten tegen de federalisten, en hier en daar zelfs confederalisten en zelfs autonomisten. Er was ook de vraag of gewesten en gemeenschapsraden samen konden smelten en zo ontstond er zelfs een tegenstelling tussen christe-

nen en vrijzinnigen. De eersten vreesden voor minorisering in Wallonië, de tweeden in Vlaanderen.

Bovenal was de hiërarchie van de normen een cruciaal punt. Staat een decreet of een ordonnantie op hetzelfde niveau als de nationale of federale wetgeving? Wie zal de scheidsrechter zijn ingeval van conflict, overlapping of dubbel gebruik?

De opeenvolgende regeringen of parlementen hebben hiervoor nooit een blauwdruk uitgetekend. Alles gebeurde empirisch, op grond van toevallige krachtsverhoudingen of afdreigingen; vaak ter gelegenheid van regeringsonderhandelingen in een soort spel van geven en nemen.

Bovendien heeft het land zich niet altijd de tijd gegund om een hervorming voldoende lang uit te testen, noch om haar efficiëntie of werkzaamheid te bewijzen. Op heel wat domeinen - zo blijkt nu - werkt het stelsel gebrekkig of conflictueus: volksgezondheid, verkeer, economie, jeugdbescherming, economische expansie, landbouw, buitenlandse handel en binnenkort allicht ook ontwikkelingssamenwerking.

Variaties op bekende thema's

In mei 1972 rakelden de socialisten het Voerprobleem weer op. Ik ging tot bij Simonet en vroeg hem of hij de val van de regering beoogde. Als dat zijn bedoeling was, dan zag ik niet in hoe hij, door iedereen te beledigen en zout op de wonden te strooien, een klimaat kon scheppen dat meer kansen bood aan een volgende ploeg. Hij ontweek mijn vraag en beweerde dezelfde taal met Vanden Boeynants te hebben gesproken. Waarom? ‘Die doet niks’, klaagde hij. Enkele minuten nadat we in de zaal van de kabinetsraad waren teruggekeerd ging VdB met een blad papier in de hand naar Simonet en De Saeger, en ten slotte kwam hij ook bij mij. Op het blad stonden drie data voor een samenkomst bij hem thuis. Alle aanwezigen hadden natuurlijk gezien waarmee hij bezig was. Alleen kenden ze zijn bedoeling niet.

Op 23 mei berichtte het dagblad *De Standaard* dat de partijleiders, met name Leburton, Van Eynde, Descamps, Martens en Van Aal, allen op officieel bezoek in Kinshasa, gesprekken hadden gevoerd over een nieuwe regering. De naam van De Saeger zou daarbij zijn gevallen als een mogelijke premier. De dag nadien drukte de krant meer bijzonderheden af. Ook mijn naam werd vermeld. Kort daarop preciseerde Martens dat het slechts losse gesprekken waren geweest. De naam van De Saeger was

door de liberale voorman Pierre Descamps geciteerd als een voor hem aanvaarbare eerste minister aangezien hij niet meer wilde weten van Gaston Eyskens.

Op 26 mei wilde Houben me dringend spreken. Vurig spoorde hij me aan om hem als nationaal voorzitter van de PSC-CVP op te volgen. Hij verweet de ministers van de CVP-PSC dat ze geen georganiseerde onderlinge besprekingen voerden, ook al kwamen de CVP-excellenties soms samen bij Eyskens. Maar die gesprekken gingen gewoonlijk over de Voer of over de exuberanties van Nothomb. De Saeger had gesuggereerd iets over de Voer te improviseren en het verdere debat aan het parlement over te laten. Van Elslande zou een inventaris opstellen van alle onopgeloste communautaire vraagstukken. We vroegen ons af wat beiden van plan waren.

Diezelfde avond bezocht ik Theo Lefèvre. Hij was opgenomen in de Bordetkliniek te Brussel en wachtte op een operatie. Zijn vroegere medewerker Jacques Piens had me op de hoogte gebracht van zijn toestand en me verteld dat de oud-premier over mij had gesproken. Over mijn bezoek schreef ik enkele woorden in mijn dagboek: 'Ik vind Theo terug in zijn ziekenkamer, kennelijk blij met een teken van vriendschap. Maar hij ziet er bleek en erg vermagerd uit. De *Idées* van Pascal ligt op zijn nachttafel. Hij spreekt vlug en ietwat zenuwachtig. Deze vroeger zo combattieve, dynamische man zegt me nu bang te zijn voor de pijn die gaat komen.' Ik mocht niet lang blijven. Na het bezoek, toen ik rondliep in Brussel, kwam de loopbaan van Lefèvre me voor de geest. Hij bleef een der markantste politici uit ons naoorlogse politieke leven. Zijn belangstelling voor het culturele leven, de wetenschap, de godsdienst was zeer levendig, soms wat vreemd echter of nogal opgewonden. Maar hij was eerlijk en had rotsvaste politieke beginselen. Hij leek een van de weinige 'intellectuelen' in het parlement, was hartstochtelijker dan de meeste andere kopstukken, ook wat onbesuisder, meer een menner, maar met charisma. Hij brandde op in de politiek. Hij had als premier, en in zijn opstelling, een ietwat linkse politiek willen voeren met een rechts temperament en een sterk staatsgevoel. Dat werd niet door iedereen gewaardeerd.

Nu kwam uit dat VdB enkele politici had uitgenodigd in een bekend Brussels restaurant, en niet bij hem thuis zoals hij had voorgesteld. Simonet weigerde naar de bijeenkomst te gaan, hoewel hij aan de oorsprong van het initiatief lag. De avond werd een mislukking. Met kracht poneer-

den de aanwezigen er gemeenplaatsen. De Saeger verborg zich achter een rimpelige lach en hulde zich in een zwijgende geheimzinnigheid. Een voor mij onbekende Van Elslande gedroeg zich overmoedig, luid lachend en met de elleboog stotend tegen Cools, alsof we in een herberg in de omgeving van de veemarkt zaten. Toch leek Cools daar niet bijster gevoelig voor te zijn. Hij viel nogal sentimenteel uit tegen de aanwezigen, herhaalde voortdurend dat hij er genoeg van had en dat hij gelukkiger was in Flémalle-Haute. Vanden Boeynants debiteerde verhalen die iedereen al kende, maar schitterde door een meesterlijke cabotinage. Hij wist klaarblijkelijk zeer goed hoe hij met zijn pappenheimers moest omgaan. Ik vroeg me af tot wat deze samenkomst had gediend.

Druk om voorzitter van de CVP-PSC te worden

Weer wilde Houben me spreken, dit keer over de open partijraad van de CVP, waar de bio-ethische problemen zouden worden besproken. Eens te meer hield hij een lang pleidooi voor het voorzitterschap van de partij. Als ik die functie van hem niet zou overnemen, dan zou ofwel Chabert ofwel Swaelen voorzitter worden. Voor beiden somde hij de eigenschappen en de tekorten op, althans zoals hij die percipieerde. Zijn sermoen werd prangend en hij bezwoer mij om die taak op mij te nemen.

Wat later kwam Gaston Geens met dezelfde boodschap. Ik verzekerde hem dat hij zelf geen slechte kandidaat zou zijn. ‘Ik geloof niet in mijn kansen om te slagen’, repliceerde hij.

Ondertussen werd een nieuw communautair probleem geschapen. De Waalse cultuurraad keurde een krediet van 500.000 BEF goed ter bevordering van de Franse cultuur in de Voerstreek en nog eens 500.000 BEF voor de Brusselse randgemeenten. Volgens mij waren deze besluiten in strijd met de Grondwet, die de bevoegdheden van de cultuurraden ratione loci beperkte. Zouden we nu opteren voor een politiek die het antagonisme opdreef of streefden we de pacificatie na?

De eerste minister droomde ervan zo snel mogelijk naar een orthodoxe begrotingspolitiek terug te keren. Dat betekende dat hij sterk gekant was tegen nieuwe uitgaven. Theo Lefèvre was nog steeds niet hersteld. Integendeel, zopas vernamen we dat hij bovendien het slachtoffer van een hartinfarct was geworden. Vanzelfsprekend bleef hij afwezig in de kabinetsraad en de Begrotingscommissie. Cools probeerde daarvan gebruik te

maken om te hakken in de kredieten van wetenschapsbeleid. Hij had ontdekt dat een stuk daarvan ook naar Landbouw ging en richtte zijn tweede aanval op mij. Ik was in een agressieve stemming en beet terug, met goede argumenten evenwel.

Op verzoek van Simonet gingen De Saeger, Van Elslande en ik samen lunchen in de week van 8 juli. Tot onze verrassing wachtte ook André Cools ons op in het restaurant. De sfeer was vrij goed maar verslechterde naarmate het gesprek langer duurde. Ik tekende het als volgt op:

Simonet: 'De gewestvorming langs artikel 107 quater laat op zich wachten. In Wallonië wordt men ongeduldig. Daarom heb ik een ontwerp met communautaire inslag voorbereid.' Van Elslande: 'Ik ben minister van Binnenlandse Zaken. Laat dat maar aan mij over.' Simonet: 'Dan maken we er beiden een en zien hoe we een synthese kunnen bouwen.' Van Elslande: 'Die is dan gewoonlijk slecht.' Toch werd Renaat in de loop van de avond exuberant. Hij gooide de trossen los en legde allerlei verklaringen af: het bicamerisme was uit de tijd; de Senaat had alleen een taak in een federale staat; de provincies moesten worden afgeschaft; de administratie kon eventueel blijven om artikel 107 quater uit te voeren. De stroom hield niet op. Integendeel, hij dreigde dijken te doorbreken.

Cools meende dat Cultuur aan de senatoren moest worden toevertrouwd en regionalisering aan de Kamer. Ik meende mij te herinneren dat deze stelling door de socialisten was bestreden in de regering-Eyskens-Merlot. Het laatste, nogal onstuimige woord kwam van Van Elslande. Hij betreurde dat het statuut voor Brussel in de Grondwet werd ingeschreven.

21 en 22 juli 1972 werden kortweg dramatisch. In het begrotingscomité liet vice-premier Cools zijn driften de vrije teugel. Hij wilde geen bezuinigingen in het onderwijs als cultuur en middenstand niet inleverden. Het ging hier om vormingsinstellingen, dus om onderwijs dat niet afhing van het ministerie van Onderwijs. Cools verzette zich met hand en tand tegen zulke initiatieven. André Vlerick en ik werden bij Gaston Eyskens geroepen. Hij drong aan om me niet te sterk tegen die eisen te verzetten, maar een compensatie te zoeken in de kredieten voor streekeconomie. Hij had het ook nog over de communautaire problemen, waaruit bleek dat hij werkte aan een plan. Houben had daarvan al iets opgevangen en vreesde terecht dat zijn partij, zonder overleg, daarvan het slachtoffer riskeerde te worden. Ook CVP-voorzitter Wilfried Martens werd bij het gesprek betrokken. Hij had twee 'jongeren' meegebracht: Jean-Luc

Dehaene en Miet Smet. Zij gingen tekeer als veulens in de lente, terwijl Van Elslande redelijk bleef.

Houben viel weer terug op zijn obsessie en vroeg wie er voorzitter zou worden van de CVP-PSC. Geen nationale voorzitter betekende voor hem niet alleen het einde van de partij, maar ook het begin van de afbrokkeling van de Belgische staat. Ik besefte wel dat Houben had moeten aanblijven tot na het einde van de communautaire twist, maar daar hadden de jongeren geen oren naar. Houben voorspelde een snelle ondergang voor de partij. Nadien kreeg ik van hem nog een telefoontje. Hij had maar een laatste boodschap: 'Neem ontslag, meneer de minister, dat zal indruk maken, en word voorzitter van de partij.' Ik kon die nacht de slaap niet vatten.

Acht dagen later kwamen de ministers van de PSC-CVP bij Eyskens samen. De premier gaf een complete uiteenzetting van de budgettaire toestand en probeerde ons te overtuigen dat we uit de moeilijkheden zouden raken zonder eigenlijke belastingsverhoging. We waren allen verbaasd en stelden eens te meer vast hoe meesterlijk Eyskens met deze materie kon omgaan en hoe hij telkens weer een manier wist te vinden om de toestand, althans tijdelijk, te beheersen. Hij leidde de vergadering met een glimlach alsof hij verstijfde kaakspieren had, zijn typische gelaatsuitdrukking op grote momenten.

Ietwat verrassend pakte hij me bij mijn bovenarm en leidde me naar zijn kantoor. Hij wenste te weten of ik het voorzitterschap van de partij had aanvaard. Zijn mening stond vast: ik moest in de regering blijven. 'En voor lange tijd', voegde hij eraan toe. Hij zinspeelde op de moeheid van Pierre Harmel. Toen ik het even had over de crisis binnen de partij, stapte hij daar zeer luchthartig over heen. Ik preciseerde mijn houding: 'Ik ken de partij en haar beide vleugels. Ik wil niet de schijn wekken de leiding daarvan in handen te nemen, wetende hoe broos de samenhang is geworden. Ik ken ook de krachten die vanaf mijn aantreden de samenzwering tegen de "nationale" voorzitter zullen voortzetten uit onbegrip, jaloersheid, gebrek aan inzicht, en verwarring, omdat sommigen federalisme beschouwen als een afwezigheid van staatsgezag.' En ik somde de krachten op die ik wenste te zien optreden alvorens een nationale voorzitter een kans zou maken vruchtbaar werk te leveren. Ik wilde in geen geval het goedgelovige slachtoffer worden van een nieuwe *distancement*. Zo werd de splitsing van de CVP-PSC genoemd na de Leuvense crisis.

Vervolgens schakelde Eyskens onmiddellijk over naar de communautaire problemen en ontvouwde zijn plan: alles wat een sociaal-econo-

misch karakter droeg moest worden overgeheveld naar de gewesten, weg uit de provincies. Toch bleven de provincies als administratieve structuur bestaan, met een gouverneur om de orde te handhaven. De gewestraden zouden rechtstreeks worden gekozen, geleid door een soort bestendige deputatie met een voorzitter. Het nationaal parlement bleef zoals het was. Ook had hij financiële maatregelen uitgewerkt om de raden toe te laten zinvol te beslissen.

Hij eindigde met de verklaring: 'Simonet en Cools zijn het hiermee eens.' Ik vroeg hoe Van Eynde en Leburton daarover dachten. 'Die zijn er radicaal tegen', antwoordde Eyskens. En hoe oordeelde hij over de vrees van sommigen dat met de creatie van Vlaamse en Waalse instellingen, bestaande uit parlementsleden, wellicht een permanente frontvorming zou ontstaan in Kamer en Senaat? Hij verwierp die vrees, met een energieke kinverheffing: 'Tindemans, in het parlement behouden de Vlamingen de meerderheid.' Ik keek hem ondervragend in de ogen, maar kon niets lezen in zijn blik. Hij zweeg.

Ik verliet de premier en bleef echter achter met twee vragen. Eyskens was bewonderenswaardig wanneer hij het had over begroting, economie en financiën. Ook toonde hij veel talent bij de afweging van wat politiek onafwendbaar en heilzaam is. Had hij echter de wil om zijn opvattingen door te drukken in het huidige politieke klimaat? Geen politicus van betekenis loopt graag een nederlaag op. Op het gebied van de staatshervorming bewonderde ik zijn engagement, zijn bewogenheid, zijn gevoeligheid. Maar wat was zijn diepe overtuiging in deze materie? Wat was zijn droom inzake de structuur die aan het land moest worden gegeven om uiteindelijk te komen tot - ja tot wat? Ik zou het niet kunnen zeggen.

11
Vogelvangst met zware gevolgen

Op de kabinetsraad van 31 juli 1972 ontstond onvrijwillig een conflict dat me voor de rest van mijn ministerieel bestaan zou blijven achtervolgen. België had, solidair met de Benelux-partners, een internationaal akkoord ondertekend dat het vangen met netten van trekkende zangvogels verbood. In het kader van de Benelux had minister Henri Fayat een gemeenschappelijk besluit onderschreven om deze verbintenis uitvoerbaar te maken en de ministers van Landbouw op te dragen deze maatregel te doen uitvoeren.

Herhaaldelijk was voor Belgische ambassades gemanifesteerd tegen de Belgische passiviteit in deze aangelegenheid. Het ministerie van Landbouw had de kwestie in al haar aspecten onderzocht. Het aanstootgevende van zulke vogelvangst lag in het feit dat de liefhebberij was ontaard in een industriële activiteit. De leeuwerikenpastei kende succes in Parijse restaurants.

Ik had een besluit laten voorbereiden en wilde er de kabinetsraad kennis van geven op 31 juli 1972. De eerste minister, die de politieke implicatie ervan wellicht onderschatte, vond een bespreking overbodig en hief de vergadering op. Om drie uur in de namiddag gaf ik een persconferentie om mijn beleid inzake vogelvangst toe te lichten. Mijn opvattingen werden door de journalisten opvallend goed onthaald en zij zagen er een eerste maatregel in van natuurbehoud.

Op de namiddagzitting van de ministerraad begon vice-premier Cools over de kwestie vragen te stellen. Ik zette het probleem rustig uiteen en legde uit hoe het kwam dat Landbouw uiteindelijk met de uitvoering van een internationale verbintenis was belast. Het was alsof Cools een gedaanteverandering onderging. Ik had hem al meer dan eens in een ‘ontketende toestand’ gezien, maar dit had ik nog nooit meegemaakt. Hij

fulmineerde, dreigde, beriep zich op zijn kiezers, klaagde aan wat ik had gedaan en eiste dat mijn besluit zou worden teruggetrokken.

Ik was verontwaardigd, zowel over de grond van de zaak als over dit onwaardige schouwspel. Ik repliceerde en riep alle argumenten in die tot het verbod hadden geleid. Ik eiste bovendien het recht op besluitvorming op in sectoren waarvoor ik de uitsluitende verantwoordelijkheid droeg, nadat de internationale fase (Harmel) en de Benelux-fase (Fayat) waren doorlopen. Eyskens vroeg me om het dossier nog eens te bekijken. Minister Hanin gaf me gelijk, maar suggereerde om niet alles ineens te doen.

In plaats van met vakantie te vertrekken, ging ik de volgende dag naar Brussel. Ik onderzocht er met mijn directe medewerkers en de bevoegde ambtenaren van 'Waters en Bossen' of er een mogelijkheid kon worden gevonden om uitzonderingen toe te staan op het verbod op de vangst van trekkende zangvogels met netten. Probleem was echter dat de specialisten zich vooral ergerden aan het spannen van Japanse netten tussen bomen. Hoe kon men dan weten hoe dikwijls gedode vogels, trekkende zangvogels en andere, werden verwijderd? En welke vogels werden op die manier gedood?

We kwamen tot het besluit dat er geen afwijkingen konden of mochten worden toegestaan. Ik voelde een storm opsteken. Inmiddels werd ik overstelpt met telegrammen, gelukwensen - een scheldtirade uitgezonderd - en vragen voor interviews, ook van *The Times* en AFP. Nederlandse veeartsen wilden me zelfs een geschenk komen overhandigen.

Op 2 augustus besloot ik André Cools een brief te schrijven. Drie dagen later kreeg ik een antwoord van mijn collega. Hij voorspelde me heibel.

Na Houben ook Eyskens onder schot

Robert Houben kondigde op 8 augustus op een persconferentie zijn ontslag aan als voorzitter van de CVP-PSC. Hij maakte van die gelegenheid gebruik om een soort politiek testament bekend te maken, dat opvallend fris overkwam in de pers. Hij durfde erop wijzen dat regeren zonder programma niet meer mogelijk was, want Onderwijs, Volksgezondheid en Sociale Voorzorg konden ieder voor zich de hele begroting opslokken. *Het Volk* en *La Libre Belgique* brachten hem zowaar hulde. De laatste krant schreef zelfs dat hij een *homme d'idées* was, en geen *homme d'argent*. Meteen was de vraag van de opvolging gesteld.

De volgende dag had ik Houben al aan de telefoon. Hij kon er niet over dat de CVP op haar aanstaande congres opnieuw over de communautaire problemen zou gaan spreken. Ging de partij het gepresteerde werk dan afkeuren? Was de nieuwe CVP-voorzitter Martens daar totaal ongevoelig voor? Wilde men Eyskens veroordelen? Hij maakte zich ook zorgen over de toekomst van Gaston Geens, die we beiden zeer waardeerden. Geens zou trouwens overwegen zijn kandidatuur te stellen voor het nationaal voorzitterschap, waar hij, volgens de uittredende voorzitter dan, een mislukking tegemoet ging. Een nederlaag bij de verkiezing zou de verbittering doen toenemen en hem wellicht doen besluiten de politiek vaarwel te zeggen. Hoe konden we dat verhinderen?

Houben deelde me ook nog mee dat Jos Van Eynde met hem een afspraak wilde maken in verband met de schoolpactcommissie. Hij had van de gelegenheid gebruik gemaakt om te zeggen dat diens ontslag hem onaangenaam had getroffen. ‘De solidariteit van de veroordeelden’, ironiseerde Houben. Maar een seconde later vertelde hij me alweer over zijn zorgen inzake de communautaire ontwikkeling. Hij wilde weten van wie het voorstel kwam om juist deze thema's voor het CVP-congres te agenderen. Waar wilden die ondergrondse activisten naartoe?

Ik kreeg ook nog Charles-Ferdinand Nothomb op bezoek. Uitzonderlijk scheen hij wat last te hebben om zijn woorden te vinden. Hij bekende dat het moeilijk was om juist te formuleren waarvoor hij was gekomen. Moest ik hem aanmoedigen? Uiteindelijk vertelde hij me van oordeel te zijn dat Eyskens in het najaar moest worden vervangen. Wie zou er dan premier worden? ‘Tindemans’, zei Nothomb. Plots leken de woorden zijn mond makkelijker te verlaten, want hij somde op welke feiten en overwegingen hem tot dat oordeel hadden bewogen. Hij vroeg me wat ik erover dacht.

Nu was deze wispelturige man wel de laatste aan wie ik mijn diepste gedachten wilde opbiechten. Ik wees hem op de uitzonderlijke kwaliteiten van Gaston Eyskens. De vervanging van zulke man betekende roepen om herrie. Hoe kon men Eyskens trouwens verplichten te vertrekken? Hoe kon men een eigen kandidaat-opvolger voorstellen? De socialisten zouden dat niet zomaar slikken. Speelden Leburton, Cools en Simonet niet met andere plannen? En ik liet dan nog na om over de leden van de eigen partij te spreken. Bovendien zaten we op dit ogenblik in de knel met de communautaire betwistingen. Wat zou daarmee gebeuren? Wie werd er nationaal voorzitter van de CVP-PSC?

Nothomb meende me nog te imponeren door me te vertellen dat Frank Swaelen eropuit was die post te veroveren. Na zijn vertrek had Nothomb voldoende stof om over na te denken. Hij had wel veel lef, die jonge Waalse voorzitter, maar hoe zat het met de verantwoordelijkheidszin?

Enkele dagen later wilde Robert Vandekerckhove me bewijzen hoe groot zijn gastvrijheid wel was en hij deed dit op een voorbeeldige wijze. Hij die doorgaans een vaderlijk, ietwat geforceerd optimisme aan de dag legde, kon evenwel zijn pessimisme niet verbergen. Hij klaagde erover nergens begrip te vinden voor de betekenis van de cultuurraden. Niet bij de voorzitters van Kamer of Senaat, evenmin bij de eerste minister. De evolutie binnen de CVP maakte hem zeer ongerust. Martens zocht alleen contact met jongeren, of met mensen die geen enkele verantwoordelijkheid droegen. En wat de nieuwe communautaire voorstellen betrof, vroeg hij zich af of zijn positie als voorzitter van de cultuurraad niet totaal zou worden ondermijnd. Zou hij niet beter zijn ontslag indienen? Hij was ervan overtuigd dat Houben als nationaal voorzitter was weggegaan omdat hij geen verantwoordelijkheid wilde dragen in de aangekondigde congressen.

Inmiddels raakte half augustus bekend dat de vogelvangers gingen betogen in West-Vlaanderen, Verviers en Brussel. Vice-premier Cools zou er ook in opstappen ‘tegen de minister van Landbouw’.

Ik bracht de nacht door in Oostduinkerke en werd de volgende morgen gewekt door de BOB. De vogelvangers hadden allerlei leuzen op de grond gekalkt, tot aan mijn voordeur. De rijkswacht kwam vragen of ik soms dreigbrieven had ontvangen. Dit was inderdaad het geval. Briefschrijvers voorspelden allerlei gewelddaden op mij en mijn gezin, zelfs ‘brandwonden tot in de derde graad’. Er werd me dan ook aangeraden om de kinderen niet meer thuis te laten overnachten. Wat later vernam ik dat ook in Edegem veiligheidsmaatregelen waren genomen en dat de provinciegouverneur mijn veiligheid probeerde te versterken.

Op de kabinetsraad van 1 september ging het er weer wild aan toe in verband met de vogelvangst. Cools riep, tierde, en dreigde. Pierre Harmel poogde te bemiddelen en stelde voor de vangst van zingende trekvogels toe te laten, maar de handel ervan te verbieden. Ik zag me verplicht hem eraan te herinneren dat een brief van de minister van Buitenlandse Zaken had doorgewogen bij de voorbereiding van het betwiste ministerieel

besluit. Hij had al lang aangedrongen om maatregelen tegen de vogelvangst te treffen opdat onze ambassades zouden worden verlost van de vele protesten tegen de Belgische houding aangaande het probleem. Eyskens bleef raadselachtig. Voor de bijeenkomst had hij me nog in vertrouwen gevraagd hoe ik de politieke toestand zag.

Yellowstone Park

Van 17 tot 21 september 1972 werd in het wereldwijd bekende Yellowstone Park in de Verenigde Staten een congres gehouden over 'Landbouw en Leefmilieu'. De grootste specialisten zouden er het woord voeren. Het was in zekere zin de eerste grote confrontatie tussen twee werelden, 'landbouw' en 'ecologie'. De laatste zou mettertijd meer en meer aan betekenis winnen. Een minister van Landbouw die de toekomst wilde voorbereiden, was wel verplicht aan deze ontmoeting deel te nemen. Ik had me laten inschrijven samen met mijn kabinetschef Jacques de Bruycker. We vlogen naar Denver en vandaar met een klein toestel naar het reservaat. Ik kon deze reis combineren met een voordracht aan de befaamde Council on Foreign Relations te New York.

Vanaf onze aankomst in Yellowstone Park voelden we ons in de bevreemdende sfeer gedompeld van de ongerepte natuur, met bossen, meren, dieren en geisers. De Old Faithful spuwde, regelmatig als een klok, zijn water in de lucht. De blokhutten riepen een herinnering op aan de pioniers van het Wilde Westen en de meestal onzichtbare aanwezigheid van buffels, elanden en beren bezorgden ons een prikkelend gevoel van onveiligheid en avontuur. Een Twilight Safari verloste de bezoeker van vele vooroordelen. Al snel stelde ik vast dat ook deze paradijselijke regio had af te rekenen met problemen. De buffels waren aangetast door de brucellose. De Amerikaanse veetelers drongen aan op de doding van de besmette dieren, terwijl de profeten van het natuurbehoud ervoor pleitten de kwaal te laten uitzieken en na te gaan hoe de natuur zichzelf zou redden. Mijn aandacht voor veeziekten werd hierdoor nog verscherpt.

De vergaderingen van het congres vonden plaats in een reusachtige blokhut, waarin ook een telefooncentrale was gevestigd. De gasten waren ondergebracht in hutten, die groepsgewijs, als kleine nederzettingen, verspreid lagen over een vrij grote oppervlakte. Ik bivakkeerde ook in zulk een honk.

De derde nacht werd ik gewekt door een gebonk op de deur van mijn keet. ‘Telephone call from State Department Washington D.C.’, hoorde ik. Door een raampje zag ik de man van het registratiebureau. Hij zette me aan tot spoed en maakte zelf snel rechtsomkeer. Het was zes uur. Ik trok vliegensvlug wat kleren aan en liep door de regen naar het kantoortje, zorgvuldig uitkijkend of er geen dier de weg kwam versperren. In het hoofdkwartier wist men mij te vertellen dat na verloop van dertig minuten een oproep zou volgen. Wat betekende dit? State Department liet me weten dat ik werd opgeroepen om Brussel te bellen tussen negen en elf uur. Mijn hart bonsde. Ik had slecht geslapen en er kwamen vreemde vragen op me af. Was er thuis iets gebeurd? Ging het over de regering? Hield het verband met de vogelvangst?

Toen ik om tien uur de eerste minister aan de telefoon kreeg wist ik dadelijk waar het om ging. De socialisten koppelden de begroting aan de vogelvangst. Pierre Harmel had een voorstel gedaan waarvan hij dacht dat het een compromis betekende: de vangst van trekkende zangvogels zou worden toegelaten met netten van ten hoogste een vierkante meter. Tot mijn verbazing commentarieerde Eyskens zelf zijn verhaal en zei dat het pure chantage was, maar hij zei: ‘Schrik niet, ik ben niet boos op u.’ Dit opmerkelijke zinnetje deed me nadenken. Hij voegde er ook nog aan toe, uitzonderlijk in zijn Leuvens dialect: ‘Da's hier nen bazaar!’ Hij vertelde ook nog dat de Raad van State het wetsontwerp betreffende de Voer onwettig had verklaard.

Voor de vogelvangst kon ik toch moeilijk vanuit Amerika capituleren. Bovendien kende ik niet alle elementen van de huidige betwisting. Kon het debat niet worden uitgesteld tot aan mijn terugkeer? Volgens de premier was dat niet houdbaar. In die voorwaarden bleef ik bij mijn standpunt en verklaarde me zelfs bereid de regering te verlaten. Eyskens antwoordde alleen maar: ‘Allez, vermaak u goed.’

Een tijd later kwam onze consul-generaal uit Houston me vragen of ik de premier wilde opbellen omstreeks zes uur in de avond, Belgische tijd, of later bij hem thuis in Leuven. Ook Ernemann, onze consul-generaal in New York, telefoneerde me nog, maar dat was om me de details mee te delen over mijn spreekbeurt bij de Council on Foreign Relations.

Eyskens vertelde me dat ‘men’ mijn aanwezigheid eiste op een vergadering tijdens het weekend. ‘Is dat mogelijk?’ vroeg hij. Ik zei hem dat mijn speech te New York was geprogrammeerd voor maandagavond. ‘Kunt u dan woensdag op het ministercomité voor Eonomische en Sociale Coördinatie aanwezig zijn?’ Ik antwoordde positief. ‘Ik kan de

vlucht zo kiezen dat ik woensdag om tien uur 's morgens in Brussel aankom.' De premier deelde me nog mee dat de situatie erg precair was: 'De PSC wil nu een grondwetsherziening!'

Met een groene Ranger reden we naar Denver en verder ging de tocht naar New York, waar Ernemann me opwachtte. Op 25 september voerde de consul-generaal me naar de Council, waar ik werd ontvangen door Robert Murphy, die de vergadering zou voorzitten. Murphy was de man die in de jaren veertig de Amerikaanse diplomatie in Europa en Noord-Afrika had geleid. Hij had zijn belevenissen te boek gesteld onder de titel *A Diplomat among Warriors*, een schitterend werk overigens. De auteur was ook nog ambassadeur in België geweest, na de oorlog, en zijn beschouwingen over ons land verdienen het nog altijd te worden gelezen. De talrijk opgekomen aanwezigen luisterden aandachtig toen ik het woord nam en nadien werden er nog heel wat vragen op me afgevuurd.

Ik werd die namiddag ook nog ontvangen door Nelson Rockefeller. Voor een man van 64 zag hij er opvallend jong uit. Het werd gelukkig geen officiële ontmoeting. Hij onderhield me over de begroting in de diverse bestuurslagen, met name regering, staat, district, country en city. Ook had hij het over leefmilieu, transport en criminaliteit. Op mijn vraag of hij Secretary of State zou worden, antwoordde hij negatief. De verhouding tussen Kissinger en Nixon was immers al te goed en bovendien wenste die laatste zelf de leiding van het buitenlands beleid in handen te houden. Dit was ten minste duidelijke taal!

Vervolgens spoedde ik me naar de Association of the Bar, waar ik een speech moest improviseren als antwoord op wat de voorzitter had gezegd over *law firms* in Europa en de reciprociteit tussen de Europese en de Amerikaanse regelingen. Ten slotte was er nog een gesprek met George Ball, een bekende naam uit de politiek, die goede relaties had gehad met Jean Monnet.

Terug op mijn kamer vond ik een boodschap van mijn vriend John Rielly, een der beste kenners van de economische, sociale en politieke wereld in West-Europa. Hij was bijzonder goed thuis in België. Rielly nodigde me uit om naar Chicago te komen - hij woonde daar - om ook daar een spreekbeurt te houden bij de Council on Foreign Relations. Helaas, het zou er niet van komen.

Op dinsdag zou ik naar Brussel vertrekken. 's Middags lunchte ik nog bij Ernemann, met Robert Murphy, ambassadeur Yost - die interessante

dingen vertelde over Marokko - en Andrew Pierre, de specialist defensieproblemen.

Om drie uur bracht ik een bezoek aan de Nobelprijswinnaar, professor René Dubost. Deze man had, samen met Barbara Ward, het basisrapport geschreven voor de Conferentie van Stockholm over Leefmilieu en Natuurbehoud. Uiteraard wilde ik van hem, de grote specialist, vernemen wat hij van de vangst van trekkende zangvogels dacht. Maar ook over de jacht in het algemeen wenste ik zijn oordeel te kennen. In België beweerden sommigen immers dat een verbod op de vogelvangst ook een bestrijding van de jacht in het algemeen moest inhouden. Zij stelden de vogelvangst voor als 'la chasse du pauvre', de jacht van de kleine man.

Dubost, in zijn sobere professorenkamer vol boeken, maakte een treffende vergelijking tussen Franciscus en Benedictus. De eerste wilde de natuur laten evolueren volgens haar eigen wetmatigheid en gevoeligheid, de tweede aarzelde niet de natuur te bewerken. Benedictus schiep aldus nijverheid, maar - dat benadrukte hij bijzonder sterk - altijd met een grote zin voor verantwoordelijkheid. Ik heb nadien deze filosofie meer dan eens in een spreekbeurt uiteengezet en altijd met succes.

Eindelijk kon ik naar huis. Op de luchthaven kocht ik nog het laatste boek van staatssecretaris Dean Acheson en vervolgens bracht een jumbo me over de oceaan.

Bij mijn aankomst te Brussel stonden mijn vrouw, staatssecretaris Steverlynck, en mijn uitstekende adjunct-kabinetschef Crohain me op te wachten. Ik haastte mij naar de bijeenkomst van het ministercomité voor Economische en Sociale Coördinatie. Simonet voerde al dadelijk het woord over het verband tussen vogelvangst en middenstandsproblemen. Een verband waar hij als cynicus overigens zelf niet in geloofde.

Toen ik het woord kreeg, vertelde ik nog maar eens hoe het probleem was ontstaan op internationaal vlak, hoe we dat hadden opgelost door de ondertekening van een akkoord, hoe voor de uitvoering ervan een Benelux-besluit was genomen, en waarom Landbouw dit moest uitvoeren. En ik herhaalde: 'De vangst met netten van trekkende zangvogels.' Het hielp blijkbaar niet veel. Onder het voorzitterschap van Vanden Boeynants zou er een werkgroep worden opgericht om een oplossing te vinden voor de middenstandsproblemen. Daarbij werd de vogelvangst niet vermeld.

De Waalse landbouworganisatie Alliance Agricole hield op 1 oktober haar jaarlijkse vergadering te Hannut. Ik had de uitnodiging aanvaard om bij die gelegenheid een toespraak te houden. Toen we met de wagen

Hannut naderden, merkten we op dat voorstanders van de vogelvangst de straten hadden volgekalkt. Vanaf de hoofdweg van Hannut liep er een smal dreefje naar het college waar de vergadering zou plaatshebben. In het midden van de straat stond een politieagent aan wie ik nog vroeg of dit de juiste toegangsweg was tot het lokaal waar ik werd verwacht. Hij antwoordde bevestigend. Een eindje verder, rechts op de straat, zag ik enkele wagens van de rijkswacht.

We reden verder. Maar we waren het veldwegje nog niet in of enkele tientallen mannen kwamen achter ons gelopen en in de straat keerden schijnbaar achteloze wandelaars zich om en omsingelden de wagen. Het gaf een akelig gevoel in een auto te zitten waarvan men probeerde de portieren open te wringen - gelukkig vergeefs, want ze waren gesloten. Een woedende bende beukte in op de wagen, de antenne werd afgebroken en de lichten werden ingeslagen. Ten slotte probeerden de mannen de wagen te doen kantelen. Wat moesten we doen? Vooruitrijden kon ongelukken veroorzaken en de haat nog doen stijgen.

Ik vroeg aan Edward, de chauffeur, zo mogelijk, centimeter per centimeter achteruit te rijden. Hij deed dat en we wonnen grond. Terug aan de baan namen we een bocht en sloegen de richting in naar huis. De politieman op straat bewoog niet. Uit de busjes van de rijkswacht zag ik één ordehandhaver stappen die niet eens in onze richting kwam. Ietwat verder werden we ingehaald door een wagen. De chauffeur gaf me een wenk om te stoppen. Het was een journalist van *La Libre Belgique*. ‘Alle ingangen van het College zijn geblokkeerd’, wist hij te melden. We reden tot aan een herberg. Daar telefoneerde ik naar het college zonder daarbij te zeggen wie ik was en ik stelde de onschuldige vraag of de Alliance Agricole in de school vergaderde. ‘Oh, meneer’, zei een mannenstem. ‘De zaal zit vol manifestanten, zelfs minister Tindemans kon niet binnenkomen.’

Die avond telefoneerde de voorzitter van de Alliance Agricole om te zeggen dat de rustverstoorders niet van de streek waren. Zij kwamen van Seraing en behoorden tot de knokploegen van Luikse politieke mandatarissen.

12
Het einde van Gaston Eyskens

Het nieuwe 'schooljaar' van de regering was in 1972 slecht begonnen. Het kernkabinet was al dadelijk verplicht de kritiek van de Raad van State op het Voerontwerp te onderzoeken. De Waalse socialisten aanvaardden immers niet dat de zinsnede 'behorende tot het Nederlandse taalgebied' ook gevolgen zou hebben op de taal van het diploma van het gemeentepersoneel. Ik moest vechten tegen mezelf om geen *Schadenfreude* te hebben. Onder de vorige regering was de tekst-Dehousse aangenomen - een juridisch monster! - die geen product was van een samenwerking tussen de twee ministers van Gemeenschapszaken. Nadien was de premier nog verplicht geweest de 'eenzijdige' tekst wat uit te zuiveren. Nu bleek men eens te meer vast te zitten.

Bij de CVP had men een kleine partijraad opgericht om in moeilijke situaties een standpunt in te nemen. De raad bestond uit een veertigtal bestuursleden, mandatarissen en ministers en vergaderde doorgaans te Mechelen. De Voer dwong de partijleiding deze Veertig opnieuw bijeen te roepen, want de onweerswolken stapelden zich op. De raad besloot unaniem om enkel wijzigingen in de Voertekst te aanvaarden, wanneer hetzelfde gebeurde voor het regime van Komen-Waasten en wanneer er over de faciliteiten in de taalgrensgemeenten mocht worden gesproken.

Minister van Binnenlandse Zaken Renaat van Elslande, geïnterpelleerd door Cools over deze bijeenkomst, deelde de houding van de CVP mee. De socialistische vice-premier pareerde het standpunt met de woorden: 'Dan heeft het geen zin meer over het Voerontwerp te spreken.' Wel werd 'Brussel' opgeworpen, want Simonet had onlangs verklaringen afgelegd die onder meer het Brusselse gebied uitbreidden tot buiten de grenzen van de bekende negentien gemeenten.

Ondertussen werden er ook particuliere gesprekken gevoerd. Houben stuurde me een vragenlijstje: 'Kan een status-quo worden overwogen

door geen verandering aan het Voerontwerp, noch aan artikel 107 quater inzake gewestvorming, aan te nemen? Kan men het Voerontwerp alleen laten goedkeuren?' Hijzelf zag daartoe geen kans. 'Kan men proberen alles in een enkel pakket te stoppen, "globaliseren"?' Maar op welk punt konden we dan toegevingen toestaan? 'Kan men een crisis uitlokken? Met welk resultaat? Wil Leburton eerste minister worden? Is hij gehaast of niet?'

Nu veranderden de Veertig hun tactiek. Zij lieten zich overtuigen dat een aanpassing van het Voerontwerp van Dehousse mogelijk was, om het vervolgens in te dienen in het parlement, maar samen met een ontwerp over de gewesten. Over beide onderwerpen zou men het parlement wijselijk laten debatteren.

Cools had daar iets van vernomen en ondervroeg me erover. Hij gaf zelfs - en vrij onverwacht - lof aan Simonet. Hij beweerde dat de socialisten twee ministers wilden vervangen. Was de CVP tot een soortgelijke operatie bereid? En de PSC? Had hij niet gehoord dat Theo Lefèvre een benoeming in Leuven zou krijgen? En door wie werd Antoon Steverlynck gesteund? In de partij oordeelde men dat er groot nieuws stak in deze vraagstelling.

Dit leidde op 6 november 1972 tot een samenkomst in Steenokkerzeel van de topmensen van de CVP-PSC, evenwel zonder de fractieleiders. Van Elslande en Vandekerckhove onderstreepten sterk dat de tweederde meerderheid die nodig was om de Grondwet te wijzigen slechts kon worden verkregen met een regering gebaseerd op drie componenten.

Met twee politieke partners zag ik maar twee mogelijkheden: aanpassing van het Voerontwerp en vervolgens een vrij parlementair debat. Nog beter echter zou de koppeling zijn van het Voerontwerp aan de gewestvorming. Met drie partijen kon men onderhandelen over bepaalde 'oplossingen' waarvoor een tweederde meerderheid onmisbaar was. Martens repliceerde dat het parlement tot geen serieus werk meer in staat was. Nothomb wilde ook nog een duit in het zakje doen en decreteerde nu dat Gaston Eyskens premier zou blijven, met Edmond Leburton als vice-premier.

's Namiddags kwamen twee delegaties samen, socialisten en christendemocraten, voor een soort beslissende confrontatie. Het begon echter slecht, Cools arriveerde immers veel te laat. Eyskens had een mooie inleiding voorbereid, die echter door het lange wachten minder overtuigend klonk. In zijn uiteenzetting had hij het over de prestaties van de regering en over wat er haar nog stond te wachten. De socialistische covoorzitter

Jos van Eynde repliceerde dat er echter tussen de BSP en de regering geen conflict bestond, wel tussen de CVP en de PSC. Daarna werd het woelig. Ook Vanden Boeynants nam het woord, speelde de man van goede wil en deed een voorstel dat vier punten omvatte en moest leiden tot een overeenkomst tussen alle partijen: een wet met gewone meerderheid voor de Voer, een project voor de gewestvorming (artikel 107 quater), een akkoord over het Schoolpact en de culturele autonomie.

Van Eynde vroeg het woord: 'Werd de regering op de top van de CVP-PSC in Steenokkerzeel veroordeeld?' Het antwoord was ontkennend.

Daarop hernam Wilfried Martens de idee om een ontwerp in te dienen voor discussie in het parlement. Vanden Boeynants kwam terug 'op persoonlijke titel' met een nieuw voorstel, met name een wet met gewone meerderheid die de Voer onder voogdij van Binnenlandse Zaken zou brengen. Zij zou ook ruime faciliteiten op administratief en onderwijsgebied bevatten. Ook Waasten en Komen zouden 'brede' faciliteiten verkrijgen. Bovendien zou men nagaan in welke taalgrensgemeenten faciliteiten konden worden afgeschaft. De regering zou ook een ontwerp voor artikel 107 quater voorbereiden. De BSP vroeg of Martens daarmee kon instemmen en na een zichtbare aarzeling antwoordde deze bevestigend. Een onderbreking leek noodzakelijk, maar Martens wilde nog een correctie aanbrengen aan zijn instemming: 'Artikel 107 quater moet deel uitmaken van het pakket.'

Na een pauze verklaarde de socialistische covoorzitter Edmond Leburton dat hij bepaalde 'zaken' zou onderzoeken. Hij nam anderzijds akte van wat er werd voorgesteld. Er bleef echter een aantal vragen onbeantwoord: 'Wat doen we met de overige moeilijkheden? Hoe regelen we de schoolkwesties en de culturele autonomie? Hoe bestuderen we artikel 107 quater?' Het eerste pakket moest in ieder geval voor 15 december 1972 zijn geregeld. Cools zei plots dat hij schrok van de eendracht binnen de CVP-PSC. Niemand reageerde. Ik ging naar huis met het bittere gevoel dat de positie van Eyskens ondermijnd was, en dat de strijd om het premierschap tussen Leburton en Vanden Boeynants was begonnen.

Nu was de CVP verplicht positie te kiezen over de voorstellen van Vanden Boeynants en de reactie van Leburton. Bij de eerste delegatie sloten nu ook Raf Hulpiau, Jos Chabert, Frans van Mechelen, André Vlerick en Pol Marck aan. De kritiek op de voorstellen kwam dadelijk los. Waar zat de reciprociteit? Waar bleef de gewestvorming? Wie kon leven met de houding van Cools, die iedereen beledigde, en de willekeur van

Nothomb, die voortdurend met iets nieuws voor de dag kwam? Van Mechelen zag nochtans brood in de ideeën van Vanden Boeynants. Vlerick betoogde dat hij van de Voer verlost wilde worden. Chabert sloeg een dramatische toon aan. Martens wond zich op en herhaalde voortdurend achter de ideeën te staan zonder daarbij te vermelden dat hij al 'op persoonlijke titel' had toegezegd. We gingen uiteen zonder beslissing, gelaten wachtend op wat komen ging.

Na de kabinetsraad van die week kwam het overlegcomité CVP-PSC nog samen. Nothomb verwierp het plan dat Vanden Boeynants op de 'top' had voorgesteld, gesteund door Califice. Na een verhitte discussie leek het of Vanden Boeynants het had gehaald.

Maar zijn kansen keerden: alles hing immers af van de voorwaarde dat het kiesarrondissement Brussel niet mocht worden gesplitst. Die eis dwong de CVP tot een kort apart overleg. Van Elslande, eigenlijk met een lichte voorkeur voor van Vanden Boeynants, wist te zeggen dat zulke opdeling waarschijnlijk nadelig zou uitvallen voor het aantal Vlaamse verkozenen in Brussel, maar dat alle CVP-afdelingen uit het Brusselse erom vroegen. De Saeger zag onaanvaardbare consequenties in het behoud van één kiesarrondissement, als morgen de provincie Brabant uit drie delen zou bestaan. Een splitsing was dus onvermijdelijk.

We keerden terug naar onze Franstalige politieke vrienden, maar op mijn weg daarheen werd ik even opgehouden door mijn kabinetschef, die me dringende stukken kwam laten tekenen. Toen ik de vergaderzaal binnenkwam, was het al gebeurd: de breuk was onvermijdelijk. Vooral Nothomb reageerde zeer nijdig. Hij kondigde aan niet naar de 'top' met de socialisten te komen, die gepland was voor de volgende dag. Het was gedaan met palaveren. Toen we uit elkaar gingen richtte Van Elslande zich nog tot mij: 'Maak jij een drieledige regering en laat mij naar Buitenlandse Zaken gaan.' Het is verrassend hoe snel ambities groeien in dagen van politieke hoogspanning.

Toch kreeg ik nog een telefonische uitnodiging om op 11 november naar het restaurant *La Couronne* te komen alvorens op de top met de coalitiepartners te verschijnen. Daar kwamen we tot de overtuiging dat de socialisten eerst behoorden te spreken. Zij hadden toch om bedenktijd gevraagd? Als ze de voorstellen aannamen, moest de gewestvorming onmiddellijk worden opgeworpen, want die kwestie maakte deel uit van het pakket. Kwam evenwel Leburton, naar gewoonte, met kronkelige tegenvoorstellen, dan was het onze beurt om bedenktijd te vragen. Deze tactiek liet ook de PSC toe, zonder al te veel gezichtsverlies, de

ontmoeting bij te wonen. Deze boodschap werd aan Eyskens overgemaakt. Het verliep natuurlijk anders.

De socialisten wensten te weten of het voorstel van Vanden Boeynants namens de CVP-PSC was geformuleerd. Het antwoord op deze vraag moest tijdens een onderbreking worden uitgemaakt. Daar pakte Nothomb, die dan toch was opgedaagd, weer uit met nieuwe 'compensaties'. Maar terug aan de onderhandelingstafel met de socialisten, sprak hij zich uit tegen een regeringscrisis. Het opportunisme van die man kende geen grenzen! We merkten eveneens op dat Simonet geen pogingen meer deed om Leburton met een voet in de stijgbeugel te helpen.

Toen we aan de eettafel zaten sloeg warempel de stemming om. Men kwam er zelfs toe grapjes te vertellen. Maar dat was zonder Leburton gerekend. Hij bedierf de sfeer door op het einde te verklaren dat reciprociteit met Komen-Waasten onaanvaardbaar was voor hem. Léon Hurez, zijn politieke butler, sprong hem onmiddellijk luidkeels bij. De CVP-ministers oordeelden dat nu voor de eerste minister het ogenblik was aangebroken om op te treden. Leburton had immers een mogelijke overeenkomst verkwanseld. Nothomb lanceerde onbespreekbare voorstellen. Waar gingen we naartoe?

Weer volgde een schorsing, die de socialistische voorman toeliet zijn laatste manoeuvre te maken: de regering zou een globaal voorstel ter tafel brengen, evenwel binnen het raam van het regeerakkoord. Niemand begreep wat dat betekende. Met een dergelijke tekst kon hij alle kanten uit! Men verdacht er hem onmiddellijk van de boel te willen kelderen om met deze 'uitkomst' een regering te vormen. Eyskens interpreteerde dat standpunt als volgt: 'De regering moet een "globaal" voorstel doen. Daarover zullen de partners zich uitspreken. Als de regering niet tot een voorstel komt, dan treedt ze af.'

Premier waagt forcing

Tien ministers werden ermee belast een regeringsprogramma uit te werken. Vanaf het begin werd er getwist over de Voer, de gewestvorming en de bijzondere meerderheid om artikel 107 quater goed te keuren. Zeer spoedig bleek Hurez de spelbreker te zijn. Hij gedroeg zich als een fanaticus, zonder enig begrip voor de problemen. Eyskens op zijn beurt liet zich duidelijk inspireren door zijn tactiek uit 1970: de premier zou de verantwoordelijkheid op zich nemen voor een programmatische verklaring.

Tegelijkertijd gaf hij de indruk met onaangename, uitzichtloze vergaderingen niet verder te willen gaan. Het kwam me zelfs voor dat het hem tegenstond zijn laatste politieke jaren op die manier te moeten verknoeien. Hij had daar genoeg van.

Op 19 november 1972 stelde hij voor om naar het parlement te gaan met volgende elementen: voor de Vlamingen in de gemeenten Houtem en Ploegsteert, in het kanton Komen-Waasten, dezelfde ruimere taalfaciliteiten als voor de Franstaligen in de Voer; benoeming van provincieraadsleden in de Gewestraden; aanduiding van een executieve door een meerderheid; over de financiële weerslag of de afbakening geen woord. Ook somde hij nog andere oude problemen op, onder meer de fusie van gemeenten en de toepassing van de taalwetten in Brussel. De socialisten stemden daar dadelijk mee in. Aan de kant van de christen-democraten werd uiteindelijk voorzichtig geformuleerd wat al overeengekomen was.

We voelden maar al te goed hoe we gedwongen werden te laveren tussen onze waardering voor de eerste minister en onze geloofwaardigheid als Vlaamse christen-democraten. De CVP wenste wederkerigheid voor de volledige enclave Komen-Waasten en niet enkel voor twee dorpen. Voor de gewestvorming bleven de twee stekelige kwesties, financiering en begrenzing, onopgelost. Werd er van een grote, verlossende verklaring niet meer verwacht? Het leek of het debat voorgoed was beëindigd. De vergadering werd opgeheven.

Houben, Van Elslande, Vandekerckhove, Martens en ik kwamen nadien nog eens bijeen, evenwel zonder de fractieleiders Chabert en Hulpiau, die ervan verdacht werden voorstander van een crisis te zijn. We werden het allen eens: het voorstel-Eyskens kon niet door de beugel. De enige uitweg was een terugkeer naar de stellingen van Vanden Boeynants voor de Voer. Zonder precisering van de gewestvorming verloren we alle geloofwaardigheid. Er moest vooral een antwoord worden gezocht op de vraag waar we de tweederde meerderheid zouden halen. De Saeger, die wat later arriveerde, deelde onze mening.

Op 20 november werd ik bij de premier verwacht om zes uur 's avonds voor de vergadering van de tien ministers belast met de communautaire problemen. Daar vernam ik dat Van Elslande geveld was door de griep en niet kon komen. Een uur geleden verliet ik hem en nu liet hij verstek gaan. De uitdrukking ‘diplomatieke ziekte’ kwam spontaan op mijn lippen.

‘Hoe reageerde de CVP op de verklaring van de premier?’ luidde de eerste vraag van de socialisten. De reactie op mijn antwoord was hevig. Het Voervoorstel van Vanden Boeynants werd categorisch verworpen, van

precisering inzake de gewestvorming kon geen sprake zijn, op de bijzondere meerderheid kon worden gewacht. Ik pleitte nog even voor een vrije parlementaire behandeling, maar Willy Claes vond zoiets zeer gevaarlijk; in het parlement kon men geen vertrouwen hebben en met een dergelijke tactiek zouden Vlamingen en Walen trouwens pal tegenover elkaar komen te staan. Simonet vond dat laatste juist goed, aangezien dat zou aantonen hoe onoplosbaar sommige problemen waren, zo ingewikkeld dat zelfs federalisten van diverse pluimage er geen oplossing voor konden vinden.

Ten slotte besloot Eyskens de regering de volgende dag bijeen te roepen en zijn verklaring toch af te leggen in het parlement. Ik schrok van die taal. Was het zijn bedoeling om zijn ministers te verplichten tot een keuze tussen loyaliteit aan de eerste minister en *fair play* met de fractie? Zocht hij bewust een einde? De volgende dag begonnen de besprekingen in de regering al om halfnegen in de ochtend. Net voor de vergadering hadden De Saeger, Van Elslande en ik nog een onderhoud met de premier. We hadden het over de sfeer binnen de partij en bespraken de standpunten waarover we het allen eens waren. We drongen ook sterk bij hem aan ons niet in een positie te wringen die ons eventueel zou verplichten tot stellingname tegen hem.

De vergadering was aartsvervelend. Een aantal ministers en de staatssecretarissen hadden de vele vorige vergaderingen niet meegemaakt en achtten zich nu geroepen de geschiedenis te verduidelijken en ‘hun oplossing’, vol goede wil, bekend te maken. Dat duurde allemaal erg lang en leidde echter niet tot nieuwe ideeën. De socialisten vroegen om een schorsing. Bij de hervatting van de vergadering stelden zij voor dat de regering haar ontslag aan de koning zou aanbieden, na een korte verklaring in het parlement.

Enkele regeringsleden wezen op gevaren allerhande die het land bedreigden en op het onbekende dat ons te wachten stond. Er werd dan ook besloten om opnieuw bijeen te komen. De vergadering werd gepland voor dezelfde namiddag.

's Middags lunchte ik met het Dagelijks Bestuur van de CVP. Van Elslande zag er verslagen uit en De Saeger reageerde korzeliger dan ooit. Om kwart voor drie nam ik nog even contact op met de PSC. Ook daar heerste verwarring.

Terug in de regering verraste Eyskens ons met een voorstel dat afweek van zijn vroegere tekst. Hij wilde nu Houtem en Ploegsteert uit het kanton Komen-Waasten lichten en hun hetzelfde regime als de Voer toebedelen. Wat de gewesten betrof, zou een ontwerp voor artikel 107

quater worden gemaakt, na raadpleging echter van de drie economische raden over de afbakening van het Brusselse gewest. Met die voorstellen wilde Eyskens naar de parlementsfracties gaan.

Namens de CVP-ministers werd hem tweemaal gezegd dat hij meer succes zou hebben indien hij de volledige enclave Komen-Waasten als tegenhanger van de Voer zou beschouwen. Na de korte beraadslaging bij de socialisten werd de situatie plots dramatisch. Immers, zij aanvaardden het voorstel van Eyskens. Nu stonden de CVP-ministers voor de keuze: capituleren of Eyskens afkeuren. We hadden Eyskens bezworen ons nooit in zulke toestand te brengen.

In dat klimaat van onzekerheid over de toekomst van de regering, schorste de premier de vergadering. Ik ging nog naar het Bureau van de CVP. De Saeger weigerde mee te gaan en Van Elslande vertrok naar huis. Ik moest er verslag uitbrengen over de gebeurtenissen. Van Mechelen en Vlerick wilden al dadelijk de voorstellen van Eyskens verdedigen, maar ondervonden daarbij tegenstand. Sommige vlijtige krantenlezers wilden het partijbestuur overtuigen dat met een 'oui, mais'-politiek alles kon worden gered. Zij vergaten echter dat de eerste minister naar het parlement wilde gaan en dat zijn optreden daar zou eindigen met een stemming. Dat was ook zo in de Tweekerkenstraat. Dertien leden aanvaardden het voorstel-Eyskens, acht stemden tegen.

Ik had een te hoge dunk van Eyskens om kwaad op hem te zijn, maar ik was diep geschokt door deze ongelukkige afloop van een grote carrière. Ik vroeg me af waarom hij zo had gehandeld en waarom hij het tot tweedracht had laten komen in de partij. Nog wel over communautaire problemen! Zijn politiek van de laatste weken had onvermijdelijk tot deze tegenstelling tussen ministers en fractie geleid. Hij had zijn vrienden tegen de muur gezet, had zijn gebrek aan vertrouwen in het parlement te veel laten doorschemeren. Voelde hij zich bedreigd en zocht hij een rechtvaardiging voor een ontslag?

Jos Chabert en Raf Hulpiau, fractieleiders van de CVP, de ene in de Kamer, de andere in de Senaat, werden ermee belast bij de premier verslag uit te brengen over de gebeurtenissen in het bestuur. Zulke opdracht was traditioneel aan de functie van fractieleider verbonden. Als ik dit toch vermeld, vindt de beschouwing haar oorsprong in de geruchten die na die bijeenkomst de ronde deden. Het gedrag van Eyskens na het bezoek kon inderdaad eigenaardig worden genoemd en vrij ongewoon voor zulk karaktervol man. Wat hadden de fractieleiders gezegd? Wat hadden zij hem voorgehouden? Hadden zij invloed gehad op zijn gedrag?

Op 22 november, de dag na de stemming in het hoofdkwartier van de CVP, verscheen Gaston Eyskens in een lokaal in het senaatsgebouw voor de verenigde fracties van zijn partij. Hij schetste kort de problemen en zette zijn voorstellen uiteen. Het viel op dat hij nogal vaag bleef en niet meer naar mogelijke besprekingen met andere partijen verwees. De Saeger, die naast me zat, liet me dat opmerken. Er volgden enkele reacties, meestal klachten over het karakter van de voorstellen inzake de Voer. Met name Pol Verhenne, uit Kortrijk, merkte op dat Ploegsteert de meest verfranste gemeente van het kanton Waasten-Komen was. Waarom had men juist die gemeente uitgekozen? Hij kreeg geen antwoord. Was de premier het slachtoffer van een medewerker? Wilfried Martens bracht een harde versie van de gebeurtenissen in de Tweekerkenstraat.

De lijst met sprekers groeide, maar plots maakte de premier zelf een einde aan de bespreking. 'Het is genoeg', oordeelde hij. 'Ik ken uw opvattingen. Ik zal aan de koning het ontslag van de regering aanbieden.' Zijn stem kreeg plots een andere, bijna onnatuurlijke toon. Hij die steeds de normen eerbiedigde, liet ieder officieel karakter varen en richtte zich kordaat tot de aanwezigen en, over hun hoofden heen, tot Vlaanderen. 'Zo moet de Eyskens van de jaren dertig hebben gesproken', dacht ik.

Hij bezwoer 'de jonge voorzitter' om de Vlaamse waarden niet te verkwanselen, waarvoor zo veel Vlamingen, ook Vlaamse katholieken (sic), geleden en gevochten hadden. Hij bracht in herinnering hoe men Vlaanderen uit de armoede had gehaald, hoe sociale verwezenlijkingen tot stand waren gebracht, hoe Vlaanderen welvaart en degelijk onderwijs had veroverd. Hij benadrukte de strijd, de inspanning en ook het lijden; hoe de Vlamingen telkens tegenstand en vijandschap moesten overwinnen.

Hier sprak een andere Eyskens dan de premier, de econoom, de professor, de financier. Ik was als van de hand Gods geslagen. Deze man bleek menselijker te zijn dan ik ooit had vermoed. Hij had afscheid genomen van een levensperiode. Zijn opgekropte gemoed wilde niet langer een wereld van intriges verdragen, een wereld van afgunst en ondermijningen. Het leek wel op de uitbarsting van een politieke vulkaan. Hij verliet de zaal onder luid applaus. Ik had er het raden naar waarom in de handen werd geklapt voor de grote aanklager. Het was nog gebeurd in de geschiedenis dat veroordeelden op weg naar het schavot met bijval werden begroet.

In zijn *Memoires* heeft Gaston Eyskens drie bittere paragrafen gewijd aan de twee nieuwe partijvoorzitters: 'Met de jonge voorzitters Martens en Nothomb trad een nieuwe generatie in de CVP en de PSC aan (...).

Martens en Nothomb ontpopten zich als jonge wolven en zetten Robert Houben aan de kant. Houben had er na de splitsing van de unitaire partij als nationaal voorzitter voor gezorgd dat tussen de CVP en de PSC de nodige coördinatie en eenheid bleef bestaan. Hij was in die functie een belangrijke steun voor mij. Maar na het aantreden van Martens en Nothomb werd hij buitenspel gezet. In de zomer van 1972 kondigde een verbitterde en gekrenkte Houben aan te zullen opstappen. Voor mijn regering was het van groot belang dat met name Martens, nauwelijks een jaar na de grondwetsherziening, de communautaire problemen weer helemaal boven aan de politieke agenda plaatste. Met een beperkte groep medestanders besliste hij de grondwetsherziening helemaal over te doen. Wellicht besefte hij de consequenties van die beslissing niet. Later heb ik dikwijls moeten terugdenken aan de maidenspeech van Martens. Had hij die beter overdacht, dan zou hij het land niet in een communautaire en financiële chaos hebben gestort. Spoedig namen Wilfried Martens en Charles-Ferdinand Nothomb een aantal initiatieven waarmee zij de communautaire problemen in een stroomversnelling brachten.'

Om twee uur legde Eyskens een korte verklaring af in de Senaat, en daarna in de Kamer. Vervolgens ging hij het ontslag van de regering aanbieden aan het staatshoofd. In de namiddag ontmoette ik Omer Vanaudenhove en overhandigde hem een exemplaar van mijn jongste boek, *Een handvest voor woelig België*. Hij had me erom gevraagd. Volgens hem kwamen er nu slechts drie politici in aanmerking om premier te worden: Leburton (wat hij niet graag zou zien), Jos de Saeger (als die het zou willen?) en Tindemans. 'L'avenir est à Dieu', zei ik hem al lachend. Terug in de Tweekerkenstraat drong De Saeger bij me aan om deel te nemen aan een televisiedebat met Willy Claes, Willy de Clercq en Frans van der Elst.

De volgende dag liet Gaston Eyskens me roepen. Ons onderhoud duurde twee uur. Hij gedroeg zich zoals gewoonlijk: hij stelde vragen waarop hij zelf al lang een antwoord had gevonden. Hij vroeg me wat ik dacht dat hij aan de koning moest zeggen. In het succes van een informateur geloofde hij niet. De Saeger? Zou die optreden als de chef van de CVP of had hij dat opgegeven? Van Eynde had hem de hoofdverantwoordelijke voor de crisis genoemd. Als De Saeger zou weigeren formateur te worden, kon de koning niet andermaal een CVP'er aanduiden. Dan was het Leburton. Was dat het lot van deze periode? En Vanden Boeynants? Die telefoneerde met iedereen en was volgens Eyskens een soort nationale campagne begonnen.

Eyskens vertelde me vervolgens hoe koning Boudewijn tijdens de Schoolkwestie had geaarzeld om zijn handtekening te plaatsen onder de wet-Collard. Hij had zichzelf toen gedwongen gezien de vorst aan te zetten dat toch te doen. 'Een diepkatholiek man', besloot Eyskens en keerde zich opnieuw tot mij. 'Welke raad zou ik hem nu geven?' Mijn mening luidde dat de beste oplossing de vorming was van een tweeledige regering, met de aankondiging dat een ouverture zou worden gemaakt. Pas dan kon er worden geprobeerd om tot een drieledige regering te komen. Eyskens deelde me ook mee dat hij opnieuw zou gaan doceren aan de Katholieke Universiteit van Leuven, met name algemene economie en openbare financiën. 'Men zegt me dat de studenten zijn veranderd', lachte hij. 'Maar het zal wel gaan.'

Later op de dag telefoneerde Houben en die zei me dat we onze eerste kans niet mochten verspillen met De Saeger. 'Vanden Boeynants dan?' Hij vroeg me wat ik wenste. Ik zou Leburton met een opdracht belasten. De socialisten hadden zich toch tegen een drieledige regering gekant. Met een dergelijke poging zou Leburton worden uitgeschakeld.

Op de laatste bijeenkomst van de regering, op 24 november, sprak Eyskens een formalistisch dankwoord uit. Cools repliceerde en ook Vanden Boeynants meende iets te moeten zeggen. De Saeger voegde er iets aan toe in het Nederlands. Daarmee verdween deze regering, zonder grote emoties of menselijke accenten. Ik betreurde zulk banaal slot voor het vertrek van Gaston Eyskens. Hij werd schaakmat gezet op communautair gebied. Daar stond hij voor een onoplosbaar probleem dat hij moest behandelen met lieden die vooral uitblonken door blote onwil. Maar als mens, als econoom, als politicus en als intellectueel beschouwde ik hem als een der groten.

Bij de lunch legde Martens uit waarom de PSC Houben niet langer aanvaardde als nationaal voorzitter van de partij en bovendien een voorzitter ad interim weigerde. PSC en CVP zouden bijgevolg gescheiden naar de onderhandelingen gaan en de socialisten zouden vaststellen dat die nationale partij had opgehouden te bestaan. Toen stond Theo Lefèvre recht om met lof over Houben te spreken. Hij wees op de grote verdiensten van de afscheidnemende voorzitter en op zijn onbaatzuchtigheid. De nochtans harde Theo kon zijn ontroering niet meer de baas en we zagen hoe hij een krop in de keel kreeg. Hij had tranen in de ogen. Voor wie de vroegere partijleiding had gekend en de sfeer van de grote dagen in het hoofdkwartier, was dit een beklemmend en ontroerend ogenblik. Naast

mij zat Jean-Luc Dehaene. Bij trommelde met zijn vingers op het tafelblad en klaagde ‘over zoveel sentimentaliteit’.

De PSC'ers zwegen, maar Vanden Boeynants sprak uiteindelijk toch ook een dankwoord uit voor ‘de diensten die Houben aan de partij had bewezen’. Iedereen applaudisseerde. Op deze wijze werd de man aan de deur gezet die doorging als de grootste ‘ideoloog’ - een lelijk woord, laat me het vervangen door ‘denker’ - van de christen-democratie in West-Europa. Ik besloot later aan mijn kinderen te vertellen welke hondse ondankbaarheid er ook onder christenen kan bestaan.

Later op de dag werd Jos de Saeger aangeduid als informateur-onderhandelaar. Hij had onmiddellijk een verklaring afgelegd dat hij geen echte formateur wilde worden. Zijn eerste bezoeker was Van Elslande. Ik vroeg me af welk verbond die twee zo verschillende naturen al een hele tijd bij elkaar bracht. Ook sijpelde het nieuws door dat Vanden Boeynants een ongehoorde strijd voerde om premier te worden. Was hij *der dritte im Bunde*? Hij probeerde kranten en weekbladen voor zijn karretje te spannen en liet de eigenaardigste geruchten verspreiden over mogelijke concurrenten. De Brusselse *Propagandastaffel* draaide op volle toeren en zonder scrupules.

Op het ACV-congres in Den Haan verklaarde Gaston Eyskens dat hij de politiek vaarwel had gezegd.

Hulde aan Gaston Eyskens

Een decennium later, op 1 april 1985, zou Gaston Eyskens tachtig jaar worden en een comité van vrienden had het initiatief genomen om hem bij die gelegenheid te huldigen. Dit gebeurde op een colloquium gewijd aan de politieke, economische en financiële geschiedenis van België van 1932 tot 1973, het jaar dat Eyskens de politiek had verlaten. De huldiging zou plaatsvinden op 22 juni 1985 in het Paleis voor Congressen te Brussel. Mij werd gevraagd de politieke geschiedenis van België van de laatste vijftig jaar te behandelen. Herman van der Wee zou er een voordracht geven over de Belgische economie, Robert Vandeputte over de naoorlogse muntsanering en Pierre Harmel over de Oost-Westverhoudingen. De gevierde zelf zou het laatste woord hebben. Het geheel werd voorbeeldig ingeleid door Albert Coppé.

Ik onderschatte mijn opdracht niet en had er dan ook hard aan gewerkt. Kon ik de behandelde periode inschakelen in de ‘eeuw van onzekerheden’, dan leek de tweede helft daarvan gekenmerkt door de ‘cultuur van het onbehagen’. De thema's die ik diende aan te halen lagen voor de hand: de crisis van de jaren dertig, de jonge professor Eyskens die op het toneel verscheen, de vreselijke oorlog, de troebele naoorlogse periode met de koningskwestie, de muntsanering en de wederopbouw; de staking tegen de Eenheidswet en de regeringen-Eyskens en Lefèvre-Spaak, de splitsing van de Universiteit van Leuven en de regeringen-Eyskens en Eyskens-Cools. Het voor mij moeilijkste hoofdstuk was wel de periode 1960-1961 met de verwijzing naar de feiten en het overwegen van de tegenstelling tussen personen en de daaruit onvermijdelijk voortvloeiende kwetsuren en frustraties. Ik had zowel met Eyskens als met Lefèvre in de beste verstandhouding gewerkt en zou over beiden een boek kunnen schrijven.

De brief die ik op 9 januari 1986 van Gaston Eyskens ontving, beschouwde ik dan ook als de hoogste lof en de mooiste beloning die ik van deze uitzonderlijke persoonlijkheid mocht ontvangen:

‘Goede vriend, ik heb thans het mooie boek ontvangen, uitgegeven door het Huldecolloquium en aan mij gewijd. Ik heb met grote zorg uw bijdrage gelezen, die zoals ik kan vaststellen, een van de beste synthesen is die ik tot hiertoe heb gezien over de geschiedenis van België in een periode die we samen hebben beleefd. Uw opstel verdient afzonderlijk te worden gepubliceerd of te worden gebruikt voor een nog ruimere uiteenzetting. Ik waardeer het ten zeerste wat u hebt geschreven voor mij, om deel te nemen aan de huldiging en mij persoonlijk een groot genoegen te doen. Ik ben u hiervoor ten zeerste erkentelijk. U aanvaarde de verzekering van al mijn hoogachting, van mijn vriendschap en grote genegenheid.’ (get.) G. Eyskens.

Tussen de lijnen van deze zo persoonlijke brief kon ik de zorg voelen waarmee de voormalige eerste minister naar de behandeling van bepaalde gebeurtenissen had uitgekeken. Hun interpretatie en beoordeling hielden hem blijkbaar erg bezig. Zijn tevredenheid over de weergave ervan beschouwde ik als een compliment want ik had een grote inspanning geleverd om zo objectief mogelijk mijn beleving ervan te beschrijven. Nu kende ik wel de controverse over geschiedenis en objectiviteit, maar ik had geen enkele reden om partijdig op te treden en wenste de waarheid, zoals ik ze percipieerde, te dienen.

13
Leburton, een politiek dieptepunt

Na het ontslag van eerste minister Gaston Eyskens volgde een vernederende periode van eindeloze palavers. De partijhoofdkwartieren sloten nieuwe vervroegde verkiezingen uit. De CVP kon geen onbetwistbare kandidaat als premier naar voren schuiven en een groepje scheen er zich bij neer te leggen dat anderen (Vanden Boeynants? Leburton?) de klus nu maar moesten klaren.

Allerlei regeringsformules werden overwogen waarvan geen enkele leefbaar scheen te zijn. Rekening houdende met de tegenstrijdige eisen werd mijn tegenzin om in een nieuwe regering te treden met de dag groter. Nochtans werd mijn naam haast dagelijks in de media vermeld als volgende minister van Buitenlandse Zaken - op dat gebied werd de druk zeer groot - of zelfs als mogelijke premier. Ikzelf overwoog meer en meer een weigering om aan een volgende regering deel te nemen die het resultaat van een dergelijke koehandel zou zijn.

Op 26 november 1973 had Theo Lefèvre aanvaard in het televisieprogramma *Face à la presse* te antwoorden op vragen van journalisten. Hij werd gezocht ter wille van zijn kordate en soms uitdagende uitspraken en deed ook nu zijn reputatie alle eer aan. Lefèvre behoorde tot degenen die ‘Belgisch dachten’, maar hij was voldoende realist en kende zijn pappenheimers goed om bepaalde hervormingen te steunen, in de overtuiging dat zij problemen zouden voorkomen of uit de weg ruimen en een harmonische cohabitatie konden vergemakkelijken.

Ik leidde evenwel uit dit debat af dat er weinig of geen wederzijds begrip meer bestond om de ‘grote problemen’ een degelijke, rationele oplossing te geven. De tegenstellingen leken onoverbrugbaar. Geestelijkerwijze, en politiek gesproken, leefden Vlaanderen en Franstalig België tenminste ‘in den hoofde’ van publicisten - en politici? - gescheiden van elkaar.

Tot mijn niet geringe verbazing kwam Jos Chabert - namens partijvoorzitter Wilfried Martens, beweerde hij - me op 28 november vragen eventueel het premierschap niet te weigeren. Waarom, gezien het belang van die aanbeveling, vroeg hij dat zelf niet? De presentatie van die aanmoediging leek ook al ongewoon: 'Vlaanderen, Wallonië en het land (sic) verwachten veel van u.' De formule klonk wel mooi, maar kwam eigenlijk uit een onbevoegde mond. Waarom zou ik er veel aandacht aan schenken?

Tegen de avond kwam mijn kabinetschef bij mij binnenvallen. Van Elslande had hem geraadpleegd om te weten welke kredieten van Landbouw en Middenstand konden worden geregionaliseerd. Hij, en De Saeger, zouden op dat stuk zeer ver willen gaan; ook had hij een plan opgesteld om de gewestvorming (artikel 107 van de Grondwet) uit de actualiteit te halen. Simonet en Vanden Boeynants zouden daarvan op de hoogte zijn gebracht. Waarom werd Eyskens niet ingelicht? Ik besloot daaruit dat wat ik vermoedde een complot te zijn, verder werd gepreciseerd en dat de improvisatie op het gebied van de 'grote hervormingsplannen' troef was. Hoe kon men in 's hemelsnaam op die wijze tot een stabiele, leefbare, betere herstructurering met stevige instellingen komen?

We vergaderden voortdurend: dagelijks bestuur, hoofdbestuur, onderhandelaars voor de CVP-PSC en 'denkers'. Deze laatsten vormden een klein groepje dat prioriteiten in een sociaal-economisch program moest vastleggen. Bij de onderhandelingen was ik partijganger van de stelling dat, na De Saeger, het de beurt van Leburton zou zijn om informateur te worden met de opdracht te onderhandelen over een volledig program.

Als hij zonder meer tot volwaardig formateur werd aangesteld, was het gevaar groot dat we hem niet meer weg kregen. PSC-minister Charles Hanin bestreed die stelling. Ik ontwikkelde dit standpunt opnieuw op de bijeenkomst van de CVP-ministers, die lunchten bij Luc Dhoore. Gaston Eyskens keurde mijn houding goed. Theo Lefèvre steunde haar met kracht. Vlerick ging tekeer tegen Leburton. Samen met de PSC-onderhandelaars slaagde deze groep er niet in zich te verenigen op de naam van een christen-democratische formateur. Ik kon een scheuring vermijden door erop te wijzen dat de vleugelvoorzitters bij de koning op zulke vraag in eer en geweten, en voor het welzijn van het land, moesten antwoorden.

De Saeger wilde mij apart spreken. Hij verontschuldigde zich. Hij had me nog niet geraadpleegd omdat hij meende mijn opinie te kennen. Bovendien, voegde hij eraan toe - waardoor zijn inleiding ongeloofwaar-

dig werd - had hij zijn persattaché contact laten nemen met mijn woordvoerder. Vervolgens kwam de vraag of ik premier wilde worden. Sommige kranten hadden mijn naam immers in dat verband gemeld. Door dit soort argument verminderde mijn geloof in wat hij kwam vragen nog meer. Ik zei dat ik er in mijn jeugd wel eens van had gedroomd ooit minister van Buitenlandse Zaken te worden. Maar wie kon er vandaag in slagen een oplossing te brengen voor de gemeenschapsvragen, daar waar een tweederde meerderheid onontwijkbaar was? Had hij zich met die vraag al serieus beziggehouden? Leburton?

De Saeger repliceerde: 'En VdB?' Daarmee gaf hij zich bloot, hoewel ik al een tijdje vermoedde dat die twee, samen met Van Elslande, de crisis probeerden naar hun hand te zetten. Tot hiertoe hadden de socialisten geen drieledige regering met communautair en sociaal-economisch program, en onder leiding van VdB, aanvaard. De Saeger beweerde nu zulke drieledige constructie tot stand te kunnen brengen met het Rassemblement Wallon. Ja, hij zag dat zitten, en zonder de Volksunie. Dit laatste was echter in strijd met mijn opinie.

Ik had de indruk dat hij gefrustreerd was omdat de socialisten niet met hem wilden onderhandelen. Hij had de laatste maanden geweigerd in een of ander comité te zetelen om de regering uit het slop te halen; maar nauwelijks was Eyskens afgeschreven of hij aanvaardde, tegen het advies in van zijn beste vrienden, formateur te worden. En op het televisiescherm legde hij een verklaring af die neerkwam op een veroordeling van Leburton. Bovendien liet hij zich nu met heel zijn Vlaams gezag verleiden tot de improvisatie van een 'diepgaand' voorstel voor de gewestvorming. Wat voerde hij in zijn schild?

Aan die gissingen kwam een einde door het bericht van het Paleis dat Edmond Leburton tot formateur was aangesteld. Hij liet dadelijk Martens en Nothomb - apart - ontbieden. Na het gesprek had Martens het vooral over verkiezingen. Dat was nieuw. Simonet werd ervan overtuigd EG-commissaris te worden. En VdB verloor bij dat nieuws zijn goede humeur. Nu stond hij alleen om de Brusselse klus te klaren.

In de namiddag van 21 januari 1973 onderzocht het dagelijks bestuur van de CVP de eerste voorstellen van de formateur. De Voer was plots geen prioriteit meer. Met een kleine aanpassing, met name de oprichting van Franse scholen als zestien ouders daarom vroegen en het weglaten van een bepaling over de afstand tussen die scholen, zou het al gaan. Voor de gewestvorming zou een oplossing tussen de regeringspartners worden uitgedokterd, maar het probleem zou naar een bijzondere commissie

in het parlement gaan. Als daar geen akkoord werd bereikt, zou het regeringsvoorstel ter stemming worden gelegd. ‘Over mijn lijk’, had Van Eynde verklaard toen men hem vroeg of er een drieledige regering kwam. Nu stevende Leburton er recht op af.

Ook aan mij werd de taak opgedragen om aan de onderhandelingen deel te nemen. Leburton deelde teksten uit die uitmuntten door gemeenplaatsen en vaagheden. Het ging - hoe kon het ook anders - over de Voer, de gewestvorming, de cultuurautonomie. Ik verzette er me sterk tegen dat het Nationaal Comité voor Economische Expansie, het troetelkind van de formateur, samen zou onderhandelen met de op te richten parlementscommissie over de teksten betreffende de gewestvorming.

Mijn standpunt was ook dat de financiering van de gewesten nu moest worden opgelost. Op beide punten kreeg ik voldoening. Vanaudenhove verdedigde de stelling dat na de samenstelling van de regering nog wel een en ander kon worden geregeld. Voor Brussel waren onze vrienden van de PSC eensklaps veel harder geworden. Hoe kon er een overeenkomst worden gevonden? Voor de sociaal-economische problemen werden ook Chabert en Hulpiau opgeroepen. Die wilden me behouden als onderhandelaar voor die materies. Ik weigerde dit na het vertrek van Van Elslande en Martens.

Op 4 januari 1973 kwamen de Veertig nog eens bijeen in Steenokkerzeel. Martens stelde daar een preciezer plan voor inzake gewestvorming. Waar kwam dat alweer vandaan?

Nadien, bij de onderhandelaars, werden Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingshulp onderzocht. Maar Vanaudenhove verlangde eerst te weten of de CVP een nieuwe grondwetsherziening nastreefde. Van Eynde onderbrak de vraagsteller en riep kwaad en brutaal: ‘Als het antwoord “ja” is, trekt de BSP er uit.’ Na overleg verklaarde Martens ‘dat zijn partij de beste gewestvorming wenste in het kader van de bestaande Grondwet. Hoe alles evolueerde zouden we later zien.’

Dit kwam erop neer dat ieder zijn eigen plannen behield, dat we nu in een mistig klimaat werkten en dat er eigenlijk geen duidelijkheid over de hervorming van België bestond. Ik had de toestand als volgt kunnen samenvatten: de juristen konden het bij de bestaande officiële teksten houden, met name de conclusies van de Werkgroep Eyskens en artikel 107 quater van de Grondwet. De jonge CVP-leiding redeneerde vanuit haar jongste congres van Antwerpen. Tussen die twee opvattingen viel moeilijk een brug te slaan.

's Avonds, onder ons, had De Saeger het over een zakenkabinet. Hij bleek ergens gekwetst te zijn. Door het mislukken van zijn strategie? Martens bleef somber, met af en toe een uitval. Maar men ging niet weg.

'*Enkelen moeten zich opofferen*'

Op 20 januari 1973 schreef ik in mijn dagboek: 'De voorbije tien dagen waren zowat de slechtste die ik in mijn politieke loopbaan heb meegemaakt.'

Gaston Eyskens zocht me op. 'Mag ik Leo zeggen?' vroeg hij. Zijn vertrouwelijkheid hield daar niet mee op. 'Ik ga de Senaat verlaten', herhaalde hij, 'hetgeen me wel voor een familiale verantwoordelijkheid plaatst. Fernand Collin heeft me aangeboden om president van de Kredietbank te worden. Ik heb dat niet aangenomen. Maar ik moet nog een inkomen hebben om mijn chauffeur, mijn meid en mijn secretaresse te kunnen betalen. Ik zal dus wel iets aannemen, iets onopvallends. Het overige zou niet stroken met mijn opvattingen.'

Blijkbaar voelde hij de behoefte om mij de juiste toedracht van zijn nieuwe leven uit te leggen. Toen veranderde hij van onderwerp en oordeelde dat ik het best in de regering zou blijven. 'Enkelen van ons moeten zich nu opofferen', luidde zijn conclusie. 'Jij moet in de regering. Onze trouwste mensen moeten er nu in, onze geloofwaardigste.' Dit klonk wel vleiend, maar meende hij dit ook? Hij pleitte ook nog voor André Vlerick. De voorstellen van de formateur voor de financiering van de gewesten (50-40-10) leken hem moeilijk aanvaardbaar, maar hij zou aanraden ze te slikken.

Ik schrok toen ook de raadselachtige Pierre Harmel de nood voelde bij mij zijn hart uit te storten. Hij begon met uit te weiden over de christendemocratische idee in Europa; daarna kwam onze vertegenwoordiging in het Europees parlement aan de beurt, om te eindigen met een verzoek tot medewerking aan een *aggiornamento* van de christen-democratische doctrine. Pas dan kwam de kernvraag. Hij wenste dat ik minister van Buitenlandse Zaken zou worden. Maar zou het voor mij een probleem vormen zo hij nog gedurende zes maanden de Europese ministerraad zou presideren? Hij zag Van Elslande niet graag op Buitenlandse Zaken komen, bekende hij. Waarop zijn oordeel was gebaseerd, verklapte hij niet.

Op een Antwerpse plechtigheid informeerde P.W. Segers naar 'de toestand'. Ik kon hem meedelen dat zowel De Saeger als Van Elslande me

mordicus vice-premier wilde maken om zo Renaat toe te laten als *fin de carrière* naar Buitenlandse Zaken te gaan. Segers vertelde me dat Martens 'bij ons', met name het ACV-ACW, was geweest. 'We vroegen De Saeger, De Paepe en Hulpiau als ministers. Van Mechelen werd niet meer gesteund. Van Elslande werd als vice-premier gezien. Gij moet naar Buitenlandse Zaken.' Daarmee ontdekte ik een voor mij nog onbekend aspect van *le pays réél*. Ik vroeg me ook af wat er met Vlerick zou gebeuren.

Het trekken en sleuren aan de staatshervorming, het geven en nemen - zonder enig idee over de structuur die het land uiteindelijk moest toelaten in vrede te leven en tot ontwikkeling te komen - het politiek geknutsel, de oppervlakkigheid van sommige onderhandelaars, het organiseren van lekken en valse berichten, dat alles begon mij zo tegen te staan dat ik besloot niet meer naar de onderhandelingen te gaan.

Toen ik mijn voornemen bekendmaakte aan het partijbestuur was het haast opstand. Ik mocht de partij niet in een onmogelijke positie plaatsen, de medeonderhandelaars zouden zich verraden voelen, onze kiezers zouden ons de rug toekeren. Namens de partij werd me met aandrang gevraagd onderhandelaar te blijven. Ik mocht hier niet 'neen' zeggen, maar ik nam me voor niet in de regering te treden.

In mijn kiesarrondissement Antwerpen werd de Raad van Afgevaardigden bijeengeroepen om zich uit te spreken over het regeerakkoord dat ten slotte toch tot stand was gekomen. Frank Swaelen nam het onderwijsgedeelte voor zijn rekening, ik de rest. De discussie verliep zeer openhartig. Bij de stemming was de uitslag: 70 procent voor regeringsdeelname en 30 procent tegen. Er waren zes onthoudingen.

In de politiek bleven de grootste tegenstellingen mogelijk. Op 22 januari 1973 zat ik in de Europese Gemeenschap de Raad van de ministers van Landbouw voor en ik wist niet eens of ik de volgende dag nog minister zou zijn. Mijn kabinetschef, Jacques de Bruycker, kwam me verwittigen dat ik om één uur werd verwacht in het Brusselse restaurant *Marie-José*. Daar zaten De Saeger, Van Elslande, en Martens op me te wachten. Ze hadden de ministerportefeuilles die aan de CVP toekwamen al verdeeld: een vice-premier zou bevoegd zijn over de begroting, de coördinatie van de institutionele en communautaire problemen en het Schoolpact. Mijn naam viel. De Saeger zou naar Volksgezondheid gaan en Van Elslande naar Buitenlandse Zaken.

Zij toonden zich verbaasd toen ik antwoordde geen zin te hebben om in deze regering te treden. Mijn woorden lokten vanzelfsprekend protest uit. De maaltijd betekende alvast een mislukking. Tijdens de lunch werd ik overigens opgebeld door mijn vrouw. Robert Houben had bij haar aangedrongen om mij te overtuigen geen vice-premier te worden in zulke 'rotregering'.

Ik was nauwelijks terug in mijn kantoor of René Schelstraete kwam me opzoeken. Hij smeekte me - de uitdrukking is niet overdreven - in de regering te blijven. 'Ik wil ervoor op mijn knieën gaan zitten', bekende deze trouwe man. 'Bega geen stommiteit door buiten de regering te blijven. Vanden Boeynants heeft dat een keer gedaan en hij heeft het zich altijd beklaagd.'

In de namiddag vernam ik dat De Saeger en Van Elslande besprekingen voerden over de verdere samenstelling van de regering. De houding van De Saeger, die ik nog altijd als de sterke man van de CVP beschouwde en waarmee ik overigens goed kon opschieten, verbaasde me. Hij had Gaston Eyskens doodgewoon laten vallen, hij weigerde aan onderhandelingen deel te nemen en hij mislukte als formateur. En nu probeerde hij de jonge partijvoorzitter in te palmen en trad hij aan CVP-zijde op als de peetvader van de ministers.

Als ik het verhaal van de gebeurtenissen in 1973 herlees, geef ik me er telkens weer rekenschap van hoezeer de grondwettelijke bevoegdheid van het staatshoofd in de vergeethoek was verzeild.

Op 23 januari 1973 kwam er een uitnodiging van Chabert. Bij hem thuis in Meise verklapte hij me dat Martens hém had aangeboden vice-premier te worden. Hij had al een verklaring klaar in de aard van: 'Men zal verbaasd staan kijken over wat ik zal doen.' De regeringsvorming had dan blijkbaar toch minstens één man gelukkig gemaakt.

Totaal anders was de situatie bij de specialisten van de CVP-PSC inzake onderwijs. Houben aarzelde niet om de wereld te verkondigen dat hij geschokt was door het voorstel om Chabert aan te stellen tot vice-premier en voorzitter van de schoolpactcommissie. Zijn oordeel over De Saeger en Van Elslande was ongewoon hard. Hij verweet de ene zich te willen opsluiten in het departement Volksgezondheid en de andere zich voortaan te willen toeleggen op buitenlandse reizen. Noch de toekomst, noch de overlevingskansen van de christen-democratische partijen leken hen blijkbaar te interesseren. Houben vond nog dat de gebeurtenissen een modern staaltje waren van 'après moi, le déluge' (na mij mag de wereld vergaan). Hij oordeelde dat Chabert de onderwijsproblemen niet

voldoende beheerste en dat hij voor de communautaire problemen als Brusselaar gehandicapt was.

Houben verklaarde trouwens aan al wie het horen wilde dat de CVP-PSC (met nadruk op CVP), zoals de zaken nu stonden, haar strategie moest herzien. Tindemans mocht niet langer afzijdig blijven. Integendeel, het was zijn plicht om de portefeuille van vice-premier te aanvaarden. Jan Grauls, de kabinetschef van Gaston Eyskens, had al geweigerd met Chabert scheep te gaan. Met Tindemans als vice-premier en voorzitter van de schoolpactcommissie, zou Grauls wel willen samenwerken.

Van alle kanten kwamen nu reacties los, vooral uit de onderwijswereld, maar ook uit de partij, bij vrienden, zelfs van journalisten en uit de christelijke sociale organisaties. Ze oordeelden unaniem dat ik het recht niet had om, in de huidige voorwaarden, het vice-premierschap te weigeren. Thuis stond de telefoon roodgloeiend en tal van 'belangstellenden' vroegen om een onderhoud. Sommigen gingen zo ver te beweren dat de partij bij de onderhandelingen had gefaald en op het stuk van verantwoordelijkheidszin was tekort geschoten. Zij meenden dat het mijn plicht was er nu in de regering het beste van te maken.

Ik wenste eventueel - dat werd me beloofd - op een staatssecretaris een beroep te kunnen doen, iemand met wie ik kon samenwerken. Antoine Humblet, wiens naam steeds opnieuw werd vermeld, kende ik niet goed. Hij was een protégé van Nothomb en had in politieke kringen de reputatie nogal affairistisch te zijn aangelegd.

Voor onderwijs dacht ik een uitstekende medewerker te vinden in kabinetschef Jan Grauls, van beroep directeur-generaal op het ministerie van Onderwijs. De ideale politieke assistent leek me Gaston Geens. Hij zou in de begrotingsproblematiek de kans krijgen zich te ontplooien en was bovendien geïnteresseerd in het onderwijs. Ik bracht Martens daarvan op de hoogte. Hij reageerde niet onmiddellijk, maar de naam Geens leek hem niet te mishagen. Als ik in die voorwaarden kon werken, zou het wellicht de moeite waard zijn.

Toen ik aan De Saeger mijn inzichten verkondigde, begon hij mij verwijten te maken. Ik kaatste echter de bal terug en voerde aan dat hij maar vice-premier had moeten worden. OF Van Elslande. Wat een staatssecretaris betrof, gaf hij me gelijk. De socialistische kabinetschefs, met onder meer Guy Spitaels en André Baeyens, naast liberale minister Willy de Clercq, vormden sterke teams. Ook wij moesten uitkijken naar bekwame medewerkers.

Nauwelijks thuis kreeg ik een telefoontje van Martens, zijn eerste gedurende heel deze crisis. Zijn boodschap klonk ontmoedigend: de PSC maakte van Humblet een conditio sine qua non. Terloops gaf hij me te kennen dat Theo Lefèvre de portefeuille van Openbaar Ambt zou hebben geweigerd. Nu stond ik weer voor een tergende situatie. Zou ik me toch terugtrekken ter wille van de staatssecretaris, of waren de teerlingen geworpen?

Martens drong ook aan op mijn aanwezigheid bij de persconferentie die de formateur die namiddag nog zou geven, nu de regeringsvorming was voltooid. Ik voelde me het slachtoffer van een vreemd noodlot: ik werd lid van een regering met 22 ministers en 14 staatssecretarissen. Houben schrok toen hij dit nieuws vernam en was ontsteld over de lichtzinnigheid waarmee de formateur te werk was gegaan. Hij vroeg me of ik ook van oordeel was dat de CVP in verval was.

Doorgaans vaag, meestal onduidelijk

Op 26 januari volgde de eedaflegging bij de koning. De rede van de vorst viel niet bijzonder op en na het traditionele glas champagne begaven we ons naar de Wetstraat voor de eerste vergadering. Ik zat tegenover Leburton en De Clercq en vroeg me af of daar een betekenis in school. Voor mezelf maakte ik nogmaals een vergelijking tussen de uittredende en de aantredende premier. Eyskens was superieur wanneer er in de kabinetsraad werd onderhandeld over begrotingsaangelegenheden, over monetaire problemen, zelfs over sociale. Intellectueel van groot formaat, waakte Eyskens er steeds op een bepaalde houding, een gevoel van zelfrespect en eerbied voor de functie in acht te nemen. Leburton bleef doorgaans vaag, meestal ook onduidelijk. Hij maakte geen klare *distingo's*. Men had er het raden naar welke opvattingen of gevoelens hem eigenlijk beheersten. Wat men als een losse opmerking beschouwde, citeerde hij later wel eens als een beslissing.

Mijn gedachten verwijlden bij Theo Lefèvre, met wie ik enkele jaren had samengewerkt en die nu buiten de regering bleef. Wie had daartoe bijgedragen? Betekende deze uitsluiting voor hem een genadeslag? Ik vroeg me af hoe Frans van Mechelen en André Vlerick zouden reageren. In 1968 rekende men hen tot de hoop van een nieuwe generatie. En nu waren zij geen lid meer van de regering.

Op 30 januari, om twee uur, las Leburton de regeringsverklaring voor in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. De VU was klaarblijkelijk van mening dat uit kabaal politiek voordeel was te halen. Vanuit de tribune voorbehouden aan het publiek, dwarrelden strooibiljetten naar beneden, terwijl een knapenstem alsmaar krees: 'Vlaanderen verkocht, Vlaanderen verkocht!' In de Senaat verliep alles kalmer.

's Avonds ontmoette ik Vaast Leysen, voorzitter, en René de Feyter, secretaris-generaal van het Vlaams Economisch Verbond. Na de nodige uitleg luidde hun oordeel dat de voorstellen inzake gewestvorming nog zo slecht niet waren. Zij drongen wel aan op een geleidelijke regionalisering, zonder schokken. Gezien de politieke rol die het VEV in die periode poogde te spelen, was dit oordeel niet onbelangrijk.

De tweede dag van het debat sprak François Perin, namens het RW. Eerst was hij vrij hautain, maar na korte tijd spande hij zich in om de bruggen niet op te blazen. De VU daarentegen kwam niet van de grond. Omstreeks zes uur kreeg ik het woord. Mijn rede omvatte drie delen. Ik bevestigde dat een drieledige regering maar een bestaansreden had indien ze alles in het werk stelde om de gewestvorming tot stand te brengen. Daarna had ik het over het schema voor de regionalisatie zoals dat in het regeerakkoord stond. Dit liet me ook toe de betekenis van het zogenaamde geheime protocol, waarover we al een aanval hadden af te weren, tot zijn ware nietszeggende proporties terug te brengen. Ten slotte deed ik een grote oproep tot de oppositie om toch de Inter-Kamercommissie niet te verwerpen. De toejuichingen schenen me op een ouverture te wijzen.

Willy de Clercq weidde kort uit over de institutionele problemen en daarna, op acrobatische wijze, over de financiële. Zijn taak was dan ook bijzonder moeilijk. Na gedurende lange tijd de liberale oppositie te hebben geleid, werd van hem, als kersverse minister van Financiën, al dadelijk een positieve toespraak verwacht. Hugo Schiltz kwam onmiddellijk na mijn rede op de tribune om op mijn interventie te antwoorden, zoals hij het overigens had aangekondigd. Zijn repliek miste evenwel argumentatie: 'Wat wordt voorgesteld betekent geen federalisme, bijgevolg doen wij niet mee.' Tegen middernacht besteeg Leburton opnieuw het spreekgestoelte. Hij spande zich nu kennelijk in om de waardigheid van een eerste minister hoog te houden. Toch kreeg hij het erg aan de stok met Perin. Bij de stemming had de regering een tweederde meerderheid.

In de Senaat werd de traditie van wijze, rustige Kamer dit keer niet geëerbiedigd. Er werd ongewoon fel overdreven, zodat bij mij spontaan

de uitspraak van Dirk Coster opkwam: ‘Misbruik van het woord is ontucht van de geest’.

Ik meende van mijn aanwezigheid in de Senaat gebruik te mogen maken om André Vlerick te groeten. Hij reageerde slecht en slingerde mij nogal brutaal verwijten naar het hoofd. Toen ik repliceerde dat ik de regering niet gevormd had en er zelfs geen lid van wilde worden, begon hij allerlei roddel te citeren. Daardoor kwam hij me politiek nog als erg onrijp voor.

Tussendoor kon ik Willy Brandt ontmoeten, die naar Brussel was overgekomen om een vertoning in de Muntschouwburg bij te wonen. Op de lunch, aangeboden door de eerste minister, sprak hij over de naderende monetaire storm die de ontluikende Europese monetaire samenwerking zwaar op de proef zou stellen. Aan tafel zat ik naast mevrouw Egon Bahr, die een ietwat geëffaceerde, bleke indruk maakte maar een innemende, intelligente dame bleek te zijn. Ik zag me verplicht het gezelschap te verlaten, nog voor het einde van de maaltijd, om in het senaatsdebat over de regeringsverklaring het woord te voeren. Fundamenteel was mijn houding vanzelfsprekend dezelfde als in de Kamer. Ik had evenwel een andere, enigszins complementaire rede voorbereid. Hoe het kwam, weet ik niet, maar ik had het gehoor van de Senaat. Zelfs voorzitter Struye had waardering voor mijn interventie. Ook hier verkreeg de regering de begeerde meerderheid. De premier straalde.

In de kabinetsraad had ik de opdracht gekregen contacten te leggen met de oppositiepartijen en te proberen om hen te overhalen deel te nemen aan de werkzaamheden van de Inter-Kamercommissie. De eerste gesprekspartner die aan de beurt kwam was Frans van der Elst, president van de VU. Hij sprak zijn spijt uit over het feit dat zijn partij destijds de Werkgroep van de 28 voor het einde van haar werkzaamheden had verlaten. Toen het gesprek over België en de toekomstige vorm van een leefbare staat ging, verklaarde hij zeer openhartig: ‘Ik kom uit een Vlaamsnationaal milieu. Wat er met de Belgische staat gebeurt, interesseert me eigenlijk niet.’

Bij zijn binnenkomst in mijn kantoor deelde Perin me al dadelijk zijn inzichten mee. Hij zou aan de besprekingen deelnemen. Indien iemand bezwaren zou opperen tegen een discussie zonder ontwerpteksten op tafel, wilde hij me geruststellen en citeerde me de artikelen uit de reglementen van Kamer en Senaat die zulke werkmethode toelieten.

Later op die avond ontmoette ik nog de christen-democratische ministers en staatssecretarissen. De volgende dag immers werd van mij

een eerste verslag in de ministerraad verwacht. De atmosfeer leek me niet slecht, ofschoon Wilfried Martens geen standpunt had uiteengezet en Charles-Ferdinand Nothomb niet tot aan het einde van de vergadering was gebleven. Jos de Saeger had gemeend te moeten zeggen dat 'mijn vrienden' er goed aan gedaan hadden me op de post van vice-premier te brengen. Ik zweeg, gedane zaken nemen nu eenmaal geen keer. Het meest ontmoedigende in de politiek is het zeuren over niet meer veranderbare beslissingen.

Op de eerstvolgende kabinetsraad kwam duidelijk aan het licht dat alle leden wensten mee te praten over de communautaire problemen - op voorwaarde dat iemand anders de verantwoordelijkheid zou dragen - maar dat in die troep niemand zat die op financieel of monetair gebied met Gaston Eyskens de degens kon kruisen. Nu op dat gebied een zwarte tijd werd aangekondigd had ik geen antwoord op de vraag wie in staat was op dat gebied het roer in handen te houden.

Ik besloot de gewezen premier te raadplegen en toog naar de Naamsestraat in Leuven. Op 11 februari, om elf uur, werd ik ontvangen in zijn woning. Bij de voorbereiding van het onderhoud had ik alvast drie vragen op papier gezet. Ten eerste, hoe diende men te reageren op de beweging van de vlottende kapitalen die zich op de Deutsche Mark hadden gestort en die wellicht morgen de Belgische frank tot doelwit zouden kiezen? Kon een opwaardering van onze munt hier enig soelaas bieden? Dit leidde me onmiddellijk tot de tweede vraag: 'Hoe beoordeelde de professor het plan-Claes, dat door de minister van Economische Zaken werd voorgesteld als een geducht wapen tegen de inflatie?' En ten derde, hoe moeten we de uitvoering van de begroting 1973 beschouwen, rekening houdende met de economische toestand, de dalende conjunctuur en de inflatie?

Gaston Eyskens reageerde inderdaad als professor in de economie, leunde een ogenblik achterover in zijn zetel en stak een als antwoord bedoelde uiteenzetting af. Hij gaf toe zich destijds tegen een opwaardering van de Belgische munt te hebben gekant, maar nu niet meer. Voor ons was het van groot belang de stappen van Nederland na te gaan. Een opwaardering betekende inderdaad een anti-inflatoire maatregel, die wel enigszins remmend zou werken op de werkgelegenheid, met als gevolg een grotere werkloosheid. Vooral de exportbedrijven zouden lijden onder het duurder worden van de Belgische munt. Behoedzaamheid was dus geboden. Maar bij de eigenlijke anti-inflatoire maatregelen zag hij er

maar twee die deugdelijk waren: lonen en prijzen onder strenge controle houden en een begroting opstellen en uitvoeren, verdedigbaar vanuit dat perspectief. Voor de overige suggesties haalde hij de schouders op. Daarmee kende ik ook zijn oordeel inzake begrotingspolitiek: hij zou zo weinig mogelijk toevoegen aan de ontworpen begroting.

Senatoren hadden me gezegd dat Eyskens sinds zijn ontslag als premier in de Hoge Vergadering zijn draai niet meer kon vinden. Hij maakte een moeilijk aanpassingsproces door, ook al verklaarde hij, iets te nadrukkelijk, een gelukkig man te zijn. Hij vertrouwde me toe zich aan het schrijven te willen zetten, 'maar geen memoires, dat is te delicaat' (sic). Overigens zou hij proberern nog iets bij te verdienen en was hij van plan opnieuw te gaan schilderen.

Over de partijen sprak hij niet graag. Hij stelde vast dat de socialisten de sterkste formatie waren geworden en dat de opportunisten niet draalden om de huik naar de wind te hangen, zo ook in de Nationale Bank. Hij betreurde dat de CVP niet meer sprak van de 'personalistische sociale welvaartsstaat' zoals hij dat had gedaan. Als de huidige tendens aanhield - hij sprong van de hak op de tak - met de aanmoediging van de permissiviteit en het ontmoedigen van de mensen die nog een inspanning wilden leveren in de maatschappij, zou ons volk er zedelijk aan ten onder gaan. Hij besloot: 'Dat was het wat de Russen vreesden en waarom zij zo streng waakten op de goede zeden.'

Bij het verlaten van zijn huis keek ik nog eens naar de witte gevel, die de voorbije nacht was volgeklad door de neotrotskisten. 'Dit gebeurt regelmatig', verduidelijkte de ex-premier. 'Zoals ook de ruiten van tijd tot tijd worden ingegooid.' Die mededeling zette hem blijkbaar aan iets te zeggen over de politieke mandatarissen. Hij was overtuigd dat we minder en minder 'goede mensen', intellectueel gesproken dan, voor de politiek zouden aantrekken. Het politieke leven was te druk, te omslachtig en te vulgair geworden. Degenen die begaafd waren wensten zich niet voortdurend te laten beledigen en verkozen de binnen hun handbereik liggende voordelen. Het ideaal verdween.

Ik verliet Leuven met het gevoel dat ik een ontgoocheld man had ontmoet, die de teugels had overgegeven en die opzag tegen de laatste fase van zijn leven. Ik had een bijzonder intelligent, ervaren en belezen man teruggezien, die zijn beste krachten had besteed aan de universiteit, maar ook aan een bewonderenswaardige politieke activiteit. Hij was nooit een aanbidder van het gouden kalf geweest. Toch bleek hij ergens gekwetst te zijn.

Pacific

In België deed het verhaal de ronde dat de president van Zaïre en de Belgische premier Edmond Leburton, de beste maatjes waren. Toen op 29 maart 1973 Mobutu op bezoek was in ons land, spande de premier zich opvallend erg in om het de Afrikaanse leider zo aangenaam mogelijk te maken, althans volgens bepaalde maatstaven. Als België ontvangt, behoort een eetmaal vanzelfsprekend tot de hoogtepunten van het bezoek. De regeringschef nodigde zijn twee vice-premiers, Willy de Clercq en mezelf, uit op een diner in zijn residentie in de Lambermontstraat om er de nummer één van de Zaïrese Republiek en diens minister van Buitenlandse Zaken, Karl I Bond, te ontmoeten. Ik was nochtans niet zo gelukkig met die verplichting, want ik voelde me die dag onwel. De laatste dagen waren bijzonder zwaar geweest en ik gaf er de voorkeur aan naar huis te gaan. Maar ja, 'duty first'.

Tijdens dat avondmaal in de kleine eetzaal in de ambtswoning van de premier werd over alles en nog wat gesproken: over politiek, over economie, over drinken, over eten, over Brussel, over Kinshasa, over de Fransen, de Engelsen, de Amerikanen, over het onderwijs. Bij dit laatste onderwerp werd Mobutu overmoedig en hij beweerde dat het hoofd van de Zaïrese diplomatie ook 'Vlaams' had geleerd. Leburton kon dat niet geloven en wilde daarvan graag het bewijs hebben gekregen. Mobutu begon zijn minister te plagen en verzocht hem het onzevader in het 'Vlaams' te reciteren. Karl I Bond was zichtbaar verveeld, lachte wat schaapachtig en probeerde het gebod af te weren. Maar er was geen ontkomen aan en de minister zegde tenslotte het gebed op. Dit lokte bravogeroep en handgeklap uit.

Ik had echter gemerkt dat, in de zaal naast de onze, beweging viel waar te nemen. Het leek wel op een komen en gaan, een geritsel dat ik niet kon thuisbrengen. Ik vermoedde dat daar wellicht het dessert en de koffie zouden worden geserveerd. Tot de president van zijn stoel opstond en ons met een breed gebaar uitnodigde om hem te volgen. Hij opende de deur en liet ons door naar het aangrenzende vertrek. Daar bewogen zich dames en heren in schitterend toilet. Het geluid dat vaag tot ons was doorgedrongen bleek het frou-frou van de indrukwekkende avondjurken te zijn. De Zaïrese ambassadeurs uit West-Europa, met hun partners, waren hier verzameld en een bekend Belgisch financier bewoog zich met zwier tussen deze genodigden. Zij waren ingegaan op de uitnodiging van de eerste minister en de president, die wellicht samen de verrassing had-

den gepland. De gasten kwamen ons begroeten in het zog van mevrouw Mobutu.

Op de koffie volgde nog een drink en Leburton wierp een blik in de richting van De Clercq en mezelf. 'U komt toch mee?' vroeg hij. 'We gaan naar nightclub de *Pacific*.' Ik had al enigszins opgekeken toen de premier ons bij aankomst spotlachend had begroet met de woorden: 'Je vais vous débaucher ce soir.' Ik wist niet onmiddellijk hoe ik dat moest verstaan. Was het 'uit de sleur verlossen' of 'tot ondeugd verleiden'? Ik opteerde uiteraard voor de eerste versie. Wat moest ik nu doen? Ik reageerde snel. Ik werd thuis verwacht en had bovendien geen zin om een nacht te gaan dansen. Ik wilde niet het goedkope slachtoffer worden van fotografen. Op de vraag van Willy de Clercq of ik meeging, antwoordde ik kortaf 'neen'. En De Clercq besloot dan ook niet in te gaan op de uitnodiging van de premier. We gingen ons bij Leburton en Mobutu verontschuldigen en ik gaf als reden op dat ik me niet lekker voelde. Ondanks het grote protest verliet ik de residentie, zocht mijn wagen op en verdween richting Edegem.

Francis Schumacher

In de maand mei van 1973 werd ik, samen met P.W. Segers, uitgenodigd bij de grote baas van de Siemensfabrieken in België. Ook onze dames waren van de partij. Francis Schumacher was een Luxemburger die in de naoorlogse periode de moeilijke opdracht had gekregen om Siemens opnieuw op de Belgische markt te doen positioneren. Hij was in die operatie behoorlijk geslaagd. Het gesprek vlotte goed en het leek een aangename, ontspannende avond te worden.

Wel viel ons op dat de gastheer geen blad voor de mond nam. Op een bepaald ogenblik stond hij op, ging naar een kast, zocht in een bundel papieren en overhandigde aan de twee Belgische ministers een documentje over de bedragen die zijn concurrenten, de ACEC-fabrieken van Charleroi, recent van de overheid hadden ontvangen. Het ging over meer dan een miljard BEF.

In de loop van het gesprek maakte Schumacher het portret van enkele ministers, met naam en toenaam, en zelfs met adres, en hun vriendinnen. Wat deze laatsten betrof, eerbiedigde hij het onderscheid tussen de 'maîtresse' en de 'poule'. Ik zag het gezicht van mijn vrouw en van mevrouw Segers betrekken.

Voorlopig kon ik alleen maar concluderen dat hier een echt spionagesysteem functioneerde, en ik stelde me de vraag of dit ook tot chantage werd gebruikt. Het waren aspecten van het industriële leven in mijn eigen land waarvan ik het bestaan niet kende. Anderzijds stond dit soort gesprek me erg tegen. Ik heb geen tweede uitnodiging meer aanvaard. Wel werd ik versterkt in mijn overtuiging dat een subsidiëringspolitiek, indien een regering er zich aan waagt, niet genoeg kan worden gecontroleerd.

Bij de terugreis hadden P.W. Segers en ik, in de ene wagen, en volgens mijn vrouw ook de dames in de andere wagen, heel wat commentaar op de maaltijd die we achter de rug hadden.

Op een heel ander vlak, bekende Segers me op die tocht ook dat het afscheid van de politieke wereld, waarin hij zo veel jaren had doorgebracht, hem zwaar viel. Het was een prikkelend, rusteloos, en af en toe ook teleurstellend bestaan geweest, maar het was tegelijkertijd ook opslorpend. Het gaf hem het gevoel mee te tellen in de samenleving. Waarom wilde hij me daarop opmerkzaam maken? In de laatste fase van zijn loopbaan had hij geleden onder de pijnlijke en vernederende oppositie die André Cools tegen hem - minister van Defensie! - had gevoerd. Ik had dit meegemaakt maar daarover sprak hij met geen woord.

Eigenaardig genoeg gaf hij me de raad bijzonder voorzichtig te zijn in de omgang met ‘politieke vrienden’. Sommigen aarzelden niet collega's vlakaf in een minder gunstig daglicht te stellen of te bekladden waardoor in bepaalde organisaties of bij de pers al te gemakkelijk legendes ontstonden die door de goegemeente gretig werden geloofd. ‘Pas er voor op’, herhaalde hij. Hoezeer ik ook aandrong, hij weigerde namen te noemen.

Onderwijs, een lichtpunt

In het regeerakkoord stond vermeld dat, veertien jaar na de goedkeuring van het Schoolpact, voor een aantal hangende schoolproblemen naar een oplossing zou worden gezocht. Ook was overeengekomen dat ik als vice-premier de schoolpactcommissie zou voorzitten. De oprichting van deze commissie was een element van pacificatie geweest waarmee, na de schoolstrijd van de jaren 1954-1958, een akkoord op onderwijsgebied werd tot stand gebracht. Het was de eerste keer sinds 1958 dat iemand van de CVP met dit voorzitterschap werd belast. Leburton hield zich aan de afspraak en ik kreeg van meet af de taak om er werk van te maken.

Begin juni werd het spannend. Er was nog geen enkele oplossing aanvaard en ik zag me dan ook verplicht aan de premier te laten weten dat zulke toestand voor mij onhoudbaar werd. In de regering werden drie ministers belast met het zoeken van 'uitwegen': Calewaert, Toussaint en ikzelf. De moeilijkste kwesties bleken het salaris van de in communiteit levende religieuzen en de bouwkosten in het gesubsidieerd onderwijs. De besprekingen werden weliswaar niet stopgezet, maar de woelige, luidruchtige vergaderingen leverden niets op.

Op 18 juni 1973 noteerde ik volgende woorden in mijn dagboek over een bijeenkomst van de schoolpactcommissie: 'Cools - die inmiddels PSB-voorzitter is geworden - was brutaal en zeer bewust van zijn macht. Hij herhaalde om de haverklap zijn basisfilosofie: "Tot wat dient het de macht te hebben, als men ze niet misbruikt?" Hij gebruikte ze zonder scrupules. Daarbij citeerde hij alle clichés uit een negentiende-eeuws antiklerikaal jargon. De besprekingen verliepen zeer moeilijk, ook al doen de liberalen af en toe met ons mee. Er is een bijna bovenmenselijk geduld nodig om dat vol te houden. Vooral de priesters of kloosterlingen die in gemeenschap leven, moesten het ontgelden. Voor hulp bij het optrekken van schoolgebouwen bleef de houding negatief, zelfs vijandig. De socialisten kwamen plots met het voorstel de leerkrachten van het vrij onderwijs met een statuut te begiftigen waardoor het voor de inrichtende macht onmogelijk zou worden nog specifieke voorwaarden op te leggen om in een vrije, meestal katholieke, school les te geven.'

We vergaderden dag en nacht, maar de premier liet zich nooit zien. Samen met Willy de Clercq ging ik Leburton opzoeken om een positief optreden te bepleiten. Hij weigerde daarop in te gaan. Durfde hij Cools niet benaderen?

In de nacht van 25 op 26 juni legde ik een compromis voor met twee belangrijke componenten. Ten eerste, de statuten van het personeel van het rijksonderwijs en van het gesubsidieerd onderwijs garanderen de beveiliging, buiten schoolverband, van het privé-leven tegen willekeurige beslissingen van de inrichtende overheid. Ten tweede, inzake de bouwtoelagen zal een Algemeen Fonds voor Schoolgebouwen en een Nationaal Waarborgfonds, dat rentetoelagen zal verlenen voor de verbouwing en modernisering van vrije scholen, tot einde 1973 werken onder leiding van een ministercomité dat ik, als voorzitter van de schoolpactcommissie, zal voorzitten. Inmiddels moet de schoolpactcommissie een akkoord bereiken inzake de rationalisering en de programmatie van de schoolnetten. Komt er een akkoord, dan worden de bouwfondsen operationeel;

komt er geen, dan volgt een algemene bouwstop voor beide netten in afwachting van een akkoord.

Het was in mijn ogen een honorabel compromis en het droeg de goedkeuring weg van alle leden van de commissie. Maar de tegenstanders ontwapenden niet. Het toeval wilde dat ik op 29 juni op de RTBf moest zijn, waar Cools juist werd geïnterviewd. Zijn verhaal vertolkte een afschuwelijk triomfalisme, zeer ouderwets qua woordkeuze en inhoud, aftands en belachelijk antireligieus. Voortdurend onderbrak hij zichzelf met uitroepen als: 'We hebben ze vast!' en 'Ze zitten op hun knieën!'

Het politieke klimaat verslechterde ook door de aangekondigde persconferentie van de zogenaamde commissie-Cool. Deze commissie was er gekomen op initiatief van de bisschoppen en werd geleid door ACV-voorzitter Gust Cool en MOC-voorzitter André Oleffe. Ze moest het gemeenschappelijke standpunt van de katholiek-sociale wereld vertolken bij de herziening van het Schoolpact.

Nu begon Leburton voor het leven van zijn regering te vrezen. Hij drong bij mij aan om Gust Cool te overtuigen de pers niet te woord te staan. Hij stelde voor met mij en Willy de Clercq een geruststellende verklaring over het onderwijs op te stellen en die in het parlement voor te lezen. Gust Cool weigerde af te zien van zijn persconferentie. De bisschoppen waren bijeengekomen en betreurden de hetze van André Cools tegen het statuut van hun leerkrachten. Ook stelden ze vast dat ondanks positieve punten tussen beide schoolnetten grote discriminaties bleven bestaan.

De persconferentie van Gust Cool verwekte consternatie in de regering door de scherpte van de kritiek. 'Als de socialisten ons het recht ontzeggen van onze leerkrachten een "katholiek engagement" te vragen, dan bedanken we voor het geld', aldus de ACV-voorzitter. Nu riskeerde Leburton het niet meer met een verklaring naar het parlement te gaan want André Cools trompette overal dat alles wat de wet niet verbood, moest worden toegelaten aan de leerkrachten in het vrij onderwijs.

Op 28 juni dreigde hierover een gevaarlijk debat te ontstaan in het parlement. Het werd echter overschaduwd door het RTT-schandaal, dat de gemoederen heftig beroerde. De eerste minister kwam pas 's avonds in het halfrond en vertoonde verschijnselen die aan alcoholgebruik werden toegeschreven. Toch nam hij het woord. Hij viel uit tegen nagenoeg iedereen, in een taal die allesbehalve parlementair kon worden genoemd. De oppositie riep en tierde, waartegen Leburton met even luidruchtige wapens reageerde. Aan het einde van dit onthutsend spektakel applaudis-

seerde niemand op de banken van de CVP-PSC en PVV-PLP, wat door de socialisten dan weer zeer kwalijk werd genomen. Charles-Ferdinand Nothomb zei: ‘We moeten snel een premier zoeken die de waardigheid van zijn functie verdedigt.’

Ten slotte werd het onderwijscompromis van 25 juni met enkele lichte wijzigingen toch in de Kamer goedgekeurd met 135 stemmen tegen 47. Er was één enkele onthouding. Ook in de Senaat kreeg het ontwerp tot herziening van de schoolpactwetgeving een ruime tweederde meerderheid.

De wet verschafte het katholiek onderwijs een substantiële verhoging van toelagen: de wedden in het rijksonderwijs en het vrij onderwijs werden voor alle leerkrachten gelijkgesteld met een lichte uitzondering voor religieuzen die met zes of meer in gemeenschap leven. De werkingstoelagen voor het vrij onderwijs werden met 25 tot 50 procent opgetrokken. Voor het eerst in de Belgische geschiedenis werden voor de bouw van katholieke scholen rentetoelagen met staatswaarborg verleend.

Het is een van de weinige voldoeningen die ik van mijn deelname aan de regering-Leburton heb overgehouden. Nu nog, zovele jaren later, wordt hierover in katholieke onderwijsinstellingen met veel waardering gesproken.

Liever geen gewestvorming dan een slechte

Op 1 augustus 1973 werd het ministercomité voor Institutionele Problemen 's avonds bijeengeroepen. Op de agenda stonden volgende punten: de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappijen, de bibliotheekwet en de gewestvorming. De vergadering duurde alles samen vijf minuten. Leburton gaf me de opdracht tegen september een ontwerptekst op te stellen voor het laatste punt. Ik wierp daar tegen op dat de regering zich over geen enkel knelpunt had uitgesproken. Betekende dit nu dat er mij *carte blanche* werd gegeven? Hij verwees naar wat al bestond: het regeerakkoord en wat hij noemde ‘de synthesenota’, een samenvatting van de intenties van de regering voor zover die bestonden.

Nadien, in aanwezigheid van de pers, wees hij in mijn richting en lachte: ‘Tindemans zal al dat werk verrichten. Hij is daar dol op.’ En hij somde tergend al mijn bevoegdheden op, met de vraag: ‘Dat wenste je toch allemaal, niet?’ Jan Grauls was geschrokken toen ik hem dat vertelde. Hij zag er een manoeuvre in om alle verantwoordelijkheid voor het communautaire dossier op mijn hals te schuiven.

Tijdens een interview over de regionalisatie, verklapte Jacques Hislaire van *La Libre Belgique* me dat sommige politici een actie waren begonnen om de gewestvorming uit te stellen. Ook Leburton zou door mensen van deze strekking zijn aangesproken, in verstandhouding met sommige kranten. Vanaudenhove had zijn medewerking al toegezegd. Wat was mijn antwoord?

Voor mij was het duidelijk: de loyaliteit legde ons op ons aan het regeerakkoord te houden. Mijn fundamentele stelling bleef onveranderd: liever geen gewestvorming dan een slechte. Deze uitspraak zou overigens carrière maken. Nu gebleken was dat het regeerakkoord niet zonder meer kon worden uitgevoerd, droeg de regering de verantwoordelijkheid de knoop door te hakken. Had zij een voorstel, ja of neen?

Mijn woorden riepen bij mij een herinnering op. Een paar jaar geleden had Robert Houben in het dagblad *De Nieuwe Gids* een opiniestuk geschreven over de vraag in hoever een parlementslid van de meerderheid gebonden is door een regeringsverklaring die hij, of zij, heeft goedgekeurd. De stelling van Houben kwam erop neer dat zulke eerste positieve houding sloeg op de samenstelling van de regering, over de coalitie en over de grote lijnen van het program. De taak van de leden van de wetgevende vergadering bestond erin de teksten die door de regering ter goedkeuring aan het parlement werden overgemaakt nauwkeurig te onderzoeken, eventueel te amenderen of zelfs te verwerpen. Een dergelijke houding betekende geen verraad, ook geen opportunisme of ontrouw, maar integendeel de juiste verhouding tussen regering en parlement in een democratische rechtsstaat, in een parlementaire democratie. Ik zou later nog meer met deze imperatieve levensregel worden geconfronteerd. Nu ging het echter om de regering en haar program.

Leburton had wat vakantie gepland en wenste dat ik hem gedurende die afwezigheid zou vervangen. Hij nodigde me uit naar Vieuxville om een en ander te bepraten. Langs zijn neus weg vertelde hij dat hij zopas een verlengd weekeinde had doorgebracht op een jacht dat gemeerd lag in St. Tropez. Hij noemde diepzeeduiken zijn geliefde sport. Ondertussen was een ontmoeting met Willy de Clercq perfect verlopen en de week daarop werd hij bij Vanden Boeynants verwacht, in Mougins, samen met Pierre Descamps en Jos Chabert. Hij besliste dat het Comité voor Institutionele Problemen zou bijeenkomen op 30 augustus, waarop ik, zoals verwacht, een aantal hete hangijzers zou behandelen. Hij vroeg me of ik het kon voorzitten, aangezien hij niet op tijd terug kon zijn uit Zaïre. Jawel, uit Zaïre. Nu zou Van Elslande steigeren.

Op 22 september werd Theo Lefèvre begraven. Mij werd opgedragen de regeringsdelegatie te leiden. Ook Gaston Eyskens woonde de plechtigheid bij, maar hij hield zich wat afzijdig en sprak haast met niemand. August de Schryver toonde zich erg zorgelijk: 'Op Van Zeeland na, ben ik de oudste van de ministers van Staat. En Van Zeeland is erg ziek. Hij is blind en wil niemand meer ontvangen.'

Met Lefèvre verdween een voor Vlaanderen ongewone politicus. Afkomstig uit een tweetalige Gentse familie, kende hij nochtans de lokale toestanden in zijn geboortestad door en door, ook de vetes tussen bekende burgerlijke families. Hij had veel gelezen en was geïnteresseerd in de politieke gedachtestromingen van de laatste honderd jaar. Zijn eigen standpunten kon hij met opvallende scherpte formuleren. Hij was het tegendeel van een reactionair. Het viel moeilijk om hem met een buitenlandse figuur te vergelijken. In Frankrijk zou hij waarschijnlijk tot de linkse gaullisten hebben behoord. Hij had een afkeer van degenen die vonden dat bij ons agressiever moest worden opgetreden in de politiek maar die dan pacifisme predikten wanneer het inderdaad tot confrontaties kwam. Zijn houding bestond erin te vechten wanneer dat nodig was, maar de vrede te verdedigen wanneer men tot een akkoord was gekomen. Kortom, veel psychologische en karakteriële elementen duwden hem in een vrij eenzame positie en toch genoot hij van vriendschapsbanden zoals er bij politici maar weinig bestonden. Die waren dan vaak religieus of literair gekleurd, of toch geïnspireerd door beide sferen.

Toen ik thuiskwam, vernam ik dat Van Zeeland was overleden. Lefèvre noemde hem altijd 'le divin Paul', waarom wist ik eigenlijk niet. Hij was een bijzonder knap student geweest, hij had trouwens ook in de Verenigde Staten gestudeerd, en had zich bekwaamd in de rechten, de filosofie en de economie. Zijn naam was verbonden aan de strijd tegen de economische crisis van de jaren dertig, aan de toenmalige devaluatie van de munt en het economisch herstel, aan het verzet tegen het rexisme. Ook na de Tweede Wereldoorlog was hij nog lid van de regering geweest tot hij besloot naar een van de grote Belgische holdings over te gaan. Na weinige maanden verveelde hij zich zo erg in die wereld dat hij aan Lefèvre, toen voorzitter van de CVP-PSC, zijn wens te kennen gaf naar de politiek terug te willen keren. De Gentse politicus had hem toen ongenadig laten horen dat hij voor het geld had gekozen en dat hij daar maar hoorde bij te blijven. Nu hadden ze beiden, praktisch gelijktijdig, het rijk der levenden verlaten.

Met A.E. de Schryver ging ik in Bosvoorde het stoffelijk overschot van Van Zeeland begroeten. Het lijk lag opgebaard in een huiskapel. Hoewel de overledene veel geleden had, was het gelaat ongeschonden. Tijdens de terugreis vertelde De Schryver details over de figuur die we een laatste groet hadden gebracht. In de jaren dertig hadden ze beiden deel uitgemaakt van de regering. Tot de namen die hij vermeldde behoorden Theunis, Gutt en Pierlot. Opmerkelijk ook, hij had het eveneens over Theo Lefèvre. Het klonk alsof hij me deelgenoot maakte van een brok gewogen geschiedenis, waarvan ook de koningskwestie een hoofdstuk vormde.

Economische doctrine

Door de besprekingen of onderhandelingen over de gewestvorming werd het leven vanzelfsprekend niet tot stilstand gebracht. Binnen de regering probeerde ‘men’ ons meer dan eens een economische doctrine op te dringen, die - hoeft dat gezegd? - niet was overeengekomen. Dit gebeurde nog op een bijeenkomst van het kernkabinet op 28 november. Men wilde ons daar de theorie doen slikken dat bij liquidatie van een bedrijf waarin de staat een meerderheidsparticipatie had, de overheid ook alle schulden had te betalen, om niet tot sluiting te moeten overgaan.

Dat bij zulk stelsel het ‘goed beheer’ onder sterke druk zou komen te staan en de concurrentieregels hun betekenis verloren, leek wel overduidelijk. Bovendien zou in het parlement, of in de Bijzondere Commissie die de staatsinterventies op economisch gebied op de voet volgde, daarover nog een hartig woordje worden gesproken. Meteen zou ook het probleem van overheidsinstellingen met een economisch doel, worden opgeworpen.

De CVP had in feite altijd de markteconomie aanvaard. Zij had zich daar nooit tegen verzet en haar sociaal bewustzijn was onbetwistbaar sterk ontwikkeld. Dit laatste kenmerk sproot voort uit haar voeling en samenwerking met de christelijk geïnspireerde sociale organisaties. Deze trokken zich in de vooroorlogse periode, en ook nog gedurende jaren daarna, op aan de sociale leer van de Kerk. Intellectueel gesproken, vooral op economisch gebied, werd daarmee het zelfstandig denken wel enigszins verwaarloosd. Zelfs aan de KU Leuven werd weinig aan de uitdieping van het sociaal-economisch denken vanuit een christelijke levensbeschouwing gewerkt.

In de CVP werden de grote lijnen van een sociaal-economisch beleid vaak ontworpen in de zogenaamde Agendacommissie. Daarin zaten bureauleden van de partij, de directeur van het Studiecentrum en leiders van de christelijke sociale organisaties. Deze afgevaardigden kwamen vaak samen om intern sociale en 'communautaire' spanningen te vermijden. Met gezaghebbende figuren als Léon Bekaert van de Katholieke Werkgevers, August Cool van het ACV, Van Hemelrijck van de Boerenbond, en Vandeputte namens het NCMV, Robert Houben van Cepess en Theo Lefèvre, als partijvoorzitter, met Paul Herbiet of Leopold Derbaix als ondervoorzitters, werd op voorbeeldige wijze gezocht naar oplossingen voor de problemen in de sociaal-economische sector.

De grote richting die in de Duitse Bondsrepubliek vanaf 1949 werd gekozen, met name de combinatie van het dynamisme ontwikkeld door de markteconomie met de sociale gedachte, meer nog: de markteconomie in dienst van een sociale emancipatie, vond daardoor in Vlaanderen minder weerklank dan in het Duitsland van de wederopbouw.

De onafgebroken deelname aan de regering vanaf 1947, behalve tussen 1954 en 1958, dwong als het ware de CVP-politici hun activiteit te oriënteren op een regeringspolitiek die onvermijdelijk de vrucht was van een compromis. Hier en daar werd soms wat gedweept met andere opvattingen, maar zonder succes. Marc-Antoine Pierson, aan socialistische zijde, die een ogenblik minister was geweest in de regering-Harmel-Spinoy, verklaarde zich een hardnekkig voorstander van de geleide economie, toen planeconomie genoemd. Een Planbureau zou de economische centrale van het land vormen en alle politieke richtlijnen zouden daar worden gezocht. Deze passie duurde niet lang. Alfred Califice, geen expert op economisch gebied, maar wel een strijdend lid van de Waalse MOC, meende enkele keren te moeten bekendmaken dat hij een voorstander van 'zelfbestuur' voor ondernemingen was. *L'autogestion* was de illusie waarin hier en daar heil werd gezocht door lieden die in Joegoslavië een lichtend voorbeeld ontwaarden. Méér dan propagandistische uitspraken bij trotskistisch genoemde jongeren heeft het toch niet opgebracht.

Europese contacten, naast de successen van het Duitse *Wirtschaftswunder*, leverden bij ons meer belangstelling op voor wat een economisch beleid moest omvatten, en versterkte de theoretische onderbouw van zulk een keuze. De herinnering aan vooroorlogse analyses en kritiek, de plaag van de werkloosheid, hadden geleid tot een afkeer van het economische, ongebreidelde liberalisme. Die toon was ook te vinden in de encycliek

Quadragesimo Anno. Mede daardoor zocht men in christen-democratische kringen naar aanvaardbaar overleg. Dit zou een antwoord op de klassestrijd betekenen en tegelijkertijd een realistische methode voor onderhandelingen.

De naoorlogse CVP had zich tot kampioen van deze gedachte gemaakt en propageerde de idee van een Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, een Nationale Arbeidsraad, economische raden in belangrijke sectoren van het economische leven en ondernemingsraden in de bedrijven. Om het bewijs te leveren dat heel de partij achter deze opvattingen stond werden de wetsvoorstellen ter zake, ondertekend door één man: de nationale voorzitter van de partij, August de Schryver.

Trager, althans op theoretisch vlak, groeide de existentiële opvatting dat ook deze markteconomie niet behoorlijk kon functioneren zonder een overheidsinterventie op bepaalde gebieden. Vooral niet economisch geschoolden schoten wel eens tekort als het eropaan kwam een orthodox monetair en begrotingsbeleid als onmisbare voorwaarden voor een stabiele dynamische economie te beschouwen. Nu en dan konden duidelijke stemmen worden gehoord - Gaston Eyskens liet zich niet onbetuigd - die wezen op de onmisbare samenhang tussen die sectoren. Ook de Europese Unie van Christen-democraten, en ietwat later de Europese Volkspartij, spanden zich daarvoor in. Maar ik moet bekennen dat, buiten de deelnemers aan deze initiatieven, weinig politici binnen de Belgische grenzen, de beslissende betekenis van die stellingen inzagen, laat staan uitdroegen.

Zo had in Keulen begin jaren zeventig nog een congres plaatsgevonden dat aan de economische politiek was gewijd. Ik was er rapporteur en schreef mijn rapport samen met Albert Coppé. Hij was op dat ogenblik lid van de Europese Commissie. We behandelden de sociale markteconomie, de Europese samenwerking - met zowel de mogelijkheden als de onmisbare spelregels - de taak van de overheid en de bezitsvorming.

Dit laatste element vormde een uiterst belangrijk element in een verwoest Duitsland. Dat ook de spreiding van industrieel bezit om aandacht vroeg, was een gevolg van de marxistische uitdaging en de nabijheid van de DDR. Aandacht werd besteed aan de participatiegedachte, aan de prestatiebeloning, aan de KMO's (als het ware een nieuwe ontdekking), aan de Europese landbouwpolitiek, aan het onderwijs en aan het wetenschappelijk onderzoek. Ten slotte was er ook de bewustwording dat de ‘grote evenwichten’ met alle macht moesten worden nagestreefd. Jaren later hoorde ik van de Zwitserse minister Kurt Furgler zeggen dat het

rapport-Coppé-Tindemans als basistekst werd gebruikt bij de opleiding van nieuwe parlementsleden. Zo ver is het in België nog niet gekomen.

Een grondige behandeling van deze materie blijft volstrekt noodzakelijk. De implosie van de Sovjet-Unie, de regimewijzigingen in Centraal-Europa, de ontgoochelingen opgelopen met het marxisme, het zoeken naar een 'derde weg' in de politiek dwingen de christen-democraten hun standpunten ter zake uit te diepen, zonder vooroordelen, zowel technisch als ideologisch. Het personalisme dat door hen beleden wordt (ook met overtuiging door mij), gaat ervan uit dat de politieke actie moet gericht zijn op de maximale ontplooiing van de menselijke persoon.

Dit sluit economische ontplooiing niet uit, wel integendeel. Welzijn zonder welvaart lijkt wel utopisch. Hoe kan nu deze welvaart het best worden tot stand gebracht? Vanzelfsprekend onder beding van eerbiediging van de menselijke persoon. Welke betekenis hechten we aan die persoon? Dit is een exalterende opdracht. En toch wordt op dit gebied relatief weinig onderzoek gedaan. We lezen verslagen over de mislukking van experimenten in het buitenland. Maar het is meer dan tijd dat we ook naar het sociaal-economisch beleid voor de toekomst zouden peilen. Wachten tot een economische of beurscrisis uitbreekt betekent in feite een vaandelvlucht.

Mary Churchill

Op 5 december 1973 waren mijn vrouw en ik te gast bij de Britse ambassadeur en mevrouw Berth, naar aanleiding van een bezoek van de hertog van Edinburgh en Mary Churchill, de echtgenote van Christopher Soames. Lady Berth was ongetwijfeld in alle opzichten een schitterende gastvrouw, maar Lady Mary spande de kroon met haar conversatie, haar invallen, haar portrettering van bepaalde personen en haar oordeel over schrijvers en boeken.

We hadden het onder meer over de actrice Diana Cooper, vrouw van de gewezen minister en oud-ambassadeur Duff Cooper, nu Viscount Norwich. Deze laatste had zijn memoires geschreven onder de titel *Old Men Forget*. Daarin kwam de schitterende zin voor: 'De aristocratie van de jeugd is de ouderdom.' Ook een andere beschouwing van hem heb ik met zorg opgetekend: 'Wellicht is een van de redenen waarom zo weinig lessen uit de ervaring worden getrokken, te zoeken in het feit dat de mensen die de lei-

ding van de naties hebben voortdurend veranderen, en dat te weinig onder hen geschiedenisboeken lezen. Dit is vooral waar in de democratieën.'

In mijn adolescentiejaren had ik zijn boek over Talleyrand gelezen en die lectuur had ertoe bijgedragen dat ik belangstelling ging ontwikkelen voor literatuur en diplomatieke geschiedenis. In de jaren die volgden zou geen nieuwe biografie over de Franse politicus aan mijn aandacht ontsnappen.

Een maand later, in januari 1974, ontving ik uit Londen een pakje met drie boeken. Het waren de twee delen van de autobiografie die Diana Cooper had gepubliceerd, *The Light of Common Day* en *The Rainbow Comes and Goes*, en de gedenkschriften van Diana's man. In dit laatste had Mary een bijzonder vriendelijke opdracht geschreven, met vanzelfsprekend een zinspeling op haar beroemde vader. Zij was ons gesprek niet vergeten. Leve Mary!

14
RTT en Ibramco

De drieledige regering-Leburton werd geplaagd door schandalen. Na Ibramco, waarover later meer, was half mei de RTT-zaak ontstaan. Dit keer ging het over operaties van de Regie van Telefoon en Telegraaf waardoor de positie van minister Edward Anseele in het gedrang kwam. Een hoofdingenieur-architect van de RTT beschuldigde op 18 mei 1973, in de krant *De Standaard*, de Regie van corruptie. Grote bouwopdrachten en leveranties waren toevertrouwd aan de ondernemingen Société d'Implantation et d'Investissement Immobiliers, opgericht in september 1970, en Equimo, opgericht in maart 1972. De echtgenote en de zoon van minister-staatssecretaris Abel Dubois behoorden tot de aandeelhouders van Equimo, evenals de administrateur-generaal van de RTT, Germain Baudrin. De zoon van deze laatste had het management van de firma in handen.

De protesterende ambtenaar, teleurgesteld door het zwijgen van zijn directeur-generaal, had zich per brief tot vice-premier Willy de Clercq gewend. Toen hij na enkele weken geen enkele reactie had gekregen was de hoofdingenieur naar de televisie en de kranten gestapt. Ook daar kreeg hij zo goed als geen gehoor tot hij op *De Standaard* een journalist in Hugo de Ridder vond die de ernst van de beschuldiging onderzocht. Na de publicaties van zijn artikelenreeks werd het dossier overgemaakt aan het Hoog Comité van Toezicht. Abel Dubois nam ontslag, terwijl de in opspraak gekomen administrateur-generaal Germain Baudrin werd geschorst, vervolgens gevangengezet en ten slotte veroordeeld. Baudrin was in 1970 benoemd door Anseele, toen minister voor Post, Telegraaf en Telefoon en in de regering-Leburton minister van Verkeerswezen. Op de vijf betwiste contracten prijkte de naam van minister Anseele naast die van administrateur-generaal Baudrin.

Anseele

Persoonlijk mocht ik over deze collega in de regering niet klagen. Hoe het kwam wist ik niet, maar hij stelde er blijkbaar prijs op met mij over tal van thema's van gedachten te wisselen. Een tijdlang zaten we in de kabinetsraad naast elkaar. Dit liet ons toe ook over politieke onderwerpen te praten en onze meningen te wisselen, zonder ons te mengen in de discussies van de raad. Hij verbaasde me daarbij door zijn eruditie. Af en toe sloeg hij wel een ietwat vaderlijke toon aan, maar dat kon ik best verdragen, aangezien ik door zijn verhalen een en ander vernam dat niet in boeken te vinden was.

We hadden het meer dan eens over de gewezen voorzitter van de BWP, Hendrik de Man, over wiens ideeën ik als student een eindwerk had gemaakt. Anseele had hem destijds goed gekend en weidde graag uit over de menselijke kenmerken van de Man zonder daarbij zijn opvattingen te verwaarlozen. Onomwonden poneerde hij zijn stelling dat de ‘denker’ wel een indrukwekkend boek over de psychologie van het socialisme had geschreven, maar dat hij in eigen land de psychologie van de Belgische socialisten totaal verkeerd had ingeschat. Als voorbeeld daarvan kwam hij telkens terug op het voor hem onvergeeflijke feit dat De Man in de vooroorlogse, troebele, mobilisatietijd de bureauvergaderingen van de Socialistische Partij in uniform van reserveofficier bijwoonde. Dit zou in de ogen van tal van socialisten een politieke wraakroepende zonde hebben betekend. Het werd de voorzitter van de nog sterk pacifistische partij, die in haar geschiedenis niet had geaarzeld een gebroken geweer op haar affiches te plaatsen, niet vergeven het officiersuniform tot in het socialistisch tehuis te hebben gebracht.

Anseele legde er de nadruk op hoe moeilijk het was met Hendrik de Man een debat te voeren, intellectueel en karakterieel, niet alleen over ideologische kwesties, maar ook over de dagelijkse politieke tactiek.

De Gentse politicus had geen goed woord over voor het werk van Mieke van Haegendoren, die met een thesis over de socialistische denker aan de KU Leuven tot doctor in de politieke wetenschap was gepromoveerd. Het leek wel of dit boek hem obsedeerde. Het beeld dat zij van de denker en de politicus had geschetst, beantwoordde volgens hem niet aan de werkelijkheid. Hij kruidde zijn kritiek met voorbeelden, weerleggingen en anekdotes waardoor in feite mijn belangstelling voor de figuur van De Man nog werd gestimuleerd.

Anseele had ook iets van een wonderdokter. Als nu en dan een regeringslid geplaagd werd door ziekte, probeerde de minister-ingenieur steevast bij te dragen tot diens genezing, niet alleen met goede raad, meestal echter ook met middelen om de kwaal afdoende te bestrijden. Soms schreef hij zelfs op een stukje papier de namen van de ingrediënten waarmee de zieke zelf een tovermiddel kon bereiden. Hij beval drankjes aan om het timbre van de stem te verbeteren, om de ademhaling te disciplineren, om de ogen te beschermen of om verkoudheden af te weren. Hij had ook een bad ontworpen waarvan de constructie zou bijdragen aan de helende kracht van het water.

Ook buiten de sfeer van de ziekten, toonde hij zich uiterst behulpzaam. Het gebeurde ook dat hij zich moedig toonde. Bij het begin van de oliecrisis stelde Leburton voor, gezien de stijging van de olieprijzen, om twee nieuwe olieproducten op de index van levensduurte in te schrijven. Dit vormde een verrassend voorstel, althans op dat ogenblik. Door de almaar hogere olieprijzen werden de productiekosten in nagenoeg alle sectoren van de economie duurder. Aangezien we de aardolie invoerden, betaalden we deze import zoveel meer, met alle gevolgen voor de betalingsbalans. Door de betekenis van de aardolie in de index te versterken, steeg deze ook vlugger en sterker, en dus stegen ook de indexaanpassingen voor wedden en salarissen, pensioenen en sociale vergoedingen. Dit had ook een grotere weerslag op de rijksmiddelenbegroting. Op die wijze betaalden we de oliecrisis drie keer, met nefaste gevolgen voor de begroting en de staatsschuld. De eerste minister zag zich verplicht erover te laten stemmen, iets wat in de ministerraad niet vaak voorkwam. Twee leden stemden tegen: Edward Anseele en ik.

Langzamerhand was tussen ons beiden een eigenaardige band ontstaan die waarschijnlijk zijn oorsprong vond in een soort wederzijds menselijk vertrouwen.

Zijn verplicht terugtreden uit de regering, naar aanleiding van de RTT-zaak, vormde een pijnlijke vertoning. Op 30 mei 1973 was in de Kamer een hoog oplaaiend debat ontstaan over de RTT-affaire, hoewel Anseele de vergadering niet bijwoonde. Het onvermijdelijke volgde. De volksvertegenwoordigers eisten de aanwezigheid van de minister die verantwoordelijk was voor de RTT-aangelegenheden. Toen de bewindsman het halfrond binnentrad, was hij waarschijnlijk wel gebrieft over wat er gaande was, maar vermoedelijk wist hij niet hoe scherp de aanvallen wel waren geweest. Hij vroeg onmiddellijk het woord en besteeg met trage tred het spreekgestoelte. Dit meubelstuk speelt in het politiek gedrag van

de kamerleden een vreemde rol. Wanneer de spreker, vanop het verhoog, de zaal aanschouwt, verandert de toon en vaak ook de inhoud van de rede die is voorbereid. Daardoor wordt in België op de tribune veel minder ‘geredeneerd’ dan wel ‘meetingtaal’ gesproken. Dit is typisch Belgisch.

Kaarsrecht, schijnbaar zelfzeker, begon Anseele zijn beleid uiteen te zetten in een defensieve rede. Daarmee namen de interpellanten echter geen vrede. Vragen en opwerpingen werden afgevuurd. Tot driemaal toe herhaalde Anseele dezelfde woorden, zonder op de vragen te antwoorden. Toen werd het me duidelijk dat de slag verloren was. Hij zag lijkbleek, keek met dwalende blik de zaal in, als zocht hij de reddingsboei die hem niet werd toegeworpen. Hij had wellicht te veel vrijheid gelaten aan bepaalde personen, ambtenaren of medewerkers, te goeder trouw, of te nonchalant, en nagelaten zelf bepaalde handelingen te onderzoeken alvorens te beslissen. Ik had in hem geen geldwolf gezien. In het kader van een afslanking van de regering op 23 oktober 1973 verdween hij uit de politiek.

Afslanking

Op 21 oktober 1973 wijdde de ministerraad, uitgebreid met de twee staatssecretarissen voor Institutionele Hervormingen, een dag aan de gewestvorming. Als basis van de bespreking diende een document van vijf pagina's waaraan vier bladzijden met vragen waren toegevoegd. De Waalse liberaal Louis Olivier nam nogal actief deel aan de bespreking en bestreed, blijkbaar met overtuiging, alle formules met provinciale inslag.

's Middags, aan tafel, richtte de premier zich met aandrang tot mij, met het verzoek mijn ‘coördinerende houding’ - overigens op dat stuk mijn opdracht in deze regering - op te geven. Hij vroeg me alle reserves te laten varen en onomwonden te zeggen hoe ik de problemen zelf zag. Ik ging in op zijn verzoek en was eigenlijk blij mijn zeer persoonlijke inzichten onder woorden te mogen brengen. Aan het einde van het debat oordeelde PSC'er Charles Hanin dat ik ‘zeer overtuigend’ was. De socialisten, van beide kanten van de taalgrens, verklaarden zich gewonnen voor de door mij verdedigde visie. Herman Vanderpoorten hield een pleidooi om mijn stellingen nog kracht bij te zetten. Olivier kwam er evenwel niet toe zich uit te spreken. 's Avonds evenwel bracht hij amendementen ter tafel, in strijd met zijn vroegere stellingname, om toch de provincies in de gewestelijke organen te betrekken. De PSC bleef onbeslist. Vanden Boeynants verklaarde een imperatief mandaat te hebben gekregen zich te

verzetten tegen de aanwezigheid van parlementsleden in de gewestraden. We gingen zonder overeenkomst uit elkaar.

Leburton kon niet meer ontsnappen aan een hervorming van zijn regering, die bij haar ontstaan 36 leden telde. Overigens, wanneer iemand door een klap op het hoofd sterretjes ziet, spreken de Fransen van 'les 36 chandelles'. Deze kwalificatie betekende voor de bewindsploeg een al te gemakkelijke ondermijning waartoe men zich niet kon blijven lenen. Leburton wendde voor dat hij een akkoord, bestaande uit drie punten, op zak had: vermindering van het aantal excellenties, oprichting van een kernkabinet, precisering van het statuut van staatssecretaris.

Dezelfde nacht kwamen de eerste minister en Willy de Clercq me vragen of ik er bezwaar tegen had dat Buitenlandse Handel onder Financiën zou ressorteren. Ik was daar niet voor te vinden. De filosofie van de uitdunning was duidelijk overeengekomen: de regeringspartijen behielden hun 'bevoegdheid' in de regering, ook al werd hun vertegenwoordiging numeriek kleiner. Van Elslande behoorde bijgevolg zijn coördinerende taak voor Buitenlandse Handel niet af te staan. Daarop repliceerde De Clercq dat hij bereid was om voor Buitenlandse Handel onder toezicht van Buitenlandse Zaken te werken. Dit antwoord wekte mijn lachlust op. Gingen we ons inspannen om een nieuwe Belgenmop uit te vinden? Een vice-premier, tevens minister van Financiën, zou ook nog de rol van staatssecretaris vervullen, ressorterend onder Buitenlandse Zaken? Tot mijn verrassing gaf Leburton me gelijk.

Ook Martens werd, als voorzitter, in het nauw gedreven. Het voorstel om voor alle regeringspartijen twee elementen in de regering in te leveren, werd verworpen. Andere formules vonden evenmin genade. De muur van het verzet werd niet doorbroken. We zetten onze 'afbraakdiscussie' de volgende dag verder.

Op een bepaald ogenblik kwam een journalist met de mededeling dat Willy de Clercq ook staatssecretaris voor Buitenlandse Handel zou worden bij Van Elslande. Ik ijlde de trappen op van de bekende Wetstraat nummer zestien, en deelde met kracht aan de nog aanwezige journalisten mee dat inzake het lot van Buitenlandse Handel niets was beslist. Terug in mijn kantoor dicteerde ik een brief aan Leburton met daarin mijn, en ook zijn, standpunt. Als een andere beslissing viel, zonder mijn toestemming, zou ik me verplicht zien mijn houding ten opzichte van de regering te herzien. Ondertussen had het agentschap Belga mijn reactie verspreid.

Om twee uur telefoneerde Chabert. Hij zat als enige CVP'er op de ministerbanken in de Kamer en de oppositie vroeg waar Tindemans

bleef. Ik weigerde echter om te komen. Om vier uur riep Martens me aan de telefoon. De verenigde CVP-fracties, Kamer en Senaat, wensten me te horen. Ik kweet me van die parlementaire plicht en vond er genoegen in de juiste toedracht van de gebeurtenissen te belichten. Applaus werd me niet gespaard.

Toen kwam het bericht dat ik werd verwacht bij de premier, om kwart over vijf, voor een topbespreking met de voorzitters van de coalitiepartijen. Daar bliezen Van Eynde en Cools hoog van de toren. Ik liet ze uitrazen en legde dan kalm uit wat er was gebeurd en welke houding ik had aangenomen. Martens vroeg om vierentwintig uur bedenktijd. Men kwam niet tot een akkoord. Vice-premier Willy de Clercq kreeg er uiteindelijk Buitenlandse Handel bij, zonder staatssecretaris bij Van Elslande te worden. In mijn dagboeknotities van die dag, lees ik nu: 'In de zestiende eeuw leefde er in Avila een man die de meester van Avila werd genoemd. Aan hem wordt volgend citaat toegeschreven: "Men moet rijk aan liefde zijn om aan politiek te doen".' Die avond vond ik troost in de wekelijkse kroniek van Manu Ruys.

Na de afslanking van de ploeg-Leburton, waarbij minister Anseele en zeven staatssecretarissen 'geslacht en geofferd' werden, besteedde de regering opnieuw haar krachten aan de toekomstige gewesten. Op 10 november kwam Nothomb me al vroeg opzoeken en meende een middel te hebben gevonden om te chanteren. Hij zou ervoor zorgen, affirmeerde hij, dat ik nooit eerste minister zou worden als ik me stug opstelde bij de bespreking van zijn voorstellen.

Ik antwoordde hem dat zijn mededeling me gelukkig maakte. 'Want in dit land moet je wel gek zijn om doelbewust het premierschap na te streven.' Het leek of hij met dat oordeel de kluts kwijt was.

In de PSC beriep iedereen zich op Pierre Harmel, die zich had gekant tegen de idee om alle kamerleden in de gewestraden te doen zetelen. Vanden Boeynants had nochtans uitgepakt met een voorstel om kamerleden toch zulke verantwoordelijkheid te geven, samen met provincieraadsleden. Hoeveel leden uit de provincie werd niet gespecificeerd.

Mij viel op dat Chabert onmiddellijk instemde met deze formule. De socialisten waren haar niet ongenegen, op voorwaarde dan weer dat alle kamerleden werden opgenomen, naast één vierde provincieraadsleden. Het executief orgaan van de raden zou worden voorgezeten door een minister. De liberalen waren het daarmee oneens want zij vreesden uit de boot te vallen met het voorstel.

Op 10 december zag het ernaar uit dat aan de palavers over de gewesten geen einde zou komen. 's Avonds evenwel werd er een overeenkomst bereikt: in de gewestraden zouden alle kamerleden van het gewest zetelen, plus één derde van de provincieraadsleden. Brussel zou beperkt blijven tot negentien gemeenten. Hoe het als gewest kon worden bestuurd, zou nog nader worden uitgewerkt. Een ministercomité kreeg de opdracht te bepalen welke materie kon worden overgeheveld uit de sectoren Streekeconomie, Ruimtelijke Ordening, Stedenbouw en Huisvesting. Het probleem van de ambtenaren werd toevertrouwd aan de minister voor Institutionele Problemen, Binnenlandse Zaken en 'Openbaar Ambt'. Tegen 15 januari zou iedere minister, voor zijn departement, maatregelen van decentralisatie en deconcentratie aan de raad overmaken. Het executief orgaan zou zeven leden tellen en worden voorgezeten door een minister voor Regionale Aangelegenheden. De premier was in de wolken met het resultaat.

Koninklijke wenk

Op 18 december 1973 wilde de koning mij nogmaals zijn grote zorg op het hart drukken. Hij was bekommerd over het gebrek aan eendracht bij de voorbereiding van de staatshervorming. Hij probeerde in de mate van het mogelijke een misgreep te voorkomen. Ten slotte sprak hij een diepe wens uit die wel op een richtlijn leek: 'Mag ik u vragen, als men aan het einde van lange, wellicht pijnlijke onderhandelingen, vermoeid zou zijn en ten slotte geneigd zich neer te leggen bij een compromisvoorstel dat geen wezenlijke verbeteringen zou brengen aan de bestaande situatie en waarin u bovendien zelf niet gelooft, dat u dat dan ook niet zou aanvaarden.'

De woorden vatten de hoop samen die hij in mij stelde. Deze aanmaning zou ik niet meer vergeten. Waarvan hijzelf partijganger was, en hoever hij de diverse mogelijkheden doorschouwde, zei hij vanzelfsprekend niet. Wel stelde hij veel vragen, maar of hij ook de consequenties van bepaalde opties doorgrondde, kwam ik niet te weten. Hier lag de fundamentele moeilijkheid van dergelijke gesprekken: het meest openhartige en goedbedoelde antwoord kon een verkeerde indruk maken. Hoe was zoiets te vermijden?

De volgende dag hield ik een rede in de Senaat, waar de begroting voor 1974 werd besproken. Eindelijk kon ik eens rustig mijn opvattingen

toelichten met inbegrip van de gevolgen van de oliecrisis op de economie, 's Namiddags, met Wilfried Martens, Charles-Ferdinand Nothomb, Dieudonné André en Frank Swaelen, liepen alle besprekingen weer vast op de communautaire dossiers. Eens te meer bleek dat de communautaire problemen, meer in het bijzonder de gewestvorming, een splijtzwam vormden tussen de twee componenten van de partij met een groot verleden. De CVP stond erop dat een nieuwe grondwetsherziening zou worden voorbereid. De PSC was daar radicaal tegen. Nothomb concludeerde dat voor de regering de *countdown* was begonnen.

Op de vrijdagse kabinetsraad liet de premier, volgens zijn niet-gewaardeerde gewoonte, nog ettelijke documenten uitdelen, met het verzoek ons daarover ter plaatse uit te spreken. Daarna, het was vrij laat, lunchte ik met de vakbondsleiders Houthuys en Debunne. Tijdens de vooravond ontving ik onze ambassadeur in Iran, zodat ik eindelijk eens een stem kon horen van iemand die veel afwist van wat in Teheran kon worden waargenomen.

De laatste dagen van het jaar werkte ik samen met Elie van Bogaert en Louis Olivier aan teksten over de gewestvorming. De verstandhouding tussen ons drieën was goed en beide staatssecretarissen, hoe verscheiden van karakter ook, stonden positief en realistisch tegenover de uitdaging die hun opdracht betekende. Olivier heb ik later beter leren kennen als minister van Openbare Werken, een verantwoordelijkheid die hem lag en waarmee hij zich gelukkiger voelde dan met de staatshervorming. Elie van Bogaert kende ik voordien niet. Ik ontdekte in hem een bekwaam, rechtzinnig man, die me zeer goed bijstond, maar die evenmin in de communautaire confrontaties veel voldoening kon vinden. Wat internationale zaken betrof, behoorde hij tot de allerbesten. Zijn juridische bekwaamheid, zijn talenkennis, zijn zin voor diplomatie en zijn tact, maakten hem tot een ideale collega. Ik heb nooit begrepen waarom zulk talentvol, gecultiveerd man geen grotere rol heeft gespeeld in de Belgische politiek.

Voor Brussel zagen we ons wel verplicht rekening te houden met VdB, die koortsachtig zocht naar een toverformule, evenwel zonder haar ooit te vinden. Zijn actie werd overschaduwd door zijn drang het FDF de voet dwars te zetten zonder dat het al te veel zou opvallen.

De gewestvorming legde al dadelijk beslag op het nieuwe jaar. Allereerst kon ik me verheugen in het gezelschap van Pierre Harmel, die, gewoontegetrouw, eerst over vier onderwerpen raad verstrekte (Europa, de Vrede, Zaïre, de PSC-CVP) alvorens me te zeggen dat hij was gekomen om zijn ideeën over de gewestvorming te ontvouwen. Zijn toon was vriendelijk, ietwat zalvend, een tikkeltje professoraal, maar aanmoedi-

gend. Toch viel me op hoe ver hij verwijderd stond van de lijf-aan-lijfgevechten die in de regering en in haar omgeving plaatsvonden, met als inzet de gewestvorming. Ik bewonderde zijn sereniteit, zijn Siriushouding, maar stelde vast dat hij weinig kans maakte de rauwe realiteit te beïnvloeden.

De voorzitters Nothomb en Martens probeerden de draad van de vroegere gesprekken weer op te nemen, dit keer vergezeld door senator de Stexhe, die ik tussen 1968 en 1971 aan het werk had gezien in de senaatscommissie voor de grondwetsherziening. Met de aanmoediging van voorzitter Struye had hij over die periode een lijvig boek geschreven. Nu zette hij het onderhoud in met de verklaring dat hij mijn houding de jongste tijd beter begreep. Ik dacht: 'Wie van ons beiden kon de oorzaak zijn van de vroegere misverstanden en van deze nieuwe verstandhouding?' Alles bij elkaar waardeerde ik het onderhoud. Zou een toenadering dan toch tot de mogelijkheden behoren? Kort daarop viel de regering-Leburton door de verdeeldheid van de socialisten over de raffinaderij Ibramco.

Ibramco, een loense operatie

De regering-Leburton werd eigenlijk vanaf haar ontstaan in gevaar gebracht door de achterbakse manier waarop werd geprobeerd een olieraffinaderij met staatssteun uit de grond te stampen. In 1969 zouden al tussen Leburton, Cools, Terwagne en Parisis gesprekken zijn gevoerd over de vestiging van een raffinaderij in het Luikse. Op 1 december 1972, na het ontslag dus van de regering-Eyskens-Cools, was door minister Simonet een overeenkomst ondertekend met de National Iranian Oil Company (NIOC). Pas op diezelfde dag gaf het ministerieel Comité voor Economische en Sociale Coördinatie (het economisch kernkabinet), de toestemming om een gemengd Belgisch-Franse studievennootschap op te richten. Het Staatsblad van 12 maart 1973 vermeldde de oprichting van de maatschappij Ibramco (Iranian Belgian Refining and Marketing Company), met de namen van drie Iraanse en drie Belgische staatsburgers als beheerders. Voor België waren dat de secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken, de gouverneur van de provincie Luik en de kabinetschef van de minister, alledrie socialisten. De onderneming zou worden opgericht in Ternaaien, een gemeente in de provincie Luik. De beheerders waren op 24 januari 1973 benoemd door minister André Cools. Op 25 januari was hij geen lid van de regering meer.

In het regeerakkoord stond ingeschreven dat de overheid kon overgaan tot de oprichting van bedrijven wanneer het privé-initiatief in gebreke bleef en het staatsbedrijf levenskansen bood: ‘In die geest zal de overheid gevolg geven aan de resultaten van de op gang zijnde studies betreffende de oprichting van een gemengde vennootschap voor het vervoer per pijpleiding en betreffende de petroleumraffinaderij te Luik.’

De hele oprichting kreeg het uitzicht van een loense operatie. Op 20 maart werd minister Claes geïnterpelleerd over de raffinaderij, maar hij sprak met geen woord over de NV Ibramco, die een week tevoren was gesticht. Het project had ook internationale aspecten die ons in moeilijkheden konden brengen met Nederland, onder meer in verband met onderhandelingen over de waterwegen, het Baalhoekkanaal en de bocht van Bath. Door de geplande ligging van de onderneming zouden Nederlandse klachten inzake pollutie en milieuhinder niet te vermijden zijn. Vlak tegenover de raffinaderij, aan de andere kant van de grens, was een werf voor sociale woningen ontworpen. Op 8 mei keurde de Kamer een motie goed waarin werd gesteld ‘dat de regering zich aan het regeerakkoord van januari 1973 zou houden en dat zij zich, na een studie, voor 12 juni 1973, zou uitspreken over de grond van de zaak.’

Bij het begin van de maand december 1973 nodigde de eerste minister me uit om in zijn ambtswoning te komen lunchen. Ook twee vooraanstaande figuren uit Iran, de heren Entekabi en Serafian, waren er te gast. Het gesprek ging onvermijdelijk - dat was ook de bedoeling - over de oprichting, met staatssteun, van een petroleumraffinaderij in België. De houding van de Iraniërs kwam me wat eigenaardig voor. Ze verdedigden de stelling dat het voor België een gunst was om met Iran te mogen samenwerken. Eigenlijk lieten ze verstaan dat de situatie veel eenvoudiger zou zijn indien de Belgische regering het initiatief opgaf. En als we het toch zouden voortzetten, moest het voor tien jaar zijn.

Op 5 december 1973 kondigde de premier aan dat de Iraanse specialisten het land zouden verlaten. Tot afscheid bood hij 's middags nog een drink aan in de Wetstraat en nodigde alle ministers die belang stelden in Ibramco uit op die kleine ceremonie. Ik achtte het mijn plicht en een tactische noodzaak - wilde ik niet helemaal buitenspel worden gezet - ook van de officiële champagne te gaan proeven. Mijn aanwezigheid verschafte me trouwens opnieuw de gelegenheid om met de twee kopstukken uit Teheran te praten. Toen het wat officiëler werd, hield Leburton een korte toespraak in het Frans en bracht een toast uit op het succes van Ibramco.

Entekabi begon zijn speech met het verzoek of ik zijn woorden wilde vertalen. Hij oreerde in het Engels en vertelde dat Iran bereid was gedurende tien jaar jaarlijks zes miljoen ton ruwe aardolie te leveren, tegen de prijs van de Perzische Golf. Er waren echter twee voorwaarden aan verbonden: ten eerste, boven op die prijs moest nog een premie worden betaald omdat de verbintenis om olie te leveren bleef gelden, welke ook de omstandigheden in de wereld waren; ten tweede, moest ook een petroleummaatschappij een plaats krijgen in de commercialisatiemaatschappij (*marketing*) die zou worden opgericht 'Hier echter', beklemtoonde Entekabi, 'geldt de wet van vraag en aanbod en het beste aanbod zal worden aanvaard, van wie het ook komt.' De inbreng van de uitverkozen maatschappij zou bestaan uit verkooppunten. Hij vond dat er veel te veel waren in België. Het kwam er dus opaan de beste uit te kiezen.

Ik was verbaasd over deze woorden. Zij werden uitgesproken wanneer de olieproducenten om zo te zeggen met een voet in het vliegtuig zaten. De precisie was niet zonder betekenis. Ik had er eerder nooit iets over vernomen en er werd overigens ook niet verwezen naar documenten. Waren dit louter woorden? Bovendien zou de premie, die uitdrukkelijk werd vermeld, de prijs van België altijd boven de prijs van de Golf brengen, waardoor de kans voorgoed verviel om een matigende druk op de prijs van de groten, de seven Majors, te kunnen uitoefenen.

Zoals van mij werd verwacht, vertaalde ik zorgvuldig de speech en vroeg zelfs aan Entekabi of het correct was, door in het Engels te herhalen wat hij had gezegd. Hij bevestigde de juistheid van mijn woorden. Als ik me goed herinner was het de kabinetschef die vroeg of de kwestie van de premie wel een conditio sine qua non was. Dit werd ten volle beaamd. Het 'vragenuurtje' werd afgebroken door de regeringsleider die op overrompelende, hoewel innemende wijze 'another drink' aanbood.

14 januari 1974 stond helemaal in het teken van Ibramco. Willy de Clercq verklaarde op de late kabinetsraad dat hij nog geen definitief antwoord kon geven of hij instemde met de oprichting door de staat van een petroleumraffinaderij, aangezien een reeks vragen onbeantwoord bleef. Namens de CVP-ministers stelde ik enkele niet minder belangrijke vragen: 'Wat was het statuut van de toekomstige raffinaderij? Hoe zou zij worden gefinancierd? Waar zou zij worden ingeplant?' De senaatsfractie van de CVP had daaraan een ernstige bespreking gewijd.

Tijdens het debat dat daarop volgde, zag ik me genoodzaakt herhaaldelijk over de budgettaire aspecten van de openbare instellingen te spreken. Jos de Saeger sprong me goed bij wanneer het ging over het

Baalhoekkanaal en het rechttrekken van de bocht van Bath, de *pipeline* Antwerpen-Rotterdam. Hoe zagen de plannen inzake openbare investeringen eruit? Ook Van Elslande spande zich in om met zijn drieën gewicht in de schaal te leggen.

De premier spartelde zo erg dat ik medelijden met hem kreeg. Hij wilde ons telkens dwingen tot een principiële verklaring, zonder een precies antwoord op onze vragen te geven. Maar we capituleerden niet. Als het over de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappij voor Brussel ging, duurde het lang vooraleer in het statuut ervan een clausule over een Vlaamse aanwezigheid werd verkregen.

Omdat volgens onze socialistische collega's de beslissing over Ibramco ten laatste op 15 januari moest vallen, kreeg 14 januari de betekenis van laatste confrontatie. Het werd inderdaad een dramatische nacht. Eens te meer had ik vragen, dit keer op basis van een nota van de minister van Economische Zaken, Willy Claes. Toen ik nogmaals aan alle ministers uiteenzette wat Entekabi had verklaard over de prijs van de aardolie die we zouden invoeren uit Iran, werd Claes astrant en deed alsof dat allemaal zonder belang was. We wisten toen niet hoe ver hij al geëngageerd was.

Op de beslissende 15 januari hielden de liberale woordvoerders vol dat ze nog heel wat bedenkingen wensten te formuleren, maar zij toonden zich lang zo agressief niet als de vorige dag. Vreesden zij een regeringscrisis, met het risico uit de boot te vallen? Contacten met onze senatoren hadden me geleerd welke antwoorden zij van mij verwachtten, zodat ik zeer goed wist op welke vragen er, ondanks alles, eerst een antwoord moest komen. Dit gold zowel voor de CVP als voor de PSC. Ik kon ze beperken tot vier. Ten eerste, een precisering van de prijs. De sjah van Iran had in een interview met het weekblad *Der Spiegel* verklaard dat de petrochemische nijverheid in zijn land de bron van de industrialisatie zou vormen. De export van aardolie zou nog gedurende enkele jaren worden toegelaten, waarna een grootscheepse technologische operatie zou beginnen. Hij had als voorbeeld gegeven dat zelfs aspirines met die nieuwe ondernemingen zouden worden geproduceerd.

Rekening houdende met die taak was het, ten tweede, voor ons nodig meer inlichtingen in te winnen over de bevoorrading in olie voor België. Ten derde, naar onze mening zouden de statuten van een staatsraffinaderij door het parlement moeten worden goedgekeurd. Ten vierde, zekerheid omtrent de plaats van inplanting van de raffinaderij was vereist.

Het ging er hard aan toe. Ik speelde mijn rol van vice-premier, terwijl ook De Saeger en Van Elslande erg kordaat optraden. Leburton wilde mordicus eigenhandig een tekst over een regeringsbeslissing schrijven. Tegen de morgen kwam dan toch, na vele vergeefse pogingen, een soort zienswijze tot stand dat geen goedkeuring inhield, maar wel het voornemen van de regering bevestigde om een raffinaderij op te richten. Dit kwam neer op een herhaling van wat in het regeerakkoord was opgenomen. Alles was afgelopen om halfzeven, bij het ochtendgloren! Vrij veel journalisten, ook uit Nederland, stonden ons nog op te wachten. Sommigen spotten hardop met de vergaderziekte van de regering. Aan allen werd een Franstalig communiqué overhandigd, veel later kwam nog een tekst die als Nederlandse versie gold. In werkelijkheid was het een soort Hottentots.

De volgende dag maakte Jos van Eynde bekend dat een telegram uit Iran, getekend door Serafian, een einde maakte aan de conventie met de NIOC. De Engelse formulering luidde: ‘will stand invalid’, maar over de juiste interpretatie daarvan ontstond nog een twist. Nog een dag later, op 17 januari, kwam een kabinetsraad bijeen. Omstreeks elf uur werd Leburton naar buiten geroepen, samen met Willy Claes. Wanneer zij terugkwamen hadden zij een nieuw telexbericht in handen: het was ditmaal getekend door dr. Entekabi, de nummer één van de NIOC. De inhoud liet geen twijfel bestaan, er was geen overeenkomst meer met België. De eerste minister dramatiseerde de situatie erg en verklaarde naar de koning te zullen gaan om over de toestand te spreken. Dit lokte bij De Saeger de vraag uit wat het staatshoofd met deze zaak te maken had. Leburton gaf zijn voornemen niet op en kondigde aan dat er in de namiddag, na zijn bezoek aan het Paleis, nog een kabinetsraad zou volgen.

Om halfzes liet Leburton me weten dat hij me wenste te ontmoeten in de Lambermontstraat. Ik spoedde me naar de ambtswoning, waar ik vernam dat de koning me zou roepen voor een onderhoud in Laken. De premier vertoonde geen spoor van opwinding of paniek, wel werd me duidelijk dat hij de vorst wilde bewegen tot een interventie bij de sjah van Iran om het Ibramco-dossier nog te redden. Ik werd inderdaad naar Laken ontboden om het hele Ibramco-verhaal uit de doeken te doen, met inbegrip van de nog hangende problemen die voor spanning zorgden, binnenlandse en buitenlandse.

Ik reed terug naar de Tweekerkenstraat en vond er de leden van het Dagelijks Bestuur van de CVP in vergadering. Om halfelf's avonds kwam een nieuwe oproep om naar de Lambermontstraat te komen. In het

salonnetje op de eerste verdieping zat Leburton, dronken. Wat er gebeurd was, wist ik niet, maar ik had kennelijk te doen met een verslagen man. Tegen elf uur arriveerde ook Willy de Clercq.

Na een tijdje werd de regeringschef gevraagd om naar beneden te komen, waar de socialistische regeringsleden bijeen waren, in gezelschap van André Cools en Jos van Eynde. Vreemde geluiden drongen tot ons door. We hoorden schelden en tieren, een luid gestommel alsof men tot een handgemeen was gekomen. Toen ten slotte Leburton opnieuw ons gezelschap opzocht, deelde hij mee, zonder commentaar, dat die nacht nog een speciale kabinetsraad zou plaatshebben om de socialistische ministers toe te laten hun ontslag aan te bieden. Alleen de collega's Falize en Close lieten zich nog even zien met de verrassende verklaring dat we niet bezorgd hoefden te zijn. Er zouden immers geen grote woorden vallen en na een paar dagen, beweerden ze, zou de toestand er heel anders uitzien. We begrepen niet wat ze bedoelden.

Wanneer eindelijk alle ministers waren verenigd, de meesten erg verbaasd, nam Willy Claes het woord en verklaarde dat de socialistische ministers het besluit hadden genomen hun ontslag in te dienen. Leburton haakte daarop in met het voorstel dat het best de hele regering dat zou doen. Ik keek even naar De Saeger, die instemmend knikte, en ik aanvaardde de suggestie. De volgende dag, zaterdag om tien uur, zou de premier naar het staatshoofd gaan. Ik sprak nog een woord van troost uit aan zijn adres en Willy de Clercq volgde mijn voorbeeld. De socialisten zwegen. De pers meldde dat er op hetzelfde ogenblik in het socialistisch hoofdkwartier aan de Keizerslaan een uitbundige viering aan de gang was om de val van ‘hun’ eerste minister te ‘vieren’.

Op 23 januari ontving ik de heer Lagasse de Locht, van de petroleummaatschappij Petrofina. Hij bracht mij op de hoogte van het feit dat de onderneming, waartoe hij behoorde sinds 1972, voorstellen had gedaan om tot de oprichting te komen van een raffinaderij in het Luikse. Zij had nooit een antwoord gekregen van ‘de bevoegde minister’. De heer Demeure, van dezelfde groep, stond erop me te zeggen dat zijn maatschappij nog steeds bereid was in het Luikse een raffinaderij te bouwen, hoewel de vestiging aldaar, economisch gezien, niet ideaal was. Zij aanvaardden zelfs een meerderheidsparticipatie van de staat. Over de aan te leggen *pipeline*, voor de toevoer van de olie, kon worden onderhandeld.

Die namiddag werd ik ontvangen door de koning. Ik sprak me uit voor kamerontbinding en verkiezingen. In de CVP drong men aan om voor de verkiezingen nog een verklaring tot herziening van de Grondwet goed te keuren. De PSC verwierp dit voorstel. Ik vroeg me af of de christen-democraten dan geboren masochisten waren om op dit ogenblik in verspreide slagorde de komende verkiezingen in te gaan.

Met vader en moeder

Als ‘bezetter’ in Duitsland

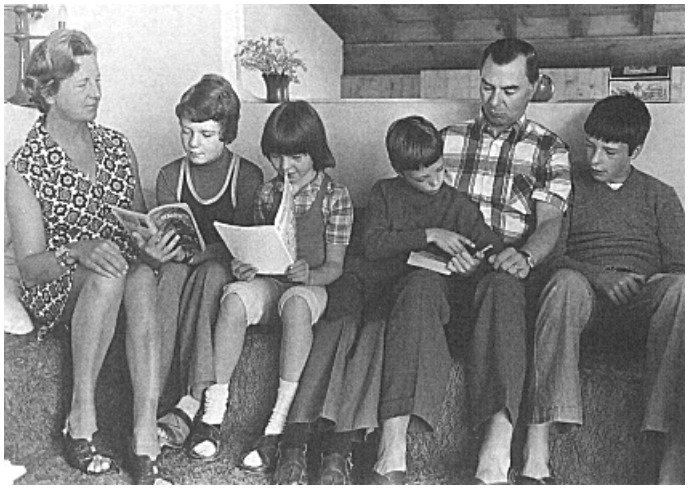

Met het gezin op vakantie in Zwitserland

Op weg naar het parlement met zijn vereerde leermeester Robert Houben

Applaus van Gaston Eyskens

Een sceptische VdB

De TNT-ministers (Tindemans en Terwagne), communautaire ontmijners

Regering Leburton-Tindemans-De Clercq: geen hoogtepunt

*5

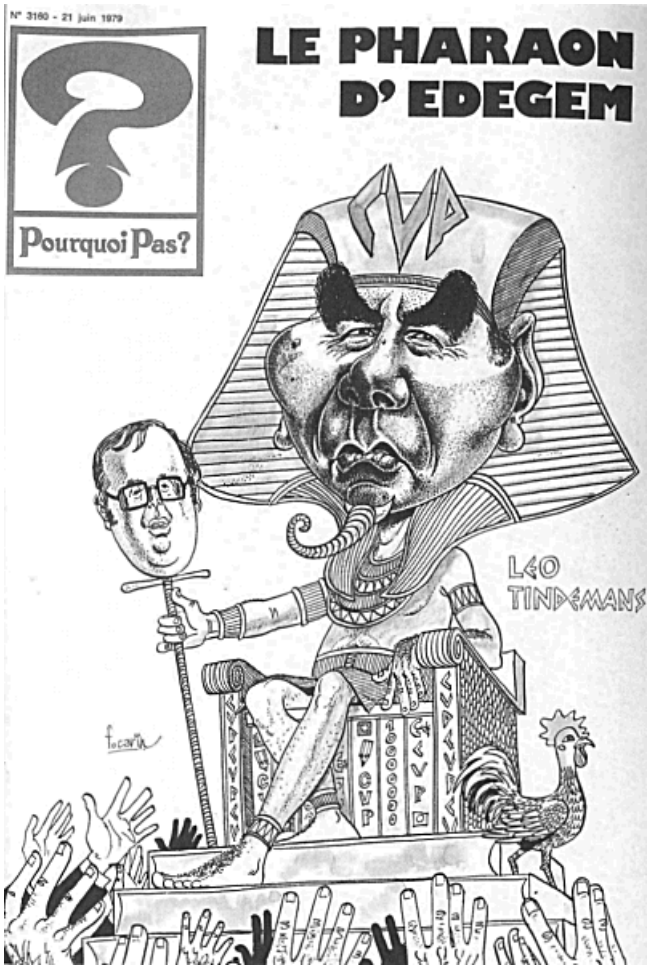
N° 3160 - 21 juin 1979
Pourquoi Pas?
LE PHARAON D' EDEGEM
LEO TINDEMANS
CVP

Verkiezingen in 1974, 1977 en 1981

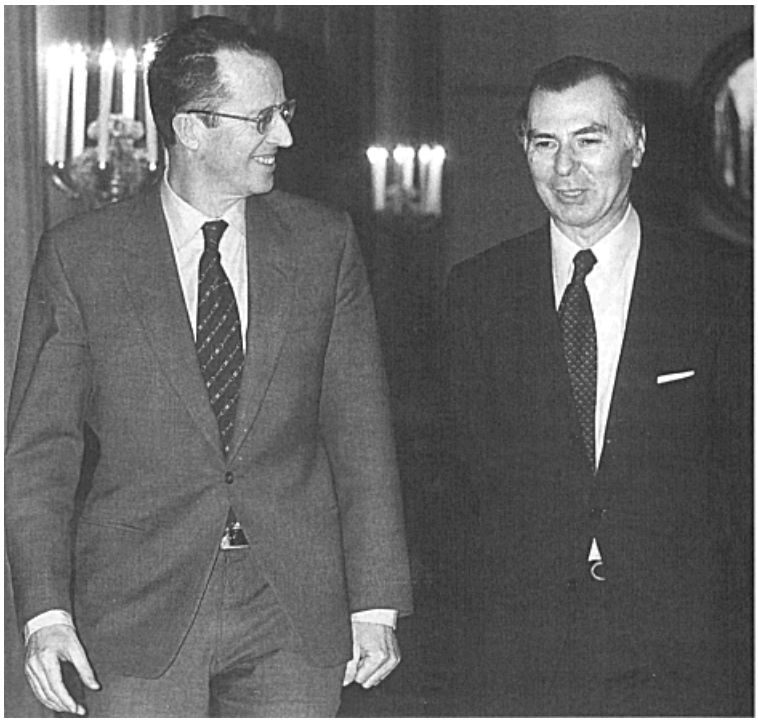

Tindemans I, met christen-democraten, liberalen en RW

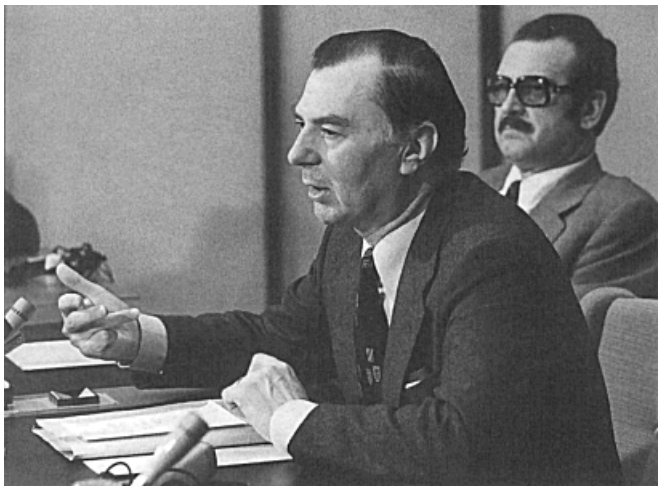

Mei 1977, met kwelduivel André Cools

11 oktober 1978: ‘Ik ga naar de Koning!’

Met journalisten aan tafel (rechts vooraan de legendarische Antoon Breyne)

Vriendengroep aan zee (Petrus Thys, Frank Swaelen, Leo Tindemans, Hugo de Ridder, Jan Huyghebaert)

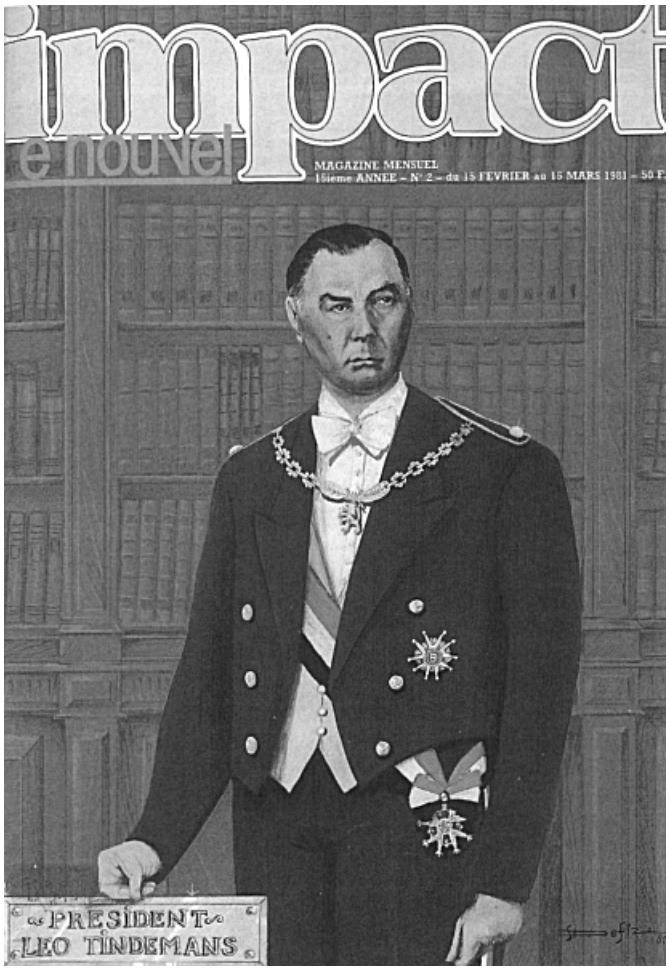
impact
le nouvel
MAGAZINE MENSUEL
15ième ANNEE – N° 2 – du 15 FEVRIER au 15 MARS 1981 – 50 F.
« PRESIDENT »
LEO TINDEMANS

Populair bij jong en oud

Mevrouw Eddy Merckx gefeliciteerd met decoratie van haar echtgenoot

16 december 1979: CVP-congres vraagt premier Martens FDF uit de regering te zetten

6 april 1981: CVP-voorzitter met Cepess-directeur Herman van Rompuy

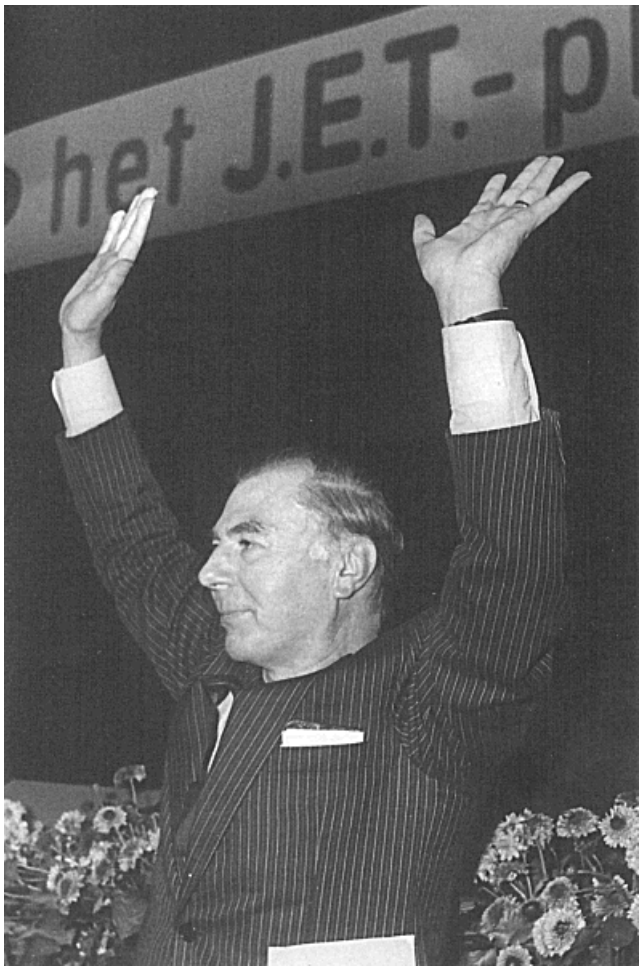

Het JET-plan moest het economisch herstel inluiden (Congres van Antwerpen, 18 oktober 1981)

Een echtpaar op weg naar het stemhokje

III. De toetsing 1974-1978

‘Men zegt geen kwart
van wat men weet.
Anders zou alles instorten.
Men vermeldt een bagatel
en zij slaan al aan het brullen.’
Albert Camus

15
Verkiezingen en populariteit

Op zaterdag 26 januari 1974 had ik bij mij thuis een aantal vrienden en vrijwilligers uitgenodigd die zich bereid hadden verklaard een handje toe te steken bij de ophanden zijnde verkiezingscampagne. In een democratisch regime hangt een politicus op zulke ogenblikken in grote mate af van de medewerking van sympathisanten. Ze zaten allen in de woonkamer, sommigen op een stoel, anderen op de grond, zelf had ik plaatsgenomen op de houten wenteltrap die leidde van het gelijkvloers naar mijn kantoortje. Ik was in het vuur van mijn uiteenzetting toen de telefoon rinkelde. De koning verwachtte me. Ik liet alles en iedereen in de steek, evenwel met de belofte nadien verslag te komen uitbrengen en sloeg de weg in naar Laken.

De vorst toonde zich bezorgd voor de komende tijden en had de ontmoeting zorgvuldig voorbereid. Hij was zich kennelijk ten volle bewust van zijn functie. De koning wilde me met een formatieopdracht belasten om aan te tonen dat alleen verkiezingen een uitkomst aan de crisis konden bieden. De dag voordien hadden de ministers van CVP en PVV nog geweigerd een ontbindingsbesluit van de Kamers te ondertekenen. De jonge CVP-voorzitter Martens had me gevraagd niet onmiddellijk in te gaan op het voorstel van de koning. Hij had gepleit voor enige bedenktijd om overleg met de PSC toe te laten. Maar het standpunt van de koning was duidelijk: de opdracht aanvaarden of weigeren.

Mijn geest werkte snel. De CVP had geweigerd in te stemmen met een ontbindingsbesluit. Als ik nu afzag van de regeringsvorming, betekende dit de opoffering van onze leiderspositie. Ik nam dus het voorstel van Zijne Majesteit aan, waarvoor hij me trouwens bedankte. Ik stond ook nog de pers te woord en vervolgens bracht ik het traditionele bezoek aan de voorzitters van Kamer en Senaat. Beide heren, Struye en Van Acker, aarzelden niet om me goede raad te geven. Achiel van Acker beloofde me bovendien zijn volle steun.

Zondag stond in het teken van de partijvoorzitters, die ik in Brussel of in Edegem ontving. Ik stelde elke partijvoorzitter telkens drie vragen: 'Aanvaardt u in de regering te treden? Wat zijn uw voorwaarden? Kunt u ook een regering dulden waar u niet wenst aan deel te nemen?' De gesprekken moesten ook verduidelijken of de partijvoorzitters een verklaring tot herziening van de Grondwet aanvaardden. Voor de BSP bleef het antwoord kort: zij wensten verkiezingen zonder meer. De CVP, het RW, het FDF en de PRL vroegen de wijziging van artikel 131 van de Grondwet, over de mogelijkheden tot haar herziening. De PVV voegde er nog enkele andere artikelen aan toe, de PLP zelfs een hele resem. De PSC daarentegen verzette zich tegen iedere wijziging.

Ik betrok ook de voorzitters van de cultuurraden in de gesprekken. Ondertussen werkte ik aan een sociaal-economisch programma en maakte ik me zorgen over de begroting, die erg leed onder de oliecrisis. Die avond, ik was in de studio van de BRT, kreeg ik een boodschap van André Oleffe, voorzitter van de Bankcommissie en gewezen voorzitter van de Mouvement Ouvrier Chrétien (MOC, het Waalse ACW). Hij stond bekend als een eerlijk, betrouwbaar man, goed geschoold in de economie. Hij wenste me dringend te spreken en suggereerde, zeer hoffelijk overigens, om elkaar in zijn kantoor van de Bankcommissie te ontmoeten. Ik ging in op de uitnodiging en reed terug naar het centrum van de hoofdstad. Geen journalist zou hebben vermoed dat ik daar een bezoek aflegde!

Ik trof er Oleffe aan, en ook minister Alfred Califice. Hun organisatie, de MOC, wilde deelnemen aan de nieuwe regering, ook al bleef de PSC er, als partij, buiten. Van de twintig PSC-volksvertegenwoordigers waren er al negen, strekking MOC, die bereid waren die keuze te steunen. Hun voorwaarden: meer ministers van hun tendens, een petroleumraffinaderij in het Luikse, uitvoeringsbesluiten van de Schoolwet van 11 juli 1973, een derde gewest 'Brussel'.

Oleffe en Califice zagen de ernst in van hun beslissing, want zij begrepen dat het eenheidsfront van de vakbonden zou worden doorbroken door hun keuze, net op het moment dat er op Europees vlak een toenadering was vast te stellen. Uit hun woorden maakte ik overigens ook op dat zij dachten aan een coalitieregering waarvan de liberalen deel zouden uitmaken. Zij hadden hun vrienden geraadpleegd in Luik en Charleroi en waren vastbesloten om met hun dissidentie door te gaan. Mijn verantwoordelijkheid lag echter op het politieke vlak. Zou ik er bewust toe bijdragen dat de PSC werd verscheurd?

Nothomb kwam me opzoeken na zijn pelgrimstocht door Brussel en Wallonië. Hij toonde me een document van de MOC waarin de voorwaarden voor deelname aan de regering werden opgesomd. Het waren er een vijftiental, onder meer de uitbreiding van Brussel tot 25 gemeenten en de paritaire samenstelling van de twee Kamers. Ook de cultuurraden moesten hun bevoegdheid over Brussel opgeven. Het kwam me voor dat Nothomb de eenheid van zijn partij probeerde te redden. Aan het einde van ons onderhoud verklaarde hij zijn formatie bereid als mogelijke regeringspartner te onderhandelen.

Ik besloot snel naar de koning te gaan en kamerontbinding te bepleiten. Dieudonné André kwam me nog even opzoeken. De gewezen redacteur van het dagblad *Vers l'Avenir* was nu persattaché van de PSC en had de reputatie van wijze analist. Ook Robert Houben ging vaak en graag advies bij hem inwinnen. André drong erop aan om mijn antwoord aan de koning nog een etmaal lang in beraad te houden. In de PSC had men immers nog niet gestemd en hij vermoedde dat een meerderheid bereid zou zijn om met mij scheep te gaan. Als ik wat tijd kon winnen, dan zou de PSC zich vermoedelijk affirmeren. Maar ondertussen had François-Xavier van Aal aangekondigd dat hij toch niet zou meedoen met de MOC. Dit bracht de negen, die door Oleffe werden aangekondigd, terug op acht.

Het was hoog tijd om de knoop door te hakken, wilde ik niet in het moeras worden gestoten. Alleen verkiezingen boden de kans een steviger houvast te vinden. Ik aarzelde geen ogenblik om die stelling te verdedigen. De koning dankte me opnieuw, zij het iets minder exuberant dan de eerste keer. Hij wenst me veel geluk en zei me dat hij me liever in betere omstandigheden en met een ernstige formatieopdracht had willen belasten. De koning ondertekende het ontbindingsbesluit van de Kamers en de kiezers werden opgeroepen om op 10 maart hun stem uit te brengen.

Tiendemaart

De uitslag van de verkiezingen van 10 maart 1974 was voor de christendemocraten een keerpunt. Voor de eerste maal sedert de verkiezingen van 1958 - met de schoolstrijd - wonnen zij zetels in Vlaanderen (+3) en in Wallonië (+2). In Brussel kon het status-quo worden behouden ondanks de felle campagne van het FDF tegen de VdB-lijst. In mijn arrondissement Antwerpen behaalde ik een ongekend hoog aantal voorkeurstemmen: 82.148.

Het was een ongemeen vermoeiende campagne geweest. De CVP-leiding had van mij het centrale boegbeeld gemaakt. De grote affiche ‘Met deze man wordt het anders’, zonder naam, maar met een reuzegrote foto, scheen goed aan te slaan. Ik vond die slogan wat te sterk en niet ongevaarlijk wegens de verwachtingen die hij creëerde, maar ik had me uiteindelijk neergelegd bij de wensen van het campagneteam. Men overtuigde mij ervan dat de bevolking de schandaallucht die rond de regering-Leburton hing beu was, en dat ze snakte naar ‘een ernstige politicus met propere handen’.

Ik werd verondersteld niet alleen in mijn eigen arrondissement, maar ook in heel het Vlaamse land campagne te voeren, toespraken te houden en manifestaties bij te wonen. De lokale kandidaten stonden in de rij om met mij op de foto te kunnen staan. De zalen zaten vol en het enthousiasme bij de militanten werkte aanstekelijk. Tegelijkertijd kreeg ik het van de politieke tegenstrevers hard te verduren. Willy Claes, coarchitect van het geaborteerde Ibramco-project, noemde mij op zijn meetings ‘een puur product van de campagnemakers’. Vanuit de Volksunie werd ik onder schot genomen als een ‘verkapte unitarist’.

Maar de echte slag moest worden geleverd in mijn eigen arrondissement Antwerpen. Daar kon ik rekenen op een campagneploegje dat nog samengesteld was door Hugo de Ridder, die mijn secretaris was geweest tussen 1961 en 1965. Dit groepje getrouwen bestond uit mannen en vrouwen uit het volk: boeren, middenstanders, arbeiders en bedienden, gebonden door een echt christen-democratische inspiratie. Zij voelden zich in de eerste plaats CVP'ers en pas dan, eventueel, behorend tot een stand. Dus lang voor het in de CVP mode werd om kanttekeningen te plaatsen bij de te dominante positie van pressiegroepen bij de samenstelling van de lijsten, was er al een efficiënt werkend team overtuigde christen-democraten dat de politieke bezieling propageerde als eerste eigenschap voor kandidaten.

Zij hadden hun wortels in de verschillende gemeenten van het arrondissement en wisten bijzonder goed wat er bij de mensen leefde aan ongenoegen en verwachtingen, en zij brachten mij daar geregeld verslag over uit. Jaar na jaar, en niet alleen bij verkiezingen, kon ik op hen rekenen.

Deze vriendengroep zorgde ervoor dat de campagne tot in de kleinste gehuchten van het arrondissement een enthousiasmerend verloop kende. Er werd zelfs een miniboekje uitgegeven met foto's, op de eerste lag ik op een schapenvelletje en op de laatste was ik in gesprek met bondskanselier Adenauer! Het werd een *collector's item*. De meest gebruikte slogan was

‘Tiendemaart-Tindemans’. Er werden zelfs weddenschappen afgesloten over het aantal voorkeurstemmen. De grootste optimist schreef 50.000, wat door de anderen op ongelovig gelach werd onthaald. Uiteindelijk werden het er meer dan 82.000!

De kiezer moet je veroveren door een vertrouwensrelatie, en die komt niet vanzelf. Ik begon vrij bescheiden. Als eerste opvolger op de CVP-lijst in 1961 behaalde ik 616 stemmen, zonder noemenswaardige campagne. Vier jaar later, in 1965, waren dat er 8229, een cijfer dat toen al opzien baarde. In die periode kreeg elk cijfer boven de 5000 al een bijzondere vermelding. Het vertrouwen is blijven groeien: 16.000 stemmen in 1969, 33.000 stemmen in 1971, na mijn ministerschap van Communautaire Betrekkingen. In dat jaar viel het op dat de CVP nog steeds achteruitging in Vlaanderen, met uitzondering van Antwerpen en Brugge, waar Daniël Coens zijn eerste electorale successen boekte.

De uitslag van 1974 werd omschreven als een absoluut hoogtepunt. Nadien ging het echter nog meer in stijgende lijn: ik kreeg 134.000 stemmen na mijn eerste periode als eerste minister in 1977, en zelfs 139.000 stemmen bij de verkiezingen die volgden op mijn ontslag als eerste minister. Ik had toen geweigerd om ongrondwettelijke artikels van het Egmontpact door het parlement te jagen.

Al deze stemmen werden behaald in het arrondissement Antwerpen. Nationale lijsten zoals later voor de Senaat bestonden nog niet. Wel voor Europa. Bij de eerste rechtstreekse Europese verkiezingen in 1979 gaven haast een miljoen (983.600) Vlamingen mij het vertrouwen en stemde 47 procent van de Vlamingen op de Europese christen-democratische lijst.

Bob Gijs, senator maar vooral socioloog en opiniepeiler, heeft deze verkiezingscijfers herhaaldelijk ontleed en becommentarieerd. Uit opinieonderzoeken leidde hij af dat de kiezer het vooral apprecieerde dat ik politiek beschouwde als een ernstige zaak: ‘Zijn populariteit stoelde niet op demagogie of gemakkelijk succes. Neen, velen stemden voor Tindemans omwille van zijn ernst, zijn rechtlijnigheid en de kracht van zijn overtuiging.’ In zijn rapport over de uitslag van 1974 schreef hij: ‘Uit alles blijkt dat de natuurlijke trend van de CVP dalend is maar dankzij Tindemans is dit afglijden omgebogen kunnen worden in lichte winst.’ In zijn rapporten van 1977 en 1978 zag hij in de nog betere uitslagen een bevestiging van wat hij in 1974 schreef.

In 1981 was die vertrouwensband met de kiezer duidelijk beschadigd, na een periode van politieke instabiliteit (vijf regeringen in twee jaar tijd), heftige campagnes van zowat alle politieke tegenstrevers tegen de persoon van de CVP-voorzitter, af en toe zelfs gesteund vanuit een bepaalde christen-democratische hoek. De CVP verloor niet alleen twaalf procent van haar kiezerpubliek, ook mijn stemmenaantal viel terug op 87.000. Geleidelijk aan keerde het vertrouwen weer. Bij de Europese verkiezingen van 1989 gaven 400.000 mensen, onder wie haast 100.000 Antwerpenaren, mij hun stem.

Ik mocht mij in mijn politieke leven dus verheugen in mooie, ja onovertroffen successen. Hoe reageert een politicus op dergelijke uitslagen? Ik zal niet loochenen dat zulke bijval, na gedurende jaren bij het regeerwerk betrokken te zijn, me ook innerlijk een gevoel van geluk en dankbaarheid heeft gegeven. Analisten moeten maar uitmaken in hoever het miljoen stemmen bij de Europese verkiezingen in 1979 ook een beoordeling of een veroordeling van de toenmalige Belgische coalitie inhield. Sommigen hebben zelfs de vrees uitgesproken dat het op presidentsverkiezingen had geleken indien ook de Waalse kiezers een stem op mij hadden mogen uitbrengen.

Voor een natuur als de mijne, die een enkele keer wel eens een lichte neiging vertoont naar scrupulositeit te evolueren, werd daardoor het gevoel van verantwoordelijkheid nog verscherpt. Ik mocht het vertrouwen van al die burgers niet beschamen. Ik heb in die periode enkele zeer mooie aanbiedingen uit de privé-sector gekregen, maar heb ze niet aanvaard. Ik was ervan overtuigd dat ik het recht niet had om de politiek te verlaten om ‘elders’ meer te verdienen, zeker niet na een beroep op de kiezer te hebben gedaan.

Ik was ervan overtuigd dat een vertrek uit de arena nadelig zou zijn geweest voor de parlementaire democratie en voor de betekenis van het politiek mandaat. Ook reacties zoals ‘We hebben met zovelen voor u gestemd en wat is daarvan het resultaat?’, wezen op de kwetsbaarheid van de kiezer. Zelf was ik me sterk bewust van de verplichtingen die mijn successen voor mij inhielden.

De reacties bij collega's gingen verschillende richtingen uit. Mijn vrienden deelden in mijn succes en waren oprecht blij. Bij anderen wekten de resultaten afgunst. Nog anderen dachten dan weer dat zij van die stemmen zouden profiteren als ik maar wilde verdwijnen. Simpele geesten waren er zelfs van overtuigd dat mijn stemmen, als ik de politiek zou

opgeven, in gelijkmatige pakjes onder de overige kandidaten op de lijst zouden worden verdeeld. Ook waren er die naar wapens zochten om de gevaarlijke stemmenverzamelaar uit te schakelen.

Op 20 augustus 1979 lunchte ik met mijn vroeger scoutsmaster Robert Orlent, toen voorzitter van de VWW, de socialistische senator George Mommerency, toen burgemeester van Nieuwpoort, en de directeur-generaal van Bloso, Armand Lams. We hadden afgesproken in een voortreffelijk West-Vlaams restaurantje. De vriendschappelijke sfeer zette aan tot het proeven van wijn, zodat de tongen wel wat losser kwamen dan naar gewoonte. Vanzelfsprekend ging het gesprek, althans op sommige ogenblikken, ook over politiek. Mommerency wilde me waarschuwen voor voetangels en klemmen die, sedert eeuwen, in het politieke veld liggen verborgen. Mijn toekomst - dixit de senator - zou niet gekenmerkt blijven door rozengeur en maneschijn. In het Instituut Emile Vandervelde had Oscar Debunne opdracht gekregen een studie over mij te maken en de oorsprong van mijn succes te onderzoeken. Wat waren mijn opvattingen? Hoe zag mijn gedrag eruit? Welke waren mijn sociale contacten? Op wat zij mijn ‘troeven’ noemden zouden zij voortaan hun aanvallen concentreren. Dat was onvermijdelijk in de politieke oorlog, vond de burgemeester. Op de tegenstanders werd met scherp geschoten. Dit zou duidelijk worden in de komende maanden. Hij noemde ook namen uit zogenaamde christelijke kringen die daaraan zouden meedoen. Zelfs uit de regering.

Gaston Eyskens, ietwat vaderlijk en bezorgd om mijn lot, waarschuwde mij tegen de illusies van een hoog stemmenaantal door middel van een Frans citaat: ‘La popularité est le seuil de l'oubli’ (de populariteit is de aanvang van de vergetelheid). Er bestond geen gevaar dat ik slachtoffer van mijn stemmenaantal zou worden, maar de boodschap van een ervaren vergrijsde politicus droeg ertoe bij dat ik het hoofd koel hield.

Paul vanden Boeynants bedacht me met een heel andere beschouwing. Na de Europese verkiezingen kwam hij in de Tweekerkenstraat met uitgestoken hand op mij af en riep: ‘Proficiat, maar ik beklaag u, nu zult u in de politiek geen enkele vriend meer hebben.’ Hij overdreef ongetwijfeld, maar er school waarheid in zijn woorden. Ik repliceerde met een Duits spreekwoord dat zegt ‘Veel vijanden betekent veel eer’. Een schrale opbeuring.

Wel dacht ik aan de veiligheid en vooral aan die van mijn gezin. In de bijlagen van het Staatsblad waren immers de statuten verschenen van een

vereniging zonder winstoogmerk, met zetel in Kapellen, die zich als maatschappelijk doel had gesteld: Tindemans te bekampen met alle mogelijke middelen. In die statuten kon men verder lezen dat de vzw één jaar na de dood van Tindemans zou worden ontbonden. Ambtshalve. In diezelfde periode dweilde een gesubsidieerd toneelgezelschap heel Vlaanderen af met een eigen productie, een stuk waarin werd gespeculeerd op mijn dood. Dit moest allicht worden gezien als een bijdrage tot de ontvoogding van ons volk.

In mijn dagboek noteerde ik: ‘Wie achtervolgt me met zulke ongeziene haat? Ik sloof mezelf af van 's morgens tot 's avonds om de levensvoorwaarden van zo veel mogelijk mensen te verbeteren, om de toekomst voor te bereiden, om conflicten te vermijden, om verzoening te prediken en juist hier in Vlaanderen staat men mij naar het leven. Wie of wat zit daarachter?’

Toen ik voorzitter was van de CVP werd zelfs een poging ondernomen om mij te ontvoeren. Kolonel Bogaert, toen bevelhebber van de rijkswacht in de provincie Antwerpen, had me al tot voorzichtigheid aangemaand. Hij had gevraagd of hij over een kopie van mijn agenda mocht beschikken. Op maandag 10 maart 1980 vertrok ik na afloop van mijn professorale taak in Leuven naar Affligem. Het jaar stond in het teken van Benedictus, patroon van Europa. Ik zou in de beroemde abdij over Europa spreken, een geleerde pater zou het hebben over Benedictus.

Bij mijn vertrek vroegen twee rijkswachtofficieren in burger of ze me mochten vergezellen. Zij volgden mij met hun wagen terwijl een officier naast mij in de auto post vatte. Onderweg kreeg ik argwaan. Ik merkte dat de volgwagen naast de mijne kwam rijden, telkens wanneer een derde wagen ons wilde voorbijrijden. In Affligem hielden we stil voor de abdijpoort, niemand mocht uitstappen. Na enkele minuten kwam een officier op mij toegelopen en zei: ‘U hebt geluk gehad. Tien minuten geleden hebben we in een zijstraat twee boosdoeners aangehouden die bezig waren de nummerplaat van hun auto te verwisselen. Zij waren van plan u te ontvoeren. In hun wagen lagen wapens, bivakmutsen, plakband en handboeien.’ Inderdaad, twee Belgen, een Vlaming en een Waal, beiden met een strafregister, verblijfplaats een Nederlandse camping, hadden besloten om me te ontvoeren, me onder te brengen in een bunker ‘met obscene achtergrond’ en een groot losgeld te eisen.

Dankzij de alertheid van de rijkswacht ben ik dus ontsnapt aan een ontvoering. Ik wil hier nog een typisch Belgisch detail aan toevoegen.

Opgesloten in de gevangenis, heeft een van de gangsters me een brief geschreven met de vraag of ik er niet voor kon zorgen dat zijn zoon zou worden vrijgesteld van militaire dienst!

De kracht van een overtuiging

Het fluïdum tussen een politicus en de kiezer werd totnogtoe te weinig en te oppervlakkig onderzocht. Het woord 'charisma' wordt te pas en te onpas gebruikt, zonder dat men goed weet wat het betekent. Ik ga hier geen verhandeling schrijven over de invloed van de politicus op de burger. Maar hoe komt het dat de ene de aandacht wekt, geloofd en gevolgd wordt en de andere niet? Dit hangt ongetwijfeld samen met een graad van geloofwaardigheid en overtuigingskracht, op voorwaarde dat een verstaanbare taal wordt gesproken en dat dingen worden gezegd die in de levenssfeer van de toehoorder betekenis hebben. Het publiek percipieert bijna feilloos welke politicus vanuit een overtuiging spreekt en handelt, of hij een masker draagt of niet, of zijn daden in overeenstemming blijven met zijn woorden, of hij als een product van de marketingtechnieken en *spindoctors* moet worden beschouwd dan wel of hij zichzelf is en in die hoedanigheid benaderbaar.

Het is altijd een van mijn grote zorgen geweest om op een bevattelijke manier en in mensentaal te spreken. Ik ervoer het als een groot compliment wanneer na afloop van een spreekbeurt een volksmens me kwam zeggen: 'Als gij het uitlegt, versta ik het.' Mijn leven was in geen enkel opzicht een vakantie, maar iets in mij ontwaakte bij het uiteenzetten van problemen, het verdedigen van oplossingen waarin ik zelf geloofde, het wijzen op de moeilijkheden. Ik verfoeide de propagandistentaal en stond erop de mensen de waarheid mee te delen, met de oorsprong van de problemen, de behandeling ervan en de mogelijke uitkomst, zoals ik die zag. Het is mijn overtuiging dat ik daarvoor door de kiezer ben beloond en dat zovelen mij hun vertrouwen hebben geschonken.

Ik heb mijn boodschap verkondigd tot in de kleinste gemeenten en bij alle klassen of standen. Nu nog sta ik soms verstomd wanneer ik bij een toevallige ontmoeting in een gehucht of een dorp eraan word herinnerd wat ik daar ooit heb gezegd. Zelfs het gesproken woord gaat zelden helemaal verloren.

Die vaststelling geeft me een gevoel van dankbaarheid. Het beeld van de ontelbaren die me hebben gesteund, had ik altijd voor de geest. Het

troost me nu in dit boek elementen te kunnen schetsen van wat ik met hun stem heb verricht.

't Is hier een tjolen

Het gebeurt dat burgers zich afvragen wat politici ertoe beweegt een groot deel van hun actief leven te spenderen aan het uitdragen van bepaalde ideeën, opvattingen of acties met woord en geschrift. Niet iedere politicus leent zich tot zulke pelgrimage en de intenties zijn wellicht niet overal even zuiver. Toch rijst de vraag waarom gedreven politici zich zo aftobben.

Ik herinner me hoe ik in 1979, na een verkiezingsmeeting voor het Europees parlement, in een tent waar duizend belangstellenden waren samengekomen, regen en modder moest trotseren op weg naar de parking. Een stoere West-Vlaming keek me wat meelijwekkend aan en zei: ‘'t Is hier tjolen, hé meneer Tindemans!’ Thuis ontdekte ik in het woordenboek dat *tjolen* betekent: dolen, rondzwerven. Sedertdien schiet me dat werkwoord steeds te binnen wanneer ik deel neem aan verkiezingscampagnes.

Inderdaad, waarom doet een politicus dat allemaal? Heeft de televisie dat niet allemaal overbodig gemaakt? Neen. Het gaat immers om opvattingen over staat en maatschappij, om gedragslijnen die de politiek geloofwaardig moeten maken. En dit kan niet via *oneliners*, ‘gehakt stro’-interviews of praatprogramma's waarin niet de politicus maar wel de journalist het centrale personage is.

Het gaat erom de burger deelachtig te maken aan de politieke acties, want dan pas krijgt de parlementaire democratie haar volle betekenis. Iedere spreekbeurt betekent een avontuur. Nooit weet men van tevoren wat het resultaat zal zijn, hoe de zaal er zal uitzien, hoeveel aanwezigen er komen opdagen, hoe die zich zullen gedragen. Vaak ook dragen materiële dingen bij tot het succes of de relatieve mislukking: een kathedertje of een goed functionerende microfoon.

Ik heb er altijd voldoening in gevonden problemen te mogen uiteenzetten in verstaanbare taal en samen met een publiek na te gaan of de daden die we stelden of de hervormingen die we beloofden of de argumenten die we aanvoerden voor de strijd, overeenstemden met de grondslag van onze actie. Als spreker voelt men zeer goed aan of de toehoorders volgen of niet, of er een symbiose tot stand komt. Als dit het geval is,

wordt de politicus ook pedagoog, voorlichter, opvoeder. Dit gevoel ontwikkelt zich zo sterk dat de aldus geëngageerde redenaar ongelukkig wordt, ja zich verlaten acht, als de campagne is beëindigd. Dit deed zich voor op Belgisch en op Vlaams vlak.

Wie met een serieus program en met geloofwaardigheid aan de bevolking voorhoudt wat noodzakelijk is om het op te tillen tot op het niveau van de meest ontwikkelde moderne volkeren, met behoud van het beste van zijn eigenheid, wie aantoont wat daarvoor nodig is en hoe dat is te bereiken, zal niet worden uitgejouwd. Integendeel. Wie met eenzelfde intellectuele eerlijkheid voorstellen ontvouwt om van het land 'een vaderland om lief te hebben' te maken, zal niet worden verjaagd.

Dit was evenzeer waar voor de campagnes die de Europese gedachte tot inzet hadden. Men hoort de hartenklop van de zaal als het aandachtige publiek de uiteenzetting volgt over de oorlogen in Europa, hoe volkeren die vaak zo veel gemeen hebben - cultuur, godsdienst, soms zelf de taal - bij wie 'gemengde' huwelijken geen probleem vormen, waar het toerisme zich over de landsgrenzen uitstrekt, telkens weer na twintig, dertig jaar elkaar bekampen, waarbij de bloem van de mannelijke jeugd wordt uitgemoord op de slagvelden, en de burgers meer en meer het slachtoffer worden van militaire operaties. Als men kan uitleggen hoe in de vreselijke economische depressie van de jaren dertig in Europa geen enkele gemeenschappelijke actie werd ondernomen om de werkloosheid afdoende te bestrijden, dan bespeurt men plots de bereidheid om in de toekomst beter samen te werken. Als men over de pretentie enerzijds en over de relatieve onbeduidendheid van de Europese landen in de wereld anderzijds uitweidt, dan toont zich die toevallige kleine gemeenschap in de zaal bereid haar vertrouwen te schenken aan de woordvoerder en zijn medestanders om te proberen concrete plannen gestalte te geven.

Dit is dan geen *tjolen* meer. Dit betekent aantreden met zijn volk om een en ander in de Europese wereld te veranderen. Hier ontstaat een band tussen de spreker en de tot dan toe meestal passieve burger, om gezamenlijk strijd te voeren. Dit heeft niets meer met charisma, public relations, welsprekendheid of vleierij te maken. Hier ontstaat het geheimzinnige fluïdum dat banden vastlegt en een volk in beweging brengt.

Ik heb dit persoonlijk beleefd en heb er veel voor opgeofferd. Dat kon zonder pijn gebeuren, want ik geloofde in de waarde van mijn boodschap en ik was gelukkig haar te zien aanvaarden door degenen tot wie ik het woord had mogen richten. Dit was communicatie van de hoogste soort. Degenen die zulke geheimtaal niet kennen zullen nooit bevroeden wat zij

betekent. Als dan nieuwlichters of politiek hardhorigen voorgestelde programma's plots veranderen of verloochenen, beseffen zij niet welke schade zij aanrichten, welke pijn ze veroorzaken bij degenen die erin geloven. Daar ligt de verklaring van zo veel teleurstelling in de politiek. Verloren vertrouwen kan zeer moeilijk worden teruggewonnen. Daarvoor heeft zelfs de handigste *spindoctor* geen remedie.

16
Formateur en Steenokkerzeel

Op 21 maart 1974, anderhalve week na de succesvolle verkiezingen van 10 maart, bracht de lente ook een politieke verrassing. Het weer was goed. Ik was 52 geworden. Het leek alsof niet alleen een nieuw jaargetijde, maar ook een ander leven was aangebroken. Uiterlijke tekenen hebben vaak een aanmoedigende invloed op de menselijke psyche, ook zonder concreet aanwijsbare elementen.

Omstreeks zes uur maakte telefoongerinkel een einde aan mijn beschouwingen over de toekomst. Een bepaalde dosis fatalisme kon soms behulpzaam zijn bij de verwerking van bezwarende vooruitzichten. Het aardse leven stond nu eenmaal niet stil en vergde voortdurend dat er werd gereageerd op feiten en gebeurtenissen. Ik werd verwacht op het Koninklijk Paleis in Laken en een half uur later wandelde ik aan de linkerzijde van de vorst in zijn tuin. Tijd om de natuur te bewonderen bleef er niet over. Hij vroeg me om een regering te vormen en ik nam de opdracht aan.

Ik werd overstelpt door een heleboel vragen: ‘Hoe groot waren de kansen dat ik in mijn pogingen zou slagen? Zou ik tot een deugdelijk akkoord kunnen komen of liepen er beulen rond die mij naar het executiepeloton wilden voeren?’ Maar onmiddellijk dacht ik aan de woorden van de Fransman Edgar Faure: ‘Tegen het onvermijdelijke is niets te doen.’ Ik verplichtte mezelf om te vechten en, als het kon, met allure.

Informateur Van Elslande had zijn bevindingen samengevat in een klein document en wenste me te spreken over zijn contacten met de partijleiders. Hij stelde een ontmoeting voor in de Tweekerkenstraat, in het kantoor van Wilfried Martens. Toen ik daar aanklopte was Vaast Leysen, voorzitter van het VEV, nog druk bezig er de standpunten van Hugo Schiltz en van hemzelf uiteen te zetten.

Van Elslande drukte me op het hart dat er enkel een stabiele regering kon worden gevormd met de vermelding van de gewestvorming in haar

program. De doorverwijzing naar een werkgroep zou door niemand nog worden aanvaard. Voor mij was het een open vraag of dat echt de mening van Van Elslande was, dan wel of hij aanstuurde op een hopeloze onderhandeling over de gewesten - zoals onder Leburton - om aldus tot een andere formateur te komen. Ik vroeg me af of hij zijn kaarten had gezet op Vanden Boeynants.

Toen ik Perin ontving wist die me te vertellen dat, althans volgens hemzelf, een meerderheid kon worden bereikt aan Franstalige zijde, zonder hulp van de socialisten. Eén enkele stem van het FDF volstond daartoe en die was hem al toegezegd door Lucien Outers.

Nothomb was een ander paar mouwen. De PSC-voorzitter begon zijn voorwaarden op te sommen. Tot mijn verbazing eiste hij allereerst een nationale voorzitter voor de PSC-CVP. Eerder had hij Robert Houben, een man die glans wist te geven aan de functie, buitengeschopt. Hij had daarbij weliswaar de hulp van anderen gehad. Bovendien had hij zich vijandig getoond om een opvolger aan te duiden. Voor zijn gewijzigde houding kon er bijgevolg maar één enkele verklaring worden gevonden: hij ambieerde nu zelf de functie. Aldus, als ‘schoonmoeder’ van de regering, wilde hij deze laatste naar zijn pijpen doen dansen. Zijn tweede eis was pariteit onder de staatssecretarissen en ten derde rekende hij op een senator meer voor de PSC, bij de coöptaties die eerstdaags zouden volgen. Hij ontpopte zich als een stokebrand, een eigenschap die hij niet meer zou verliezen. Daarmee wist ik tenminste dat ik van hem geen hulp bij de formatie kon verwachten.

's Namiddags smaakte ik het genoegen drie ministers van Staat tegelijk te mogen ontvangen: August Cool, de vakbondsman, Robert Houben, de wijze man, en Paul-Willem Segers, de handige man. Na woord en wederwoord aandachtig te hebben afgewogen, stelde ik vast dat zij mij de vorming van een drieledige regering aanraadden, met christen-democraten, liberalen en socialisten. Indien dat zou mislukken, moest ik proberen een tweeledige regering samen te stellen. Als het niet anders kon, aan het einde van mijn inspanningen, mocht ik pas opteren voor een minderheidsregering. Volgens P.W. Segers vergde dat een meer dan gewone behendigheid. Hij noemde dat diplomatie. Voor het programma legden de drie steunpilaren de nadruk op een petroleummaatschappij, werkgelegenheid en koopkracht van de bevolking. Zij waren eigenaardig genoeg van oordeel dat de rest dan wel zou volgen, bijna automatisch. Maar wie wilde deelnemen moest dat ook duidelijk zeggen. Zij drongen erop aan om niet

toe te geven aan de roep om pluralistische scholen of een wetgeving over abortus.

Ook Pierre Harmel overstelpte me met raadgevingen. Hij drukte me vooral op het hart een goede Europese toon te vinden in de voorstelling van mijn plannen. Achiel van Acker verraste me, niet alleen door zijn vriendelijkheid, maar ook door het feit dat hij me lang onderhield over de koningskwestie. Daarover waren zo veel misverstanden ontstaan, beweerde hij, dat de 'omstandigheden' er het verloop van hadden bepaald. Hij was tot de overtuiging gekomen dat hij een en ander kon rechtzetten. Hij was van plan daar een boek over te schrijven. Ik mocht hem altijd opbellen als ik dacht dat hij mij kon helpen, waar hij ook verbleef.

Het lag ook in mijn bedoeling de inzichten van de Cultuurraden te peilen. Aan Vlaamse zijde oordeelde Robert Vandekerckhove dat het onmogelijk zou zijn een regering te vormen met de socialisten. Ze hadden Gaston Eyskens niet de minste hulp geboden. Edmond Leburton had zijn kans gekregen en de Waalse socialisten hadden hem ten val gebracht. Wat goeds kon men van die strekking verwachten?

Aan Waalse zijde was de liberaal Jeunehomme de mening toegedaan dat de gewestvorming een plaats in het regeerakkoord moest krijgen. En als dat niet onmiddellijk kon worden gevonden, was het noodzakelijk aan te kondigen dat de regering binnen een bepaalde termijn een voorstel zou indienen. Hij verklaarde zich bereid in de regering te treden.

Na de 'officiële' en 'traditionele' contacten begon ik op 26 maart met de onderhandelingsgesprekken, vanzelfsprekend met het oog op een akkoord. Ik had een resumé gemaakt om de discussie te vergemakkelijken en had er de naam *Krachtlijnen* aan gegeven. De PVV keurde die tekst goed maar wilde er nog een en ander aan toevoegen. Haar afgevaardigden verlieten me in een goede stemming.

In de namiddag was het de beurt aan de socialistische kopstukken Jos van Eynde en André Cools. Ze gingen naast elkaar zitten en het viel me al dadelijk op dat 'de Jos' erg nors voor zich uitkeek. Ze hadden het zichtbaar moeilijk om hun boodschap onder woorden te brengen, maar ten slotte luidde het dat ze niet wilden deelnemen aan een drieledige regering. En met zijn tweeën? Het antwoord bleef vaag, maar de socialistische kopstukken verklaarden zich ten slotte bereid met besprekingen te starten. Over mijn *Krachtlijnen* zwegen ze als vermoord.

Die avond stelde de persconferentie me voor een probleem. Zou ik de stand van zaken nog in het ongewisse laten of zou ik open kaart spelen en

aankondigen dat onderhandelingen met de socialisten in het verschiet lagen? Ik probeerde immers nog altijd een ‘normale’ regeringsmeerderheid te vinden, wat met de liberalen niet onmiddellijk kon worden bereikt. Ook vanuit de CVP werd aangedrongen om de formule met de socialisten uit te testen.

Tactisch leek het me niet slecht het bewijs te leveren dat de socialisten niet wilden scheep gaan met de CVP-PSC. Tijdens de ontmoeting van beide partners was de tegenstelling tussen Van Eynde en Cools me opgevallen. Voor de gewestvorming stonden ze nergens en Cools was ervan overtuigd dat ik er niet zou in slagen een regering op de been te brengen. Van Eynde had steeds aan de zijde van Leburton gestaan. Wat streefde hij nu na? Ik verkoos een houding van ‘kaarten op tafel’. Vooraleer met de journalisten te spreken had ik nog gepoogd Frans Grootjans te bereiken om hem op de hoogte te brengen. Tot mijn spijt bleef hij onvindbaar. De pers toonde zich verrast over mijn mededeling; zij speculeerde op wat anders.

's Avonds kreeg ik heel wat telefoontjes van vrienden, kennissen en zelfs onbekenden, die mij diets wilden maken dat ze niet voor mij hadden gekozen om na de neergang van de regering-Leburton opnieuw een coalitie met de socialisten te zien tot stand komen. De CVP-Antwerpen vierde die avond de verkiezingsoverwinning in een Antwerps hotel. Velen kwamen me - min of meer opgewonden - vertellen dat ze diep ontgoocheld waren over de regeringsvorming.

In gedachte speelde ik echter nog met een ander plan. Zoals gezegd, beschikte een coalitie van christen-democraten en liberalen niet over een meerderheid in het parlement. Bovendien stond zij bloot aan de ongenadige kritiek van André Cools, die het begrip *majorité significative* (betekenisvolle meerderheid) had uitgevonden en dat uitspeelde tegen de *majorité numérique* (numerieke meerderheid). Dat betekende dat volgens hem de grootste partij van elk der drie gewesten (in casu de PS in Wallonië, het FDF in Brussel en de CVP in Vlaanderen) in de regering moest zetelen telkens als er sprake was van wijzigingen aan de instellingen.

Onrechtstreeks hield dit ook in dat dezelfde meerderheid aanwezig behoorde te zijn in zowel de regionale executieven als in de nationale regering. Het gevolg van Cools' redenering was wel dat door hun machtspositie in Wallonië, een nationale regering of Waalse regionale executieve zonder Waalse socialisten onmogelijk werd gemaakt. Ook al bestond er een numerieke meerderheid om dat wel te doen. Later, in

1979, bij de vorming van de eerste regering-Martens, zou het ‘Franstalig eenheidsfront’ met PS, PSC en FDF een communiqué uitgeven waarbij de ‘betekenisvolle meerderheid’ voor hen een conditio sine qua non werd om in de regering te treden.

We staken de koppen bij elkaar en keken uit naar een uitkomst. Jos de Saeger werd uitgestuurd als verkenner om na te gaan of er eventueel een overeenkomst kon worden bereikt met het Rassemblement Wallon. Indien we het eens konden worden over enkele punten die het Rassemblement Wallon na aan het hart lagen en die ook aanvaardbaar waren voor de christen-democraten en de liberalen, zou de weg vrij zijn voor een onbetwiste numerieke meerderheid. De belangrijkste kwestie daarbij was een voorlopige gewestvorming. Kon die tot stand worden gebracht zonder grondwetsherziening? Ik raadpleegde eminente juristen en die hielpen ons bij het opstellen van een ontwerptekst.

Steenokkerzeel

Ik wilde evenwel eerst nog een uiterste proef wagen met een speciale vergadering, ik zou zeggen een conclaaf, ware dit woord niet zo versleten in de Belgische politiek.

Ik koesterde immers al een tijdje de idee om een buitengewone, goed bedoelde confrontatie te organiseren tussen regeringspartijen en oppositie, vooral dan die zonder regeringservaring of -roeping (althans voorlopig). Ik had met buitengewone aandacht de Werkgroep van de 28 gevolgd, die door Gaston Eyskens in 1969 was bijeengeroepen op een bijzonder uitzichtloos ogenblik voor de versteviging van een vreedzame samenleving in België.

Bij deze 28 was me vooral opgevallen dat de inbreng van sommigen onverwacht positief kon zijn, terwijl anderen verstarden in een oppositionele houding. Deze ervaring had me geleerd dat een nochtans onstuimig man als Perin wel in staat was geweest enige invloed uit te oefenen op dat ogenblik, terwijl de VU, door weg te lopen, niet bij de nieuwe richting werd betrokken.

Nu ik met de samenstelling van een regering werd belast, wilde ik een uiterste poging ondernemen om na te gaan of er misschien nog onbekende kansen verborgen lagen in een dialoog met de federaliserende partijen. Op dat ogenblik waren dat de VU, het RW en het FDF. In het licht

van de geschiedenis leek het me een zware vergissing dat de BSP weigerde aan zulke historische bijeenkomst deel te nemen. Ik gebruik het woord 'historisch' met tegenzin en wie me kent weet dat ik politieke communiqués of speeches waarin het voorkomt, meestal spottend terzijde schuif. Voor de vergadering van Steenokkerzeel zou ik het nochtans niet hebben geschrapt.

Sinds 1967 was het land met een communautaire koorts geplaagd, die, zonder afdoende behandeling, dreigde te ontaarden in een dodelijke kwaal. Ook geloofde niemand meer in regeneratie door uitzieken. De enige redding lag bijgevolg in een actief, kordaat optreden. De democratische uitdaging bestond er echter in een parlementaire meerderheid te vinden waarmee een genezende hervorming kon worden tot stand gebracht. De eerste voorwaarde daartoe was een duidelijke visie. De tweede was een meerderheid die zich achter die opvattingen kon scharen. Een derde was dat zij in alle landsgedeelten moesten worden aanvaard. Alle institutionele valkuilen lagen al in die trias verborgen.

Ik weet hoe pijnlijk besluitvorming kan zijn wanneer men zelf jarenlang een droom heeft gekoesterd die niet helemaal terug te vinden is in de structuur die de politiek - met heel haar complexiteit - kan voortbrengen. De moed verliezen en de weg van de capitulatie kiezen met enkele cynische uitspraken, is dan ook een ontwikkeling die vaak wordt vastgesteld. Maar zulke vaandelvlucht komt in feite neer op het prijsgeven van wat een mens aan creatieve krachten in zich kan dragen. Ik weet wel dat doorvechten 'om er het beste van de maken', meer dan eens als uitvlucht wordt gebruikt om goedkoop opportunisme of carrièreplanning te verbergen. Maar ook nu bleef ik me nog altijd vasthouden aan de overtuiging dat uit een eerlijke dialoog positieve besluiten kunnen voortspruiten.

Mijn ervaring met politiek overleg had me ook de fouten leren kennen van vroegere initiatieven. Ik had een hekel - zowel in de regering als daarbuiten - aan lieden die voortdurend naar de telefooncel holden om met opdrachtgevers, adviseurs, zetbazen, voorzitters of secretarissen-generaal te telefoneren. Soms zelfs - en met de ontwikkeling van de technologie meer en meer - naar de media. Ik vocht om mijn geloof in een democratie, zoals die ons door Max Weber was voorgehouden. Zij was gebaseerd op rechtstreeks verkozen afgevaardigden, onafhankelijk van touwtrekkerij. Uit deze groep 'echte' vertegenwoordigers van het volk werden dan de ministers geselecteerd. Het verval van onze democratische instellingen leek de laatste tijd echter weer zichtbaar te worden, net zoals het afschilferen van verf op een oude muur.

Nu de strijd opgeven voor behoorlijk werkende, aan de problemen aangepaste instellingen, met eerbied voor de taal en de cultuur van de samenstellende landsdelen, leek me eerder laf dan een berusting in de gelaten filosofie van 'het zal mijn tijd wel duren'. Ik droomde van een bijeenkomst waar gedurende een dag en een nacht over de hete hangijzers zou worden gediscussieerd. Zonder telefoon, met mensen die door de bevolking waren verkozen om de wetten van het land te maken, weliswaar ieder met zijn eigen opvattingen en inzichten, maar met de bedoeling gemeenschappelijke oplossingen na te streven.

De vergadering vond plaats op 19 april 1974 op het kasteel van Ham in Steenokkerzeel. Deze waterburcht is nu eigendom van de overheid, maar tot in 1939 had keizerin Zita er met haar kinderen gewoond na de verdrijving van de Habsburgers uit Oostenrijk-Hongarije. In het gebouw was het alsof de oude stenen werden gekleurd door een herinnering aan vergane glorie, aan de vergankelijkheid ook van niet aan de tijd aangepaste politieke instellingen.

Ze waren bijna allen gekomen: PVV-PLP, PSC-CVP, VU, RW, FDF. Zoals verwacht, maar toch zeer tot mijn spijt, kwamen de socialisten niet opdagen. Er was voor spijs en drank gezorgd, maar de telefoonverbindingen met de buitenwereld werden afgesneden en, eenmaal binnen, mocht niemand meer het kasteel verlaten. Het was duidelijk mijn bedoeling, vlak voor de definitieve samenstelling van de regering, na te gaan of we tot akkoorden konden komen. Contacten met de buitenwereld konden de boel alleen maar bederven.

De *powwow* zou duren tot er een overeenkomst werd bereikt, of ten laatste, tot de volgende morgen. Ik had het voorstel verworpen om de besprekingen op te schorten in de nacht, zodat alle deelnemers thuis wat konden gaan rusten om dan in de loop van de volgende dag opnieuw bijeen te komen. Het was mijn diepe overtuiging dat de druk van de tijd een positief element zou vormen om door te zetten en te slagen.

Een onderbreking integendeel dreigde alle demonen van voor- en tegenstanders, van chantage, van beledigende commentaar, van jaloersheid en ambitie los te laten waardoor het klimaat niet meer hetzelfde zou zijn bij de hervatting. Neen, ik wenste geen roet in het eten. Ik wenste een eerlijke, harde, vrij lange en engagerende inspanning die zou leiden tot een goed akkoord. Vanzelfsprekend waren er vanaf het begin van de operatie ook cynici, ongelovigen, ja spotters met de formule, die zich evenwel toch ietwat zenuwachtig afvroegen: 'En als het een succes

wordt, wat dan?' Een nieuwe toekomst voor een met zichzelf verzoende staat?

Steenokkerzeel werd ongetwijfeld een uiterst boeiende oefening. We begonnen in de namiddag en gingen door, de hele nacht, tot de nieuwe dag ons naar buiten riep. We hadden het over de gewestvorming, uiteraard, aangezien hier classici en federalisten elkaar ontmoetten, taalproblemen, Brussel-hoofdstad, regionale economie, begroting, financiering, regio's en provincies, decentralisatie. Wanneer het nodig of nuttig leek, werden vertrouwelijke gesprekken gevoerd, los van de grote onderhandelingstafel, in kleinere groepen. Soms ontstonden ze spontaan tussen twee of drie onderhandelaars, soms waren ze het gevolg van een suggestie. Het zag er ongetwijfeld naar uit dat de voorgestelde formule de geesten wakker had gemaakt.

Het heeft geen zin meer er nu nog over uit te weiden. Ik wil echter wel bevestigen, aangezien er nadien nooit meer over werd gesproken, dat voor alle punten een overeenkomst werd bereikt. Voor alle, behalve voor Brussel. Nu hoor ik al een spotlach: men wist toch van tevoren dat Brussel het struikelblok zou worden? Neen, dat was juist de verrassing, omdat we ook voor Brussel heel dicht bij een akkoord zaten. 'Het scheelde geen haar meer', oordeelde Herman Vanderpoorten.

Tot op vandaag ben ik ervan overtuigd dat de aanwezigheid van Vanden Boeynants een positieve invloed zou hebben gehad. Hij had de betekenis van die onverwachte toenadering begrepen en mee de knoop doorgehakt. Maar hij had een excuus gezocht om niet te moeten komen. Waarom weet ik ook niet, al zijn hier alle speculaties toegelaten. Hij had echter wel twee charmante jongens gestuurd vanwege de PSC; beiden zonder enige politieke ervaring en echte leerlingen op het gebied van onderhandelingen. Donald Fallon en François-Xavier van Aal waren niet vertrouwd met de problematiek, ze hadden immers de val van de regering-VdB-De Clercq niet lijfelijk meegemaakt. Zij werden niet door de communautaire problemen en de toekomst van de Belgische staat gemotiveerd. Zij verdiepten zich in andere minder vitale dossiers. Zij hadden niet het politiek instinct om in te zien dat die nacht geschiedenis kon worden gemaakt. Ik blijf ervan overtuigd dat VdB, als hij toen in Steenokkerzeel was geweest, nooit de kans zou hebben verspild om ook Brussel in een pakket maatregelen op te nemen. Hij zou zich hebben ingespannen om in het succes te delen. VdB, als afwezige, had daardoor bijgedragen tot de mislukking van een buitengewone inspanning.

Toen ik de pers om negen uur 's morgens de negatieve uitslag van het conclaaf meedeelde, wenste mijn kabinetschef Jan Grauls - nochtans geen emotioneel geladen man - me proficiat met het gepresteerde werk. Zijn woorden waren voor mij wellicht de kostbaarste in alles wat ik met de staatshervorming in mijn politieke leven heb meegemaakt. Hugo de Ridder, die dicht bij de microfoon stond, had iets van Grauls' woorden opgevangen. Hij besloot er zijn verslag in zijn krant mee. Een unieke kans om met grote instemming van klassieke staatsdragende en nieuwe federalistische partijen tot serieuze hervormingen over te gaan, was echter verkeken. Ik stond terug in de modderige straat van een onmachtig land waar politieke lijf-aan-lijfgevechten schering en inslag bleven. Het beeld van een hoopvolle, inspirerende en dynamische structuur, gestoeld op inzicht, argumentatie en wederzijds vertrouwen, was afgedreven.

Rassemblement Wallon komt in de regering

Zes dagen na Steenokkerzeel stond ik met een minderheidsregering van christen-democraten en liberalen in het kasteel van Laken. De koning had heupjicht en leunde op een stok. Hij hield een korte toespraak. Hij wist immers dat mijn regering nog naar een werkbare meerderheid zocht. Het leek bijgevolg niet aangewezen haar al te veel op haar verantwoordelijkheid te wijzen. De vorst toonde zich wel bezorgd. Hoe kon deze nieuwe equipe leefbaar blijven? Door regionale partijen in de coalitie op te nemen? Vooral aan Waalse zijde stond de regering zwak. Dit beheerste ongetwijfeld zijn denken maar kon door hem niet worden uitgesproken. Hij beperkte zich tot aanmoedigingen en beklemtoonde de zware taak die de regering stond te wachten.

De eerste kabinetsraad die ik als premier voorzat was bondig en eenvoudig. Toen ik nadien naar huis werd gevoerd dacht ik niet aan het verleden zoals in 1968, maar uitsluitend aan de toekomst. Het voorzitterschap van de ministerraad schrok me niet af. Ik had nu ook ministeriële ervaring. Ik worstelde met de vraag hoe we het land met een betere structuur konden versterken, met voldoende erkenning van de gemeenschappen en de gewesten. Ik vroeg me ook af hoe we bij de burgers het gevoel van geborgenheid, eigenheid en vertrouwen konden bevorderen en hoe we erin zouden slagen de welvaart te stimuleren, hoop en toekomst te geven.

Op 30 april las ik het regeerakkoord voor in Kamer en Senaat. Ik had vermeden een al te gedetailleerde tekst op te stellen en zei dat de samen-

hang en het wederzijds vertrouwen de grote drijfveren zouden zijn van de nieuwe ploeg.

Ik beklemtoonde dat de regering absolute voorrang zou verlenen aan de bestrijding van de inflatie, die op dat ogenblik meer dan 15 procent bedroeg. Andere prioriteiten waren de bestrijding van de werkloosheid en de bevoorrading van het land in energie en grondstoffen. Ingevolge de oliecrisis bleven de prijzen stijgen op wereldvlak, wat ongetwijfeld ook op de inkomsten en de uitgaven van de staat ging wegen. Daarom kondigde ik aan dat de regering de bijkomende kredieten voor 1974 zo veel mogelijk zou beperken en de uitgaven in 1975 zou begrenzen. Voor mij was het duidelijk dat een strenge controle en zelfs besnoeiingen van bepaalde overheidsgaven onze hoofdopdracht zou worden.

Toch kon ik een aantal hervormingen aankondigen die voor die tijd minstens even ingrijpend waren als bijvoorbeeld de politiehervorming nu. Zo gingen we de 2358 gemeenten die het land toen nog telde, reduceren tot minder dan 600. Tegelijkertijd was de regering vastbesloten om de eeuwenoude commissies van openbare onderstand (COO) te moderniseren en om te vormen in openbare centra voor maatschappelijk welzijn (OCMW). Beide doelstellingen werden niet zonder moeilijkheden bereikt.

Voor het probleem van de zwangerschapsafbreking stelden we de oprichting voor van een staatscommissie, samengesteld uit eminente personaliteiten uit het politieke, wetenschappelijke en gerechtelijke milieu. In afwachting van hun verslag zouden de parlementsleden geen initiatief ter zake nemen. Wel zou de regering wezenlijke ontwerpen indienen in verband met afstamming, adoptie, ongehuwd moederschap en huwelijksgoederenrecht.

De meeste aandacht in het parlement ging nochtans naar de institutionele problemen en meer in het bijzonder naar de gewestvorming. Ik had de consensus die ik met de regionale partijen had bereikt in Steenokkerzeel in mijn regeringsverklaring verwerkt. De Vlaamse en de Waalse gewestraden zouden bestaan uit de senatoren die werden verkozen in de bedoelde gewesten, en niet meer uit provincieraadsleden zoals in het regeerakkoord-Leburton.

De Brusselse gewestraad zou voor de helft worden samengesteld uit senatoren van de hoofdstad en voor de andere helft uit leden van de agglomeratieraad. Een ministerieel comité binnen de nationale regering zou optreden als uitvoerend orgaan. De gewestraden zouden onder meer bevoegd zijn voor stedenbouw, ruimtelijke ordening, gewestelijke econo-

mische expansie, huisvesting, volksgezondheid en toerisme. Ze zouden kunnen beschikken over een jaarlijkse dotatie.

Mijn eerste regering, ofschoon in de minderheid, kreeg toch het vertrouwen van het parlement ingevolge de onthouding van de meeste parlementsleden van VU, RW en FDF.

Onmiddellijk zette ik de dialoog van gemeenschap tot gemeenschap verder, ditmaal niet in Steenokkerzeel, maar in mijn ambtswoning in de Lambermontstraat. Opnieuw bleek Brussel het struikelblok. Het FDF stelde opnieuw onhaalbare voorwaarden, zoals de aanhechting van heel het Zoniënwoud bij Brussel zodat er een *corridor* zou ontstaan tussen Wallonië en de hoofdstad. Ten slotte haakte de Brusselse radicaal Franstalige partij af.

RW-voorzitter François Perin stelde daarop zijn veto tegen de opname van de Volksunie in de regering als het FDF niet meedeed. Volgens hem zou de Vlaamse aanwezigheid in de regering te overheersend zijn. Ik had geen keuze en moest me hierbij neerleggen. Het was ofwel dit aanvaarden ofwel een nieuwe politieke crisis uitlokken.

De regering werd uitgebreid en de nieuwe RW-ministers legden de eed af op 11 juni 1974. Mijn verruimde ploeg kreeg vlot het vertrouwen van de Kamer met 109 stemmen tegen 79 (socialisten en VU) bij 12 onthoudingen (vooral FDF).

Voor de hervorming van de instellingen had ik twee politieke zwaargewichten een ministerportefeuille aangeboden: Robert Vandekerckhove (CVP) en François Perin (RW). Zij kweten zich voorbeeldig van hun taak. Al na twintig dagen dienden zij een wetsontwerp op de voorbereidende gewestvorming in bij de Senaat. Het werd er goedgekeurd op 13 juli. Op 1 augustus volgde de Kamer na vrij woelige zittingen.

De eerste vergaderingen van de voorlopige gewestraden hadden plaats op 26 november 1974: de Vlaamse vergaderde in de prestigieuze raadzaal van het Mechelse stadhuis - er was toen een strekking om Mechelen tot hoofdstad van Vlaanderen uit te roepen - de Waalse in de zaal van de provincieraad te Namen en de Brusselse in het roodfluwelen halfrond van de Senaat.

17
Boudewijn en Leopold III

Maar keren we terug naar mijn eerste dagen in de Wetstraat nummer zestien. Ik was er nauwelijks geïnstalleerd of ik had een beklijvende ontmoeting met Emiel van Cauwelaert. Hij was een temperamentvol journalist, afkomstig uit de Brabantse tak van de familie Van Cauwelaert. Hij was eerst opgeklommen tot hoofdredacteur en nadien tot directeur-hoofdredacteur van het dagblad *Het Volk*. Bij deze promotie diende hij de gemeentepolitiek op te geven. Zijn broer Karel werd ook burgemeester en leefde zijn journalistieke passie uit onder het pseudoniem 'Schildwacht'.

Het Volk werd uitgegeven en gefinancierd door het Algemeen Christelijk Vakverbond. Technisch en intellectueel was zij voor verbetering vatbaar, maar haar eigen hoofdartikels kwamen meestal tot stand onder invloed van de leiding van de vakbond. De politieke wereld was dus in feite verplicht ze te lezen om te weten wat er in de Wetstraat 121, het hoofdkwartier van het ACV, over bepaalde problemen, programma's of standpunten werd gedacht.

Op hetzelfde adres werd *De Nieuwe Gids* uitgegeven. Het was de grote droom geweest van Tony Herbert om na de oorlog in Vlaanderen een krant van Europees niveau uit te geven. Nadat hij zich verplicht had gezien de naam *De Nieuwe Standaard* af te staan voor die van *De Nieuwe Gids*, bleven er na enkele jaren twee povere eigen bladzijden over bij de krant *Het Volk*.

Toen de hoop nog overheerste was Betsie Hollants er hoofdredacteur van geweest. Zij werd opgevolgd door Jan de Spot, tot Jef Delaforterie het roer overnam. Na de vroege dood van deze laatste lag de verantwoordelijkheid bij Antoon van Haverbeke (Antoon Breyne), die samen met Frans van Erps voor het proza zorgde. Een kleine kring, onder leiding van Theo Lefèvre, nam het patronaat waar in de hoop aldus toch een

christen-democratische toevlucht te hebben voor politieke tribunes. Gaston Eyskens schreef af en toe een *leader* met economische inhoud, en ook vanuit de sociale organisaties kwamen er artikelen. Clem Bittremieux hield het enige tijd vol uitstekende literaire kronieken te publiceren. Ook enkele jonge Leuvense economen leverden, naamloos of onder een schuilnaam, goede bijdragen. Op die wijze leefde de erg verdunde uitgave van *De Nieuwe Gids* alles bij elkaar armetierig voort. Zoals ik eerder al vertelde, schreef ik zeven jaar lang beschouwingen over internationale zaken voor de editie van maandag. Als jonge volksvertegenwoordiger werd ik aldus vermeld in het persoverzicht van de radio. De band die groeide met Antoon van Haverbeke en Frans van Erps bracht me ook wel eens in hun Brussels kantoor of, als de kopij wat later klaar was, in de drukkerij van *Het Volk* in Gent. Onwillekeurig leerde ik ietwat beter de relaties kennen tussen de ene en de andere krant.

De twee 'leidinggevende' redacteurs van *De Nieuwe Gids* deelden niet altijd de opinie die werd verkondigd door Emiel van Cauwelaert en ook vice versa waren er meningsverschillen. Zij staken die verschillen niet onder stoelen of banken, maar konden het uiteraard nooit tot een open conflict laten komen, aangezien ze tot dezelfde journalistieke broederij behoorden.

De pennenvruchten van Van Cauwelaert vertoonden een aspect dat in de politieke wereld bijzonder werd gadegeslagen telkens wanneer de Vlaams-Waalse verhoudingen de voorpagina's van dag- en weekbladen beheersten. De auteur vertolkte een combattieve Vlaamse strekking, ook in de sociale wereld, en verdedigde zijn stellingen met ongewone hardnekkigheid. Zo was Emiel van Cauwelaert *der dritte im Bunde* van de toonaangevende journalisten die toentertijd op de christen-democratische politici een vrij grote invloed hadden, naast Manu Ruys van *De Standaard* en Karel De Witte van *Gazet van Antwerpen*.

Van Cauwelaert onderscheidde zich ook door scherpe aanvallen op bepaalde ministers, wanneer hij die ervan verdacht perslekken te hebben georganiseerd waarbij hij was uitgesloten. Ook speelde hij graag de rol van *kingmaker*, op het ogenblik van een regeringsvorming bijvoorbeeld. Die neiging was nog opgevallen toen Robert Vandekerckhove de voorzitterszetel van de CVP verliet om de pas opgerichte Vlaamse Cultuurraad te gaan presideren. Van Cauwelaert lanceerde een campagne om de voorzitter van de CVP-jongeren, Wilfried Martens, naar de hoogste plaats in de partij te katapulteren, ondanks het verzet van sommigen in de partijleiding. Hij haalde zijn slag thuis.

Mijn kabinetsmedewerkers waren nog niet behoorlijk geïnstalleerd in de Wetstraat nummer zestien, toen Emiel erg aandrong om bij mij te worden ontvangen. Ik zag niet goed in wat er zich al zo dringend kon voordoen. Het debat in de Senaat over de regeringsverklaring was immers nog maar pas beëindigd. Ik had echter ook geen redenen om hem een ontmoeting te weigeren of het onderhoud naar een latere datum te verschuiven. Het gesprek vond plaats in de ambtswoning. In dat huis werd Gabrielle Petit ooit door een Duitse oorlogsrechtbank ter dood veroordeeld. Na de Eerste Wereldoorlog vond de minister van Arbeid, Hendrik Heyman, er een onderdak.

Op de eerste verdieping van dat nogal onpraktische gebouw was een klein salon ingericht, een soort wachtkamertje voor bezoekers aan wie een drankje mocht worden aangeboden. Mijn gast vleide zich met zijn stevige lichaam neer op een kleine canapé. Ik ging voor hem zitten, op een stoel, en hield mijn glas in de hand.

Wat zette deze politieke commentator zodanig onder druk dat hij me onmiddellijk wenste te spreken? Hij had zijn bezoek kennelijk goed voorbereid en begon met een historische uiteenzetting over de relaties tussen het Belgische staatshoofd en zijn eerste minister. Blijkbaar had hij heel wat gelezen over de spanningen tussen Leopold II en August Beernaert, tussen de koning en de Broqueville. Hij gaf ook nog menig detail over de relatie tussen Jules Renkin en Albert I. Uiteraard had hij het ook - vrij hartstochtelijk - over Leopold III en Pierlot.

Ik vroeg me af waar hij naartoe wilde, tot hij zich plots, haast bezwerend, voorover boog en mij strak in de ogen keek. De stem verheffend zei hij: ‘Maak u vooral geen illusies. Als politiek waarnemer heb ik de indruk dat het Paleis u genegen is. Het Paleis wil u de communautaire storm injagen in de hoop dat u hun opvattingen zult realiseren, aangezien voor deze uitermate riskante opdracht geen steun werd gevonden bij de grote krokodillen uit de politiek. Maar maak u geen illusies. U leeft in de waan dat u op zijn machtige steun kunt rekenen, maar niets is minder waar. Het Paleis gebruikt u als het hen past en laat u vallen wanneer u in de puzzel geen voordeel meer oplevert. Dat is daar de traditie. Ik ben ervan overtuigd dat men op het Paleis uiterst vriendelijk is, aanhalend zelfs, maar laat u om de liefde Gods niet door uiterlijkheden en mondaine complimenten vangen. Mijn oom Frans van Cauwelaert heeft me dit herhaaldelijk gezegd, hij heeft het aan den lijve ondervonden. Men heeft hem nooit een succes gegund. Ik zeg u dit opdat u later niet verontschuldigend zou

kunnen beweren dat u het niet wist, dat u ter goeder trouw handelde. U bent nu gewaarschuwd.'

Hij stond op, ging niet in op mijn uitnodiging om mee aan tafel te gaan, en holde de trap af zonder op iemand te wachten om hem uitgeleide te doen. Zijn woorden hadden me geschokt. Ik was onder de indruk van zijn ontluisterende taal. Ik schreef onmiddellijk neer wat hij me in het gelaat had geslingerd.

Het was me duidelijk dat gebeurtenissen uit het verleden - die ik niet kende - aan de grondslag van dit optreden lagen. Ongetwijfeld had Frans van Cauwelaert ooit aan zijn neef de feiten meegedeeld waarvan hij meende het slachtoffer te zijn geweest. Wat er juist was gebeurd, wanneer en met wie, kon ik niet achterhalen. De solidariteit in de familie Van Cauwelaert was altijd zeer groot geweest. De verering voor 'oom Frans' - en voor 'onze vader' bij zijn kinderen - deed bijna bijbels aan. Meer dan eens was ik daar getuige van, hetgeen trouwens bijdroeg tot mijn bewondering voor deze familiale en filiale banden.

Toch was ik zeer verrast. Men wordt nu eenmaal niet als eerste minister geboren. Het sprak vanzelf dat ook ik vanuit die verantwoordelijkheid ervaring behoorde op te doen met mensen en uitdagingen waarmee ik als 'novice' tot dan toe nooit rechtstreeks geconfronteerd was geweest. Maar een dergelijke taal met zulke probleemstelling en zulke verwijten was ik nog nooit tegengekomen. Ik kon dit soort overrompelingen niet dadelijk verwerken. Een gevoel van eenzaamheid overviel me. Met wie kon ik erover spreken? Met niemand.

Het staatshoofd

Ik leefde met nogal wrange herinneringen aan de koningskwestie: de volksraadpleging, de moeilijkheden om tijdens de stakingen naar Brussel te gaan, de brutaliteit en de vulgariteit waarmee vaak over koning Leopold III en de prinses van Retie werd gesproken en geschreven, de uitslag van het referendum en de verdere behandeling ervan, de homogene CVP-PSC-regering. Dit onverteerd verleden leidde ertoe dat ik me verdiepte in de stellingen omtrent de relatie tussen de koning en de eerste minister of de regering. Hoe diende daar juist over geoordeeld te worden?

In hoever kon de koning een eigen mening uiten als hij een toespraak hield? Wie koos het onderwerp en wanneer kon de tekst ook door de

regering worden aanvaard? Wie waren de adviseurs van de koning? De officiële waren gekend, maar waren er ook andere? Welke betekenis hadden de ministers van Staat? Met wie speelde de koning kaart? Wat las hij? Hofmaarschalk Herman Liebaers ging er jaren later prat op dat hij de koning af en toe een boek had aanbevolen. Maar welke boeken dat waren wilde hij nooit kwijt. Dat prikkelde uiteraard mijn nieuwsgierigheid. Een ongezonde nieuwsgierigheid? Dat geloof ik niet. Ik zou er veel voor overhebben gehad om enkele titels te mogen kennen. Zover ging de vertrouwelijkheid echter niet.

Bij het verslag over de politieke situatie dat ik wekelijks als eerste minister bij het staatshoofd moest uitbrengen, verwees ik soms naar een televisie-uitzending, zowel BRT als RTB. Dat lokte wel eens een reactie uit. Het gebeurde zelfs dat de koning er mij op wees - heel vriendelijk trouwens - hem niet op zulke programma's attent te hebben gemaakt. Maar hoe kon ik dat doen? Ik wist toch zelf ook niet vooraf hoe een televisiedebat zou verlopen, wat de deelnemers zouden zeggen of repliceren? Het leek me bovendien vrij gewaagd om naar het Paleis te telefoneren met de mededeling: ‘Sire, wellicht zou het nuttig zijn donderdag eens naar de televisie te kijken. Ik vermoed dat het onderwerp u kan interesseren.’ Zulke stille wenk leek me vrij pretentieus, wat schoolmeesterachtig, en zelfs niet zonder gevaar voor de goede verstandhouding tussen vorst en eerste minister. De belangstelling die in Laken bestond zou vermoedelijk niet altijd dezelfde zijn als die van de Wetstraat.

De koning had het volle recht er eigen opvattingen opna te houden. Gelukkig maar. Als er politieke uitlopers aan vastzaten, zoals voor Afrika, kon ik dan hoogstens zeer discreet aan mezelf de vraag stellen waar de inspiratiebron wel zou liggen.

Zo liet hij mij eens opmerken dat Wilfried Martens de reputatie had ‘linker’ te zijn dan ik. Nauwelijks was dat woord over zijn lippen of hij lachte, als het ware opgelucht. Ik bracht de conversatie onmiddellijk terug naar het goede spoor en vroeg de koning op welke gebieden, politieke, economische, sociale, ethische of artistieke. Ik vroeg hem ook welke betekenis hij aan de woorden ‘links’ en ‘rechts’ hechtte, want dat bedoelde hij klaarblijkelijk. Het was in zulk klimaat dat gesprekken werden gevoerd, een mengelmoes van vertrouwen, lichte kritiek, onwetendheid - ieder onderwerp kon een verrassing zijn - gezonde nieuwsgierigheid en een beetje eigengereidheid aan beide kanten. Wie had de koning daarop voorbereid? Vaak nam hij ook ijverig nota van mijn antwoorden of verklaringen. Voor wie waren deze aantekeningen bestemd?

Ik koesterde een oprechte, grote genegenheid voor Boudewijn. Hij had ongetwijfeld een moeilijke jeugd gekend en was opgegroeid in het voor hem politiek mistige klimaat van de oorlog en de daaropvolgende jaren. Zijn jeugdervaringen lagen ver van de ontbolsteringen die een normale jongen meemaakt. Door tot koninklijke prins te worden uitgeroepen, kreeg hij voortijdig de last om de kroon te dragen in een woelig land, omringd door figuren die het conflict met zijn vader op een of andere manier hadden meegemaakt.

Zijn eenzaamheid leek moeilijk te doorbreken. Ieder woord kon verkeerd worden begrepen, iedere zin kon aanleiding geven tot een valse interpretatie. Het was een uitdaging om de juiste toon te vinden voor een gesprek of de gepaste woorden om een probleem te schetsen. En dan nog bleef de indruk bestaan dat een drempel de toegang tot de kern van de zaak bemoeilijkte. Van nagenoeg ieder gesprek 'binnenskamers' of tijdens een wandeling in de tuin of in de prachtige serres, hield ik een gevoel over van onvoldaanheid, van ontevredenheid met mezelf en van relationeel onbehagen.

Ik weet niet of de koning zelf ooit bij iemand zijn hart heeft kunnen luchten over de politiek, vertrouwelijk, menselijk, zonder bijbedoelingen. En, zo ja, was hij dan aan het goede adres? Ook trof het mij dat hij assertiever werd naarmate zijn ministers jonger werden en hij ze in leeftijd overtrof. Maar op grond van welke elementen? Door wie was dit rijpingsproces gestimuleerd?

Sinds de koningskwestie, die ik met een jeugdig padvindersgemoed had meegemaakt, stelde ik veel belang in de relaties tussen het staatshoofd en de ministers, de regering en het parlement. Het conflict van 1940 had me beroerd en had me ertoe aangezet meer over het onderwerp te lezen. Ik sprak daar nooit over. Wie was ik om dat te doen en waar zou ik de bevoegdheid hebben gehaald om mij daarmee te bemoeien? Maar ik gaf niet op. Toen ik later hoorde wat er in 1940 op het kasteel van Wijnendale nog was gebeurd, liet het probleem me niet meer los. Ik ontdekte dat Leopold III in open conflict had gelegen met eerste minister August Beernaert en dat koning Albert I Frans van Cauwelaert steeds op een afstand hield.

Tijdens de naoorlogse twisten hoorde ik overigens zeggen dat Frans van Cauwelaert, Gaston Eyskens en August de Schryver niet getuigden van grote koningsgezindheid. Of zal ik zeggen, niet te koop liepen met een bijzondere aanhankelijkheid voor Leopold III. Ik worstelde met de vraag wat de oorzaak was van zulke houding. Zij waren zowat de

grootsten onder de Vlaamse politici en toch hadden zij blijkbaar problemen met de vorst. Zo maakte ik kennis met het onderscheid tussen ‘monarchisten’ en ‘royalisten’.

Na de Franse Revolutie, in de moderne democratie, leek het noodzakelijk om de verantwoordelijkheden van het staatshoofd, de regering en het parlement duidelijk vast te stellen. Ik kreeg meer en meer het gevoel dat men daarover in België niet mocht spreken zonder automatisch te worden verdacht. Deze klare afbakening vormt nochtans de grondslag van de constitutionele monarchie. Ik heb evenwel vleiers gekend die probeerden een carrière op te bouwen met een onderdanigheid die aan onderworpenheid grensde. Dat was, zowel voor de ene als voor de andere, uit den boze en moest bijna onvermijdelijk vroeg of laat tot incidenten leiden. Het ergerde me dat politici hun gedrag rechtvaardigden door de verantwoordelijkheid ervoor op de vorst te schuiven.

Ik heb er lang van gedroomd daarover met de koning een vertrouwelijk, diepgaand gesprek te kunnen voeren, bijvoorbeeld naar aanleiding van benoemingen in de diplomatie of ontvangsten van hoge buitenlandse gasten. Ik ben gedurende zeventien jaar lid geweest van de regering en ben nu minister van Staat - wat dat ook moge betekenen - nooit heb ik echter de kans gezien, nochtans gebonden door een eed van trouw, daarover met de vorst een woord te wisselen. Daarvoor een speciale audiëntie vragen, kwam niet in mij op want dat zou hoogstwaarschijnlijk zijn overgekomen alsof ik een probleem wilde creëren. En dat was uiteraard niet mijn bedoeling.

Argenteuil

Ik had koning Leopold III nog nooit persoonlijk ontmoet tot mijn vrouw en ik op 11 juli 1974 op het kasteel van Argenteuil werden uitgenodigd. Prinses Lilian toonde zich daarbij onmiskenbaar een taalvaardige, zelfbewuste gastvrouw. De grote begaafdheid van de indrukwekkende dame werd verraden door de manier waarop ze van het Nederlands, naar het Frans, het Engels en het Duits - of het ‘Oostenrijks’ - overschakelde om een verhaal te illustreren. Haar talent bleek ook uit de manier waarop ze met schelle kopstem een scène uit het Oostendse volksleven weergaf in het unieke dialect van de visverkoopsters.

De vorst wenste me een ogenblik alleen te spreken en bracht me naar een smaakvol ingerichte kamer, waarin hij volgens zijn zeggen graag zijn tijd doorbracht. Het gesprek werd uitermate boeiend nadat we de kleine zorgen waarvoor hij een oplossing zocht hadden besproken. Hij bekende dat de internationale zaken hem altijd hadden geïnteresseerd en hij vertelde anekdotes over zijn expedities in Indonesië en Latijns-Amerika. Hij had het uitvoerig over Venezuela, een land dat mij niet vreemd was. Ik had in Caracas, zoals de lezer weet, een cursus over Europese politieke doctrines gedoceerd en had er nog altijd goede vrienden. Ook ondervroeg hij me over de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, die sukkelend vooruitgang boekte in Genève. Zij zou evenwel succesvol eindigen in Helsinki. Over de Europese eenmaking had hij veel vragen, hoewel hij deze materie blijkbaar vrij goed kende. Hij was zonder twijfel ook geboeid door de evolutie van de wereld, door de zwakheid van de Verenigde Naties, waarbij hij graag de vergelijking maakte met de Volkenbond, en door de Oost-Westtegenstellingen.

Aan het einde van het gesprek stelde hij me een vraag die me steeds is bijgebleven en waarmee nooit iemand anders me even sterk had kunnen imponeren: ‘U leidt ongetwijfeld een druk leven, maar kunt u genoeg tijd vrijmaken om na te denken?’ Men had me in mijn politieke leven tot dan toe oneindig veel vragen gesteld, verstandige en andere, maar nooit had men van mij - of bij mijn weten, van andere politici - willen vernemen of ik ook over de dingen nadacht en of ik daar wel de nodige tijd aan besteedde.

Op 28 juni 1976 presenteerde ik me opnieuw bij koning Leopold. Dit was mijn tweede bezoek aan de ‘koninklijke ballingen’ in Argenteuil. Verwonderd had ik me afgevraagd wat zijn uitnodiging wel betekende. Toen ik eenmaal bij hem aangekomen was wist ik al spoedig waar het om ging. De omstandigheden hadden me immers gedwongen om hem een brief te schrijven. Ik had hem daarin gewezen op de slechte reactie in de media op het nieuws dat voorwerpen uit zijn privé-bezit per opbod waren verkocht te Antwerpen. De krant *De Standaard* had een foto gepubliceerd van iemand die een borstbeeld wegdroeg waarvan werd gezegd dat het koningin Astrid voorstelde. Leopold wees me op zijn financiële toestand. Had trouwens de koningin van het Verenigd Koninkrijk niet eveneens stukken uit haar privé-bezit verkocht? Het beeld waar de krant het over had was trouwens niet van Astrid, maar van een vrouw die vaak met koningin Elisabeth had gemusiceerd en die had geposeerd voor het kunstwerk. De

creatie droeg een jaartal waarmee kon worden bewezen dat het de vroegere vorstin niet kon zijn.

Leopold had het herhaaldelijk over de media, die hij blijkbaar op de voet volgde. Hij bekende dat zijn gevoelens vaak werden gekwetst door de manier waarop over hemzelf en zijn echtgenote werd gesproken. Het was alsof hij haar wilde verdedigen.

Na het onderhoud tekende ik dadelijk de woorden op zoals hij die had uitgesproken, want ik wilde de juiste formulering ervan bewaren: 'Mijn vrouw is een begrijpende, intelligente vrouw. Zij is het geweest die mij, met veel tact, heeft gewezen op de moeilijke positie van mijn zoon in het volbrengen van zijn taak. Met zachte hand bracht ze mij ertoe te aanvaarden dat het staatshoofd en de gewezen koning het best niet in hetzelfde paleis zouden wonen. Ik dacht te veel aan de relatie van de vader met de zoon.' Hij herhaalde enkele malen: 'Ik ben er zeker van dat mijn zoon toch nog altijd van me houdt.' Terloops had hij er mij ook nog op gewezen dat hij zich na de troonafstand streng aan de afspraken had gehouden en nooit enige activiteit had ontplooid die politieke ambities kon doen vermoeden.

Het trof mij die dag op welke waarderende en beminnelijke manier Leopold over zijn zoon Boudewijn sprak. Hij wilde daarover blijkbaar bij iemand zijn hart luchten, en ik voelde me gevleid dat hij mij had gekozen. Maar hoe kon een vreemde derde, hij mocht dan al tijdelijk eerste minister zijn, dit menselijk probleem oplossen?

18
Mobutu en Mao

Bij het aantreden van mijn regering waren de banden met Zaïre nagenoeg verbroken. Mobutu had op 10 mei 1974 het vriendschapsverdrag met België opgezegd na het verschijnen van een 'voor de Zaïrese president beledigend' boek, geschreven door de omstreden advocaat Chomé. België reageerde daarop niet, wat de woede van de president had ontstoken. Hij scheen te beseffen dat hij zichzelf in de positie van verliezer had gemanoeuvreerd en wilde daar zo snel mogelijk uitkomen.

Hij had zich ook in mij vergist. Zijn Bantoevorming zette hem aan alleen aandacht te schenken aan de 'sterken' en de overwonnenen te minachten. Ik had nu tweemaal met succes de verkiezingen doorstaan en hij zag zich dan ook verplicht stappen in mijn richting te ondernemen, aangezien ik hoofd van de regering was geworden. Mijn probleem bestond erin zorgvuldig af te wegen in hoever ik op die toenaderingspoging kon ingaan, zonder gezichtsverlies of capitulatie. Mij kwam het voor dat een onverdacht contact, langs een niet-politieke vertrouwensman, wellicht meer informatie kon opleveren.

Na rijp beraad viel mijn keuze op Jacques Feyerick, van de Compagnie Maritime Belge. Hij kende Zaïre, had al besprekingen met Mobutu gevoerd en kon niet worden verdacht van partijdigheid of vooringenomenheid. Hij reageerde positief op mijn voorstel en vertrok, na enige voorbereiding, naar Kinshasa. Ongeveer op hetzelfde ogenblik kwam ambassadeur Van Crombrugghe terug en werd Kerremans als zijn opvolger aangeduid. Deze laatste had zich op die moeilijke post voorbereid en bleek al behoorlijk geïnformeerd te zijn. Hij verklaarde me, enigszins tot mijn verrassing, dat de ambassade in Kinshasa op dat ogenblik de belangrijkste opdracht was die op Buitenlandse Zaken kon worden nagestreefd.

Vrij kort na dit onderhoud kreeg ik het bericht dat hij inderdaad niet slecht ontvangen was in Afrika, maar dat nog niet was voldaan aan de

voorwaarden om tot een officieel bezoek, met politieke besprekingen, over te gaan. Hij had opgemerkt dat er een onderscheid werd gemaakt tussen de berichtgeving voor het binnenland en die voor het buitenland. Hij waarschuwde me ook voor bepaalde Belgen in de omgeving van Mobutu. Hij noemde me vier namen.

Een nieuwe verrassing was het bezoek van de Belgische professor Hugues Leclercq aan Brussel. Naar eigen zeggen kwam hij in opdracht van Mobutu. Leclercq legde me de argumenten voor om zo snel mogelijk een reis naar Kinshasa te ondernemen. Kort daarop kwam de Zaïrese ambassadeur, Elebe, me bevestigen dat zijn president het verlangen had uitgesproken om mij te ontmoeten. Misschien zouden de besprekingen zelfs in Parijs kunnen doorgaan.

Het nieuws uit Zaïre voorspelde evenwel niet veel goeds. De economische depressie sloeg hard toe. De monetaire reserves van het land waren uitgeput. Zaïre beleefde een periode van onveiligheid. Bij de parachutisten deserteerden de stamgenoten van de president. Koning Boudewijn ging in op een uitnodiging van de president van Senegal, maar wenste niet in Kinshasa te landen, hoezeer Mobutu daar ook op aandrong. Weer verscheen Hugues Leclercq op het toneel, dit keer om te vragen of ik bereid was kabinetschef Bizengimana in Luxemburg te ontmoeten. Ik stemde daarmee in.

Toen ik op 27 januari 1975 in de hoofdstad van het Groot-Hertogdom uit de Mystère-20 stapte, stond er een kleine gebrilde Afrikaan op mij te wachten. Hij stak spontaan de hand uit. Het was Bizengimana, civiel ingenieur aan de Universiteit van Luik en kabinetschef van president Mobutu. Hij had de verdiende reputatie zeer intelligent te zijn en geen gevaar te betekenen voor de politiek van de president, aangezien hij de vrucht was van een ontmoeting tussen een tutsi-vrouw en een blanke man. Hoe had hij mij herkend? Alleen van foto's en televisie, beweerde hij.

Bizengimana en ik, vergezeld van Jan Grauls, reden naar een restaurant. Ook Hugues Leclercq was daar plots opgedoken. Hij had de reis per trein ondernomen, het gevolg van een Brussels overleg waar we hadden afgesproken dat hij zelf voor de verplaatsing zou zorgen als Mobutu ons uitnodigde. Er was ook op aangedrongen dat Buitenlandse Zaken bij het onderhoud zou worden betrokken. De keuze van een diplomaat veroorzaakte wat spanning, zodat ten slotte werd besloten om Jan Grauls als verbindingsman aan te duiden.

Bizengimana had donkere, beweeglijke ogen en een vlotte, zelfbewuste manier van spreken. Hij begreep snel de betekenis van wat gezegd of ver-

zwegen werd. Met hem leek een verstandhouding mogelijk. Ook zijn manier van lachen beviel me. Toch kon ik moeilijk uitmaken waarom hij een reis naar Luxemburg had aangenomen. Bestond zijn opdracht er misschien in een psychologisch portret van mij te schetsen en na te gaan hoe ik over Zaïre oordeelde? Of was hij belast met een speciale zending? Hij bracht me uiteraard de groeten over van de president. Ook volgde er een lang verhaal over de 'vergissingen' van ambassadeur Kerremans en de voor Zaïre onbegrijpelijke houding van onze banken en financiële instellingen.

Ten slotte kwam de vraag of ik naar Kinshasa wilde komen. Ik antwoordde dat hij voldoende vertrouwd was met de diplomatieke geplogenheden om te weten dat voor een dergelijke stap voldoende beweegredenen moesten zijn. 'Die kunnen we creëren', repliceerde Bizengimana onmiddellijk. Ook bij het afscheid getuigde zijn houding van waardigheid en zijn woorden verraadden een hoge graad van hartelijkheid.

Tijdens de paasvakantie van 1975 bracht ik met mijn gezin enkele dagen door in Spanje. Ik kreeg er bezoek van Renaat van Elslande en Jacques Feyerick. Deze laatste kwam verslag uitbrengen over zijn missie in Zaïre, waar hij tweemaal door de president was ontvangen. Zijn rapport beviel me en ik verheugde me over de keuze van deze man, die ik als verkenner naar Kinshasa had gestuurd. Mobutu had warempel zijn beklag gemaakt over bepaalde Belgen die hem hadden gezegd dat er met mij geen land te bezeilen was, aangezien ik alleen maar getuigde van slechte eigenschappen 'catholisant' en 'flamingant'. Hij had zich beroemd op de vaardigheid van zijn geheime dienst 'die overal in België antennes had, ook in Buitenlandse Zaken, zelfs in de regering'. Ik moest mij vergenoegen met de incisieve vraag wie de verraders wel konden zijn, want ik bezat geen enkel bewijs.

Ondertussen bereidden twee ambassadeurs, Vaes en Van Bellinghen, het bezoek voor dat kabinetschef Bizengimana en Bula Mandungu, de nieuwe Zaïrese minister van Buitenlandse Zaken, me wilden brengen in Madrid. Zelf was ik niet echt te vinden voor een ontmoeting in Spanje, maar het ministerie in Brussel was op het voorstel ingegaan na een eindeloze reeks telefoongesprekken. Ten slotte werd het Malaga. Ook de rechtvaardiging daarvan behoorde tot de geheimen van Buitenlandse Zaken. Als officiële reden werd opgegeven dat het een tegenzet gold tegen de opzegging van een verdrag.

Van Elslande en ik logeerden in het hotel *Los Palmeros* in Figurolas. De besprekingen vonden plaats in een suite met uitzicht op zee, zeer geschikt voor vertrouwelijke gesprekken. De Zaïrese delegatie bestond

uit de commissaris voor Buitenlandse Zaken Bula Mandungu, kabinetschef van de president Bizengimana, de Zaïrese ambassadeur in Madrid en een speciale secretaris uit Kinshasa. Op mijn vraag wie aan de eigenlijke besprekingen zouden deelnemen, opteerden zij voor vier personen: de commissaris, de kabinetschef, Van Elslande en ikzelf. Liefst zagen ze de ontmoeting beginnen met een los gesprek. Van Bula Mandungu was bekend dat hij in het leger was opgeleid, in dezelfde promotie als Mobutu. Hij had later een opleiding gekregen aan de Lumumba-universiteit in Moskou. Hij had een tijdlang in de DDR verbleven en sprak een mondje Duits. Hij was hoogst verbaasd toen ik op zijn Duits in dezelfde taal repliceerde. Volgens sommige bronnen had hij ook in Cuba gewoond. Naarmate ik hem beter leerde kennen groeide er tussen ons een eigenaardige verstandhouding. Hij ging er prat op Bismarck, Metternich, Lenin, Stalin en uiteraard Marx te kunnen citeren. Hij was uit ruw hout gesneden en hij zag er ook zo uit. Soms maakte hij de indruk een geletterde bokser te zijn, maar een bokser waarmee onderhandelen mogelijk was.

Alles begon, volgens de klassieke Zaïrese traditie, met een litanie waarvan het leitmotiv was: ‘Waarom houden de Belgen niet van ons? Waarom plegen ze niet regelmatiger overleg met ons? Waarom helpen ze ons niet?’ Na de lunch stak de commissaris een grote sigaar op en zei triomfantelijk dat het om een geschenk van Fidel Castro ging. Mijn pogingen om tot de eigenlijke onderhandelingen te komen verliepen niet echt vlot. Maar uiteindelijk werd er een akkoord bereikt inzake overleg en contacten, die beter moesten worden georganiseerd. Wat de activiteit van het Delcredere-instituut betrof, moesten vroegere fouten worden vermeden; zo werd er gevraagd geen commentaar meer te leveren op Zaïrese aangelegenheden in aanwezigheid van ‘vreemdelingen’. Op onze beurt vroegen wij of investeringen in Zaïre niet op een of andere wijze konden worden gewaarborgd.

Tijdens de onderhandeling verweten onze gasten ons voortdurend de Belgische geestesgesteldheid. Zij deden me denken aan onzekere jonge vrijers die hun geliefde onafgebroken bestoken met de vraag: ‘Tu m'aimes encore? Non? Dis moi que tu m'aimes!’ Veel kwam me wat onvolwassen over. We hoopten uiteraard dat ze hun plannen en prioriteiten zouden verduidelijken, zodat we daarop konden inspelen, ons konden aanpassen en een algemene oriëntering konden bepalen.

De nationalisering van bepaalde goederen en bedrijven vormde een moeilijke brok. Vanaf wanneer zou Zaïre bereid zijn schadevergoeding te betalen? 1980? Aan Belgische zijde werd de schade geschat op vijf miljard BEF voor rechtspersonen en op zeventien miljard BEF voor maatschappijen. Ook de verhouding tot het Internationaal Monetair Fonds kwam ter sprake. Er werd overeengekomen om geen communiqué over de bijeenkomst te verspreiden en elkaar niet met verklaringen te bekogelen.

Ondertussen vernam ik dat ook ambassadeur Kerremans was aangekomen. 's Avonds bracht hij verslag uit over zijn korte verblijf in Kinshasa en werd hij geïnformeerd over onze ontmoeting. Ik sliep die nacht zeer slecht. Telkens probeerde ik een analyse van de besprekingen te maken en er conclusies uit te trekken. Alles eindigde met de terugkerende vraag: ‘Tot wat heeft dat alles nu gediend?’

Op 10 april dook Hugues Leclercq weer op met het bericht dat Mobutu zich verzette tegen een samenkomst van de Gemengde Belgische Zaïrese Commissie, een orgaan dat was opgericht om in het kader van de ontwikkelingspolitiek als instrument te dienen voor de conceptie en de uitvoering van de Belgische deelname aan deze politiek. Het overleg zou binnen deze Commissie gebeuren.

De naam Gemengde Commissie zou later overigens aanleiding geven tot twisten in de Belgische regering. Om een politieke crisis op te lossen had men een groot Belgisch-Zaïrees politiek overlegorgaan opgericht dat ook als een soort Beroepshof zou functioneren, mochten er zich zware problemen voordoen. Helaas had men aan dat Hof ook de naam Gemengde Commissie gegeven. Ontwikkelingshulp had met deze laatste creatie echter niets te maken, wat niet belette, zoals nog meer gebeurt, dat een staatssecretaris er de mogelijkheid tot machtsuitbreiding in zag.

Mobutu wilde van geen geheime diplomatie weten en beweerde te wachten op de komst van Tindemans en, eventueel, van Van Elslande. Het kernkabinet in Brussel had de toelating verleend aan de minister van Buitenlandse Handel, Michel Toussaint, om een reis naar Zaïre te ondernemen, evenwel zonder een al te officieel karakter. Het lag echter oorspronkelijk in mijn bedoeling een kabinetschef te sturen, maar uiteindelijk werd Toussaint voorgesteld. De reis van de minister bracht volledige klaarheid: Mobutu wachtte op mijn antwoord. Tien dagen later arriveerde de zoon van de president in België met een officieel document. Het was een officiële uitnodiging voor mezelf, vice-premier Willy de Clercq en de minister van Buitenlandse Zaken Van Elslande om naar Zaïre af te reizen.

Maar nadien kwam de verrassing. Vader Mobutu telefoneerde me in eigen persoon en vroeg me of ik wilde ingaan op zijn uitnodiging. Hij trok ook heftig van leer tegen de taal van de Zaïrese studenten in Brussel en tegen het weekblad *La Relève*, dat een vernederend artikel over hem had gepubliceerd. Mobutu verbleef op dat ogenblik in Zwitserland en wilde me met veel genoegen in Savigny ontvangen. Ik besloot om op zijn uitnodiging in te gaan. Ik zou met laten vergezellen door Jan Grauls.

De reis halverwege april bood me de kans de gezonde Zwitserse lucht in te ademen en het prachtige landschap te bewonderen. Mobutu verbleef in een enorm huis - hoe moet ik het anders omschrijven? - waar hij toch iets meer scheen te zoeken dan verpozing. Het Zaïrese staatshoofd nodigde me uit voor een *tour du propriétaire* langs de keuken, de salons en het kantoor. Hij toonde me ook een kamer met een grote tafel waarop verscheidene medische instrumenten lagen en verder veel sporttoestellen. Alle vertrekken waren vrij sober en smaakvol ingericht. Tijdens het gesprek kwamen de vooroordelen, grieven, obsessies en klachten opnieuw aan de oppervlakte. Zijn woorden hadden een klagende toon, niet agressief, maar ze verplichtten me wel tot een uitvoerig antwoord.

Het gesprek stelde me eindelijk eens in de mogelijkheid om te verwoorden wat in België werd gedacht, gehoopt en veroordeeld. Maar ik kreeg geen overtuigende antwoorden op mijn kritiek. Mijn bewijsmateriaal was nochtans uitstekend samengesteld en ik had alles vrij compleet en zakelijk weergegeven. Ik meende dat mijn gesprekspartner dit moeilijk kon negeren. Hij moest nu - dacht ik - kleur bekennen.

Zijn repliek was echter een uitnodiging om aan tafel te gaan. De maaltijd getuigde van zorg en goede smaak. Maar tot mijn niet geringe verbazing werd tijdens de maaltijd een televisietoestel aangebracht dat vlak voor de feestdis werd neergeplant. Ik zag me zo wel verplicht met het Zaïrese staatshoofd de reportage van de wielerwedstrijd Parijs-Roubaix te volgen. Bij de pousse-café toonde hij zich een verwoed supporter van Roger De Vlaeminck.

Ik had wel, zoals de meeste van mijn landgenoten, een soort ‘algemene kennis’ van het ‘rijke Vlaamse wielerleven’, maar stelde nu vast dat ik in deze materie door Mobutu veruit werd geklopt. Hij wilde trouwens de sportsector niet meer loslaten en wilde meer weten over de bokser Jean-Pierre Coopman, over zijn leven, zijn levenswijze, zijn training, zijn contracten, zijn toekomst. Hij noemde de pugilist ‘le lapin de Flandres’. Waarom weet ik ook niet.

Ik greep de kans om na het eten het gesprek opnieuw op de grote thema's van het Belgisch-Zaïrees dossier te brengen. Een van de punten waarvoor ik met aandrang een oplossing zocht, was de vergoeding van de Belgische ondernemingen die door de Zaïrese regering waren genationaliseerd. De naam die ze daarvoor hadden gevonden luidde 'zaïrisering'. De operatie was begonnen voor kleinere ondernemingen in november 1973, voor de grotere in januari 1974. Voor deze laatste werd ook nog in de jaren tachtig onderhandeld. Voor Zaïre vormde dit alles een deel van de campagne voor het terugvinden van een Afrikaanse 'authenticiteit'. Er werd echter enkel betaald als er voldoende deviezen aanwezig waren en dat was doorgaans niet het geval.

Ik probeerde nog tot een redelijke, zinvolle afspraak te komen maar Mobutu had daar geen zin in. Ik kon alleen bewerkstelligen dat we beiden zouden ijveren voor de oprichting van een 'instantie' waar we misverstanden, meningsverschillen, onenigheden, verzuchtingen of klachten konden bespreken vooraleer zij het karakter van een conflict zouden aannemen.

Sinds mijn studentenjaren had ik altijd aandacht gehad voor wat *timing* werd genoemd en waaronder het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal verstaat: 'Het doen plaatsvinden (van een handeling e.d.) op het juiste moment.' Mijn leraar had ons het voorbeeld gegeven van George Canning, de Britse staatsman, die blijkbaar alle voor de politiek wenselijke kwaliteiten bezat, behalve dan juist de zin voor timing. Canning zou daardoor nooit hebben bereikt wat in zijn vermogen lag. Was ik te vroeg naar Mobutu gegaan?

Het bezoek in Zwitserland is achteraf toch niet nutteloos gebleken. Eind september 1975 ging ik met minister van Buitenlandse Zaken Renaat van Elslande en minister van Financiën Willy de Clercq op bezoek in Kinshasa. De Zaïrese president ontving ons allervriendelijkst. We kwamen trouwens niet met lege handen. Voor het land dat in financiële moeilijkheden verkeerde, had de regering een behoorlijk financieel en monetair akkoord uitgewerkt. Tevens werd overeengekomen dat een Engels-Belgisch consortium de Zaïrese spoorwegen zou verbeteren.

Mobutu deed zijn best om ons verblijf zo aangenaam mogelijk te maken. Hij zorgde er zelfs voor dat we aan de maaltijd in een Brussels dialect werden toegezongen door een lokale troubadour, wat aanleiding gaf tot hilarische scènes. Na dit bezoek verbeterde de verstandhouding tussen beide landen een beetje. In maart 1976 kon minister Van Elslande

protocolakkoorden met Zaïre ondertekenen waardoor zowel de ontwikkelingshulp als de schadevergoeding aan ‘gezaïriseerde’ landgenoten beter kon worden vastgelegd. Maar weldra zouden nieuwe problemen en misverstanden onze relaties met Zaïre vertroebelen.

Mao waarschuwt me voor de Sovjet-Unie

Voor het eerst in mijn leven kreeg ik de kans om een bezoek te brengen aan China. Vergezeld van mijn vrouw, minister en mevrouw Van Elslande, en een paar adviseurs ondernamen we van 18 tot 27 april 1975 de lange, zorgvuldig voorbereide reis. De Chinezen hadden zich ingespannen om met het programma buiten het banale te blijven, maar toch waren er aspecten aan verbonden waarvoor ik wel nooit een verklaring zou vinden. De ontvangst mocht koninklijk worden genoemd. Op ieder vliegveld waar we landden stonden een honderdtal schoolmeisjes die met bloemen zwaaiden, danspasjes uitvoerden en zongen. In het midden van zo'n groep werd telkens krampachtig een spandoek vastgehouden waarop in de beide Belgische landstalen een ‘welkom’ stond te lezen. In de straten van de steden die we bezochten verdrongen honderden mensen elkaar. Uiterst ongewoon, want in de Volksrepubliek mocht men immers niet manifesteren, tenzij de overheid (of de partij, wat op hetzelfde neerkwam) er de organisator van was. Ik begreep dat deze mensen vanuit de fabriek waren opgetrommeld of aangevoerd om hier te komen juichen op mijn doortocht.

Het was ook opvallend dat we werden vervoerd in zware, zwarte wagens. De gordijntjes van de wagens van de Chinese personaliteiten bleven zorgvuldig gesloten. Ik was de enige die nieuwsgierig en vriendelijk de manifestanten begroette, een vertegenwoordiger van een wereld die hier werd veroordeeld. Onze ambassadeur zag in de grootse ontvangst een eerbewijs aan de auteur van het rapport over de Europese Unie. Volgens hem zagen de Chinezen mij als een pionier van de Europese gedachte. Misschien wilden ze mij ook huldigen als een man van de toekomst. Hoe dan ook, zij deden een bijzondere inspanning. We hadden honderden, wellicht enkele duizenden mensen begroet.

In de hoofdstad waren we gelogeerd in een oud, nogal statig stadswoonhuis dat, volgens de uitleg van onze tolk, vóór 1918 het ambassadegebouw van Oostenrijk-Hongarije was geweest. Het bouwwerk was wat opgeknapt maar had daarbij een stempel gekregen die in communistische

landen, door gebrek aan ambachtslieden, wel eens meer voorkwam: de klinken pasten niet helemaal, de vloeren waren hier en daar wat ruw met cement bijgewerkt (meestal in de nabijheid van de deuren), en de schakelaars werkten niet naar behoren.

Er werd een verrassing voorbereid. Bij iedere zinspeling daarop, werd ons herhaald dat nu in China elke burger een behoorlijk pak en schoeisel had. Inderdaad, alle Chinezen die we zagen droegen een effen blauw pak en een wit hemd. Allemaal, hoe talrijk ze ook waren. Dit werd bijna een obsessie, zodat een dokter van Buitenlandse Betrekkingen die van de delegatie deel uitmaakte er zijn beklag over deed. Hij beweerde geen mannen van vrouwen te kunnen onderscheiden; zij schenen allen een eenheidsproduct te zijn geworden, weliswaar proper, maar monochroom.

Op heel de reis heb ik slechts één uitzondering gezien. Het was een man met een bruin pak aan. Waarom heb ik nooit geweten. Wij noemden hem 'father Brown', als was hij een Chinese versie van de zo originele Britse held uit de *detective stories* van Chesterton. We vermoedden wel dat hij een bijzondere taak vervulde. Misschien verstond hij wel Nederlands, maar dat had hij niet laten merken.

Maar de verrassing dus. Op zekere dag viel het ons op dat we ongewoon lang in de vestibule van ons verblijf werden opgehouden, terwijl tolken, gidsen en begeleiders in een kring bijeen stonden, blijkbaar in ernstig overleg. Af en toe werd ons een onderzoekende blik toegeworpen, zonder dat evenwel iemand tot bij ons kwam.

We vroegen ons af wat er gaande was. Plots kwam er een bode binnen met de boodschap dat Mao Tse Toeng ons zou ontvangen. We reden een eind de stad uit en werden dan binnengeleid in het rustoord waar de verheven Roerganger ons ontving. Bij de begroeting rees hij traag op uit een grote zetel. In een hoek zag ik een tafel waarop allerlei medische instrumenten lagen. Op de grond voor Mao zaten drie tolken. Hun voornaamste taak bestond erin te raden wat hij zei. Hij sprak moeilijk. Het geluid dat hij voortbracht deed denken aan de pogingen tot blaffen bij een oude hond.

De nummer een van het Chinese communisme schudde ons de hand, die van mijn vrouw zelfs vrij langdurig, kletste op zijn knieën, beklaagde zich over zijn gezondheid en zei tot onze grote verrassing dat hij weldra naar de hemel zou gaan. Hoewel we wat moeilijkheden hadden om ons in te beelden dat juist Mao op korte termijn de Hemelse Zaligheid zou verwerven, gaven we vanzelfsprekend geen uiting aan onze twijfel. Het was alsof hij geraden had wat er in onze gedachten omging, want hij sprak

verder en corrigeerde zichzelf met de woorden: ‘Dat zal de uwe wel niet zijn.’ Ik kreeg de kans niet om tegen die apartheid te protesteren.

‘Uit welk land komt u?’ vroeg hij. Hij scheen België te kennen want hij begon te vertellen over het bezoek van koningin Elisabeth in 1949 aan zijn land. Het moet overigens in die periode niet vanzelfsprekend zijn geweest voor onze regering om dat aan de Amerikanen uit te leggen. Vervolgens wilde hij weten tot welke partij ik behoorde. Maar hij ging niet dieper in op mijn antwoord. Hij vertelde wel dat hij vroeger al een Belgisch minister had ontvangen, ‘een magere en lange man’. Deze omschrijving liet me toe Camille Huysmans te vernoemen. Ten slotte wenste hij te weten of ik mij interesseerde voor internationale zaken en deze vraag was de inleiding tot een ongelooflijke verbale aanval op de Sovjet-Unie. Hij had geen goed woord over voor de supermacht. Hij waarschuwde het Westen tegen de onbetrouwbaarheid van zijn vroegere bondgenoot. Een goed jaar later zou Mao sterven.

Terug op onze ambassade woonden we een tweede opvoering bij van de geheimzinnige gesprekken die onze gastheren voerden in gesloten kring. En weer werden er schuinse blikken in onze richting geworpen. Tot ons de verrassende boodschapper het nieuws bracht dat eerste minister Tsjo En-lai ons nu verwachtte. We namen opnieuw plaats in de wagens, maar nu ging de tocht naar het ziekenhuis. De premier ontving ons in zijn ziekenkamer. Hij stond in het midden van het vertrek, het bed was toegedekt. Hij sprak ons gedurende meer dan een uur toe, zonder even te gaan zitten, hoewel men ons had gezegd dat hij aan kanker leed.

Biografen hebben over hem geschreven dat hij opviel door een aristocratische houding. Wat ze daarmee wilden bedoelen, weet ik niet, maar zonder een racistische misstap te begaan kon ik zeggen dat hij een westers, intelligent en karaktervol gezicht had. Ondanks zijn ziekte bewoog hij zich vlot. Hij sprak ook Frans, hetgeen er ons aan herinnerde dat hij in Frankrijk bij Renault had gewerkt. Een onuitroeibaar gerucht beweerde zelfs dat hij een tijdje in Charleroi, aan de Université du Travail had gestudeerd. Dat heeft die school mij echter niet kunnen bevestigen. Zijn vragen over Frankrijk en België getuigden wel van een bepaalde kennis van beide landen. Hij was echter het meest geboeid door de Europese integratie. Blijkbaar volgde hij deze ontwikkeling op de voet, aangezien hij me sprak over de moeilijkheden die op een oplossing wachtten.

Ook hij viel uit tegen de Sovjet-Unie en hij maande België en de Europese Gemeenschap aan om zeer op hun hoede te zijn. Zijn uitval was

minder brutaal dan die van Mao en ook meer geargumenteerd. ‘Hebt u de gedenkschriften van Adenauer gelezen?’ vroeg hij me ook. Hij had daarin ontdekt dat de Sovjets aan de Duitse kanselier hadden voorgesteld om met hen een alliantie te vormen ‘tegen de Chinezen’. Dit was gebeurd op een ogenblik - hij hamerde op die woorden - ‘dat Moskou en Beijing nog bondgenoten waren en Russische troepen in Chinese havens waren gelegerd’. Tsjo En-lai maakte een grote indruk op mij. Hij stierf op 8 januari 1976.

Ik zou deze reis naar China niet meer vergeten. Zij was boeiend en leerrijk. Hier was een continent in ontwikkeling dat binnen afzienbare tijd een reusachtige supermogendheid zou worden, een land met een eigen identiteit ondanks de vele minderheden - waaraan trouwens veel aandacht werd besteed - een land bovendien met organisatietalent en werklust. De ontwikkeling van de economie - zonder verlies van de stabiliteit en met groei van de democratie in het openbaar leven - zou ongetwijfeld veel moeite en inspanning kosten. Maar alles wees erop dat zulke expansie in de lijn der verwachtingen lag.

Een lange vliegtuigreis biedt altijd veel mogelijkheden tot contemplatie en reflectie. Ik maakte aantekeningen van de gebeurtenissen opdat mijn eerste indrukken niet zouden vervagen. Zo noteerde ik dat vice-premier Ki Teng-kwe me in het binnenland had begeleid. Hij had aan de Lumumba-universiteit in Moskou gestudeerd. Naast Chinees sprak hij alleen Russisch, wat me deed nadenken over de relatie tussen China en de Sovjet-Unie. De band met de school waar men is opgeleid voert doorgaans maar naar een van twee mogelijkheden: ofwel ontstaat er een zeer affectieve verbondenheid met de instelling, ofwel haat men ze. Zou het ondenkbaar zijn dat iemand die vertrouwd was gemaakt met de Russische taal ook zou gaan dwepen met het Russische stelsel en de Russische doctrine?

Bij een tussenlanding in Hong Kong had ik een gesprek met de bekende Belgische sinoloog Simon Leys. Ik stelde hem deze vraag. Hij hield zoiets voor uitgesloten om vele redenen. Een daarvan was de lange grens tussen de twee landen. Daardoor was er een permanent veiligheidsprobleem en waren er voortdurend kleine grensincidenten. Toch liet de vraag me niet los.

19
Aankoop van vliegtuigen

Een probleem waarmee ik in het tweede regeringsjaar had te kampen was de uitrusting van het leger. In Navo-verband verwachtte men in 1975 een beslissing inzake de aankoop van nieuwe legervliegtuigen bij de vier lidstaten België, Denemarken, Nederland en Noorwegen. Vier producenten kwamen in die competitie aan bod: General Dynamics, Northrop, Dassault en Saab. In totaal ging het om minstens 350 stuks, waarvan 102 voor België. Met de beslissing van de Verenigde Staten zelf, die de F-16 van General Dynamics verkozen, werd dit getal op 600 gebracht. Een toestel kostte tussen 5 en 6,5 miljoen dollar. Zeer spoedig verwierf deze operatie de naam van 'Contract van de eeuw'.

Na tal van selecties moest België ten slotte kiezen tussen de F-16 en het Franse toestel Mirage (M-53). De concurrentie was hard en deed een koortsachtige handelsdiplomatie ontstaan die het niet altijd zo nauw nam met de verantwoordelijkheidszin. Tenslotte was het een essentiële plicht om te antwoorden op de vraag welk toestel het best aan onze behoeften beantwoordde. Welk toestel bood de grootste waarborg op het stuk van prestaties, maar ook van veiligheid voor zijn piloten? In België gaf de keuze aanleiding tot een zwaar politiek debat en tot allerlei intriges. De uitrusting van de luchtmacht ging lijken op een heksenjacht.

In maart 1975 schreef ik in mijn dagboek dat er een schandaal in de lucht hing met de vliegtuigen die we nodig hadden voor het leger, F-16 of Mirage. In het weekblad *Knack* werd Vanden Boeynants ervan beschuldigd een document te hebben 'vervalst' dat door het leger was opgesteld en bestemd was voor de kabinetsraad. Vanden Boeynants reageerde onmiddellijk en gaf zelfs een persconferentie om op die aantijgingen te antwoorden. Ik voelde echter duidelijk aan hoe de aankoop van deze vliegtuigen het leven van de regering ging vergallen. VdB kon nauwelijks

zijn voorkeur voor de Franse Mirage verbergen en schermde met de economische compensaties die de Fransen aanboden, als de keuze op hun toestel viel. De uiteenzettingen daarover waren niet altijd overtuigend zodat de vraag onbeantwoord bleef of er nog andere bepalende beweegredenen waren. Het argument dat de andere lidstaten van de Navo hun keuze hadden laten vallen op de F-16, terwijl alleen Frankrijk met de Mirage zou vliegen, scheen, althans in het begin, niet echt een grote indruk te maken. Zo ver ging het bondgenootschap blijkbaar nog niet. En welk type toestel zou het best in onze verdediging passen als we ze ooit - wat God verhoede - moesten inzetten?

Meer dan eens heb ik in de regeringen waarvan ik deel uitmaakte vastgesteld, dat bij aankoop van legermateriaal de vraag wat vanuit militair oogpunt het beste is, niet doorslaggevend is. Tot mijn grote ergernis.

De specialisten van de luchtmacht gaven de voorkeur aan het Amerikaanse toestel, omdat 'deze machine over twintig jaar nog steeds bruikbaar zou zijn'. Voor het Franse product werd verklaard dat het op de dag van de aankoop aan de vereiste criteria beantwoordde. Ik stelde vast dat de regeringsleden Defraigne, Gol en Califice openlijk de voorkeur gaven aan de Mirage. Zij verzetten zich zelfs tegen een kwalitatieve vergelijking van de twee modellen. De Saeger, Van Elslande en De Clercq waren dan weer een andere mening toegedaan. Ieder debat over deze beslissing verliep uiterst moeilijk.

Vanden Boeynants drong maar aan om met dit dossier naar de sociale partners te gaan. Maar ik achtte het mijn plicht erop te wijzen dat landsverdediging een essentiële taak van de soevereine staat is, waarvoor de verantwoordelijkheid vooral op de uitvoerende macht weegt. Het leek me alsof niet alle ministers een dergelijke taal verstonden. Wat de afwenteling van politieke verantwoordelijkheid naar de sociale kopstukken betrof, leed Leburton aan dezelfde ziekte. Hij wilde overigens zelfs voor de hervorming van de staatsstructuur en de gewestvorming steeds maar naar het Nationaal Comité voor Economische Expansie gaan. De militaire waarde van de wapens liep daardoor groot gevaar buiten beschouwing te worden gelaten. Ik probeerde de ministers diets te maken dat in deze materie de regering in alle vrijheid en objectiviteit een beslissing moest nemen. De verantwoordelijkheid lag niet bij andere instanties, hoe waardevol die overigens ook mochten zijn. Het bleef een aartsmoeilijke kwestie.

Op 5 april 1975 stonden de kranten vol met verslagen over de bijeenkomst van de ministers van Defensie uit de Navo-landen. Ze hadden

onder meer de aankoop van vliegtuigen besproken en in het slotcommuniqué werd onverbloemd geoordeeld dat het Amerikaanse toestel technisch beter en goedkoper was. *Het Laatste Nieuws* bracht op de frontpagina vier foto's van enkele betrokken ministers. Twee daarvan weerspiegelden het hele debat: onder het portret van de Nederlander Vredeling stond er, zeer treffend trouwens, ‘stralend’. Het onderschrift bij de foto van Vanden Boeynants luidde niet minder treffend: ‘sip’.

Tijdens de F-16-perikelen in België was ik in opdracht van de Europese staats- en regeringshoofden bezig aan een tocht doorheen Europa om materiaal te verzamelen voor een rapport over de ontwikkeling van een Economische Unie tot een Politieke Unie. Ook was het de gewoonte dat een nieuwe premier bezoeken bracht aan de buurlanden. Welnu, zowel tijdens mijn Europese rondgang als bij de burenbezoeken kwam in bijna alle hoofdsteden het dilemma F-16 versus Mirage aan bod.

Op 3 mei brachten we een burenbezoek aan Nederland en, hoe kon het anders, de vliegtuigkwestie bewoog de Nederlandse minister van Defensie te komen plaatsnemen naast minister-president Joop den Uyl. Deze laatste zorgde voor de verrassing van het jaar. Hij nam mij even apart en ried me aan niet te veel aandacht te schenken aan wat zijn ministers zouden zeggen! Hij lag wat overhoop met zijn partij en streefde een compromisoplossing na. Hij stelde voor om de F-16 en de Mirage te laten voor wat ze waren en Jaguar-machines aan te kopen. Voor het overige moesten we maar wachten tot het klimaat inzake defensie zou verbeteren. Ik concludeerde daaruit dat Nederland probeerde de binnenlandse spanningen te doen afnemen door een schijnoperatie.

Bij een volgend burenbezoek, ditmaal aan Gaston Thorn, de begaafde, welbespraakte en ook goed geïnformeerde regeringsleider van het Groot-Hertogdom, vernam ik dat de Franse premier Chirac me sterk in het oog hield. Hij wilde weten waar België vliegtuigen zou kopen. Van Vanden Boeynants werd verwacht dat hij zou instemmen met de Mirage. Ik voelde me als een kat in een vreemd pakhuis. Was dit een valstrik, een toeval of een staaltje van onbeduidende *small talk*? Kletspraat, zonder meer?

Op 8 mei stond ik te Brussel aan het graf van de Onbekende Soldaat. VdB spande zich in om er iets in mijn oor te fluisteren en ik schrok van het grote geluid, wat wel meer voorkomt als hardhorigen spreken. Zijn ‘geheimtaal’ betrof de vliegtuigen: ‘Zeg maar aan de Fransen dat ze in Europa niet veel meer zullen verkopen - ‘plus une cartouche’ - als ze niet

spoedig naar de Eurogroep komen (de samenwerkingsstructuur van de Europese Navo-landen).' Dit betekende dat de Fransen de Navo niet konden blijven bouderen en tegelijkertijd proberen hun militaire producten aan te smeren aan de lidstaten. VdB was nu blijkbaar ook tot die conclusie gekomen.

De volgende dag, op 9 mei, werd ik ontvangen door de Franse president Giscard d'Estaing op het Elysée. Het ging inderdaad over de vliegtuigen en ik vertolkte zo diplomatiek mogelijk wat Vanden Boeynants, als minister van Defensie, me had toevertrouwd. Er kwam geen reactie. Later kwam hij onrechtstreeks terug op de kwestie. Hij bracht me op de hoogte van het voorstel dat Frankrijk zou voorleggen om een Europese Raad voor de Veiligheid op te richten. Parijs hoopte langs die weg tot een Europese luchtvaartindustrie te kunnen komen.

's Avonds dineerde ik bij premier Jacques Chirac, die ook Alain Poher, de voorzitter van de Franse Senaat en een vriend van me, had uitgenodigd. Op zijn beurt zette de premier de idee uiteen waarover president Giscard me eerder had gesproken, met name 'Un Conseil Européen pour la Sécurité'. De taak van een dergelijke Raad zou erin bestaan de bewapeningsbehoeften in Europa te bestuderen en een Europese wapenproductie op gang te brengen. Chirac, die het blijkbaar goed met Poher kon stellen, vertrouwde me nog toe dat hij het kon aanvaarden dat Frankrijk lid zou worden van de Eurogroep. 'Dat betekent trouwens toch niet veel in de Navo. Maar Giscard wil daar niet van weten.' Ik kon mijn verbazing over die uitspraak niet verbergen. De omgekeerde houding zou me minder hebben verrast.

Terug in Brussel, op het kernkabinet, bracht ik verslag uit over het Franse standpunt, zoals het mijn plicht was. Er werd me gevraagd om ook Nederland en Luxemburg op de hoogte te brengen. Thorn wist al een en ander. Van Elslande werd belast met de overige contacten, terwijl Vanden Boeynants de opdracht kreeg in Frankrijk te polsen naar de toenadering tot de Eurogroep. Zo leken me de taken goed verdeeld.

Op 28 mei 1975 kwamen de eerste gasten aan voor de Navo-bijeenkomst te Brussel. Karamanlis, de Griekse premier, stond erop mij eerst nog een bezoek te brengen. Ik had deze man altijd bewonderd in zijn moedig verzet tegen de dictatuur. 's Avonds arriveerde president Ford, vergezeld van Henry Kissinger. We reden samen naar het Koninklijk Paleis voor een lang onderhoud. Het verbaasde me niet dat zij me ondervroegen over de aankoop van legervliegtuigen om onze Starfighters te vervangen. In de nacht wijzigde ik de tekst nog van de toespraak die ik op

de Navo-meeting van de volgende dag wilde houden. Ik legde in mijn nieuwe versie meer de nadruk op *equal partnership*, de gevleugelde woorden van president Kennedy, maar waarvan ingewijden beweerden dat Jean Monnet ze had 'gesmeed'. In goed Nederlands betekenen ze 'deelgenootschap op voet van gelijkheid'. Daarmee kreeg ook de Europese gedachte een duwtje in de rug.

Met president Ford op de Grote Markt

Op de tweede dag van de bijeenkomst eindigden de Navo-besprekingen gewoontegetrouw met een (slechte) lunch. Vervolgens stonden de deelnemers de pers te woord. Rekening houdende met de belangrijke bijeenkomst, was de traditionele Belgische ministerraad van vrijdag verschoven naar de late namiddag. We waren goed en wel met de gevulde agenda begonnen toen mijn kabinetschef Jan Grauls me kwam melden dat de Amerikaanse president de nacht in Brussel zou doorbrengen. Hij nodigde de Belgische premier en diens vrouw, evenals de minister van Buitenlandse Zaken en diens echtgenote uit om met hem en zijn gezelschap te dineren in het restaurant *A l'Epaule du Mouton*, bij de Grote Markt.

Met zachte fluisterstem bracht ik Renaat van Elslande, die naast me zat, op de hoogte van de uitnodiging. Ik realiseerde me dat we met een klein probleempje zaten. Uiteraard kon ik zulk gebaar van de president van de Verenigde Staten niet zomaar als een voor ons vrije keuze behandelen. Hoe kon ik de ministers, zo nodig, daarvan overtuigen, zonder frustratie te veroorzaken? Van Elslande wees me er ook op dat de dames niet op een dergelijke avond waren voorbereid en wellicht 'praktische bezwaren' zouden aanvoeren. Maar, we hadden de uitnodiging ontvangen en moesten iets doen. De echtgenotes werden opgeroepen en een positief antwoord vond de weg naar de Amerikaanse protocoldienst, evenwel met het verzoek een half uurtje later te mogen aankomen.

Om kwart over negen arriveerden we in het restaurant. Daar zaten Gerald Ford en zijn vrouw, Henry Kissinger, ambassadeur Firestone en zijn vrouw, burggraaf Davignon en zijn vrouw, en ook enkele prominenten uit de omgeving van de president. De overblijvende zitplaatsen werden oordeelkundig toegewezen aan de twee Belgische bewindslieden en hun echtgenotes. Het restaurant was voor die avond afgehuurd en Ford liet maar foto's nemen van de 'baas en de bazin', het personeel, vooral de kok natuurlijk, en de aanwezigen.

Het gezelschap liet zich de spijzen smaken en, hoe vreemd ook de samenstelling ervan, iedereen keuvelde gemoedelijk. Het was alsof we elkaar al lang kenden. Ik bezette een stoel tussen de president en zijn vrouw. Het staatshoofd ontpopte zich als een man die in de politiek zijn menselijke kwaliteiten niet had verloren. Op een bepaald ogenblik, na enkele vragen over mijn werk, aarzelde hij niet om mij goede raad te geven. 'Weet u', zei hij, en het klonk als een belijdenis, '*in our job* moet men niet over briljante talenten beschikken, het komt er echter opaan het huiswerk goed te verrichten en harder te werken *than the other guys*.' En terwijl hij die woorden uitsprak, legde hij zijn hand op mijn voorarm, waarschijnlijk als teken dat het hier een vertrouwelijke mededeling gold.

Mevrouw Ford maakte een waardige en ernstige indruk. Men had me gezegd dat ze ernstig ziek was. Ze had het over haar man die bij het zien van de Grote Markt zijn bewondering niet had verzwegen. Later op de avond, stelde ik eenzelfde reactie vast. De president vroeg me of ik met hem even buiten een kijkje wilde nemen, heel rustig, incognito.

'Maar ik zal dat wel niet mogen van de veiligheidsdienst', zuchtte hij. Toch slaagden we erin, zonder aankondiging, als nieuwsgierigen, arm aan arm, ons te mengen onder de vakantiegangers. Het was een prachtige lenteavond, heel wat toeristen vulden het marktplein of zaten op de terrassen. Zou iemand kunnen hebben vermoed dat de president van de Verenigde Staten het hart van de hoofdstad bewonderde? En ik maar uitleggen waar de gildenhuizen vandaan kwamen. Enkele nachtridders hadden me herkend en riepen een avondwens. Zij vroegen zich waarschijnlijk af wat ik op dat late uur nog in Brussel deed. Maar ik heb van deze onschuldige escapade een onvergetelijke indruk bewaard. Wat men ook over Gerald Ford heeft gezegd of geschreven, het zou mij niet meer beïnvloeden. Ik had een mens ontmoet, een president nog wel, die openstond voor de charme van de bouwkunst, de geschiedenis en de spontane vriendschap.

Minister Perin stemt tegen en blijft

De F-16-kwestie bleef de Belgische regering teisteren. Ik wilde tot een gerijpte beslissing komen die geen regeringscrisis zou veroorzaken en het Navo-bondgenootschap niet zou verzwakken. Ik besloot op de kabinetsraad van 7 juni 1975 de knoop door te hakken. Het werd een bewogen debat waarbij zelfs grondwetsartikelen werden geïnterpreteerd. Ik moest

eveneens antwoorden op een vraag over het ‘dulden’ van stemmingen in de regering. Perin beklaagde zich over het feit dat regeringsleden in België over geen vetorecht beschikken bij stemmingen in de kabinetsraad!

Uiteindelijk legde ik de vliegtuigkwestie ter stemming. De overgrote meerderheid koos het type F-16 van de groep General Dynamics. Gendebien, de voorzitter van het Rassemblement Wallon, had al enkele ophefmakende verklaringen afgelegd ten voordele van de Mirage en dreigde met een veto. De formulering van de beslissing in de regering vergde bijgevolg een bijzondere inspanning om geen nieuwe polemieken uit te lokken.

Perin vroeg me of ik verwachtte dat hij zijn ontslag als minister zou indienen, aangezien hij een uitgesproken voorstander van het Franse toestel was gebleven. Ik legde hem uit dat ik in 1969 een soortgelijke situatie had beleefd. Minister Pierre Vermeylen had toen verklaard een bepaald standpunt niet te kunnen delen, maar achtte het ook niet belangrijk genoeg om daarvoor de regering te verlaten. Vermeylen had zich neergelegd bij de meerderheid en bleef in de regering.

Het stond Perin dus vrij in de regering te blijven of haar te verlaten. Hij was niet verplicht zijn ontslag in te dienen, als hij oordeelde dat de beslissing geen voldoende argument betekende om een crisis uit te lokken of de regering vaarwel te zeggen. Vervolgens vroeg hij of het hem werd toegestaan om na de ministerraad een verklaring af te leggen. Ik stond hem zijn verklaring toe, het kwam eropaan te weten of de inhoud ervan zijn verdere deelname aan de regering niet onmogelijk maakte. Dat begreep hij.

Ik ging naar de pers toe en las de tekst voor die ik zorgvuldig had opgesteld. Naast mij stond de minister van Landsverdediging Paul vanden Boeynants. Vervolgens kwam Perin met zijn spraakmakende verklaring. De regering kwam evenwel niet ten val.

Op 11 juni 1975 had over deze moeilijkheden een debat plaats in de Kamer. Mijn interventie vormde het einde ervan. De volgende dag verkregen we een uitgebreide goedkeuring van onze beslissing, met 113 stemmen tegen 92 bij 3 onthoudingen.

20
Helsinki, een hoogtepunt

De Conferentie van Helsinki voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, die in juli 1975 in Genève werd gehouden, na een voorbereiding van twee jaar, en die eindigde met de goedkeuring van een Slotakte, beschouw ik als een hoogtepunt in mijn politieke leven. Deze Conferentie betekende inderdaad een keerpunt in de Oost-Westverhoudingen, ook al was dat in de eerste jaren na haar totstandkoming niet merkbaar. Achteraf gezien echter bracht zij een schok teweeg in de Europese landen waar het marxisme-leninisme de basisfilosofie van het regime vormde. De nochtans niet zo betekenisvolle teksten van het document inspireerden vele burgers om de strijd voor meer rechten en een vrijere samenleving voort te zetten, met de explosieve jaren 1989 en 1990 tot gevolg.

De Conferentie had een nooit gezien karakter: 35 landen waren er vertegenwoordigd door hun hoogste politieke gezagsdragers. Het grote officiële diner deed me denken aan wat ik ooit gelezen had over het Congres van Wenen in 1815. Hier leek wel een nieuwe wereld in de maak en ter plaatse had men kunnen denken dat alle aanwezigen tot een vredelievend, verzoeningsgezind, pacifistisch, sociaal voelend, ja vooruitstrevend ras behoorden. Ik vroeg me zelfs af of dit nu niet een vorm van vredesconferentie was waarvan de doelstellingen na de oorlog onbereikbaar leken.

De Finnen hadden hun uiterste best gedaan om oplossingen te vinden voor de uiterst moeilijke protocollaire problemen. Hun hotels werkten voorbeeldig en zij hadden de laatstejaarsstudenten, vooral meisjes, van de middelbare scholen een speciale opleiding gegeven om in de grote congreszaal de deelnemers in te lichten, de weg te wijzen of raad te geven, met een meertaligheid die bewondering afdwong. Zij gaven van het Finse volk een beeld van vriendelijkheid, hoffelijkheid, hulpvaardigheid, bekwaamheid en stijl.

De Conferentie van Helsinki was een unieke ervaring. Nobelprijswinnaar Alexander Solsjenitsyn had erover verklaard dat het Westen er de Derde Wereldoorlog al had verloren en noemde zulke ontspanningspolitiek een uitverkoop aan de machtsbeluste Sovjet-Unie. Op dat punt vergiste hij zich.

Door de mislukking, na de Tweede Wereldoorlog, van de aanvankelijk geplande vredesconferentie, waren de relaties tussen de vroegere bondgenoten aanzienlijk verslechterd. Waar ze macht had, dat betekende waar haar troepen aanwezig waren en waar communistische partijen als handlangers optraden, restte het Westen alleen maar de hoop op betere tijden. Het steunde de Duitse Bondsrepubliek in haar verlangen naar een hereniging met de DDR, maar zette haar ook aan te wachten met ieder optreden dat tot een gewapend conflict zou kunnen leiden. Anderzijds greep de Sovjet-Unie iedere gelegenheid aan om in Europa de grenzen die de facto waren gevormd bij het beëindigen van de vijandelijkheden in 1945 internationaal als landsgrenzen te doen erkennen.

Op de Viermogendhedenconferentie van Berlijn in 1954, had de sovjetminister van Buitenlandse Zaken voorgesteld een veiligheidspact voor Europa goed te keuren. Het kwam erop neer de bestaande toestand, met de machtsuitbreiding van de Sovjet-Unie, tot officiële grens te verklaren. Dit was in strijd met de beginselen die aan de grondslag van de westerse oorlogvoering hadden gelegen. De Sovjets lieten niet na met hun thesis uit te pakken telkens als zij in de evolutie van de wereldpolitiek een voor hen gunstige wending zagen.

Met de *Ostpolitik* van de regering-Brandt in de Bondsrepubliek was, althans voor Berlijn, een toegeving verkregen: het statuut van deze stad werd bevestigd evenals een matiging in het optreden ten opzichte van de contacten tussen de twee sectoren van deze stad, en tussen de twee Duitslanden. Dit betekende echter nog geen Europees Pact en hoezeer daarop ook werd aangedrongen, waren de voorwaarden om tot een vergelijk te komen nog lang niet vervuld. Besprekingen werden georganiseerd in Genève en het zou twee jaar en acht maanden duren vooraleer, aan de rand van een mislukking, nog een tekst kon worden aanvaard. Het document had echter niet de waarde van een verdrag, eigenlijk ging het eerder om goede intenties. Het kreeg de naam *Slotakte*. Drie ‘Korven’ vol met goede voornemens zouden in het pact worden opgenomen. Daarmee zouden voortaan de betrekkingen worden geregeld - wat moest toelaten wapengeweld uit te sluiten.

De Eerste Korf van de Slotakte hield volgende verplichtingen in: onschendbaarheid van de grenzen, onthouding van dreiging met en gebruik van geweld, vreedzame regeling van geschillen, niet-inmenging in binnenlandse aangelegenheden, eerbiediging van de mensenrechten en van de fundamentele vrijheden. Deze laatste verplichting moest echter maar vervuld worden, voor zover de lidstaten daartoe door internationale overeenkomsten werden verplicht. In dit pakket werd ook de nadruk gelegd op de versterking van het vertrouwen. Dit betekende onder meer de aankondiging van militaire manoeuvres en troepenbewegingen en de bevordering van ontwapening.

In de Tweede Korf werd gepleit voor samenwerking op het gebied van economie, wetenschap, techniek en milieubeheer. De Derde Korf prees samenwerking op humanitair gebied, voorlichting, cultuur en onderwijs. Hij bevatte ook een tekst over veiligheid en samenwerking in het Middellandse-Zeegebied.

Ten slotte werd het voornemen bevestigd de gevolgde werkwijze voort te zetten waardoor het mogelijk werd ‘vervolgconferenties’ en ‘deskundigenconferenties’ bijeen te roepen. Deze vergaderingen zouden echter veel tijd in beslag nemen en weinig concrete resultaten opleveren. In 1985 ging het Comité zelfs uiteen zonder slotcommuniqué. Toch moet worden gezegd dat de mogelijkheid om naar de Slotakte te verwijzen de Centraal-Europese burgers de kans bood Helsinki-comités op te richten en het streven naar mensenrechten en vrijheid levendig te houden, en zelfs te versterken. De betekenis daarvan is na de verandering van de communistische regimes duidelijk gebleken. België scheidde daarbij de politieke aspecten nooit van de militaire. Van Elslande verklaarde op 5 juli 1973 dat de problemen in verband met de omvang van de strijdkrachten ook te Genève met de Salt-onderhandelingen en weldra te Wenen met de MBFR-besprekingen werden aangesneden. Tussen de CVSE en deze twee bestond er een logisch verband, dus waren ze ook complementair.

Een belangrijk nieuw feit was wel dat Europa als dusdanig de stem liet horen. De Gemeenschap was ondertussen aangegroeid tot negen lidstaten en die beraadslaagden zeer intens over de Conferentie en haar mogelijkheden. De toenmalige voorzitter, de ongelukkige Aldo Moro, zou trouwens namens de Negen een rede uitspreken. Dit kaderde perfect in de Europese Politieke Samenwerking die was gestart in 1970 met het document dat de naam *Davignon* droeg.

Voor ik naar Helsinki vertrok, had in de regering een discussie plaatsgevonden met de bedoeling tot een unaniem standpunt te komen in de onderhandelingen die ons te wachten stonden. De grote vraag was uiteraard of die tot iets konden leiden. Woog een simpele vermelding van de mensenrechten wel op tegen een erkenning van grenzen? Ging het niet om een harde politiek enerzijds en beloften op papier anderzijds? Werd hier Yalta - waar eigenlijk niet werd gecapituleerd - vervangen door een Slotakte die wel eens een eenzijdige overgave zou kunnen betekenen? De stelling dat we ons niet konden terugtrekken, haalde het. Europa moest nu optreden als een eenheid en een Slotakte was bovendien nog geen verdrag. Wellicht kwam er toch verandering dankzij meer openheid en vrijere circulatie van boeken en tijdschriften? En van aanpassing van grenzen met geweld kon er toch ook bij ons geen sprake zijn?

Ik kreeg te Helsinki het woord op 31 juli 1975. Ik was er mij ten volle van bewust dat ik een uiterst belangrijke gebeurtenis in de naoorlogse geschiedenis meemaakte. Hier zou wellicht de basis van een overeenkomst kunnen worden gevonden, die als ze gevolgd werd door militaire maatregelen, een keerpunt in de Koude Oorlog kon betekenen en het begin van een nieuw tijdperk in de internationale politiek. Zowel Helmut Schmidt en Erich Honecker als Bresjnev en Gerald Ford waren hier aanwezig. Een mislukking van deze Conferentie zou de Oost-Westtegenstellingen op dramatische wijze doen toenemen. Kon ik hier namens België iets betekenisvols verklaren?

Ik had een grondige hekel aan de eindeloze woordenstroom die de Verenigde Naties kenmerkte, en waar trouwens niemand ooit nog naar verwees. Waarop zou ik, vanuit het kleine landje dat ik vertegenwoordigde, de aandacht vestigen? Hoe kon ik het gehoor vinden van de vele aanwezigen, ook van de groten der aarde? Hoe kon ik de kleineren sensibiliseren voor beginselen en houdingen die ons als sacrosanct voorkwamen? Dat ook ik hier het woord zou voeren, vond ik ten volle gerechtvaardigd. En daar was geen politieke ijdelheid of grootheidswaan mee gemoeid. Hier sprak de eerste minister van een weliswaar kleine maar soevereine staat, die in de geschiedenis de gedwongen getuige en het gepijnigde slachtoffer was geweest van de grootste militaire botsingen in Europa. Wie kon het ons kwalijk nemen dat we in de eerste plaats aan veiligheid dachten?

Ik zei onder meer dat België eerst had gepoogd haar veiligheid te waarborgen door een politiek van onpartijdigheid tegenover onze buren en neutraliteit in de internationale betrekkingen. Toch werden we

betrokken in twee wereldoorlogen. Veiligheid kon niet meer worden bereikt door isolement, maar vergde een argument gebaseerd op een veelvoudige solidariteit. Daarom was België toegetreden tot een defensieve alliantie die een pijler geworden was van de vrede. We wilden daaraan trouw blijven. In dat kader was het vastbesloten een detentepolitiek te voeren die ernaar streefde geweld in de internationale politiek uit te schakelen, betwistingen op vreedzame wijze te regelen en inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen tegen te gaan.

We geloofden ook dat waarachtige detente pas tot stand zou komen wanneer de Amerikaans-Russische onderhandelingen over de beperking van de strategische wapens en de besprekingen te Wenen over de inkrimping van de strijdkrachten in Centraal-Europa concrete resultaten zouden opleveren. Daarbij mocht de toestand in het Midden-Oosten en het Middellandse-Zeegebied niet worden vergeten, en evenmin problemen waar de vrede en de verstandhouding vaak van afhangen zoals onderontwikkeling, voedselschaarste, grondstoffen en demografische ontwikkeling. In een nabije toekomst moesten wij in Europa komen tot een samenwerking, gebaseerd op verdraagzaamheid, openheid, en ruime visie. Het wantrouwen moest de plaats ruimen voor vertrouwen. Onze integratiewil om te komen tot een Politieke Unie ging samen met een verruimde samenwerking op het niveau van het Europese continent.

Via de Conferentie van Helsinki wilden we deze tendens versterken. Een dergelijke benadering moest beantwoorden aan de principes inzake rechten van de mens, maar ook aan een vrije circulatie van ideeën en personen. Al in 1830 had België in zijn Grondwet de beginselen van de individuele rechten en de fundamentele vrijheden ingeschreven. Ons land aanvaardde dat zijn onderdanen zich rechtstreeks wendden tot een Internationaal Hof indien hun individuele rechten werden geschonden. Deze Europese Veiligheidsconferentie zou dan ook slechts aan onze verwachtingen beantwoorden in de mate dat het programma waarover een akkoord werd bereikt, in het dagelijks leven merkbaar werd.

Aangezien 35 staten dit programma goedkeurden, zou een dialoog over de toepassing ervan niet kunnen worden beschouwd als een inmenging in elkaars binnenlandse aangelegenheden. De praktische toepassingen van de conclusies van de Conferentie zouden voortaan al onze aandacht en al onze wilskracht opeisen. Bewust van onze verantwoordelijkheid en beseffende dat vandaag de hoop was ontstaan op een gewaarborgde vrede in Europa, zou België zich volledig inzetten om de besluiten van de Conferentie in daden om te zetten.

's Nachts kon ik niet slapen. Ik vroeg me af hoeveel landgenoten zich voor Helsinki en ook voor mijn toespraak, naast die van de andere sprekers uiteraard, zouden hebben geïnteresseerd. Mijn woorden vormden nochtans de stem van België op een historische conferentie. Wie besefte dat in het koninkrijk?

21
De keuze van ministers

Ik bracht met mijn gezin in 1975 enkele vakantiedagen door in het nog niet door het toerisme verminkte Charente-departement, wat me ook toeliet ontdekkingsreizen te ondernemen naar La Rochelle, Angoulème, Périgueux, Cognac - de geboorteplaats van Jean Monnet - en Limoges, een stadje dat sinds 1940 een intrigerende plek inneemt in onze vaderlandse geschiedenis.

Op 13 augustus liet Jan Grauls me weten dat André Oleffe 's nachts een val had gedaan en naar de kliniek in Ottignies was overgebracht, waar hij ondertussen al tweemaal een heelkundige ingreep had ondergaan. De Wasseige, de kabinetschef van de minister, had er de nadruk op gelegd dat de toestand zeer ernstig was. Ik had André op 7 augustus nog gezien en was toen erg geschrokken van het fysiek verval. Hoe lang zou hij zijn departement nog kunnen beheren?

Op 15 augustus werd ik aan de telefoon geroepen door dr. Coyette, de hoofdgeneesheer van het ziekenhuis in Ottignies. Hij gaf me meer details en het leek hem aangewezen dat ik de minister nog eens zou bezoeken: ‘Misschien wenst hij een soort politiek testament te maken. Oleffe heeft er zelf om gevraagd.’ De volgende dag, 16 augustus, vertrok ik vanuit Frankrijk naar Brussel, waar Grauls op mij stond te wachten. Samen reden we naar de Clinique St. Pierre. Dr. Coyette, bijgestaan door twee dokters, bracht me op de hoogte van de evolutie van de ziekte; het was leverkanker in de laatste fase.

Oleffe was wakker toen ik hem bezocht. Hij begon onmiddellijk met mij te praten. Tot mijn verbazing haalde hij gebeurtenissen aan uit mijn politiek verleden. Toen hij me voor het eerst over zijn kwaal had gesproken, had ik hem iets gezegd over de dood van mijn vader en dat verhaal was hem blijkbaar bijgebleven. Hij betreurde het dat we op de laatste bijeenkomst met de Sociale Partners geen akkoord hadden bereikt. ‘Laat

hem praten', fluisterde de dokter. 'Als u ziet dat hij te moe wordt, kunt u weggaan.' Ik zal die laatste ontmoeting niet meer vergeten. Oleffe was omringd door medische toestellen, zijn vrouw - die de juiste toedracht kende - zijn zoon en zijn schoonzoon stonden erbij. De stervende was zichtbaar blij met mijn komst. Tot hij een soort hik kreeg en ophield met spreken. Ik wenste hem het allerbeste, dat klonk vreselijk banaal, maar ik vond geen betere woorden.

Op 18 augustus 1975 kreeg ik het bericht dat hij was gestorven. We besloten onze vakantie af te breken en naar huis terug te keren. Ik was in gedachten voortdurend bij de overledene. Een collega, een vriend was gestorven. Maar tegelijkertijd werd ik overweldigd door de komende problemen. André was een *chic* type, loyaal en fair. Hij had het voorzitterschap van de Bankcommissie opgegeven - waar hij drie keer meer verdiende - om met mij een regering te vormen. Met hem beschikte ik over een uitstekend minister, hij hield de Waalse Christelijke Arbeidersbeweging in het spoor van de bewindsploeg. Hoe zou ik een dergelijk verlies kunnen opvangen? Terug in België, ging ik het stoffelijk overschot groeten. Nothomb zat in de kliniek op mij te wachten. Hij voelde zich al geroepen om de opvolging te regelen.

De volgende dag, 19 augustus 1975, wilde Nothomb me alweer spreken. Ondertussen zag ik voor mezelf duidelijk in hoe ik, in overleg met het staatshoofd, het probleem moest aanpakken. Het departement Economische Zaken was (nog) een zware opdracht, met grote verantwoordelijkheid. Ik besefte maar al te goed dat over economische politiek veel nonsens werd verkocht. Zo had bijvoorbeeld minister Califice nog verklaard dat hij partijganger van *l'autogestion* was (zelfbeheer in de onderneming). Er werd daarbij wel naar Joegoslavië verwezen maar nooit om economische successen aan te kondigen. Dat was natuurlijk zijn goed recht, maar ik wenste mijn regering niet de weg van het avontuur te doen inslaan, gezien het belang van de economie in een periode van werkloosheid, inflatie en zorgelijke overheidsfinanciën.

In deze 'crisis van het kapitalisme', zoals het door sommigen werd genoemd, zocht ik iemand van formaat, iemand met een goede economische vorming. Een politieke beschouwing mocht ik natuurlijk niet uitschakelen, wilde ik niet zelf mijn regering kelderen. Oleffe had de contacten met MOC onderhouden. Het was uitgesloten nu iemand te nemen die deze beweging echt zou doen afdrijven. Het was een typisch verschijnsel in de politiek: men werd aangevallen om wat men niet zou hebben gedaan, men waardeerde nooit wat men had kunnen vermijden. De

Grondwet van 1970 bepaalde ook dat in de ministerraad - niet in de regering - evenveel Nederlandstaligen als Franstaligen moesten zetelen. Dit hield in dat er naar een nieuw taalevenwicht moest worden gezocht als de Franstalige Oleffe niet werd vervangen door iemand van dezelfde taalrol. Onvermijdelijk zou dit leiden tot meer regeringswijzigingen. Dergelijke aanpassingen lokken altijd veel lobbywerk uit. Ook toen had iedereen een oplossing, maar weinigen zagen de engheid van de speelruimte.

De minst gecompliceerde oplossing bestond erin Oleffe te vervangen door een PSC'er. Dat betekende immers één enkele benoeming en geen verschuivingen. Bij de nog beschikbare Waalse parlementariërs van christen-democratische strekking zag ik echter niemand die beantwoordde aan de kwaliteiten die ik onmisbaar achtte voor die functie. In dat geval lag de oplossing bij een 'buitenparlementariër'. Ik had voor mezelf de namen van drie Waalse economen opgetekend die volgens mij in aanmerking kwamen. Zulke oplossing leek me de beste want daarmee kon ik de speculaties stopzetten over de omvorming van de hele bewindsploeg.

Ik besloot Fernand Herman als opvolger voor te stellen aan de koning. Hij bezat een serieuze economische bagage, was docent geweest in Lovanium en was directeur van de Nationale Investeringsmaatschappij. Hij behoorde ook tot de redactie van het weekblad *La Relève*, wat betekende dat hij zich interesseerde voor de politiek. Ik had hem op debatavonden in Brussel ontmoet en dacht dat hij het talent bezat om een goed minister te zijn. Over deze mogelijke opvolging kwam het ook nog tot een lang en moeilijk gesprek met Victor Michel, die voorzitter was geworden van de MOC. Mij trof het dat hij de hele Belgische politiek beoordeelde vanuit zijn organisatie en dan nog 'bij monde' van bepaalde personen. 'Zij' moesten zoveel ministers hebben, 'zij' eisten die en die portefeuille. Het was om er de moed bij te verliezen en ik vroeg me af hoe een goede democratie in die voorwaarden nog kon blijven bestaan. Toen Nothomb weer over de vloer kwam, kondigde hij aan dat zijn partij, de PSC, geen 'buitenparlementariër' aanvaardde, tenzij de Wasseige, kabinetschef van Oleffe. Maar het was Califice die hem de aangewezen man leek te zijn om de functie van Oleffe over te nemen. Het mocht in geen geval een ruiloperatie worden waardoor een Vlaming op Economische Zaken zou kunnen komen. Tegen zulke mogelijkheid protesteerden ook van Paul-Henri Gendebien en François Perin.

Na een reeks gesprekken, waaraan ik niet kon ontsnappen, meende ik in te zien dat de Waalse christen-democraten wellicht te paaien waren met de naam van Jean Hallet. Hij was licentiaat in de Handelsweten-

schappen en bekleedde een post in het Christelijk Ziekenfonds. Hij werd als een rijzende ster beschouwd in de MOC. Kon men misschien vragen hebben bij zijn kennis van, of ervaring met, de economie, dan leek hij toch over een bepaalde basisvorming te beschikken. Met hem kon ik ook het vertrouwen van de Waalse sociale wereld bewaren. Het gold een kandidatuur die ik aan de koning mocht voorstellen. Hallet was echter op vakantie in Zeeland.

En weer kwam Nothomb opdagen. Het was of hij lont had geroken. Nu was zijn boodschap dat de PSC de regering enkel bleef steunen als zij het volle vertrouwen kon stellen in de minister van Economische Zaken. Hij, in de rol van *kingmaker*, wilde eerst zelf een onderhoud hebben met Hallet. Als het moest, zou hij zelfs naar Zeeland rijden. Kon ik hem daarbij misschien helpen? Uit een eerste gesprek met Hallet had ik kunnen concluderen dat een positief antwoord voor de hand lag. Ik stemde dus in met zijn vraag. Hoe kon ik hem trouwens beletten zijn gang te gaan? Ik bracht het staatshoofd op de hoogte van de evolutie - de koning was in Motril - en er werd een afspraak gemaakt om de kwestie zo snel mogelijk op te lossen. De eedaflegging kon nog dezelfde avond in Brussel gebeuren. Een militair vliegtuig stond startklaar.

Nothomb telefoneerde omstreeks halfzeven in de avond. Hij was in de hoofdstad en had Hallet meegebracht, beslist een teken van instemming. Alvorens naar het Paleis in Laken te komen zag hij zich verplicht om nog even met zijn politieke vrienden te spreken. Hij zou me daarvan op de hoogte houden. Om negen uur had ik nog steeds geen nieuws. Om op het Paleis te zijn om tien uur, zoals was afgesproken, moest ik ten laatste om halftien uit Edegem vertrekken. Op dat ogenblik liet Nothomb me weten dat ‘het gesprek’ nog niet was afgelopen. Er waren nog nieuwe ‘partners’ toegekomen, maar het zou niet lang meer duren. Langs zijn neus weg liet hij zich nog ontvallen dat Hallet enkele voorwaarden wenste te stellen, alvorens een portefeuille aan te nemen.

Deze woorden maakten me ziek. Ik verweet aan Nothomb zijn medewerking aan een voor de koning beledigend scenario. Daarop bracht ik verslag uit bij het staatshoofd, die de impertinenties nogal filosofisch scheen op te nemen. Hij bood me een glaasje bier aan en we keuvelden met elkaar alsof de nacht ons niets beters had te bieden.

Ten slotte kwam Charles-Ferdinand Nothomb weer aan de telefoon: Hallet weigerde in de regering te treden. Ik was er echter van overtuigd dat ‘de vrienden’ het hem hadden verboden. Zijn mededeling werd gevolgd door een bedreiging: ‘Als de keuze valt op VdB, dan zal de

Luxemburger Nothomb aansturen op een crisis.' Hij citeerde ook nog een aantal MOC-kandidaten, maar ik vroeg hem daarmee op te houden. Haastig voegde hij eraan toe dat ook Fernand Herman persona non grata was bij de MOC, hoewel hij daar wellicht persoonlijk niets om gaf. Ook heel wat PSC'ers waren tegen Herman gekant.

Ik keerde terug naar de koning en sprak hem over de Waalse economen die op mijn lijstje stonden. De vorst wenste meer inlichtingen over alle drie. Gelukkig had ik hun dossier bij de hand. Hij peilde ook naar mijn eigen appreciatie en bleef stilstaan bij het curriculum vitae van Fernand Herman. Ik steunde deze kandidatuur, maar vroeg of ik eerst met hem zou mogen spreken alvorens tot de eedaflegging over te gaan. Voor mij was het uiterst belangrijk dat hij instemde met de algemene politieke lijn van de regering, en meer in het bijzonder op economisch gebied. De tijden waren slecht, vooral op economisch gebied, en ik speelde met de idee om in de regering een soort 'economisch oorlogskabinet' op te richten, op zijn Engels.

De koning gaf me de opdracht om Herman telefonisch te raadplegen. Een half uur later meldde de kandidaat zich aan. We hadden een kort maar deugdelijk gesprek en gingen samen naar het salon waar de koning op ons wachtte. De eedaflegging kon gebeuren, een communiqué werd goedgekeurd. Het was halfeen, midden in de nacht. We hadden een minister van Economische Zaken en ik mocht naar huis gaan na nogmaals aan de vorst mijn excuus voor een onverkwikkelijke geschiedenis te hebben aangeboden.

Toen ik de volgende dag de grote MOC-baas Victor Michel tegen het lijf liep in het parlement, riep hij dat niemand de MOC kon beletten te protesteren tegen de benoeming van Herman. Het was immers geen kandidaat die zij hadden voorgedragen. Jan Grauls liet me weten dat hij het volledige curriculum van de nieuwe minister had gekregen en dat hij tot het besluit was gekomen dat 'we' een goede keuze hadden gemaakt.

Fernand Herman heeft zijn moed duur moeten betalen. Bij de verkiezingen van 1978 kreeg hij de laatste plaats toebedeeld voor de Senaat. Hij werd wel terug opgevist als gecoöpteerd senator, maar kwam niet meer in de regering. Hij had nochtans een plan voorgesteld voor de hervorming van de staalnijverheid. In 1979 werd hij verkozen bij de eerste rechtstreekse verkiezingen voor een Europees Parlement. Hij werd er spoedig opgemerkt als een briljant parlementariër. Hij bleef er tot 1999.

Mijn ministers

De regeerperiode met Edmond Leburton had bij mij een tegenzin doen ontstaan tegen de dagelijkse koehandel in en rond de regering. Ondanks mijn gedrevenheid voor bepaalde ideeën en mijn bezieling voor de politieke strijd maakte die ervaring mij afkerig om in de regering te treden. Toen het staatshoofd me in 1974 met de opdracht belastte een bewindsploeg te vormen heb ik dat plichtsgetrouw ter harte genomen en mij ingespannen om naar best vermogen een bekwame, samenhangende equipe tot stand te brengen.

Ik was - zoals ik eerder al uiteenzette - niet ingegaan op een eerste voorstel van André Oleffe om met een deel van de MOC-afhankelijke PSC-parlementsleden in een regering scheep te gaan. Het kan naïef klinken, maar mijn plichtsbesef en mijn gevoel voor *fair play* verboden me de Waalse christen-democratie op die manier op te splitsen. Want dit zou ook in de PSC tot een opdeling hebben geleid. Ik weigerde de opruimer van die partij te worden.

Toch heb ik de samenwerking met André Oleffe altijd ten zeerste gewaardeerd. Hij hielp me naar best vermogen en had me in staat gesteld een regering met de liberalen te vormen en daarvoor toch de steun van de Waalse christelijke arbeiders te verkrijgen. Pas later zou ik vaststellen dat Oleffe weliswaar bekwaam en loyaal was, maar dat hij door gebrek aan politieke ervaring soms een gevoeligheid miste bij het benaderen van een probleem. Overigens was zijn sociale inzet onvoorwaardelijk.

Mijn eerste regeringsploeg mocht worden gezien. Aan CVP-zijde werd Jos de Saeger een steunpilaar, een rots op wie ik ten volle kon rekenen. Zijn gezag in de CVP was groot. Van Elslande zette onverstoorbaar zijn ontdekkingstocht op Buitenlandse Zaken voort. Robert Vandekerckhove toonde zich uiterst toegewijd, solidair en volgde me door dik en dun. Jos Chabert, Albert Lavens en Placide de Paepe waren vertrouwde gezichten met ministeriële ervaring, terwijl Luc Dhoore zijn banden met het ACW hechter smeedde. Rika de Backer, de leidende politica in mijn arrondissement, ontpopte zich tot een gedegen cultuurminister. Van Gaston Geens werd veel verwacht nu hij Cepess verliet om mij te staan. Hetzelfde mocht later worden gezegd van Mark Eyskens.

Aan PSC-zijde stonden André Oleffe, Paul vanden Boeynants en de koppige Ardennees Joseph Michel aan mijn zijde. Charles Hanin kwam in de regering als de grote hoop van de PSC, maar helaas ging zij niet in vervulling. Met de zakenman Antoine Humblet wist ik eigenlijk nooit waar

ik stond. In de regering Leburton had ik al vastgesteld dat hij zijn taak van staatssecretaris bijzonder wijd interpreteerde, zelfs tot in het buitenland. Nu weer zou ik vaststellen dat hij de grenzen van de onderwijsbegroting permanent overschreed. De PSC hoopte ook, tevergeefs, van de populaire televisiejournalist François-Xavier van Aal een politieke vedette te maken.

Aan Vlaams-liberale zijde waren Herman Vanderpoorten en Willy de Clercq van het hout waarmee goede ministers worden gemaakt. Herman de Croo was nieuw maar deed algauw van zich spreken. André Kempinaire en August de Winter konden bogen op ervaring. Van Karel Poma werd een pioniersrol inzake milieubeleid verwacht.

Aan Waals-liberale zijde leverden Jean Defraigne en Louis Olivier, samen met Michel Toussaint, een positieve bijdrage tot het regeringswerk. Na enige tijd zou echter blijken dat de vurige Luikenaar Defraigne het moeilijk had om zijn impulsen in toom te houden.

Bij het RW ontpopte François Perin zich spoedig tot een eigenzinnig en eigenaardig man. Hij interesseerde zich uitsluitend voor een staatshervorming, maar besteeg altijd de barricaden als hij een Waals belang meende te ontwaren. Robert Moreau, een man met vakbondservaring, was tegen zulk overkokend temperament niet opgewassen. In zijn eenvoud bleef hij steeds hulpvaardig voor de ploeg waarvan hij deel uitmaakte. De jonge Jean Gol, die zijn carrière begon bij het RW, kwam, eigenaardig genoeg, toen wat schuchter over. Zijn ontbolstering zou traag maar onweerstaanbaar haar weg gaan.

Al bij al was mijn eerste regeringsploeg meer dan behoorlijk. Dat ze geen volle vier jaar kon aanblijven was te wijten aan de implosie van het Rassemblement Wallon, zoals men verder zal lezen.

Nieuw talent

De Franse premier Pierre Mendez-France heeft ooit verklaard dat de voornaamste taak van een minister er wellicht in bestond over te gaan tot (goede) benoemingen. Over deze activiteit kunnen veel beschouwingen worden ontwikkeld. Of zij nu echt de belangrijkste is wil ik in het midden laten. Ik deel wel de mening dat hier heel wat elementen aandacht verdienen en dat de verantwoordelijkheid van degene die benoemt in vele opzichten groot is: rechtvaardigheid, oordeelsvermogen, eerbied voor de wet en de spelregels, enzovoort. De gevolgen van de benoemingen zijn

voor het administratief apparaat doorslaggevend. De houding van de burger ten aanzien van de staat wordt erdoor bepaald en de bekwaamheid van de benoemden legt de betekenis vast van de bureaucratie als dienares van de gemeenschap.

Voor politieke aanstellingen kunnen soortgelijke bedenkingen worden ontwikkeld. Het aanstellen en afzetten van ministers - op federaal vlak - behoort tot de prerogatieven van het staatshoofd. De regel werd inmiddels onder politieke druk afgezwakt in zoverre dat hij nog wel bestaat maar dat de rol van de koning zich meestal beperkt tot het kritisch bekijken van de lijst met ministers die de regeringsformateur hem komt aanbevelen. Ik heb één enkele keer meegemaakt dat de vorst een van de ministeriabelen afwees. Dit was in 1977 en ik beschrijf dat in het hoofdstuk over het Egmontpact. Als antwoord weigerde de partij waartoe hij behoorde aan de regering deel te nemen als de man in kwestie geweerd bleef.

Dit alles wijst erop dat de partijen op het gebied van samenstelling van bewindsploegen steeds meer in de melk te brokken hebben. Deze handelswijze verzwakt ook het gezag van de formateur, aangezien de nieuwe excellenties niet starten met de overtuiging dat zij door hun premier werden uitverkozen. Dit kan bepaalde regeringsleden ertoe aanzetten hun nood eerder te gaan klagen bij hun partijvoorzitter dan bij hun theoretische leidsman. Of soms zelfs bij niet-democratisch verkozen machten waarvan wordt verondersteld dat zij zeggenschap hebben in de partij.

Toch kan het gebeuren dat voor een of andere specialiteit de mogelijkheid openblijft voor de formateur een eigen keuze te doen. Dit gebeurt als de coalitiepartners bijvoorbeeld geen ‘bruikbaar element’ naar voren schuiven of wanneer twee kandidaten van gelijk gewicht - gewoonlijk niet zwaar - elkaar bekampen en de toekomstige premier de knoop kan doorhakken met een derde. Een zeldzame keer ook omdat de wil van de formateur sterker is dan het verzet van een partijvoorzitter.

Instinctief heb ik er altijd naar gestreefd, zowel voor de samenstelling van een regering als voor benoemingen, uit te kijken naar de besten. Dit leek me mijn plicht te zijn. Want hoe beter de kwaliteit, hoe beter het werk, hoe beter de dienst aan de bevolking. In een biografie van Bismarck las ik dat de IJzeren Kanselier het tegenovergestelde deed: hij verkoos zwakke ministers om des te meer te kunnen domineren. Tevens hoopte hij aldus te vermijden dat talentvolle ministers hem zouden belagen.

Ikzelf dacht nu en dan van mijn functie als formateur of partijvoorzitter gebruik te moeten maken om jong talent in de politieke wereld te

introduceren. Op regeringsniveau heb ik aldus vier niet-parlementariërs - ze zijn het achteraf wel geworden - kunnen doen benoemen die alle vier een opvallende loopbaan hebben ontwikkeld. Ik reken er André Oleffe niet bij, die ook van buiten het parlement kwam maar als voorzitter van de Bankcommissie niet echt als 'beloftevolle jongere' kon worden omschreven.

Geens, Eyskens, Dehaene en Herman

De eerste was Gaston Geens. Ik had hem leren kennen op het studiecentrum van de CVP en spoedig groeiden tussen ons banden van vriendschap. Hij was economisch uitstekend gevormd, had toen hij aan de universiteit van Frankfurt studeerde ook college gelopen bij Oswald von Nell-Breuning, die de encycliek *Quadragesimo Anno* had geschreven. De geleerde jezuïet was toonaangevend geworden voor de sociale leer van de katholieke Kerk en onderhield goede relaties met het Duitse vakverbond. Van hem werd gezegd dat hij meer vrienden had bij de SPD dan bij het CDU. Geens werd in 1974 staatssecretaris en in 1976 minister voor Begroting en Wetenschapsbeleid. Hij was met mij zeer loyaal en betrouwbaar en met hem kon ik niet alleen van gedachten wisselen maar ook gedachten toetsen alvorens ze een meer officieel karakter kregen. Geens werd de eerste Vlaamse minister-president. Hij slaagde erin die functie een ernstig betekenisvol karakter te geven en daardoor de staatshervorming geloofwaardig te maken.

Een tweede novice heette Mark Eyskens. In de zware recessie van 1974-1977 ging ik over tot een kleine herschikking van de regering. Dit bood mij in 1976 de kans de jonge, veelbelovende Leuvense econoom in de regering op te nemen als staatssecretaris voor Vlaamse streekeconomie. Met de grote werkloosheid en de begrotingsmoeilijkheden meende ik de hulp van deze jonge specialist goed te kunnen gebruiken. Pas nadien veroverde hij een plaats op de Leuvense CVP-lijst. Ondertussen is hij uitgegroeid tot een alom gevraagd, veelbelezen en briljant politicus.

Ook Jean-Luc Dehaene past in die rij. Wanneer eind 1981 de regering-Martens-De Clercq werd gevormd wist ik als partijvoorzitter dat ook het Belgisch stelsel van sociale zekerheid niet aan een hervorming kon ontsnappen. Een dergelijke operatie kon maar slagen indien iemand werd gevonden die deze sector goed kende en in wie de sociale organisa-

ties vertrouwen stelden. Ik zag niemand van de verkozenen met voldoende karaktersterkte om zulke taak aan te kunnen.

Als voorzitter van de CVP nodigde ik Rik Kuylen, woordvoerder van het ACW, uit in de Tweekerkenstraat. Ik kende de gecoöpteerde senator vrij goed, in ons arrondissement waren we trouwens haast buren. Ik zei hem op de man af dat ik Jean-Luc als minister voor die sector wel zag zitten, niet alleen omdat hij de problematiek kende, maar ook omdat de onvermijdelijke sanering van die sector een combattieve hand vereiste. Kuylen vroeg me tot tweemaal toe of ik dat ernstig meende. De ACW-woordvoerder bepleitte de zaak met succes binnen zijn organisatie en ik bracht die kandidatuur bij de formateur 'als een verzuchting van de partij'. De rest van zijn carrière is bekend. Hij was minister van Sociale Zaken, van Verkeerswezen en vervolgens eerste minister. Daar ontdekte hij Europa en hij zetelt nu als ondervoorzitter van de Conventie.

De vierde die ik als 'buitenparlementariër' in een regering kon brengen was Fernand Herman. Dit verhaal heb ik zoëven verteld. Nu nog is Fernand Herman een van de beste deskundigen voor Europese vraagstukken. We werden samen lid van het Actiecomité voor de Europese Unie, een beperkte groep met Europese samenstelling die zich bijzonder onderscheidt met teksten over de verdere uitbouw van de Europese Unie, ook inzake sectoren die doorgaans minder aandacht krijgen, met name buitenlands beleid en defensie.

Ik mag, mijn leven overschouwend, met genoegen zeggen dat ik viermaal (nog) niet verkozen talentrijke jongemannen in de regering bracht. Het was telkens een goed overwogen, bewuste poging. Vier keer bleek het een succes. Ik prijs mezelf gelukkig met het resultaat.

22
Failliete krant en onwettige loketten

Sociaal gesproken heb ik geen moeilijker periode doorgemaakt dan in 1976 toen de crisis bij het dagblad *De Standaard* tot een dramatische ontknoping kwam. Voor zover zulks nog nodig was heb ik in die tijdspanne geleerd hoe politiek een niet-aflatende strijd betekent. De sluipschutters, de messentrekkers, de gifmengers rusten nooit. Dag en nacht liggen ze op de loer om hun snode plannen uit te voeren, hun haat te koelen, hun afgunst bot te vieren, hun slag te slaan. Ik hield er een onbehagen aan over: ik voelde lichamelijk hoe vijftig ogenparen me begluurden, hoe ieder woord, iedere stap, iedere wenk zou worden aangegrepen om met deze krant af te rekenen en haar te kelderen en mij voor de halsrechter te sleuren. Ik voelde dit aan de vragen, de suggesties, de opmerkingen in de kabinetsraad. Ik werd het gewaar in elke vraag van journalisten van andere dagbladen. Ik werd ermee geconfronteerd bij de interpellaties in de Kamer waar ieder wel 'zijn' krant een graantje zag meepikken als deze krantengroep zou verdwijnen.

Nochtans had de regering die ik presideerde de hulp aan de pers in daden omgezet, waarvan het principe onder de vorige regering was aanvaard. Hoewel ik in mijn diepste binnenste in dergelijke financiële tegemoetkomingen geen duurzame oplossing zag, ijverde ik voor een verdedigbaar systeem. Zo slaagde ik erin, tegen heel veel verzet in, *De Financieel-Economische Tijd* te doen opnemen in de lijst van kranten die voor hulp in aanmerking kwamen. Ik was de overtuiging toegedaan dat een waardevolle economische informatie voor heel de maatschappij van grote betekenis kon zijn. Vlaanderen diende ook op dat gebied voor kwaliteit te zorgen.

Mijn houding in de crisis van de Standaardgroep was gebaseerd op duidelijkheid. Zowel op ad-hocvergaderingen als in het parlement zette ik de wettelijke maatregelen voor hulp aan bedrijven in moeilijkheden uiteen. Ik deed dat ook toen Albert de Smaele me een paar keer telefo-

neerde om me te vragen op welke hulp *De Standaard* eigenlijk kon rekenen. Ik bleef even technisch en juridisch correct in mijn antwoord op een woeste aanval van de socialistische voorzitter Jos van Eynde. Hij probeerde trouwens in de Kamer de legende ingang te doen vinden dat ik volkomen willekeurig aan de krant miljoenen uitdeelde die *De Volksgazet* niet kon krijgen. Ook aan de andere kant van de taalgrens hielden de leugenachtige aanvallen niet op. De onthullingen van *De Standaard* inzake Ibramco en de RTT, evenals haar Vlaamse houding, lagen velen kennelijk zwaar op de maag.

Daar kwam nog bij dat een eerste minister niet vanaf het begin dergelijke dossiers in handen krijgt. Staatssecretaris voor Vlaamse streekeconomie Luc Dhoore was bevoegd voor het dossier tot het zulke sociaal dramatische vorm aannam (meer dan tweeduizend werklozen in het verschiet) dat het aan de kabinetsraad werd overgemaakt. Pas op dat ogenblik kon de premier zich volledig documenteren. Dat was de normale gang van zaken.

Aan de geschiedenis van de ondergang en de redding van *De Standaard*, die zo schitterend door Gaston Durnez werd beschreven in zijn boek *De Standaard. Het levensverhaal van een Vlaamse krant*, wil ik een bladzijde toevoegen.

Op 26 juni 1976 vond er een groot volksfeest plaats voor het 25-jarig ambtsjubileum van koning Boudewijn in het Heizelstadion te Brussel. Het feest werd bijgewoond door een massa mensen, ook gesteund door het prachtige weer. Ik was in de Wetstraat nummer zestien en kreeg tussen de middag een telefonisch bericht dat een groep investeerders, die zich aanmeldde als kandidaat-kopers van de Standaardgroep, mij zo snel mogelijk wilde zien. Vermits ik om drie uur de koning op zijn feest moest begroeten, maakte ik een afspraak onder voorbehoud voor vier uur. Op de Heizel sprak ik de koning over deze hoopvolle *démarche* en hij was dadelijk akkoord dat ik na de openingsceremonie zou verdwijnen. Ik mocht onder de tribune, een mesthoop overigens, wegsluipen. Ik vond er een deurtje, rende naar mijn wagen en reed terug naar de Wetstraat.

Daar zat een groepje mensen op mij te wachten onder wie Jan de Spot van de Bank van Brussel, Albert Coppé van de Generale, Pêtre van de Christelijke Werkgevers, advocaat Leo Delwaide jr., die de aandeelhouders vertegenwoordigde, en de uitgever Van Thillo. Zij verklaarden de hele Standaardgroep te willen overnemen, dagbladen en weekbladen. Nadien spraken ze wat dit laatste element betrof van de heliogravure.

Voor mij klonk dat als groot nieuws. In het voorstel van de andere kandidaat-overnemer André Leysen was er alleen sprake van de kranten. Het leek dat door dit nieuwe voorstel heel wat werkloosheid kon worden vermeden en de regering zou van een zorg bevrijd zijn. Men sprak zelfs van een dividend voor de oude aandeelhouders. Twee kwesties wachtten nog op een oplossing. Als ik me goed herinner, bedroeg hun bod 160 miljoen BEF maar de groep had op het ogenblik van onze bijeenkomst slechts 120 miljoen kunnen vastleggen. De rest zou wel volgen. Ik bedacht dat dit inderdaad maar een peulenschil zou zijn met zulke bankiers. Het tweede punt was sociaal. Hoe zou het personeel deze voorstellen begroeten? Ik gaf ze de raad de bijeenkomst van het personeel bij te wonen, die was aangekondigd voor zes uur. Het leek wel een ideale gelegenheid om met een toespraak het vertrouwen van het personeel te winnen.

Op hun onvermijdelijke vraag hoe de wet op de hulp aan bedrijven in moeilijkheden kon worden ingeroepen en wat zij konden verwachten van de overheid verstrekte ik alle nodige uitleg met getal en omstandigheden.

Na nog wat overleg besloten de deelnemers naar de personeelsvergadering te gaan. Ik begeleidde het gezelschap tot aan de uitgang en bleef op de trap staan die uitgaf op de brede inrit. Na de handdrukken zag ik de ene na de andere limousine wegrijden, een sliert op weg naar betere tijden. Dat dacht ik tenminste. Nadien vernam ik dat geen van die wagens bij *De Standaard* was aangekomen. Nooit werd het aanbod dat ze bij mij waren komen uiteenzetten omgezet in een concrete verbintenis.

André Leysen hield zijn voorstel staande, maar alleen voor de dagbladen. Van de andere groep heb ik nadien niets meer gehoord, geen telefoon, geen brief, geen verklaring. Toen ik later aan Albert Coppé vroeg wat er was gebeurd kon ik uit zijn vaag, ontwijkend antwoord niet veel opmaken, tenzij dan dat kennelijk de kunde en de wil van een bezielde ‘ondernemer’ ontbraken om op het juiste ogenblik de juiste woorden uit te spreken en de juiste daad te stellen.

Schaarbeek

In 1975 werd de regering getreiterd door Roger Nols, burgemeester van de Brusselse gemeente Schaarbeek. Deze overigens populaire man had weinig politieke consistentie, maar meende zich te moeten onderscheiden door de aan zijn gemeente wettelijk opgelegde tweetaligheid naast zich neer te leggen. De tweetalige loketten voor het publiek liet hij vervangen

door vijf afzonderlijke gespreksmogelijkheden voor de Franstaligen, twee voor de vreemdelingen en een voor de Nederlandstaligen.

Deze maatregel lokte onvermijdelijk reactie uit en ik had in het parlement herhaaldelijk te antwoorden op al maar scherper wordende interpellaties. Ik botste daarbij ook wel eens op onwetendheid, zelfs bij publicisten die, althans in het begin, niet altijd inzagen waarom een eerste minister niet zomaar een ruziënde burgemeester kon aanhouden of afzetten.

Het was naar aanleiding van dergelijke debatten dat ik meer en meer het begrip 'rechtsstaat' ging gebruiken, er zorg voor dragend het begrip correct en duidelijk uiteen te zetten. De taalwetgeving moest grondig worden onderzocht om na te gaan of er sancties konden worden opgelegd, op welk ogenblik, en na het vervullen van welke juridische formaliteiten. Een bijkomende moeilijkheid bestond erin dat de wetgeving niet dezelfde was voor het taalgebruik in de gemeenten enerzijds en in de rijksadministratie anderzijds.

Op 28 februari had ik in de kamerfractie van de CVP een uiteenzetting gegeven over het probleem en mijn openhartige toelichting vond er een goed onthaal. De VU had echter een resolutie over Schaarbeek ingediend en er deed zich een incident voor. De socialisten vroegen om een schorsing van de vergadering. Na een lange afwezigheid kwamen ze terug en schopten herrie toen voorzitter Andries Dequae kenbaar maakte dat de gewraakte tekst onontvankelijk was. Hij zag zich derhalve verplicht de Raad van State om advies te vragen. Daarop wijzigde de VU haar resolutie en liet een zinsnede vallen. De regering werd uitgedaagd om over de nieuwe versie haar standpunt te bepalen. Maar zij had het probleem Schaarbeek overgemaakt aan de Vaste Taalcommissie en wachtte op een uitspraak.

Deze Commissie was overigens opgericht onder de regering-Lefèvre-Spaak (1961-1965) met de bedoeling de interpretatie van de taalwetten aan de politieke twisten te onttrekken en haar te belasten met de interpretatie ervan. Zij heeft helaas niet altijd de grote hoop vervuld die in haar werd gesteld.

De regering had besloten dat haar leden, zo ze kamerlid waren, zich niet zouden uitspreken zolang genoemde adviezen niet waren verstrekt. Zij zouden zich bijgevolg voorlopig bij de stemming onthouden. De socialisten grepen dit aan om een uitstel van de stemming te eisen, maar de Kamer verwierp die stelling. Hun fractie viel bij de stemming uiteen in drie groepen. Willy Claes kreeg het daarbij aan de stok met Jos van Eynde en er werden harde woorden gewisseld.

Op 12 maart zag ik me verplicht een speciale ministerraad bijeen te roepen over de kwestie Schaarbeek, aangezien nog andere Brusselse gemeenten het betwiste voorbeeld van burgemeester Nols wilden volgen, met name Etterbeek, Vorst en Sint-Pieters-Woluwe. Een akkoord werd bereikt. Er werd overeengekomen dat de Vaste Taalcommissie de vernietiging van de Schaarbeekse beslissingen zou vragen bij de Raad van State. Alle nieuwe soortgelijke maatregelen in Brusselse gemeenten konden dan binnen de door de wet vastgelegde termijn door de regering worden vernietigd. 's Namiddags werd in de Senaat van mij een antwoord verwacht op drie parlementaire vragen van VU-senator Van de Zande. Hoewel hij als redenaar niemand boeide was de belangstelling van het publiek vrij groot. Ik antwoordde zo zakelijk - en juridisch correct - mogelijk, op verzoek van Pierre Harmel en CVP-fractieleider Hubert Leynen. De VU wilde mordicus laten horen over welke uitstekende stembanden haar verkozenen beschikten.

Op 16 maart zou een betoging tegen Schaarbeek plaatsvinden. Bij de voorbereiding en de bespreking daarvan werd in die mate over bloedvergieten gesproken dat ik mij niet zonder enige angst afvroeg hoe ver de escalatie van een dergelijke opwinding kon gaan.

In een arrest van de Raad van State van 19 maart werd de loketten regeling van Schaarbeek nietig verklaard, maar er veranderde niets.

De regering besloot kordaat op te treden tegen de aperte moedwil van Schaarbeek. Zij vroeg aan ex-procureur-generaal W. Ganshof van der Meersch als regeringscommissaris op te treden om de taalwet in Schaarbeek te doen eerbiedigen. Deze befaamde rechtsprofessor en oud-minister aanvaardde de opdracht. Het hele land kon hem daarvoor niet dankbaar genoeg zijn. Op 2 juli 1976, om vijf uur 's morgens, liet hij, beschermd door de rijkswacht, de betwiste loketten verwijderen. In de regering was de beslissing om krachtig op te treden slechts aangenomen toen mee werd beslist dat vroegere arresten van de Raad van State in verband met de taalkaders van het Algemeen Bestuur Ontwikkelingssamenwerking en van de Algemene Spaar en Lijfrentekas zouden worden uitgevoerd.

Daarmee keerde de rust terug, tenminste inzake de loketten kwestie. Zij zou evenwel nog een voor mij verrassend slot krijgen in het jaar 2000. Toen werd ik uitgenodigd bij een Brusselse familie die de kunst van de gastvrijheid op een bewonderenswaardige manier beoefende. De lunch was voortreffelijk, het gezelschap gevarieerd. Het gesprek ging ook even over Schaarbeek en een ambtenaar stelde me de vraag of ik wel wist wat er op 2 juli 1976 aan de grote ingangsdeur van de beruchte gemeente was

gebeurd. Ik dacht van wel: de heer W. Ganshof van der Meersch had zich daar gepresenteerd, voorzien van de nodige werktuigen om zich toegang te verschaffen tot de lokalen van het gemeentehuis.

Mijn gesprekspartner legde zijn hand op mijn voorarm en zei: ‘Wat ik u nu ga vertellen over de Schaarbeekse beeldenstorm is - misschien gelukkig - niet goed bekend. Toen de regeringscommissaris op het punt stond de prachtige eikenhouten deur in te beuken, bleek die open te zijn en kon hij rustig binnentreden en de opschriften boven de loketten wegnemen.’ De ambtenaar vervolgde zijn verhaal: ‘Op een of andere manier moet men in Schaarbeek hebben geweten wanneer professor Ganshof van der Meersch zich zou aanbieden. Het nodige werd gedaan om te voorkomen dat de deur zou worden beschadigd of vernield. Of er contacten waren geweest, en zo ja, tussen wie, weet ik niet.’

Aldus vernam ik 24 jaar na de feiten hoe in Schaarbeek nog een soort Belgisch compromis was gevonden. Daarvan is in geen enkel dossier enig spoor terug te vinden.

23
Rapport over Europese Unie

Ik was nog maar enkele weken eerste minister toen mij op de top van Parijs (10 en 11 december 1974) door de staats- en regeringshoofden, en op voorstel van de nieuwe Britse premier Harold Wilson, werd opgedragen een rapport op te stellen over de weg die zou worden gekozen om van de Economische Unie tot een Politieke Unie te komen. De bedoeling was duidelijk. Ik moest onderzoeken hoe aan de bestaande, althans in wording zijnde Economische Unie, een politieke dimensie was toe te voegen. Ik kreeg een jaar de tijd om de lidstaten te bezoeken en er gesprekken te voeren met de politieke meerderheid, de oppositie en de sociale krachten. Mijn verslag mocht niet worden gepubliceerd vooraleer de rapporten werden bekendgemaakt die ook aan de Commissie, het parlement en het Hof van Justitie waren gevraagd. Met deze voorwaarden werd aan de nieuwe regering die in Groot-Brittannië na de verkiezingsoverwinning van de Labour Party was gevormd, de kans geboden eerst het referendum over Europa te organiseren zoals zij dat aan de bevolking had beloofd.

Een dergelijk initiatief hing al meer dan tien jaar in de lucht. Op 10 februari 1961 had te Parijs een Conferentie van Staats- en Regeringshoofden plaatsgevonden op initiatief van de Franse regering. Men wilde er een politiek karakter geven aan de Europese Economische Gemeenschap. Ook werd een ontwerpcommuniqué ter goedkeuring voorgelegd. Een Studiecommissie van regeringsafgevaardigden zou worden opgericht om periodieke samenkomsten van de staats- en regeringsleiders voor te bereiden en de geschikte middelen te zoeken voor een engere politieke samenwerking. Dit laatste hield de oprichting in van een permanent secretariaat. Maar niet iedereen kon dit zomaar voetstoots aanvaarden en het voorstel werd gewijzigd. Wat er nog van restte was de oprichting van een studiecommissie dat concrete voorstellen moest uitwerken. Uit aller-

lei reacties werd afgeleid dar Nederland niet wilde instemmen op essentiële punten. Ook werd gezegd dat België vreesde dat de Europese politiek door Parijs zou worden ingepalmd. In september 1961 werd Christian Fouchet, Frans ambassadeur in Kopenhagen, tot voorzitter van een dergelijke Studiecommissie aangeduid. Hij was me niet onbekend. Ik wist dat hij in 1940, na de capitulatie van Frankrijk, als jong diplomaat in Londen aangekomen, onmiddellijk was toegetreden tot de prille gaullistische beweging. Na de oorlog had hij de Gaulle gesteund bij de oprichting van een politieke partij. Zelf werd hij ook lid van de Assemblée. Toen de gaullisten niet langer iedere coalitieregering in de IVe Republiek bekampten was hij een tijdje minister geweest. Na het verlies van zijn politiek mandaat keerde hij terug naar de diplomatie.

De volgende topconferentie werd gehouden in Bonn op 18 juli 1961. Daar scheen men geleidelijk de politieke eenmaking van Europa te willen nastreven met middelen die uiteindelijk het begonnen werk institutioneel kwamen bevestigen. De opdracht van de Commissie bestond erin die middelen voor te stellen om zo snel mogelijk een statutair karakter aan de Unie te geven. Als intentie leek dit duidelijk. Op 10 augustus 1961 deed Groot-Brittannië een officiële aanvraag om toe te treden tot de Europese Gemeenschap. Maar de Gaulle formuleerde op 14 januari 1963 een categoriek ‘neen’.

De moeilijkheid om over de werkzaamheden van de Fouchet-Commissie een evenwichtig oordeel uit te spreken werd versterkt door het feit dat er geen teksten werden gepubliceerd. De Luxemburger Robert Bloes is er evenwel in geslaagd succesvol te promoveren op het thema *Het Fouchetplan en het probleem van het Politieke Europa*, hoewel er geen officieel document over de betwiste inhoud voorhanden was of gepubliceerd werd.

Bij de aanvang van de werkzaamheden hadden vier landen een document ingediend, met name België, de Bondsrepubliek Duitsland, Italië en Luxemburg. Op 19 oktober werd een Frans voorstel uitgedeeld. De tekst zou als *Ontwerp Fouchet I* bekend blijven. Van Franse zijde werd de aandacht gevestigd op artikel 16, dat toeliet na drie jaar tot een algemene herziening van het Verdrag over te gaan. Maar het leidde echter niet tot een akkoord. Wel werd er een toenadering tussen België en Nederland vastgesteld. Er was wantrouwen ontstaan nadat Spaak op de hoogte was gebracht van een vertrouwelijk document dat was opgesteld door de gaullist Alain Peyrefitte. Daarin werd de stelling bevestigd dat een federale formule rekening moet houden met de kleine lidstaten, terwijl een inter-

gouvernementele oplossing tot coalitievorming tussen de Groten voerde. Het standpunt van Nederland hield verband met het lot van Groot-Brittannië. Deze blik op Londen vormde een traditioneel element in de Nederlandse buitenlandse politiek.

Op 4 december 1961 liet Frankrijk een nieuw ontwerp aan de leden van de speciale Commissie bezorgen, met name *Fouchet II*. Het ontwerp beantwoordde evenwel niet aan de opdracht die de Commissie op 10 november had gekregen. Nu ging de twist vooral over de toetreding van Groot-Brittannië, ten eerste tot de Economische Unie, ten tweede tot de Politieke Unie. Het probleem van de veiligheid leek onoplosbaar. Er werd geen overeenkomst bereikt. De vraag of er een secretariaat werd voorgesteld dan wel een neutrale secretaris-generaal, bleef de besprekingen bemoeilijken. België zag in de vestiging van zulk secretariaat in Parijs een Franse poging tot overheersing.

Zo zag *Fouchet III* het licht. Dit ontwerp was minder omvangrijk en assertiever geformuleerd. De Commissie kwam bijeen op 25 januari 1962 en versnelde haar werk onder enkele oproepen. Er kwam bijna geen einde aan de vergaderingen (Buitenlandse Zaken, Commissie,...). Begin april werd Christian Fouchet tot hoge commissaris voor Algerije benoemd, met als opdracht te waken op de uitvoering van de akkoorden die in Evian waren gesloten. Vervolgens koos de Commissie de Italiaanse ambassadeur Attilio Cattani tot haar voorzitter. Deze diplomaat spande zich in om een compromis te vinden voor de controversiële punten. Zijn Italiaanse pen was geroepen hem daarbij te helpen.

Op 19 april 1962, om zeven uur 's avonds, gingen de ministers uit elkaar, zonder een nieuwe opdracht aan de Commissie-Cattani te hebben gegeven. Er werd geen communiqué gepubliceerd. Er werd ook geen nieuwe datum voor een bijeenkomst vastgelegd. Het betekende de mislukking van een lange, bewogen onderhandeling. Dat Frankrijk na twee zulke nederlagen, met name door de politiek van de Lege Stoel en het Fouchetplan, tekenen van frustratie zou vertonen en misschien zou uitpakken met verrassende diplomatieke spelletjes viel te verwachten. Ondertussen hadden echter presidentsverkiezingen plaatsgevonden en Valéry Giscard d'Estaing werd opvolger van Pompidou.

Onder de regering-Lefèvre (1961-1965) heb ik in de Lambermontstraat een bijeenkomst bijgewoond met de premier, Jean Monnet en Paul-Henri Spaak. Daar verweet de Fransman zeer heftig de Belgen en de Nederlanders Fouchet III te hebben verworpen. ‘Nooit in uw leven zult u een dergelijk voorstel - dat een revisieclausule bevat - nog kunnen

bespreken', zei Monnet. 'U hebt een unieke kans laten voorbijgaan om politiek Europa gestalte te geven. Uw argumentatie wat Groot-Brittannië betreft is trouwens allesbehalve overtuigend.' Deze scène is nooit meer uit mijn geheugen gegaan. Had Monnet gelijk? Ik stel de vraag in 2002 en heb nog steeds geen antwoord.

Hoe mijn rapport tot stand kwam

Het einde van deze verwikkelingen in de Europese Gemeenschap werd gezocht in het rapport dat van mij werd verwacht. Als rapporteur zag ik maar drie toekomstmogelijkheden. Ofwel ging ik ook een mislukking tegemoet in een wereld vol tegenstrijdige opvattingen. Ofwel liep alles uit op een vernederend compromis, een soort grootste gemene deler als pronkstuk van de oppervlakkigheid waarmee de lidstaten hun problemen behandelden. Ofwel slaagde ik er - ondanks alles - in tussen de nationale golven te laveren en een behoorlijke reisroute uit te stippelen.

Om te beginnen had ik behoefte aan enkele bentgenoten in wie ik een onbeperkt vertrouwen mocht stellen, die mijn geloof in de Europese integratie deelden en die bekwaam waren om me technisch te adviseren. Ik koos onder meer voor Jacques van Damme, docent aan de KU Leuven, specialist inzake Europese problemen en vriend. Vanaf mijn intrede in de regering, in 1968, had hij ervoor gezorgd dat ik geregeld Belgische ambtenaren bij de EEG kon ontmoeten, om met hen van gedachten te wisselen over de evolutie van de Gemeenschap. Via Van Damme had ik een contact kunnen leggen met de Franse minister Joseph Fontanet, die in 1969 in de regering zetelde onder president Pompidou, en die mee de top van Den Haag voorbereidde. Door die ontmoeting slaagde ik erin steun te verkrijgen voor enkele dierbare Belgische standpunten. Van Damme zou mij begeleiden op mijn tocht naar de Europese hoofdsteden en stond telkens in voor het verslag van de gevoerde gesprekken.

Ambassadeur Felix Standaert werd belast met de afspraken, de reizen en het transport. Op deze manier groeide de kleine groep medewerkers, die op basis van de verzamelde gegevens en eigen opvattingen tot een *screening* overging en probeerde tot een eerste synthese te komen. Onze permanente vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschap, Jozef van der Meulen, maakte er ook deel van uit, samen met Etienne Cérexhe, docent in Europees recht aan de Facultés Notre Dame te Namen, Prosper Thuysbaert, mijn diplomatiek adviseur, en Jan Grauls, mijn kabinets-

chef. We deden ook een beroep op Etienne Davignon, op dat ogenblik directeur-generaal van de Politiek op Buitenlandse Zaken, en Jean Rey, gewezen minister, die nog voorzitter van de Europese Commissie zou worden.

Voor de Economische en Monetaire Unie werd ons hulp geboden door Theo Peeters, professor aan de KU Leuven, en Jean Godeaux, die later gouverneur van de Nationale Bank zou worden. Adviezen werden verstrekt door Alexandre Lamfalussy, die een belangrijke rol zou spelen bij het ontstaan van de Europese Centrale Bank in 2000, Robert Triffin, de specialist voor monetaire politiek die ook in de Verenigde Staten onderwijsopdrachten vervulde, Jacques van Ypersele, die als expert optrad, en Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, gewezen minister van Financiën en gewezen secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken. *Last but not least* was er Gaston Eyskens, hoogleraar en gewezen eerste minister.

Een ware ontdekking was Philippe de Schoutheete de Tervarent, die ik op aanraden van Jozef van der Meulen uit de Belgische ambassade in Bonn liet overkomen. We hadden iemand nodig die een synthese kon maken op basis van de verschillende mondelinge en schriftelijke verslagen, iemand die voor het geheel een kader en een structuur moest concipiëren, of, zoals men dat vroeger noemde: ‘iemand die de pen zou voeren’. Maar de zoektocht naar de rapporteur verliep niet gezwind. De vraag naar iemand met dit talent ontstond met de noodzaak tot componeren over te gaan. Ook Jacques van Damme had belangstelling getoond voor die taak. Hij had echter een concept van het verslag dat mij niet lag: een idealistische filosofie enerzijds en enkele concrete voorstellen anderzijds.

Voor mij was het heel duidelijk dat ik te kiezen had tussen drie modellen. Een eerste model dat kon worden verdedigd, zeker na de Franse manoeuvres, was een rapport over de ‘hangende twisten’ en hun beslechting. Een tweede mogelijkheid was een rapport waarin de ontwikkelingen werden geschetst die volgens mij onvermijdelijk zouden zijn, wilden we trouw blijven aan de bedoelingen van de *Founding Fathers*, rekening houdend met de tijd waarin we leefden. De logica van deze grote opties (Economische en Monetaire Unie, eengemaakte markt, gemeenschappelijke buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid, een Europees parlement, versterking van de instellingen, regionaal beleid,...) zou ons tot een fase brengen waarin het einddoel kon worden gedefinieerd. Daarmee vermeden we in een warwinkel als voorbode van een mislukking terecht te komen. Ten derde konden we in een geestdriftige Spinelli-stijl grote

voorstellen lanceren (Grondwet, federalisme, Europees leger,...) die evenwel in de pas opgerichte Europese Raad helemaal geen weerklank zouden vinden. Integendeel. Zij zouden op dit ogenblik een bron van aversie vormen.

Ik opteerde bewust voor de tweede tactiek. Jacques van Damme betreurde dat. In die voorwaarden leek het me niet aangewezen de verantwoordelijkheid voor dit deel van ons werk aan een duo te geven. De Leuvense hoogleraar bleef mijn medewerker en vriend maar de Schoutheete kreeg de 'pen' in handen waarmee het rapport gestalte moest krijgen. Ik woonde zelf zeer actief de vergaderingen van de werkgroep bij en liet, waar het paste, mijn voorkeur voor thema's en vormgeving blijken. We bespraken zeer kritisch paragraaf na paragraaf, in de beide landstalen, ook wat de formulering betrof. Voor de Nederlandse versie werd er zelfs de heer Kuyper bijgehaald, correspondent van het *NRC Handelsblad*, om zeker te zijn dat op de tekst geen kritiek kon worden gespuid, althans wat de taal betrof.

Toch worstelde ik nog met een probleem. Door de voorkeur te geven aan een rapport 'over de grote lijnen' had ik de schijn kunnen wekken zelf geen oordeel te hebben over de finaliteit van de Europese constructie. In de tekst van het rapport kon ik daarover niet uitweiden zonder een deel van de sympathie te verliezen die ik hoopte te verwerven. Ik besloot op 29 december 1975 aan mijn collega's een brief te schrijven: 'De conclusie is duidelijk: wil men de verdragen redden en tot nieuwe realisaties komen, dan moet tussen de lidstaten worden overeengekomen welke nieuwe doelstellingen zij wensen te bereiken. Het gaat hier ontegensprekelijk om een in wezen politiek probleem. Daarom heb ik in mijn verslag bewust nagelaten een beschrijving te geven van wat een Grondwet voor de Europese Unie kan worden genoemd. Ook heb ik nu geen blauwdruk willen indienen van wat in mijn ogen het ideale Europa zou zijn, al blijf ik er persoonlijk van overtuigd dat dit in federale richting moet worden gezocht.' Deze brief werd als een soort *Woord Vooraf* opgenomen in de gedrukte uitgave van het verslag.

De rapporten die gevraagd waren aan drie instellingen, met name de Commissie, het parlement en het Hof van Justitie, leverde niet de verrassingen op die men ervan verwachtte.

Het parlement had de Belg Alfred Bertrand aangeduid als verslaggever. Hij was een man met veel geestdrift voor de Europese gedachte en goede wil voor hervormingen. Maar hij had zich beperkt tot een eenvou-

dige federale formule. Met een tweekamerstelsel, een Raad en een Hof van Justitie zou de droom werkelijkheid worden. Positief leek wel dat het toenmalige parlement, Assemblée, het rapport-Bertrand met grote meerderheid goedkeurde. De Europese Raad, de staats- en regeringshoofden dus, hebben het echter nooit besproken.

Het Hof van Justitie had het alleen over de technische aspecten van zijn roeping. Dat was uiteraard zeer waardevol maar het gaf geen impulsen aan een Europese Unie.

De grote ontgoocheling kwam echter van de Commissie. Zij had deze kans moeten grijpen om de ideale schets te maken van het toekomstige Europa. Maar zij slaagde er niet in een tekst van enige betekenis voor te stellen. Zij liet een historisch moment verloren gaan om het bewijs te leveren dat het initiatiefrecht, waarvan zij het monopolie bezat, in goede handen was. Niet alleen produceerde zij een document zonder betekenis, later heeft zij ook nooit meer verwezen naar haar voorstellen. Ik heb die houding altijd als een capitulatie beschouwd.

Ik had in de brief aan mijn collega's de hoop uitgesproken dat het debat over mijn verslag zou uitmonden in beslissingen waarmee de Europese Unie zou worden verwezenlijkt. Op dat punt had ik me vergist. De Franse president Valéry Giscard d'Estaing wilde het debat kennelijk snel afronden. Een grondige bespreking leek hem uit den boze. Ik drong vanzelfsprekend aan, na zo veel werk. De Commissie moest toch minstens een richtlijn voor de toekomst aanvaarden. De eerste voorwaarde daartoe was dat er duidelijk zou worden omschreven wat een Europese Unie betekende. Uiteindelijk werd daar toch enige aandacht aan besteed. Mijn beschrijving van de componenten van zulke Unie werd aanvaard, een precisering die ongeveer een bladzijde van het rapport besloeg. Nu scheen zich toch een discussie aan te kondigen maar voorzitter Giscard verwees het rapport naar een onbepaald ‘later’.

Later vernam ik van een Frans politicus dat de minister van Buitenlandse Zaken, Jean François Poncet, zich van meet af aan voor het rapport-Tindemans had uitgesproken. President Giscard had er zich vanaf het begin tegen verzet. Het officieel bezwaar van de Franse diplomaten tegen het rapport was het voorstel dat de minderheid van de Raad zich verplicht aan de meerderheid moest aanpassen, na afloop van de discussie. Anders gezegd, beslist men in de Raad met unanimiteit of niet?

De Franse president had zich bovendien niet aan een substantiële tekst verwacht. Hij wilde het mogelijk succes daarvan blokkeren. Politiek

kon hij dat doen, maar het rapport werd vooral begroet in niet-politieke Kringen. Aan universiteiten en in studiecentra werd het zorgvuldig onderzocht en er werden doctoraten aan gewijd. Toch was ik nog verrast toen ik later in Rijsel werd ontvangen door Pierre Mauroy, op dat ogenblik eerste minister. Hij vertelde me hoe men hem - vanuit België - had gevraagd tegen het Tindemansrapport te ageren. Wie was dit geweest? Wat erin stond had geen belang, het mocht alleen geen succes worden.

Altiero Spinelli kwam me dan weer zeggen dat hij had gehoopt in mij een visionair - een ziener - te ontdekken, maar dat bleek met dit rapport niet waar te zijn. Spinelli gold in kringen van de Europese Beweging en bij sommige intellectuelen als de profeet van de Europese eenmaking. Hij had in de gevangenis gezeten onder het fascistisch regime in Italië en was tot politieke activiteit gekomen in uiterst linkse groeperingen. Het was in de Europese gedachte dat hij zijn nieuw ideaal vond, op radicale wijze. Europa moest en zou een federatie vormen, gebouwd op een veelomvattende grondwet waarin de supranationale opvattingen zegevierden. Dat mijn rapport geen *one man show* mocht betekenen, ook niet als het product van een eenzame denker die zich tot de hele wereld richtte, nam hij me kwalijk. Dat het rapport was gevraagd door de staats- en regeringshoofden van de Europese Unie en dus ook, in de eerste plaats voor hen was bestemd, ontging hem helemaal.

Pelgrimage doorheen Europa

Uit mijn dagboeknotities blijkt dat ik ongeveer duizend personen en tweehonderd organisaties heb geraadpleegd alvorens mijn Europees rapport op te stellen. Enkelen daarvan verdienen uit de vergetelheid te worden gehaald omdat ze een bijkomend licht werpen op de toenmalige gemoeds- en geestesgesteldheid bij enkele protagonisten.

Zo wist Gaston Thorn, die de regering van het Groot-Hertogdom leidde, me in mei 1975 te zeggen dat Helmut Schmidt zich niet zo gelukkig voelde met het EG-lidmaatschap van de Britten. De kanselier zwoer wel bij president Valéry Giscard d'Estaing. En om mij daarvan te overtuigen kneep de Luxemburger de wijs- en middenvinger van zijn rechterhand tezamen, alsof hij een eed aflegde. Ook wist hij te vertellen dat Schmidt niet hield van een Europa met negen leden. Hij droomde daarentegen van een *directoire*, een groepje van enkele lidstaten dat het geheel zou leiden. In feite wenste hij dat de leiding zou worden toevertrouwd

aan Frankrijk en Duitsland, met nog een derde element, dat de kleine lidstaten zou vertegenwoordigen. Deze laatste konden dan een beurtrol invoeren om de vrede onder elkaar te bewaren. Hij wilde weten of ik dat aanvaardde en mijn antwoord was ronduit ontkennend. Een dergelijke structuur was een aanfluiting van een Europees federalisme.

Schmidt zou deze idee hebben overgenomen van Willy Brandt, die dweepte met een *Zweistufenplan*. Met die formule zouden Italië en Groot-Brittannië niet tot de top behoren. Mij kwam dit voor als een politieke wensdroom. Dan had ik nog liever een waterig geheel met een stevige structuur voor de lidstaten die verder wilden gaan. Frankrijk - dat vreesde voor een communistische ondermijning - Portugal, Griekenland en Spanje wensten tot deze laatste topgroep te behoren. Was dit nog een Europa dat ons zo veel jaren had bezield?

Zonder commentaar schakelde Thorn over naar een ander onderwerp en begon ideeën te uit te werken die me wat vreemd voorkwamen. Hij poneerde dat de parlementaire democratie minder en minder politieke leiders voortbracht. Meer zelfs, meestal kwamen alleen demagogen op het voorplan, terwijl in communistische landen een selectie werd doorgevoerd om de besten naar de top te brengen. Hoeveel echte democratieën zouden er in de wereld bestaan? Hij schatte: een negentiental, waarvan een meerderheid in Europa. Waar zou de toekomst liggen?

Op 7 mei kwam Spierenburg me zijn rapport over de Europese Unie overhandigen. De Nederlander was vanaf het begin betrokken geweest bij het Europees integratiestreven en genoot vrij veel aanzien. Intelligent, ervaren en toegewijd gold hij niet alleen als een medebouwmeester van de Europese constructie, maar er werd ook geluisterd naar zijn opvattingen, zijn ‘filosofie’. Een commissie die naar hem was genoemd had op zich genomen een rapport over de Europese Unie op te stellen. Zijn verhaal over wat hij had meegemaakt, deed me schrikken. Hij was zo eerlijk me te zeggen dat de ‘Europese gedachte’ nog slechts door een minderheid werd gedeeld in zijn Commissie. Hij had voortdurend het hoofd moeten bieden aan wat hij noemde links-radicalen, mondialisten, atlantisten. Het leek wel een wonder dat het rapport toch het levenslicht zag.

Op 9 mei, tijdens een ontvangst op het Elysée, verdedigde de Franse president Giscard d'Estaing zijn opvatting dat Europa niet langer kon worden geleid zoals het er nu toeging. Voor Denemarken wist men niet eens welke minister van Buitenlandse Zaken moest worden uitgenodigd, aangezien zij er twee hadden. Een *directoire* bood een oplossing: twee grote lidstaten en een derde roulerend lid. ‘Quid met Italië en Groot-

Brittannië?' dacht ik. Hij hield ook vol dat de vertegenwoordiging zou moeten gebeuren volgens de kwaliteit van de politieke 'leiders'.

Ik bedacht dat het aldus zou kunnen dat Frankrijk zou uitvallen! 's Namiddags woonde ik de grote herdenking van Robert Schuman bij in de *Salle de l'Horloge* van het ministerie van Buitenlandse Zaken op de Quai d'Orsay. Vijfentwintig jaar geleden had Schuman, vanuit deze zaal, zijn oproep tot de volkeren van Europa gericht. Valéry Giscard d'Estaing en Helmut Schmidt hadden een zetel gekregen op een podium en beiden hielden er een toespraak. Voor mij leek dit al op een voorafschaduwing van een *directoire*, hoewel niemand anders dat scheen op te merken. Als beste redenaars onderscheidden zich Robert Lecourt en Spenale. Lecourt was een Franse christen-democraat en overigens ook een knap jurist. Spenale was een socialist van dezelfde nationaliteit en op dat ogenblik voorzitter van de Europese Assemblée. Met beiden onderhield ik de best mogelijke relaties. Op de receptie die volgde kon ik Jean Monnet, Walter Hallstein, Pierre Uri, Etienne Hirsch en vele andere grote namen begroeten. Eigenlijk waren het stuk voor stuk politici die onder de Gaulle jarenlang in politieke quarantaine waren gehouden en die nu een nieuwe staat van genade schenen te kennen.

Vervolgens werden we ontvangen bij Alain Poher, de voorzitter van de Franse Senaat. Ik vond er vele vrienden en bekenden terug. Poher was al gedurende jaren voorzitter van de christen-democratische groep in het Europees parlement. Ik had er ook een inspirerend onderhoud met Jean François Deniau, op dat ogenblik staatssecretaris voor Defensie. Ik had al met hem kennisgemaakt toen hij nog op de Franse ambassade werkte in Brussel. Hij schitterde in de diplomatie, werd ambassadeur, parlementslid, minister, essayist en romancier. Op die gedenkwaardige 9 mei 1975 wilde hij me spreken over een Europese Raad 'voor de Veiligheid'. 'Zeg nooit "voor Defensie"', drong hij aan. 'Met de eerste formule kan het voorstel door Frankrijk worden aanvaard, met het tweede niet.'

Albion

In juni 1974 bracht mijn Europese pelgrimstocht me naar de Britse hoofdstad. Ambassadeur Robert Rothschild coachte me uitstekend. Het was voor mij altijd een apart genoegen me met deze diplomaat te onderhouden. Hij was kabinetschef van Spaak geweest en dit bracht het gesprek altijd op het verleden. Wanneer ik me in het gezelschap bevond

van de politici Harold Lever en Edward Heath en de historicus Hugh Thomas, kon ik me moeilijk betere gesprekspartners indenken om poolshoogte te nemen van de heersende opinies in Groot-Brittannië. Wel moest ik oppassen, want zij waren alle drie, zij het op genuanceerde wijze, voorstanders van de Europese gedachte.

's Anderendaags zag ik nog meer ministers, parlementsleden - zowel van de meerderheid als van de oppositie - vakbondsleiders, bankiers en journalisten. Ieder van hen verwees naar het referendum dat ging komen. Maar wat de toekomst zou brengen, bleef in grote mate een raadsel. Er volgde een avondbanket in Downing Street, waar uitsluitend over politiek werd gesproken, zij het op een lossere toon, af en toe gekruid met een vleugje Britse humor. Ik kon uit deze gesprekken wel wat leren over de benadering van de Europese uitdaging, maar weinig over de wenselijke vorm van een Europese structuur.

Zoals bekend worstelde Groot-Brittannië ook met een probleem van ‘decentralisatie’, zij noemden dat *devolution*. Welke organisatie echter het best deze idee kon dienen, lag niet vast. Om goed te weten wat in een Europees rapport aanvaardbaar zou zijn voor de Britten wenste ik ook stemmen uit Schotland en Wales te horen. We brachten dan ook een bezoek aan Edinburgh. Ook daar waren de gesprekken boeiend. Zo sprak ik er ook met de staatssecretaris voor Schotland, McCloskey, die ik al van vroeger kende. Het trof me hoe snel hij zijn opvattingen onder woorden kon brengen. Bij de vier partijen kon ik mijn kennis van de Schotse problemen nog verdiepen. Bij de conservatieven lag de leiding in de handen van Jan Mac Arthur, die overigens mijn collega was geweest in Harvard. De Labourmensen hielden kennelijk van een goed debat; zij hadden evenveel vragen als antwoorden. De liberalen toonden zich de meest overtuigde Europeanen. Zij hadden voor mij een das met de Schotse kleuren meegebracht. Ik leerde ook - voor zover nodig - het probleem van de oliewinning in de Noordzee kennen. Het kwam immers voortdurend ter sprake omdat men wilde achterhalen wie uiteindelijk de profijten van deze exploratie zou opstrijken.

In Cardiff werd ongeveer hetzelfde scenario gevolgd. Ik had er gesprekken met de verschillende partijen, economen en publicisten. In Wales leek me het gevoel van ‘apartheid’ niet minder aanwezig te zijn dan in Schotland maar het leek me (nog) niet zo uitgesproken te zijn gericht op eigen structuren en bevoegdheden.

Toen ik een week later Jean Rey ontmoette, raadde die me sterk aan geen alternatieve oplossingen voor te stellen in mijn verslag. Het was volgens hem een fout geweest van de Commissie dat in haar rapport te hebben gedaan. Hij sprak zijn voldoening uit over het feit dat ik hem raadpleegde hoewel hij, vanuit het standpunt van de Belgische politiek gezien, tot de oppositie behoorde. Uit dit eerste gesprek zou een vriendschap groeien die zou duren tot de dood van deze bekwame en achtenswaardige man.

Je lai emprins, bien en aviengne

Het rapport werd ingediend op 29 december 1975 en aan de pers voorgesteld op 7 januari 1976. Ik besloot toen mijn uiteenzetting met de wapenspreuk van Karel de Stoute tot de mijne te maken: 'Je lai emprins, bien en aviengne' (Ik heb het ondernomen, moge het slagen).

Toen ik naar huis ging, spookte er een eigenaardige vraag in mijn gedachten. Ik had gedurende een jaar gewroet, met volle inzet van al mijn krachten en die van mijn medewerkers, met de vaste wil ook zo goed mogelijk te beantwoorden aan de opdracht die mijn collega's me hadden gegeven. Konden de geadresseerden nu louter willekeurig met het resultaat van die inspanning omspringen? Bekende specialisten hadden eveneens rapporten geschreven op verzoek van de politieke leiders in Europa, maar ook hun werkstukken werden spoedig opgeborgen in het archief van de Gemeenschap. Sommigen herinneren zich af en toe nog hun naam: Pierre Werner, Robert Marjolin, Raymond Barre. Anderen werden in feite de laan uitgestuurd met de titel van 'wijze', zoals onder meer Barend Biesheuvel, Lord Roll, Richard von Weizsäcker en Jean-Luc Dehaene.

Dit keer echter ging het niet om een deelaspect van de integratie maar over het concept van het geheel. Was het mogelijk dat staatslieden op een dergelijke - onverantwoorde - wijze het probleem van het bestaan van een Europese Unie futiliseerden? Voelde niemand zich verantwoordelijk voor dat Europa? Op het ogenblik dat ik deze zinnen aan het papier toevertrouw, kan ik me toch verheugen in het feit dat na vijfentwintig jaar - op enkele voorstellen na - eigenlijk werd verwezenlijkt wat ik in 1976 had voorgehouden. Dit wordt niet gezegd en dat hoeft ook niet, maar blijkbaar is de bezinningsoperatie van toen toch niet zo waardeloos uitgevallen. Ondanks de apathie van bepaalde bewindslieden.

Valéry Giscard d'Estaing

Gezien zijn nieuwe functie als voorzitter van de Conventie, in 2001 opgericht door de Raad van staatshoofden en regeringsleiders te Brussel, wil ik hier even dieper ingaan op de houding die de toenmalige Franse president Valéry Giscard d'Estaing aannam tegenover het rapport dat ik had opgesteld.

In zijn boek *Vu du Quai* beschreef de Franse diplomaat Henri Froment-Meurice hoe het Tindemansrapport in 1976 aan Franse zijde werd onthaald en hoe Valéry Giscard d'Estaing het probeerde te doen afwijzen en begraven. De algemene overtuiging in diplomatieke kringen was dat de Franse politicus dolgraag zelf een dergelijk rapport had opgesteld, maar dat die eer hem niet te beurt was gevallen. Daarom bestreed hij al wat werd gerealiseerd zonder zijn medewerking. Politiek zwalpte hij toen tussen de ene golfslag en de andere, hetgeen niet altijd bijdroeg tot zijn geloofwaardigheid. Tussen overtuigde Europeanen, twijfelaars, opportunisten, gaullisten van diverse pluimage en mooiweerzeilers, laveerde hij voor zijn Europese koers nu eens in Britse wateren, dan weer in Duitse, zonder de Benelux-landen te vergeten, die hem op dit gebied niet met een lichtbaken verwarden. Dit alles kon men opmaken uit goede Franse bronnen die de overigens zeer intelligente president niet spaarden.

Op de eerste bijeenkomst van de Europese Raad, een creatie overigens van Giscard, deed hij alles om een bespreking van het rapport over de Europese Unie te vermijden. Hij had een zin gevonden die daartoe kon dienen - meende hij - en waarmee hij voorlopig de uiteenlopende standpunten van de andere lidstaten kon laten rusten, zonder voor hemzelf systematische tegenstand in het leven te roepen. ‘Leonem vincit’, declameerde hij, met een Chinese glimlach op de lippen en een glinstering in de ogen.

Sommigen droomden van een nieuw Verdrag. Ik was daar echter een strijdvaardige tegenstander van omdat het onvermijdelijk minder goed zou uitvallen dan het bestaande Verdrag van Rome. Anderen dweepten haast met een *directorium*. Giscard kwam op voor een confederatie maar peilde de opinies om te weten wat in zulke structuur de plaats van de Commissie zou zijn. Hij wilde alleszins een ander Verdrag en een formule voor het *directorium*. De Europese Raad - zijn kind - zou vier taken vervullen, met name vrije uitwisseling van ideeën, oorspronkelijk een standpunt van Helmut Schmidt; stellingnamen die in voorbereide verklaringen

zouden eindigen; oriënteringen, bestemd om de Europese constructie te stimuleren; formele beslissingen.

Eigenlijk wilde Valéry Giscard d'Estaing het Tindemansrapport in de grond boren en de idee doen aanvaarden dat de Europese structuur zou bestaan uit een communautaire pijler en een intergouvernementele (bij deze laatste onder meer defensie en veiligheid). De Commissie zou hoe dan ook terrein verliezen - de kleine lidstaten dus ook - maar over de wijze van stemmen in de Raad, vooral dan in de Europese Raad, wist hij nog niet hoe ermee te beginnen.

Giscard ging meer en meer door als de erfgenaam van een orthodox gaullisme dat weigerde Europa te bouwen op de basis van de bestaande verdragen. Later paste hij zich aan want ook hij bemerkte dat de punten die in het rapport over de Europese Unie werden aanbevolen, één voor één werden verwezenlijkt. De aangekondigde begrafenis hield de hervorming van de instellingen of de uitbreiding ervan niet tegen. Giscard ijverde zelf opvallend sterk voor de toetreding van Griekenland, maar was van oordeel dat Portugal eigenlijk niet Europees was!

De leden van de Raad Buitenlandse Zaken boden in zekere zin passief weerstand tegen deze poging tot seponering door de Franse president. Zulke klassering zonder gevolg zou betekenen dat ze zichzelf veroordeelden, zij hadden immers om een rapport gevraagd. Zo kwam men in feite onrechtstreeks tot de goedkeuring van de punten die de basisfilosofie van het rapport vormden: de Europese Unie zou geleidelijk worden opgebouwd. De bestaande verdragen zouden als basis dienen voor nieuwe politieke acties. De Economische en Monetaire Unie was van fundamenteel belang voor de consolidatie van de solidariteit in de Gemeenschap en voor de vestiging van de Europese Unie. De precisie van een gemeenschappelijk beleid inzake energie, regionale en sociale ontwikkeling vormde een prioritaire zorg. De Europese opbouw moest de kansen waarnemen om tot samenwerking te komen op gebieden waar geleidelijk een soevereiniteit op convergerende wijze zou worden uitgeoefend. De coöperatie op gebied van Buitenlandse Politiek behoorde te leiden tot het zoeken van een gemeenschappelijk buitenlands beleid. De regeringshoofden herbevestigden hun wil om het gezag, de doelmatigheid, en de wettigheid van de Europese instellingen te ontwikkelen. Zij zagen in het geven van impulsen de grote rol van de Europese Unie zoals die werd gedefinieerd in het rapport.

Uitgaande van de gemeenschappelijke opvatting van de Europese Unie en de besluiten waartoe de ministers van Buitenlandse Zaken waren

gekomen, gaf de Europese Raad opdracht na te gaan hoe een groep maatregelen op korte termijn kon worden verwezenlijkt op de verschillende gebieden van de Unie en die de principiële opties van de Europese Raad zouden omzetten in de realiteit. Deze vooruitgang zou een keer per jaar worden onderzocht en dit werd voor de eerste keer aangekondigd op 6 juni 1977.

Eigenlijk betekende dit de bevestiging van enkele essentiële lijnen uit het rapport, waarover juist zo veel controverse was ontstaan. Dit werd in de media nooit onderstreept. De journalisten spraken liever van een mislukking. Dit belette evenwel niet dat tal van doctoraten aan het rapport werden gewijd en dat het in de loop der jaren - ik kan het niet genoeg herhalen - praktisch helemaal werd gerealiseerd.

Europese stichting voor cultuur

Ongeveer zeven jaar na mijn rapport over de Europese Unie, op 29 maart 1982, werd in het Brusselse Paleis der Academiën, in aanwezigheid van Zijne Majesteit de Koning, een overeenkomst tot instelling van een Europese Stichting ondertekend door de ministers van Buitenlandse Zaken. Het akkoord zou gestalte geven aan de suggestie die ik in 1975 had gedaan. Het was een grote feestdag. De Europese Gemeenschap zou zich een culturele Stichting geven en zo werd er een bijzonder waardevolle stap gezet op de weg naar de integratie.

Mijn voorstel vormde het slot van Hoofdstuk IV, dat de veelbelovende titel *Europa van de Mens* droeg. De functie van haar opdracht had ik als volgt beschreven: ‘De Stichting zal tot taak hebben, rechtstreeks dan wel door steunverlening aan bepaalde instellingen, alles te bevorderen wat kan bijdragen tot een beter begrip tussen onze volken. Daarbij zou de nadruk moeten liggen op het menselijk contact: activiteiten van jongeren, uitwisseling tussen de universiteiten, wetenschappelijke debatten en colloquia, vergaderingen van sociaal-professionele categorieën, culturele en informatieve activiteiten. De Stichting zal ook een rol moeten spelen in de uitstraling van het Verenigd Europa naar buiten.’

Het doel bestond er kennelijk in de burgers tot een groter bewustzijn te brengen van het gevoel van Europese solidariteit, zoals dat zich al concreet in het dagelijkse leven voordeed. Op die wijze zou ook de participatie groeien aan het bouwwerk van een waarachtige Unie. De eerste gemeenschap (EGKS) was opgericht op een ogenblik dat de meeste

Europeanen nog een gemeenschappelijke herinnering hadden aan de vreselijke verdeeldheid die de geschiedenis van Europa kenmerkte. De idee van Europese eenmaking werd slechts verdedigd in kleine kringen. Zij werd niet gedragen door een brede volksbeweging. Te vaak percipiëren de Europeanen de Gemeenschap als een bureaucratische onderneming en beseffen zij niet hoe sterk zij hun dagelijks bestaan beïnvloedt. De geest van solidariteit onder de Europese burgers heeft zich nog nooit in een dergelijke mate ontwikkeld dat de nationale politiek de noodzaak voelde tot nieuwe communautaire initiatieven te komen.

Het kwam me voor dat een Stichting begiftigd met initiatiefrecht en financiële autonomie, een gedroomd instrument kon vormen om een levendige bewustwording tot ontwikkeling te brengen, gekoppeld aan een band met de Europese werkelijkheid. Aldus zou de stuwing naar de Politieke Unie perfect samengaan met de aanmaning tot versterking van de instellingen. De idee was gelanceerd. Zij werd goed onthaald, maar haar realisatie lag nog veraf.

Op 5 december 1977 keurde de Europese Raad de creatie van een Stichting goed - een eerste voorstel uit het Rapport - en nodigde de Raad en de Commissie uit te onderzoeken welke uitvoeringsmaatregelen zich nu opdrongen. Aan een werkgroep, onder leiding van de Franse diplomaat Jurgensen, werd opgedragen alle concrete vragen op te lossen en ze te formuleren in een tekst, met name statuten, financiën, zetel, secretariaat, juridische kwesties, enzovoort. Maar hier gingen de poppen aan het dansen. Jurgensen ontpopte zich tot een bekrompen gaullist en wilde het geheel een uitgesproken intergouvernementeel karakter geven. De Gemeenschap kwam er niet bij te pas behalve voor de financiering. De Fransman werd verweten zijn imperialistische neigingen niet altijd te kunnen onderdrukken. Er werd geopperd dat de Stichting meer cultureel dan politiek diende te zijn.

Daardoor ontstonden misverstanden, gezien de verschillende betekenissen die in de lidstaten aan het begrip ‘cultuur’ werden gegeven. De eerste doelstelling had ongetwijfeld een politieke stempel gedragen. Het ging om de bewustwording van de Europese burger. De primaire taak bestond er bijgevolg in het begrip van de belangrijkheid van de gemeenschap waartoe de burger zou behoren, te versterken. Het cultureel element zou daarbij de actie van de Stichting bepalen. Doel en middel mochten niet worden verward. Bovendien bleef de ‘Europese Cultuur’ uiteraard niet beperkt tot de toenmalige lidstaten van de Tien.

De Europese Raad van Kopenhagen verwierp op 8 april 1978 het voorstel om aan de Stichting een privaatrechtelijk karakter te geven, aangezien daardoor de afhankelijkheid van een land te sterk kon worden. De toepassing van artikel 235 van het Verdrag van Rome leek veruit de meest adequate oplossing, maar daarvoor werd de onvermijdelijke unanimiteit niet bereikt. Daarom werd ten slotte gekozen voor de formule 'akkoorden gesloten door vertegenwoordigers van de lidstaten'. Ook werd geweigerd de Gemeenschap als medecontractant op te nemen. De Stichting werd niet geïntegreerd in een communautaire structuur. De zetel zou worden gevestigd in Parijs.

De idee van een Stichting voor cultuur had veel hoop doen ontstaan. De onderhandelingen in de Werkgroep had de communautaire inspiratie uitgeroeid. De Gemeenschap mocht alleen nog subsidiëren.

Ten slotte is de hele opzet mislukt omdat de Nederlandse Eerste Kamer het voorstel verwierp. Zij riep twee bezwaren in. Ten eerste had de Stichting geen communautair karakter en ten tweede was er in Amsterdam al een Culturele Stichting gevestigd. Waarom misschien het risico van concurrentie lopen? Zo kwam een mooie droom aan een roemloos einde. De indrukwekkende plechtigheid van maart 1982 in het Paleis der Academiën had tot niets gediend.

24
Anticrisiswet en RW-implosie

Aan het einde van 1973 werden in de wereldeconomie verschijnselen zichtbaar die wezen op een nakende depressie. Ik was zo vermetel geweest, op grond van mijn eigen analyse, er bij herhaling voor te waarschuwen dat het niet om een temperatuurschommeling ging, maar om een klimaatsverandering.

Leperds in de politiek rieden me af de waarheid te zeggen als die ongunstig uitviel en bevalen me aan verzachtend te spreken over onloochenbare tegenvallers. Ik stelde vast dat weinigen luisterden of geloofden in wat ik aankondigde. De opgang die we in ons land en vooral in Vlaanderen, sinds het einde van de jaren vijftig hadden gekend, was nooit eerder voorgekomen in de geschiedenis. Gaston Eyskens had aan die bloei heel zijn economisch talent besteed. Hij werd daarbij geholpen door de ontwikkeling van de Europese gedachte. In 1951 kwam de EGKS tot stand en in 1957 de EEG. De nieuwe opvattingen inzake regionale economie, waaraan de KU Leuven een krachtige impuls had gegeven, de mentaliteit van jonge afgestudeerden die gewonnen waren voor de idee ‘werk in eigen streek’ en de positieve inbreng van Vlaamse verenigingen convergeerden zodat we van een groot succes mochten spreken. Dit duurde tot in de jaren zeventig.

De expansie werd beschouwd als een onbetwist element in de begrotingspolitiek, ook in de houding van de sociale partners en de meeste politici. Aan de groei zou geen einde meer komen. De teruggang zou door ingebouwde stabilisatoren onmogelijk worden gemaakt. Een begrotingszorg uitspreken werd beschouwd als een laakbare uiting van een ultraconservatieve geestesgesteldheid.

Dit leidde tot de overtuiging dat ‘alles mogelijk’ was. Het volstond zijn eisen brutaal genoeg te formuleren om een regeringsbeslissing te

forceren. Verzet daartegen betekende een regeringscrisis. Maar de vette jaren liepen langzaam naar hun einde. Einde 1973 had ik er al op gewezen. Toen ik in 1974 werd geroepen om een regering te vormen, kon ik nog maar weinig begrip vinden voor de moeilijkheden die ons te wachten stonden. In 1975 daalde het BNP in België, wat wel als een ongewoon verschijnsel mocht worden beschouwd. Het eisenpakket echter waarmee de regering werd bestormd, nam niet af. Bovendien had ik af te rekenen met een sterk psychologisch element van grote betekenis waarmee politieke analisten of publicisten geen rekening hielden. De Waalse socialisten hadden een regeringsdeelname verworpen en dat belette hun Vlaamse vrienden een andere houding aan te nemen. Een regering was gevormd zonder socialistische inbreng. Van haar werd verwacht dat ze niet alleen goed zou regeren, maar dat ze op sociaal gebied zeker geen achteruitgang zou inluiden.

Toen werd vastgesteld dat de werkloosheid steeg, stelde ik voor de BTW op de investeringen af te schaffen om de economie op die manier te stimuleren. Dat was trouwens beloofd bij de invoering van dat nieuwe belastingssysteem. Dit voorstel werd nu echter in de regering verworpen. Later werd het evenwel toch aangenomen. Jos de Saeger, nochtans accountant van beroep en van wie kon worden verwacht dat hij het sociale met het economische kon verbinden, antwoordde ‘dat we geen cadeaus aan het kapitaal dienden te geven’.

Pas na 1976 begon enig begrip te groeien voor de nieuwe situatie waarin we ons bevonden. De mening bleef echter bestaan dat deze recessie van korte duur zou zijn. Verdedigers van een cyclische begroting wonnen weer veld. Ze waren ervan overtuigd dat een tijdelijk deficit bij een nieuwe economische opbloei zou worden gecompenseerd. Ook bij ons echter - vooral bij ons? - leek het onmogelijk ‘te compenseren in de tijd’. De waarheid was dat er al verzuchtingen voor vijf frank nieuwe uitgaven werden ingediend, wanneer er slechts een frank beschikbaar was.

De oliecrisis woog op de wereldeconomie en ook op de onze. De wereldhandel werd erdoor sterk ontregeld. Het gebrek aan monetaire discipline in vele landen stimuleerde de inflatie. Bij ons steeg ze tot vijftien procent. Een meer orthodoxe politiek werd bemoeilijkt door het onbegrip bij de publieke opinie en de pressiegroepen voor de samenhang tussen begroting, waardevastheid van de munt en inflatie. De opkomst van lagelonenlanden, vaak ook bezitters van goedkope grondstoffen, verplichtten klassieke industrieën naar een andere toekomst uit te kijken. In België steeg het aantal faillissementen onrustwekkend. Nieuwe investeerders

daagden niet meer op, bepaalde bedrijfstakken kenden grote moeilijkheden. De werkloosheid bleef stijgen, met alle gevolgen van dien voor de rijksmiddelenbegroting.

Op dat ogenblik deed er zich nog een nieuw verschijnsel voor. Het aantal jongeren dat zich aanbood op de arbeidsmarkt lag gevoelig hoger dan het aantal arbeidskrachten dat de pensioenleeftijd bereikte. Ook het aantal vrouwelijke arbeidskrachten groeide, om verscheidene redenen, sterk aan. Op 19 september 1975 bedroeg het cijfer van de werklozen 261.389 eenheden, waaronder 159.083 vrouwen. Tussen 1974 en 1976 gingen in de fabrieksnijverheid 109.600 werkplaatsen verloren. Men begon in te zien hoe eng de basis dreigde te worden waarop onze economische activiteit en ons sociaal stelsel berustte. De noodzaak om te komen tot nieuwe industriële activiteiten werd allengs scherper aangevoeld. De aartsmoeilijke vraag bleef echter hoe we dat konden bereiken. In april 1977 daalde de conjunctuur opnieuw. Vanaf die datum tot augustus ging de conjunctuurbarometer van de Nationale Bank omlaag, en wel van 84,67 tot 79,9 procent. Dat peil lag twintig procent onder het gemiddelde voor 1963-1973. Bovendien vertraagde de economische bedrijvigheid sterker in het zuiden dan in het noorden van het land. De regering kon vanzelfsprekend deze evolutie niet zonder meer op haar beloop laten. Zij botste daarbij echter meer dan eens op onbegrip. Sommige maatregelen leverden niet het verhoopte effect op of werden geneutraliseerd door houdingen of eisen die het best tot betere tijden werden uitgesteld.

Ondanks het oerslechte bedrijfsklimaat konden we ook enkele successen boeken. Toen de regering aantrad in 1974 was het inflatietempo nog ongeveer 16 procent. In september 1977 was het teruggebracht tot op 6,5 procent. Dat was lager dan in de Verenigde Staten en in de EEG bekleedden we de tweede plaats. De groothandelsprijzen waren in augustus 1977 een halve procent lager dan in 1976. We probeerden een politiek van loonmatiging te voeren, ondanks grote weerstand. In april 1976 hadden we een indexingreep voor de maandinkomens boven 40.000 BEF bruto doorgevoerd, evenals een blokkering van de reële lonen gedurende negen maanden. Dit inkomensbeleid, een primeur, was niet zonder gevolg gebleven. We hadden een overschot op de betalingsbalans van 8,3 miljard BEF en vonden daarmee een plaats naast Japan, de Bondsrepubliek Duitsland, Nederland en Zwitserland. De waarde van de Belgische frank was in 1977 met twee procent gestegen. Dit alles liet ons toe zowel de rentetarieven als deze op het hypothecair krediet te verlagen.

In al mijn toespraken onderstreepte ik dat, wie zich aan zijn burgerplichten onttrok, zwaar zondigde tegen de gemeenschap en de plicht tot solidariteit. Anderzijds dreigde een maatschappij waarin werklust en ondernemingszin afnamen of verdwenen, een trieste boel te worden. Het was mijn streven, zelfs in deze crisistijd, nog te getuigen van sociale bekommernis en van de wil een betere economische en sociale toekomst voor te bereiden. Het was de plicht van de regering om de bevolking juist voor te lichten, de waarheid te zeggen, te verduidelijken waar de problemen en de verantwoordelijkheden lagen.

Ik richtte mij evenzeer tot het parlement als tot de sociale partners en tot de burgers van dit land. We leefden inderdaad in onmatige moeilijke tijden waarin alle vertrouwde waarden het schenen te begeven. Terreur, moord en vervolging drongen zich weer op. Wie, na 1945, dacht dat we eindelijk naar een betere wereld zouden gaan, kwam bedrogen uit. Het was bijgevolg onze plicht voorstellen te doen tot lotsverbetering, veiligheid en welbegrepen vrijheid. Onze geloofwaardigheid lag in het streven naar de realisatie van wat we voorhielden.

Begin 1977 stelde ik evenwel vast dat de begroting voor het lopende jaar door de ministers erg was onderschat en dat we afstevenden op een aanzienlijk tekort, dat op 50 miljard BEF werd geraamd. Op 12 en 13 februari kwam de regering bijeen in het Egmontpaleis en keurde er het zogeheten Egmontplan goed (niet te verwarren met het Egmontpact van einde mei 1977). Het bevatte talrijke maatregelen om de begroting te saneren. Het meest in het oog sprong de verhoging van de BTW-tarieven op ‘niet-levensnoodzakelijke’ of voor de gezondheid ‘minder gunstige’ diensten en producten (alcohol, rookwaren, benzine, schoonheidszorgen,...). Verder werd op voorstel van minister Dhoore een persoonlijke bijdrage van 100 BEF per dag voor gehospitaliseerde patiënten ingevoerd en werd er een zogenaamde solidariteitsbijdrage van 0,4 procent geheven op het loon van de werknemers. Er kwam ook een tijdelijke opheffing van de loongrens voor de ZIV-bijdragen. Verder voorzag het Egmontplan in de eenmaking van het tarief voor roerende voorheffing en kondigde de regering aan dat de overheid 28.000 werklozen in dienst zou nemen en de leerplicht tot vijftien en later tot zestien jaar zou verlengen.

De regering kreeg enkele dagen later voor dit plan het vertrouwen van Kamer en Senaat, maar het vakbondsfront van ACV en ABVV sprak van sociale achteruitgang, vreesde voor een manipulatie van het indexcijfer en riep voor 25 februari een eerste reeks provinciale vrijdagstakingen

uit. Reeds in de uitzonderlijk hete zomer van 1976 had de regering zich verplicht gezien de groenten uit de indexkorf te lichten en had ACV-voorzitter Houthuys aangekondigd elke aanval ‘op onze heilige index’ te zullen afslaan.

De implosie van het Rassemblement Wallon

Het waren niet zozeer de provinciale vrijdagstakingen van het vakbondsfront die mij zorgen baarden. Immers, sommige voorzitters van ACV-centrales zegden publiek ‘niet te zullen staken tegen Tindemans’. Anderen kwamen me zeggen dat het ging om een gekarakteriseerde politieke staking die geen instemming vond bij de ACV-basis. Neen, het was de ontbinding van het Rassemblement Wallon dat ernstig regeringswerk bemoeilijkte.

De gemeenteraadsverkiezingen van 10 oktober 1976 - de eerste na de fusie van de gemeenten - waren opvallend gunstig verlopen voor de christen-democraten, maar catastrofaal voor het RW. Hieruit besloot RW-voorzitter Gendebien dat zijn partij een veel linksere koers moest gaan varen, zeer tegen de zin in van de RW-regeringsleden Perin, Gol en Knoops. Nog voor het RW-congres van begin december waarop de zwenking naar links moest worden goedgekeurd, trokken de drie genoemde ministers naar de vernieuwde Franstalige liberale partij onder leiding van André Damseaux. De positie van François Perin in de regering werd onhoudbaar en het RW verving hem door een tweederangsfiguur. Maar dit gebrek aan klasse verminderde hun aanspraken niet. Ze wilden nog dat ik een van de Gendebien-getrouwen tot gouverneur van de provincie Luik zou benoemen.

Inzake besluitvorming ontaardde de RW-splitsing tot een soort tragikomedie. Alle ingewijden wisten dat de Belgische staalindustrie om allerlei specifieke redenen een bijzonder moeilijke periode doormaakte. Het was trouwens te voorspellen dat de hele Europese staalsector moest overgaan tot een pijnlijke herstructurering en productievermindering. Dat is dan ook gebeurd. In België, met het onbegrip van syndicale leiders en de positie van de Socialistische Partij in Wallonië, viel inderdaad te vrezen dat een onvermijdelijke hervorming tranen zou kosten. Fernand Herman, de nieuwe minister van Economische Zaken, had de koe bij de hoorns gevat en een reorganisatieplan voorbereid. Dit stond met zoveel woorden

in de begroting van het ministerie van Economische Zaken, die op dat moment werd onderzocht in de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

Ondanks hun regeringsdeelname weigerden de verkozenen van het Rassemblement Wallon hun steun. De RW-kamerleden keurden de begroting niet goed. Dit viel vanzelfsprekend erg op. Willy Claes, als woordvoerder van de socialistische oppositie, veerde recht en eiste een verklaring. Ik antwoordde dat het incident politiek inderdaad niet banaal kon worden genoemd en vroeg van op de kamertribune dat de RW-ministers de regering zouden verlaten. Toen ze dat niet goedschiks deden, werden ze 's anderendaags op mijn vraag door de koning ontheven uit hun functie. Dit verwekte de voorspelbare consternatie.

Om geldig te kunnen beraadslagen moest ik de taalpariteit binnen de regering herstellen door de benoeming van twee nieuwe Franstalige ministers, een PSC'er en een liberaal. Maar het was voor mij duidelijk: de enige uitkomst, met hoop op de toekomst, lag bij verkiezingen. Ik poogde nog een vergelijk te vinden over de grondwetsartikelen die voor herziening vatbaar zouden zijn. Was dat gelukt, dan zou het nieuwe parlement constituante geweest zijn en dan zou het voor de problemen van Brussel en de gewestvorming een fundamentele oplossing hebben kunnen zoeken. Helaas weigerde men aan Franstalige zijde daarop in te gaan.

Op 9 maart 1977 stelde ik de koning voor om over te gaan tot de ontbinding van de Kamers, maar ik kondigde tegelijkertijd aan dat de regering zou aanblijven tot aan de verkiezingen en volledig over de uitvoerende macht zou blijven beschikken. Dit lokte groot kabaal uit bij de oppositiepartijen, die met het RW over een meerderheid in het parlement beschikten. Ze verweten mij dat ik ‘een staatsgreep’ had gepleegd en wilden dat zelfs voor de Kroonraad brengen. Achteraf hebben zes professoren in staatsrecht mijn optreden volledig grondwettelijk genoemd.

25
Mijn tweede regering

De verkiezingen werden vastgelegd op 17 april 1977. Mijn partij had me opnieuw als boegbeeld uitgekozen, ditmaal met de slogan ‘Méér dan ooit Tindemans’. De Volksunie had Schiltz op de affiche gezet met de boodschap: ‘Gedaan met geven en toegeven’. In Wallonië werd een hetze gevoerd ‘tegen de CVP-staat’.

Nadat ik die zondag mijn stemplicht had vervuld, spoedde ik me naar Nieuwpoort, waar het afscheid werd gevierd van een Vlaams echtpaar dat een wereldreis per zeilboot zou beginnen. Robert Orlent, voorzitter van de Vlaamse Vereniging voor Watersport, en tevens mijn vroegere scoutsmaster, leidde de plechtigheid, bijgestaan door de ministers Jos Chabert en Rika de Backer.

Daarna ging het weer snel terug, ditmaal naar Brasschaat, naar Vaast Leysen, voorzitter van het VEV, waar de ministers Willy de Clercq en Herman Vanderpoorten en CVP-voorzitter Wilfried Martens te gast waren. Een beetje later kwam ook Chabert nog toe. Tot mijn verbazing stak Vaast Leysen een speech af waarin hij het had over ‘elkaar waarborgen geven’ en ‘elkaar niet loslaten’. Martens reageerde daarop met de woorden dat ‘beide partijen een vangnet konden vormen’. Ik kwam tot het besef dat Leysen de rol van ‘formateur’ probeerde te spelen, of van *kingmaker*. Chabert vermoedde dat waarschijnlijk ook want hij spartelde onmiskenbaar tegen en verklaarde dat hij dergelijke overwegingen voorbarig vond. Kort daarop vertrok hij. IkzeIf werd bij vrienden verwacht die mij traditioneel op een verkiezingsdag inviteerden, met de goede bedoeling mij gedurende enkele uren van mijn zorgen te verlossen. Hoe de ontmoeting bij Leysen verder afliep, heb ik nooit vernomen.

Toen in de late namiddag de uitslagen langzaam binnensijpelden bleek dat de CVP aan de winnende hand was en dat ik in het arrondissement Antwerpen meer dan 100.000 naamstemmen kreeg. Het zouden er

ten slotte meer dan 134.000 worden. Ook de PSC won, maar minder. De liberale coalitiepartner verloor. De socialisten gingen vooruit, maar niet sterk. Het RW kwam zwaar gehavend uit de strijd. De Volksunie won stemmen, maar verloor twee zetels.

Later in de avond reed ik naar Brussel. De ontvangst in de televisiestudio's was typisch: lachende gezichten bij de BRT-genodigden. De politicoloog van dienst meende te moeten zeggen dat België voor de eerste maal het plebisciet van een minister-president had meegemaakt. Bij de RTB ontving men mij ijskoud, de ontgoocheling stond op de meeste gezichten te lezen. Zij hadden een socialistische overrompeling verwacht en het waren de christen-democraten die mochten vlaggen. Bij mijn terugkeer 's nachts heerste op het secretariaat van de CVP te Antwerpen de vreugde van de grote dagen. Wie dit nooit heeft meegemaakt kan niet beseffen hoe volwassenen zich verbonden kunnen voelen met verkiezingsuitslagen.

In de kabinetsraad van de volgende dag zocht ik naar passende woorden om de liberale collega's te danken voor hun loyale medewerking in de regering, in uiterst moeilijke, en ondankbare omstandigheden. Er ontstond nog een discussie over de vraag of de regering haar ontslag zou aanbieden.

De wraak van Cools

Vijf dagen na deze verkiezingen, op 22 april 1977, werd ik opnieuw belast met de vorming van een regering. Ik gaf me rekenschap van de moeilijkheden die me te wachten stonden. Ik had geregeerd met de liberalen en de verstandhouding was niet slecht geweest, hoewel de toenmalige oppositie nu precies geen serviceclub kon worden genoemd. De zware economische crisis die in 1973 kwam opzetten sloeg met volle kracht toe in 1975. Verandering, zowel van tegenstander als van bondgenoot, lag me niet zo goed. Nochtans was ik ertoe verplicht omdat christen-democraten en liberalen samen geen meerderheid hadden. Jos van Eynde had aan de CVP-leiding laten weten dat er geen bezwaar bestond tegen mij als eerste minister. Alleen wist ik toen niet dat André Cools op wraak zinde.

Philippe Moureaux zou me dat jaren later openhartig zeggen tijdens de nieuwjaarsreceptie op het Koninklijk Paleis in 2001. Ik had hem, de grote vriend van de vermoorde Cools, gevraagd waarom deze laatste me zo haatte. Moureaux antwoordde dat er twee redenen waren. De eerste

was te zoeken in het feit dat ik had kunnen - en willen - regeren met het Rassemblement Wallon, aldus de valstrik vermijdend die Cools had gespannen toen hij de theorie huldigde van de *majorité significative*, dat wil zeggen dat de regeringsmeerderheid de grootste partij uit elke regio moest omvatten. Door het RW tot deelname aan de regering te bewegen kon de regering echter rekenen op een numerieke meerderheid in Wallonië zonder de Waalse socialisten. Daartegen kon Cools niets ondernemen. Hij kon evenmin beletten dat hij in het Waals gewest in de oppositie verzeilde.

Het ergste element van zijn gemene tegenkanting was gelegen in *la tenderie*, het verbod om trekkende zangvogels met netten te vangen. De lezer weet dat ik in 1972 als minister van Landbouw deze maatregel had moeten treffen, ter uitvoering van een internationaal akkoord waarvoor Pierre Harmel, als minister van Buitenlandse Zaken, had geijverd. Cools had het me nooit vergeven. Het was deze kwestie die hij nooit vergeten was en die tot een ondermijning van mijn positie zou leiden.

Zijn strategie bestond erin opnieuw in de regering te komen, maar nu met de VU en het Brusselse FDF. In de Volksunie zag hij de Vlaamse vijand van de CVP, in het Front des Francophones de nijdigste tegenstander van de Vlamingen, en dus van de CVP.

Tijdens de onderhandelingen tot de vorming van een regering - die van 9 tot 25 mei in het Egmontpaleis plaatsvonden - had ik vastgesteld dat de voorstellen en plannen die ter tafel werden gelegd, niet naar een verzoening of naar een versterkte stabiliteit van de staat streefden, maar integendeel, tot een verscherping van de Vlaams-Waalse spanningen zouden leiden. Alles wat ik had meegemaakt in mijn leven, had me op dat stuk bijzonder gevoelig gemaakt. Vanaf mijn jeugd leefde ik met de droom bij te dragen tot de verzoening van Vlaanderen met de Belgische staat. Alles wat bijdroeg tot een avontuurlijke uiteenspatting van het land leek me bijgevolg verwerpelijk. De eerste vier jaren van mijn ministerieel leven waren aan de communautaire problemen gewijd: hun oorsprong, hun evolutie, hun mogelijke oplossing. Ieder woord van de nieuwe Grondwet, die in 1970 werd goedgekeurd, was getest, geproefd en beoordeeld in mijn kabinet. Ook Gaston Eyskens loofde me omdat ik in de jaren 1968-1971 de enige minister was geweest die overal over het regeringswerk op dit gebied ging spreken en de verdediging ervan op zich nam. Het toppunt was dat de VU ons in die periode verweet de gaafheid van Vlaanderen in gevaar te brengen, wat niet strookte met de waarheid. Zij meende

ons ook toen te moeten waarschuwen tegen bedreigingen die onbestaande waren. De VU zou ze als werkelijkheid goedkeuren in het Egmontakkoord. Dit gebeurde dan samen met de CVP-top, die de vreemde stelling voorstond dat als de VU bepaalde voorstellen aanvaardde van het FDF en de Waalse socialisten, dat zij dat zonder meer ook kon doen. Dit ergerde mij. Mijn Vlaamse opvattingen hingen niet af van de VU-onderhandelaars. Hugo Schiltz was trouwens twee jaar voordien ongewoon scherp aangevallen door Frans van der Elst en Wim Jorissen, twee pioniers van zijn partij. In een brief hadden beiden hun twijfel uitgesproken over de Vlaamse standvastigheid van deze onderhandelaar. Ze hadden hun partijgenoten zelfs afgeraden om hem tot voorzitter te kiezen. Dit document van 29 oktober 1975 vond een brede verspreiding.

Mij trof ook dat die onderhandelaars nagenoeg niets wisten van de problemen waarmee de staat had af te rekenen. Een laatste bron van irritatie voor mij was de activiteit van bepaalde mensen die er vast van overtuigd waren geroepen te zijn om de nieuwe regering en haar program, volgens hun opvattingen, gestalte te geven. Mijn moeilijkheden als formateur werden aanzienlijk vergroot, toen bekend werd dat Vaast Leysen en René de Feyter, namens het Vlaams Economisch Verbond, gesprekken hadden gevoerd met Charles-Ferdinand Nothomb.

Deze laatste had geprobeerd aan deze ‘Vlaamse voormannen’ zijn idee te verkopen om een corridor tussen Brussel en Wallonië tot Waals gebied te verklaren en aldus de gedroomde aansluiting ‘hoofdstad-regio’ te verkrijgen. Leysen en De Feyter hadden dat aanvaard, maar zodra het voorstel ter sprake kwam en de Vlaamse onderhandelaars zich daartegen verzetten, bedierven de sarcastische replieken van Nothomb het klimaat grondig. De Franstaligen bleven bij hun standpunt. Een gevolg was ook dat Nothomb mij persoonlijk ging aanvallen, meestal met de hulp van Guy Daloze in *La Libre Belgique*. Ik zou daar nog elementen kunnen aan toevoegen die me toen een idee gaven van de sfeer waarin de regering - als ze het leven zag - zou moeten werken. Marc-Antoine Pierson, van wie ik de intelligentie en de politieke zin hoog schatte, maar die ook om mij onbekende redenen door André Cools werd gedwarsboomd, had me op zekere dag verwittigd: ‘Pas op voor Simonet. Hij is in staat zijn eigen moeder op te ruimen als dit in zijn kraam past. U moet niet vragen wat hij met de uwe zou doen.’ Het bleef niet bij dat ene voorbeeld.

Jan Grauls: 'Vergeet 1968-1971 niet'

Naarmate de besprekingen langer duurden, werd mijn tegenzin om in zulke regering te treden, alsmaar groter. Ik bracht Jan Grauls, mijn kabinetschef, daarvan op de hoogte. Hij was goed bevriend met André Molitor, de kabinetschef van de koning. Het kwam dan ook herhaaldelijk voor dat Grauls aan het telefoneren was met 'het Paleis' wanneer ik onverwachts zijn kantoor binnentrad. Het verwonderde me wel eens dat die twee elkaar zo veel hadden te vertellen.

Grauls reageerde vrij scherp op mijn reserve en bleef dat doen. Nooit had ik hem zo opgewonden actief gezien. Dagenlang kwam hij snel even in mijn kantoor, ging weg, en keerde weer terug, en altijd maar argumenterend waarom ik aan het hoofd van de regering moest blijven. Nooit had ik deze doorgaans koele man zo geëngageerd gezien. Zijn eerste argumentatie kwam erop neer dat in de CVP op dat ogenblik niemand anders met de taak van eerste minister kon worden belast. De Saeger had juist de politiek verlaten en Van Elslande wilde dat eenvoudig niet doen of was non grata aan Waalse zijde of aan het Hof. Andere papabili had de CVP niet. Van de jonge voorzitter van de partij, Wilfried Martens, werd gedacht dat hij nog onvoldoende ervaring in de staatspolitiek had om een dergelijke opdracht te vervullen. Bovendien had hij te weinig economische ervaring of belangstelling om nu premier te worden met de economische crisis als grote uitdaging, naast het communautaire kluwen.

Als laatste argument legde Grauls er de nadruk op dat ik 1968-1971 niet mocht vergeten. Ik was toen verplicht geweest in de Senaat te werken met de Commissie voor de Grondwetsherziening, waarin de beste juristen zetelden. Zij verdedigden, met overtuiging, de grote reputatie van de Senaat op dat gebied. Meer dan 190 vergaderingen werden gehouden om de regeringsteksten te onderzoeken, te slijpen, te polijsten en juridisch te corrigeren. De Grondwet was immers in grote mate de verantwoordelijkheid van het parlement (in normale omstandigheden de Grondwetgestemde Vergadering) en niet die van de regering. Dit ging vanzelfsprekend opnieuw gebeuren, wat Cools en zijn trawanten er ook mochten over denken.

Grauls kon zelf niet vermoeden dat Cools, vanuit zijn almacht als partijvoorzitter, zou weigeren zulke procedure te volgen. Hij kon ook niet voorspellen dat Cools zou eisen, onder meer nog tijdens de fatale interpellatie van 11 oktober 1978, dat ik op alle teksten, ook op die welke door de Raad van State waren gewraakt, de vertrouwenskwestie zou stellen. De

PSB-voorzitter wilde eerst van geen raadpleging van de Raad van State weten en toen hij daaraan onder grote druk van het parlement niet ontsnapte, stemde hij uiteindelijk alleen in met de spoedprocedure.

Misschien, dacht ik vrij naïef, kon er bij de behandeling van de teksten in het parlement nog een en ander worden goedgemaakt. Niemand - ik in elk geval niet - durfde vermoeden met welke nietsontziende brutaliteit Cools te werk zou gaan en hoe groot de platte volgzaamheid van enkele andere 'leiders' zou zijn. Het begrip 'rechtsstaat' zouden zij totaal verloochenen.

Jan Grauls woog op mij door zijn grote ervaring, toewijding en rechtzinnigheid. Een plichtsbewust parlement zou geroepen zijn om grote verantwoordelijkheid te dragen. Die overweging versterkte dan weer mijn zelfvertrouwen hoewel ik wist dat een Parlementaire Vergadering terugschrikt voor verkiezingen. Ik dacht, ten onrechte, aan het Franse gezegde: 'Een staatsman is nooit alleen.' Ik kon niet bevroeden dat Cools staatsschuld, begroting noch munt als prioritair beschouwde, maar wel zijn staatshervorming zoals die bij de regeringsvorming was geformuleerd. Dat was gebeurd zonder enig juridisch onderzoek. De Grondwet was daarbij geen enkele keer ter sprake gekomen. Zo werkte nu eenmaal, op dat ogenblik, het Belgische formatieberaad.

Léon Hurez, een onrustzaaiende vice-premier

Léon Hurez was mij onbekend toen André Cools, aan het einde van de regeringsonderhandelingen in 1977, hem voorstelde als zijn kandidaat voor de functie van vice-premier. Ik had veel liever Marc-Antoine Pierson gehad, maar moest mij ervan rekenschap geven dat alleen al het uitspreken van die naam de voorzitter van de Waalse socialisten uitzinnig van woede maakte. Freddy Terwagne leefde niet meer en ook J.J. Merlot had het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. De familie Dehousse lag in conflict met de burgemeester van Flémalle en Guy Spitaels vervulde andere opdrachten als officieel intellectueel van de partij. Kortom, ik zag me wel verplicht om de naam Hurez mee naar voren te schuiven op het ogenblik dat ik over de samenstelling van de regering met het staatshoofd ging spreken. Wat ik had verwacht gebeurde ook: Hurez werd niet aanvaard en ik kreeg de opdracht een andere, betere naam te zoeken.

Bij die poging ontdekte ik de ware natuur van André Cools. Met zijn woedeaanvallen had ik al kennisgemaakt, maar ik had nog wat hoop dat

die zouden bedaren door meer ervaring en ouder worden. Daar was echter niets van te merken toen het geval Hurez werd behandeld. Integendeel, het werd nog erger. Cools' boodschap luidde: Léon Hurez vice-premier of geen regeringsdeelname voor de PSB. Op het Paleis werd die chantage slecht onthaald, maar het was de wens van de koning een regering met de socialisten te vormen. Het staatshoofd gaf uiteindelijk zijn verzet op en capituleerde voor Cools. Ik heb aan Hurez in de regering op geen enkel ogenblik enige hulp gehad. Integendeel, meer dan eens kwam ik tot de overtuiging dat hij niets liever deed dan onrust zaaien. Hij reageerde trouwens bijna nooit in de regering, alleen als het over onderwijskwesties ging schoot hij wakker en toonde hij zich een ouderwetse, rabiate antiklerikaal. Nooit is een vice-premier passiever geweest in de strijd voor het overleven van een regering dan Léon Hurez. Na de val van de regering verdronk hij trouwens in het politieke niets.

26
Onze troepen landen in Kolwezi

In de maand mei 1978 vielen troepen, afkomstig uit Angola, de Zaïrese Republiek binnen en poogden de provincie Shaba te veroveren. Dit gebied stond bekend voor de koperproductie en maakte Zaïre voor dat product tot het derde exportland in de wereld. Maar ook goud, tin, platina, uranium en zink behoorden er tot de economische rijkdom. Het eerste doel dat de aanvallers - die in de media 'Katangese tijgers' werden genoemd - hoopten te bereiken was vanzelfsprekend Kolwezi, de hoofdstad van de welvarende regio. Zij waren er al spoedig in bloedige straatgevechten verwikkeld en palmden het vliegveld in terwijl de Zaïrese soldaten de aftocht bliezen. Volgens de eerste niet gecontroleerde berichten vonden tweehonderd ontwikkelingswerkers en zevenhonderd Afrikanen de dood in de schermutselingen.

Het werd ook al spoedig duidelijk dat de Sovjet-Unie een belangrijke leverancier was van wapens en dat Cubaanse hulp werd verstrekt bij de opleiding van de rebellen in Angola. Of er zich ook Cubaanse militairen tussen de Kantangese gendarmes bevonden, bleef een betwiste kwestie. Amerikaanse bronnen, onder meer de *Washington Post*, beweerden dat dat inderdaad het geval was en ook president Carter uitte dergelijke beschuldigingen. De stellingen werden dan weer door Fidel Castro betwist. Over de Cubaanse herkomst van bepaalde wapens kon echter niet meer worden getwijfeld, daarvoor werden duidelijke bewijzen geleverd.

De wereld maakte een nieuwe fase van de Koude Oorlog mee. De strijd was verplaatst van de klassieke Oost-Westas in Europa, naar de ontwikkelingslanden van de Noord-Zuidlijn. Vooral Afrika en Latijns-Amerika waren omgevormd tot operatieterrein. In verscheidene landen waren er staatsgrepen waardoor communistische regimes konden worden gevestigd. In de onmiddellijke omgeving van Zaïre waren Congo-Brazzaville, Angola en de Centraal-Afrikaanse Republiek er voorbeelden van.

Toen de ‘Katangese tijgers’ Kolwezi in hun macht hadden, verkondigden zij ook dat zij het ‘socialisme’ in Zaïre wilden vestigen. Zij voegden snel de daad bij het woord en richtten ‘politieke volkscommissariaten’ op. Het gerucht sijpelde echter door dat zowel Frankrijk als België had beslist om aan Zaïre militaire hulp te bieden. Onder de invloed van alcohol en drugs werd Kolwezi door de overweldigers gebrandschat. Er vielen daarbij veel slachtoffers, zowel Afrikanen als blanken, en bij deze laatsten vooral vrouwen en kinderen.

Voor mezelf maakte ik voortdurend de vergelijking met de Belgische reddingsactie van 1964. Om een of andere reden had de toenmalige eerste minister Theo Lefèvre mij destijds in een langdurig gesprek een uiteenzetting gegeven over wat er juist was gebeurd in Stanleystad en in Paulis. Ook hij had de moeilijkheden gekend waar wij nu in 1978 voor stonden. Toen onze para's waren vertrokken, had hij de hele nacht bij het telefoontoestel gewaakt om onmiddellijk te worden ingelicht indien er iets onverwachts zou gebeuren, tijdens de vlucht of op het ogenblik dat de operatie was begonnen. Hij had ook zijn misprijzen geuit voor enkele regeringsleden die in die uren onvindbaar waren gebleven. Volmondig gaf hij toe dat de vrees voor een catastrofe hem en zijn collega's beheerste. Wat als onze soldaten in een hinderlaag waren gevallen of hun doel niet hadden kunnen bereiken of, erger nog, als ze een nederlaag hadden geleden? Zowel toen als nu was het een kwestie van verantwoordelijkheid en geweten.

Op een beslissing om niet op te treden zou in het land ongetwijfeld veel kritiek worden geuit. Maar meedelen dat tal van jonge mannen waren gesneuveld zou een niet minder scherpe reactie uitlokken. Wie zulke beklemming van het verantwoordelijkheidsgevoel nooit heeft meegemaakt, weet niet wat het betekent: bevelen, besturen, regeren.

De vraag van de bezetting van de luchthaven liet me niet los. Was het verantwoord om vijfhonderd para's te droppen op en rond de landingsplaats, die volledig in de handen was van de overweldigers? Zulke operatie zou op zijn minst tientallen doden eisen. De toestand kon niet helemaal worden vergeleken met die van 1964. Nu waren we verplicht om een internationale dekking te hebben voor ieder initiatief. Vroeger konden we in elk geval vrijer manoeuvreren in Zaïre en was vliegen in het Afrikaanse luchtruim eenvoudiger. In het begin van de maand mei hadden we in de regering een crisiscomité samengesteld met minister van Landsverdediging Paul vanden Boeynants, minister van Buitenlandse Zaken Henri Simonet, vice-premier Léon Hurez, minister van Verkeers-

wezen Jos Chabert, minister van Ontwikkelingssamenwerking Lucien Outers en minister van Buitenlandse Handel Hektor de Bruyne. Het nieuws over de evolutie van de toestand in Shaba kwam traag binnen en was moeilijk in te schatten. Controle van de gegevens was niet mogelijk. We konden alleen voortgaan op radioberichten die ofwel van burgers of van ontwikkelingswerkers afkomstig waren, soms ook van het ministerie van Landsverdediging. Buitenlandse Zaken kreeg af en toe wat informatie van agenten die buiten Shaba verbleven of van een diplomaat uit een bevriend land. Toch waren we er langzamerhand van overtuigd dat Kolwezi werd overheerst door de rebellen - die zich zeer anti-blank opstelden - en dat internationale samenwerking onontbeerlijk was. Vier elementen bepaalden onze inschatting: het vliegveld, de brandstof (er was geen voorraad in Kolwezi), de medewerking van de soevereine staat Zaïre en internationale dekking.

Vanaf onze eerste vergaderingen viel het me op hoe lichtzinnig minister Simonet over deze kwesties oordeelde. Hij nam het woord telkens hij daartoe lust had, hij maakte karikaturen van andermans woorden, hij draafde maar door en veranderde van stelling met de ernst van een vlinder, alsof het om een lokale voetbalmatch ging. Hij wilde er maar dadelijk op los gaan.

Minister De Bruyne daarentegen stelde zich vrij terughoudend op. Hij drong er steeds op aan dat we zouden proberen meer betrouwbare informatie te krijgen. Ook deelde hij mij zijn wantrouwen mee inzake de houding van Frankrijk, dat volgens hem nu ook politieke oogmerken nastreefde in Afrika. Hij (en zijn partij, de Volksunie) wilde van geen onvoorbereide Frans-Belgische actie weten. Hij leefde in de overtuiging dat België voortdurend blootstond aan het gevaar in een militair bondgenootschap met onze zuiderburen te worden opgenomen. Het Frans-Belgisch militair akkoord van 1920 had in vroegere jaren in Vlaanderen te veel beroering gewekt om ons nu te gedragen alsof we gemeenschappelijk met Frankrijk een expeditie op touw wilden zetten. Hij legde er de nadruk op dat de recente publicatie van het doctoraat van Guido Provoost over deze militaire samenwerking de gevoeligheid voor dergelijke allianties in Vlaanderen opnieuw had doen toenemen. Dit maakte het hem moeilijk zomaar met een militaire operatie in te stemmen: ‘Wij mogen in deze aangelegenheid niet de waterdragers van Frankrijk worden.’ Het feit dat minister Outers in onze besprekingen al een paar keer de Franse ambassadeur te Brussel had geciteerd, maakte hem nog wantrouwiger. Hij drong erop aan dat ik dit niet zou overbrengen aan de

Franstalige ministers. Hij rekende op mijn begrip voor deze houding en had dit gesprek graag onder ons gehouden. Zijn verzet bevestigde hij in de regering.

Op 17 mei 1978 kwam het crisiscomité zowel in de voormiddag als in de avond bij elkaar. Het bericht was opgevangen dat in Kolwezi tien blanken waren afgemaakt. Minister Outers had vernomen dat de Fransen het plan koesterden om met zevenhonderd valschermspringers van het Vreemdelingenlegioen in te grijpen. In het Crisiscomité keken we uit naar de resultaten van de coördinatievergadering die 's namiddags in het hoofdkwartier van de Navo in Stuttgart werd gehouden. Naast de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk en België, namen ook enkele Afrikaanse landen deel aan de besprekingen. Ons land was er vertegenwoordigd door minister Vanden Boeynants en kolonel De Poorter.

Nadat de Fransen hadden verklaard dat hun expeditie ‘het herstel van de orde’ tot opdracht had, beslisten wij dat een Belgische interventie een uitgesproken humanitair karakter zou dragen. Dit was niet alleen de waarheid, maar zulke verklaring kon in de regering eenparig worden aanvaard. We zouden er dan ook op waken een lading levensmiddelen en medicamenten mee te voeren. Daarmee was de vraag naar een Belgische opdracht beantwoord, terwijl ook de duur van een operatie - voor zover die vanuit Brussel kon worden bepaald - op 72 uur werd vastgesteld. Zelfs het onthaal van vluchtelingen werd besproken en voorbereid door het kabinet van minister Outers. Het Crisiscomité besloot zowel de Verenigde Naties als het Internationale Rode Kruis in te lichten over de gang van zaken.

Op 19 mei kreeg ik al vroeg in de ochtend een telefonische boodschap van president Valéry Giscard d'Estaing. De Franse troepen waren vertrokken vanuit Corsica. Hij stelde belang in de Belgische inzichten. Ik antwoordde dat België noch de afmetingen noch de middelen had om, zoals Frankrijk, een grootscheeps Afrika-beleid te voeren, gesteld dat de regering dit zou wensen. Onze houding ten opzichte van Shaba zou bijgevolg worden bepaald door humanitaire overwegingen. Hoe konden we onze landgenoten in nood helpen en bijstaan?

Rekening houdende met al die elementen kon ik in de regering de eendracht bewerkstelligen en tot beslissingen overgaan. We gaven onze soldaten opdracht de geplande zending te vervullen. Later op de dag kwam het bericht binnen dat te Kamina, om kwart voor zeven, vijf Boeings 707, vijf vliegtuigen type C-130, ongeveer zevenhonderd para's en vijf ton voedsel waren aangekomen. Kolonel Blum had nog geprobeerd

een landing uit te voeren op het vliegveld van Kolwezi, maar was mislukt door de duisternis. Toch bleken de Zaïrezen de luchthaven opnieuw te controleren. Op 20 mei 's morgens konden onze vliegtuigen te Kolwezi landen. Dit was uiterst belangrijk. Droppen zonder landingsmogelijkheid leek wel op zelfmoord. Ik was gelukkig over de Belgische radio te kunnen meedelen dat de stad werd ‘gezuiverd’, nadat de Fransen daarmee al begonnen waren. Ook bij ons kon men een zucht van verlichting horen.

Simonet ergert Frankrijk

Met het oog op het komende debat in de Kamer ontving ik op 22 mei de fractieleiders uit Kamer en Senaat. Ik had me voorgenomen om een verklaring af te leggen in het parlement zodra een Belgisch soldaat in een actie werd betrokken. We kwamen overeen dat de regering deze mededeling op maandagnamiddag zou doen, tijdens het debat in de Kamer.

Herman Vanderpoorten liet me weten dat zijn partij zich niet als oppositiepartij zou gedragen als het inderdaad een humanitaire operatie was geweest, louter geïnspireerd door humanitaire beweegredenen. Zijn partij zou zich bij dat doel aansluiten. Het komende debat kreeg ongetwijfeld nu al een bepaalde allure door die verklaring. Zo werd de mogelijkheid geschapen een nationale eendracht tot stand te brengen voor een daad van de regering die de staat engageerde in het buitenland.

Met een ander feit was ik minder ingenomen. Henri Simonet had me bij het begin van de crisis gevraagd of ik er bezwaar tegen had dat de schoondochter van Marc-Antoine Pierson, mevrouw Marianne Pierson-Piérard, een onderhoud met het Front National de la Libération du Congo zou hebben. Mijn antwoord lag voor de hand. Hoe kon ik een privé-persoon verbieden met iemand een gesprek te hebben? ‘Op voorwaarde dat het in de privé-sfeer plaats vindt en daar ook blijft’, voegde ik er veiligheidshalve aan toe.

Later wist vader Pierson me te zeggen dat het gesprek al op woensdag 18 mei had plaatsgevonden in het kabinet van minister Simonet. Nu begreep ik plots ook waarom de minister van Buitenlandse Zaken, die zich eerder had onderscheiden door een soort militaire drift, zich meer en meer begon te kanten tegen het zenden van para's. Ik zag maar al te goed in hoe zijn verwaten daad de hele regering in diskrediet had kunnen brengen. En, als het was uitgelekt, tot welke Zaïrese represailles op Belgen in Kolwezi dit had kunnen leiden.

Om historisch correct te zijn moet ik hier ook vermelden dat de BSP op 19 mei een communiqué had verspreid waarin ze het optreden aanklaagde van de Franse regering in Zaïre, 'zonder daadwerkelijke samenwerking met de Belgische regering'. Dit leek erop te wijzen dat de Franse regering eerder nationale belangen had nagestreefd dan strikt humanitaire doeleinden. De BSP steunde de actie van de Belgische regering en haar socialistische ministers om onze landgenoten in Shaba te redden, maar tegelijkertijd veroordeelde zij de actie van de Franse regering, die in feite neerkwam op een louter militaire operatie die de veiligheid van de daar verblijvende Europeanen verder in gevaar kon brengen.

Frankrijk was zeer ontstemd door de publicatie, Mobutu reageerde kwaad en onze Europese bondgenoten lieten hun afkeuring blijken. België had opeens heel wat vrienden verloren. Het ergste - voor de regering - was wel dat iedereen ervan overtuigd was dat de Belgische minister Simonet de hand in het spel had. De stijl van het communiqué loog er niet om. Op 22 mei, telefoneerde ik in de ochtend met president Giscard d'Estaing en dankte hem voor het aandeel van de Franse *légionairs* in de redding van Belgische mensenlevens. Hij scheen mijn woorden te waarderen, maar liet wel opmerken dat monsieur Simonet hem ergerde. Een uur later werd in Frankrijk de inhoud van mijn telefoontje bekendgemaakt.

Het was uiteraard ook mijn plicht om de koning en de koningin ter zijde te staan bij de aankomst van de gerepatrieerden in Melsbroek. Naast mij namen de ministers Chabert, Outers en staatssecretaris Anciaux plaats. Het is vrijwel onmogelijk om de aankomst van deze vluchtelingen, met hun verdriet, hun ontgoocheling, hun ellende, hun angst, met de juiste woorden te omschrijven. Zij stapten schichtig uit het vliegtuig, alsof de vijand hen daar stond op te wachten. Ze hielden de kinderen tegen het lichaam en zagen er bleek en ontroostbaar uit. Toch slaagden de meesten er nog in een paar woorden van dank te murmelen. Een man kreeg een woedeaanval en verweet luidkeels de regering dat ze niet vroeger was opgetreden. Ik groette ook nog een para die gewond was aan de voet.

Er ging van deze mensen een zeer ontmoedigende indruk uit. Vele vrouwen konden hun tranen niet bedwingen. Soms wilde iemand iets vertellen maar zweeg dan toch, met een gebaar van 'waarom nog?'. Kinderen droegen de sporen van verschrikking op hun gelaat, ogen vol onbegrip. 'We hebben vreselijke dingen meegemaakt', zei een jonge vrouw. 'Mijn man en ik zullen het wel te boven komen, maar kunnen onze kinderen dit ooit vergeten?' Op 22 mei werden de ministers van het Crisiscomité bij mij verwacht met hun verslagen, die een bijdrage zouden vormen tot mijn

uiteenzetting in het parlement. Paul vanden Boeynants kreeg echter nog slecht nieuws vanuit Zaïre. In een kring van 30 km rondom Kolwezi zouden zich geen blanken meer bevinden. Er was echter niets geweten over de toestand in de rest van het land. Geruchten deden de ronde dat aanvallen werden voorbereid op Tsjikapa (Kasai) en Likasi, plaatsen waar wel honderd vijftig ontwikkelingshelpers verbleven.

In het Comité besloten we de operatie Kolwezi te beëindigen en de para's de opdracht te geven zich terug te trekken op de basis van Kamina in afwachting van de thuisreis. Een versterkt bataljon met materiaal en vliegtuigen zou daar gehandhaafd blijven ‘gedurende de periode van onzekerheid’. Ten slotte stelde ik het Comité op de hoogte van de politieke inhoud van de toespraak die ik had voorbereid. Zij werd lichtjes aangepast en goedgekeurd.

Later in de namiddag werd me door het leger gevraagd of onze para's langer in Kamina mochten blijven, om 79 ontwikkelingshelpers en 939 bedienden van Gécamines op te vangen die in Likasi onderdak hadden gezocht. Minister van Defensie VdB stond erop dat ik in het parlement het gebrek aan betrouwbare informatie tijdens de operatie zou beklemtonen, evenals het belang van internationale factoren, met name de OostWestrelaties; hoe ook brandstof de actie had bepaald en hoe nadelig de grote ruchtbaarheid werkte die door de media was gegeven aan alles wat deze expeditie betrof.

Toen we om halfelf opnieuw bijeenkwamen, werd ons meegedeeld dat de FAZ (Forces Armées Zaïroises) zich verzette tegen het vertrek van de blanken uit Likasi. De Belgen in Lubumbashi verzochten om een dringende levering van wapens. De zwarte bevolking nam meer en meer een vijandige houding aan. Zij kon het niet aanvaarden dat de blanken werden gered terwijl de zwarten achterbleven als mogelijke prooi voor de opstandelingen.

Mij werd gevraagd om contact op te nemen met president Mobutu om de evacuatie van vrouwen en kinderen te regelen. Toen echter in de discussie ook Tsjikapa werd vermeld, waren de socialistische ministers en Hektor de Bruyne plots niet meer bereid om daar zonder meer mee in te stemmen. Ook lieten de Fransen weten dat ze niet graag alleen in Kolwezi wensten te blijven. ‘Tien para's dood is minder erg dan tien blanken dood in Kolwezi’, was het onthutsende antwoord van Simonet.

Even na middernacht kreeg ik Mobutu aan de telefoon. Hij weigerde mensen te laten vertrekken uit Likasi en Lubumbashi. ‘Breng er liever enkele pelotons van uw soldaten onder, die kunnen er zich in de kantine

amuseren met de mijne', zei hij. Hij beloofde me de volgende dag op te bellen. Hij zou contact met me opnemen vanuit Parijs, waar hij werd verwacht.

In het parlement

De mededeling aan het parlement was zakelijk-informatief bedoeld. Ook de televisie was aanwezig. André Damseaux, namens de liberalen, nam het woord na mij. Hij hield een opgewonden schimprede. Sterk aangedikt gaf hij lucht aan een neokolonialistische mentaliteit. Zijn verering van de Franse politiek bepaalde de strekking van zijn toespraak. Hij deed me denken aan een druggebruiker. Het debat was ergerniswekkend, met te veel sprekers, vooral van de liberale oppositie.

Simonet, geobsedeerd door de televisie, had hemel en aarde bewogen om vroeg te mogen spreken. Ik had hem echter aangeraden om zich niet over te geven aan zijn natuurlijke neiging die erin bestond de waarheid tot een karikatuur te vertekenen. Helaas, mijn woorden waren boter aan de galg. Hij verviel in volstrekt nutteloze polemiek en persoonlijke aanvallen. Vanden Boeynants op zijn beurt deed zichtbaar een inspanning om zijn overtuiging over te planten op het parlement. Af en toe was hij zelfs pathetisch en kreeg hij het gehoor van de kamerleden. Ook Lucien Outers stond zijn man, al had ik hem graag wat meer cijfers horen citeren.

Het was mijn taak het laatste woord te voeren en het debat af te sluiten. Ik maakte een vergelijking met de gebeurtenissen in 1964, toen de liberalen ook in de oppositie zaten. Ik verwees naar de Britse auteur Hilaire Belloc, die er ooit op treffende wijze op had gewezen dat we onze grootste vergissingen begaan door de geschiedenis achterstevoren te lezen. Hoe zou men hebben gereageerd indien de regering pas zou hebben ingegrepen nadat er veel slachtoffers waren gevallen? Uiteraard kon ik hier niets zeggen over de inspanningen die ik had geleverd om in de regering tot een beslissing te komen. Ik bracht ook nog hulde aan onze militairen en sprak mijn bewondering uit voor de moed en de houding van onze landgenoten in Kolwezi. Volgens het kamerreglement kan de oppositie nog altijd om het woord vragen nadat een minister heeft gesproken. Dit keer gebeurde dit door Jean Defraigne. Hoewel de toespraken van de Luikenaar gewoonlijk niet van kwaliteiten gespeend waren, toonde hij zich bij deze gelegenheid zo beledigend dat ik het niet de moeite vond

aan hem nog één enkel woord te verspillen. Het is een oude waarheid die zegt dat weinigen het waard zijn dat men hen tegenspreekt.

Bij mijn thuiskomst vertelde mijn vrouw wat ze op de televisie had gezien. Nummers zoals Damseaux en Defraigne waren een walg in haar oog.

Met Mobutu in Parijs

Gevolggevende aan de wens van de regering om president Mobutu te ontmoeten vloog ik op 24 mei met een legervliegtuig naar Parijs, vergezeld door de ambassadeurs Alfred Cahen en Prosper Thuysbaert. Volgens de gewoonte van de president begon het onderhoud met een *tête à tête*. En zoals te verwachten was, hief hij een litanie aan over het gedrag van minister Simonet. Ik zweeg tot de storm was gaan liggen. Vervolgens verduidelijkte ik het doel van mijn komst en vroeg hem hoe we opnieuw konden komen tot normale verhoudingen tussen onze beide landen. Mobutu knikte instemmend. Na een ogenblik zei hij dat het in de huidige omstandigheden - de Katangese gendarmes kwamen uit Angola - ondenkbaar was dat Simonet een bezoek zou afleggen aan Rwanda. Daarop vroeg ik of vrouwen en kinderen uit Lisaki en omgeving mochten worden geëvacueerd. Hij kon daarmee instemmen op voorwaarde dat onze para's zouden opereren vanuit Kamina. Het vertrek moest bovendien onopvallend zijn.

Het veiligheidsprobleem vormde onmiskenbaar een van zijn grote zorgen. Er zouden opnieuw Marokkaanse soldaten naar Zaïre komen en ook de Fransen zouden twee regimenten para's, Zaïrese rekruten, opleiden. Hadden we echter niet altijd de stelling verdedigd dat de Afrikaanse landen zelf voor hun veiligheid instonden, eventueel met logistieke steun van Europese landen? Was dit een eerste poging om daartoe te komen? Vervolgens liet de president de twee Belgische diplomaten binnenkomen, evenals zijn eigen delegatie, en hij nodigde het gezelschap uit om in de stad te gaan lunchen.

Senaat: Simonet doet het weer

Lang kon ik niet in Parijs blijven want in de Belgische Senaat was het debat begonnen over de operatie Kolwezi. Nauwelijks terug in de Wet-

straat kon ik al merken dat het een moeilijk debat was. Simonet had in zijn toespraak de Belgische ambassadeur in Kinshasa, Ritweger de Moor, aangevallen. Hij had zelfs passussen voorgelezen uit vertrouwelijke telegrammen van de ambassadeur. Dit was uiteraard zeer slecht overgekomen. Ik vroeg me af wat hier het nut van was en waarom de minister toch altijd herrie wilde schoppen.

In mijn eigen toespraak ging ik dieper in op de verklaring die baron Kronacker in 1964 had afgelegd. Die had toen de morele stelling verdedigd dat op dramatische ogenblikken, wanneer de reputatie van het land op het spel staat en wanneer er een strijd om mensenlevens wordt geleverd, de politieke tegenstellingen moeten worden opgeschort om gezamenlijk de eer van de natie te redden. Ik betreurde het dat nu niet dezelfde edele houding werd aangenomen.

De volgende dag al kwam er een reactie van Mobutu: hij beschouwde de aanval op Ritweger als een aanval op hemzelf. Het zou weer moeilijker worden om de relaties met Kinshasa enigszins te normaliseren.

26 mei liet me geen tijd om het incident zo veel mogelijk in te dijken: 's Morgens vond de kabinetsraad plaats en vervolgens moesten we een conventie met het Gemeenschappelijk Front der Vakbonden van Openbare Diensten goedkeuren en ondertekenen. In de namiddag bespraken we de zogenaamde anticrisiswet, een belangrijk punt van het regeringsprogramma. Tussendoor sprak ik ook nog - afzonderlijk uiteraard - met de presidenten van Burundi en Rwanda. Ook bracht Ecevit, de eerste minister van Turkije, me een bezoek. Ik kende hem al een tijdje en gedachtewisselingen met hem waren nooit banaal. In elk van de drie gesprekken kwam de kwestie van de aanwezigheid van Cubanen in Afrika ter sprake. Het waren echter steeds mijn gesprekspartners die het probleem opwierpen, niet ik. Ook bij deze politici kwam de vrees voor onveiligheid telkens weer aan de oppervlakte. Economische maatregelen en bijstand voor de veiligheid vormden de hoofdzorgen van de bezoekers. En onze minister van Landsverdediging kon alleen maar twee studiebeurzen per land aanbieden...

Berichten kwamen binnen. De rapporten van kolonel Blum van de luchtmacht en kolonel De Poorter van de para's vermeldden dat een groeiende onrust in Shaba wel eens zou kunnen omslaan in paniek. Als de situatie niet werd genormaliseerd viel te vrezen voor een reactie van het Zaïrese leger. Nieuwe vragen werden gesteld. Wat moesten onze para's doen als ook mannen mee wilden vertrekken bij de evacuatie van vrouwen en kinderen? Was een militair optreden toegelaten bij ernstig gevaar?

Het Crisiscomité besliste dat de mannen mee aan boord mochten worden genomen, op voorwaarde dat het onopvallend gebeurde. En de para's mochten inderdaad optreden, op voorwaarde dat zij eerst Brussel op de hoogte brachten van de toestand. De regering zou dan overwegen welke houding ze definitief zou aannemen.

Navo-top in Washington

Op dag 29 van de bijzonder bewogen maand mei stond er in Washington een bijeenkomst van de Navo-top op de agenda. Bij de landing in New York werd ik al gebrieft door consul-generaal Ernemann over de *topics of the day* in de Verenigde Staten. Hij raadde me aan vooral ook het probleem van de Lunda's niet te onderschatten bij de behandeling van Afrika. Meer dan 200.000 mensen van deze etnie leefden als vluchtelingen in Angola en zochten naar een oplossing voor hun moeilijkheden. In Shaba zou nooit vrede heersen als er voor deze kwestie geen oplossing werd gevonden. Ook de Amerikanen toonden bijzonder veel belangstelling voor Afrika. Zij stelden voortdurend de vraag of Mobutu wel in het reine zou kunnen komen met Shaba.

In de kranten die ik op 30 mei bij mijn aankomst in Washington vond, las ik dat er een akkoord tussen de presidenten Carter en Giscard d'Estaing tot stand was gekomen over een veiligheidspolitiek voor Afrika. Dit leek me groot nieuws te zijn.

De Navo-meeting werd ietwat theatraal geopend in het Kennedy Centre. De stoelen waren alfabetisch opgesteld op een verhoog, zodat ik, wanneer de bazuinblazers de lidstaten opriepen, als eerste - *B for Belgium* - een trapje opklom om mij naar mijn plaats op de tribune te begeven. Vervolgens hield iedere afgevaardigde een korte toespraak en de vergadering kon beginnen. In een ander lokaal evenwel. De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Louis de Guiringaud, zag nog even de kans me te zeggen dat president Giscard d'Estaing de Belgische houding in de Kolwezi-kwestie waardeerde. Frankrijk kon Simonet echter niet meer luchten.

Het vrij informele debat, met persoonlijke en waardevolle interventies van de leden, ging hoofdzakelijk over de ontwapeningsproblematiek, met inbegrip van de debatten daaromtrent in de Verenigde Naties en de

houding van de Veiligheidsraad. Ook het thema van de politieke samenwerking onder de lidstaten kreeg aandacht.

We lunchten samen in een zaal waar, bij onze intrede, een orkestje *Eine kleine Nachtmusik* speelde. Wel wat vroeg naar mijn gevoel, want we hadden nog heel wat werk te verrichten.

's Namiddags volgde het formelere gedeelte van de geplande dagorde. Daarbij werd ook mij, officieel, het woord verleend om de positie van mijn land ietwat uitvoeriger uiteen te zetten. Van de overige leden vielen me vooral de standpunten op van de Canadese eerste minister Pierre Trudeau, met wie ik door vriendschapsbanden was verbonden, en de veiligheidsadviseur van president Carter, Zbigniew Brzezinski. Deze laatste had het vooral over China.

Ik merkte wel dat secretaris-generaal Joseph Luns, na afwerking van zijn program, de boeiende namiddag wilde gebruiken om een paar onderwerpen die niet uitdrukkelijk waren geagendeerd, aan bod te laten komen. Helemaal onverwachts richtte hij zich tot de Guiringaud en tot mij, met het verzoek de overige leden wat meer uitleg te verschaffen over de toestand in Shaba. Ik liet de Franse minister beginnen en zette vervolgens uiteen wat Shaba economisch betekende, hoe belangrijk die provincie was voor Zaïre en waarom België had beslist om tot humanitaire hulpverlening over te gaan na de invasie van de Katangese gendarmes. Ik voegde er vanzelfsprekend een paar punten uit de brandende actualiteit aan toe en schetste het probleem van de Lunda's. Mij viel wel op dat nagenoeg iedereen wenste tussenbeide te komen in het debat, te beginnen met de Britse premier James Callaghan en de Deense premier Anker Jörgensen. De Deen vond er blijkbaar genoegen in iedereen de les te spellen.

Pierre Trudeau bleef nog een hele tijd met me praten en scheen zich werkelijk voor de Zaïrese ontwikkeling te interesseren. De aanwezigheid van Cubanen in Afrika verontrustte hem. De Portugese premier Antonio Eanes was al even vriendelijk en bezorgde me ongevraagd nuttige inlichtingen over de toestand in Angola en hoe ik daar wellicht tot een politiek gesprek kon komen. Portugal, dat nochtans een koloniale oorlog had gevoerd, bleef op intelligente wijze in contact met Afrika.

Zo werd het langzamerhand tijd om ons klaar te maken voor de feestavond bij de president van de Verenigde Staten, Jimmy Carter.

Diner bij president Carter

Wat het diner betrof, verheugden we ons in een uitnodiging van het Witte Huis. De prachtige zomeravond leende zich tot een politieksociale gebeurtenis van betekenis, en nog wel in de openlucht. Een uitstekend orkest zorgde voor de nodige sfeer en zodra de maaltijd was begonnen wandelden een tiental violisten en, jawel, een accordeonist, tussen de tafels en vergastten de genodigden op bekende melodieën. Welke maatstaven het protocol hadden beheerst, kon ik natuurlijk niet raden, maar ik had een plaats gekregen tussen de vroegere minister van Defensie Clark Clifford en zijn vrouw. Het hoofd van die man trof me geweldig. Het leek wel een model voor een monument: stoer, expressief, karaktervol. Zo had ik me altijd een grote sachem voorgesteld. Hij bleef evenwel gedurende een hele tijd opvallend zwijgzaam. Ik veronderstelde dat hij wat *absent minded* was. Hij liet zijn vrouw het gesprek voeren en die deed dat blijkbaar met veel genoegen.

Later in de avond begon hij me dan toch vragen te stellen: over België, over Afrika uiteraard, over Amerika, over oorlog en vrede. Het leek wel alsof hij zichzelf eerst moed had willen inspreken alvorens mij toe te vertrouwen wat hem zo zwaar op het hart lag: Vietnam. Hij had behoord tot diegenen die hadden beslist om in dat land de Vietcong te bestrijden. In democratische kringen was hij een van de grote ‘adviseurs’ geweest naar wie in de regering werd geluisterd. Nu bekende hij me zich inzake Vietnam te hebben vergist. Hij keek recht voor zich uit en het was alsof hij aan een onzichtbare biechtvader wilde verduidelijken wat zijn gemoed bezwaarde. In democratische families was men opgevoed met de vermaning moed te tonen tegenover totalitaire regimes en dictators, vertelde de voormalige minister. Dat hield in dat er tijdig moest worden opgetreden om catastrofen te voorkomen en onverlaten niet aan de macht te laten komen, zoals in de jaren dertig. Clifford kuchte en vervolgde zijn verhaal. ‘We leefden met de overtuiging dat een reactie tegen het nationaal-socialisme in 1936, toen Hitler de linker Rijnoever bezette, een oorlog onmogelijk zou hebben gemaakt. We geloofden daar vast in. Met de agressie van de communisten in Vietnam wisten we dat het onze plicht was om de vestiging van een communistisch-leninistisch regime te verhinderen. Ik steunde dan ook een militair optreden in dat land. Tot ik tot de conclusie kwam dat onze inschatting van de situatie verkeerd was geweest.’ En toen keerde hij zich plots tot mij: ‘Kunt u zich voorstellen: een verkeerde inschatting om oorlog te voeren? Als ik denk aan al die slachtoffers...’

In 1969 maakte president Lyndon Johnson bekend dat het zijn minister van Defensie was geweest die hem het jaar voordien had aangezet om zijn politiek inzake Vietnam te veranderen. Het advies van Clark Clifford was beslissend geweest voor het staatshoofd. Hij had zijn baas ronduit verklaard dat de oorlog niet kon worden gewonnen. De enige rationele oplossing leek een militaire overeenkomst met Vietnam.

In de politiek moet inderdaad af en toe worden overwogen of geen verregaande beslissingen zich opdringen. Zelfs waar met bekwaamheid en verantwoordelijkheidszin wordt gewerkt weet men nooit met zekerheid of het doel zal worden bereikt. En dan weiger ik te spreken over de gevallen waar die beide grote eigenschappen ontbreken. Denkt men ook daaraan bij de verkiezingen? Onder kiezers en kandidaten?

Die nacht sliep ik amper. In mijn hoofd speelden voortdurend Cliffords woorden: ‘door een verkeerde inschatting?’ Zoiets kon nooit meer worden hersteld. Ik had ontdekt hoe in de Verenigde Staten een vooraanstaand, succesvol man worstelde met dit vreselijke probleem. Waarschijnlijk zou het hem blijven achtervolgen tot aan zijn dood. Mijn gedachten verwijlden bij de vermoorde Nao Dinh Diem, de Zuid-Vietnamees die in het Amerikaanse engagement had geloofd en die ten slotte alles had verloren: de burgeroorlog, het regime, het leven.

Een beproefde wijsheid zegt dat het eten van kersen met grote heren gevaarlijk is. Het valt weliswaar moeilijk te loochenen dat de situatie in Vietnam, en in de Verenigde Staten zelf, zo uitzichtloos was geworden dat een ommekeer in het beleid niet meer kon worden tegengehouden. Maar, wee de achterblijvers, voor wie de weerslag van het vermoeden in de steek te zijn gelaten vreselijk om dragen is. Wie aan buitenlandse politiek doet, mag een dergelijke overweging nooit vergeten. Maar in de politiek wordt de pijn van de verkeerde inschattingen doorgaans alleen door de historici opgeroepen.

Op dit unieke avondfeest kwam na het eten de cultuur aan de beurt, waarmee een traditie van de westerse beschaving werd geëerbiedigd. Van op het grasperk konden we ongehinderd de danskunst beworden op het tot toneel omgebouwde schelpvormige paviljoen. De beroemde George Balanchine, geboren in 1904 in Sint-Petersburg, had de choreografie ervan verzorgd. Een solist, wiens naam ik me niet meer herinner, gaf werkelijk verbluffende staaltjes van zijn talent. Ik besefte beter dan ooit welke risico's aan het beroep van danser zijn verbonden. En toen gebeurde het. Tijdens een pirouette struikelde hij en viel. In een wip stond hij weer recht

en danste verder alsof er niets was gebeurd. Nadien vond haast iedereen dat de perfectie van de avond was gebroken door de vlek van die val.

Opnieuw Crisiscomité

Op 1 juni 1978 vloog ik terug naar Europa. In Parijs wachtte ambassadeur Ritweger de Moor mij op en vroeg me of hij me mocht vergezellen naar huis. Hij was verontwaardigd over de verklaringen die minister Simonet aan *Le Monde* had afgelegd. Die had opnieuw vertrouwelijke telegrammen geciteerd, 'iets wat iedere ambassadeur doet sidderen, zelfs de Franse'. De diplomaat rekende op mij om hem te verdedigen.

Op 2 juni kwam het Crisiscomité nogmaals samen, dit keer in aanwezigheid van de kolonels De Poorter en Blum, en generaal Crekillie. Vanden Boeynants zat blijkbaar met heel wat vragen: Hoe lang blijven onze para's in Zaïre? Mogen er ook para's in Lubumbashi verblijven? Wordt van de para's verwacht dat ze in Kolwezi onderdak vinden? Hoe moeten wij reageren als Zaïrese soldaten overgaan tot plunderingen? Wat doen we als deze soldaten in opstand komen? Kan Sabena nu al aan de evacuatie deelnemen? Overweegt de Belgische regering een vergoeding uit te betalen aan degenen die aan de operatie Kolwezi hebben deelgenomen?

Na een lange discussie werd er besloten pas maandag 6 juni de knopen door te hakken, na afloop van de conferentie die in Parijs was bijeengeroepen. Wij zouden daar pleiten om ook voedsel te sturen naar Lubumbashi. Duitsland en de Verenigde Staten werden aangespoord zich daarbij aan te sluiten. Het Comité vroeg me overigens ook om er bij president Giscard op aan te dringen dat de deelnemende landen er zouden worden vertegenwoordigd door een minister, en niet door hoge ambtenaren. Toen ik om negen uur de Franse president aan de telefoon kreeg, oordeelde hij echter dat er geen ministers aan de beraadslagingen konden deelnemen. De Verenigde Staten hadden immers een onderstaatssecretaris gestuurd, in feite een ambtenaar. De president maakte van de gelegenheid gebruik om me persoonlijk te zeggen dat hij Simonet zijn interviews in de *Washington Post* en *Le Monde* verweet. Hij verwierp niet alleen bepaalde van de standpunten van de minister, maar nog meer verweet hij hem zijn indiscretie. De manier waarop deze belangrijke elementen werden uitgebracht, kon grote gevolgen hebben.

Op 20 juni kwam het Shabacomité opnieuw bijeen om de aanslepende verwarring in Zaïre verder te onderzoeken. Er werd besloten om de

aanwezigheid van para's te behouden voor de voedseldistributie. Zodra dit initiatief beëindigd, mochten de militairen terugkeren naar België. Simonet had gepoogd de crisis in de staalnijverheid te binden aan de Zaïrepolitiek, hetgeen hij uitspeelde tegen de Société Générale, die grote belangen had in beide sectoren. Namens de Vlaamse socialisten legde Karel Van Miert twee eisen op tafel: geen hulp meer voor Zaïre zolang Mobutu aan de macht was en geen aankoop van legervliegtuigen F-16. We hadden in de regering juist de voedselhulp goedgekeurd en beslist om veertien toestellen F-16 aan te kopen.

Op de kabinetsraad van 5 juli stelde Van Elslande voor om spreekverbod op te leggen aan sommige subversieve Zaïrese elementen die misbruik maakten van de gastvrijheid van ons land. Toch kwamen de relaties met Zaïre even tot rust.

27
Ontslag om begroting

Ofschoon de media en ook zeer veel politici mijn tweede regering vereenzelvigden met het Egmontpact en communautaire problemen, lag voor mij het zwaartepunt van het regeringswerk in het terugdringen van de inflatie en de beheersing van het budget, onmisbare sleutels om de werkloosheid afdoende te bestrijden.

Zo had ik met instemming van mijn ministers op 21 april 1978 nog een ongewone daad gesteld. Ik was met een mededeling naar het parlement gegaan om te zeggen wat er ons te doen stond. Ik wees op de verwarde internationale economische toestand, waarin België niet de slechtste figuur sloeg. Zo werd bij ons de inflatie nog in toom gehouden en bleef de frank vrij sterk. De discontovoet van de Nationale Bank was teruggebracht op 5,5%, wat het laagste peil was sinds het begin van de crisis en wat een daling van de rentevoeten mogelijk maakte. België was er, ondanks alles, in geslaagd de aangroei van de koopkracht van de actieve bevolking te handhaven. De maatregelen van mijn vorige regering hadden 85.000 werklozen aan een baan geholpen (jongerenstages en brugpensioen). Fiscale maatregelen moedigden de investeringen aan en een actieprogram voor KMO's was goedgekeurd. Een nieuw industrieel beleid had vorm gekregen.

Nu kwam het eropaan de overheidsfinanciën gezond te maken om het economisch klimaat te verbeteren. Namens de regering kondigde ik een vijfjarenplan aan om een dergelijke sanering uit te voeren. De slechte conjunctuur had aangetoond dat ook invloeden van structurele aard zeer nadelig werkten, de fiscale en parafiscale maatregelen wogen te zwaar en er werd te veel een beroep gedaan op de kapitaalmarkt en de monetaire financiering. De crisis had een weerslag op de fiscale ontvangsten en op de ontvangsten van de sociale zekerheid, zowel als op de ontvangsten van de openbare ondernemingen. Hier kwamen nog de financiële gevolgen

bij van een lange periode van werkloosheid. De grootste moeilijkheid lag in het feit dat de economie onmogelijk het geheel van de overheidsinterventies kon financieren zoals die zich hadden ontwikkeld in een periode van grote welvaart. Gezonde overheidsfinanciën waren onmisbaar om de strijd tegen de inflatie te winnen en om een begrotingsbeleid te gebruiken als instrument van een economisch en sociaal beleid. De verbetering van de structurele zwakheid van de overheidsfinanciën was echter een onderneming die over een langere periode moest worden gespreid. Ondertussen mocht de fiscale last niet worden verzwaard, diende het groeiritme van de openbare schuld gevoelig te worden vertraagd en behoorden de uitgaven stelselmatig te verminderen.

Vervolgens sprak ik over de begroting voor 1978. De aangevraagde bijkredieten zouden met de helft moeten worden geweigerd (van 24 naar 12 miljard BEF). Ook de werkingsuitgaven zouden worden uitgedund. De begroting 1978 zou een vermindering van twee procent op alle departementen toepassen. De poging om de begroting 1978 op haar oorspronkelijk niveau te stabiliseren zou mislukken als we bijkomende uitgaven zouden aanvaarden zonder compensatie. De procedure voor de opstelling van de begroting 1979 werd hervormd. De ministers en staatssecretarissen zouden voortaan maandelijks bij de ministerraad zelf verslag uitbrengen over de aanwending van de kredieten toegekend aan hun departement. Het Hakbijlcomité werd geïnstitutionaliseerd. De parastatale instellingen zouden meer worden geïntegreerd in het budgettair beleid van de staat. Het parlement zou een geherwaardeerde controlefunctie krijgen over de bijkredieten. Er zou een poging worden gedaan om tot een meerjarenprogram voor de begroting te komen.

Het slot van mijn mededeling klonk bijzonder assertief en strijdvaardig: ‘Sprekende namens de eensgezinde regering wens ik te preciseren dat ik niet zal aarzelen de onvermijdelijke politieke conclusies te trekken uit een situatie die zou ontstaan wanneer zou blijken dat wij onbekwaam zijn tijdens de twee komende maanden een concreet programma tot herstel van de staatsfinanciën en tot verwezenlijking van de economische en financiële hervormingen ten uitvoer te leggen.’

Bij mijn weten was zulke taal nog nooit in het Belgische parlement gesproken. Ik was vastbesloten woord te houden. Ik wilde dit land niet laten ten onder gaan.

Spoedig zou ik de daad bij het woord moeten voegen. Toen ik begin juni 1978 terugkeerde van mijn gesprekken in Washington en Parijs over de Zaïre-crisis en Kolwezi, stond in Brussel mijn kabinetschef Jan Grauls

op de uitkijk. Zijn verslag bestond uit weinig woorden: ‘Alles loopt verkeerd, in de regering, in de fracties, in de partij. Welkom in de Wetstraat!’

Het ellendige van de politieke toestand in België op dat ogenblik was dat de partijvoorzitters van de meerderheid (Martens van de CVP, Nothomb van de PSC, Van Miert van de BSP, Cools van de PSB, Schiltz van de VU en Antoinette Spaak van het FDF), opgejaagd door de zweepslagen van André Cools een junta vormden. VU-voorzitter Schiltz beroemde er zich overigens op het parlement met de karwats te bewerken. In ieder geval, de partijvoorzitters koppelden alle grote opdrachten van de regering aaneen: de communautaire problemen, de Zaïre-crisis, het begrotingstekort en de anticrisiswet die ik had ingediend om de rijksuitgaven te saneren en de economie te stimuleren. Bij dit heksenwerk wilden ze bovendien het parlement zo veel mogelijk uitschakelen. Hoe in die voorwaarden nog het bewijs leveren dat het land, ook in moeilijke omstandigheden, goed kon worden bestuurd? En van al die voorzitters had alleen André Cools bestuurservaring.

De moeilijkheden stapelden zich op, de reeds wankele verstandhouding in de regering ontaardde meer en meer tot een open confrontatie inzake de sanering van het begrotingsbeleid. De voorbereidende discussie binnen de regeringstop over een zogeheten anticrisiswet - in de pers ook mammoetwet genoemd - was al bijzonder lastig verlopen. We moesten onder meer ingrijpen in de energiesector, besparen in het onderwijs, de hoge pensioenen aftoppen, maatregelen nemen tegen koppelbazen. Bovendien was ik tot de overtuiging gekomen dat de regering bijzondere machten moest vragen aan het parlement om de uitvoering van de begroting van 1978 en 1979 onder controle te kunnen houden.

Na veel overleg - ook met de sociale partners - hadden we moeizaam een ontwerp kunnen uitschrijven. Begrijpelijkerwijze riep dit heel wat weerstanden op, maar ik rekende op de verantwoordelijkheidszin van de ministers. Wanneer ik in de nacht van 14 op 15 juni concreet moest vaststellen dat enkele ministers weigerden wat dan ook te doen om de rijksmiddelenbegroting beter te beheersen en zelfs essentiële besparingsvoorstellen uit de anticrisiswet verwierpen of koppelden aan de goedkeuring van het Egmontpact, verklaarde ik, met het krieken van de dag, dat voor mij de maat vol was. Zo dit het laatste antwoord van de leden van de kabinetsraad was, zou ik in de voormiddag nog, het ontslag van de regering bij de koning aanbieden. Niemand reageerde.

Om kwart voor twaalf werd ik door de vorst ontvangen en kon ik hem een beleefde schets geven van het onbegrip en de onmacht die ik had moeten trotseren. Ik zeg ook 'onmacht' want voor mij was het duidelijk dat de rechtvaardiging voor het stilzwijgen van de beste ministers niet steeds dezelfde oorsprong had. Voor de ene was het de vrees een overeenkomst te moeten sluiten inzake de 'communautaire' hindernissen, zeker nu het probleem van de Grondwet zo categorisch door de Raad van State was gesteld. Voor de andere was het de afkeer van onpopulaire maatregelen die voor een orthodox begrotingsbeleid als onvermijdelijk werden beschouwd. Voor een derde was het onbegrip inzake beslissingen die de economie konden aanzwengelen. Voor de meesten echter was het de schrik tot een conflict te komen met de bazen die in de partijen de lakens uitdeelden, degenen dus van wie hun politieke loopbaan in grote mate afhing. Op mijn laatste vraag kwam geen antwoord, omdat zij het niet waagden een tegenvoorstel te doen, een nieuwe uitweg aan te duiden, of een verstandige, redelijke behandeling te vragen wanneer de geesten zouden zijn afgekoeld. Deze crisis duurde een week. De koning had mijn ontslag in beraad gehouden en mij opgedragen om toch nog te proberen tot een oplossing te komen en gezien de economische en budgettaire toestand, de regionale moeilijkheden en de internationale context, na te gaan hoe een politieke crisis kon worden vermeden.

Op maandag 19 juni stemden alle partijen ermee in de koppeling formeel te verbreken. De anticrisis zou vóór de zomervakantie worden afgehandeld en het Egmontpact vóór het einde van het jaar.

Geen temperatuurschommeling maar een klimaatswijziging

De indrukwekkende staatsschuld die in België werd aangegaan vormt een verschijnsel dat nog niet in al zijn aspecten werd onderzocht. Drie daarvan moeten allereerst worden geanalyseerd wil men tot een objectieve, onbevooroordeelde uitspraak over die ontwikkeling komen. Een eerste feit, dat wel vermeld maar verder nooit diepgaand beschreven werd, is de oliecrisis van 1973. De substantiële prijsverhoging van de ruwe aardolie vormde op zichzelf een aderlating die de economie grondig verstoorde: olie wordt betaald in dollars. De prijsverhoging betekende een versterkte uitgave van dollars, hetgeen tot gevolg had dat de betalingsbalans er dadelijk sporen van vertoonde. Alle activiteiten waarvoor olie of daarvan afgeleide producten worden gebruikt, leden eronder. Ook de overheid.

De regering-Leburton had in 1973 nog twee nieuwe olieproducten een plaats gegeven op de index. Ook dat deed de gevoeligheid van de index inzake olieprijzen toenemen. Dit had dan een weerslag op lonen, pensioenen en sociale voorzieningen. Op die wijze betaalde België drie keer de prijsstijging: bij de aankoop, op het inlands prijzenpeil en in de sociale sector. Het debat in de regering over de olieproducten was ontgoochelend geweest. De betekenis van de nieuwe prijs en de indexstijging schenen helemaal geen indruk te maken. Moet ik eraan herinneren dat slechts twee ministers - Edward Anseele en ikzelf - tegen deze prijsverhogende maatregel stemden? Het land zou spoedig de lichtzinnigheid betreuren waarmee de indexwijziging werd goedgekeurd. Maar, zoals het spreekwoord zegt, dempt men de put als het kalf is verdronken.

Een tweede ernstig feit, dat zelden of nooit duidelijk wordt uiteengezet, was de massale uitbreiding van de werkloosheid. Eind 1973 deden zich in het economische leven verschijnselen voor die wezen op een zulke buitengewone recessie dat zij de naam ‘crisis’ verdiende. De wereld leek in een fase van aanpassing te verkeren, zonder te weten waar ze naartoe ging. Het vertrouwen in de toekomst was verdwenen. Sommigen fristen de theorie van de grote cycli op om te beweren dat we onvermijdelijk in een dalende conjunctuurperiode waren getreden. Ik wijs erop dat ik in mijn redevoeringen herhaaldelijk had gezegd: ‘Sommigen menen dat het om temperatuurschommelingen gaat, maar we maken een klimaatsverandering mee.’ Tot op vandaag word ik daaraan herinnerd. De werkloosheid steeg angstwekkend. Volgens de statistieken van de RVA zag deze ontwikkeling er als volgt uit (werkzoekende uitkeringsgerechtigde volledig werklozen):

	Mannen	***Vrouwen***	***Totaal***
1973	43.658	38.712	82.370
1974	42.650	47.208	89.858
1975	77.961	84.039	162.000
1976	91.816	123.333	215.149
1977	97.257	149.403	246.660
1978	102.227	162.452	264.679

Dat betekende een stijging tussen 1973 en 1978 met 182.309. De gevolgen daarvan voor de begroting waren enorm. Niemand durfde te voorspellen hoe lang de depressie zou duren, zodat ook de budgettaire voor-

uitzichten telkens beneden de werkelijkheid bleven. Niet alleen stegen de overheidsuitgaven in snel tempo, maar de inkomsten daalden gevoelig door de afnemende economische bedrijvigheid. De verplichting om tot meer leningen over te gaan dwong de regering zich tot een kapitaalmarkt te wenden waar de rentevoeten ongewoon hoog opliepen - een internationaal verschijnsel - zodat zestien tot zeventien procent aan intresten moesten worden betaald.

De regering nam vanzelfsprekend maatregelen om de crisis te bestrijden en dat kostte dan weer geld: overheidsinitiatieven waren onvermijdelijk. Gepoogd werd die ook op duurzame investeringen te richten om er blijvende waarden te kunnen in vinden. Voorts waren er onder meer hervormingen bij de Inspectie van Financiën, verbeterde *Budget Control*, stageperiodes voor jongeren, brugpensioen, aanmoediging in de KMO-sector en tijdelijke aanwerving door de overheid. Bij de meeste daarvan diende ik nauwlettend toe te kijken opdat sommige minder scrupuleuze bewindslieden geen uitgaven zouden doen die nog tot supplementaire kosten konden leiden. Soms had ik bij het zien van de uitslag van de begrotingscontrole het gevoel dat de begroting in feite een reusachtige wolk was waarop men onmogelijk een vaste greep kon krijgen. En hoe pakt men een wolk vast?

Zomin voor de hervormingen, de bezuinigingen als voor de positieve maatregelen werd veel begrip gevonden bij de vakbonden. George Debunne van het ABVV zat in een pijnlijke positie. De socialisten hadden tussen 1974 en 1977 de oppositie gekozen, zodat hij onmogelijk enige tevredenheid kon tonen met regeringsmaatregelen. Hoewel ik besprekingen met hem waardeerde, sprak hij af en toe in voor mij niet-geruststellende termen. Hij beweerde nu en dan op bezwerende toon dat ‘deze maatschappij veroordeeld was, dat de toestand binnenkort niet langer houdbaar zou zijn, dat de jeugdwerkloosheid zodanig woog op de jonge generatie - die geen toekomst meer zag - dat de politieke gevolgen niet meer op zich zouden laten wachten.’ Van hem mochten we niet meer spreken van ‘sociale partners’ maar alleen van gesprekspartners, zover was de ideologie al merkbaar.

Jef Houthuys van het ACV sprak niet zo geheimzinnig, maar wel luider en zonder veel begrip voor de crisis en de benepen positie van de regering. Hij meende ook nog nieuwe eisen te moeten stellen en nam me zeer kwalijk dat ik niet inging op zijn prioritaire verzuchtingen: de inschrijving van het huispersoneel in het stelsel van Sociale Zekerheid en de onmiddellijke uitbetaling van een veertiende maand kinderbijslag.

Mijn adviseurs waarschuwden me tegen de eerste maatregel, waarvan de kosten niet met zekerheid konden worden geschat, zodat de weerslag op de begroting verrassend groot kon zijn. Voor de tweede was geen geld voorradig, en een lening aangaan betekende meer staatsschuld met een intrest van zeventien procent. Omdat ik die twee eisen niet dadelijk inwilligde, ontwikkelde Houthuys een wrok tegen mij die zich in allerlei acties manifesteerde, steeds bedoeld om mij in moeilijkheden te brengen. Toen bleek dat men hier en daar niet wilde staken 'tegen Tindemans' werd zijn afkeer nog groter. Wat hij in tijden van hoogconjunctuur niet in zijn urgentieprogram had opgenomen wilde hij nu mordicus oogsten.

Dat woog op de relaties met het ACV, in de kringen die de oorzaak van deze nijdigheid niet kenden. P.W. Segers kwam me vragen wat ik toch gedaan had om de vakbondsleider zo tegen mij in het harnas te jagen. Alle redelijkheid scheen verdwenen te zijn. Ik had er altijd naar gestreefd goede 'menselijke' contacten met alle sociale organisaties te hebben. Het gebeurde dat uit het overleg banden van vriendschap waren gegroeid. Dit was bijvoorbeeld zeker het geval met René Maris van 'Hout en Bouw', die ook belang was gaan stellen in de ideeën inzake 'vermogensaanwasdeling'. In Antwerpen had ik goede relaties met de centrale 'Havenarbeiders en Diamantbewerkers', waar John Janssens de leiding had. Ik kon het ook best stellen met Hervé de Cuyper van de 'Openbare Diensten', met Gerard Heiremans van de sector 'Metaal' en met Lucien Fruru en zijn 'Textielcentrale'. Alleen Houthuys maakte van de begrotingsmoeilijkheden een 'persoonlijke' zaak zonder begrip voor de zorgen - en de verantwoordelijkheid - van een eerste minister. Hij was nochtans geen kwade man. Wellicht verloor hij zijn zelfbeheersing onder de last van een verantwoordelijkheid die in crisistijd te zwaar woog.

Dit deed zich vooral gevoelen onder mijn eerste regering. Het feit dat de socialisten hadden geweigerd aan die regering deel te nemen, leverde bijkomstige complicaties op. Ik had de PSC tot een regering met de liberalen kunnen overreden, dankzij de medewerking van André Oleffe. Deze laatste stond erop te bewijzen dat ook zonder socialistische inbreng een zinvolle sociale politiek kon worden gevoerd. De ontmoedigende economische toestand en de daarmee gepaard gaande begrotingszorgen dwongen ons tot een houding van rijden en omzien. Toch namen we bepaalde sociale maatregelen want de crisis had ook slachtoffers gemaakt. We hadden af te rekenen met vooroordelen en wereldhervormers. In debatten kwam meer dan eens de opvatting naar boven dat begrotingsorthodoxie

een verwerpelijke, conservatieve ingesteldheid verraadde. Wie progressieve opvattingen aanhing mocht er zich niet door laten leiden. Beter nog, de theorie van de cyclische begroting zou ons door het moeras van de laagconjunctuur naar een zalige hoogvlakte brengen. Nu konden we een put maken die dan later propertjes zou worden gevuld. De menselijke natuur - in België - lijkt daar evenwel minder door aangetrokken te zijn. Ik had het pas nog ondervonden hoezeer de eisenpakketten in trek waren. Als er ergens een overschotje werd vastgesteld, leek de begeerlijkheid niet meer te stoppen.

Secretaris-generaal van Financiën Aloïs van de Voorde, met een blik op het verleden, schreef daarover: ‘Eerder dan een cyclisch begrotingsbeleid toe te passen heeft België geregeld in perioden van laagconjunctuur of recessie zijn toevlucht genomen tot een politiek van *deficit spending* en aldus om de conjunctuur te stimuleren of te ondersteunen, aanzienlijke door leningen te financieren begrotingstekorten aanvaard, ook voor een deel op de lopende verrichtingen.’

1974-1978: ernstig maar niet hopeloos

Dit kon niet anders dan zware gevolgen hebben op de staatsschuld. Maar ook daarover worden heel wat fabeltjes verteld. Regelmatig moet ik lezen dat de staatsschuld uit de hand is gelopen in de jaren zeventig en dat men ze in de jaren tachtig opnieuw onder controle heeft gekregen. Dit blijkt helemaal niet uit de cijfers. Integendeel. Op 11 oktober 1978, toen ik mijn ontslag indiende, was de toestand ernstig maar niet hopeloos. De staatsschuld was opgelopen tot 2000 miljard BEF of 69 procent van het BNP. Dit was in verhouding tot het BNP veel beter dan in de jaren vijftig en zestig waar de staatsschuld piekte tot 86 procent en zeker veel beter dan in de jaren tachtig en negentig toen ze opliep tot 134 procent en meer dan tienduizend miljard BEF bedroeg.

Begin 1999 verspreidde het departement van begroting volgende leerzame tabel, die weinig commentaar behoeft.

De evolutie van de openbare schuld 1955-1998 (in miljarden BEF en in % BNP)

	Premier	*Coalitie*	*BNP*	*Rentelast*	*Schuld*	*% BNP*
1955	Van Acker	Soc.lib.	451	11	412	*91*
1956	Van Acker	Soc.lib.	482	12	425	*88*
1957	Van Acker	Soc.lib.	511	13	437	*85*
1958	Van Acker	Soc.lib.	515	13	442	*86*
1959	Eyskens G.	CVP.lib.	531	14	460	*87*
1960	Eyskens G.	CVP.lib.	566	16	487	*86*
1961	Eyskens G.	CVP.lib.	600	19	511	*85*
1962	Lefèvre	CVP.soc.	641	19	531	*83*
1963	Lefèvre	CVP.soc.	689	21	562	*82*
1964	Lefèvre	CVP.soc.	771	23	583	*76*
1965	Lefèvre	CVP.soc.	842	24	618	*73*
1966	VdBoeynants	CVP.lib.	904	26	646	*71*
1967	VdBoeynants	CVP.lib.	969	29	677	*70*
1968	VdBoeynants	CVP.lib.	1037	32	730	*70*
1969	Eyskens G.	CVP.soc.	1149	38	804	*70*
1970	Eyskens G.	CVP.soc.	1280	44	854	*67*
1971	Eyskens G.	CVP.soc.	1401	47	922	*66*
1972	Eyskens G.	CVP.soc.	1569	52	1028	*65*
1973	Leburton	Soc.CVP.lib	1780	60	1126	*63*
1974	Tindemans	CVP.lib.RW	2087	74	1238	*59*
1975	Tindemans	CVP.lib.RW	2309	83	1402	*61*
1976	Tindemans	CVP.lib.RW	2626	99	1607	*61*
1977	Tindemans	CVP.soc.VU.FDF	2832	118	1835	*65*
1978	Tindemans	CVP.soc.VU.FDF	3038	139	2082	*69*
1979	Martens	CVP.soc.FDF	3234	169	2316	*72*

1980	Martens	CVP.soc.lib	3502	217	2706	*77*
1981	Eyskens M.	CVP.soc.	3647	291	3317	*91*
1982	Martens	CVP.lib.	3925	368	3995	*102*
1983	Martens	CVP.lib.	4152	397	4683	*113*
1984	Martens	CVP.lib.	4478	449	5242	*117*
1985	Martens	CVP.lib.	4785	517	5810	*121*
1986	Martens	CVP.lib.	5053	571	6349	*126*
1987	Martens	CVP.lib.	5299	569	6848	*129*
1988	Martens	CVP.soc.VU	5671	580	7330	*129*

	Premier	*Coalitie*	*BNP*	*Rentelast*	*Schuld*	*% BNP*
1989	Martens	CVP.soc.VU	6156	642	7749	*126*
1990	Martens	CVP.soc.VU	6520	699	8222	*126*
1991	Martens	CVP.soc.VU	6868	707	8738	*127*
1992	Dehaene	CVP.soc.	7214	788	9299	*129*
1993	Dehaene	CVP.soc.	7464	811	9999	*134*
1994	Dehaene	CVP.soc.	7845	796	10.343	*132*
1995	Dehaene	CVP.soc.	8175	738	10.555	*129*
1996	Dehaene	CVP.soc.	8431	722	10.527	*125*
1997	Dehaene	CVP.soc.	8817	695	10.573	*120*
1998	Dehaene	CVP.soc.	9257	639	10.610	*115*

(Bron: kabinet van Begroting)

28
Het einde van het Egmontpact

Ondanks de budgettaire noodtoestand zou in 1977 en 1978 alle aandacht van de media en vele politici bijna uitsluitend gaan naar het gemeenschapspact dat de partijvoorzitters bij het formatieberaad hadden gesloten en dat de geschiedenis zou ingaan als het Egmontpact omdat het in het gelijknamige paleis was ondertekend.

Zoals ik al schreef kwam dit in eigenaardige omstandigheden tot stand. Tijdens de regeringsonderhandelingen werd het me duidelijk dat de partijvoorzitters van christen-democraten, socialisten, Volksunie en FDF al allerlei geheime afspraken hadden gemaakt waarvan ik als formateur niet op de hoogte werd gebracht. Tijdens die discussies werd vooral het woord gevoerd door André Cools en Charles-Ferdinand Nothomb. Hugo Schiltz ging geredelijk in op verscheidene van hun voorstellen. Of ze zonder wijziging van de Grondwet konden worden doorgevoerd, leek de laatste van hun bekommernissen.

Als de regering eenmaal gevormd was, werd van ons verwacht de 'politieke' voorstellen uit het regeerakkoord om te zetten in behoorlijk juridische paragrafen. Voor dit werk werden twee staatssecretarissen aangesteld: Fernand de Bondt (CVP) en Jacques Hoyaux (PSB). Zij namen hun werk ernstig en werden al snel geconfronteerd met juridische leemtes en grondwettelijke bezwaren. Hun tegenvoorstellen stuitten dadelijk op het verzet van Cools. Aan de teksten zoals die bij de onderhandelingen waren opgetekend mocht geen woord worden veranderd. Toen dit onhoudbaar bleek en er ook binnen de regering kortsluitingen ontstonden in verband met de interpretaties van het Egmontpact werd besloten een nieuwe onderhandelingsronde op te zetten in het Stuyvenbergkasteel. De partijvoorzitters zouden met de betrokken ministers en staatssecretarissen tussen half september 1977 en 17 januari 1978 wel 23 keer bij-

eenkomen. Het leverde een interpretatief document op van 46 bladzijden.

De strijd voor de behandeling van die voorstellen brandde toen pas goed los. Cools wilde niet dat het advies van de Raad van State werd gevraagd. Dit leek wel op een aanslag: het ging om een hervorming van de Belgische staat en men mocht er niet eens over waken dat de formulering daarvan onberispelijk zou zijn, zowel taalkundig als juridisch. Op de lange duur, na pijnlijke debatten, werd toch een spoedadvies aan de Raad van State gevraagd. Op zichzelf was dit al een aanfluiting van het gezond verstand, maar het was beter dan niets. Toen ontplofte de juridische bom: naarmate de ontwerpen bladzijde na bladzijde naar de Raad van State vertrokken, kwamen de adviezen binnen. Zij wezen erop dat deze hervormingen op tal van plaatsen in strijd waren met de Grondwet.

Een fase vol ergernis

Van begin augustus tot 11 oktober 1978 werd de sfeer in de regering, en tussen de regering en de voorzitters van de coalitiepartijen troebeler. Om weer te geven hoe dit groeide, zie ik geen beter middel dan mijn dagboeknotities uit die periode af te drukken, zonder stijlverbeteringen. Heet van de naald.

3 augustus 1978.

Ik lunch met Wilfried Martens. Het gesprek gaat over het derde advies van de Raad van State, dat enerzijds het voorstel inzake de persoonsgebonden materies ongrondwettelijk verklaart, en anderzijds een identiek oordeel velt over de voorgenomen wijzigingen in de Brusselse randgemeenten. Dit laatste voorstel werd overigens met de grondwetswijziging van 1970 uitdrukkelijk verworpen.

Vandaag heeft André Cools een vrije tribune gepubliceerd in *Le Soir*. Hij valt er de Raad van State in aan. Ik vind het ergerlijk dat een waardevolle instelling op die wijze wordt behandeld omdat uitgebrachte adviezen niet stroken met de wensen van een politicus. Hurez zou overigens bij de socialisten hebben verklaard dat ik droom van een kamerontbinding. Ik had het weliswaar niet zo duidelijk gezegd, maar hij meende dat toch te kunnen afleiden uit een gesprek dat ik toevallig met hem had.

4 augustus 1978.

Om 10u30 heb ik een onderhoud met Hurez. Ik zet de zaken recht en verwijt hem aan stemmingmakerij te doen. Het is de plicht van een vice-premier om de premier te helpen en de regering te steunen.

Te 11u15 bespreken we in de regering nogmaals de begrotingsmoeilijkheden. Weer eens zonder conclusie. Uit de Kamer komt een telefoontje dat André Cools een verklaring van de regering heeft geëist over de adviezen van de Raad van State. De oppositie heeft zich daarbij aangesloten.

Tussen 12 en 14 uur heb ik een gesprek met de voorzitters van de meerderheid. Cools is eens te meer in alle staten. Zijn razernij keert zich vooral tegen mij, maar ook, eigenaardig genoeg, tegen Willy Claes. De laatste roept: 'Jij hebt mij de les niet te spellen, hier niet en elders niet.' Er wordt een bijeenkomst van de partijvoorzitters geëist, die avond in de ambtswoning van de premier, Lambermontstraat.

In de namiddag leg ik in de Kamer een korte verklaring af. De regering zal de adviezen van de Raad van State binnen de kortst mogelijke tijd onderzoeken. Aan het regeerakkoord is niets veranderd. De regering ziet haar taak als die van de uitvoerende macht in een democratische rechtsstaat. Zij zal door haar actie geen avonturiers in bekoring brengen.

's Avonds bijeenkomst van de partijvoorzitters. We wachten een lange tijd, maar Cools komt niet opdagen. Hurez vertoont tekenen van onrust, daarna wordt ook Claes bang. Beiden besluiten naar het hoofdkwartier van Cools te trekken om te zien wat er is gebeurd. Zij komen heel wat later terug, vergezeld van Cools, die onmiddellijk tegen mij begint te schelden. Ik laat hem uitrazen en repliceer kort en hard: 'Nu versta ik waarom de Duitse generaals bibberden voor Hitlers woede-uitbarstingen!' Tijdens de rest van de avond zwijg ik.

Cools herhaalt maar dat alle adviezen van de Raad van State zullen worden verworpen. Schiltz komt tussenbeide en maant aan tot meer voorzichtigheid. De regering zou beter een lijst opstellen van alle adviezen en nagaan op welke voorstellen misschien juridisch een tegenargumentatie kan worden opgebouwd. Voor hem lijkt het echter duidelijk dat de schending van de Grondwet onweerlegbaar is op een aantal punten. Hij gebruikt zelfs het woord 'flagrant'. Dat moet de regering toegeven. Zij kan eraan toevoegen dat het evenwel om essentiële punten van het regeerakkoord gaat en de Kamer aanzetten die toch goed te keuren. Daarop vliegt Cools uit: 'Et Tindemans pose là-dessus la question de confiance!' (En Tindemans stelt daarop de vertrouwenskwestie). Ik luister toe en ben sprakeloos.

Waarschijnlijk merkt Vanden Boeynants dat want hij vraagt plots of hij me even kan spreken. Uiteraard kan hij dat. We gaan buiten. Hij raadt me aan alles te aanvaarden, 'anders dreigt het nog veel erger te worden en wie weet wie het dan zal halen?' Ik besef dat ik een gevaarlijk ogenblik van improvisatie meemaak, een van die toestanden waarbij in de geschiedenis tot onverantwoorde, niet-beredeneerde capitulaties wordt overgegaan. Ik keer terug naar het salon van de voorzitters.

Plots begint Martens te wenen. Hij heeft vernomen dat zijn zoontje betrokken is geweest in een zwaar auto-ongeluk in Spanje en het slecht stelt. Het gesprek gaat alleen nog daarover. Wanneer hij vertrekt zegt Claes me dat hij de scènes met Cools niet meer kan uitstaan.

5 augustus 1978.

In de regering slagen we erin de begroting voor 1979 af te sluiten. Het deficit op de lopende uitgaven zou 80,6 miljard BEF bedragen, ondanks alle inspanningen om een beter resultaat te bereiken. De stijging van de begrotingsuitgaven blijft net onder de stijging van het BNP.

6 augustus 1978.

Te Nieuwpoort aperitieven we met enkele vrienden. Telefoon. Jos Chabert, in Melsbroek, vertelt me dat Kris Martens er slecht aan toe is en dat zijn been waarschijnlijk deze namiddag zal worden geamputeerd. Professor Georges Stalpaert, die deel uitmaakt van ons gezelschap, vraagt onmiddellijk om meer inlichtingen. Die informatie krijgen we enkele ogenblikken later uit Spanje van dokter Quaghebeur, een assistent in Leiden en toevallig in Marbella, in de buurt van de kliniek waar het zoontje van Wilfried Martens is opgenomen. Stalpaert, specialist in hart- en bloedvaten, stelt enkele vragen, geeft dadelijk enkele instructies en zegt plots: 'Ik moet gaan kijken. Die jongen ligt op sterven. Hier moet dadelijk worden opgetreden.' Ik besluit mee te gaan. Een minister moet immers meereizen om een militair vliegtuig te kunnen krijgen. Stalpaert laat instrumenten overbrengen naar Melsbroek, en omstreeks 16u gaan we naar Oostende, waar we opstijgen met de Mystère 20. In Malaga wacht een agent van Sabena op ons en met zijn wagen rijden Chabert, Stalpaert, ikzelf en de Sabena-man naar de kliniek van Marbella. Daar vinden we Wilfried Martens, Paul de Keersmaeker, zijn schoonbroer, zijn secretaris en Maya, hostess van de Seghers-Club.

Stalpaert wordt vriendelijk ontvangen door een dokter, niet de hoofdgeneesheer, en er volgt een lange consultatie. Wij wachten op het terras van de kliniek en staren zwijgend naar de zee. Als Stalpaert terugkomt

luidt het dat een operatie noodzakelijk is om het been te redden. Een reisgroep van VTB heeft ons herkend en nodigt ons uit om de avond met haar door te brengen. Wij verontschuldigen ons en vinden begrip voor onze afzijdigheid. Om 23u verlaat Stalpaert de operatiekamer. Hij acht het nodig hier te blijven om te zien hoe alles verloopt. Hij is kennelijk bang voor infectie. Ik vlieg met Paul de Keersmaeker terug naar huis. In Oostende landen we omstreeks 4u30. Een bediende brengt ons met zijn wagentje naar Nieuwpoort. ‘Weet u het al?’ vraagt hij. ‘De paus is dood.’

7 augustus 1978.

Professor Stalpaert laat Kris Martens overbrengen naar Leuven. Het kind heeft gevochten met de dood, de nieren waren geblokkeerd.

's Avonds probeert een regeringsraad zijn houding te bepalen inzake de adviezen van de Raad van State. De laatste adviezen zijn erg negatief en behandelen de inschrijvingsrechten op kiezerslijsten in Brussel van Franstaligen uit Vlaams-Brabant, en de bevoegdheid van gemeenschapscommissies in de Brusselse randgemeenten. Van een objectieve benadering van het advies is in de regering geen sprake. Een moderne definitie van culturele materies wordt door de Franstaligen een Vlaamse stelling genoemd en moet bovendien worden gecompenseerd door de genoemde inschrijvingsrechten en met bevoegdheid van de Franse Raad in het Vlaamse gebied. Met wat in de Grondwet staat wordt gelachen.

8 augustus 1978.

Professor Stalpaert laat weten dat Kris Martens een grondige behandeling van de nieren ondergaat.

Ik lunch met Fernand de Bondt. Hij wil me op de hoogte brengen van zijn houding. Hij deelt me mee dat hij de verdediging van de teksten niet op zich kan nemen en zijn ontslag zal indienen als hij geen voldoening verkrijgt op de artikelen 75 en 83 (socio-culturele instellingen in de randgemeenten en subsidiëring door de Franse cultuurraad en de Franse culturele commissie). Ik poog hem bij te brengen hoe zulke dingen doorgaans verlopen en hij belooft me een schorsing van de vergadering te vragen alvorens onherroepelijke woorden uit te spreken.

Gaston Geens laat me weten dat de Belgische frank zwaar moet worden geholpen. Te 16u30 ontmoeten Geens, Vanden Boeynants, Claes en ikzelf de Gouverneur van de Nationale Bank. Een discontoverhoging van twee procent wordt overwogen.

Opnieuw regeringsraad. Het gaat moeilijk. De Bondt is korzelig. Ik doe een poging om de Raad van State te volgen, maar zonder succes.

Artikel 83 wordt een knelpunt en De Bondt stelt een schorsing voor. Ik vermoed dat hij het scenario van deze middag wil volgen.

Dehousse interpreteert artikel 59 bis als een mogelijkheid om de Franstalige socio-culturele instellingen in de randgemeenten te subsidiëren. Genoemd artikel handelt echter over de samenwerking tussen de gemeenschappen als een geheel. Over een interpretatie daarvan met het oog op de gemeenten 'met faciliteiten' in de nabijheid van Brussel is nooit gesproken.

Nu willen de CVP-ministers me spreken. De Bondt neigt meer en meer tot ontslag. Mark Eyskens verdedigt ook die stelling en hij vraagt zich af waarom we aan het parlement het vertrouwen vragen om de Grondwet te schenden op punten die net zo slecht zijn voor Vlaanderen. 'Je zal wat zien!' roept hij uit. Rika de Backer bestrijdt dat standpunt. 'Welke Vlaming ligt daarvan wakker?' oordeelt zij. Gaston Geens is vooral bevreesd dat de munt het slachtoffer zal zijn van een politieke crisis. Van Elslande is afwezig. Hij zou ziek zijn.

9 augustus 1978.

Ik woon de vergadering bij van de kamercommissie die de adviezen van de Raad van State onderzoekt. Ik leg de nadruk op de rol en de verantwoordelijkheid van een parlement in kwesties die de Grondwet betreffen. Ik doe nadien hetzelfde op de televisie. De regering is geen Hoog Gerechtshof. Wanneer het parlement volledig is ingelicht, moet het zich uitspreken. Dat is de juiste gang van zaken. Bij ons is het traditioneel het parlement dat de Grondwet interpreteert.

10 augustus 1978.

Het dagblad *Le Soir* brengt een bijna woordelijk verslag van de regeringsraad. Dit bewijst nog eens hoe alle deontologie verloren gaat, hoe ministers langs persorganen polemiseren over regeringsaangelegenheden.

Ik word ontvangen door de koning. Hij is blijkbaar onder de indruk van wat er gebeurt. Hij stelt me de vraag of ik in geweten de teksten kan goedkeuren waarover nu zulke betwisting is ontstaan. Hij wenst ook te weten of er aan het regeerakkoord geen veranderingen kunnen worden aangebracht.

Ik ontvang Jacques van Ypersele de Strihou, die mijn kabinetschef voor economische aangelegenheden wordt.

11 augustus 1978.

Grauls belt. De kamercommissie is uit elkaar gegaan. Cools liet er zich zeer pessimistisch uit over de staatshervorming. In de

Commissie was er overigens nog een nieuwe strijd ontstaan, over de economische bevoegdheden die naar de gewesten zouden gaan. Bovendien verzetten de Franstaligen er zich tegen dat gewestraad en gemeenschapsraad samen zouden vergaderen.

Ik ontvang een kaartje van Wilfried Martens om me te bedanken voor mijn 'spontane hulp' na het ongeluk van zijn zoontje.

12 augustus 1978.

In *De Standaard* van vanochtend is Leo Neels van mening dat de premier aan de Raad van State had moeten vragen om de teksten inzake bepalingen uit het regeerakkoord te redigeren. Hij weet natuurlijk niet dat de socialisten zich tegen ieder contact met de Raad van State verzetten en dat ik het trucje van een beroep op de voorzitters van Kamer en Senaat heb moeten uithalen om een snel advies te kunnen krijgen. Hij weet natuurlijk ook niet dat mijn eigen adviseurs, voor zover mijn kennis van het probleem niet ver genoeg zou reiken, op de ongrondwettigheid van verscheidene punten hebben gewezen. Heb ik niet zelf bijna vier jaar aan de nieuwe Grondwet van 1970 gewerkt?

Ik vertrek naar Rome voor de begrafenis van Paulus VI. Ook de kardinaal en minister Alfred Califice vliegen mee. De plechtigheid heeft plaats op het Sint-Pietersplein. Ik zit op de eerste rij van de genodigden aan de rechtse zijde van het altaar. Ik zit tegenover de bisschoppen, waartussen ik ook de anglicaan Ramsay bemerk, en een delegatie van de Grieks-orthodoxe Kerk. Naast mij zitten Soares en Lynch, en een beetje verder Gaston Thorn en Oerlimann van Zwitserland. Ik zie ook nog Waldheim, Andreotti en Genscher. De dienst is indrukwekkend. De lijkkist waarop de bijbel ligt, is van eenvoudig hout, en zonder kruis erop. Zij staat voor het altaar. Het *magnificat* klinkt ontroerend en roept in mij jeugdherinneringen op. Orthodoxen zingen het *kyrie*. Daarna wordt Paulus VI de basiliek binnengedragen, naar zijn laatste rustplaats, zoals dat heet. Plots begint de menigte op het Sint-Pietersplein te applaudisseren. Het klinkt als een afscheid, het verstomt even als de kist boven is, vlak voor de ingang. Dan herneemt het sterker als wilden deze gelovigen zeggen: 'Dag Paulus, dag paus, tot later.' Applaus voor een dode paus, denk ik. En toch een levend geloof. Ik word er koud van.

We eten bij ambassadeur Felix Standaert, met kardinaal Suenens, kardinaal de Fürstenberg, Mgr. De Smedt en Mgr. Quintens. Ik heb een boeiend gesprek met Mgr. Suenens over de opvolging van de paus. Ik vraag hem meer uitleg over zijn verklaring in een interview dat de paus

ook bisschop van Rome dient te zijn. Het lijkt of zijn voorkeur uitgaat naar een Italiaanse kardinaal.

13 augustus 1978.

Op de receptie op het Vaticaan zie ik ook Rosalyn Carter en Imelda Marcos. Mgr. Malula uit Zaïre verklaart me te willen spreken, later op de ambassade. Net voor ons, op een estrade, staan de kardinalen. Het is een collectie karakteristieke koppen, en men zou er - oneerbiedig - grapjes over kunnen maken. Maar ik realiseer me welke macht hiervan uitgaat, over alle continenten en in alle lagen van de bevolking. Er zijn ook delegaties uit communistische landen. Hier ervaren kopstukken wat de macht betekent die zij niet klein kunnen krijgen. Een macht van de geest, de grootste spirituele kracht ter wereld.

Op de ambassade heb ik een lang gesprek met Mgr. Malula, die op mij een goede indruk maakt. Hij is van oordeel dat in Zaïre alle kwaad is terug te voeren op een zeer klein groepje. 'En ten slotte, op een enkele man', zegt hij. 'Zolang Mobutu er is, kan het niet beter gaan. Het bewijs van zijn onbekwaamheid is nu wel geleverd. Toen het in de jaren zestig goed ging, begon hij aan zijn "vergoddelijking" te werken. Hij vond het idiote Mobutisme uit.' Malula beschrijft me ook de honger en de ellende in zijn land en de bedelaars die bij hem komen aankloppen. 'Kom me niet zeggen dat er niemand anders is', zegt hij. 'We hebben genoeg intellectuelen van waarde.' Het woord 'intellectuelen' gebruikt hij overigens herhaaldelijk. 'Wij hebben de mannen die het aankunnen. En denk niet dat kerels als Bizengimana of Bomboko ook maar enige invloed hebben. Mobutu wordt gehaat door de bevolking. En ook de Fransen hebben het verkorven in Zaïre. Hun houding is onvergeeflijk. Wij moeten een vorm van federalisme zoeken.'

Het blijft een raadsel wie Paulus VI zal opvolgen. In het vliegtuig onderstreept Mgr. De Smedt de kwaliteiten van kardinaal Basil Hume, de katholieke aartsbisschop van Westminster. Hij is een benedictijn, heeft wat Frans bloed door de aderen lopen en komt uit een Anglicaanse familie. 'Een bijzonder waardevol man', oordeelt de bisschop van Brugge.

16 augustus 1978.

Overwegingen. Na de verkiezingen van 1977 heeft de CVP zich verkeerd opgesteld, zonder tactische of strategische plannen, maar wel met de vrees in een tweeledige regering met de socialisten terecht te komen. Daaruit ontstond de neiging ook de VU bij de regeringsvorming te betrekken. Zonder het te weten trapte de CVP in de valkuil die André Cools, samen met het FDF, had gegraven. De Vlaamse

partijvoorzitters riepen meer en meer dat federalisme alle problemen zou oplossen, ook al hadden zij geen precieze voorstelling van de structuur of de invloed daarvan. Het Egmont-Stuyvenbergproject kon zowel vanuit Belgisch als vanuit Vlaams standpunt worden verworpen. Voor een moeilijk, kwetsbaar land als België vormt een Grondwet een basis, een waarborg omdat het niet alleen de politieke structuur van de staat regelt, maar ook, sinds 1970 in grote mate, het samenleven van twee grote taal- en cultuurgemeenschappen, en een merkwaardige hoofdstad, in één verband. Wie in dat kader lichtzinnig met de Grondwet omgaat, speelt met vuur. Wie dit land wil vernietigen, weet dat ook.

Ook wie de verzoening van Vlaanderen met België nastreefde kon groot voorbehoud maken tegen bepaalde aspecten van de geest en de inhoud van het regeerakkoord. Wat in 1970 met een uiterst moeilijke krachtinspanning was bereikt, werd nu op meer dan één punt verworpen of als *quantité négligeable* behandeld. Waarom zou in de toekomst een grotere eerbied voor de Grondwet worden opgebracht dan nu? Iedere nieuwe regeringsonderhandeling hield bijgevolg het gevaar in dat nieuwe afbraakpogingen als onvermijdelijk zouden worden voorgesteld. Vooral als er nieuwe partijen aan de onderhandelingen deelnamen. Niemand minder dan Gaston Eyskens - zeker geen extremist - zou zich in het aanklagen van die gevaren onderscheiden. Ik vond het schandelijk dat alles wat de VU tussen 1968 en 1971 ten onrechte had aangeklaagd, nu door haar onderhandelaars uitdrukkelijk werd opgenomen in het akkoord. Er viel te vrezen dat de aantasting van Vlaams-Brabant vroeg of laat tot uitbarstingen in Vlaanderen zou leiden. Het tegenovergestelde van een Belgisch harmonieus model, met een Grondwet zonder enige politieke of morele waarde?

18 augustus 1978.

Marcel Storme op bezoek. Hij legt me uit hoe groot de frustratie wel is in de CVP-fractie van de Senaat. Velen vergenoegen er zich nu mee ‘sociaal werker’ te zijn, anderen verzuren. De professor is geschokt door de woorden van sommigen over de recente adviezen van de Raad van State. ‘Dit doet me denken aan het puurste nazisme’, zegt hij. ‘Ze huldigen de stelling “Gut ist was dem Volke nützt”.’ Ik antwoord dat die houding mij evenzeer irriteert. Hij is opgelucht, hij had zich daar blijkbaar niet aan verwacht. Bovendien is het niet bewezen dat ‘het volk’ met een minachting van de Grondwet is gediend.

22 augustus 1978.

Mgr. Guido Maertens, professor Stalpaert en Dries van den Abeele, alle drie authentieke West-Vlamingen, organiseren een wandeltocht door onbekend Brugge. We bezoeken kerken, twee schuttersgilden, een groot seminarie (een mij onbekend paleis dat te Rome niet zou misstaan). We ontdekken ook het Engels klooster, waar herinneringen aan Thomas More worden tentoongesteld. Professor Brugmans woont hier nu en we worden er attent op gemaakt dat Guido Gezelle hier is gestorven. De zusters zijn bijzonder vriendelijk.

We eten nadien feestelijk in *De Casserolle* en de welsprekendheid komt weldra boven onder de stuwende kracht van Georges Stalpaert. Maar ook de politiek eist haar rechten op. Robert Vandekerckhove vertrouwt me toe dat geen twee CVP-senatoren nog achter het Egmontpact staan. ‘De vraag is hoe we ons zullen opstellen en waar’, zegt hij. Dit zijn inderdaad strategische overwegingen. Ik veronderstel dat de onderliggende betekenis van zijn woorden is: ‘waar we de crisis zullen uitlokken, wanneer en door wie’. Het wordt dus toch ernstig.

24 augustus 1978.

De kranten blijven kankeren over de bekende thema's: Egmont, begroting, rijksschuld, verval van het parlement, macht der partijvoorzitters. Het ziet er weinig rooskleurig uit en de eerste dagen van september beloven weinig goeds.

26 augustus 1978.

Speciale editie van het televisiejournaal. De kardinalen, verenigd in het conclaaf, hebben zopas een nieuwe paus gekozen. Het is de patriarch van Venetië, Luciani, 66 jaar oud. Walter Zinzen, die het bericht voorleest, voegt eraan toe dat zijn vader socialist was. Hij zal de naam Johannes-Paulus I dragen.

2 september 1978.

Ik spreek te Pescara op het Fiesta de l'Amicizia van de Democrazia Cristiana. Veel volk. Zaccagnini maakt op mij een zeer goede indruk. Hij is helemaal niet bombastisch, zelfs terughoudend. Hij schuwt het vedettisme en blijft zeer rustig. Ook Piccoli, de nieuwe voorzitter, hoewel een slecht spreker, komt goed over. Ook komt hij met Rumor tot bij mij. Zij ondervragen me over de Europese verkiezingen. Hun oordeel is vrij eenvoudig: ik mag de Belgische politiek niet verlaten.

3 september 1978.

We rijden van Pescara naar Rome, waar ik het woord moet voeren op een plechtigheid ter nagedachtenis van de vermoorde Aldo Moro.

Nadien, op de ambassade, wil Simonet me even apart spreken. Hij beschrijft me de interne strijd die in de BSP-PSB woedt. André Cools wordt betwist en hij lijdt aan een achtervolgingscomplex. Simonet vertelt me dat de partij op een bepaald ogenblik uit de regering wilde treden. Uiteindelijk werd beslist om dat niet te doen en de CVP op de korrel te nemen. 'De partij dacht dat Tindemans "doof" was wat de gewestvorming betrof', zegt hij. Ik weet echter niet goed waar Simonet naartoe wil. 'Als deze regering valt, verlaat ik de politiek', deelt hij me mee. Is dit komedie?

Gisteren vertelde Califice me dat het ook in de PSC woelig was geweest. Zij verlangen allen wat anders. Maar wat?

Vanuit de ambassade rijd ik met de ministers Simonet en Califice naar Sint-Pieters om er de aanstelling van de nieuwe paus mee te maken. Nu zit ik op de tweede rij, achter Grace Kelly en prins Rainier, de groothertog en groothertogin van Luxemburg, het koningspaar van Spanje, koning Boudewijn en koningin Fabiola. Ik zit tussen Henri Simonet en Aloïs Goppel, de eerste minister van Beieren. Pierre Trudeau, Giulio Andreotti en Joseph Luns komen me hartelijk groeten. Zelf doe ik een stap in de richting van Raymond Barre en Alain Peyrefitte. Ook vice-president van de Verenigde Staten Mondale reikt me de hand.

Het Sint-Pietersplein is overvol. Van dichtbij kan ik de kardinalen volgen die de ring van de paus kussen en door hem worden omhelsd. Hij lacht voortdurend. De teksten van de mis lijken me goed gekozen en er wordt in verschillende talen gebeden. Het is, alles bij elkaar, een grootse plechtigheid. Alleen het op- en afzetten van de mijters hindert me een beetje. Op niet-gelovigen moet dit een eigenaardige indruk maken. Op het ogenblik van de *credo* heeft Simonet de behoefte om me te zeggen dat hij geen atheïst is, maar wel een agnosticus. Echter, aan het einde van de plechtigheid, zegt hij duidelijk hoorbaar: 'Finita la commedia.'

Helmut Schmidt brengt me ook nog een groet. Hij zegt: 'Ik spreek ook, zoals u, op de Katholikentag in Freiburg.' Dit lijkt me opmerkelijk want hij is protestant. 'Ik ga vragen om gedurende een tiental minuten het woord te mogen voeren.'

6 september 1978.

Nothomb wil weten hoe ik de problemen zie. Ik leg hem uit dat we nu al met een gewone wet tot stand kunnen brengen wat we direct nuttig achten. Vervolgens zouden we een serieuze grondwetsherziening kunnen voorbereiden, waarmee na de verkiezingen, in een grondwetgevend parlement, kan worden geprobeerd een aantal proble-

men op te lossen. Dit zou ons de tijd en de mogelijkheid geven alle specialisten te raadplegen en een eerlijk debat - zonder karwats - aan te gaan.

Er wordt me verteld dat de Britse en Amerikaanse ambassades weten dat de sovjetambassade op de hoogte werd gebracht van onze plannen inzake Zaïre, met name de operatie van onze para's. De naam van een leidend politicus wordt daarbij vermeld, maar de oorsprong van het bericht moet geheim blijven om de inlichtingsbron niet in gevaar te brengen. Ook wordt me meegedeeld dat er een spionagegeval is ontdekt in de luchtmacht.

7 september 1978.

Ik lunch met de partijvoorzitters van de meerderheid. Zij willen me een nieuwe versie van artikel 26 (gemeenschapsraden en gewestraden die samen te Brussel mogen vergaderen) in de schoenen schuiven. Ik wimpel dat af. Zij hebben al 25 andere amendementen ingediend waarvoor aan de regering niets werd gevraagd, waarom moet ik dit nu plots goedkeuren? Bovendien moet ik de regering eerst raadplegen als het over een regeringsstandpunt of -amendement gaat.

Nadien neemt Karel van Miert me apart om me te zeggen dat hij van Cools nooit zou hebben aanvaard wat ik op 4 augustus te verduren kreeg.

8 september 1978.

Kabinetsraad om 9u30. Hoofdbrok is te onderzoeken hoeveel koninklijke besluiten er moeten worden genomen ter uitvoering van de anticrisiswet en wat er ter tafel zal worden gelegd bij de besprekingen met de sociale partners die volgende woensdag beginnen.

In de loop van de voormiddag wordt me een briefje overhandigd van Wilfried Martens, waarbij hij me twee kopieën overmaakt van amendementen op artikel 26 van het wetsontwerp op de institutionele hervormingen. Dit is het resultaat van de palavers tussen de partijvoorzitters. Zij willen artikel 26 en artikel 81 uit de Titels I en II lichten en ze onderbrengen in een Titel III. Zij denken in die voorwaarden I en II te kunnen goedkeuren.

Om 12u vraagt Hurez - Cools dus - om artikel 26 in de regering te behandelen. Aan het einde van de kabinetsraad, om 13u20, maak ik de vraag bekend. De Bondt verzet zich omdat hij de nieuwe tekst niet heeft kunnen inkijken. Ik stel voor om omstreeks 15u de vergadering voort te zetten. Victor Anciaux springt me bij: ‘Het is de schuld van een enkele partijvoorzitter dat er een probleem is gerezen’, zegt hij. Hij bedoelt Nothomb. ‘Men moet niet overdrijven.’

We gaan eten. Ik ben samen met Martens uitgenodigd bij Chabert. De Bondt arriveert pas omstreeks 14u. Moeilijke discussie. Martens stelt voor om zijn ontslag als voorzitter van de CVP in te dienen. We protesteren. Het gaat niet om Martens en er is geen conflict Martens-De Bondt of Martens-Tindemans. Ten slotte wordt Chabert belast met de verdediging van volgende stelling: 'Akkoord met het overbrengen van artikel 26 naar Titel III, maar de inhoud van dat artikel wordt besproken op het ogenblik dat Titel III ter discussie komt.' Ik vraag De Bondt of hij artikel 26 zal goedkeuren als het in de regering ter sprake komt. Hij antwoordt ontkennend. Op mijn vraag wat er dan moet gebeuren repliceert hij: 'Ik laat me dan uitsluiten en trek daaruit de conclusie.' Ik zeg hem dat dat een slechte tactiek is, want ondertussen hebben de overige CVP-ministers het dan al goedgekeurd. 'Zullen we de premier alleen in het veld sturen en zeggen dat geen overeenstemming werd bereikt?' Maar ook dat voorstel wordt niet aanvaard. We zullen in ieder geval proberen tijd te winnen, maar ik voorspel dat dit niet zal lukken.

De Bondt is zeer resoluut en reageert opgewonden. 'Ik verdedig de regeringstekst', zegt hij. 'Ik laat amendementen verwerpen, ook zeer sympathieke van vrienden, omdat ik de voorstellen van de regering moet verdedigen en nu word ik voor schut gezet. Ik marcheer niet!' Hij schijnt inderdaad vastbesloten niet te zullen capituleren. Eigenlijk wens ik dat hij zal standhouden. De arrogantie van die voorzitters is te groot geworden.

We gaan terug naar de Wetstraat, waar de journalisten al bloed ruiken. Hurez wordt woedend. Voor hem is het nu gedaan, alleen zijn vrienden beletten hem nog het schip te verlaten. Nieuwe schorsing. 'Zij' gaan hun vrienden consulteren. Wanneer ze terugkomen eisen ze dat er vanavond moet worden beslist, 'zo niet is het gedaan!' Chantage dus. Opnieuw schorsing. De Bondt verandert zijn houding niet. Martens wordt erbij gehaald. Tot mijn verrassing verklaart De Bondt omstreeks 13u dat hij nu niet zo strak op zijn standpunt kan blijven, maar dat hij naar zijn principes terugkeert wanneer het over de grondwettigheid zal gaan. Vandaag kan hij Martens bijtreden, die verklaart dat verleden woensdag tussen de voorzitters twee overeenkomsten werden aanvaard. De ene gaat over artikel 26, de andere dat een werkgroep (genaamd Bauthier-Weckx) zou zoeken om gebeurlijk een andere oplossing te vinden voor de gemeenschapscommissies in Brussel. Op die positie kan De Bondt terugvallen. Martens telefoneert naar Van Miert en Schiltz om zijn stelling te laten bevestigen. Chabert is heel de tijd afwezig. Waar zit hij?

We keren terug naar Hurez. Die doet geweldig opgewonden. We horen ook de bij de socialisten gebruikelijke stemverheffingen: 'Neen. We weigeren twee punten te binden. Artikel 26 moet worden goedgekeurd. Daar blijven we bij!' Lucien Outers is handiger en zegt: 'Maar als de voorzitters iets goedkeuren, gaan we toch altijd akkoord?' Ten slotte brouwt VdB een nietszeggende tekst, die nog lichtjes wordt geamendeerd, en door iedereen wordt aanvaard. Ik stel uitdrukkelijk de vraag of er nog bezwaren zijn. De Bondt reageert niet en ik hef de vergadering op.

9 september 1978.

Gisterenavond en vooral deze ochtend heb ik heel wat telefoontjes gekregen van mensen die me de raad geven het vooral niet op te geven. Zij geven zich geen rekenschap van de gevangenis waarin ik zit. De regering wordt beheerst door enkele zetbazen, zonder eigen opinie of houding als minister. Hurez is een soort kinderoppas die op geen enkel ogenblik zijn premier helpt. Nu komt nog de kwestie van de grondwettigheid, dan de anticrisiswet en de onderhandelingen met de sociale partners. Als ik aan Willy Claes vraag hoever het staat met het nieuwe industriële beleid, antwoordt hij dat de eerste benoemingen weldra volgen. Maar hoe zullen we de economie betere stimulansen geven?

11 september 1978.

Als ik terugkom van het wekelijkse bezoek aan de koning, kom ik in een twistend Partijbureau terecht. De Bondt richt zich vooral tegen Wilfried Martens.

12 september 1978.

Het Partijbureau bereidt een partijraad voor. Ik maak een analyse van de situatie: socialisten en VU zijn blijkbaar bang voor verkiezingen; zonder de CVP halen zij nooit een tweederde meerderheid. Waarom heerst er dan bij de CVP zulk defaitisme? Nu dreigen de senatoren ermee de regeringsteksten te wijzigen en de grondwettigheid op een waardige wijze te behandelen. Als dat niet vroeger gebeurt, zullen wij in de Kamer - en ook de ministers - al alles hebben goedgekeurd. Maakt iemand zich dan nog illusies? De tongen komen los. Ward Leemans en Robert Vandekerckhove komen tussenbeide. Ook Karel Blanckaert, maar die heeft geen standpunt.

Te 12u heb ik een gesprek met Sida Barre, president van Somalië. Hij beschuldigt de Sovjet-Unie, en Eritrea, van neokolonialisme. Hij beklaagt zich over de gematigden in Afrika die niets durven zeggen, uit vrees dat een paar goed getrainde mannen uit Moskou hun regime omver komen stoten. 'En dit zal toch gebeuren', insisteert hij, '*one by one*'.

De rest van de dag breng ik door met de sociale partners om de anticrisiswet te bespreken. Zij gaan met niets akkoord. Dit zijn voor mij de meest ontgoochelende gesprekken. Ik wil de crisis met een nieuwe politiek bestrijden, een begroting opstellen die daarmee rekening houdt en het land overtuigen van de ernst van de toestand. Maar daar vind ik geen enkel begrip voor. De partners willen zelfs de koninklijke besluiten voor een dynamische KMO-politiek en een investeringsbeleid niet bespreken.

14 september 1978.

Ik krijg Martens en Nothomb op bezoek. Zij zitten ook met een grondwettige kater en zoeken - totnogtoe - vergeefs naar een uitkomst. Zij zullen contact opnemen met de andere voorzitters om na te gaan of er nog iets kan worden gewijzigd. Een probleem vormen de persoonsgebonden materies waarvan de Raad van State verklaarde dat zij niet tot de cultuurautonomie kunnen behoren. Ik vraag of de volgende idee een oplossing kan brengen: als men alleen artikel 107 quater uitvoert en als de persoonsgebonden materies niet naar de gewesten gaan, blijven ze 'nationaal'. Men zou ze kunnen laten behouden in de cultuurraden en nadien kan er - enkel nog pro forma - een stemming worden uitgebracht in het parlement. Martens ziet er wat in en vraagt tijd om na te denken.

Op de partijraad heb ik het vooral over de economie. Martens legt zich toe op de institutionele sector. Hugo Vandenberghe komt goed tussenbeide om te wijzen op de noodzaak om de instellingen - en dus ook de Raad van State - te eerbiedigen. Jean-Luc Dehaene dringt erop aan dat de bestaande teksten voor Brussel zouden worden gewijzigd.

Ik krijg die dag te Edegem de koning en de koningin op bezoek. De vorst had geen andere gasten gewenst. Mijn dochter Pia verwelkomt de koningin in het Spaans. Het gaat er echt gemoedelijk aan toe. Bij het afscheid verklaart het staatshoofd blij te zijn mij in mijn huiskring te hebben ontmoet.

15 september 1978.

In de kabinetsraad wordt geen instemming verkregen over de uitvoeringsbesluiten betreffende de KMO's. Dit zijn positieve maatregelen voor een opleving van de economie. Ze werden een paar jaar geleden voorgesteld en nog steeds kan ik ze niet doen aanvaarden. En dan maar peroreren over de strijd tegen de werkloosheid. Wat willen de socialisten eigenlijk?

Vandaag heb ik in Hertoginnedal iedereen samengebracht die in de voorbije tien jaar bij mij in een ministerieel kabinet heeft gewerkt. Ik kan er me in verheugen met degelijke, toegewijde mensen mijn taak te heb-

ben volbracht. Zij verdienen woorden van lof. De twee kabinetschefs, Lode Vanhove en Marc Defossez, kwijten zich op voortreffelijke wijze van hun opdracht.

16 september 1978.

Katholikentag in Freiburg im Breisgau. In het vliegtuig werk ik nog even aan mijn toespraak met mijn goede vriend Lieven Rens. Prof. dr. Hans Maier haalt me af. De indruk van de Messehalle is overweldigend. Ongeveer 60.000 mensen zijn opgekomen. Minister-president Filbinger - die betwist wordt om zijn verleden - komt me vragen of zijn kandidatuur voor het Europese Parlement in de EVP goed zou worden onthaald.

Helmut Schmidt, ofschoon protestant, spreekt gedurende zestien minuten. Hij citeert me een aantal keer als 'mein guter Freund Leo Tindemans'. Tijdens mijn rede word ik herhaaldelijk door applaus onderbroken. Ik zeg onder meer: 'De Europese mens wordt in toenemende mate een eendimensioneel wezen dat in zijn materialistische roes geen andere norm meer erkent dan die van zijn autonomie. Verheffing van ziel en geest, zelfoverwinning, geweten kent hij nauwelijks nog. De eigen cultuur is hem vreemd geworden, of zelfs een gehate last. Zijn natuurlijk milieu en de trouw en de offerzin die dat samenhoudt heeft hij vaak lang opgegeven. Hij is de mens van de zijsprong, zonder plichten, mét rechten die hij tegen alles in opeist, de mens voor wie iedere bijdrage voor de staat te veel is, maar die voor al zijn privé-belangen de bijstand van de staat als recht opeist.'

Op de receptie, aangeboden door de regering van Baden-Würtemberg, maak ik kennis met Mgr. Ratzinger, de bekende theoloog.

18 september 1978.

Ik lunch met staatssecretaris Fernand de Bondt en CVP-voorzitter Wilfried Martens. Ik had gehoopt op nieuws over de besprekingen tussen de voorzitters, maar het resultaat blijft schraal.

Vandaag vertrek ik naar Japan. Op Schiphol overhandigt ambassadeur Lodewijck me het ANP-bulletin met de inhoud van wat in Camp David werd overeengekomen tussen Beghin en Sadat. Ook André de Paepe, mijn vroegere medewerker, komt me nog groeten.

Aan boord van de JAL naar Tokio verwijlen mijn gedachten in Brussel, waar weer vreselijk wordt geïntrigeerd. De taal waartoe André Cools vandaag in *Le Soir* zijn toevlucht nam is onaanvaardbaar. We komen, via Anchorage, toe in Narita, de nieuwe luchthaven die in Japan aanleiding geeft tot zoveel betwisting. Een ouderwets legervliegtuig brengt ons naar

Haneda. De Japanse ambassadeur en zijn vrouw, de heer en mevrouw Nishibori, wachten ons op. Vandaar gaan we naar het *guesthouse*, dat een imitatie is van het kasteel van Versailles. We eten 's avonds op de Belgische ambassade met ambassadeur en mevrouw Dehennin. Uitstekende atmosfeer.

20 september 1978.

Bij eerste minister Fukuda worden internationale problemen besproken: het Midden-Oosten, Camp David, China. Als het over de bilaterale problemen gaat, probeer ik nieuwe landingsrechten voor Sabena te verkrijgen. Japan stelt veel belang in de oprichting van een Europese Monetaire Unie.

21 september 1978.

Ik word ontvangen bij de keizer. Het Paleis ligt achter hoge muren en werd na de oorlog gebouwd in een Japanse stijl die me wel bevalt. Er is veel hout, glas en staal in verwerkt. Prachtige luchters ook. Eerst volgt een uitwisseling van beleefdheidsformules, daarna drinken we iets en gaan we aan tafel. Het gezelschap bestaat uit de keizer en de keizerin, zijn broer en diens vrouw, en het koninklijk prinsenpaar. Het gesprek met de laatsten is erg boeiend. Daarna ontmoet ik de pers en is er een receptie op de ambassade. 's Avonds, bij het diner, vertaalt de tolk de toast van Fukuda: ‘Laat ons drinken op het Verenigd Koninkrijk.’ Echt waar.

22 september 1978.

Ik spreek voor de Nippon Koggo Club (Instituut voor Internationale Betrekkingen) over ‘Europa en de monetaire problemen’. 's Middags lunch ik met Keidawen, de federatie van de economische organisaties. Daarna reis ik met de trein naar Kyotto, voorbij de Fuji-berg, die in nevelen is gehuld.

Er komt een telex binnen van Willy Claes. Hij stelt voor om maandag een vergadering te houden met enkele ministers en de partijvoorzitters. Hij laat me weten dat de voorzitters een akkoord zouden hebben bereikt over de gemeenschapscommissies. Ik antwoord bevestigend.

De kranten brengen op de frontpagina verslag uit over mijn spreekbeurt over de Monetaire Unie. ‘Het was een ongewoon succes’, zegt onze ambassadeur.

24 september 1978.

We bezoeken de keizerlijke villa, die landinwaarts ligt, tegen de bergen. Het uitzicht is prachtig: alles is groen, met een grote vij-

ver vol waterlelies en lotusbladeren. Tegen de berg staan twee bungalows. In een daarvan trekt de keizer zich vaak terug om gedichten te schrijven.

Per trein gaan we naar Himeji. Op de missiepost worden we in onze moedertaal onthaald, onder meer door een broer van Fons Margot en door een jezuïet, pater Boon, een zoon van wijlen Jan Boon. Mij wordt uitgelegd dat de Japanse ethiek is gebaseerd op de loyaliteit in de groep. Het onderwijs dat hier wordt verstrekt staat hoog aangeschreven bij de Japanners. We bezoeken een reusachtig versterkt kasteel. Het werd nog nooit belegerd. 'Hetgeen erop wijst dat een goede defensiepolitiek de oorlog kan vermijden', aldus de ambassadeur. Het afscheid verloopt zeer hartelijk. De ambassadeur en zijn vrouw hebben werkelijk hun best gedaan om van het bezoek een succes te maken. We vatten de terugtocht aan.

In het vliegtuig stort mijn medewerker Etienne Cerexhe zijn hart bij mij uit. Volgens hem wil de PSC alleen gewestvorming en cultuurautonomie. Niets meer. 'Maar sommigen willen u vernietigen', zegt hij.

In Anchorage komt het bericht dat er geen akkoord werd bereikt bij de besprekingen in de kamercommissie. Op vraag van De Bondt is alles opgeschort tot mijn terugkeer.

25 september 1978.

Op Schiphol stopt ambassadeur Lodewijck me *Le Soir* van zaterdag in de hand. Inderdaad, er werd een stuk staatshervorming goedgekeurd in de commissie. Bij de CVP stemde Jan Verroken tegen. Achiel Diegenant, Rika Steyaert en Hugo Weckx onthielden zich. De Keersmaeker stemde voor. Er doet zich een incident voor met De Bondt: de voorzitters hebben nog amendementen uitgewerkt - met Hurez! - zonder De Bondt te raadplegen. Fernand eist een bijeenroeping van de regering. Grauls raadt me af dit te doen: 'De teksten zijn gestemd in de commissie. Het parlement is soeverein.' *Le Soir* jubelt en citeert Perin, die van oordeel is dat men aan de ongrondwettigheid niet zo zwaar moet tillen.

Onderhoud bij de koning om 17u. Vervolgens onderhandelingen met Martens, Dhoore, Eyskens, Rika de Backer en Van Elslande bij Chabert thuis. Het gaat over de vraag wat we morgen zullen doen en de fundamentele problemen, met name de ongrondwettigheid, de nieuwe taalwet. We concluderen dat we even moeten afwachten en morgen de situatie zullen evalueren.

26 september 1978.

De voorzitters en een regeringsdelegatie komen bijeen op verzoek van de partijchefs. Het lijkt wel of de regering op de bank van de beschuldigden zit. 'Eigenlijk hebben de voorzitters zich in het defen-

sief gewerkt en nu dreigt alles daarop te springen', oordeelt Van Miert. Volgens hem is ook een communautaire storing ontstaan tussen de voorzitters en de regering. Deze laatste zou onvoldoende spelen met de club van de voorzitters. Hij heeft ook zijn twijfels aangaande de grondwettigheid van een aantal voorstellen. Wil men nieuwe verkiezingen? Mevrouw Spaak dringt aan dat de regering in openbare vergaderingen een leidende rol zou spelen. Wilfried Martens ziet in dat we op een kruispunt zijn gekomen: na de tweede lezing van de teksten volgen twee à drie weken windstilte. Maar wat zal de houding zijn inzake de nieuwe taalwet? Wat de Grondwet aangaat, zullen we in ieder geval moeten antwoorden op de bezwaren van de Raad van State. Nothomb spreekt in raadsels. Hij heeft het over 'assurer la sécurité juridique dans un cadre déterminé'. Hij wil ook een gewestelijke administratie voorbereiden. Cools spotlacht met iedereen, vooral met diegenen die nu de Grondwet ontdekken.

Ik wil een aantal kwesties niet onbeantwoord laten. Zitten er niet al te veel 'stromannen' in deze regering? Is dit wel een regering? Zal een regeringslid dat zelfstandig een voorstel doet om een serieus probleem op te lossen - en de regering haar rol te laten spelen - niet onmiddellijk door de voorzitters worden teruggefloten? Tussen 1968 en 1971 was de toestand totaal anders. Er waren toen ook voortdurend moeilijkheden en incidenten tussen de regering en het parlement. Herinner u de samenstelling van de cultuurraden, de drie versies betreffende de federaties en agglomeraties van gemeenten, de strijd over de amendementen-Hulpiau en de wet-Terwagne. Het parlement toonde zich zeer actief. En er werden geen scheldwoorden gebruikt. Zo kon de regering haar houding bepalen in het licht van een zich wijzigende toestand. Zij dicteerde nooit in aangelegenheden met grondwettig karakter. Stilte.

Nu wil Hurez plots weten wat Martens bedoelt met de Grondwet. François Persoons valt de taalwet aan. Hij heeft het over een 'nouveau système dans les 25 communes'. Hij wil de taalgrens wijzigen evenals het taalregime in een aantal gemeenten. Hij concludeert dat alles moet worden goedgekeurd of dat het anders crisis wordt. VdB zwalpt een beetje in deze materies. 'Als op grondwettelijk vlak wijzigingen mogelijk zijn, moeten we die wellicht zoeken', opineert hij. Martens repliceert: 'Drie ontwerpen lagen ter discussie: de gewestvorming, de culturele aangelegenheden en een taalwet. Nu de adviezen van de Raad van State eenvoudig naast ons neerleggen - omdat ze ons niet bevallen - dat kan niet. Laten we ons na de tweede lezing beraden.' Dit is overigens het standpunt van de regering. Nothomb echter verzet zich daartegen. Cools zegt: 'Maak u

geen illusies. Ik verwerp iedere nieuwe onderhandeling. Voor mij is het gedaan.'

29 september 1978.

Ik ben uitgenodigd op een diner ten huize van de secretaris-generaal van de Navo Joseph Luns. De Nederlandse minister-president Dries van Agt is ook aanwezig. Over België worden veel vragen gesteld. Mijn vriend Van Agt oordeelt zulke toestand onaanvaardbaar.

30 september 1978.

Ik open een nieuwe fabriek te Ieper. Het gaat om een Amerikaanse investering en de vice-president is voor de plechtigheid overgekomen. Hij heet Harding en was ooit minister van Landbouw. In mijn toespraakje heb ik het over de rentabiliteit van de ondernemingen.

's Namiddags spreek ik nog te Mechelen op een studiedag voor gemeente- en provincieraadsleden, voorgezeten door Bertie Croux.

3 oktober 1978.

Ik heb een onderhoud met prof. dr. Jan de Meyer, professor in staatsrecht aan de KU Leuven. Hij stelt me vele vragen en ik antwoord naar best vermogen. Totnogtoe zag hij de moeilijkheden van de regering louter juridisch. Nu geeft hij zich er rekenschap van welke verwoestende invloed de 'particratie' uitoefent op de ministers. Zo wordt regeren, 'besturen', onmogelijk, een karikatuur. In de regering zelf wordt praktisch niets meer 'onderhandeld'. Alles komt 'van buiten'.

'Ik wist niet dat het zo erg was', zegt hij. 'Dit is erger dan een junta van kolonels die dicteert.' Hij zegt voor de staatshervorming alleen maar misprijzen te hebben. Dit kan nooit werken. Het is bovendien vernederend. 'U moet het land wakker schudden. Het dient te weten wat er gaande is.'

De CVP-kamerfractie houdt een studiedag over de staatshervorming te Oostmalle. Sommige leden vallen aan en willen weten wat Martens en Tindemans daarvan denken. Ik geef hun mijn opinie in de vorm van een vraag. 'Kunt u zich voorstellen dat ik zou zeggen: "deze tekst is in strijd met de Grondwet, maar u moet hem goedkeuren?"'

Ik word bij de koning geroepen. De vorst dringt aan om naar een oplossing te streven 'binnen het kader van de huidige Grondwet'.

4 oktober 1978.

De pers staat vol met commentaar over Oostmalle. In Europa komen de munten in beweging. Gaston Geens en ik sturen Van Ypersele naar Bonn om uit te vissen wat er gaande is.

's Middags zie ik Houben. ‘Niet weggaan,’ dringt hij aan. ‘Aanvaard geen domme en gevaarlijke dingen en zeg de waarheid aan de mensen. Wees vooral niet te meegaand, draag er niet toe bij om met barbaren en opportunisten van de democratie een poppenkasterij te maken.’

6 oktober 1978.

Jef Claes, van het dagblad *Het Volk*, heeft bij de BRT de opname meegemaakt van een politiek programma dat komende zondag wordt uitgezonden. Cools heeft me daarin ongelooflijk grof aangevallen. Hoe lang zal ik dit nog dulden? In *La Libre Belgique* verschijnt vandaag een artikel waarin Robert Houben nog eens uiteenzet wat hij me de laatste dagen heeft voorgehouden. Maar helaas, zonder conclusie. In *De Standaard* schrijft Hugo de Ridder een meesterlijk verhaal over de schenders van de Grondwet en de improviserende staatshervormers. Nu ik deze notities kopieer, kom ik tot de vaststelling dat de man die in de jaren '60 mijn medewerker was geweest, zich als journalist heeft ontpopt tot een gezaghebbend analist en commentator. Gaandeweg zou hij opvallen door zijn nauwgezette Wetstraatkronieken. Het feit dat hij enkele jaren het politieke leven van binnenuit kon observeren, gaf hem blijkbaar een voorsprong op vele van zijn collega's. Die leerschool maakte zijn beoordeling van politici allicht genuanceerder en nooit kwetsend.

7 oktober 1978.

De CVP-senatoren vergaderen te Hengelhoef in Limburg en vragen me om het probleem van de Grondwet toe te lichten. Het wordt een boeiende discussie. Ze lijken opgelucht dat ik geen stemming eis. Kennelijk zien ze geen noodzaak om de Grondwet te schenden, anderzijds willen ze van het probleem verlost zijn. Daar komt nog bij dat parlementsleden doorgaans niet van verkiezingen houden. Ze gaan de kamerleden ontmoeten om tot een gemeenschappelijk standpunt te komen. Ze hebben (nog) geen zicht op de toestand. Wilfried Martens - die hier gisteren was - heeft enigszins bijgedragen tot de verwarring. Wat hij in het begin van zijn uiteenzetting verklaarde, stemde niet overeen met zijn conclusies. Hij zou het ook hebben gehad over ‘het woord dat hij gegeven had’. Namens wie, waarover en aan wie?

In *Le Peuple* schrijft Cools dat hij genoeg heeft van de CVP en dat het nu gedaan is.

8 oktober 1978.

Ik maak nogmaals een analyse van de gebeurtenissen. Wil Cools de CVP tot capitulatie dwingen door met een regeringscrisis te dreigen? Ook Antoinette Spaak (FDF) heeft nu verklaard dat het parlement

geen woord mag veranderen aan de teksten die uit de commissie komen,. Spitaels bevestigt dat standpunt. Is dit het einde? Of moet ik hen voor zijn?

9 oktober 1978.

De koning ondervraagt me over de bijeenkomst van de CVP-senatoren in Limburg, vorige zaterdag. Bestaat er hier een politiek van het minste kwaad?

Belangrijk. Vandaag heb ik voor het eerst gedoceerd aan de KU Leuven. Alles is goed verlopen.

's Avonds ben ik uitgenodigd op een diner ter ere van de Japanse ambassadeur en zijn vrouw.

10 oktober 1978.

Kernkabinet. Er wordt besloten om morgenvroeg terug bijeen te komen. Martens ziet morgen de andere voorzitters en zal mededelen op welke zes punten de CVP grondwettige bezwaren heeft en welke oplossingen hij daarbij voorstelt. Hurez doet wat eigenaardig. Hij zegt dat het niet is uitgesloten dat ik morgen word verzocht op vragen, wellicht op interpellaties van voorzitters, te antwoorden. Er wordt niet verder op ingegaan.

's Avonds, op het CVP-partijbestuur, komt het me voor dat het bestuur eerder aan de zijde van de fracties staat dan wel aan die van Martens.

11 oktober 1978.

Kernkabinet. Om 11u30 overhandigt Martens aan de partijvoorzitters een uitgetikte lijst van de grondwettelijke bezwaren van de CVP. Cools en Schiltz reageren woedend.

We besluiten om 12u opnieuw samen te komen, na het gesprek tussen de voorzitters. De uitslag daarvan zal onze discussie kunnen voeden. Plots zegt Hurez dat het gevaar bestaat dat de ‘vijf voorzitters’ mij deze namiddag in openbare vergadering interpelleren. Hij suggereert dat we gezamenlijk een antwoord opstellen. Ik word wat kregelig en antwoord: ‘Ik wil wel proberen samen een antwoord op te stellen op vragen die we nog niet kennen, maar ik bind me niet onvoorwaardelijk aan een tekst. Ik zal mij gedwongen zien te antwoorden, rekening houdende met de functie en de hoedanigheid van de vraagsteller, met de inhoud van de vraag en met de wijze waarop wordt geïnterpelleerd.’ Ik wijs er nog op dat interpellaties van *backbenchers* tot de gewone activiteit van een parlement behoren. Als kopstukken van een regeringspartij echter de eerste minister interpelleren, zonder voorafgaand overleg, kan dit tot een regeringscrisis leiden.

Henri Simonet en Willy Claes begrijpen onmiddellijk het gevaar en zeggen, met nadruk, dat er in de huidige voorwaarden geen vragen mogen worden gesteld. Ik verheug me over hun interventie. Zij zijn beiden socialisten (dus geen CVP'ers). Bovendien is de ene een Franstalige en de andere een Vlaming. Dit is niet zonder betekenis. Er wordt unaniem beslist dat iedere aanwezige zijn partij zal verwittigen. Er wordt dus niet geïnterpelleerd.

's Middags lunchen de CVP-ministers, met Wilfried Martens, bij Chabert. We vinden de tijd te kort om nog - zoals overeengekomen - een kernkabinet te houden. Om 14u moet ik bovendien antwoorden op interpellaties van de liberalen Defraigne en De Croo. Ik telefoneer met Hurez en stel voor om omstreeks 15u samen te komen. Hij vraagt om de regering niet op vrijdag maar vroeger bijeen te roepen, maar geeft daarvoor geen reden op. Een coalitiepartner heeft traditioneel altijd het recht zulke bijeenroeping voor te stellen.

Ik krijg opnieuw telefoon van Hurez. Hij stemt ermee in om rond 15u de samenkomst van het kernkabinet te beleggen en dan te beslissen wanneer een kabinetsraad zal worden gehouden. Te 14u zullen onze fracties een schorsing van de zitting vragen.

Ik kom enkele minuten voor twee aan in het parlement en zie daar, tot mijn verbazing, Van Miert. Dat is eigenaardig, want hij is geen kamerlid. Voorzitter Edmond Leburton begint stipt op tijd en leest enkele stukken voor. Hervé Brouhon, fractieleider van de socialisten, steekt de hand op, kennelijk om het woord te vragen. Cools stormt van zijn plaats naar beneden, duwt zijn fractieleider opzij - die daarbij bijna omvalt - bezet het spreekgestoelte en begint mij op beledigende wijze (‘Monsieur Martens, lui est correct’) te interpelleren: ‘Wat is het standpunt van de regering inzake de teksten over de staatshervorming, en de bezwaren van de CVP? Zal de regering ook de door de Raad van State ongrondwettig verklaarde teksten doen goedkeuren?’ Na hem komen ook Hugo Schiltz en Charles-Ferdinand Nothomb een papier met soortgelijke inhoud aflezen. De optredens van deze laatsten ontlokken een boze reactie bij Martens, die op de tribune komt herhalen wat hij die morgen aan zijn collega's heeft voorgesteld. Ook Havelange (en niet Antoinette Spaak) komt de stem van het FDF bij die van de burgemeester van Flémalle-Haute voegen.

Ik luister aandachtig toe en vertrouw af en toe een woord toe aan het papier. Ik stel vast dat dit optreden van vier kopstukken uit de regeringspartijen een ongehoord agressieve daad vormt, zeker na de beslissing van het kernkabinet. Als ik capituleer, dan betekent dat de overwinning van

de junta. Het hele land zal weten wie dicteert en wie de knechtenrol vervult. Hier toegeven komt neer op een spotternij met de Grondwet, een devaluatie van de uitvoerende macht, een ontaarding van het parlement, dat monddood wordt gemaakt in constitutionele aangelegenheden. Ik blijf echter volkomen kalm en geef me koelbloedig rekenschap van de situatie waarin ik me bevind.

Ik vraag het woord en wijs op het ongewone karakter van het incident: drie voorzitters van meerderheidspartijen plus een *délégué* die hier de premier komen bedreigen. Wat de grond van de zaak betreft is het standpunt van de regering hetzelfde gebleven. Zij heeft altijd gezegd: 'Het regeringsakkoord is het regeerakkoord.' Maar wanneer ik word gedwongen - zoals nu gebleken is - om de vertrouwenskwestie te stellen over teksten waarvan na een groot debat zou blijken dat zij inderdaad op vele punten ongrondwettig zijn, dan zeg ik dat dat niet kan. Wat is er totnogtoe gebeurd? Bij de onderhandelingen die tot de regeringsvorming hebben geleid werd er niet gesproken over ongrondwettigheden. Was het met opzet? Of was de in 1970 gewijzigde Grondwet onvoldoende gekend? De regering werd geweigerd om het advies van de Raad van State te vragen. Waarom? Nu dat advies, dankzij de voorzitter van de Kamer, toch bekend is, weigert men te wachten op het rapport van de kamercommissie die ermee belast is het vanuit het parlement te onderzoeken. Ik richt me tot het parlement: 'U hebt als taak de Grondwet te interpreteren. Zo wil het de traditie in ons land. Laat u dat prerogatief niet ontnemen. Laat het parlement niet ontkrachten tot een puur ornament zoals in de totalitaire regimes. Na wat hier is gebeurd, na wat hier werd geëist, blijft er mij maar één conclusie over: ik ga vanhier naar de koning en biedt het ontslag van de regering aan.'

Daarop verlaat ik het halfrond. Te 16u ontvangt de koning me en we bespreken of het ontslag in beraad wordt gehouden of niet. Ik pleit voor een onmiddellijke beslissing, onder meer om te beletten dat eens te meer een eindeloos steriel debat zou ontstaan. Dit wordt aanvaard. (Later hebben mensen als Etienne Davignon en Lucien Outers me gezegd te hebben betreurd dat de koning het ontslag toen niet weigerde. Maar wat zou dit hebben bijgebracht tot een aanvaardbare oplossing?)

Persconferentie. Ondertussen heb ik vernomen dat de partijvoorzitters gisterenavond waren samengekomen. Zonder Martens evenwel, op het kabinet van Hurez. Het complot werd toen gesmeed. Nu blijkt ook dat er geregeld enkele journalisten vergaderden om na te gaan 'hoe het

imago van de premier kon worden geschaad'. Jan Ceuleers van de BRT onderbreekt me: 'Ik was daar niet bij.'

12 oktober 1978.

Ik leef met de gedachte de politiek te verlaten. Ik zie 's avonds Albert Coppé - met wie ik altijd bevriend ben gebleven - en Louis Meerts, van de *Gazet van Antwerpen*. We zijn allen uitgenodigd bij de ambassadeur van de Bondsrepubliek, Peter Limbourg. De aanwezige landgenoten pleiten er voor verkiezingen. Daarover zal het debat nu overal gaan.

De volgende dagen krijg ik hopen brieven. Ook komen er mensen langs die menen dat de tijd rijp is om een nieuwe politieke beweging op te richten.

Vier concrete voorwaarden

Tot daar wat ik in mijn dagboek noteerde over deze bewogen periode. Zetten we de zaken nog eens op een rijtje. Om vier concrete redenen kon ik niet ingaan op de eis om de vertrouwenskwestie te stellen op de betwiste punten:

Om te beginnen ging het om de Grondwet. Daar was de grondwetgevende vergadering - de Constituante - in de eerste plaats verantwoordelijk voor. Door het verzet van de Franstaligen in 1977 had het toenmalige parlement geen grondwetgevende bevoegdheid. Bovendien werd bij ons sedert altijd aanvaard dat de interpretatie van de Grondwet bij het parlement lag en niet bij de regering.

Er was op dat ogenblik in de Kamer wel niemand die de oorsprong en de inhoud van de sinds 1970 gewijzigde Grondwet zo goed kende als ik. Men wilde mij nu verplichten teksten waar we tijdens de regering-Eyskens-Merlot drie jaar aan hadden gezwoegd als een vodje papier te beschouwen.

Er heerste in het land een volmaakte rust. Geen troebelen dwongen de regering tot het nemen van buitengewone beslissingen.

Van een totaal andere orde was de vaststelling dat 'etwat roerde' in de rangen van de CVP. De fracties belegden bewogen vergaderingen en vooraanstaande senatoren hielden niet op te verklaren dat de regeringsteksten in de Hoge Vergadering nooit de vereiste meerderheid zouden behalen. Geen vijf CVP-senatoren zouden de voorstellen in de huidige vorm goedkeuren, werd me op het hart gedrukt. Zelfs zij die het pact

genegen waren meenden dat het in twee fasen moest worden uitgevoerd, een eerste direct, een tweede in een volgende legislatuur met grondwetgevende bevoegdheid.

Mijn conclusie was dat in die omstandigheden de enig verdedigbare houding erin bestond de teksten in het parlement te bespreken en de volksvertegenwoordiging ten volle haar rol te laten spelen.

De aangekondigde ‘wilde interpellaties’ in de namiddagzitting van 11 oktober waren 's ochtends op het kernkabinet als gevaarlijk bestempeld. Twee ministers - Henri Simonet (PS) en Willy Claes (SP) - waren van oordeel dat zulke ‘verdachte ondervraging’ nu beter werd uitgesteld en dat ieder zijn partij moest overtuigen rustig te blijven. Voor de geschiedenis is het belangrijk te noteren dat de twee ministers niet van dezelfde taalrol waren en niet tot de CVP behoorden.

Toen de PS-voorzitter toch de tribune opstormde gaf ik me rekenschap van de toestand. Cools wilde de regering op de knieën krijgen en publiek aantonen dat hij de bevelen uitdeelde aan de knechten van de particratie en dat de regering moest gehoorzamen en gedwee volgen. Dit zou het einde van de gezonde democratie betekenen.

Terwijl ik op mijn bank zat en enkele notities nam, kwam ik tot het besluit dit manoeuvre aan te klagen en mijn ontslag aan te kondigen. Dit gebeurde dus helemaal niet in een emotionele opwelling, maar het was de uitkomst van een analyse die op het kernkabinet was begonnen en die bij het beluisteren van de interpellaties voor mij onontkoombaar bleek. Ik wilde niet doorgaan voor de onderhorige van André Cools. Had ik toegegeven, dan was ik geen eerste minister meer maar wel een soort dooie diender.

Confederatie

In een dagboeknotitie van januari 1979 lees ik volgende beschouwingen: 'Cools wilde mordicus het FDF in de regering brengen, als wraak omdat we hadden geregeerd met het Rassemblement Wallon. Deze alliantie (FDF en Waalse socialisten) legde als het ware een schrikbewind op, waarvoor Martens door de knieën ging. Een andere regering was niet mogelijk omdat er geen meerderheid was. Maar ook Robert Vandekerckhove dacht, zoals Grauls, dat de socialisten, eenmaal in de regering, hun arrogantie wel zouden opgeven. Vooral nadat de Raad van State had

gewezen op de ongrondwettelijkheid van vele punten uit het regeringsprogram.

Toen Cools volhield, en wist dat Martens hem volgde, werden Vandekerckhove en zijn vrienden bitter. Zij hadden Vlaanderen met België willen verzoenen, zij hadden bovendien een regering gewild met de socialisten. Nu vernederde Cools hen, eiste het onderste uit de kan, probeerde hen medeplichtig te maken aan de schendingen van de Grondwet en lachte hen nog uit wanneer zij bezwaren lieten gelden. Ik heb toen Vandekerckhove een zware uitspraak horen doen, bij hem thuis in Mechelen, omringd door enkele mannen van formaat (onder meer Michiel Vandekerckhove, Jan de Meyer en Robert Houben). Hij, de man die we kenden als de bestrijder van het VNV en de nationalistische studenten, zei: 'Zij willen geen redelijkheid tonen, zij stellen alleen maar eisen. Met hen is geen vergelijk mogelijk. Alleen de confederatie blijft voor ons over.' Nog nooit had ik hem zoiets horen zeggen.

Het was een pijnlijke situatie. Minutenlang was er niemand in het gezelschap die een woord sprak. Het leek wel het einde te zijn van een belangrijk hoofdstuk. We zegden nog 'tot ziens' en vertrokken terneergeslagen.

Reacties

In de dagen die volgden op mijn ontslag kreeg ik een massa brieven en vele mondelinge of telefonische reacties. Slechts één keurde mijn houding af. Alle anderen betuigden hun instemming met wat ik had gezegd en gedaan. Ik weet maar al te goed dat politici bij bepaalde stemmingen in het parlement ook wel eens enkele 'goedkeuringen' ontvangen. Het gaat dan meestal, zo niet altijd, om politiek gekleurde houdingen. Niet echter dit keer. Ik maak er hier melding van omdat ze me sterken in mijn overtuiging dat veel serieuze burgers - de ruggengraat van een staat - werkelijk zijn bekommerd om de organisatie en de reputatie van hun land. Zij volgen beter de gebeurtenissen dan sommige politici vermoeden. De verontwaardiging was groot omdat men had gepoogd het parlement de mond te snoeren in een vitale kwestie voor een democratische gemeenschap.

Hoe heeft de bevolking gereageerd op deze gebeurtenissen? Het is moeilijk daarvan een juist beeld te krijgen, aangezien daarover geen betrouwbare opiniepeilingen bestaan. In feite geven alleen de uitslagen van de Europese verkiezingen in 1979 een ernstige weerspiegeling,

althans voor Vlaanderen plus Brussel. Over Wallonië plus Brussel bestaan wel vage peilingen, doch het waarheidsgehalte daarvan bleef onbekend.

Het lijkt niet eenvoudig de reacties van de burgers te analyseren. Het heeft dus ook niet veel zin daarover veronderstellingen op te bouwen. Bij wijze van steekproef wil ik toch drie opinies geven, waarvan de ene aan de actualiteit was gebonden, terwijl de twee overige pas 22 jaar later tot mij doordrongen. Zij vormen geen bewijs van een stelling, maar verrassen door hun impact die bij de twee laatsten vele jaren had overleefd.

Zo had ik enkele weken na mijn ontslag op een staande receptie een troostende gedachtewisseling met Cyriel van Camp, voorzitter van de rechtbank van Eerste Aanleg te Antwerpen en volgens geruchten op het Justitiepaleis van socialistische gezindheid. De mij toen onbekende magistraat stond erop me geluk te wensen met de houding die ik de laatste maanden had aangenomen, al had ik, volgens hem, al vroeger mijn ontslag moeten indienen. Hij kende natuurlijk mijn verhouding tot het staatshoofd niet. Ik probeerde hem duidelijk te maken dat ik verzoenend had willen optreden, nog gelovend in de Belgische dialoog, sterker nog: in het overleg, met woord en wederwoord, om de rede een kans te geven in een discussie gedomineerd door de passie. Zulk gesprek bleek trouwens onthutsend moeilijk omdat door sommigen werd uitgegaan van enge, staatsgevaarlijke plannen die ooit door kleine cenakels waren uitgedacht.

De Belgische staat, aldus Van Camp, was een artificiële creatie geweest die mettertijd toch iets van betekenis was geworden. Essentieel kwam het eropaan de bestaande entiteit om te vormen, in de hoop er een woonplaats van de maken voor Vlamingen en Walen. Het kwam Brussel niet toe dat te beletten of het spel te vervalsen. Wat met Egmont-Stuyvenberg was geprobeerd, mocht beschamend worden genoemd. Staatkundig stonden we blijkbaar nergens.

Niet alleen heet van de naald, maar ook vele jaren later, spraken mij nog mensen aan over die periode. In 1990 belde een mij onbekende Aalsterse ambtenaar bij mij aan. Nu hij in de buurt van Edegem moest zijn had hij zijn stoute schoenen aangetrokken om zijn hart eens uit te storten. Hij zei me uit een christen-democratische familie te komen en altijd voor de CVP zijn stem te hebben uitgebracht. Hij had daarmee opgehouden toen hij in 1978, na mijn dramatisch ontslag als eerste minister, moest vaststellen dat de CVP mij niet volgde. Ook begreep hij niet waarom geen enkele van de CVP-ministers een blijk van saamhorigheid had gegeven.

Ik voelde dat ik met een eerlijk man te doen had voor wie politiek een gewetenskwestie was. Hij was gekwetst geworden in zijn diepe gehechtheid aan de partij. Tevergeefs probeerde ik te verduidelijken dat het de koning en niet de partij is die een formateur aanstelt, dat ik mijn vriend Gaston Geens sterk had ontraden me te volgen, dat ik na mijn ontslag had geweigerd in de regering-Vanden Boeynants te treden,... Het kon echter niet baten. Hij vertrok even somber als hij was gekomen.

Enkele tijd later, toen ik in Hove een straat overstak, kwam er een man met uitgestoken hand op me af. Hij zei gepensioneerd schoolhoofd te zijn en hij droomde er al lang van me uit te nodigen voor een lang gesprek want sinds mijn ontslag als premier zat hij met onopgeloste vragen. Hij was van mening dat de CVP mij had moeten volgen, dan was de geschiedenis van België anders verlopen. De mensen zouden misschien opnieuw - of voor de eerste keer - hebben geloofd in de betekenis van een Grondwet en in de spelregels van een gezonde democratie. De uitslag van de Europese verkiezingen in 1979 leverde volgens hem het bewijs hoevelen me gelijk gaven. ‘Maar men wilde u vernietigen’, zei hij. ‘Zeg me de waarheid: wie in uw partij heeft ertoe bijgedragen de kiezers te bedriegen?’

Op zulke vragen bestaan geen antwoorden. Tot wat dienen dergelijke beschuldigingen trouwens? Maar het feit dat na twintig jaar deze gebeurtenis nog werd opgerakeld, bewijst hoe diep de kwetsuren waren die toen werden aangebracht.

Het zijn enkele ontmoetingen met onbekenden in een lange reeks. Ze staven mijn stelling dat zelfs in een tijdsgewricht beheerst door de televisie, al wat in partijen, parlement en regering wordt bedisseld en beslist een weerslag heeft op de opinie van de serieuze burger. Dit vreemde, maar niet abstracte wezen komt meer dan gedacht tot een eigen mening. Daarvan geeft men zich in de politiek veel te weinig rekenschap en daar ligt de oorzaak van de hedendaagse onderwaardering van de democratie en de groeiende kloof tussen de mandatarissen en de kiezer.

Ik schreef dit neer vóór in Nederland het Pim Fortuyn-verschijnsel plaatsvond.

Sullen

Over deze bewogen Egmontperiode had ik enkele jaren later nog een opmerkelijk gesprek met vader Eyskens op de begrafenis van Jaak

Henckens. Ik had Jaak gekend als lid van de CVP-kamerfractie, waar hij al spoedig een goede naam had verworven. Hij was intelligent, kon met mensen omgaan, was een leidersfiguur en had een opvallende zin voor humor. Zijn spirituele opmerkingen en zijn lach konden een pijnlijk moment in een discussie doen omslaan in een verandering van toonzetting en een herstel van de verbroken eendracht. Hij leek vele kwaliteiten te hebben om een uitstekend fractieleider te worden. In de politiek echter zijn er nagenoeg altijd kapers op de kust. Velen waren verwonderd dat ook Jaak plots niet alleen concurrenten, maar ook vijanden leek te hebben. Zij slaagden in hun opzet. Henckens werd niet tot voorzitter van de fractie verkozen, maar in 1979 afgevoerd naar het Europees Parlement. De dood kwam hem al halen op 7 september 1981.

Françoise, zijn weduwe, en enkele van zijn vrienden, hadden me gevraagd om een lijkrede te willen uitspreken op zijn begrafenis in Tienen. Zoals dat nog gebeurt liep de begrafenisplechtigheid wat vertraging op. Gaston Eyskens, die er ook op had gestaan de religieuze plechtigheid bij te wonen, nam me bij de arm en samen gingen we buiten de kerk wachten op de komst van de lijkwagen.

De gewezen eerste minister begon er plots te spreken over de politieke actualiteit. Kordaat gaf hij me zijn oordeel te kennen over de tweede regering die ik had voorgezeten, het zogenaamde Egmont-Stuyvenbergkabinet, samengesteld uit christen-democraten, socialisten, FDF'ers en Volksunieleden. Diegenen die zulke ploeg hadden voorbereid waren, volgens hem, te kwader trouw geweest. Zij hadden willen vernietigen wat ‘wij’ tussen 1968 en 1971 met zo veel moeite hadden tot stand gebracht. ‘Indien u alle elementen zou kennen van de vreemde coalitie die een gewestvorming met zijn drieën wilde opleggen, zou u hoogst verbaasd zijn’, vertrouwde hij me toe, evenwel zonder namen te noemen. Deze nieuwlichters hadden de intentie gehad met een echte afbraakpolitiek de verwezenlijkingen te vernietigen waar men in Vlaanderen jarenlang voor had gestreden, en dan nog wel mét de hulp van Vlamingen.

Hij veroordeelde mijn deelname aan die regering: ‘Jij had nooit mogen aanvaarden die regering voor te zitten. Dat was jou niet waardig.’ Hij zweeg even, maar zei toen letterlijk: ‘Je hebt dat evenwel goedgemaakt door op ondubbelzinnige wijze je ontslag in te dienen.’ Die woorden van Eyskens zijn me in het leven een troost geworden.

Later zou de gewezen premier zijn verkettering van de akkoorden die werden gesloten op de kastelen van Egmont en Stuyvenberg nog veel

scherper formuleren en de vaders van die voorstelling verfoeien. In zijn boek *Gaston Eyskens. Het laatste gesprek* legt auteur Jozef Smits de volgende woorden in de mond van de vroegere premier: ‘Ik spreek dan niet over het Egmontpact. Dat heeft een koude douche gegeven aan vele mensen. Die hebben gezegd: “Wat gebeurt er nu? Hoe is dat in godsnaam mogelijk?” Dat was toch nogal erg, als men bedenkt wat dat allemaal ging worden. En dat was in kannen en kruiken, dat Egmontpact, de benoemingen waren gedaan. Men had onder meer voorzien en aanvaard dat geen grondwetsherziening meer mogelijk was tenzij met de tweederde meerderheid in het quorum van de tweederde, maar aangevuld met een meerderheid in elke taalgroep. Dus, indien er nog twee Walen waren geweest, hadden die kunnen beletten dat de grondwet nog werd herzien. Tot welke aberratie men kon geraken! Dat Egmontpact was iets ongehoords. Ik heb toen toch gezegd: “Hoe is het in godsnaam mogelijk dat de Vlamingen zulke sullen zijn?” Want het zijn soms echte sullen, de Vlamingen.’

De interviewer vraagt vervolgens: ‘Heeft men u daarover niet geraadpleegd?’ Eyskens antwoordt ontkennend. ‘Dat waren tamelijk geheime onderhandelingen, die plotseling voor de dag gekomen zijn, waaraan sommige mensen zich erg hebben verbrand. Hoe was het in godsnaam mogelijk om zoiets te doen? Leo Tindemans heeft dat ingezien en heeft daarvoor de regering doen vallen, want na veertien dagen heeft hij gezegd: “Het gaat niet.” Hij is eerlijk geweest. Maar sommige mensen blijven daarop voorthameren. Plus dat in 32 gemeenten rond Brussel - geen zes randgemeenten maar 32 gemeenten - twee soorten faciliteiten werden ingevoerd: erfelijke faciliteiten en tijdelijke faciliteiten tot het jaar 2000. De erfelijke faciliteiten zouden worden toegekend aan diegenen die genoten van faciliteiten vóór het Egmontpact en zij konden die overdragen aan hun kinderen. Plus madame Mathieu die in Muizen woonde, ten noorden van Vilvoorde, kreeg een speciaal statuut: haar villa was omringd door een vierkant en daar was een “couloir de Dantzig” die naar Brussel liep, om haar de mogelijkheid te bieden om te zeggen: “Je ne veux pas des sales flamandes comme juge de paix.” Ze heeft het nog gekregen ook. Een eilandje binnen de 32 gemeenten om in Brussel naar de vrederechter te kunnen gaan. En als ge zulke dingen beleeft, zegt ge: “Nicht räsonieren, nur marschieren” is dat.’

‘Maar het Egmontpact werd uiteindelijk ook geliquideerd?’, vraagt de auteur. ‘Ja’, antwoordt Eyskens. ‘Maar dat is nog niet helemaal geliquideerd. De idee van een paritaire Senaat, die komt er. Volgens mij zijn de Vlamingen sullen genoeg om dat te doen. Want ze interesseren zich hoe

langer hoe minder voor die zaken. Ze zeggen: “Ja, dat heeft niet veel belang, laat ze maar doen”.’

11 juli 1979

In 1979 werd ik op tal van plaatsen in Vlaanderen uitgenodigd om er ter gelegenheid van het Guldensporenfeest een grote rede uit te spreken. Dit bood me de kans een blik te werpen op het verleden en aan het publiek uiteen te zetten wat er ons te wachten stond. Aan de bijeenkomst te Laarne, georganiseerd door het Davidsfonds, heb ik de beste herinnering bewaard. Dit is waarschijnlijk te danken aan de grote opkomst van het publiek, aan het historische kader waarbinnen de herdenking plaatsvond en aan de beweeglijkheid van de toehoorders, die bijzonder actief reageerden op mijn woorden. De hiernavolgende tekst verduidelijkt mijn denken in verband met de staatshervorming in die periode. Hij geeft ook mijn gemoedsgesteldheid van toen weer. De wonden waren nog niet geheeld en een nieuwe strijd kondigde zich al aan.

‘Statistieken bewijzen dat de Vlaamse economische opgang in feite pas aan het einde van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig is begonnen. Vooral twee factoren hebben daarbij een rol gespeeld: enerzijds de wet op de economische expansie, die dagtekent van 1959; anderzijds het effect van de Europese Economische Gemeenschap. Inderdaad, het Verdrag van Rome, houdende de oprichting van die Gemeenschap, werd in 1957 goedgekeurd. Dankzij de mogelijkheden welke deze Gemeenschap bood, hebben tal van vreemde investeerders hun oog op Vlaanderen laten vallen, waar ruimte en arbeidskrachten beschikbaar waren voor nieuwe ondernemingen.

Maar in 1974 heeft de economische crisis ook bij ons zijn intrede gedaan en het einde ervan is nog steeds niet te voorspellen. Vele experts zijn van mening dat wij, economisch gezien, in een periode van aanpassing op wereldniveau zijn getreden, welke weleens twintig jaar zou kunnen duren.

Dezer dagen worden we nog eens opgeschrikt door de nieuwe verhoging van olieprijzen, waardoor ongetwijfeld ook Vlaanderen zal worden getroffen. Eigenlijk moeten we de moed hebben om te bekennen dat de grote groeiperiode van de Vlaamse economie gelegen was tussen 1960 en 1974 en dat de jaren tachtig, naar alle waarschijnlijkheid, zeer moeilijke

jaren zullen zijn, zeker niet makkelijker dan de periode die we thans doormaken. Het is tegen deze economische achtergrond dat we ook de staatkundige problemen moeten situeren.

Vlaanderen heeft zich ongetwijfeld in de loop der jongste jaren een eigen identiteit opgebouwd. De taalwetgeving heeft Vlaanderen Vlaams gemaakt en het onderwijs in de moedertaal heeft ook de bewustwording sterk in de hand gewerkt. De bekroning van dit streven is de cultuurautonomie. Voortaan zullen de Vlamingen langs een eigen cultuurparlement bepalen welke politiek zij op cultureel gebied wensen te volgen.

Dit bracht mij ertoe in 1970 te zeggen: "Nu staan we voor een grote uitdaging, nu kunnen we niet meer klagen dat onbegrip van anderstaligen onze culturele ontplooiing in de weg staat. Nu we over de instrumenten voor een eigen beleid beschikken zal het eropaan komen te bewijzen dat we een cultuurvolk zijn, met andere woorden: het is nu onze taak inhoud te geven aan onze cultuur en te bewijzen dat we een modern volk zijn met eigen waardevolle culturele prestaties."

Ondertussen is het politieke klimaat in het land sterk veranderd. Oorspronkelijk was de Belgische Staat de Vlamingen niet bijzonder genegen. Eigenlijk negeerde hij ons. Maar geleidelijk aan, door veel strijd, met de hulp van de wet en door een reusachtige inspanning van idealistische mannen en vrouwen, kwam daarin verandering.

Het "nationale huis" werd meer en meer bewoonbaar, ook voor de Vlamingen. Al bleven de Vlamingen vaak onder elkaar verdeeld over de institutionele inrichting van dat huis, toch waren zij geen statelozen. Vooral sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog werd het Belgische feit, vrij unaniem aanvaard.

Aan Waalse zijde echter heeft de Vlaamse zelfbevestiging geleid tot nieuwe stellingen en reeds in de eerste naoorlogse jaren sprak men op sommige Waalse bijeenkomsten van institutionele organisatievormen binnen de staat, van wat zij "federalisme" noemden.

De wet op de economische decentralisatie was in wezen een antwoord op een diepe Waalse verzuchting om over meer zelfbeschikkingsrecht op economisch gebied te kunnen beschikken. De grote hinderpaal om daartoe te komen, leek Brussel, de hoofdstad, te zijn. Ik heb nog meegemaakt tussen 1968 en 1971 hoe Waalse senatoren en kamerleden steeds Brussel scherp op de korrel namen en Brussel beschouwden als een beletsel om tot meer Waalse welvaart en culturele schittering te komen.

Een opmerkelijk feit was jammer genoeg de ontwikkeling te Brussel, waar een politieke beweging ontstond die agressief ging ageren tegen de

taalwetten en de bescherming van het Vlaamse element in het hoofdstedelijk gebied. Wie zou hebben gedacht dat na de wetten die onder de regering-Lefèvre (1961-1965) werden goedgekeurd, met onder meer de vastlegging van de taalgrens, en na de grondwetsherziening plus een stel nieuwe wetten in 1970 en 1971, een nieuw vredig België zou ontstaan, kwam bedrogen uit.

De grondwetsherziening van 1970 kon worden beschouwd als een goede poging om, vertrekkende van de Staat, een nieuwe Belgische structuur tot stand te brengen. De taalgebieden werden in de Grondwet vastgelegd, waardoor een eeuwig twistpunt werd opgeruimd. Alleen een bijzondere meerderheid zou daar nog verandering in kunnen brengen. De culturele autonomie - wij dachten voor cultuur en onderwijs - kwam tot stand. Een speciaal statuut voor Brussel werd in de Grondwet ingeschreven en het leek alle waarborgen voor een rechtvaardige Vlaamse vertegenwoordiging te bieden. Ook de decentralisatie werd als beginsel in de Grondwet ingeschreven. In de ministerraad zou taalpariteit bestaan, de eerste minister eventueel uitgezonderd. Die pariteit zou niet gelden voor de staatssecretarissen. Ten slotte werd ook nog een alarmbel in het stelsel ingebouwd. Een wet met bijzondere meerderheid zou aan de gewesten bevoegdheden en organen geven. Zulke structuur liet toe in de toekomst aan de gewesten meer autonomie te verlenen zonder de staat in gevaar te brengen.

Op geen enkel ogenblik is toen aanvaard dat de normatieve bevoegdheid van het gewest op het niveau van de wet zou liggen. Trouwens, over de plaats van artikel 107 quater in de Grondwet werd toen langdurig gediscussieerd. Ten slotte kwam het terecht in het hoofdstuk dat handelt over gemeente en provincie en niet in het hoofdstuk over de machten. Wel werd geponeerd - en eerste minister Gaston Eyskens deed het herhaaldelijk - dat de drie gewesten niet noodzakelijk dezelfde instellingen noch dezelfde bevoegdheden moesten hebben. Er bestaan officiële teksten waarin zulks staat te lezen.

De eis tot gewestvorming met economisch karakter kwam meer en meer op het voorplan langs Waalse en Brusselse zijde. Kon men voor het Waalse standpunt nog begrip opbrengen, dan leek het eisen van gewestvorming vanuit Brussels standpunt dubbelzinnig. Het is toch duidelijk dat, indien één gewest bij een gewestvorming, met verdeelsleutel voor de financiën, pluimen zou laten, het Brussel zou zijn. Tenzij de Brusselse voorstanders van deze nieuwe indeling, andere oogmerken hebben die zij nooit hardop hebben verkondigd.

Ik heb steeds gehoopt dat ook in een land als België, wanneer het op fundamentele hervormingen zou aankomen, Walen en Vlamingen samen aan tafel zouden kunnen zitten om uit te maken welke de beste oplossing zou zijn. Daarbij kon ook met Brussel worden gesproken aangezien het land toch een hoofdstad moet hebben. En de rol van hoofdstad is overal ter wereld bijzonder. Wijlen president Pompidou waagde het zelfs te zeggen dat Parijs verplichtingen heeft die niet wegen op de andere Franse steden, omdat Parijs de hoofdstad van Frankrijk is.

De rol van hoofdstad is eigenlijk zeer mooi. Het staatshoofd en de regering verblijven er. De hoofdstad vormt normalerwijze een bindteken tussen de verschillende provincies, deelstaten of gewesten. Een hoofdstad doet haar best om vriendelijk te zijn, om voor een goed onthaal te zorgen, om de cultuur en de gastvrijheid tegenover heel de wereld te tonen, om de diplomaten een idee te geven van het beste dat een land bieden kan.

Een hoofdstad die zich opstelt tegen een deel van het land begrijpt haar rol niet en wordt aldus de inzet van een betreurenswaardige betwisting. Een hoofdstad die zich vijandig toont tegen een der grote culturen van het land, de wet niet eerbiedigt, of sarrend pijnlijke incidenten veroorzaakt, kan zich niet handhaven.

Brussel als derde gewest, op hetzelfde niveau als de twee andere, met een normatieve bevoegdheid gelegen op het niveau van de wet, verontrust de Vlamingen. Daarbij kan men twee groepen onderscheiden. De eersten gaan uit van de staat en zien in een structuur met drie naast elkaar staande gewesten, zonder hiërarchie in de machtsuitoefening en zonder voogdij, een bron van conflicten en betwisting. Zij vrezen dat in plaats van een betere structuur, met minder conflicten, men integendeel naar een periode van voortdurende wrijving zal gaan.

De tweeden vertrekken van het Vlaamse standpunt. Zij zien in de drieledige gewestvorming met de ordonnantie gelijk aan de wet, een bewuste poging om Vlaanderen voor altijd te minoriseren in de Belgische staat. Waar de laatste jaren meer en meer de eis naar pariteit wordt gehoord in vertegenwoordiging met communautair of nationaal karakter, vrezen zij dat de nieuwe voorstellen een bewuste poging vormen om de normale plaats van Vlaanderen in België onmogelijk te maken.’

Was dit woordbreuk?

Ik ging in mijn toespraak te Laarne het discussiepunt van dat ogenblik niet uit de weg. Ik zei onder meer:

'Wie ook maar de vraag durft te stellen of een dergelijke staatsinrichting wel kan functioneren en of zij inderdaad de gevaren inhoudt welke velen voorspellen, wordt door Franstalige landgenoten onmiddellijk veroordeeld. Daarbij hoort men zware beschuldigingen uiten: wie niet onmiddellijk "amen" zegt wordt beschuldigd van woordbreuk of onbetrouwbaarheid.

Dit fenomeen verdient dat wij er enige aandacht aan schenken. Duidelijk is in ieder geval dat hierbij wordt gepoogd de Vlamingen met een schuldcomplex op te zadelen.

De Vlamingen hebben bij mijn weten nooit geweigerd met de Walen te praten over sociale, economische, culturele of politieke verzuchtingen. Dat de Vlamingen willen ingaan op het Waalse program om meer eigen economische bevoegdheden te verwerven, kan worden bewezen: de wet op de economische decentralisatie was vooral een Waalse eis. De wet-Perin-Vandekerckhove was een eerste vorm van organisatie van de gewesten. Zij kon toelaten ervaring op te doen met regionalisering zonder de staat in gevaar te brengen of nieuwe communautaire spanningen teweeg te brengen.

De verwijten die de Vlamingen moeten incasseren zullen sporen nalaten. Is de eed van trouw aan de Grondwet minder waard dan een paragraaf uit een politiek akkoord? Wie pleegt hier woordbreuk: hij die het parlement zijn werk laat doen of hij die de karwats gebruikt?

In ieder regeerakkoord komen voorstellen voor waarvan later blijkt dat ze niet werden verwezenlijkt. Zelfs in de Grondwet van 1831 werden wetten aangekondigd die tot op heden niet werden tot stand gebracht. Hoe dikwijls werd reeds een verlenging van de leerplicht voorgesteld zonder dat een wet dit kwam bekrachtigen?

In 1970 waren wij er vast van overtuigd dat onderwijs, onder beding van eerbiediging van het Schoolpact, tot de culturele autonomie zou behoren. Na de goedkeuring van de nieuwe Grondwet verklaarden de socialisten dat zij dit nooit zo hadden begrepen. In het regeerakkoord van 1968 stond te lezen dat alle gemeenten van het land in de toekomst tot een federatie van gemeenten zouden behoren. Dit punt van het regeerakkoord werd nooit goedgekeurd ook al kwam het in de Senaat driemaal ter sprake.

Was dat allemaal woordbreuk? Met de nieuwe Grondwet kwam ook een organisatie van de Brusselse agglomeratie tot stand, waarbij de regering met grote zorg erop waakte dat de Vlamingen er behoorlijk aan hun trekken zouden komen. U weet hoe de verkiezingen voor de Brusselse agglomeratieraad werden vervalst en hoe de Vlamingen die niet tot het FDF behoren in de executieve geen enkele bevoegdheid kregen toegewezen. Was dat geen soort woordbreuk, een vervalsing van de wet, het in gevaar brengen van een vreedzame samenleving in de hoofdstad en dus ook in het land? In hetzelfde regeerakkoord werd voorgesteld dat de cultuurraden zouden zijn samengesteld uit senatoren. Dit was niet zomaar geïmproviseerd aangezien het een begin zou vormen van taakverdeling tussen en specialisatie van Kamer en Senaat. Toen hij eenmaal met deze ontwerpen bezig was, weigerde een regeringspartner dit uit te voeren en eiste dat zowel kamerleden als senatoren lid moesten zijn van de cultuurraad.

Woordbreuk? Ik zou nog tientallen voorbeelden kunnen geven. Politieke moeilijkheden behoren tot het leven van iedere regering. Niemand zou eraan denken daarvoor scheldwoorden te gebruiken of zware beschuldigingen te uiten. Het is maar wanneer de Vlamingen de wet of de Grondwet wensen te eerbiedigen, of wanneer zij zich ernstig beraden over wat het beste is voor land en volk dat onmiddellijk zware woorden als “onbetrouwbaar” of “woordbreuk” worden gehoord. Wij moeten ons met alle kracht tegen dit al te duidelijke manoeuvre verzetten.

Ik weet dan ook niet of ik moet grinniken wanneer ik lees dat we alles moeten doen wat we kunnen om het wantrouwen tussen de partijen weg te werken en het vertrouwen te herstellen. Betekent zulks dat men ter wille van het zogenaamde vertrouwen moet aanvaarden dat de Grondwet bewust wordt geschonden? Betekent zulks dat men bij nader onderzoek ondeugdelijk gebleken voorstellen of teksten blindelings moet aanvaarden?

Een staatshervorming die Vlaanderen zou beroven van een rechtmatig aandeel in de Belgische ontwikkeling of die lasten zou opleggen welke de toekomst zouden bezwaren, kan geen goede oplossing zijn. Zulks betekent dat de staatshervorming ook een zware economische weerslag kan hebben, met nefaste gevolgen op de werkgelegenheid.

In al mijn toespraken heb ik gepoogd duidelijk te maken hoe belangrijk de komende verkiezingen zullen zijn. De volgende Kamers zullen grondwetgevende vergaderingen zijn. Dat wil zeggen dat een staatshervorming nu in de Grondwet kan worden ingeschreven. Naar alle waar-

schijnlijkheid zullen we dat gedurende de eerstvolgende jaren niet meer kunnen veranderen. Dit is dus het uur van de waarheid. Daarom is het zo belangrijk te weten wat we willen en hoe we het zullen tot stand brengen. We staan nu voor de periode tijdens welke regering en parlement met het probleem van de staatshervorming zullen worden geconfronteerd.

Gezien de economische toestand, en de moeilijke jaren vóór ons lijkt het normaal dat eerst aandachtig wordt onderzocht tot welke economische consequenties de voorstellen inzake de staatshervorming zullen leiden. Maar dat zal wel niet meer gebeuren. Zoals het ook normaal lijkt de bevolking te consulteren over een diepgaande staatshervorming. Maar ook dat zal wel niet worden gedaan.

De grote bezinning op 11 juli 1979 moet dan ook gaan over de aanstaande hervorming van de staat en de gevolgen daarvan. Ik aarzel niet om dit te zeggen: hoe deze staat moet worden hervormd is een grote vraag die ons allen aanbelangt.

Ik heb wat deze hervormingen betreft steeds een man van de dialoog willen zijn. Ik heb onderhandeld of gesprekken gevoerd zowel met Freddy Terwagne als met André Cools, met Fernand Dehousse en François Perin, met Pierre Vermeylen, Alfons Vranckx en Rik Fayat, met Paul Struye, Paul de Stexhe, Paul Herbiet, Frans van der Elst en Carlos de Baeck, met Omer Vanaudenhove, Robert Houben en Herman Vanderpoorten, met Lode Claes en Philippe Moureaux, met Robert Vandekerckhove en Jan Verroken en met Charles-Ferdinand Nothomb en Wilfried Martens en nog vele anderen. Ik heb Steenokkerzeel georganiseerd, waardoor voor het eerst in onze politieke geschiedenis zogenaamde regionale partijen met regeringsleden konden beraadslagen.

Het is mijn grootste wens dat men door ernstig overleg, en niet door brutaliteit of chantage, overhaasting of improvisatie, onkunde of bedilzucht, tot een goede, blijvende staatshervorming komt. Maar ik zeg wel: ernstig overleg. In dit uur van de waarheid komt het eropaan de toekomst van ons volk in een nieuwe Belgische staat zo goed mogelijk te concipiëren.'

IV. De beleving 1978-1989

‘Ik begreep dat - al ziet niet iedereen dat in - de buitenlandse politiek veel diepere scheidingen tussen mensen veroorzaakt dan de doctrines inzake munt, begroting of sociale kwesties.’
Dominique Leca (kabinetschef van Paul Reynand in 1940)
‘De diplomatie van een land vloeit, minstens gedeeltelijk, voort uit een visie op de wereld.’
Raymond Aron

29
Vijf regeringen in twee jaar

Mijn ontslag op 11 oktober 1978 verwekte schokgolven in het politieke landschap. De Socialistische Partij, die weliswaar door de twee covoorzitters - Cools en Van Miert - werd geleid, was tot dan een sterk unitaire partij gebleven. Ze viel uiteen in twee afzonderlijke partijen: SP en PS. Karel van Miert had kennelijk genoeg van de nukken van zijn Waalse collega. Ook in de Volksunie was de ontreddering groot en er dreigden dissidenties.

De partijvoorzitters Cools, Nothomb en Schiltz hadden een plannetje uitgedacht - of al lang beraamd - om Wilfried Martens mijn plaats te laten innemen en gewoon verder het Egmontpact door het parlement te jagen. Ze gaven er zich weldra rekenschap van dat zoiets nooit door de CVP-fracties zou worden geslikt.

Defensieminister Paul vanden Boeynants werd belast met de vorming van een regering. Aanvankelijk wilde hij de legislatuur volmaken tot in 1981. Willy Claes vertolkte de mening van menig politicus door met luide stem te verkondigen dat verkiezingen tot elke prijs moesten worden vermeden. Dat bleek onmogelijk want slechts vijf van de zes meerderheidspartijen eisten dat de Egmont-Stuyvenbergteksten gewoon zouden worden doorgeduwd alsof er geen vuiltje aan de lucht was. De CVP-fracties lagen dwars zodat Vanden Boeynants slechts een overgangskabinet kon vormen. Ondanks zijn aandringen weigerde ik in die regering zijn plaats als minister van Defensie in te nemen. Hij poogde me zelfs daartoe over te halen door te laten doorschemeren dat ik vanuit die post naar de Navo zou kunnen overstappen. Vanden Boeynants combineerde dan zelf maar de functies van premier en minister van Defensie.

Het overgangskabinet zorgde er wel voor dat de volgende legislatuur grondwetgevende bevoegdheid zou hebben en schreef nieuwe verkiezingen uit voor 17 december 1978.

De christen-democraten (CVP-PSC) behaalden elk nog een zetel meer in vergelijking met de reeds succesrijke uitslag van 1977. Meer dan 139.000 kiezers uit mijn arrondissement gaven mij hun vertrouwen. Ook CVP-voorzitter Martens haalde 8000 stemmen meer en had er bijna 53.000. De socialisten verloren zowel in Vlaanderen (-1) als in Wallonië (-3). Willy Claes moest 4000 stemmen prijsgeven en André Cools meer dan 9000. De Vlaamse liberalen maakten hun verlies van 1977 goed en de Volksunie verloor 6 zetels en viel terug op 14 kamerzetels. Het aantal naamstemmen voor partijvoorzitter Schiltz in het arrondissement Antwerpen werd zowat gehalveerd tot 18.000. Een dissidente VU-lijst had slechts één enkele verkozene in Antwerpen: Karel Dillen.

Het formatieberaad verliep uitermate moeizaam. Het zou meer dan drie maanden duren alvorens een coalitie van christen-democraten, socialisten en FDF kon worden gevormd onder leiding van Wilfried Martens.

De CVP organiseerde op 1 april 1979 een buitengewoon congres in de Brusselse Magdalenazaal om een deelname aan de regering goed te keuren. Het congres verliep nochtans anders dan gepland. Al bij de aanvang zei een spreker uit Limburg dat Tindemans de taak van partijvoorzitter moest overnemen als Martens premier werd. Die woorden werden onder stijgend applaus door verscheidene sprekers herhaald. Ten slotte was het Jan Verroken die vroeg of Tindemans op zulk appel wilde antwoorden. Ik oordeelde nu dat het mijn plicht was te reageren en verklaarde dat ik het voorstel zou aanvaarden als het congres het werkelijk verlangde. Daarop volgde een staande ovatie. Nadien zou dit plebisciet worden bevestigd op een statutaire vergadering.

Zo werd ik op een bijzonder moeilijk moment voorzitter van de partij. Ik moest ook onmiddellijk de campagne in handen nemen voor de Europese verkiezingen van 10 juni 1979. Het werd voor de CVP en haar voorzitter een weergaloos succes. Bijna een miljoen kiezers gaven me een voorkeurstem. Maar al spoedig moest ik ondervinden dat de stem van het volk niet voldoende was om mijn verkiezing tot voorzitter tot een element van eendracht en succes te maken. In het partijbestuur zaten blijkbaar een paar jaloerse negativisten die nu en dan hun rancune botvierden. Zij probeerden onder meer een invloed uit te oefenen in de ‘adviesraad’ van het partijblad *Zeg*.

Ook met de regering ging het helemaal niet goed. Een permanente crisisdreiging achtervolgde haar en in twee jaar viel ze viermaal. Eerst trok het FDF eruit, dan werden de liberalen binnengehaald en nadien weer buitengezet. De regering keurde uitgaven goed waarvan de weer-

slag op de begroting al spoedig onrustwekkende proporties zou aannemen.

Ik voelde me als voorzitter van de CVP verplicht de reputatie van mijn partij als betrouwbare, serieuze formatie hoog te houden. Mijn houding bleef echter orthodox: bij discussies in het Partijbureau werden gewoontegetrouw conclusies getrokken maar ik liet ze altijd goedkeuren, ook naar de vorm, alvorens de pers te ontmoeten. Toch werd ik persoonlijk aangevallen voor verklaringen die nochtans met unanieme goedkeuring uit het Bureau waren gekomen.

Een voorbeeld. Op 22 maart 1981 had de regering-Martens een 'Vastenplan' bekendgemaakt (28 miljard BEF bezuinigingen en 5 miljard BEF nieuwe inkomsten). Op een vergadering van het Bureau werd beslist als oordeel naar buiten te brengen: 'verdienstelijk maar onvoldoende'. Ik had uitdrukkelijk gevraagd of ik dat mocht zeggen. Voor alle zekerheid had ik ook de Franse vertaling laten goedkeuren: 'méritoire mais insuffisant'. Ja, ik kreeg de toestemming. Nadien brak de storm los. Ik werd ervan beschuldigd boosaardige inzichten te koesteren ten opzichte van Martens en de regering.

Voor de media was het andermaal een aanleiding om vermeende conflicten of zelfs twisten op te roepen tussen Martens en mezelf. Ik heb dat herhaaldelijk kunnen logenstraffen. We hadden niet altijd dezelfde opvattingen over de problemen, noch dezelfde beoordeling van de politiek. Maar een slaande ruzie of een twist met moedwil of woordgeweld heeft nooit plaatsgehad. De ruzies waarop werd gealludeerd kwamen veel meer uit de verbeelding van de commentatoren dan uit de waarneming van de werkelijkheid. Achteraf hebben de media zich verder vermeid in de zogeheten ruzies tussen Martens en Eyskens, tussen Martens en Dehaene, tussen Martens en Van Peel en nu tussen Martens en de Van Rompuys.

Het zieke België

Op 28 maart 1981 was de top van de Nationale Bank bijeengekomen om de positie van de Belgische frank te onderzoeken in het licht van de begrotingsproblemen en de onenigheid in de regering. De algemene stemming was gekenmerkt door een scherp pessimisme. De dag voordien had men onze munt moeten ondersteunen met een bedrag van 14 miljard BEF en die hulpverlening hield niet op. De Bundesbank had al geweigerd nog bij te springen.

Op 29 maart liet de gouverneur van de Nationale Bank weten dat een devaluatie wel onvermijdelijk leek als er voor het openen van de Beurs op maandag geen afdoende maatregelen werden getroffen. We kwamen samen bij Chabert en onderzochten een urgentieprogram: indexblokkering, prijzenblokkering, lonenblokkering. Zelfs dat werd nog onvoldoende geacht om de frank met zekerheid te redden. Chabert had Martens gezien, de socialisten wilden niets aanvaarden. Leden van het Bureau vroegen of de voorstellen al geen begeleidende maatregelen bij een muntontwaarding betekenden. Op 30 maart riep Martens de partijvoorzitters nogmaals bijeen. Er werd geen enkele overeenkomst bereikt. Vanden Boeynants wilde de tekst nog afzwakken, behalve voor de opschorting van de index van levensduurte tot op 1 januari. Geen enkele redenering deed echter de houdingen veranderen.

Daarop besloot Martens zijn ontslag aan te bieden. Op 31 maart legde hij een verklaring af in de Kamer. Onder groot protest hief de voorzitter de vergadering op zonder debat. Om vijf uur nam de koning een eigenaardig initiatief. Hij ontbood immers de voorzitters van Kamer en Senaat, de partijvoorzitters, met uitzondering van Karel Dillen (Vlaams Blok) en Robert Hendrick (RAD), de vertegenwoordigers van de sociale organisaties, met name Jef Houthuys, Georges Debunne en Frans vanden Berghe van de werkgevers, Fons Margot van de middenstand, Dries Dequae van landbouw, en eerste minister Martens.

Allen waren verbaasd in dezelfde zaal te worden binnengeleid. De vorst was zichtbaar geëmotioneerd en stak op een voor hem zeer ongewone toon een verwijtende rede af. Hij hield zelfs voor dat het land als het ware in een klimaat van oorlog verkeerde. Het had zeven regeringscrises gekend op zeven jaar tijd, terwijl de problemen een grotere eendracht vereisten. Hij gebruikte herhaaldelijk het woord ‘unie’. Ik schrok toen de koning verklaarde dat hij erop had gestaan ‘de machthebbers in rechte en in feite’ bijeen te roepen. Daarom zaten hier nu de partijvoorzitters, de presidenten van Kamer en Senaat, de sociale leiders en de eerste minister bij elkaar. ‘Zij horen op hun verantwoordelijkheid te worden gewezen’, zei de koning.

Ik vroeg me af wie de vorst dat vocabularium had ingefluisterd. Had een minister daarvoor de verantwoordelijkheid aanvaard? Ik geloofde het niet. Het leek wel een slotvergadering van een soort Belgische Vierde Republiek te zijn, met ‘de machthebbers in rechte en in feite’. Wie dat hoorde kwamen spontaan de woorden ‘pays réel, pays légal’ onzaliger gedachtenis in de mond. Had iemand de doodsklok van een parlemen-

taire democratie willen luiden? Wie had de soeverein ertoe gebracht zulke taal te spreken die in feite een ontaarding van de politieke democratie aanklaagde?

In het partijbureau heerste de volgende dag een stemming alsof we in een sterfhuis vertoefden. Adhemar d'Alcantara resumeerde het best de situatie: een drieledige regering werd verworpen, een regering met de socialisten leek op een brutale nederlaag, voor een regering met de liberalen was er geen meerderheid. Zag nog iemand een uitkomst - een goede welteverstaan - die geen wanhoopsdaad betekende? Anderzijds werd het duidelijk dat zeer snel moest worden opgetreden, wilde men de geloofwaardigheid van ons democratisch bestel redden en de frank verdedigen.

De positie van de munt verslechterde van dag tot dag, daar waar - mits een goede politiek - geen al te groot gevaar dreigde. Helaas, de regering was er niet in geslaagd een afdoend begrotingsbeleid op te leggen. Nu kon de toestand dramatisch worden. Ik was ervan overtuigd dat we iemand nodig hadden met een sterk economisch bewustzijn en met de moed om op te treden in moeilijke omstandigheden. Was daarvoor een equipe te vinden? Wie kon dat aan?

Mijn gesprek met de koning begin april 1981 duurde lang. Het was mijn eerste onderhoud met de vorst sinds mijn ontslag als eerste minister. Ik stelde dat er zo snel mogelijk een eerste minister moest komen, liefst een economisch specialist om een catastrofe met de munt te beletten. Ik beval Mark Eyskens aan. De koning leek echter niet gelukkig te zijn met mijn voorstel. Ik had de indruk dat hij niet inzag waar de politieke degeneratie zich ontwikkelde. Had hij daarvoor voldoende terrein- en mensenkennis?

Bij de nieuwsberichten 's avonds stelde ik vast dat de socialisten hun aanvallen concentreerden op de Nationale Bank en haar gouverneur. Minister Claes kondigde een blokkering van de prijzen aan voor de duur van een maand. Geens, Dhoore en Swaelen betwistten dat dit een kabinetsbeslissing was. Chabert daarentegen meende van wel. Wat zat daar weer achter?

P.W. Segers telefoneerde me tweemaal vooraleer ‘met enkelen samen te komen’, zonder te zeggen met wie. Hij vroeg me of Martens kon worden gerecupereerd. Zag ik in Vanden Boeynants nog een kanshebber? Hij sloot niet uit om langs die omweg - in geval van mislukking - terug tot een CVP'er te komen. Dacht ik aan iemand anders? Ik peilde ernaar hoe men dat in het verleden had opgelost en hoe men ooit tot Jean van

Houtte als premier was gekomen. Die stond wel bekend als specialist van financiën maar behoorde niet tot de leiding van de partij.

Ik vond het ellendig om op die manier, langs de telefoon, over een mogelijke premier te spreken en had dan ook geen lust het achterste van mijn tong te laten zien. Ik suggereerde toch Bertie Croux, een wijze, verstandige man die zijn weg vond in de politieke jungle. Onmiddellijk veroordeelde P.W. echter deze mogelijkheid wegens 'op nationaal vlak onvoldoende bekend'. Hij leek opgelucht toen ik voorstelde om onmiddellijk in kleine kring een program op te stellen zodat er geen overwinnaars of verliezers in het nieuws zouden komen. Hij vond dat een uitstekend voorstel. Toch relativeerde hij zulke werkwijze, want 'met de socialisten en hun ingesteldheid zal dat niet gemakkelijk zijn'. Nadien zei hij me ook nog dat de systematische aanvallen tegen mij nu eens moesten gaan ophouden.

Om negen uur kwam het bericht dat Mark Eyskens was aangesteld tot formateur. Segers was boos. De volgende morgen wilde Mark me al spreken. Hij leek opgetogen, maar zocht zijn weg nog. De liberalen hadden al laten weten bereid te zijn om met hem een regering te vormen. Eyskens zei me echter dat hij de opdracht had gekregen om zo snel mogelijk een regering te vormen met de socialisten, als dat mogelijk was.

Op 5 april kruiste ik de degens met Guy Spitaels, voor de camera's van de RTBf. Ik deed mijn uiterste best om geen woorden uit te spreken die de toekomst konden bezwaren. De sleutelzin van mijn verweer hield een programma in: 'Dit land heeft behoefte aan serieuze democratische krachten met sociale inspiratie, die tot het creëren van rijkdom aanmoedigen en waken op een rechtvaardige verdeling in periodes van welvaart. Zij mogen evenwel niet terugschrikken om in tijden van crisis aangepaste noodzakelijke maatregelen te treffen.'

Dezelfde avond nog kwam Eyskens ons zeggen dat de socialisten hoogstens wilden bijdragen tot het opstellen van een intentieverklaring om aldus te ontsnappen aan een partijcongres over de regeringsdeelname. Toen hij de voorzitters van de vier regeringspartijen ontving viel de tekst op door zijn bleekheid. In feite werden alle knelpunten verwezen naar de toekomst. Het debat bewees hoe verdeeld de opvattingen waren over een crisisbeleid. Ondertussen vormde Eyskens zijn regering. Van Miert en Vanden Boeynants weigerden iets te veranderen aan de bestaande ploeg, behalve dan voor financiën. Adhemar d'Alcantara weigerde Eyskens in die functie op te volgen. Uiteindelijk werd het Robert Vandeputte, de gepensioneerde gouverneur van de Nationale Bank.

De formateur kon nu zijn basisprogram voorlezen in de Kamer. Zij toonde zich die dag bijzonder rumoerig en onaandachtig. In het partijbestuur van de CVP kwam de antisocialistische strekking sterk naar voren. In de kamerfractie deed Wilfried Martens een felle uitval naar zowel Van Miert als Spitaels. De groep eiste eenparig dat ik haar woordvoerder in het debat zou zijn. Ik zag daar eigenlijk tegen op want dat betekende enerzijds dat ik moest weergeven wat leefde bij de kamerleden en anderzijds dat ik de ernst van de toestand niet mocht verdoezelen. Ik werkte bijna de hele nacht aan mijn interventie. Tijdens mijn toespraak werd ik wel door de socialisten onderbroken, maar de CVP-parlementariërs leken tevreden. De vrede was hersteld. Zij hadden terug een houvast gevonden. 'Ah, madame', antwoordde Eyskens op Antoinette Spaak. 'Je suis triste que vous soyez triste.'

Ik kreeg na deze kamerzitting heel wat brieven, die alle een uiting waren van een gevoel van tevredenheid. De woorden 'Tindemans vecht opnieuw', in verschillende varianten, stonden er telkens in vermeld. Mijn bekommering was evenwel niet verdwenen. Hoe zouden de sociale partners en de regeringspartijen reageren?

Permanente crisissfeer

De regering-Eyskens jr. wekte de indruk nieuwe vitaliteit in een modderbad te zoeken. Volgens de geruchten kon nagenoeg over niets een gemeenschappelijke houding worden bereikt. Het leek dus verkeerd om de equipe aan het bewind te betitelen als 'regering'. Een uitzondering sijpelde echter door. Spitaels en Moureaux zochten, tevergeefs, naar een redding voor de staalnijverheid in Wallonië. Al het overige stuitte op verzet.

Vanden Boeynants legde een ophefmakende verklaring af: 'Het wordt hoog tijd dat de begroting drastisch wordt aangepakt en dat er bovendien naar volmachten wordt uitgekeken. Als de socialisten dat weigeren, zullen we onmiddellijk een regering met de liberalen samenstellen. We zullen hun dan ook beloven om na de verkiezingen met hen te regeren.' De PSC had dit aanvaard. De eerste vergadering van de partijvoorzitters na deze verklaring verliep stormachtig en eindigde in een crisissfeer.

Premier Eyskens zag de akelige situatie in en somde de moeilijkheden op die op een oplossing zaten te wachten. In de regering scheen dat echter niemand tot een energiek optreden te bewegen. Dehaene sprak meer en meer van de 'structuren' - slechts weinigen begrepen dat - maar wilde

de basis volledig negeren. Partijcongressen waren hem een gruwel. Men besefte onvoldoende dat ik terecht alarm had geblazen en dat een dijkbreuk nu alleen met een grote inspanning kon worden vermeden. Met alle gevolgen vandien. Houthuys begreep niet wat er gebeurde. Debunne had het herhaaldelijk over uitzonderlijke maatregelen voor een uitzonderlijke toestand maar preciseerde niet wat hij daaronder verstond. Geen van beiden kwam Eyskens ter hulp. Ook werd er geprobeerd om Herman van Rompuy, hoofd van de Studiedienst, naar een ontworpen staatsbank over te halen. Hij weigerde dit en bezwoer mij de Belgische politiek toch niet te verlaten, hoe duister de toekomst er ook uitzag. Hij zou in geen geval deserteren.

Ondertussen werd getwist over het wetsontwerp tegen het racisme. Het zal een smet op het Belgisch blazoen blijven dat men bij wetsontwerpen of wetsvoorstellen met sterke impact op de samenleving bijna nooit tot een debat van hoog niveau komt. Er wordt blijkbaar geen inspanning geleverd om een onberispelijke tekst goed te keuren. Een voorbeeld hiervan was dit nieuwe ontwerp. Later zou vice-premier Jean Gol ervan zeggen dat de wet niet eens kon worden toegepast. Na een al te snelle behandeling in de Kamer kwam de tekst in de Senaat. Daar probeerden bekwame en bezorgde leden de zwaarste vergissingen uit het goed bedoelde ontwerp te halen. Zo wilde bijvoorbeeld professor Marcel Storme het gevaar wegnemen dat door de tekst het opiniedelict opnieuw zou worden ingevoerd. Er was echter groot protest in de vroeger zo ernstige Senaat! Er werd zelfs geprobeerd een advies van de Raad van State te weigeren.

De crisissfeer groeide nog aan. Nu kwam ook Sabena-chef Carlos Van Rafelghem troost zoeken bij mij omdat de toestand van de Nationale Luchtvaartmaatschappij catastrofaal mocht worden genoemd. ‘We zijn failliet’, kreunde hij. ‘En de minister antwoordt op geen enkele van mijn vragen. Niemand helpt mij.’

Op 29 juli was ik te gast bij oud-premier Edmond Leburton. Hij wilde me ontmoeten in een vriendschappelijk klimaat. Bij zijn aankomst bleek hij erg verkouden te zijn maar dat belette hem niet zijn politieke plannen te ontvouwen. Hij zag de toestand van het land niet rooskleurig in. ‘De klassieke methodes doen het niet meer, het land wordt niet bestuurd’, oordeelde hij. Zijn voorstel om daartegen te reageren was vrij eenvoudig. Over de partijgrenzen heen moesten mensen worden gevonden om samen een regering te vormen. Zij moesten hun program voorleggen aan het parlement met de mededeling: ‘Dit is ons program, zo u het weigert volgt er een kamerontbinding’. Hij voorspelde dat niemand

echter het risico van nieuwe verkiezingen zou durven nemen. Met wie zou men scheep gaan? Hij dacht aan zichzelf, maar vernoemde Robert Henrion en Ernest Glinne en 'als het moet, zelfs met André Cools'. Ik luisterde naar zijn plan. 'En wie zal die regering presideren?' vroeg ik hem wat naïef. Hij antwoordde onmiddellijk: 'Toi.' Ik kon niet achterhalen wie dit plan had uitgedokterd of met wie daar al over was gesproken. Wel waren er geruchten, maar dat verschijnsel deed zich meer voor bij regeringsperikelen. Toch schrok ik toen zelfs P.W. Segers me telefoneerde om te vragen of ik daar iets van wist. Wie kon daar nu geloof aan hechten?

Met de regering-Mark Eyskens ging het inmiddels niet goed. We waren te goedgelovig geweest door op de verantwoordelijkheidszin van ministers en partijleiders te rekenen. We waren te naïef geweest om te starten zonder onderhandelingen over een regeerakkoord. We hoorden nu alleen maar praten over belastingverhoging. Een goede begroting scheen echter niet in de maak te zijn en de onderhandelingen met de sociale partners liepen spaak. Op 26 augustus kwam Vanden Boeynants me zeggen dat de PSC, de partij waarvan hij voorzitter was, een einde wilde maken aan de regering. 'Het kan zo niet verder gaan', zei hij. Toen we de volgende dag bijeenwaren had hij het alleen maar over alternatieve voorstellen zonder meer. Was de spanning in de PSC zo groot?

Op 21 september 1981 zag Mark Eyskens zich toch verplicht zijn ontslag in te dienen. De PSC was verdeeld. De socialisten deden geen enkele poging om de crisis op te lossen. De CVP hield zich aan haar (goed) program, maar zag helaas ook de afstand tussen de premier en zijn politieke vrienden groeien. De burgers vroegen zich af wat de toekomst zou brengen voor hun land. Minister Mathot had geweigerd gevolg te geven aan een uitnodiging van de koning.

Het IMF in Edegem

In het najaar van 1981 werd ik betrokken in een eigenaardige bespreking. Uit de Verenigde Staten kwam een telefonische oproep van de Fontenay, een Fransman die onder meer de Belgische aangelegenheden behandelde in het International Monetary Fund. Hij wenst me dringend te ontmoeten, maar niet in Brussel en liefst bij mij thuis. Ik vroeg me af wat er gaande was, maar had er vanzelfsprekend niets op tegen hem in Edegem

te ontvangen. Ik vond zijn vraag toch eigenaardig aangezien er in Brussel uitstekende mogelijkheden bestonden voor een vertrouwelijk gesprek. Aan zijn voornemen viel echter niets te veranderen.

Zijn delegatie zou op zondag 23 oktober naar Edegem komen. Ik wenste echter niet als enige Belg deel te nemen aan de besprekingen en nodigde daarom ook Herman van Rompuy, directeur van Cepess, uit om mij bij te staan. Ook ambassadeur Jan Hendrickx was gemobiliseerd aangezien hij op het departement Buitenlandse Betrekkingen aandacht had voor de relaties met het IMF.

De uiteenzetting van de Fontenay was zeer streng. De man maakte evenwel een goede indruk. Hij was direct, zakelijk en had een goede kennis van het dossier. Het IMF zag alleen nog heil in een beleid dat - gelukkig - in grote mate overeenstemde met wat we in de partij hadden voorgesteld. Het was langs een exportgeleide groei dat we de betalingsbalans in evenwicht konden brengen, de werkgelegenheid konden verbeteren en de begrotingspolitiek grondig konden aanpakken.

Het IMF oordeelde dat een forse devaluatie eerst onvermijdelijk zou zijn, gepaard gaande met een blokkering van prijzen en lonen. ‘U zult de prijs moeten betalen voor een wanbeleid’, decreteerde de Franse expert. Het JET-plan, dat de CVP voor de op til zijnde verkiezingen had gelanceerd, noemde hij het beste van wat hij totnogtoe in België als programma had gevonden. Aan de devaluatie ontsnapten we niet en de begroting moest worden ingedijkt. Had hij soms ook een document om zijn voorstellen te stofferen? Jawel. Hij legde een tekst voor waarin de verschillende devaluatiemogelijkheden werden onderzocht, samen met alle consequenties op het gebied van werkloosheid, inflatie en prijzen. Het overzicht begon met een waardevermindering van de frank van 4 procent en ging tot en met 14 procent. Maar als we met het IMF wilden samenwerken, zouden we in de best denkbare voorwaarden ‘trekkingsrechten’ (leningsfaciliteiten) kunnen krijgen.

Ik vroeg me af waarom hij daarvoor uit de States tot bij mij kwam. Hij redeneerde dat de voorzitter van de grootste politieke partij in België waarschijnlijk zou worden belast met de regeringsvorming na de komende verkiezingen. Ik kon hier niet veel op zeggen. De discussie daarover met een vreemde technocraat had trouwens niet veel zin. De ontmoeting verliep in de beste sfeer. Mijn vrouw had de delegatie een sober diner aangeboden en de Fontenay vertrok in goede voorwaarden naar Zaventem. Ik sprak met niemand over dit initiatief.

30
Ontgoocheling en ommekeer

De verkiezingen van 8 november 1981 waren ontgoochelend voor mijn partij. Voor het eerst sinds 1974 kwamen de Vlaamse christen-democraten niet met een boegbeeld maar wel met een programma in het straatbeeld. Wij hadden een sterk economisch herstelprogramma opgesteld waarvan de krachtlijn de exportgeleide groei was. De CVP was de enige formatie die de moed opbracht de economische problemen als hoofdthema te kiezen. Herman van Rompuy had zich in de voorbereiding daarvan bijzonder actief getoond.

Het programma werd aan de kiezer voorgesteld als het zogeheten JET-plan (Jeugd, Economie, Toekomst). De boodschap kwam echter niet over. Het partijbestuur moest voor de grote affiche kiezen tussen een opstijgend straalvliegtuig en een dorre boom waaraan opnieuw enkele groene blaadjes verschenen. Men opteerde voor het laatste, want vliegtuigreizen waren voor rijke mensen! De campagne ging de mist in.

De CVP verloor bijna twaalf procent van het Vlaamse kiezerspubliek. Eén vierde van haar kiezers. Veertien zetels. Ook de PSC deelde in de klappen (-7 zetels). De grote winnaars waren de liberalen, zowel in het noorden als in het zuiden. Het ergerde me dat sommige ‘wijzen’ zich hierin verheugden. Een der ‘wijzen’ liet overigens horen dat het gewicht van mijn partij voortaan gelukkig minder groot zou zijn, wat in ‘hoge’ kringen als positief zou worden beschouwd. Ikzelf moest vechten tegen een gevoel van diepe ontgoocheling, gemengd met bitterheid. Onbegrip, tegenkanting en domheid hadden bijgedragen tot het bereiken van dit dieptepunt. Op het partijbureau pleitte ik ervoor om niet tot afrekeningen over te gaan. Het verleden was het verleden en alleen de toekomst telde nog. Laat de doden de doden begraven.

Vanden Boeynants kwam me vertellen dat de PSC voor de oppositie wilde kiezen, maar ze vreesde dat in dat geval de CVP zou afdrijven naar

een confederatie voor België. Zelf zou hij niet meer in een regering treden. Ik stelde vast dat de doctrine in beide partijen, CVP en PSC, minder en minder meetelde. Zij werd in deze crisis nooit vermeld. Evenmin werd er een beroep op gedaan om houdingen te preciseren of te rechtvaardigen. ‘Zijn onze boegbeelden nog wel christen-democraten?’ vroeg Herman van Rompuy zich af in een bui van neerslachtigheid.

Op 19 november werd Herman Vanderpoorten tot informateur aangesteld. Robert Houben wist me te zeggen dat het Vanderpoorten was geworden omdat Grootjans zich tegen een drieledige regering had uitgesproken. Tijdens een gesprek met Etienne Davignon had de voormalige diplomaat bekend ‘dat hij voor het eerst in zijn leven pessimistisch was gestemd’.

's Avonds verklaarde Van Miert dat zijn partij niet wilde deelnemen aan een drieledige regering. Dat betekende dat hij wel een coalitie kon aangaan met de christen-democraten, die overigens enkele dagen eerder in de socialistische pers nog ‘kwallen’ werden genoemd. En op een ontmoeting met de sociale partners bleek duidelijk dat sommigen een regering met de liberalen niet goed onthaalden. Ik volgde de discussie nauwlettend en ontdekte al spoedig de tegenstellingen in de redenering en de onmacht om een probleem te zien vanuit het standpunt van een nationale regering. Soms kwam daarbij dan ook nog de ambitie om aan de bewindslieden te dicteren welke weg zij niet mochten volgen. Iedere intelligente wijze van besturen werd daardoor bemoeilijkt. Op budgettair, economisch of monetair gebied werd de verantwoordelijkheid het liefst naar ‘anderen’ doorverwezen. Maar wie waren dat?

Mijn gedachten gingen onwillekeurig uit naar een boek dat kort tevoren in Duitsland was verschenen onder de sprekende titel *Das Regime der Ohnmächtigen*. In België had een regering zopas opgehouden te bestaan. Een betere, krachtigere, nieuwe moest nog worden geboren. Ondertussen dobberde het schip van staat stuurloos voort. In het partijbestuur van de CVP dicteerde Jean-Luc Dehaene een communiqué dat begon met de zin: ‘Dat socialisten en liberalen nu maar eens proberen samen te regeren...’ Politieke nederlagen hebben steeds een verlammende invloed.

Nog tijdens de formatieopdracht van Vanderpoorten werd ik opgebeld door de koning. We hadden een zeer lang gesprek over de politieke crisis en de oplossing die volgens hem vrij gemakkelijk kon worden gevonden. Hoe hij dat zag, zei hij niet. Nadien was ik aanwezig op een pijnlijke vergadering van een verdeelde CVP-kamerfractie toen om twaalf uur het bericht kwam dat Willy de Clercq als formateur was aan-

gesteld. Niet zonder moeite werd er een onderhandelingsdelegatie bij de CVP samengesteld.

Aan PSC-zijde verklaarde Vanden Boeynants geen marge te hebben om een overleg te beginnen. Het hoogste wat hij als toegeving kon aanvaarden was de uitwerking van een urgentieprogram door de nieuwe regering. Maar in feite ging dat alleen over het staal. Die houding vormde voor de CVP geen basis van besprekingen. Zij presenteerde een reeks levensnoodzakelijke voorstellen en eiste dan ook dat daarover serieus zou worden gesproken. Er kwam evenwel geen akkoord tot stand en De Clercq besloot zijn opdracht terug te geven. De vorst weigerde dat. Vanden Boeynants draaide dan weer bij en stelde een nieuwe formule voor, met name het urgentieplan plus de bekommernissen van de formateur. Uiteindelijk werd het 'Urgentieplan, bekommernissen, ideeën en prioritaire suggesties' en dat werd aanvaard. Helaas, op 30 november kwam het bericht dat Vanden Boeynants het pleit had verloren in het Comité Directeur van zijn partij, met twaalf stemmen tegen tien. Nothomb had het offensief geleid. Hij stelde voor dat ook de socialisten, het Rassemblement Wallon, het FDF en de VU in de regering zouden komen. Deze proefpreek leek te gek om ook maar enige aandacht te verdienen. Hoe zou zulke bonte, vreemdsoortige groep ooit een samenhangend, ongemakkelijk program kunnen uitvoeren?

Ondertussen onderhandelde een CVP-delegatie - zeer tot ongenoegen van Karel van Miert - met de PVV over de samenstelling van de Vlaamse regering. Tijdens de besprekingen werd onderhandeld over de verdeling van de portefeuilles in de federale regering als beide partijen inderdaad ook tot een akkoord zouden komen. Cultuur zou naar een PVV-minister gaan, Onderwijs naar een CVP'er.

Die dag werd ook bekend dat de Franstalige socialisten in geen geval een wijziging van de indexpolitiek of een hervorming van de sociale zekerheid wilden aanvaarden. Voorts eisten zij 'economisch federalisme' en een statuut voor Brussel. De Vlaamse socialisten verkondigden dat met hen in de regering geen kruisraketten zouden worden opgesteld. Op 1 december werd Nothomb formateur. Hij bleef een regering op brede basis propageren en legde - eigenaardig genoeg - de klemtoon op bezuinigingen in het energieverbruik. Hij nodigde bovendien iedereen uit om voorstellen ter tafel te leggen inzake de index en de begroting 1982. Vanzelfsprekend had hij ook nog enkele communautaire voorstellen in zijn mouw. Langzamerhand konden de elementen van de puzzel worden onderkend. De PVV wilde van geen drieledige regering weten. De PRL

daarentegen - vooral dan Jean Gol - zei niet categoriek neen. De PSC wilde niet scheep gaan met de socialisten alleen. Zo bleef er enkel nog een tweeledige formatie met de liberalen over. Nothomb ploeterde maar voort en probeerde nieuwe voorstellen op papier te zetten. Daarin kon ik echter geen analyse van de crisis terugvinden en de basisidee ‘economische groei gebaseerd op de export’ bleef hem vreemd.

Een gewetensprobleem

De koning riep me naar Laken en deelde me mee dat een tweeledige regering met de liberalen moest worden gevormd. Martens zou de leiding van de nieuwe regering op zich nemen. De vorst probeerde me te overtuigen om de portefeuille van Buitenlandse Zaken te aanvaarden, met daaraan toegevoegd Buitenlandse Handel. ‘De exportgeleide groei’ had dan toch ergens weerklank gevonden. 's Nachts kwam het bericht dat Martens aangesteld was tot nieuwe formateur.

Ik kreeg ook nog een bericht van Jacques de Groote, die bij het IMF werkte. Hij liet me weten dat hun plan over België nu volledig was uitgewerkt. Het leek wel een model te zijn: modern, dynamisch en coherent. Nog steeds sprak ik er met niemand over. Ik wilde immers alle lekken voorkomen en geen tegenstand oproepen vooraleer de regering was beëdigd. Herman van Rompuy raadde me aan om de portefeuille van Financiën te ambiëren. Op 16 december hield de CVP een congres om zich uit te spreken over regeringsdeelname. Een overweldigende meerderheid keurde haar goed.

Toen hakte ik de knoop door. Gedwongen door een Duits-Italiaans akkoord had de EVP-fractie in Straatsburg Egon Klepsch voorgedragen als voorzitter van het parlement. Hij had echter geen meerderheid behaald. Wegens de Belgische crisis had ik mijn kandidatuur niet kunnen verdedigen. Nu Klepsch was mislukt, wilde men mijn kandidatuur lanceren, blijkbaar met een goede kans op slagen.

Ik stond voor een gewetensprobleem. Mocht ik, in de omstandigheden waarin mijn land zich bevond, de interne politiek verlaten voor het prestigieuze voorzitterschap van het Europees parlement? Na mijn ontslag als premier was ik vastbesloten de politiek te verlaten. Door mij tot haar voorzitter te verkiezen, had de CVP me die beslissing doen uitstellen. De uitslag van de Europese verkiezingen in 1979 dwongen me nogmaals mijn houding te herzien. Mag een politicus na het behalen van

983.600 stemmen eenvoudig weggaan en een land in volle crisis achterlaten? Ik vond dat ik dat niet kon doen.

Daar kwam ook nog bij dat de opgeklopte verhalen in de pers over de tegenstellingen tussen Martens en Tindemans - nu nog uitgebreid tot Eyskens - moesten worden bestreden. Dat kon alleen maar door de drie namen in de regering op te nemen. De koning had beslist wie van de drie premier zou worden. Mijn oude vertrouwensman Houben nam mij dat kwalijk en verstond niet waarom ik in een ploeg wilde treden waarvan Wilfried Martens nummer een was. 'Ga je nu de coadjutor van Martens spelen?' vroeg hij.

Ik besloot de portefeuille van Buitenlandse Zaken te aanvaarden. Het departement zou overigens voortaan de naam Buitenlandse Betrekkingen dragen, met het oog op een buitengewone inspanning voor de export en de economische groei. Twee staatssecretarissen, een voor Buitenlandse Handel en een voor Ontwikkelingssamenwerking, zouden me bijstaan. Willy de Clercq deed nog een laatste inspanning om me naar Financiën te doen gaan, maar ik nam het voorstel niet aan. Ik had al lang gewaarschuwd dat het begrotingsbeleid moest worden gewijzigd, wilden we niet tot een devaluatie van de munt worden veroordeeld. Nu we onvermijdelijk voor zulke operatie stonden, weigerde ik op te treden als iemand die van een zoete wraak genoot.

Nadat de portefeuilles waren toegewezen, vroeg ik Martens en De Clercq op de man af - we zaten nu toch in dezelfde boot - wat ze van plan waren met de frank. Daarover was tijdens de onderhandelingen met geen woord gesproken. De Clercq reageerde vrij heftig en verklaarde dat een devaluatie was uitgesloten met de liberalen in de regering.

Ik poogde hem tot kalmte te brengen en legde uit dat het IMF zich serieus met onze situatie bezighield. 'Heb je daarover een document?' vroeg hij me ietwat meer gelaten. Ik liet twee kopieën van het IMF-werkstuk brengen, een voor Martens en een voor De Clercq en we keken het samen even in. Ik gaf nog wat uitleg en wees op de gunstige trekkingsrechten. Ook antwoordde ik op hun vragen. De reactie luidde dat ik nog van hen zou horen. De waarheid was echter dat ik helemaal niets meer hoorde. Wat later vernam ik uit het nieuws dat De Clercq naar Washington was vertrokken voor besprekingen met het IMF. Daarna was het weer stil.

Voor mij was een nieuw leven begonnen in een sector waarin ik mijn natuurlijke intellectuele belangstelling ten volle kon laten gelden. De droom werd werkelijkheid. Ik kon dan toch de wereld van de Buitenlandse

Zaken, gezien vanuit België, gaan verkennen. Ik beoogde een houding aan te nemen geïnspireerd door die van Pierre Harmel na zijn aftreden als eerste minister, een afzijdigheid op het gebied van binnenlandse politiek om me alleen met buitenlandse zaken bezig te houden. Zulk optreden vond zijn oorsprong in een opstelling die Paul van Zeeland op een bepaald ogenblik had voorgesteld tegenover de regering waarvan hij deel zou uitmaken. Professor Jan de Meyer had me dat nog verteld (en als voorbeeld voorgehouden) toen de partij hem vroeg of hij als specialist van constitutioneel recht gecoöpteerd lid van de Senaat wilde worden, om aldus bij de 'communautaire debatten' een gezaghebbende stem te laten horen. De professor wenste een positie in te nemen vergelijkbaar met die welke Van Zeeland in de jaren dertig had voorgesteld.

Ik hield me dus aan Europa, Zaïre en de buitenlandse betrekkingen en had daarmee meer dan werk genoeg. Een actieve rol voor de binnenlandse politiek zou me trouwens niet hebben gepast. Ik was immers minister van Communautaire Betrekkingen en premier geweest. Ook bij deze laatste functie had ik voortdurend te doen met de herstructurering van de staat. De gewestvorming maakte toen de politiek tot een hel.

Toch wil ik een kritische noot laten horen. Alles wat tussen 1980 en 1989 werd hervormd stond in het teken van een staatsopvatting die nooit expliciet als dusdanig was voorgesteld. Het Congres van Antwerpen 1972, waartegen Gaston Eyskens zich zo heftig had verzet, was alles wel beschouwd iets anders dan wat nadien tot stand werd gebracht. Op ten minste één punt heb ik deze hervormingen hartgrondig betreurd. Dit was de verminking van de Senaat. Ik vond dat men van deze instelling - die ik als minister had leren kennen als een ernstige, bevoegde, gezagvolle Kamer - een karikatuur had gemaakt. Ik kende vrij goed de structuur en de bevoegdheden van het Hoger Huis in Groot-Brittannië, de Tweede Kamer in Nederland, de Senaat in Frankrijk, zelfs in Italië.

Bij ons heeft men niet geprobeerd een staatsdragende, zinvolle tweede Kamer tot stand te brengen, maar wel een rompparlement dat kan vegeteren tot het wordt afgeschaft. En als dit laatst gebeurt zal de federale wetgever in dit moeilijke België afhangen van een zenuwachtige, vaak miskende, bakkeleiende Vergadering. Zulke evolutie betreur ik. Zij leidt naar een soort snelrechtcafetaria, waar juridisch slechte teksten op een drafje worden doorgejaagd. Iedere diepere bezinning op de wetgeving en haar gevolgen gaat daarbij verloren.

31
Buitenlandse Zaken en diplomatie

Buitenlandse Zaken betekende hard werken, in strijd met wat vaak over dat departement wordt gedacht. Sinds 1 januari 1982 oefende België het voorzitterschap uit van de Europese Gemeenschap. Zonder enige voorbereiding - met uitzondering van mijn verblijf op Landbouw en het schrijven van het Tindemansverslag over de Europese Unie - en enkel met mijn parate kennis, moest ik deze exalterende taak op mij nemen. Politiek gesproken was ik met het werk nog nooit zo gelukkig geweest.

Op 20 februari 1982 woonde ik al een vergadering bij op het consulaat-generaal te New York, gewijd aan de bevordering van de exporthandel. Ook ambassadeur Raoul Schoumaeker was daar aanwezig. Na afloop van de besprekingen werd ik naar de luchthaven gebracht, waar ik een plaatsje kreeg in een stampvolle Concorde. We arriveerden in Parijs om kwart voor middernacht plaatselijke tijd, na een vlucht van drie uur en negentien minuten. Vandaar ging het per auto naar huis -want om tien uur in de ochtend vond een kabinetsraad plaats, gewijd aan de devaluatie van de Belgische frank. De Europese ministers van Financiën waren bijeen en van hen werd verwacht dat ze zich zouden uitspreken over maatregelen die in België tot matiging en herstel zouden leiden.

Op 21 februari, om zes uur, kwamen op Buitenlandse Betrekkingen mijn specialisten van de Europese kwesties samen om de Europese Raad, gepland voor de volgende dag, voor te bereiden. Omstreeks elf uur werd ik naar de Wetstraat geroepen, waar na enkele tijd het nieuws kwam dat de Belgische munt met 8,5 procent zou devalueren. Er was geprobeerd tot 12 procent te gaan. De Economische Gemeenschap beschouwde dat echter niet meer als ‘technisch noodzakelijk’, maar wel als concurrentievervalsend. Dit was dan de laatste paragraaf van het hoofdstuk dat was begonnen met het bezoek van de Fontenay. Niemand had mij er nog bij betrokken, behalve Jacques de Groote vanuit Amerika. Uit allerlei

berichten zou men kunnen opmaken dat de muntontwaarding veel vaders had gekend. Ik stelde er prijs op te getuigen welke rol het IMF had gespeeld.

Het was of er zich in mijn opvoeding altijd een element had doen gelden dat me oriënteerde op het vreemde, op het buitenland. Niet dat ik dat zocht, verre van, maar toch, achteraf gezien, was het aanwezig. Mijn vader had verscheidene aanbiedingen gekregen om met een Belgische maatschappij te gaan werken, onder meer bij de havenaanleg in Bizerte, in Congo, in Dantzig. Daarover werd thuis gesproken, voor- en nadelen afgewogen en een beslissing getroffen. Mijn moeder las graag en was geabonneerd op een wekelijkse publicatie waarin veelvuldig sprake was van de tsaar en de tsarina van Rusland, de Tartaren, de kozakken, Michael Strogoff, Siberië, Centraal-Azië, de Turken en de Chinezen.

Zodra ik kon lezen zat ik al in die papieren te neuzen en naar de prentjes te kijken. Een paar jaar later, op school, was ik bevriend geraakt met een jongetje dat een Engelse moeder had. De vader, die als soldaat van Wereldoorlog I in Groot-Brittannië een herstelperiode had doorgemaakt, had haar meegebracht naar het vasteland. Het gezin hield een café open dat de populaire naam *Piccadilly* droeg. Ik hoorde er voor het eerst Engels, of beter cockney, spreken.

De padvinderij bracht me op het spoor van het *Jungleboek* en langs Rudyard Kipling belandde ik in het British Empire. Thomas Edward Lawrence vormde de grote verrassing. *The Seven Pillars of Wisdom* hield me jaren in zijn ban. De Arabische kwestie liet me niet meer los.

De oorlog maakte op mij een onuitwisbare indruk, te beginnen met de vlucht naar Frankrijk. Met mijn studies aan de Sint-Ignatius Handelshogeschool ving voor mij ook de exploratie van de wereld aan. De professor die ongetwijfeld een sterke stempel op mijn ontwikkeling heeft gedrukt, was dr. Ed. de Schaepdrijver, historicus en jezuïet. Zijn cursus Diplomatieke Geschiedenis - zoals hij die tijdens de oorlog doceerde - betekende voor mij een intellectueel hoogfeest. Dankzij hem ontdekte ik *Oorlog en Vrede*, het meesterwerk van Tolstoi, dat wat de Russische ziel betreft, van alle tijden is. De oosterse kwestie en de Balkan werden grondig behandeld zodat voor ons, studenten, de dubbelmonarchie, het Ottomaanse Rijk, Rusland, Pruisen, Frankrijk en Groot-Brittannië werden herschapen tot vitale herkenbare elementen in de politieke drama's van Europa. Hij bleef - met zichtbare voorliefde - stilstaan bij de grote actoren Metternich, Disraeli, Talleyrand en Bismarck. Aange-

spoord door de professor begonnen enkele studenten ook de biografieën van deze reuzen te verzamelen. Tot op de dag van vandaag is het mijn passie.

Daarop volgde mijn legerdienst in Duitsland. Het was als een eerste internationaal experiment waarbij ik werd betrokken. Op het ministerie van Landbouw werd ik in de directie Handelsakkoorden geplaatst. De Benelux, de internationale handelsorganisatie GATT en de bilaterale betrekkingen behoorden tot het vocabularium van mijn dagelijks werk. Mijn aanwezigheid in het Actiecomité Jean Monnet, dankzij Theo Lefèvre, bracht me in het hart van de beste Europese *think tank*, die tegelijkertijd ook de taak van pressiegroep vervulde. Ook het seminarie bij Kissinger stimuleerde mijn belangstelling voor internationale zaleen in hoge mate. Als jonge volksvertegenwoordiger kon ik lid worden van de kamercommissie voor Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking. Door de Europese Unie van Christen-Democraten en de Europese Volkspartij werd ik belast met opdrachten die verder reikten dan de grenzen van mijn vaderland. Later, aan de KU Leuven, doceerde ik de cursussen Internationale Organisaties, Europese problemen en Belgische Buitenlandse Politiek.

Kortom, toen ik de leiding van het departement Buitenlandse Zaken in handen kreeg was ik geen vreemdeling voor de verantwoordelijkheid die ik te dragen had. Mijn jeugddroom ging in vervulling. Toen ik in mijn nieuwe hoedanigheid op het departement werd ontvangen, begroette secretaris-generaal Frans Roelants mij met de woorden: ‘Welkom. We hebben u hier al lang verwacht.’

Bij de aanvaarding van Buitenlandse Zaken had ik gevraagd om de naam te veranderen in Buitenlandse Betrekkingen om toe te laten dat alle departementen die op een of andere wijze iets met buitenland te doen hadden, tot een beter gecoördineerde samenwerking zouden komen. Dit betrof het werk, met name reizen en contacten, maar ook de informatie die aldus werd vergaard en die vaak ongebruikt bleef. Deze kleine hervorming wierp haar vruchten af tot vice-premier Jean Gol, in een aanval van ijdelheid, niet meer in een coördinatiecomité wilde zetelen waarvan de voorzitter ‘maar’ minister was, terwijl hij de titel van vice-premier op zijn briefpapier had staan. Nochtans werd in dat comité niets beslist. Er werd alleen nagegaan hoe de buitenlandse activiteit van de leden tot betere resultaten, en tot minder botsingen, kon leiden. Jan Hendrickx, een ambtenaar met de titel van ambassadeur, nam het secretariaat waar. Hij

geloofde in de betekenis van zulke coördinatie, zette er zich voor in en propageerde het initiatief.

Ik beschouwde mijn beslissing als de vastlegging van de laatste fase van mijn politiek leven. Nu kon ik ten volle behartigen wat mij altijd had geboeid: internationale aangelegenheden en Europa. Uit de correspondentie die ik in die dagen ontving, kon ik opmaken dat veel - vaak onbekende - burgers mijn beslissing betreurden. Een ervan formuleerde die teleurstelling zeer goed: 'Ik ben er niet gelukkig mee dat u, door naar BB te gaan, de politiek vaarwel zegt.' Ook dat was typisch. Buitenlandse Betrekkingen werd beschouwd als een activiteit buiten de politiek.

Bij het opnemen van die nieuwe opdracht bracht ik enkele opvattingen mee die in mij tot rijpheid waren gekomen. Dat een land als België geopolitiek uiterst kwetsbaar was, had ik sinds 1940 aan den lijve ondervonden. Dat we geïsoleerd, alleen, niet konden instaan voor onze veiligheid, had ik sindsdien ook geleerd. De vrede kon voor mij slechts worden gered of herwonnen indien we deel uitmaakten van een coalitie die gegrondvest was op de solidariteit van gelijkgezinde landen, die de democratie, de rechtsstaat en de mensenrechten hoog in hun vaandel hadden staan. Strategische uitzonderingen moesten op overtuigende wijze worden gerechtvaardigd.

Die doctrine trok ik door naar de economische sector. Ik had uit de crisis van de jaren dertig onthouden dat bepaalde mondiale maatregelen veelal wenselijk waren. In afwachting was het noodzakelijk dat de West-Europese landen zouden samenwerken om de crisis en de werkloosheid te bestrijden. Bij het overwegen van die standpunten kwam bij mij telkens opnieuw de Benelux-gedachte naar boven. Omdat België zo klein is leek het aangewezen om zo intens mogelijk - economisch en politiek - met de 'kleine' buurlanden Nederland en Luxemburg samen te werken.

Wat de afmetingen van mijn land betrof, bleef ik vaak bij dit geopolitieke, onveranderlijke gegeven stilstaan. Een gevaar dat ons steeds bedreigde was de wil om een politiek van grote mogendheid te voeren, zonder de uitgebreidheid of de macht van zulke entiteit te bezitten. Ontvlambare geesten liepen er wel eens warm voor. Dit was evenwel uit den boze en bovendien verderfelijk voor het land. Anderzijds had ik van Theo Lefèvre geleerd dat het al even slecht was steeds maar te wijzen op ons klein formaat. 'Zwijg daarover', commandeerde Theo. 'De anderen weten dat ook, wij hoeven dat niet te benadrukken.'

Diplomatie in dienst van de natie

In mij leefde het verlangen ertoe bij te dragen om van de diplomatie een vitaal deel van de staatsuitrusting te maken. Zij moest de polsslag van de nationale ontwikkeling voelen en als instrument in dienst staan van de natie. Dit was niet alleen waar voor het taalprobleem en de daaraan verbonden cultuur. Het ging hier om een probleem van 'beschaving' (en uitstraling) voor België en zijn diplomatie als dusdanig. Zij moest een voorbeeld vormen want de diplomaten en hun initiatieven droegen in grote mate bij tot de *image building* van België in de wereld. Diplomaten konden niet langer louter 'elitair' zijn, maar zij moesten er zich voor hoeden 'ordinair' te worden. De stijl zou onvermijdelijk mee worden bepaald door de diplomaten zelf, in verstandhouding met en met impulsieve belangstelling van hun minister. Andere krachten stelden weinig belang in dat beslissende aspect van een moderne diplomatie, of waren te sterk bevooroordeeld om er de betekenis van in te zien.

Wel moet ik toegeven dat de sfeer in het departement BB, de wijze van werken ook, niet overeenstemt met het klimaat in de overige ministeries. Dat is aan vele dingen toe te schrijven.

Een diplomaat op post - laat ik gemakshalve zeggen een postoverste, een ambassadeur dus of een consul-generaal - spreekt met zijn collega's over problemen van betekenis. Hij (of zij) moet daarover rapporteren aan zijn ministerie, of in bepaalde gevallen aan de eerste minister of aan de koning. Hij moet dus een opinie hebben over de problemen waarover hij informatie verschaft: een goede, een vage of een verkeerde. Hij schrijft die berichten niet vanuit een parochiale gezichtshoek maar vanuit het buitenland, als vertegenwoordiger van zijn land. Soms zijn de problemen van ethische aard, een andere keer van politieke of economische aard. Ook de betekenis voor het eigen land kan aan intensiteit verschillen.

In dit tijdvak van 'economische diplomatie' komen er meer en meer problemen opduiken die een directe weerslag kunnen hebben op de federale of regionale economieën. De diplomaat wordt aldus opgenomen in een wereld waar over die vraagstukken wordt gesproken, een wereld van diners, lunches en ontvangsten. Hij is daar belangrijk. Hij heeft de plicht zich een mening te vormen over tal van onderwerpen. Heeft hij er geen, dan rijzen er moeilijkheden. Hij kan verstoppertje spelen, de schijn wekken een mening te hebben, eventueel de woorden overnemen van een spraakzame collega, of een brouwsel klaarstomen op grond van lokale nieuwsberichten.

Maar het gevaar bestaat dat de diplomaat overtuigd raakt van het feit dat hij van alles op de hoogte is en dat in Brussel toch alleen maar beotiërs rondlopen. Aangezien 'Brussel' niet altijd onmiddellijk reageert of antwoordt - het is een departement - bouwen sommigen zich een eigen filosofische kijk op België. Hoe kunnen zij immers weten wat er in eigen land in de regering, in het parlement, in de partijen - die van de meerderheid en die van de oppositie - wordt bekokstoofd? Hoe weten zij welke inspiratie er achter de *leaders* van de kranten steekt? En hoe vertolkt zich dat om tot een politieke optie te komen?

Gelukkig houden vele diplomaten het hoofd koel en proberen er het beste van te maken. Zodra ze merken dat hun proza meetelt bij de opinievorming op het departement werken zij mee uit volle kracht. Tot een kleine categorie behoren degenen die gaandeweg geloven dat ze een grote mogendheid vertegenwoordigen en allures moeten aannemen die passen bij hun begoochelingen. Zij wanen zich wel eens een soort onderkoning. Voormalige koloniale mogendheden moeten daar bijzonder waakzaam zijn.

Het departement Buitenlandse Betrekkingen vertoont nog een ander kenmerk dat elders niet bestaat. Degenen die na het ingangsexamen aandacht hebben voor hun carrière onthouden zeer goed de uitslagen van hun promotie. Het aantal aanwervingen is altijd beperkt, zodat ze elkaar spoedig leren kennen, en dezelfde stageperiode doormaken.

De examens, die gebeuren volgens taalrol, blijven belangrijk en moeten dat ook zijn. Maar zoals overal in het leven beantwoordt de ontwikkeling van de persoonlijkheid niet altijd aan de uitslag van het examen. Op BB wordt zeer snel geweten wie van een promotie tot de 'meer begaafden' behoort. Heeft het taalprobleem de Nederlandstaligen gedurende lange tijd gehinderd bij het oprukken naar de hoogste posten, dan wordt behoorlijke tweetaligheid (of meertaligheid) een onmisbare eigenschap op BB. Op de diplomatieke posten, voor de relaties met Brussel, gebruikt iedere agent overigens zijn eigen taal. Deze natuurlijke selectie draagt ertoe bij dat de Belgische diplomatie een goede reputatie heeft behouden in internationale kringen. Dit kan zo maar blijven indien het samenspel minister-diplomaat in de beste voorwaarden mag verlopen. Diplomaten die lange tijd in het buitenland hebben vertoefd geven zich niet altijd rekenschap van het krachtenspel in de politiek, waarbij hun minister maar een factor vormt. In de parlementaire democratie hangt hij af van de houding die een meerderheid tegenover hem en de regering aanneemt. Ik zal een voorbeeld geven.

In de Kamer van Volksvertegenwoordigers vond in 1988 een debat plaats over het gebruik van gasgranaten in geval van oorlog. In een ontwerpresolutie werd verwezen naar het Protocol van Genève van 1925, dat mee door België was ondertekend. Wij zouden nooit onze toevlucht nemen tot dergelijke wapens (gif, gas, verstikkingsgas en andere gassen). Het Protocol stond echter een uitzondering toe. Wanneer de vijand zulke wapens zou inzetten, mocht er met dergelijke wapens worden teruggeslagen. Een grote meerderheid in het parlement wilde deze uitzondering voor België uitsluiten. Gas zou voor ons land in alle omstandigheden verboden blijven. Ik werd verzocht die uitspraak van de Kamer aan de Navo mee te delen. Een maand later werd ik in dezelfde Kamer ondervraagd of ik de Navo op de hoogte had gebracht van het Belgische standpunt. Ik won telefonisch inlichtingen in bij onze ambassadeur - die de documenten had gekregen waarin het standpunt van de Kamer was uiteengezet - en moest horen dat de diplomaat - overigens een van de beste in het departement - het standpunt van de volksvertegenwoordigers nog niet had bekendgemaakt. Het was voor mij verre van prettig dit antwoord te moeten overmaken. Met het spel van meerderheid en oppositie werd het (nog) niet uitvoeren van wat de volksvertegenwoordiging had goedgekeurd, aan de minister toegeschreven. Dit werd geïnterpreteerd als een miskenning van de wil uitgesproken door het parlement. De ambassadeur, volledig te goeder trouw, had niet beseft dat hij daardoor zijn minister in moeilijkheden kon brengen.

De ambassade in Kinshasa had de reputatie de moeilijkste te zijn in het hele landschap van de diplomatie. Meer dan eens moest onze ambassadeur ijlings het land verlaten of werd hij er zonder meer uitgewezen. De relaties tussen de vroegere kolonie en het oude moederland bleven gekenmerkt door een ongewone graad van gevoeligheid. Bovendien sprak men in de politieke wereld niet altijd een taal die bijdroeg tot het oplossen van problemen. Anderzijds werd het Zaïrese persagentschap Azap vaak gebruikt om frustraties af te reageren.

Dit betekende dat de Belgische ambassadeur altijd in nauwe voeling diende te blijven met zijn minister. De zaken werden nog bemoeilijkt wanneer men in België te doen had met een staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking die zich geroepen voelde ook een politieke rol te gaan spelen. Erger nog was het wanneer bepaalde Belgische ministers, zonder voorafgaand overleg, naar de hoofdstad van Zaïre vertrokken en het departement BB dat uit een krant, of langs de televisie, moest

vernemen. Het doel van hun reisdrift bleef voor Buitenlandse Betrekkingen onbekend.

Ik ben de woorden van Jean Monnet altijd blijven onthouden dat men nooit aan een onderhandeling, conferentie of bespreking mag deelnemen zonder vooraf een duidelijke persoonlijke positie te hebben uitgewerkt. Want zelfs met die voorzorg haalt men niet altijd zijn slag thuis. Anderzijds zal wie zonder ideeën gaat palaveren ook zelden winnen. Mijn tactiek was steeds gestoeld op een zorgvuldige voorbereiding.

Ik had president Mobutu leren kennen als een gewiekst debater die bijna altijd een bespreking begon met een reeks klachten en beschuldigingen. Wie hem daarbij onderbrak kon zich aan een tweede golf van onhebbelijkheden verwachten en, naarmate de president zich opwond, aan een verzuring van het onderhoudsklimaat. Mijn tactiek bestond erin hem te laten gieren tot zijn hart gelucht leek om dan met mijn grieven in de aanval te gaan. De punten die ik niet mocht vergeten lagen van tevoren vast en waren goed voorbereid, ook met de ambassadeur.

Aartsvervelend bij zulk steekspel was dan de vaststelling dat een ambassadeur naar een opening zocht om over andere, voor hem nuttige dingen te spreken, meestal probleempjes uit de diplomatieke keuken. Deze houding van ‘laten we onder ons enkele zaken regelen’ en daarbij de minister in de rol van toehoorder duwen, irriteerde me vanzelfsprekend. Het was al moeilijk genoeg om de nodige tijd - en de beste formulering - te vinden voor de problemen en de kwesties die in het parlement aan bod waren gekomen, de dossiers die in de regering werden besproken en de thema's die volgens Buitenlandse Betrekkingen aan de orde moesten komen. Als een ambassadeur de afwerking van een dergelijk lijstje in het gedrang bracht door over zijn huishoudelijke akkefietjes een boompje op te zetten, kreeg ik het warm. Zulke afwijking ging ook Mobutu niet onopgemerkt voorbij.

Internationale relaties worden ook in gevaar gebracht door amateurs. Oudere politici beweerden dat ten tijde van Spaak, de ministers, vergaderd in de kabinetsraad, naar de eerste minister en naar de minister van Buitenlandse Zaken luisterden. De ene steunde de andere. Na verloop van jaren echter kwamen vele ministers tussenbeide als het over internationale politiek ging. Zij hadden immers allen een krant gelezen of nieuwsflashes op de televisie gezien.

Toen ik minister Louis Michel hoorde verklaren dat hij niet van diplomaten hield - hij beweerde iets tegen hun taal en hun stijl te hebben - vond ik dat hij, ten eerste, veel te veel generaliseerde, en oordeelde

ik, ten tweede, dat hij met die mentaliteit heel wat mislukkingen tegemoet ging. Diplomatie is een vak, een specialiteit en een techniek. Als het waar is dat diplomatie vooral dialoog is - althans volgens Georges Bidault, een historicus die later minister van Buitenlandse Zaken werd - dan moet men voortdurend overwegen wat men zegt, hoe men het zegt, aan wie men het zegt en op welk ogenblik men het zegt. Dit veronderstelt ervaring, mensenkennis, formuleringskracht en dossierkennis. Geduld wordt daarbij niet uitgesloten. Werd van de Russische diplomatie niet gezegd dat ze de geduldigste ter wereld was?

Belgische diplomaten hebben een universitaire opleiding gehad, zijn geslaagd in een ingangsexamen, hebben een stageperiode doorlopen, hebben ervaring opgedaan bij hun chefs, hebben gelezen over internationale betrekkingen, zijn vertrouwd met de loopbaan van enkele grote actoren uit de geschiedenis. Na een tijdje hebben de meesten te maken met plots opduikende moeilijkheden, wanneer dan moet blijken of zij van aanpakken weten, of zij hun koelbloedigheid kunnen bewaren, of zij karakter hebben. Staatsgreep, onlusten, aardbeving, terrorisme, guerrilla, regimeverandering, verkiezingen, devaluatie, revolutie, regeringscrisis, aanslagen - telkens moeten onze diplomaten nagaan hoe zij door de beroering kunnen komen zonder schade te berokkenen aan hun land of hun landgenoten. Het is hun taak het land in te lichten, waarheidsgetrouw, zonder door hun woorden de ellende te vergroten. Dit gebeurt op ogenblikken dat in eigen land, al te vaak, weinig aandacht aan hun levensvoorwaarden wordt geschonken.

Ik heb bijna acht jaar op het departement van Buitenlandse Betrekkingen doorgebracht en heb ondervonden hoe bekwaam en toegewijd ons diplomatiek personeel is. Ik acht me gelukkig met de meeste leden van dat corps te hebben gewerkt. Ik breng graag hulde aan hun plichtsbesef en hun bekwaamheid. Zij vinden in België niet altijd de waardering en de achting die ze verdienen. Het valt me altijd op hoe jaloers velen zijn, in andere ministeriële departementen, op deze dienaren van de staat, hoe weinig begrip er bestaat voor hun opdracht. Nietwaar, Louis Michel?

Frustratie en troost

Informatie is het grote probleem van de internationale betrekkingen. Hoe kunnen over een bepaald land of over een bepaalde regering betrouwbare inlichtingen worden verkregen die onmisbaar zijn om een

politiek te concipiëren of uit te voeren? In 1982 had ik, na een reis in het Midden-Oosten, uit onverdachte bron serieuze aanwijzingen verkregen over voorbereidselen die in Israël werden getroffen om een gewapende actie tegen Libanon te ondernemen.

In datzelfde jaar werd in Versailles een topconferentie gehouden van wat toen nog de G-7 heette, de zeven welvarendste, althans meest geïndustrialiseerde landen in de wereld. Op Europees vlak werd de stelling verdedigd dat niet alleen de Europese Commissie op dergelijke bijeenkomsten moest worden uitgenodigd, maar ook het land dat het voorzitterschap bekleedde in de Europese Gemeenschap, zo dat land niet tot de G-7 behoorde. Dit was het geval voor België. Na wat aandringen kwam er een uitnodiging voor de Belgische premier en de minister van Buitenlandse Betrekkingen. Wilfried Martens en ikzelf trokken samen naar Versailles om er te luisteren naar de opinies van onder meer François Mitterand, Ronald Reagan en Margaret Thatcher.

Toen het Midden-Oosten ter discussie werd gebracht, deed de Belgische eerste minister er het zwijgen toe en vergenoegde zich in de lectuur van het ontwerpcommuniqué dat was gewijd aan de explosieve regio. Bij de bespreking van het document vroeg ik het woord. Uiteraard zonder mijn bron te verraden, legde ik uit hoe ernstig de toestand er voor Libanon uitzag en hoe er ieder ogenblik een gewapend conflict kon losbarsten. Het communiqué getuigde echter niet van een grondige kennis van de toestand. Niemand reageerde op mijn woorden. Ik zette nogmaals mijn argumenten uiteen, maar zonder succes. Mitterand vroeg me om niet aan te dringen. De tekst was voorbereid door de experts van het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken en aangezien er geen andere aanwezige van mening was dat we voor een invasie stonden, was het aangeraden om de tekst niet te veranderen. Ik moest mijn mond nu wel houden en doen alsof ik met de andere zwijgers instemde. Mijn frustratie moest ik alleen verwerken, hoe goed ik ook wist wat er op het spel stond. Mijn bron was nochtans te degelijk om vals te kunnen zijn.

Na een voortreffelijke lunch trok het gezelschap zich terug in de kamers. De siësta deed deugd, maar mijn humeur was bedorven. Toen kwam de grote verrassing. Om ongeveer vier uur kondigde de radio aan dat Israëlische troepen Libanon waren binnengevallen met het doel er een grote opruiming te houden. De werkzaamheden van de G-7 werden onmiddellijk gewijzigd. Toen we weer aan de vergadertafel zaten werd het communiqué voor het Midden-Oosten naar de prullenmand verwezen. De persagentschappen werden verwittigd dat er een nieuwe tekst

zou volgen. Onze aandacht werd geconcentreerd op een nieuwe analyse van de ontwikkeling in het Midden-Oosten.

Ik voelde me plots veel beter, mijn frustratie was totaal verdwenen. Eén lid van de G-7 wilde me iets zeggen over de discussie van het communiqué. Het was Margaret Thatcher. Zij verontschuldigde zich omdat ze mij, in mijn inspanning om de tekst te verbeteren, niet had gesteund. 'Toen ik vaststelde, na uw interventie, dat niemand over dat onderwerp iets wilde zeggen dacht ik er goed aan te doen ook te zwijgen', bekende ze. 'Het spijt me nu.' Ik ben het niet altijd met de *Iron Lady* eens geweest in de politiek. Ik zal echter nooit vergeten hoe ze me ooit eens met een paar woorden heeft getroost, wellicht zonder het te beseffen.

Een tolk

Toen ik in 1975 voor de eerste keer China bezocht, vroegen de gezagsdragers daar of ik een tolk Chinees-Frans kon aanvaarden. Bij hun specialisten Chinees-Nederlands of Chinees-Engels was er op dat moment niemand beschikbaar. Uiteraard had ik geen bezwaar tegen deze regeling. De jonge man die op mij stond te wachten toen ik in Beijing aankwam, zag er wat magertjes uit. Hij leek ook een beetje schuchter, maar zijn Frans was onberispelijk. Zoals dat nog gebeurt bij zeer verstandige jongens, zag hij eruit als iemand met aanleg voor tuberculose. Hij stond me uitstekend bij gedurende de hele reis, week geen stap van mijn zijde, maar drong zich toch niet op. Hij gaf me de indruk dat hij bij het vertalen niets verdraaide of oversloeg.

Voor het laatste traject van mijn terugtocht, tussen Kanton en Hong Kong, was ik aangewezen op een trein waaraan een speciale wagon 'voor officiële gasten' was vastgekoppeld. Ik had deze spoorreis zorgvuldig voorbereid, maakte van de gelegenheid gebruik om nog wat notities te maken, smeedde plannen voor mijn thuiskomst en overliep de ontmoetingen die op mij in dit ontzaglijke land de grootste indruk hadden gemaakt. Ook haalde ik uit mijn handkoffer een mooi Europees geschenk waarmee ik mijn tolk dacht te verrassen. Het ogenblik waarop ik tot de overhandiging wilde overgaan was met zorg gekozen, als het slot van een kleine toespraak. Hij werd er zenuwachtig van en weigerde nogal krampachtig het pakje in de hand te nemen. Hij bezwoer me niet aan te dringen. Het aanvaarden van geschenken was immers streng verboden. Hij stelde voor om het geschenk naar het ministerie van Buitenlandse Zaken te

sturen, zijn werkgever, en dan zou men daar wel beslissen wat ermee aan te vangen. Noodgedwongen legde ik me bij zijn weigering neer. We waren beiden verveeld met het voorval. Hij met de aanbieding, ik met de weigering.

Na de eindhalte van de trein moesten we in die tijd nog een afstand te voet afleggen alvorens de brug naar Hong Kong te bereiken. De tolk mocht ons niet verder begeleiden. Toen we afscheid namen wilde hij me nog snel iets meedelen. Hij keek me in de ogen en zei dat hij de tolkenopleiding had mogen volgen omdat hij zulke goede uitslagen had op school. Hij draaide zich om en liep terug naar de trein. Ik had begrepen dat zijn laatste woorden een politieke betekenis hadden.

Jaren later brachten de rectoren van de Belgische universiteiten een bezoek aan China. Wie het initiatief had genomen weet ik niet, maar zij verrasten mij met een prentbriefkaart waarop al hun handtekeningen prijkten. In de linkerbovenhoek van de kaart stonden enkele Chinese lettertekens en daaronder, in het Frans: ‘Uw tolk in China’. Weer jaren later woonde ik in New York de bijeenkomst bij van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Op een bepaald ogenblik wilde ik de Assemblée verlaten, maar ik bleef vlak voor de uitgangsdeur even staan luisteren, getroffen door een paar zinnen van de redenaar die het spreekgestoelte bezette. Ik was een en al aandacht en lette eerst niet op de man die me benaderde. Hij vroeg me: ‘Herinnert u me nog? In 1975 was ik uw tolk in China.’

Ik heb deze man nadien niet meer teruggezien maar ik ben hem nooit vergeten. In zijn opstelling vond ik een bewijs dat tenslotte zelfs in de internationale betrekkingen, hoe formalistisch doorgaans ook, een menselijke toon kan worden bewaard. Zulke ogenblikken zijn kostbaar ter wille van het warm gevoel dat zij met zich brengen en de humane toets die zij even aan de dagtaak verstrekken.

32
Dubbelbesluit en plaatsing raketten

Tussen 1980 en 1987 werd de buitenlandse politiek in grote mate beheerst door het probleem van de inplanting van middellangeafstandsraketten in Europa. Deze problematiek is de geschiedenis ingegaan als het Dubbelbesluit. Het kreeg deze naam omdat de Navo-ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie op 12 december 1979 beslisten om enerzijds de Navo-kernwapens voor de middellange afstand in Europa te moderniseren, en anderzijds de Sovjet-Unie uit te nodigen voor onderhandelingen over de middellangeafstandsraketten.

Het besluit had dus duidelijk twee sporen: een voor modernisering en een voor wapenbeheersing. Tussen 1983 en 1988 werden er door de Verenigde Staten 572 gemoderniseerde kernwapens in Europa geïnstalleerd. Het ging om de vervanging van 108 raketten van het type Pershing I en de invoering van 464 van de grond af te lanceren kruisvluchtwapens (GLCMS). Om het Navo-kernwapenarsenaal niet te vergroten werd afgesproken 1000 van de 7000 kernladingen uit Europa terug te trekken en de 572 gemoderniseerde wapens binnen het aldus verlaagde aantal te laten vallen. Er moesten dus nog eens 572 oude wapens verdwijnen. Onderhandelingen over de middellangeafstandsraketten waren ondertussen in Genève begonnen maar werden eind november 1983 door de Sovjet-Unie afgebroken.

Hoe werd het Dubbelbesluit gerechtvaardigd? Door de voortdurende versterking van de sovjetstrijdkrachten op het gebied van modernisering en uitbreiding van de nucleaire wapens voor middellange afstand was een gevaarlijke verhouding ontstaan. De weinige middellangeafstandsraketten die de Navo daar tegenover kon stellen waren steeds minder in staat, in geval van conflict, door de sovjetluchtverdediging heen te dringen. De Sovjet-Unie had in de jaren zeventig, als gevolg van de SALT-afspraken, met de Verenigde Staten de pariteit bereikt op het gebied van strategische

wapens. Het gevolg daarvan was dat het ongeloofwaardiger werd dat de Verenigde Staten bij een treffen in Europa van strategische wapens gebruik zou maken en de Navo vreesde dat dit een ernstige uitwerking zou hebben op de Navo-strategie ter voorkoming van oorlog.

Met haar overwicht bij de middellangeafstandsraketten had de Sovjet-Unie in de waan kunnen verkeren dat een beperkte aanval op West-Europa, of het dreigen met een dergelijke aanval, mogelijk werd. De toenmalige Duitse bondskanselier Helmut Schmidt zag daarin een rechtvaardiging om in een rede voor het International Institute for Strategic Studies te Londen, in oktober 1977, voor te stellen in het bondgenootschap uit te kijken naar middelen waarmee de Navo-strategie haar betekenis zou terugvinden. Schmidt was in zijn land minister van Defensie geweest en had deze problemen op de voet gevolgd. Hij verklaarde onder meer: 'We zijn ons ervan bewust dat zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie graag de bedreigende strategische ontwikkelingen uit hun relatie willen elimineren. Maar beperkingen op het gebied van de strategische wapens die alleen betrekking hebben op de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, zullen onvermijdelijk de veiligheid verzwakken van de West-Europese bondgenoten ten overstaan van het Sovjet-Russische militaire overwicht in Europa, als we er niet in slagen om parallel aan de SALT-besprekingen de ongelijke militaire situatie in Europa te corrigeren. Zolang dit niet het geval is, moeten we het evenwicht op alle onderdelen van de afschrikkingstrategie handhaven. De Alliantie moet daarom klaar staan om de middelen te verschaffen die de huidige strategie - nog altijd de juiste - ondersteunen en iedere ontwikkeling die de basis van deze strategie ondermijnt, voorkomen.'

Een High Level Group begon toen een eventuele aanpassing te onderzoeken van de Theatre Nuclear Force van de Navo als antwoord op de opstelling van SS-20 raketten aan sovjetzijde. Deze wapens, met een reikwijdte van 5000 km, vielen onder geen enkel plafond van wapenbeheersing. Parallel aan de beslissing tot modernisering besloot de Navo aan de Sovjet-Unie het aanbod te doen om over de middellangeafstandsraketten te onderhandelen.

Ik geloofde in de kansen van zulke onderhandelingen en toen ik op Buitenlandse Betrekkingen was gekomen verklaarde ik dat we de nuloptie als ideaal moesten nastreven. Uiteindelijk werd dit resultaat ook bereikt. Men spreekt daar nagenoeg niet meer over, maar het akkoord daarover was wel de grootste diplomatieke overwinning sinds 1945. Zij leverde het bewijs dat de Navo met een oordeelkundig en gemeenschappelijk stand-

punt de beste vredespolitiek kon voeren. Het was waarschijnlijk om dat niet te moeten toegeven dat er over deze zege werd gezwegen.

In België was het debat over de raketten ongewoon bitsig geweest. In die dagen, bij het verlaten van het parlementsgebouw, werd ik op een bepaald ogenblik aangesproken door Herman de Prins. Deze journalist van de BRT vroeg me wat mijn standpunt was inzake de kruisraketten. Ik antwoordde zonder aarzelen dat mijn doel de nuloptie was. Ik kreeg toen als wederwoord: 'Dat gelooft u toch zelf niet.' Ik geloofde dat echter wel en we hebben het uiteindelijk ook gehaald.

Ethische aspecten

Ik ben nooit de ethische aspecten van het bestaan en de eventuele opstelling van zulke kernwapens uit de weg gegaan. In het grote kamerdebat heb ik verwezen naar teksten van de Amerikaanse en de Franse bisschoppen, waarbij vooral deze laatsten de ethiek van de verantwoordelijkheid duidelijk formuleerden.

Zelf ging ik uit van het standpunt dat wie de ethische aspecten van kernwapens onderzoekt allereerst een antwoord moet geven op de vraag hoe ver het recht of de plicht van een staat wel reikt inzake zijn veiligheid of verdediging. Dit vraagstuk was in het verleden al voldoende onderzocht zodat ik daar niet lang bij hoefde stil te staan. In deze tijd was er echter een nieuw probleem gerezen, met name dat van de ontradingsstrategie. Mocht men in geval van bedreiging zijn toevlucht nemen tot een deelname in een tegenbedreiging, eventueel met kernwapens? In zijn boodschap aan de VN van juni 1982 zei paus Johannes-Paulus II (*La Documentation Catholique* 4 juli 1982 p. 666): 'In de huidige omstandigheden kan een ontrading gebaseerd op een evenwicht, niet als een doel op zichzelf, maar als een etappe op de weg naar een geleidelijke ontwapening, nog als moreel aanvaardbaar worden beschouwd. Toch is het onmisbaar om de vrede in de hand te werken, zich niet tevreden te stellen met een minimum dat steeds het gevaar inhoudt tot een explosie te leiden.'

De paus veroordeelde dus niet - binnen bepaalde normen - het bestaan noch het bezit van kernwapens. De kerk legde zich neer bij de ontradingsstrategie. Paus Johannes-Paulus II herinnerde eraan in zijn boodschap tot de Werelddag voor de Vrede in 1982 dat de volkeren - in naam van een elementaire eis van rechtvaardigheid - het recht en zelfs de plicht hebben hun bestaan en hun vrijheid tegen een onrechtvaardige

aanval te beschermen, met aangepaste middelen. Maar rekening houdende met enerzijds het verschil tussen klassieke oorlogen en kern- of bacteriologische oorlogen, en anderzijds het schandaal van de bewapeningswedloop tegenover de behoeften van de derde wereld, onderstreepte de boodschap krachtig de voor de wereld hoogdringende noodzaak zich doelmatige onderhandelingsmiddelen te geven. De opvattingen van Johannes-Paulus II berustten bijgevolg op twee beginselen. Ten eerste, het beginsel van de proportionaliteit van het recht 'in oorlog' (*in bello*). Ten tweede, het beginsel van laatste toevlucht dat het recht tot oorlog beperkt: alle vredestichtende middelen van onderhandelingen om conflicten te regelen moeten uitgeput zijn.

Hectische maanden

Ik had ooit een zin opgetekend van Dominique Leca, de man die in 1940 kabinetschef was van Paul Reynand, de toenmalige Franse eerste minister. Hij benadrukte dat de buitenlandse politiek voor het bestaan van een land duizend maal belangrijker is dan de binnenlandse. Ik vond dat thema uitstekend geschikt om over na te denken, bijvoorbeeld tijdens een vliegtuigreis. In kleine landen echter was de aandacht voor de internationale positie meestal minimaal of zelfs helemaal afwezig. Leca had echter ook beweerd dat, ondanks alle schijn, buitenlandse politiek veel diepere tegenstellingen veroorzaakt dan begrotingsproblemen of monetaire en sociale betwistingen. Ik heb in mijn leven ondervonden dat deze stelling veel waarheid bevat.

De wijze waarop het rakettendebat werd gevoerd in ons land was daar een treffende illustratie van. Op 21 januari 1985 legde premier Martens een verklaring af in het parlement dat België, overeenkomstig de resultaten van de onderhandelingen, zijn aandeel in de ontplooiing van de kruisraketten op zijn grondgebied volledig zou uitvoeren. Ondertussen zouden de voorbereidende werken in Florennes worden verder gezet zoals gepland. Als minister van Buitenlandse Betrekkingen kreeg ik het mandaat om overleg te plegen met de bondgenoten.

Op duizend en één manieren trachtten organisaties en politici deze stap te verhinderen of te vertragen, die nochtans, zoals ik al zei, naar de nuloptie zou leiden. Ook binnen de regering was er getouwtrek. Veel ministers dachten dat premier Martens met Jean-Luc Dehaene en Luc Dhoore de kant van het ACW en de antirakettenspecialist Ignace

Lindemans had gekozen. Op een bepaald moment zag het er zelfs naar uit dat de bij het ACW aanleunende parlementsleden met fractieleider Luc Van den Brande en de ministers van die strekking er een regeringscrisis voor overhadden indien we onze beslissing niet zouden uitstellen, zoals gevraagd door de vredesbeweging. De aankondiging van een grote betoging op 17 maart voerde de druk nog op.

Het viel me sterk op dat premier Martens, die in heel deze bewogen periode geen voorkeur had laten blijken, in de nacht van 14 op 15 maart de knoop doorhakte. Hij verzocht de Amerikaanse ambassadeur om de overkomst van zestien Amerikaanse kernraketten zo snel mogelijk te laten gebeuren om aldus iedere manifestatie tegen een dergelijke operatie vóór te zijn.

Maar aan die beslissing waren twee hectische maanden voorafgegaan. Ik citeer hier uit mijn dagboek en aantekeningen om te illustreren hoe moeizaam de besluitvorming over controversiële dossiers soms verloopt.

Op 24 januari 1985 verscheen in *Le Soir* een interview met mij waarin ik mijn opinie over enkele brandende actuele vraagstukken, onder meer de rakettenkwestie, had ontwikkeld. Politici zijn, zoals bekend, zelden tevreden met interviews. Voor mij vormde dit stuk een uitzondering. Ik vond de weergave van mijn ideeën zeer goed.

Ik vertrok diezelfde dag nog naar Rome, waar ik een afspraak had met Giulio Andreotti. Met mij reisden de diplomaten Juan Cassiers, de Belgische ambassadeur bij de Navo, en mijn kabinetschef Georges van der Espt. Mijn opdracht bestond erin de Italiaanse regering te polsen over een mogelijk uitstel van de raketteninplanting in België. Het Belgische kabinet had zich de moeite getroost mijn taak duidelijk te omschrijven. Giulio onthaalde ons goed. Het was altijd een plezier met deze bijzonder intelligente, gecultiveerde, vinnige politicus van gedachten te wisselen. Als hij een antwoord wilde verstrekken, deed hij dat dan ook op een onmiskenbaar verstaanbare manier. Hij kwam me voor als een ongewoon veelzijdige persoonlijkheid, goed thuis in juridische aangelegenheden, in internationale zaken, in de letteren, ad rem met een voorliefde voor lichtelijk cynische uitspraken. Hij leek wel onvermoeibaar, ondanks zijn schijnbaar zwakke gestalte, altijd aan het lezen of schrijven, voor, tijdens en na vergaderingen. Wat er later ook werd over verteld, mijn contacten met hem waren steeds waardevol, boeiend en oprecht.

Het onderhoud begon met een tête-à-tête in zijn kantoor. Zijn aandacht ging uit naar het EEG-voorzitterschap, naar de Europese

begroting 1985 en naar het comité-Spaak, dat was belast met het uitwerken van nieuwe Europese voorstellen. Hij polste ook naar de mogelijkheden van een intergouvernementele conferentie die hij in oktober in Italië wenste bijeen te roepen. De voorbereiding daarvan kon al in maart beginnen. Dan zou al onmiddellijk blijken of frisse initiatieven tot de mogelijkheden behoorden dan wel of de tijd van een 'Europa met twee snelheden was aangebroken'. Hij voegde er lachend en met een twinkeling in de ogen aan toe: 'Een begrip dat u, zoals iedereen weet, wel bekend is. Het wordt nu menens.' Hij zinspeelde op de critici die na het verschijnen van mijn verslag over de Europese Unie hadden beweerd dat ik een Europa 'met twee snelheden' niet uitsloot.

Daarna werd de rakettenkwestie opgeworpen, een onderwerp dat hij als volstrekt vertrouwelijk beschouwde. Hij drong aan op de plaatsing van zestien kruisraketten in België, op de vastgestelde datum. Volgens hem stond de geloofwaardigheid van de Alliantie op het spel en mochten we de Amerikaanse isolationisten geen voedsel geven door het spel van de afzijdigheid te spelen. Hij zag een bijkomend maar sterk argument in het feit dat de christen-democraten een beslissende rol speelden in de regeringen van Duitsland, Italië en België. Zijn zij politiek in staat grote verantwoordelijkheden op zich te nemen? Bovendien mochten de kleine lidstaten zichzelf niet uitsluiten. Deden zij dit wel, dan zou de Alliantie van wezen veranderen. 'Laten we trouwens niet vergeten dat de verbintenis kan worden gewijzigd indien bij de vredesonderhandelingen een akkoord wordt gesloten', vervolgde hij. 'Een Belgisch uitstel betekent een zegepraal voor Moskou, en een aanzet om haar houding te verharden. Een uitstel heeft geen enkele invloed op de houding van de Russen, integendeel. Zij zullen er een zwakheid in zien, een capitulatie.'

Op 25 februari maakte Jean-Luc Dehaene een scène over een geheime nota die de minister van Defensie Vreven vertrouwelijk had uitgedeeld. Bijgevoegd aan de nota was er een document dat in het Engels was opgesteld. Het document betrof de afspraken over de datum van de plaatsing van de raketten en het exacte aantal. De namen van de geadresseerde en de ondertekenaar waren echter uitgewist. De Amerikanen hadden geen antwoord gekregen van het departement van Buitenlandse Zaken en hadden daaruit geconcludeerd dat België akkoord ging met de inhoud. BB was echter niet op de hoogte van dit document.

Ik gaf onmiddellijk opdracht een onderzoek in te stellen. Daaruit bleek dat het lettertype van het bewuste document niet dat van de telex op Buitenlandse Zaken was. Wie had dat stuk dan wel ondertekend en

aan wie was het gericht? Jean Gol mengde zich in het debat en insinueerde dat CVP-voorzitter Frank Swaelen, als voormalig minister van Defensie, een bepaalde verantwoordelijkheid niet kon loochenen. Eén ding was me nu alvast duidelijk. Als Dehaene deed alsof hij een aanvaardbaar compromis zocht, was dit een schijnbeweging. Hij was tegen de ontplooiing van kruisraketten.

's Middags aan tafel was Swaelen weinig spraakzaam. De weerslag van mijn interview in *Le Soir* kon niet worden gewaardeerd. Het leek wel op een breuk te zullen uitlopen tussen mij en de voorzitter van mijn partij. Op een bepaald ogenblik liet ik me ontvallen, zinspelend op een antihouding: 'Zo is de CVP geen staatspartij meer, ge maakt er een kiesvereniging van.' Swaelen repliceerde: 'Dat is ze altijd geweest.'

Het regende telefoontjes. Intimi verklaarden te weten dat Martens in staat was een bocht van 180 graden te nemen en het ACW-standpunt publiek bij te treden, zelfs met het risico van een regeringscrisis. Ook Gaston Geens drong aan op een onderhoud. Toen ik hem ontving verweet hij mij niets. Integendeel, hij concludeerde dat de zestien raketten wel moesten worden opgesteld. Hij eindigde zijn uiteenzetting met een ontroerende bede om de eendracht in de partij te bewaren. Mark Eyskens bezorgde me nog een boodschap. Hij verwees daarbij naar het artikel van Manu Ruys dat op 25 januari in *De Standaard* was verschenen en vroeg letterlijk: 'Indien Dehaene de regering verlaat omwille van de raketten, dan blijven wij samen in de regering, nietwaar?'

Op 29 januari woonde ik in Straatsburg een bijeenkomst bij van het ministercomité van de Raad van Europa. Op de agenda prijkten de thema's Oost-Westverhoudingen, Centraal-Amerika en het Midden-Oosten. De drie punten waren geagendeerd op initiatief van Hans-Dietrich Genscher, de minister van Buitenlandse Zaken van de Bondsrepubliek Duitsland. In zijn inleiding tot het debat beklemtoonde mijn collega dat de raketten vooral Europa interesseerden, maar dat de demilitarisering van de ruimte ook betekenis had voor ons allemaal. Hoe zouden we de tiende verjaardag van Helsinki herdenken? Hoe konden we nieuwe impulsen geven aan wat we in de Finse hoofdstad hadden gevierd?

Ik voelde me door die woorden zeer aangesproken want de Slotakte van Helsinki, die ik 1975 mee had ondertekend, vormde in mijn politiek leven een hoogtepunt. Helsinki zou een keerpunt betekenen in de Oost-Westverhoudingen, maar dat was niet zo onmiddellijk zichtbaar. Ook in de Belgische regering hadden we erover gedebatteerd of de positieve inhoud van de Slotakte (mensenrechten, economische relaties, publicaties,

kortom ‘de drie Korven’) wel opwoog tegen de concrete inhoud, met name de bevestiging van de bestaande grenzen. Later zou echter blijken dat Helsinki het begin van een nieuw bewustzijn zou betekenen in Oosten Centraal-Europa. Maar in januari 1985, in Straatsburg, was dit nog niet zo tastbaar.

De Griekse minister Theo Pangalos toonde zich opgewonden, agressief, kortom op zijn slechtst. Griekenland gaf alle solidariteit op met zijn Europese partners en met zijn bondgenoten in de Navo. In New Delhi gaf het land steun aan een antinucleaire beweging en in Athene plande het een conferentie met Roemenië als bondgenoot.

Wat moesten we doen? Ik voelde me verplicht ook nu tussenbeide te komen wanneer het over Helsinki ging. Tenslotte droeg ik een bijzondere verantwoordelijkheid als de Slotakte werd besproken. Wat ik hoorde verklaren door sommige opposanten kon ik niet zonder meer laten voorbijgaan. Een had de euvele moed gehad te verklaren dat niet Yalta de catastrofe was geweest, maar wel Helsinki! Brzezinski had zopas met ophefmakende essays in de tijdschriften *Foreign Affairs* en *Europa-Archiv* 1985 tot jaar van Yalta uitgeroepen. Aangezien we besloten naar Helsinki terug te keren om de tiende verjaardag van de Slotakte te herdenken en te vieren, moesten we goed weten wat we bij die gelegenheid zouden zeggen. Ik steunde uit volle kracht het voorstel van Genscher om opnieuw, voor een tweede keer, de beginselen uit de Slotakte te formuleren, te bevestigen en plechtig af te kondigen. De wereld zou verplicht zijn te luisteren.

Op 30 januari was ik uitgenodigd in Bonn en ik kon mij lang met Genscher onderhouden. Ik vond in hem een uitstekende collega, goed geïnformeerd, intellectueel nieuwsgierig en met een bijzonder goede kijk op Centraal-Europa. Hij kwam uit Halle, een stad die in 1945 door Amerikaanse troepen was veroverd. Nu nog sprak hij met weemoed over de bevrijdingsfeesten, het einde van de oorlog, de kansen op een nieuw regime, de hoop op betere levenskansen. Enkele weken later trokken de Amerikaanse troepen zich terug tot aan de linie die met de Sovjet-Unie was overeengekomen. De stad bleef onder communistische heerschappij tot aan de Wende in 1990. Wat een ellende heeft die bevolking meegemaakt ten gevolge van een diplomatiek akkoord dat helemaal geen rekening hield met menselijke verzuchtingen! Hijzelf had de stad kunnen ontvluchten om in de Bondsrepubliek zijn studies aan te vatten. Daarvoor had hij echter heel zijn familie in de steek moeten laten.

Als collega kon ik geen betere wensen. De gedachtewisselingen waren eerlijk en leerrijk. Met hem was het mogelijk over en weer te telefoneren,

uitleg te vragen of zelf nationale standpunten te verduidelijken. Hij had ook een zin voor humor die het prettig maakte om met hem samen te werken. Op zekere dag praatten we samen over het geval Waldheim in Oostenrijk. Ik vroeg hem of al die herrie, waarbij oorlogsfeiten terug werden opgeroepen, hem niet geneerden. 'Helemaal niet,' zo kaatste hij de bal terug. 'Nu zal tenminste heel de wereld weten dat Hitler geen Duitser was.'

In Bonn legde Genscher mij op meesterlijke wijze uit welke moeilijkheden zijn regering had moeten overwinnen om tot de beslissing te kunnen komen de kruisraketten op te stellen. Een van de twee redenen om van regeringscoalitie te veranderen (van een socialistisch-liberale naar een christen-democratisch-liberale) was juist de rakettenkwestie. De andere was omwille van de financieel-economische politiek. 'Ik had gezien dat de SPD aan het wankelen was en dat Helmut Schmidt vereenzaamde, niet meer tot grote beslissingen kon komen', verduidelijkte hij. 'Ik heb dat niet van de daken verkondigd om de Navo-tegenstanders niet de kans te geven van de nieuwe regering de "rakettencoalitie" te maken. Maar de donderdag voor de parlementsverkiezingen hebben Kohl, Strauss en ikzelf, in het grote televisiedebat verklaard dat we voor de plaatsing van de kruisraketten waren. U kent de rest.'

Op de laatste dag van de maand januari moest Martens in de Kamer van Volksvertegenwoordigers antwoorden op de vraag wie eigenlijk had beslist om in maart 1985 met de plaatsing van de eerste *flight*, zestien raketten, te beginnen. Hij citeerde teksten van Navo-commissies, experts en diplomaten. Hieruit moest blijken dat, behoudens het Navo-dubbelbesluit van december 1979, op politiek vlak niemand uitdrukkelijk een goedkeuring gaf. Langs begrotings- en infrastructuurbesprekingen werd de datum van 15 maart opgegeven en herhaald. Martens beweerde dat het bij de beslissingen van 1979 om 'globale verplichtingen' ging. Ik hield in ieder geval uit deze verklaring een ontmoedigende overtuiging over dat regeringen vaak bitter weinig zijn geïnteresseerd in belangrijke aspecten van defensiepolitiek en buitenlands beleid. Men vindt zelden de tijd om er serieus over te debatteren. Zij liggen zo ver van de kleine parochie. Met 'serieus debatteren' bedoel ik niet het herhalen wat men de avond tevoren op de televisie heeft gezien.

's Avonds was het de beurt aan de Senaat om de regering aan de tand te voelen over de rakettenkwestie. In strijd met zijn reputatie, bracht de Senaat van de confrontatie niet veel terecht. Jos Wyninckx was de eerste woordvoerder van de socialisten. Hij was een volks type en had zeker

geen kaas gegeten van de vraagstukken die nu aan de orde kwamen. Zijn rede bestond dan ook hoofdzakelijk uit aanklachten, retorische vragen of beschuldigingen die op andere dagen reeds waren gehoord. De antwoorden die destijds waren gegeven, werden zorgvuldig weggemoffeld of telden eenvoudig niet. Het lijkt wel een ziekte van parlementen aan eigen standpunten of opvattingen zo weinig betekenis te hechten, als ze eenmaal zijn uitgesproken.

De ene spreker na de andere kwam een papiertje aflezen. Over de grond van de zaak - de veiligheid - werd eigenlijk niet gesproken en op geen enkel ogenblik ontwikkelde zich een debat van betekenis. Wel was er een incident dat voor de Belgische interne keuken een belangrijke betekenis kon krijgen. Er was namelijk in de pers een polemiek ontstaan over de houding van de socialisten in deze kwestie toen ze nog in de regering zaten. De partij zou toen haar negatieve standpunt in een brief hebben meegedeeld. Wyninckx had daarop gezinspeeld, en om volgens zijn normen in schoonheid te eindigen, trok hij alle registers open om te beklemtonen dat die brief naar de regering was gegaan. Minister Willy Claes zou die zending hebben vervuld.

Op dat ogenblik werd de spreker door eerste minister Martens onderbroken: 'Toen Claes bij mij kwam met die brief, heb ik hem gevraagd of ik dat epistel aan de regering moest voorleggen. Claes antwoordde toen ontkennend.' De pers, die toch al weinig schreef over de Senaat, heeft dit incident nagenoeg ongemerkt laten voorbijgaan. Een brede bekendmaking van dit voorval had nochtans een verloedering van het debat kunnen vermijden.

Politieke inquisitie

Terwijl ik in de Senaat naar Jos Wyninckx zat te luisteren beleefde ik een aangename verrassing die evenwel tot heel wat heibel zou leiden. Het voorval is kenschetsend voor het politieke klimaat binnen de CVP van die dagen. Een bode bracht me een envelop met daarin het eerste nummer van het veertiendaags tijdschrift *Beraad*, dat ik met enkele vrienden had gelanceerd. Het zag er mooi uit en mijn *Manifest van Wil en Hoop* (ondertitel, *Een Christen-democratie voor de Toekomst*) gaf aan de frontpagina een fris, hoopvol en innoverend uitzicht.

We hoopten daarmee aan de Vlaamse, en om te beginnen aan de Antwerpse christen-democratie, meer inhoud, moed en zelfvertrouwen te

geven om de eeuw zegerijk te beëindigen. In *De Standaard* verscheen op 2 februari al een echo die me wantrouwig maakte. De krant wist te melden dat de Tweekerkenstraat - voorzitter was toen Frank Swaelen - heel koel op de publicatie had gereageerd. Op de bureauvergadering van de CVP van 4 februari werd ik geïnterpelleerd door ene Alex Arts. Hij wilde per se weten wat mijn bedoelingen met een dergelijk blad wel waren.

Erger nog, in het dagblad *Het Volk* werd *Beraad* veroordeeld. De hoofdredacteur verwaardigde zich mij te berispen en te schrijven dat in de CVP alleen 'collectief denken' was toegelaten. Daarmee was ik gewaarschuwd want het mocht niet dat ik me zou uitputten met het moderniseren of populariseren van de christen-democratische doctrine. Ik dacht aan Robert Houben, die me zo had aangezet om meer over de basisopvattingen van de moderne christen-democratie te publiceren. Nu kon ik mijn ogen echt niet geloven toen ik die gedrukte nonsens las. Het was de perfecte stelling van een totalitair regime. Toch was er in Vlaanderen geen bevrijdende schaterlach te horen. De politieke filosofie werd hier blijkbaar niet veel beoefend.

Een dergelijke oppositie echter tegen een klein - in wezen - sympathiek initiatief (waarin overigens ook andere CVP'ers aan bod kwamen) vond ik beschamend. De reactie had wel een voordeel. Nu wist ik tenminste waar de politieke inquisitie huisde. Maar ik bleef me afvragen wie die bespottelijke zin had gedicteerd.

Een democratisch congres

Op 7 februari kwamen de raketten eens te meer ter sprake in de kamerfractie van de CVP en nu bleek een meerderheid voor de snelle plaatsing van de tuigen te zijn gewonnen. Alleen Wivina Demeester maakte nog bezwaar. Zij had het niet over de grond van de zaak, maar betreurde dat er nu, in de behandeling van dit probleem, winnaars en verliezers zouden zijn. Niemand reageerde, behalve een *backbencher* die filosofisch besloot: 'Alsof dat niet in elk politiek debat zo is.'

Op 9 februari hield de CVP haar jaarlijks congres te Gent. Er waren veel afgevaardigden opgekomen. In de sectie 'Buitenlandse politiek', waar de rakettenkwestie zou worden behandeld, stonden heel wat belangstellenden recht omdat ze, ondanks de vijfhonderd stoelen, geen plaats meer vonden. Herman van Rompuy zat voor, ik vervulde de functie van rapporteur. Aan de deur deelden enkele jongeren pamfletten uit tegen de

opstelling. Toen de zaal het woord kreeg - er waren meer dan dertig sprekers ingeschreven - spraken woordvoerders uit Mechelen, Kortrijk en Hasselt zich uit tegen een ontplooiing. Een grote meerderheid opteerde echter voor solidariteit met de Navo en een snelle inplanting.

Ook ik kwam aan het woord. Ik moest uiterst zorgvuldig mijn woorden kiezen, aangezien de regering nog geen definitief standpunt had ingenomen. Antwoorden op de stellingen van een congressectie is iets anders dan een grote, goed voorbereide rede uitspreken. Nu kwam het eropaan verkeerde voorstellingen recht te zetten, lacunes op te vullen, informatie te verstrekken en naast de technische aspecten van een ernstig probleem, ook een politieke houding te ontwerpen. Ik sprak met overtuiging, want congresleden merken spoedig of de redenaar zelf gelooft in wat hij komt voorhouden. Ik lette er wel op om niemand met een al te elliptische uitspraak te kwetsen in zijn of haar eerlijke overtuiging. Ik wees wel op de verantwoordelijkheid van een geloofwaardige staatspartij, medebelast met het bestuur van het land en aansprakelijk voor de veiligheid. De houding van deze partij zou in belangrijke mate de regering beïnvloeden en een weerslag hebben op het lidmaatschap van de Atlantische verdedigingsorganisatie.

Ik ging de ethische aspecten van de kwestie niet uit de weg, want ik beschikte op dat gebied over uitstekende teksten, zowel Franse, Duitse als Italiaanse. Ik had me geen vragen gesteld over de politieke gevolgen van mijn optreden bij de stemming die zou volgen. Wel had ik gesproken en geargumenteerd zoals ik de problemen aanvoelde en zag. Ik was amper uitgesproken of de zaal veerde recht. In het midden van dit publiek zaten belangstellenden van wie men mij had gezegd dat ze tegenstanders waren. Ik merkte hoe zij na een zekere aarzeling ook recht stonden en in de handen klapten. Nu weet ik wel dat het op congressen niet altijd mogelijk is zijn mening door een gebaar kenbaar te maken, maar ik was erg blij dat deze kerels, van wie ik de meesten overigens goed kende en waardeerde, zich hier toch niet wilden afscheiden. Een grote meerderheid keurde de positieve stellingname goed.

In de plenaire vergadering gaf Luk Martens het startsein met een uiteenzetting over de stand van de politieke doctrine van de partij. Wilfried Martens ontleedde in een zakelijke rede de regeringspolitiek. Het leek me dat CVP-voorzitter Swaelen een stuk van de toespraak, gehouden in het Antwerpse Sportpaleis ter gelegenheid van de Europese verkiezingen, parafraseerde. Dat was uiteraard niet slecht. Het liet hem toe wat vaag te blijven over de raketten. Wel omschreef hij moedig onder luide bijval de

VAKA-activisten als ‘wolven in schapenvacht’. Hij besloot met de woorden: ‘We kennen nu het standpunt van de partij, maar regering en mandatarissen moeten in eer en geweten beslissen met het oog op het welzijn van het land.’ Deze dooddoener deed het voortreffelijk na een stemming over de congresresoluties waarbij zonder enige moeite de uitspraken van de sectie ‘Buitenland’ werden bevestigd.

Het congres was een voorbeeld geweest van democratische besluitvorming. De afgevaardigden hadden zich uitgesproken en hadden uitdrukking gegeven aan wat er leefde bij hun mensen. Bij het buitengaan kwam Gaston Eyskens me nog de hand drukken en zei: ‘Pas op, Leo, au sommet in n'y a pas d'amis.’

Hofmeiers

Van de talrijke bezoeken en besprekingen in de rand van het rakettendebat staan er twee in mijn geheugen gegrift, en wel om zeer uiteenlopende redenen. Het bezoek aan president Reagan in januari 1985 en dat aan Margaret Thatcher in maart van hetzelfde jaar. Bij het eerste werd ik brutaal geconfronteerd met een Belgische hofmeier, bij het tweede moest ik een kanonnade tegen Europa incasseren.

Op 9 januari 1985 lunchte ik met Paul Nitze, de hoofdadviseur van de Amerikaanse president voor deze problematiek. Hij stond bekend als een bekwame en rustige man. De expert wist me te vertellen dat op de geplande bijeenkomst nauwelijks over conventionele wapens zou worden gesproken. Het zou vooral gaan over ABM, Sbart, Spare en INF. De Duitse bondskanselier Schmidt had deze wapens recent aangeklaagd als een nieuw vredesverstorend element in Europa. Toch had Nitze enige hoop op positieve resultaten. De onderhandelingen zouden echter ongetwijfeld lang duren en erg moeilijk verlopen. Nitze maakte een openhartige en eerlijke indruk. Hij had een perfecte dossierkennis en zijn opvattingen over evenwicht en vrede kon ik waarderen. Hij sprak traag en bedachtzaam, gebruikte geen nutteloze woorden en wekte vertrouwen.

Voor de eigenlijke bilaterale besprekingen werd overeengekomen dat aan beide kanten een delegatie zou worden samengesteld bestaande uit drie personen. Aan Amerikaanse zijde waren dat president Ronald Reagan, staatssecretaris George Shultz en de Amerikaanse ambassadeur in Brussel, Geoffrey Swaebe. Premier Martens, minister van Buiten-

landse Zaken Tindemans en de Belgische ambassadeur in Washington, Herman Dehennin, vormden de Belgische delegatie.

Voor mij stond de geloofwaardigheid van de westerse verdediging met de Atlantische Alliantie op het spel. Was de organisatie wel in staat een evenwichtig beleid te voeren? Stonden de leden van het Atlantisch verdedigingsstelsel nog vastbesloten naast elkaar? Waren de kleine lidstaten nog geloofwaardig in hun steun aan een gemeenschappelijke verdediging? De nuloptie was, zoals gezegd, mijn doel: geen dergelijke tuigen, noch aan de ene, noch aan de andere kant. Maar zolang dit niet door onderhandelingen was bereikt, woog de verplichting op de Navo-lidstaten om achter hun gemeenschappelijke beslissing te staan.

Binnen de CVP probeerde men het partijbelang tegen mij uit te spelen. Ik antwoordde echter dat het inderdaad mogelijk was dat de CVP stemmen zou verliezen in geval van opstelling van kruisraketten. Als echter bekend werd dat we niet solidair waren met de Navo, dan zou de partij er beslist ook verliezen. We vertrokken dan ook naar Washington met het standpunt om tegen eind 1987 het Navo-dubbelbesluit uit te voeren, tenzij er ondertussen een akkoord werd gesloten tussen de supermogendheden. De regering zou in maart beslissen, na raadpleging en in verstandhouding met de geallieerden. In mijn dagboek noteerde ik toen: ‘De reis naar Amerika - waar Martens en ik worden verwacht - zal geen plezierreis worden.’

We vertrokken op 13 januari. De premier, die een groep journalisten had meegenomen, voelde zich verplicht zijn reisgezellen in het vliegtuig te briefen. Hij legde er de nadruk op dat het om een werkbezoek ging, en niet om onderhandelingen. De Belgische delegatie zou vooral vragen stellen. Het trof me, te oordelen naar hun vragen, dat de journalisten de toedracht van de problemen niet al te goed kenden. Maar sommigen compenseerden dat vacuüm door hun categorische oordeelvellingen hardop te formuleren.

Van New York vlogen we naar Washington met een militaire machine. In de hoofdstad logeerde de delegatie in het *Vista-hotel*, een nieuw, aanlokkelijk en duur hotel. De laatste voorbereidende gesprekken vonden plaats in het salon van Martens’ suite. De premier had een zekere Fons Verplaetse meegebracht. Zijn naam hoorde ik voor het eerst tijdens een bezoek ten huize van Jef Houthuys, voorzitter van het Algemeen Christelijk Vakverbond. Hij had mij en mijn echtgenote uitgenodigd in zijn nieuwe woning te Zellik. Tijdens de maaltijd rinkelde de telefoonbel.

Mevrouw Houthuys stond op en ging afhaken, kwam terug en zei: 'Fons Verplaetse.' Die persoon was me onbekend. Een rijd later kwam dezelfde naam ter sprake in een werkgroep waarvan ik lid was. Het ging, zei men mij, om een ambtenaar van de Nationale Bank 'die een goede relatie had met de voorzitter van het ACV'. Dit scheen al een publiek geheim te zijn. Toen de naam een derde keer viel, wist een informant te melden dat de genaamde Verplaetse de interventies schreef die Houthuys voorbracht op de vergaderingen van de Nationale Bank waarop de zogenaamde regenten werden uitgenodigd. De vakbondsleider behoorde tot deze laatste categorie.

Dat hij werd gebrieft vanuit 'het huis' bleek op zekere dag toen een punt van de agenda was afgevoerd. Houthuys had daar waarschijnlijk geen aandacht aan besteed. Hij vroeg immers op een bepaald ogenblik het woord en las een tekst af die geen betrekking had op een van de punten die ter discussie stonden. Dit wekte wantrouwen, want er kwam geen antwoord op de vraag hoe een rede kon worden gehouden over een kwestie die niet was geagendeerd. Opzoekingen werden gedaan naar de auteur van dat proza. Het bleek Verplaetse te zijn. Ten slotte kwam deze anonieme tekstverwerker terecht in het kabinet van premier Martens.

Ook in Washington begon hij zich al dadelijk met alles te bemoeien, zelfs met de teksten en de diplomatieke aspecten van het bezoek. Ik had al eerder in de Wetstraat opgemerkt dat hij zich in de sociaal-economische sector gedroeg als een superminister die voortdurend wat medelijdend de les spelde aan Martens. Hij wilde nu dezelfde houding aannemen voor de problemen van defensie en buitenlandse politiek, sectoren waarin hij in alle opzichten een bijloper was. Het internationale leven was voor hem een gesloten boek waarin hij als politieke leek nooit had gelezen. Ik vroeg me dan ook af wat die man daar eigenlijk kwam doen. Ik kon niet geloven dat Martens zo iemand nodig had om gesprekken met Reagan en Shultz voor te bereiden. Ik verdacht Verplaetse er wel van opdracht te hebben gekregen om vanuit Washington bepaalde groepen te informeren.

Lou de Clerck, de persman van de eerste minister, speelde in het hotel de rol van tamboer-majoor. Hij blafte op zulke grove wijze onze ambassadeur in de Verenigde Staten Raoul Schoumaeker af, dat deze laatste me kwam zeggen niet langer met hem te willen vergaderen.

De volgende dag vertrokken we naar het Witte Huis. Op het afgesproken uur stonden we voor de deur van de wereldberoemde *oval room*, waar de president hoge gasten ontvangt. De deur ging open, Wilfried Martens stapte binnen, samen met onze ambassadeur. Ik volgde. Opeens

glipte iemand mij voor en probeerde de premier in te halen. Het was Verplaetse. De deur ging dicht en ik stond, verlaten, voor de mooie entree. Een soort majordomus deed een stap in mijn richting en keek me ondervragend aan. Ik wist niet hoe ik de situatie moest verduidelijken. Mij overviel een gevoel van verontwaardiging, misschien wel van woede. De afspraken waren bijzonder duidelijk geweest: tweemaal drie onderhandelaars, die met naam en toenaam in de documenten waren genoemd. Wat moest ik nu doen? Terugkeren naar het hotel? Ergens gaan wachten? Mijn frustratie gaan opvreten in de stad? Naar huis terugkeren? Maar daar ging plots de deur weer open. Verplaetse werd buitengezet en mij werd gevraagd om binnen te komen. Onze gastheer had er plezier in. Ik was diep beschaamd.

Die eigenaardige positie zou nogmaals blijken toen uitkwam dat Martens regelmatig vergaderde in Poupehan, op het buitentje van Verplaetse in de Ardennen. Beiden ontmoetten daar ook Jef Houthuys en Hubert Detremmerie, de voorzitter van de ACV-bank Bacob, om over de politieke toestand in België te palaveren. Martens wist vanzelfsprekend, als gewezen voorzitter van de CVP, hoe de politieke kaarten lagen. Hier kon hij echter ook leren hoe deze heren de Belgische munt beoordeelden, wat ze van de rijksmiddelenbegroting dachten en hoe ze een eerste minister omzwachtelden.

Toen Hugo de Ridder met een boek deze Poupehangesprekken aan het licht bracht, was de rechtvaardiging van dat konkelfoezen uiterst zwak. Het leek wel alsof men het vanzelfsprekend vond dat een vakbondsleider, een *private banker*, een gedetacheerd ambtenaar van de Nationale Bank en een eerste minister overleggen of geen devaluatie van de nationale munt moest worden nagestreefd, welk begrotingsbeleid de regering behoorde te voeren, en meer nog, hoe de regering er zou moeten uitzien. Of daar ook over deontologie werd gesproken weet ik niet, maar volgens de commentaar te horen die bij het openbaar maken van die gesprekken loskwam, schenen er op dat gebied geen vragen, laat staan problemen, te zijn opgeworpen.

Het stemt wel tot nadenken dat enkele lieden in die voorwaarden konden beraadslagen over het monetaire beleid en de begrotingspolitiek, met alle consequenties voor het economisch beleid, waarbij ook de sociale sector niet kon worden vermeden. Werd daarbij gedacht aan de zin van de verkiezingen, de eerbied voor de instellingen en hun bevoegdheid, de betekenis van de verkozene in de democratie? Zou men daar ook hebben gesproken over *fair play* (wat een woord!), de kameraadschap (wat

betekent dat?), of verbondenheid van mensen die langs dezelfde politieke partij ageren en die, soms, ‘vrienden’ worden genoemd?

De opvolging van Jean Godeaux, als gouverneur van de Nationale Bank, scheen in 1987 tot moeilijkheden te zullen leiden. Mark Eyskens was ervan overtuigd dat in die omstandigheden geen katholieke Vlaming daarvoor in aanmerking kon komen, en spande zich dan ook niet in om carrière in de Bank te maken. Evenwel kon niemand beletten dat voor zulke belangrijke post al spoedig namen werden genoemd.

Een daarvan kwam voortdurend terug en werd duidelijk hoog gewaardeerd door de diverse kringen die naar een onbetwiste vakman voor financiële en monetaire problemen uitkeken: prof. dr. Theo Peeters. De professor had belangrijke publicaties op zijn naam staan, ook in het Engelse taalgebied, en had meegewerkt aan opgemerkte studies in opdracht van de Europese Gemeenschap. Vaak hoorde men zeggen dat België nog moest kunnen meespreken wanneer de landen van de Benelux, van de EEG, van de OESO het hadden over deze voor de welvaart zo essentiële kwesties. De *sherpa's* - de vertegenwoordigers van de grote landen die de weg bereiden voor internationale besprekingen - moesten dan ook naar de Belgische gouverneur kunnen opzien en eventueel met hem een dialoog aangaan. Ook de naam Verplaetse dook op, maar die stuitte op verzet in de Bank zelf. Wie hem daarbuiten steunde zou snel bekend worden.

Wanneer mensen van diverse pluimage over de grote betekenis van de functie van gouverneur met Martens spraken, hief hij een klaaglied aan: ‘Ik weet dat maar al te goed. Ik ken professor Peeters, maar ik zit in een onmogelijke situatie. Houthuys wil daar niet van weten, hij eist de benoeming van Verplaetse.’ Deze spanning duurde erg lang. Onder de kandidaten was er ook nog een docent van de ULB, met zeer goede wetenschappelijke titels. Het was echter Verplaetse die het haalde.

Toch moet ik erkennen dat het de verdienste van Verplaetse is geweest Houthuys te hebben beïnvloed om meer begrip te tonen voor de budgettaire toestand van België. Dat heeft Martens ook toegelaten op den duur een herstelbeleid te doen aanvaarden. In de jaren 1974-1978 toonde de vakbondsleider geen begrip voor deze problemen. Moet ik eraan herinneren hoe hij toen onder meer de onmiddellijke uitkering van een veertiende maand kinderbijslag en de inschrijving van het huispersoneel in het stelsel van sociale zekerheid eiste? Toen ik daar niet dadelijk op inging verklaarde Houthuys me de oorlog.

Hij had ongetwijfeld sociale talenten, maar het concept van ‘de grote evenwichten waarmee moderne economen proberen tot een stabiele ontwikkeling te komen’, bleef voor Houthuys Chinees. Een inkomensbeleid beschouwde hij als een kapitalistische uitvinding. En een begroting was uiteraard een instrument van conservatisme.

De keerzijde van zijn onmiskenbare gevoeligheid was dat hij haast voortdurend, zonder geduld of reflectie, reageerde wanneer George Debunne, zijn eeuwige concurrent van het ABVV (de socialistische vakbond), het woord had gevoerd. Hij kon ook zo argwanend worden dat hij een onderhandeling, die op het punt stond op positieve wijze te worden besloten, zou hebben opgeblazen omdat een regeringslid wat langer, of wat vriendelijker, met de ene of de andere had gesproken.

Later, toen hij gepensioneerd was, kwam hij mij eens opzoeken op het departement van Buitenlandse Zaken. Hij hield zich nog bezig met de initiatieven van het ACV inzake ontwikkelingshulp. Hij probeerde me kennelijk te paaien en bekende zelfs dat er in het verleden fouten waren gemaakt. ‘Ach ja, Leo, we hebben beiden moeilijke tijden doorgemaakt, en we hebben geen vergissingen kunnen vermijden’, zei hij. Het ging me niet van het hart hem zonder meer te verontschuldigen en op ons beider borst te kloppen. Ik antwoordde kortaf: ‘Ik stel met genoegen vast dat u het verleden kritisch onderzoekt, maar ik zie niet in waar ik, door mijn opvattingen, een verkeerde stelling zou hebben verdedigd. Had u naar mij willen luisteren, dan hadden we in 1982 geen devaluatie van de Belgische frank meegemaakt.’ Het was inderdaad Verplaetse geweest die Houthuys tot een meer coöperatieve houding had kunnen bewegen om een herstelbeleid mogelijk te maken.

Een laatste irritatie deed me nog verder nadenken over de ideeën - of de afwezigheid daarvan - bij bepaalde machtige figuren in het Belgisch bestel en hun perceptie van fundamentele keuzen in een regeringsbeleid. In de jaren negentig hield de vereniging Christenen voor Europa een studiedag te Brussel in de zaal van de Generale Bank, gelegen tussen het Centraal Station en de Wetstraat. Het thema dat werd behandeld was vanzelfsprekend ‘Europa’, meer in het bijzonder de Monetaire Unie die in het verdrag van Maastricht was aangekondigd. Verscheidene sprekers hadden al het woord gevoerd tot ook de gouverneur van de Nationale Bank zijn opinie kwam vertolken.

Op dat ogenblik was het voorzitterschap in handen van Mark Eyskens, die traditiegetrouw op humoristische wijze de heer Verplaetse inleidde.

Hoe die voorname spreker, in zoetgevooisd Oost-Vlaams, zijn onderwerp aanpakte was hoogst verrassend. Hij begon met geringschattend over Europese integratie te spreken en verklaarde haast letterlijk dat hij aan dat verschijnsel niet zoveel belang hechtte. 'Ik ben meer bezorgd over "den biefstuk en de pint bier" van onze mensen dan over de Europese eenmaking', liet hij zich ontvallen. 'Maar ik wil toch eens zien wat de Europeanen zoal van ons verlangen.' Mark Eyskens keek me strak in de ogen - ik zat op de eerste rij toehoorders - sperde dan de zijne wijd open, fronste de wenkbrauwen, maar reageerde verder niet. De zaal bleef roerloos.

Dat belette niet dat Verplaetse later op een wat eerbiedwaardiger manier over Europa ging spreken, waarschijnlijk ook gedwongen door de overige lidstaten van de Europese Unie. Er kwamen ogenblikken dat hij verplicht was zijn eigen technische kennis en het hele intellect van de Nationale Bank in te schakelen om niet onder de voet te worden gelopen. Die verdienste wil ik hem niet ontzeggen. Ook al was dat zijn plicht als gouverneur.

Thatcher: 'Maak me nu niet leugenachtig'

Op 2 maart 1985 werden Wilfried Martens en ikzelf verwacht bij Margaret Thatcher, de combattieve Britse eerste minister. De overtocht gebeurde met een militair vliegtuig en bij de aankomst op het vliegveld wachtte een wagen ons op om ons naar Chequers te brengen, de sinds Churchill beroemde residentie van de regeringschefs in Groot-Brittannië. Maggie leidde ons zelf binnen en bood ons een kop koffie aan. Haar begroeting was kort en zeer ad rem. Over de plaatsing van de kruisraketten zei ze onomwonden: 'Ik heb president Reagan gegarandeerd dat Martens en Tindemans betrouwbare en eerlijke kerels zijn, die zullen doen wat is overeengekomen. Maak me nu niet leugenachtig.'

Na deze opmerkelijke ontvangst kregen we de kans om ons even op onze kamers op te frissen. Terug beneden verdween ze met de Belgische premier in een salonnetje voor een gesprek onder vier ogen. Geoffrey Howe, mijn collega van Buitenlandse Zaken, bracht me ondertussen naar een soort leeszaal, een bijzonder aangenaam vertrek dat een onmiskenbare aantrekkingskracht uitoefende op ieder die van lectuur en boeken hield. De Britse minister suggereerde twee onderwerpen voor ons eerste onderhoud, met name de Europese twist en de rakettenkwestie. Het gesprek duurde tot we werden geroepen voor de lunch. In strijd met een

wat sceptische verwachting - een vooroordeel? - was het een smakelijke maaltijd.

De gedachtewisseling werd afgestemd op *small talk*, met sociale inslag en uitwisseling van impressies van topconferenties of bezoeken aan Amerika. De voorkeur van de IJ zeren Dame ging opvallend uit naar dit laatste thema. Na de lunch betrokken we een ietwat groter salon waar een indrukwekkende open haard voor de verwarming instond. Zij had deze ontmoeting goed voorbereid en startte met een regelrecht offensief. Ze leek opgewonden, ongedurig, stond recht, ging weer zitten, veerde weer recht, trok haar rok strak, streek neer in haar zetel en liet haar kritische opvattingen horen over de Europese interne markt, over de landbouwprijzen en over het Europees Muntstelsel (EMS). Voor de landbouwpolitiek had ze geen goed woord over en ze verklaarde een organisatie van huisvrouwen te willen oprichten om dat beleid te bekampen. Over het EMS toonde ze zich zo mogelijk nog agressiever. Zij verkondigde dat zulk stelsel ons in niets zou helpen tegen de positie van de dollar of de yen. Het leek wel een kanonnade. Haar woordenvloed stopte maar toen de tijd was verstreken die voor dit onderhoud was voorgesteld. Ons antwoord scheen haar niet te interesseren.

Een auto bracht ons naar het landgoed van Lord Carrington, de secretaris-generaal van de Navo. Hij ontving ons in zijn werkruimte. De kamer vertoonde een erg persoonlijk karakter, met veel boeken, een makkelijke zetel, de *Economist* op tafel, en ook hier een open houtvuur. Peter Carrington begon onmiddellijk te praten over de kruisraketten. Hij onderstreepte dat de bondgenoten erg negatief zouden reageren op een eventuele beslissing van België om de eerst aangekondigde raketten niet op te stellen. Martens repliceerde dat men het hem in de Belgische politieke wereld erg moeilijk maakte, zelfs in zijn eigen partij. Hij waagde het een tegenvoorstel te doen: 'Wat denkt u van een splitsing in de uitvoering? Laat ons een eerste *flight* van 16 tuigen installeren, maar laat ons de overige 32 afhankelijk maken van een nieuwe evaluatie in 1987.'

Carrington reageerde onmiddellijk en heel snedig. Breed gebarend zei hij: 'Als u dat doet, houden de overige lidstaten u helemaal voor onbetrouwbaar. Dat zou immers betekenen dat u twijfel inbouwt in uw eigen stelling.' Martens antwoordde niet. Er bleef over zijn houding een onzekerheid hangen, alsof hij was gewonnen voor een uitstel of een 'signaal', zoals de pacifisten in België zoiets noemden.

De secretaris-generaal verduidelijkte nogmaals hoe de Russen in feite een agressieve daad hadden gesteld, met dreigend karakter op het Euro-

pees vasteland, ook voor België. Door hun initiatief met de SS-raketten maakten zij een einde aan een relatief rustige situatie, met mogelijkheden tot resultaten op het gebied van ontwapening. Zij hadden niet aan een verbetering van de bestaande toestand gedacht. Waarom? Alleen een eensgezinde actie van de Navo kon de indruk wekken dat de lidstaten niet waren ingesloten en hun vitaliteit niet hadden verloren. Welke die houding moest zijn was in de Navo overeengekomen. Als de kleine lidstaten niet meededen, veranderde het karakter van de Atlantische Alliantie en werd in feite, psychologisch, de toestand gevaarlijker. Op dat gebied was de beslissing van België van veel grotere betekenis dan de afmetingen van het land deden veronderstellen. Een land, gecreëerd door grote mogendheden en tweemaal in zijn geschiedenis overvallen en bezet, zou nu onverschillig blijven en weigeren met zijn bondgenoten op te treden tegen een eenzijdige, bedreigende machtsontplooiing waarvan het zelf een slachtoffer zou kunnen worden?

Nadien werd ik verwacht op Chevening, de residentie van de Britse minister van Buitenlandse Zaken. Het prachtige landgoed verraste me. Het was gelegen in een park zoals die alleen maar in Groot-Brittannië zijn te vinden. Lord Stanhope had het ooit aan de staat geschonken om de ministers van Buitenlandse Zaken toe te laten zich in de beste voorwaarden te herstellen, lichamelijk en geestelijk, en gasten te ontvangen in ideale voorwaarden. Een majestueuze trap voerde naar de eerste verdieping. Langs de wand omhoog hingen geweren en pistolen afkomstig van beroemde regimenten. Op het plafond in de grote inkomhal was als een vreemdsoortig fresco een indrukwekkende versiering aangebracht met ouderwetse pistolen.

Geoffrey en zijn vrouw bewezen dat gastvrijheid een combinatie vormt van vaardigheid en beschaving. Zij hadden enkele gasten uitgenodigd, met name Lord Page, Sir Peter Wakefield, Lord Pennock, John Wyles, en hun echtgenotes. Het diner vormde het hoogtepunt van de dag, ook wat de conversatie en de behandelde onderwerpen betrof. Europa kwam onvermijdelijk aan bod, maar ook de Oost-Westrelaties, de derde wereld en Zuid-Afrika. Na de koffie brachten we een bezoek aan de bibliotheek, met ook een rijke collectie brieven, tekeningen en schilderijen van politici. Op enkele portretten herkende ik onder meer Disraeli, Wellington, Stanhope en zijn dochter Esther. Het Vlaamse gezegde ‘Het verleden leeft in ons’ werd hier bewaarheid.

De volgende morgen ontbeten we om negen uur. Lady Pennock was mijn tafeldame en sprak voortdurend over Australië en Nieuw-Zeeland.

Het ritme van het ontbijt, om niet al te bruusk de dag te beginnen, vormde een mengeling van trage start, schijnbare onverschilligheid en ontwakende nieuwsgierigheid. De ochtendkranten werden ingekeken en dat leidde tot een eerste commentaar. Lord Pennock toonde zich daarbij een realist. Hij probeerde me uit te leggen hoe degelijk het program van de Britse werkgeversorganisatie was. Zij ijverden voor een eengemaakte, interne, Europese markt en een Europees muntstelsel. Margaret moest het horen! Het afscheid hield geen verrassingen in. Iedereen begreep dat we een vliegtuig moesten halen. Ik vertrok, met een Britse ervaring rijker.

Drie jaar later, op 20 september 1988, was Margaret Thatcher door het Europa-college te Brugge uitgenodigd om er de grote academische rede uit te spreken. Er was veel volk opgekomen, wellicht om er te vernemen hoe zij zich de ontwikkeling van de Europese opbouw voorstelde. Ik zat op de eerste rij van de genodigden, vlak voor de premier. Geen van haar woorden ontsnapte aan mijn aandacht, de bewegingen van haar ogen of haar mond evenmin. Zij begon haar toespraak met te zeggen dat men haar kon beschouwen als een Sjengis Chan die het woord kwam voeren op een vredesconferentie. Met die vergelijking, die naar ze zelf zei ook een verwittiging was, wenste zij zichzelf voor te stellen.

Vervolgens richtte ze haar pijlen op de EEG en begon een frontale aanval. Ze vergeleek deze Europese realisatie al onmiddellijk met de Sovjet-Unie. Zij verweet de Gemeenschap haar ziekelijke ‘centralistische houding’ en haar zucht om communautaire beleidsvormen tot stand te brengen. Zonder verpinken zong ze de lof van haar opvattingen, verdedigde de structuur van een grote markt, en zo veel mogelijk ‘deregulatie’.

Ze wees hardnekkig iedere overeenkomst inzake BTW af. Na haar misprijzen voor de Europese Commissie te hebben beluisterd, liet het beleefde auditorium een traditioneel applaus niet achterwege. Ik kon het echter niet over mijn hart krijgen daaraan mee te doen en bleef onbewogen zitten. Karel van Miert had dat opgemerkt en bracht er lachend commentaar over uit. De genodigden verlieten langzaam de zaal en de Britse journalisten stormden op mij af, nieuwsgierig om de reacties op te vangen van een politicus die ze kenden.

's Avonds bood de Britse ambassadeur te Brussel, Sir Peter Petrie, een groot diner aan ter gelegenheid van het bezoek van de eerste minister van het Verenigd Koninkrijk. Zoals bekend bestaat de taak van een ambassadeur erin op zulke avonden genodigden bij elkaar te brengen en conversaties te bevorderen. Hij leidde me naar mevrouw Thatcher, die me nog

herkende. Ze sprak me aan met mijn voornaam, genoot van een whisky en wilde me haar opinies over de Europese gedachte nog eens duidelijk inprenten. ‘Leo’, zei ze, wel drie keer. ‘Ik weiger Europees socialisme in Groot-Brittannië binnen te brengen. Hebben we geen vertrouwen meer in onszelf? Waarom aanvaarden we een federaal Europa?’ Zij ratelde maar door, en niemand kreeg de kans om op haar uitspraken te reageren. Zelfs niet met een ‘ja’, of een ‘neen’. Tijdens de maaltijd kon ze vanzelfsprekend niet doorgaan met peroreren, maar na de koffie, zette ze de predikatie met onverminderde passie voort.

De volgende dag vroeg Peter Snow van de BBC me om in het nieuws enkele vragen te beantwoorden over de ‘speech van Brugge’. Ik zei wat ik te zeggen had, zonder in een polemiek te vervallen, en zette de naar mijn mening onjuiste voorstellingen recht. Ik kon niet nalaten erop te wijzen dat Groot-Brittannië enerzijds en eerste minister Thatcher anderzijds, in Europees opzicht al eens van standpunt waren veranderd. Het laatste treffend voorbeeld was wel de goedkeuring van de Eenheidsakte in Luxemburg in 1985. De Britse premier had in Brugge trouwens kritiek geuit die helemaal niet verantwoord was, zo bijvoorbeeld de beschuldiging dat de Europese Gemeenschap bewust centralisatie had nagestreefd. Europa op gelijke voet stellen met de Sovjet-Unie was zonder meer potsierlijk.

De volgende dag kwam de BRT. Ik gaf als mijn mening te kennen dat Thatcher zich had willen wreken op Jacques Delors nu deze laatste was gaan spreken op het Congres van de Britse vakbond, de TUC. Deze organisatie vormde een component van de Labour Party. Thatcher kon niet aanvaarden dat de voorzitter zich in Groot-Brittannië tot haar politieke tegenstanders had gewend. Bovendien had Delors het gehad over een *Social Space*, een sociale toekomstdroom die door het conservatieve boegbeeld werd verworpen. Delors had er een staande ovatie gekregen en het congres had een resolutie goedgekeurd ter verdediging van de Europese interne markt. Tot dan toe had Labour een dergelijk standpunt verworpen. Thatcher kon haar woede niet meer verbergen. Zij had in Brugge een duel uitgevochten.

33
Duarte, Gromyko, Pflimlin

Als voorzitter van de Europese Volkspartij werd ik voortdurend ondervraagd over de gebeurtenissen in bepaalde Centraal-Amerikaanse landen, vooral dan in El Salvador. Napoleon Duarte had daar de leiding van de christen-democraten in handen en dat bracht hem onvermijdelijk in botsing met de opstandelingen die een guerrillaoorlog voerden, gesteund door Cuba en de Sovjet-Unie.

Overal heerste er grootse verwarring. In de katholieke Kerk verspreidden voorstanders van een sociale - marxistische - revolutie hun opvattingen onder de naam 'bevrijdingstheologie'. Zij zochten overigens ook toenadering tot degenen die hun heil meenden te vinden in een leninistisch geïnspireerd gewapend verzet. Een bekende naam uit christen-democratische kringen, Ruben Zamora, was overgestapt naar die 'bevrijders' en met zijn naam werd geschermd om tot onderhandelingen te komen. Ik had met hem een lang gesprek gevoerd en ontdekte tot mijn grote verbazing geen bloeddorstige guerrillero. Hij was echter een eerder zachte, wellicht wat romantische en idealistische wereldverbeteraar, een gedroomde prooi voor de leninisten. De houding van de Socialistische Internationale kon in deze revolutionaire woelingen enigszins dubbelzinnig overkomen.

Ik had het Duitse regeringslid Hans-Jürgen Wischnewski graag gesproken over de kwestie. Ik had hem vroeger als een ernstig en betrouwbaar man leren kennen die voor de relaties tussen de 'SPD Internationale' en Latijns-Amerika instond. We ontmoetten elkaar op 30 april 1981 in het appartement van de Belgische landbouwattaché in Nederland, met name mijn vroegere adjunct-kabinetschef André de Paepe. Mijn Duitse zegsman bracht me uitgebreid verslag van zijn bezoeken aan Centraal-Amerika. Panama had hem zelfs een militair vliegtuig ter beschikking gesteld om de verplaatsingen te vergemakkelijken. Hij had dan ook van de gelegenheid gebruik gemaakt om Cuba te bezoeken. Zijn relaas over het gesprek met

Fidel Castro was bijzonder leerrijk. Castro had ondubbelzinnig te kennen gegeven dat hij betere relaties met de Verenigde Staten wenste. Ondertussen echter leverde hij wel wapens aan de guerrillero's. De Sovjet-Unie bleef voor zulk daadwerkelijk engagement voorzichtiger.

Eigenlijk keek zowat iedereen uit naar een politieke oplossing. Als bemiddelaars kwamen de presidenten van Venezuela en Mexico in aanmerking, en die waren zich daarvan bewust. Voortdurend was er sprake van het 'Document van 3 februari', een tekst die in het kamp van de opstandelingen was opgesteld. In feite kwam de inhoud erop neer dat onderhandelingen volstrekt noodzakelijk waren om een militaire reorganisatie van de opstandelingen toe te laten. Tijdens het onderhoud had Castro toegegeven dat het document authentiek was. Hij oordeelde dat de opstellers ervan idioten waren.

Aldus vernam ik van Wischnewski meer dan ik ooit van Mariano Rumor - belast in de EVP met de relaties in Latijns-Amerika - had gehoord. Ondertussen stond ik bloot aan loense aanvallen van nieuwlichters in Vlaanderen die christen-democraten in Latijns-Amerika, vooral Duarte, met alle middelen bekampten. Deze lieden citeerden voortdurend Mgr. Romero als lichtend voorbeeld. Korte tijd voor hij werd vermoord was hij bij mij in de Tweekerkenstraat te Brussel. Hij zette mij toen aan Duarte te steunen zo veel ik kon. In zijn ogen leek Duarte de enige man te zijn die serieus poogde tot gelukkige sociale en democratische hervormingen te komen. Bij ons stelden betweters hem voor als de grote opponent van Romero en ze bestreden mij omdat ik hem niet publiek afkeurde.

Gromyko

Het klinkt misschien eigenaardig, maar ik heb op menselijk vlak vrij goede relaties kunnen ontwikkelen met de sovjetminister van Buitenlandse Zaken, Andrei Gromyko. Deze man kon in het sovjetstelsel worden beschouwd als een soort wonderkind. In 1939 kwam hij op het ministerie van Buitenlandse Zaken en bleef er nagenoeg vijftig jaar, welke ook de leiders waren van het regime. Hij gold vanaf het begin als een specialist voor de Amerikaanse kwesties, werd ambassadeur in Washington en Londen, bezette voor zijn land een zetel in de Veiligheidsraad, en vulde de tussenliggende jaren op met zijn werk als minister. Zijn kennis van Buitenlandse Zaken was uitzonderlijk, zijn ervaring ongeëvenaard.

In zijn *Memoires* schreef hij een paragraaf die zowel de feiten die hij meemaakte als de geest waarin hij ze beleefde, kernachtig weergeeft. Het leek wel op een belijdenis maar dan zonder passie: 'Vanzelfsprekend domineren internationale aangelegenheden in mijn memoires, want daar heb ik het grootste gedeelte van mijn leven mee te maken gehad. Men zou kunnen denken dat ik aan sommige personen of gebeurtenissen onvoldoende recht heb gedaan. Daarop kan ik alleen maar zeggen dat ik twijfel aan de mogelijkheid om iedereen tevreden te stellen. De rode draad die ik gebracht heb, in het oog te houden, was mijn wens om objectief verslag te doen van de gebeurtenissen waaraan ik heb deelgenomen en een eerlijk beeld te geven van de personen die bij deze gebeurtenissen betrokken waren. Met andere woorden, het marxisme-leninisme is altijd de gids geweest voor mijn concrete handelen, ook voor het schrijven van mijn memoires en het zal altijd mijn gids blijven.'

Naarmate ik hem beter leerde kennen viel me op dat hij, als er de mogelijkheden toe waren, een onderhoud onder vier ogen verkoos boven alle andere vormen van bespreking. Als hij naar Amerika vloog, probeerde hij een tussenlanding te maken in Brussel zodat hij mij kon ontmoeten. Zijn Engels was onberispelijk, zijn vrij hoge stem niet onaangenaam en ik ontdekte al snel dat hij een gevoel voor humor had die zowel een hoge graad van ironie als van cynisme verraadde. Hij was een goede gesprekspartner, wat ik als een groot pluspunt beschouwde.

Aan een paar ontmoetingen heb ik een onvergetelijke herinnering bewaard. Zoals de lezer weet was ik in 1975 ingegaan op de uitnodiging van China om het reusachtige land te bezoeken. De ontvangst was indrukwekkend geweest. Ik werd er ontvangen door de leidende figuren van het land en de communistische partij, door Mao Tse Toeng en Tsjo En-lai. Uit de gesprekken had ik begrepen dat China een sterke afkeer had van de Russen. De reis betekende voor mij niet alleen een geografische ontdekking, zij vormde ook een uitstekende inleiding tot de politieke problemen van het Verre Oosten.

De vlucht van China naar Brussel was uitputtend geweest. Ik kon niet slapen, iedere trilling van het vliegtuig verdreef de slaap. Terug van zulke exalterende verkenning, meende ik recht te hebben op een dagje verpozing en recuperatie van krachten. Ik was echter nauwelijks thuis en nog in de slaapkamer toen de telefoon al rinkelde.

De ambassadeur van de Sovjet-Unie nodigde me uit om een bezoek aan Moskou te brengen. Gewoonlijk vergen dergelijke contacten een lange voorbereiding, maar nu was er blijkbaar haast mee gemoeid. Ik besefte echter dat het hier ging om een initiatief met een uitzonderlijk karakter en ik accepteerde de uitnodiging onmiddellijk.

Kort daarop vloog ik naar Moskou, er vast van overtuigd dat zulke ongewone, niet-geplande uitnodiging iets met mijn verblijf in China had te maken. Ik voerde besprekingen met verscheidene hoge personaliteiten en zij waren allen, zonder uitzondering, nieuwsgierig om te vernemen wat ik in China had gevonden. Nu en dan werd er uiteraard ook propaganda gemaakt voor de Russische standpunten, wat me de kans bood om op mijn beurt vragen te stellen.

Op één vraag in het bijzonder wilde ik een antwoord weten. Zo vertelde ik dat de Chinezen me meer dan eens hadden gewezen op de verschillen in doctrine tussen de Sovjet-Unie en China. ‘Zou ik mogen weten welke die verschillen zijn?’ vroeg ik. Gromyko stak zijn neus in de lucht, keek me strak aan, trok de wenkbrauwen op, kuchte eens, zweeg dan even en zei dan met een stem die geen tegenspraak duldde: ‘They are just Chinese, Mr. Tindemans, just Chinese’ (Het zijn gewoon Chinezen, Mr. Tindemans, enkel Chinezen). Daarmee was de kwestie afgedaan.

De samenkomst met de minister van Buitenlandse Zaken was wel zeer bijzonder. We bleven de hele dag met zijn tweeën samen, zonder notulist, zonder ‘controleur’. We spraken voornamelijk over de Navo, de Europese eenmaking en de veiligheid en samenwerking in Europa. 's Middags bracht men ons een rauwkostschotel.

Gromyko leek bijzonder aangetrokken door het streven naar integratie en ondervroeg me over de oorsprong van deze gedachte en de evolutie van de concretisering ervan. Ik wist echter dat hij de Navo niet in het hart droeg. Zijn interesse ging vooral uit naar het Europees veiligheidsbeleid en het kwam me voor dat hij zulke Europese inspanning verkoos boven een Atlantische. Het belette echter niet dat zijn taal verhardde als hij erover sprak. Een Europese organisatie, zoals de organisatie die in Genève in de maak was en die zowel veiligheid als samenwerking beoogde, scheen hem meer te bevallen. De onderhandelingen daarover zouden in 1975 leiden tot de Slotakte van Helsinki, een keerpunt in de Oost-Westbetrekkingen. Tijdens mijn verblijf in Moskou werd de hoop gekoesterd dat de lange vergaderingen toch tot positieve resultaten zouden leiden waardoor de relaties automatisch konden verbeteren.

Een van zulke testprogramma's werd onderzocht in Madrid, op het ogenblik dat bekend werd dat een Koreaans vliegtuig boven Siberië was neergehaald. Die voormiddag stond Gromyko vermeld als eerste spreker op de lijst van ingeschreven ministers. Toen hij het woord nam bood Gromyko echter geenszins verontschuldigingen aan voor wat er was gebeurd. Evenmin probeerde hij de agressieve daad te rechtvaardigen. Integendeel, hij ontketende een aanval tegen het Westen, meer bijzonder tegen de lidstaten van de Navo. Zijn taalgebruik was daarbij ongemeen brutaal. Hij nam zelfs zijn toevlucht tot scheldwoorden. Volgens hem waren de westerse landen de aanvallers, zij schonden de mensenrechten, zij waren de aanstokers tot oorlog en verdienden publiek te worden geblameerd. Zij waren vreselijke fascisten.

Aangezien België het eerste Navo-land was dat na die brandrede aan het woord kwam, drongen mijn collega's er bij me op aan ook namens hen de aanval te pareren. Met behulp van ambassadeur Panis paste ik de toespraak die ik had voorbereid zo goed mogelijk aan. Ik klaagde daarbij allereerst het neerschieten van een burgervliegtuig aan. Ik toonde aan dat zulke daad plots het verbeterde Oost-Westklimaat zou gaan overheersen. Waarom hadden ze wapengeweld gebruikt? Wat zou er nog volgen? Wat waren de intenties van de machthebbers in Moskou? Waren daarmee de pogingen om tot een CVSE te komen definitief gekelderd?

Ik werd onderbroken door de voorzitter, een Pool die duidelijk tot de fellow travellers behoorde. Hij toonde zich partijdig en onhandig en probeerde me van onderwerp te doen veranderen. De zaal keerde zich tegen hem want hij had Gromyko ongestoord zijn scheldkanonnades laten debiteren.

In de late namiddag waren alle deelnemers aan de onderhandelingsconferentie uitgenodigd op een receptie bij de koning van Spanje. Ik achtte het mijn plicht in te gaan op die uitnodiging en begaf me naar het Koninklijk Paleis. Ik begroette er de koning en de koningin en sloot me, na een kort en zeer vriendelijk onderhoud, aan bij enkele collega's die in gesprek waren met leden van de Belgische delegatie. Toen de ontvangst bijna was afgelopen ging de mooie deur open en deed Andrei Gromyko zijn intrede. Hij bleef een ogenblik staan, observeerde de zaal en - zonder eerst het koninklijk paar te groeten - stapte op mij toe. Hij zei hardop, kennelijk genietend van zijn eigen woorden: ‘Tindemans, you destroyed me this morning!’ (Tindemans, u heeft me afgemaakt deze morgen!).

Na een vrij lange schorsing - het incident met het vliegtuig woog zwaar op de internationale relaties - werden de onderhandelingen toch

weer opgenomen. Gromyko kwam nadien opnieuw aan het woord en sprak een lange rede uit. Deze keer liet hij weliswaar de scheldwoorden achterwege, maar hij spande zich in om alle mogelijke twistpunten, hangende problemen, tegenstellingen en meningsverschillen een plaats te gunnen. Hij wekte daarmee sterk de indruk dat hij de conferentie van meet af aan de grond wilde inboren en dat de CVSE ten hoogste een doodgeboren kind kon worden. Maar plots veranderde hij van toon. Hij haalde de problemen aan die echt op de agenda stonden en suggereerde enkele positieve oplossingen. Hij somde ook nog een paar kwesties op die hij graag nog eerst had behandeld gezien om dan tijd vrij te maken voor de serieuze problemen. We konden onze oren niet geloven. Hier was nu plots een man met ervaring en kennis van zaken aan het woord, met wie blijkbaar wel viel te onderhandelen.

Ik was die dag niet ingeschreven als spreker maar had een uitnodiging van de Russische ambassade ontvangen. Ik besloot er heen te gaan en kon mij de visu overtuigen van de degelijke beveiliging van het gebouw. Gromyko ontving me met opvallende vriendelijkheid, bood me een fauteuil aan, vroeg me of ik whisky dan wel wodka wenste, en zette een boeiende conversatie in. Mijn gastheer spande zich in om niet in administratieve eentonigheid te vervallen. ‘Hoe vond u mijn speech deze morgen?’ vroeg hij me. Ik was geïntrigeerd door zijn vraag en schraapte even mijn keel. ‘Het tweede gedeelte bevatte heel wat verrassende en positieve elementen, voorstellen en suggesties, waarmee we in de toekomst nuttig werk kunnen verrichten’, antwoordde ik bedachtzaam.

Het was alsof Gromyko een lachbui kreeg. Met enige moeite vroeg hij me, niet minder intrigerend: ‘Maar wat dacht u van de eerste helft?’ Het was overduidelijk dat zijn toespraken doelbewust werden opgesteld en uitgesproken en dat de eigenlijke inhoud voor hem niet veel betekende.

Pflimlin

Ik had de Franse politicus Pierre Pflimlin al vroeg leren kennen op bijeenkomsten van de Nouvelles Equipes Internationales en had grote waardering voor zijn talenten. Die eerste ontmoetingen bleven natuurlijk het karakter behouden van de meester - die hij al vroeg was - tegenover de leerling - zoals ik me toen beschouwde. Dadelijk had ik vastgesteld dat hij een sterke Europese overtuiging had en dat zijn opvattingen over een

toekomstige structuur van Europa door mij werden gedeeld. Hij was een onberispelijke Fransman aan wie de leiding van de regering werd toevertrouwd op het moeilijkste moment in de naoorlogse geschiedenis van zijn land, toen een burgeroorlog dreigde uit te breken met Algerije als inzet. Wat er allemaal is gebeurd in Parijs tijdens de nacht van de machtsoverdracht aan generaal de Gaulle, op 15 mei 1958, zal wellicht nooit iemand nog duidelijk weten. De actoren die er op een of andere manier bij waren betrokken zijn dood en ook voor dat deel van de geschiedenis zal het wel zijn dat niemand alle aspecten van de operatie kende. Of dat de ingewijden niet wilden onthullen wat ze hadden meegemaakt.

Mijn verblijf in het Europees parlement te Straatsburg heeft mij achteraf dichter bij Pflimlin gebracht. Hij was lid en voorzitter geweest van de Assemblée en als burgemeester van de stad voelde hij er zich mee vergroeid. Toen hij afscheid nam van de politiek werd hem een liber amicorum aangeboden waarin ik ook een zeer persoonlijke bijdrage had geschreven. Hij had me enkele keren uitgenodigd om voor studentenverenigingen te komen spreken. Zelf was hij een uitstekend redenaar, zowel in het Frans als in het Duits, twee talen die hij op bewonderenswaardige wijze beheerste. Hij was een overtuigd regionalist en het zou de moeite lonen eens wetenschappelijk te onderzoeken hoe hij de plaats van de Elzas zag in Frankrijk en in een Europese structuur.

Een paar keer had ik met hem een vertrouwelijk onderhoud en het spijt me nu dat ik niet onmiddellijk optekende wat hij me had te vertellen. Eén gedachtewisseling in het bijzonder is me bijgebleven. Op 15 november 1994, na een spreekbeurt voor Duitse bezoekers, gemodereerd door Kai-Uwe von Hassel, hadden we een zeer interessant gesprek waarin heel wat politieke onderwerpen aan bod kwamen. Pflimlin had het ook over het nieuwste boek van politicus en auteur Alain Peyrefitte, waarin hij een reeks opmerkelijke uitspraken van de Gaulle had onthuld.

'Ik ben geen gaullist', bekende de ex-premier. Dat wist ik uiteraard. 'Maar als ik dat boek had geschreven, dan zou ik bepaalde dingen toch niet aan de grote klok hebben gehangen.' Hij biechtte op dat hij in zijn *Mémoires* bepaalde uitspraken of gebeurtenissen niet had weergegeven of er niet onhandig was over heen gegleden. Op mijn vraag of hij nog zou publiceren of geschriften nalaten, antwoordde hij kortaf: 'Neen.' Wanneer hij over het verleden sprak, leek hij een vertrouwelijke toon aan te nemen. Zo zei hij met nadruk dat de Gaulle erg bitter was toen het Fouchetplan - ook door Spaak - werd afgewezen. Bij zijn terugkeer aan het bewind werd echt gevreesd dat de generaal een anti-Europese politiek

zou inluiden. De Joegoslavische ambassadeur kwam zelfs met de boodschap dat zoiets moest worden verhinderd, want voor hen betekende de Gaulle oorlog. De Gaulle had in Londen trouwens nooit Engels willen leren. Geen woord. Hij kende wel een beetje Duits. Later, voor zijn succesrijke reis naar de Bondsrepubliek, had hij zijn Duitse toespraak helemaal uit het hoofd geleerd. Overigens had hij zich al vroeg misprijzend uitgelaten over de EGKS. Hij had het over ‘ce méli-mélo de charbon et d'acier’. Kort daarna oordeelde hij echter dat die Gemeenschap nog zo slecht niet was en hij handhaafde de Franse toetreding.

In Straatsburg had ik deelgenomen aan een colloquium over Europese veiligheid. Het was georganiseerd door het Forum Démocratique, met de hulp van de Conseil Régional d'Alsace. Nadien ondervroeg Pflimlin me over het verloop van de bijeenkomst. Hij was vooral geïnteresseerd in de conclusies. Hij vroeg zich af of ze zouden bijdragen tot een versterking van een veiligheidsbewustzijn. Hij klaagde erover dat er in het parlement geen ‘defensiecultuur’ aanwezig was. Op een bepaald ogenblik wilde hij me ook wat wijsheid bijbrengen, gedistilleerd uit zijn ervaring: ‘U moet altijd de Britse diplomatie in het oog houden, in goede en in kwade dagen. Die zit nooit stil.’ Hij keek me glimlachend aan en veranderde van onderwerp.

34
Benelux, een mooie droom

Zodra ik tot de jaren van politiek verstand was gekomen, had ik een bijzondere interesse voor de Benelux-gedachte. Een van de voordrachten die ik daarover - in tempore non suspecto - had gehouden, werd zelfs door de initiatiefnemers, een Antwerpse club van KMO, in brochurevorm gepubliceerd. Dit betekende voor mij een eerste, nederige maar dan toch materiële kennismaking met de wereld van het gedrukte woord. Gedurende mijn politieke loopbaan ben ik deze vorm van samenwerking tussen drie kleine democratieën in West-Europa van nabij blijven volgen. Nooit verdween de Benelux uit mijn politiek denken. Wat mij betreft, eindigde ze in een pijnlijke mislukking toen ik op een bijeenkomst van Benelux-ministers, kort voor mijn ontslag als eerste minister in 1978, vaststelde dat heel wat degelijke interventies de vergadering kenmerkten, maar dat er in feite niets kon worden beslist. Op cruciale ogenblikken was er altijd een of andere Belgische minister die liet weten dat hij 'tegen' was. Ik heb aan die ellendige houding later, als minister van Buitenlandse Betrekkingen, niets kunnen veranderen.

In die periode hoorde ik Eduard Grandry, oud-kabinetschef van minister Renaat van Elslande, zeggen: 'Benelux: een mooie droom is voorbij.' Toch heb ik nadien nog de kans gezien bepaalde opvattingen ter zake uiteen te zetten. Een eerste keer was in 1990 te Maastricht, op de Jaarvergadering van de Nederlandse Maatschappij voor Nijverheid en Handel. Een tweede keer sprak ik in 1994 in het Benelux-parlement in Den Haag, ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de ondertekening te Londen van de douaneovereenkomst tussen Nederland, België en Luxemburg. Een derde keer, in 1995, hield ik een toespraak in Madrid. De drie Benelux-landen kwamen er hun opvattingen over de Benelux uiteenzetten. Ze waren er op waardige wijze vertegenwoordigd: twee van de drie sprekers waren gewezen eerste ministers.

Maastricht

In Maastricht wees ik erop dat zowel in Nederland, als in België en Luxemburg de wonde niet was geheeld die was opengereten in de vooroorlogse jaren door de mislukking van de pogingen om het economisch leven langs douaneakkoorden nieuwe stimulansen te geven. Zoiets werd tijdens en na de Tweede Wereldoorlog niet nagestreefd op wereldvlak. De namen van de plaatsen waar werd onderhandeld - Oslo en Ouchy - waren daaraan verbonden evenals die van de Scandinavische landen. Zij kregen geen steun in het falende concert der naties. In de naoorlogse tijd zouden nieuwe ideeën, met meer hoop, door de drie worden begroet. Het initiatief leek tot een succes te zullen leiden.

Het opkomende streven naar Europese integratie zou echter geen beletsel vormen voor de Benelux, zo verzekerde ik in mijn toespraak. In het Verdrag van Rome stond immers dat de bepalingen ervan geen beletsel vormden voor het bestaan en de voltooiing van die regionale unies tussen België en Luxemburg, en tussen België, Luxemburg en Nederland, voor zover de doelstellingen van die regionale unies niet waren bereikt door toepassing van het Verdrag. Maar de Benelux beschikte nooit over een Actiecomité Jean Monnet noch over een Europa-college.

Helaas, in België groeide een stroming die de Benelux-gedachte op fanatieke wijze bestreed. In feite deed ze dat om taalredenen, hoewel dit niet altijd duidelijk werd gezegd. Deze houding groeide uit tot een klonter in de Belgische bloedsomloop. Veel meer dan een tegenstand tegen een economische samenwerking mocht daaraan worden toegeschreven. Ook België beging fouten. Er werd praktisch nooit aan herinnerd dat het land sinds 1921 met Luxemburg was verbonden in een economische unie. Brussel gaf zich niet altijd rekenschap van de verplichtingen die aan de Bleu (Belgische en Luxemburgse Economische Unie) waren verbonden. Ik haalde hier het voorbeeld aan van de devaluatie van de munt in 1982, waarvan Luxemburg niet tijdig op de hoogte werd gebracht.

Wel had ik me in de loop der jaren kunnen overtuigen van de degelijkheid van de debatten in de Raadgevende Interparlementaire Benelux-raad. Maar ik zag ook de onverschilligheid van de Wetgevende Kamers in Nederland, België en Luxemburg in de behandeling van de standpunten van deze Raad. Het ministercomité had nochtans aanbevolen om de standpunten van de Benelux-landen over alle belangrijke aangelegenheden in EG-verband zo veel mogelijk te coördineren, ‘teneinde met één stem te kunnen spreken’. Het Secretariaat zag goed in dat bij de totstandkoming

van een Europese Politieke en Monetaire Unie de kleine landen niet in een minderheidspositie mochten worden gedreven. Debatteerden we in de EG op voet van gelijkheid? De Benelux had ook 'waarden en belangen' te verdedigen. Daartoe was uitwisseling van informatie onmisbaar.

Zo kon ik in mijn toespraak de aandacht vestigen op onvermijdelijke fiscale, sociale en monetaire maatregelen. De inhoud van de Economische en Monetaire Unie ging ons allen aan. Zouden we ook gemeenschappelijk reageren? Stemden onze verlangens inzake institutionele hervormingen overeen? Zouden we dezelfde ideeën ontwikkelen op de aangekondigde intergouvernementele Conferentie? Waren we in staat een akkoord te bereiken over het instrumentarium inzake een gemeenschappelijke buitenlands- en veiligheidsbeleid? Hoe zagen wij de toekomstige rol van de Commissie? Wat met de Raad Algemene Zaken en de Raad Buitenlandse Zaken? Waarom geen Benelux-standpunt ontwikkelen voor veiligheid, met inbegrip van Navo en West-Europese Unie? Of zou het verwijt dat kleine landen niet in staat zijn grote ideeën te hebben of gestalte te geven, en dat ook tijdens de Tweede Wereldoorlog was te horen, waarheid bevatten? Wat zou er gebeuren met de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa? Liet Oost-Europa ons onverschillig? En de uitbreiding van de Europese Unie? In de Golfoorlog was het gedrag van Nederland en België overigens opvallend verschillend, zowel qua toon als stijl, houding en politiek.

Den Haag

In het Benelux-parlement in Den Haag in 1994 citeerde ik de Belgische Volksvertegenwoordiger Raymond Scheyven, die in 1947 in het kamerdebat over de douaneovereenkomst als verslaggever had gesproken. Ik deed dat overigens met een bijzonder genoegen omdat de spreker een Franstalige was: 'Indien ik aan het einde van mijn verslag de figuur van Willem de Zwijger heb opgeroepen, was dat niet om hem te nationaliseren en er een Belgische prins van te maken. Ik heb woorden van hem in herinnering gebracht omdat Willem van Oranje, de stichter van Holland, een zeer bijzonder man was. Hij was twee eeuwen vooruit op de ideeën van zijn tijd. Bij de Pacificatie van Gent stelde hij de afschaffing van het sektarisme voor, de vrijheid van meningsuiting en eredienst, die wij slechts in onze Grondwet hebben ingeschreven in 1831. Met het werk dat we vandaag tot stand brengen, zijn we ook vooruit op de anderen. Ik ben

daarvan overtuigd wanneer ik vaststel hoe andere landen onze inspanning volgen. België toont hen op dit gebied de weg.'

Paul-Henri Spaak noemde het akkoord een voorbeeld voor de wereld. Tijdens dezelfde voordracht citeerde ik ook Frans van Cauwelaert, uit het debat van mei 1968 over het Verdrag houdende de oprichting van een Economische Unie: 'Maar indien de drie Benelux-landen zich niet op eenzelfde frontlijn stellen en als een gesloten eenheid optreden in de schoot van de Gemeenschap van de Zes, dan zijn zij veroordeeld om opnieuw te vervallen tot drie kleine staatjes, zonder invloed en zonder gezag. Ik voeg er nog aan toe dat, zelfs indien wij een eenheidsfront vormen, wij alleen door de grootste waakzaamheid kunnen worden beveiligd tegenover een exclusieve overheersing van de drie grote landen, met welke wij in de Economische Gemeenschap van de Zes zijn verbonden. Met volle eerbiediging voor de politieke verworvenheden die uit het verleden zijn ontstaan, met onvoorwaardelijke trouw aan onze eigen politieke onafhankelijkheid, onze vlag en instellingen, kunnen wij met Nederland en Luxemburg een nauwe verbondenheid tot stand brengen, die voor de drie landen vertegenwoordigen zal: "meer macht, meer welzijn, meer eer".'

Eens te meer weidde ik uit over een gemeenschappelijke buitenlandse politiek en veiligheidsbeleid en hoe we dat in verspreide orde tegemoet gingen. Had mevrouw Thatcher niet gezegd dat kleine landen wel sympathiek zijn en zelfs nu en dan een behoorlijk minister produceren, maar dat ze eigenlijk van buitenlandse politiek geen verstand hebben? Indien we op topconferenties en in de Raad van ministers van Buitenlandse Zaken op dat punt verdeeld optraden, zou ze wel eens gelijk kunnen hebben. Het ergerde me dat men een onderscheid maakte tussen kleine en grote lidstaten, en tussen het noorden en het zuiden van de Unie. In Nice, in 2001, kwam het zelfs tot een botsing tussen 'groot' en 'klein', waarvan kanselier Schroeder de toon zette. Dit verontrustte mij. Ik had in het verleden nooit een onderscheid weten maken volgens de afmetingen van de lidstaten. Nu dit toch gebeurde was het onze plicht zo veel mogelijk met gemeenschappelijke standpunten op te treden.

Na de euforie van de nieuwe Europese Orde, de implosie van de Sovjet-Unie en het gedweep met 'het einde van de geschiedenis' bekeken we de toekomst van de Navo wat nuchterder. De positie van onze landen in dit verdedigingssysteem moest dezelfde zijn. Het Verdrag van Maastricht wenste van de West-Europese Unie (WEU) de Europese pijler van de Navo te maken. Echter, niet alle lidstaten van de Unie waren lid van de

verdedigingsorganisatie. Was dat dan wel mogelijk? Ik ging zelfs een stap verder: 'Hoe kan de WEU de geloofwaardige Europese pijler van de Navo zijn als niet alle lidstaten van de Europese Unie lid zijn van de Navo?' vroeg ik.

Het Eurocorps (oorspronkelijk Frans-Duits, nadien ook met België en Spanje) zou misschien een beperkt instrument kunnen worden om in zekere mate de gemeenschappelijke buitenlandse politiek van de Europese Unie een wapen te geven. Zover waren we echter nog niet. Overigens werd er ook meer en meer de vraag gesteld hoe we optraden in de CVSE. Zij loste in feite haar beloften niet in. Het beginsel van de unanimiteit verlamde haar werking en er werd nauwelijks nog over gesproken. Wie zou begrijpen wat er schortte als de Benelux-landen op de vergadering van de Conferentie verschillende opvattingen zouden verdedigen? De evolutie in Oost- en Centraal-Europa verliep anders dan verwacht. Bij de overweging van een militaire reactie tegen de Serviërs werd een beroep gedaan op de Navo. Volkomen logisch leek dit niet. Joegoslavië werd in vele kringen als een Europese nederlaag in de eigen achtertuin beschouwd. De eenparigheid in het nemen van grote beslissingen die in Maastricht werd opgelegd, leidde ook hier tot een verlamming van de besluitvorming. 'Is de politieke wil wel aanwezig om tot zulk beleid te komen?' luidde de ware vraag. Een gemeenschappelijke houding binnen de Benelux in deze aangelegenheden leek me een zaak van zelfbehoud te zijn. Waarom zegden we dat niet? Het voortbestaan van de Navo leek niet meer betwist te worden. Langs de Raad van Europa zou de Benelux zich kunnen bevestigen en goede contacten met Centraal-Europa kunnen ontwikkelen.

Ik eindigde mijn toespraak in het Benelux-parlement met een 'filosofisch woord'. 'Hoe staan we tegenover een federale inrichting van de Europese Unie en wat denken we van het subsidiariteitsbeginsel?' vroeg ik. 'In Europa betekent federalisme in essentie decentralisatie. Uit een federatie kan men niet treden, vandaar dat de poging tot afscheiding van het zuiden van de Verenigde Staten aanleiding gaf tot een secessieoorlog. Overigens, het feit dat het Verdrag van Rome geen mogelijkheid tot uittreding bevat, wordt door de juristen als een federaal element beschouwd.'

Zouden onze kleinkinderen ooit begrijpen waarom de Benelux-landen daar zonder gemeenschappelijke standpunten waren opgetreden? Er zou wellicht over ons lot en dat van de Europese integratie worden beslist. Er zou ongetwijfeld over de structuur van de Europese Unie

worden onderhandeld. Ik was ervan overtuigd dat de Benelux-landen ‘levend zouden worden opgevreten’ als zij in zulke nieuwe structuur zouden stappen zonder een sterke unie te vormen. Dit was geen parlementaire taal, maar ik wilde het bewust een beetje cru zeggen om zeker goed te worden begrepen.

Ik concludeerde dat we die samenwerking moesten uitvinden indien de Benelux niet bestond, maar dan wel een wilskrachtige, vitale, doelbewuste, politiek bezielde Benelux. Nederland, België en Luxemburg konden maar doeltreffend en behoorlijk in de Europese Unie optreden, als ze hardnekkig zouden samenwerken.

Op 9 september 1994 had de Zwitserse krant *Neue Züricher Zeitung* geschreven dat het gouden jubileum van de Benelux op een ogenblik viel dat als een absoluut dieptepunt van de Benelux-betrekkingen mocht worden beschouwd. Vooral bij de hernieuwing van het Verdrag van Maastricht, in 1996, kwam een nauwe samenwerking tussen de drie kleine landen als zeer zinvol voor. Hun belangen bij de nagestreefde vereenvoudiging van de Europese instellingen konden immers makkelijk van tafel worden geveegd. Ik riep het Benelux-parlement op mee de noodklok te luiden opdat alle vitale krachten in de drie landen tot zulke nieuwe inspanning zouden worden bewogen.

Madrid

In juni 1995 in Madrid ontwikkelde ik dezelfde gedachten, maar formuleerde ze op een totaal andere manier: verklarend, bezwerend, pleitend en toch aanvaardbaar voor de aanwezige diplomaten. Gaston Thorn, gewezen Luxemburgse eerste minister en gewezen voorzitter van de Europese Commissie, die na mij het woord had genomen, vroeg na de conferentie om mijn tekst en drong aan om hem te publiceren. Ik heb dat niet gedaan en heb er nog steeds spijt van. Ik had toen verteld dat ik het mijn leven lang zou betreuren dat Europa er niet in was geslaagd tot een Monetaire en Politieke Unie te komen toen ze nog zes leden telde. Gedane zaken nemen echter geen keer en ik citeerde de Franse dichter François de Vigny: ‘Une des grandes joies de l'existence est de voir se réaliser dans l'âge mûr une espérance conçue dans sa jeunesse.’ (Een der grote vreugden van het menselijk bestaan is op rijpe leeftijd de totstandkoming te kunnen aanschouwen van dat wat als grote hoop in de jeugd werd gekoesterd).

35
Congo-Zaïre

België had als koloniale mogendheid afgedaan. Zaïre werd onafhankelijk in 1960, Rwanda en Burundi in 1962. De jaren voordien echter hadden een band geschapen die, ook al had men het gewild, niet zonder meer volledig kon worden doorgeknipt. Waren de relaties voortaan van een geheel andere soort, toch zouden ervaring, kennis van de problemen, begrip, naast menselijke of emotionele elementen er een bijzonder karakter aan geven. België had het vroeger nooit nodig geoordeeld de relaties nauwkeurig en schriftelijk vast te leggen. Nu kwam het me echter voor dat zoiets na 1960 en 1962 wel wenselijk was, zelfs noodzakelijk. Daaromtrent mocht geen misverstand heersen. Geen misstap of valse conceptie konden op dat gebied worden geduld.

Toen ik in 1981 minister van Buitenlandse Betrekkingen was geworden, was in mij de idee opgekomen een dergelijk document op te stellen en voor te leggen aan het parlement. Ik wilde er een stemming vragen en op die manier het nieuwe Belgische Afrikabeleid een democratische gestalte te bezorgen. Ik richtte mij tot de directie-generaal voor de Politiek van mijn departement met de vraag een ontwerp voor te bereiden en voerde gesprekken met de toenmalige baas Alfred Cahen. Ik preciseerde mijn opvattingen en schetste een duidelijk beeld van de voornemens die ik koesterde.

Gedurende de tijd van de uitwerking bleven oriënterende gesprekken onmisbaar. Ik nam iedere versie zorgvuldig door. Over de punten of formuleringen waarover ik nog aarzelde, raadpleegde ik mijn medewerkers. Pas nadien bepaalde ik mijn definitieve houding. Ik ondervond daarbij dat een departement ‘goed’ mag worden genoemd als het voor de uitvoering van beslissingen degelijk werk levert. Maar voor de conceptuele inspiratie bleek het erg moeilijk administratieve diensten in beweging te brengen. Nieuwe, bruikbare ideeën zijn meestal gepersonaliseerd. De tweede fase

viel psychologisch moeilijker uit. Was het denkwerk voltooid, dan moest ik nu de lastige etappe doormaken waarmee ik de instemming van de regering met mijn voorstellen beoogde.

De meeste regeringsleden hadden nauwelijks belangstelling getoond voor Afrika of Centraal-Afrika, noch zich ooit verdiept in de problemen van dat continent. Vooroordelen of valse informatie tierden welig bij diegenen die nooit een voet in Afrika hadden gezet. En bij diegenen die wel iets van Afrika afwisten waren de meningen verre van eensluidend. Wellicht speelden ook belangen mee. Het moeilijkste punt bleek de aankondiging tot een diversificatie van de Belgische activiteiten in Afrika. Dit betekende geenszins verspilling van middelen en krachten, maar wel inspanningen die niet meer exclusief werden georiënteerd op Zaïre, Rwanda en Burundi, gezien de vele nieuwe mogelijkheden. Ook de restrictieve benadering van militair-technische hulp lokte heel wat discussie uit.

De uitslag van het debat was echter positief en ik kon, op voorwaarde van enige tekstwijzigingen, overgaan naar de derde fase: de behandeling van het voorstel in het parlement. Ik stond erop dat er een stemming zou plaatsvinden, want ik wenste een Afrikabeleid waarvan de krachtlijnen door de volksvertegenwoordiging zouden worden gedragen.

Sinds 1960 was de belangstelling voor Centraal-Afrika in Kamer of Senaat zeker niet gegroeid en naarmate de jaren verstreken verminderde de interesse voortdurend. Nu waren het de verdedigers van de ontwikkelingspolitiek die de teksten kritisch bekeken en nagingen of hun desiderata voldoende aan bod kwamen. Politiek was het resultaat beter dan ik had verwacht, aangezien de Kamer haar opinie kenbaar wilde maken in een uitgebreide resolutie. De tekst werd op 10 mei 1984 goedgekeurd met 103 tegen 63 stemmen bij 7 onthoudingen.

Na de publicatie van dat document, kregen we wel kritiek te horen, vooral dan in Afrika. Zaïre vooral stond argwanend tegenover een gediversifieerd beleid enerzijds en de beperkte duur van de technisch-militaire hulp anderzijds. Sommige Afrikaanse landen reageerden zeer positief en lieten horen dat zij de nieuwe Belgische politiek toejuichten, in de hoop ook zelf een partner te kunnen worden. Enkele tijd later las ik in de krant dat de minister van Landsverdediging had besloten om de Belgische militaire aanwezigheid te verhogen. Deze beslissing werd niet in de kabinetsraad behandeld en was kennelijk in strijd met de teneur van de politiek door regering en parlement voorgehouden. Niemand protesteerde en ik bleef achter met mijn ergernis.

Maar op welke essentiële punten legde het document, dat ondertussen de betekenis van een parlementaire verbintenis had verkregen, de nadruk? Het vormde weliswaar een samenvatting maar dankzij een heldere eenvoudige structuur konden achtereenvolgens worden behandeld: de doeleinden, de beginselen en de concretisering van het Afrikabeleid.

België wilde de behartiging nastreven van de economische welvaart en het sociaal welzijn, zowel van de Afrikaanse als van de Belgische bevolking, met eerbiediging van beider identiteit. Anderzijds stond België erop met een positief imago deze problemen te benaderen, zonder imperialistische neigingen, als land met grote ervaring en traditie in Afrika, lid van de Europese Gemeenschap, en met degelijke actiemiddelen. Een land dat wilde opkomen voor een ontvoogd, stabiel Afrikaans Afrika.

Dit beleid zou steunen op enkele beginselen, zonder daarbij de banden over het hoofd te zien die bestonden met de Arabische wereld. In het nieuwe tijdperk behoorde iedere koloniale referte tot de voltooid verleden tijd. Dat betekende geen inmenging in binnenlandse aangelegenheden van Afrikaanse staten. Dit sloot geen verdediging van de menselijke waardigheid uit, maar verwierp wel het scheppen van invloedszones. Dit bevestigde de geografische diversificatie van de Belgisch-Afrikaanse betrekkingen, maar ook een weigering om Afrikaanse landen tegen hun wil te betrekken in ideologische betwistingen. Het legde de nadruk op de aanmoediging van inter-Afrikaanse samenwerking.

België verklaarde gehecht te zijn aan de rechten van de mens en hoopte de eerbiediging ervan te kunnen bevorderen in Afrika, rekening houdend met cultuurhistorische elementen en Afrikaanse eigenheden. Voor de spanningshaarden, vooral in Zuidelijk Afrika, zou de Belgische partner zich inspannen om voor alle landen aanvaardbare oplossingen aan te moedigen, onder meer zelfbeschikkingsrecht, ook voor Namibië, en ‘antiapartheid’ voor Zuid-Afrika. Oplossingen met eerbied voor de democratie. Ook werd een grotere Afrikaanse inspraak vooropgesteld in de ontwikkelingspolitiek van de EEG. Zulk Afrikabeleid zou worden ingepast in een globale visie op onze betrekkingen met het geheel van de ontwikkelingslanden, met steeds een bijzondere zorg voor de armste. Op basis daarvan zou een beleid op drie niveaus worden uitgewerkt: op nationaal vlak, op het niveau van de EEG en op multinationaal vlak. Dit liet toe concrete maatregelen op te sommen die de opvattingen in een dynamische actie zouden omzetten, onder meer door het Fonds voor Ontwikkelingssamenwerking, leningen van staat tot staat, participatie, openbare financiën en betalingsbalans, Wereldbank en Afrikaanse Ontwikkelings-

bank. Beperkte militaire samenwerking moest tijdelijk zijn en een instructief karakter hebben. Het vluchtelingenprobleem werd apart vermeld.

In die periode werd ik uitgenodigd te Genève bij de Verenigde Naties om een wereldconferentie voor te zitten, gewijd aan de vluchtelingen en de economische problemen in Afrika. Ik nam die taak zeer ter harte en had bij de voorbereiding niets aan het toeval overgelaten. Het initiatief kende - onverwacht - veel succes zodat de financiële opbrengst gevoelig hoger lag dan in New York was verhoopt. De samenwerking met het VN-personeel mocht voorbeeldig worden genoemd. Deze voldoening bij het werk toonde zich later nog. Deze ambtenaren kwamen me namelijk speciaal groeten toen ik in New York de bijeenkomst van de Algemene Vergadering bijwoonde.

Sommigen leidden er al dadelijk uit af dat ik de volgende voorzitter van de Organisatie voor Vluchtelingen moest worden. Geen haar echter op mijn hoofd dacht daaraan. Dit kwam immers niet overeen met mijn gezinsleven en ik achtte mezelf bovendien volkomen ongeschikt om systematisch aan *fundraising* te doen.

Promoties?

Meer dan eens werd ik trouwens benaderd om belangrijke internationale mandaten te aanvaarden, zo ook de post van secretaris-generaal van de Navo. Na het vertrek van Peter Carrington in juni 1988 werd ik aangesproken door sommige collega's uit de Raad van ministers van Buitenlandse Zaken, die in mij de geschikte kandidaat zagen om de Britse Lord op te volgen. Ditmaal moest het iemand zijn uit een kleine lidstaat, beweerden zij, en België was moedig geweest de Shape, na de verdrijving uit Frankrijk, te vestigen op zijn bodem. Volgens mijn zegslieden boezemde mijn naam vertrouwen in. De aandrang waarmee sommigen probeerden me te overtuigen was aandoenlijk. Het kleine IJsland bijvoorbeeld, strategisch onmisbaar in een Atlantische verdediging, maar niet alleen dat eiland. Aan Franse zijde was F.X. Ortoli me komen polsen, hoewel de Fransen in Navo-verband niet zulke voorbeeldige partners waren. Voor hen scheen het er toch opaan te komen dat de nieuwe secretaris-generaal ook Frans zou spreken. De stem van Turkije was in de keuze wellicht niet doorslaggevend, maar toch benaderde Ankara me om het voorstel niet te weigeren.

Anderen vreesden een coalitie van de groten, wat de kansen van een meer onafhankelijke kandidaat deed stijgen. Toch aarzelde ik niet om de aanmoedigingen af te wijzen. Ik was eigenlijk niet geïnteresseerd en wenste ook niet met mijn gezin in Washington te gaan wonen. Ik had vier kinderen die nog op de schoolbanken zaten en die me bijgevolg zeer kwetsbaar voor aanslagen maakten. Ik was niet vergeten dat men in Wallonië op de wagen van Alexander M. Haig had geschoten, gelukkig zonder gevolgen. Maar ik was er vooral van overtuigd dat ik mijn kiezers niet in de steek mocht laten.

Ik wil hier wel, tussen twee haakjes, enige woorden wijden aan de eigenaardige wijze waarop internationale posten vaak worden toebedeeld. Wat kwaad heeft men niet horen spreken toen Jean-Luc Dehaene kandidaat was voor het voorzitterschap van de Europese Commissie? Stemmen uit Groot-Brittannië, niet de minste, verklaarden dat zij tegen hem waren gekant omdat hij bier dronk (sic!), omdat hij leed aan een gebrek aan cultuur (sic!!). Bovendien was hij volgens hen ongeschikt voor buitenlandse problemen en verwaarloosde hij de gepaste omgangsvormen. Op die wijze werd er over een man gesproken en geschreven die premier van België was! Ik heb in Straatsburg tegen deze aanvallen geprotesteerd.

Dezelfde beschouwingen zou ik ontwikkelen over de ontslagnemende voorzitter van de Europese Commissie, Jacques Santer. Welke publieke verklaringen werden afgelegd over deze vriend van België, een hardwerkende en correcte man, over zijn karakter, zijn temperament en zijn belangstelling grenst aan het ongelooflijke. Waren deze schijnbaar beschaafde lieden vergeten, of wilden ze niet weten, dat deze man een gezin en kinderen had, familieleden en vrienden, dat hij een politieke loopbaan had opgebouwd in Luxemburg, dat hij minister van Financiën en eerste minister was geweest? Wie zou durven denken dat een publieke zwartmakerij de goede methode kon betekenen om de geschiktste kandidaat te selecteren?

Toch gebeurde dit in Europa, haast nog meer dan op nationaal vlak. Trouwens, meer dan eens leek die selectie op een loterij. Zo werd ik bijvoorbeeld in de late jaren negentig benaderd door George Shultz, de Amerikaanse staatssecretaris. Hij vroeg me of hij me mocht voordragen als nummer een van de Oeso, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling. De zetel van de Organisatie was gevestigd in Parijs, waar zich ook de diensten bevonden die haar de reputatie bezorgden van beste studiecentrum voor economische problemen ter wereld. Ik

wilde niet onmiddellijk zijn aanbod afwijzen en vroeg dan ook of ik er 24 uur over mocht nadenken. Ik wilde hierover ook enkele collega's raadplegen. Zo kon ik - dacht ik - wellicht bijdragen tot het kiezen van iemand die me beviel. Dit zou me ook toelaten niet op het aanbod in te gaan zonder iemand te kwetsen.

's Namiddags zag ik de kans om met mijn collega Hans Dietrich Genscher over het voorstel te spreken. Hij bleek al op de hoogte te zijn. Shultz had hem gevraagd om bij mij aan te dringen. Ik bracht hem op de hoogte van het feit dat ik niet van plan was erop in te gaan, maar dat ik 24 uur bedenktijd had gekregen om te peilen bij de collega's of zij kandidaten hadden. Genscher raadde me aan om voorlopig geen antwoord te geven. ‘Ik zal het terrein verkennen’, zei hij. ‘Eigenlijk hadden we op u gerekend.’

De volgende dag zocht Genscher me opnieuw op. Hij was zichtbaar verbolgen. Hij vroeg me of ik het nieuws al had gehoord. Ik antwoordde ontkennend. Een Fransman was benoemd! Voor het aanbod van Shultz van de vorige dag, gaf hij de verklaring dat het om een strijd ging tussen het Witte Huis en Buitenlandse Zaken. Zonder een onderzoek te overwegen had de president een beslissing getroffen. Genscher kon zijn woede moeilijk bedwingen: ‘Hoe kunnen we vertrouwen schenken aan Amerikanen die ons als het ware in het ootje nemen? Wie kunnen we nog geloven? Met wie loont het de moeite om samen te werken? De Europese stem heeft blijkbaar geen betekenis.’ Mijn houding was nu duidelijk. Ik hoefde niet eens het aanbod af te wijzen. Het probleem was van de baan. Ik had er het raden naar hoe Shultz zijn gezag zou herstellen.

36
Navo vóór en na val van muur

Wie in 1989 goed de actualiteit volgde, wist dat economische profeten een nooit geziene crisis voorspelden in de Sovjet-Unie. Ook in de politiek werden dergelijke stemmen gehoord, maar zij leken weinig of geen invloed te hebben op de praktische politieke gedragingen in Oost- of West-Europa. Alleen de opkomst van Gorbatsjov riep vragen op. Hij kondigde weliswaar hervormingen aan, maar in welke richting hij zou gaan en hoever hij wilde oprukken, bleven raadsels die veel speculatie losmaakten. Daardoor rezen voor de westelijke wereld moeilijke vragen wat de veiligheidspolitiek betrof.

Solidariteit in de Alliantie

In april 1989 werd te Brussel door de befaamde Georgetown University een seminarie georganiseerd ter gelegenheid van de veertigste verjaardag van de oprichting van de Navo. De bedoeling ervan was om de internationale problematiek op academisch niveau te toetsen aan de politiek om zo misschien tot voorstellen te komen die de actoren konden beïnvloeden.

Aan mij werd gevraagd om het woord te voeren over de solidariteit in de Alliantie. Ik zag er een kans in om er mijn opvattingen inzake Navosolidariteit uiteen te zetten. Dit mocht als een doctrine worden beschouwd. De kwestie was bijzonder brandend aangezien in bepaalde landen - ook in België - campagnes werden gevoerd om de Navo te ondermijnen, af te bouwen of prijs te geven. Ideologische elementen speelden hier ongetwijfeld een rol, maar ook een naar mijn overtuiging verkeerde inschatting van de politieke of militaire betekenis van België.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden landgenoten in Groot-Brittannië kunnen ervaren hoe wij door onze bondgenoten werden beschul-

digd van gebrek aan verantwoordelijkheidszin en van onbegrip inzake buitenlands beleid. In sommige intellectuele kringen werd zelfs de stelling verdedigd dat we, na de overwinning, maar best van de kaart zouden verdwijnen. Frans van Cauwelaert heeft daarover trouwens prangende dingen geschreven. De vraag van welke factoren onze 'politieke bestaanszekerheid' afhing, kwam bij bepaalde critici in België niet eens op.

Het thema dat mij op het Brusselse seminarie werd toegewezen, omvatte dan ook de kern van de uitdaging. Zouden we ons inspannen om de solidariteit in de Navo te bekrachtigen of verkozen we onder invloed van internationale veranderingen een 'uittreden' te bepleiten? Of minstens niet te veroordelen, misschien zelfs enigermate goed te praten? De wereld had inderdaad gedurende de laatste veertig jaar een ontwikkelingsproces doorgemaakt. Het zwakke Europa van gisteren was hersteld en streefde naar een versterking van zijn identiteit door integratie. In de Sovjet-Unie en meer nog in de Oost-Europese landen werd in de jaren zeventig van een 'socialisme met een menselijk gezicht' gedroomd. Deze staten echter vervielen alras in een nieuwe uitgave van de gecentraliseerde macht. De lente in Praag - of elders - duurde niet lang.

Amerika worstelde met problemen eigen aan supermogendheden. De bipolaire tegenstellingen gingen plaats maken voor een wereld met vele centra en groeiende machten. China kon niet meer worden genegeerd. Kernwapens vormden geen monopolie meer. Het Oostblok hield stand en de Sovjet-Unie bleef een militaire reus met relaties tot in het hart van Europa. Het leek een constante ook al werd een streven naar eigen lotsbestemming waargenomen in verscheidene landen. Het leek nog onverstandig tegenover zulke leeuw - met zijn welpen - de identiteit van een lam te willen aannemen. De toestand veranderde, maar zonder Alliantie kon nog geen gevoel van veiligheid worden verkregen.

Solidariteit bleef bijgevolg de grondwet van het bondgenootschap. Alleen daardoor konden de krachten van de leden worden gebundeld tot een gemeenschappelijke macht. Zij was het cement van haar actie. De sterkte en de zwakheid van de Alliantie lag in haar eerbied voor de soevereiniteit en het vrijwillig lidmaatschap van haar leden. De zwakte sproot voort uit de noodzaak altijd een consensus te bereiken voor belangrijke beslissingen. Solidariteit was daartoe onmisbaar. Zonder haar geen resultaat. Noch individueel, noch collectief.

Ik stelde dat het seminarie maar betekenis zou krijgen als het de moed had drie problemen aan te pakken. Ten eerste was er een onderzoek vereist naar de veranderingen in Oost-Europa, die het Europese politieke land-

schap konden wijzigen, met weerslag op de Alliantie. Totnogtoe had deze laatste op diplomatiek gebied gewonnen zonder wapengeweld. Voor de publieke opinie scheen echter Michael Gorbatsjov de winnaar. Het zou voor de Alliantie niet goed zijn blijvend als een politieke verliezer te worden beschouwd. Ten tweede gold het als een plicht de Europese eenmaking verder te ontwikkelen. Sommige partners maakten zich, ten onrechte, zorgen over dit streven. Het hield immers ook een militaire bewustwording in. Ten derde hadden de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten George Bush sr. aan de macht gebracht. De nieuwe president toonde al onmiddellijk belangstelling voor de Alliantie en de transatlantische relaties. De bezoeken van staatssecretaris Baker aan de Europese hoofdsteden betekenden een zichtbaar bewijs dat de nieuwe regering het inzicht had haar politiek uit te werken in enge samenwerking met haar bondgenoten.

Gorbatsjov had klaarblijkelijk de wil om de Sovjet-Unie om te vormen tot een land van het westerse type, maar met behoud van zijn invloed in de wereldpolitiek. Hij kreeg daarbij heel wat moeilijkheden te verwerken want hij probeerde op grote schaal te hervormen zonder eigenlijk de marxistisch-leninistische ideologie op te geven. Dat maakte hem de taak nagenoeg onmogelijk. De vraag waarop wij nu moesten antwoorden was of zijn hervormingen van die aard waren dat zij de Oost-Westrelaties fundamenteel zouden veranderen, in de zin die door het Westen altijd werd verlangd.

Volgens mij behoorde het Westen daarbij drie regels in het oog te houden. Onze houding moest ten eerste positief zijn. Bovendien moest dat duidelijk worden bevestigd, in zoverre zij gerechtvaardigde doeleinden nastreefde, zoals respect voor mensenrechten en fundamentele vrijheden, eerbiediging van de internationale wetgeving, verhoging van de levensstandaard van de bevolking, beperking van de militaire uitgaven en meer samenwerking voor de veiligheid van andere landen. Ten derde moest het Westen duidelijk verklaren dat het wilde werken aan diepe en blijvende veranderingen in de internationale verhoudingen. Zo zouden ook de Oost-Westrelaties op een nieuwe leest kunnen worden geschoeid om te komen tot de vrede waarvan we sinds 1945 droomden.

Ten slotte zetten de risico's en onzekerheden - die bestonden - er ons toe aan waakzaam te blijven, met aandacht te speuren naar reële daden en minder betekenis te hechten aan beloften, zelfs als die gedaan werden door bekende figuren. Een samenhangende en geloofwaardige defensie bleef onmisbaar, ook al kon ze worden aangepast aan de huidige behoeften. Het leek nog te vroeg om zulke beveiliging op te geven.

De Europese aspecten van het probleem bleven zeer delicaat, aangezien de Twaalf het daarover onder elkaar niet eens waren. Er bestond nog geen precieze bepaling van de Europese doeleinden of verlangens op dat gebied. Dit wekte wantrouwen en ook de indruk dat Europa een gevaarlijk element vormde voor de Atlantische solidariteit zolang niet werd bewezen dat Europa ook wezenlijk wilde bijdragen tot de groei van de collectieve veiligheid.

Nochtans had niemand in de Europese Gemeenschap de ambitie te willen instaan voor de eigen veiligheid en verdediging tegenover een supermacht uit het Oosten. Zo gezien bleef de Atlantische Alliantie een noodzaak voor de Europese landen, wat trouwens ook het geval was voor de Verenigde Staten en Canada. Niemand overwoog, op korte of lange termijn, een Europees initiatief de plaats te doen innemen van de Navo of de Alliantie te verzwakken door een autonoom en onafhankelijk Europees beleid te ontwikkelen in de Atlantische context.

Ik poneerde dit met kracht en overtuiging. Eerlijkheidshalve moest ik daaraan toevoegen dat onvermijdelijk over de politieke en militaire consequenties zou worden gesproken als de economische integratie een succes werd. Er bestond nu eenmaal een zekere complementariteit tussen deze sectoren. Zulke ontwikkeling kon alleen maar geleidelijk gebeuren, naarmate ook de integratie opschoot. In dat opzicht konden we verwijzen naar de resultaten bereikt met de West-Europese Unie en de Euro-groep in de Navo. Maar eigen Europese defensie enerzijds en Atlantische Alliantie anderzijds zouden en konden niet worden gezien als exclusieve alternatieven. Zij waren essentieel complementair. Ik stelde dat een geloofwaardige defensie voor sommige Navo-lidstaten zou afhangen van een bijdrage komende uit een Europees defensiebeleid.

Maar op korte termijn verdienden twee punten onze aandacht. Aan beide zijden van de Oceaan moest voldoende begrip worden opgebracht voor een Europese veiligheidspolitiek als een additioneel element van de Atlantische solidariteit, niet als een verzwakking daarvan. Het debat dat hierover ongetwijfeld zou volgen moest in die zin worden gevoerd, met oog voor de taken, risico's en verantwoordelijkheden in de Alliantie. Zorgen omtrent deze benadering moesten duidelijk onder woorden worden gebracht. Evenals de kwestie trouwens van de tolrechten op defensie-uitrusting.

We hadden nu te doen met een nieuwe Amerikaanse regering. Raadplegingen tussen partners waren de beste verbintenis om de sterkte van de Alliantie te handhaven. Tussen beide partners zou openheid moeten

overheersen. De inschattingen van de veranderingen in Oost-Europa stemden niet altijd overeen. Bepaalde instellingen bemoeilijkten soms dit werk. De Europeanen mochten de contacten met de Amerikaanse regering niet verwaarlozen. Europa stond daarbij niet op gelijke voet. Maar omgekeerd kon de werkwijze van de Europese Gemeenschap voor de Amerikanen misschien nog grotere moeilijkheden scheppen. Ik stelde hier dan ook voor om tot een meer gestructureerde dialoog te komen, iets wat ik jaren geleden al suggereerde.

Ik pleitte ervoor dat de lidstaten op de volgende topconferentie de moed zouden opbrengen om een onderzoek op drie vlakken in te stellen: de Oost-Westrelaties, de benadering van de Europese problemen en de Atlantische visie. Ik hield weliswaar voor de plannen van Gorbatsjov positief aan te pakken, maar de grenzen daarvan behoorlijk te definiëren en te rechtvaardigen. De gelegenheid leek wel uniek om van de Sovjet-Unie een blijvende en betrouwbare partner te maken. De context van zulke actie was uiteengezet op de bijeenkomst van de CVSE te Wenen, in overeenstemming met de Oost-Europese landen. Voor het Westen was dit een kwestie van vooruitgang op het gebied van economie, politiek en veiligheid. Deze strekking zou concrete vormen kunnen krijgen in de diverse sectoren van Helsinki, met voorrang voor de verreikende veranderingen.

Op het gebied van de veiligheid had de Harmeldoctrine, ondertussen Navo-doctrine, resultaten opgeleverd. De doctrine beval zowel kordaatheid in de verdediging als openheid voor de dialoog aan, dankzij de solidariteit in de Navo. Er bestond geen reden om die politiek te wijzigen. Wel moest zij worden bijgewerkt en toegepast, rekening houdende met de veranderde situatie. Zo leek het noodzakelijk over te gaan tot onderhandelingen inzake wapenbeheersing. Ook hier zou het succes afhangen van de cohesie en de solidariteit om aan de nieuwe houding sterkte en overtuigingskracht te geven. Onze voorkeur ging uit naar concrete onderhandelingen over oplossingen, niet naar laxistische teksten.

De topconferentie zou een concept voor globale ontwapening en wapenbeheersing kunnen aanvaarden, waardoor beslissingen over een aantal problemen in een latere context werden vergemakkelijkt. De waakzaamheid mocht daar niet onder lijden, maar in de conclusie moesten treffende en moreel stimulerende ideeën worden opgenomen. Er moest dan ook politieke moed opgebracht worden om begrip te tonen voor de wederzijdse zorgen. Daardoor zou de Atlantische solidariteit aan de Alliantie daadkracht verlenen.

De Navo in de komende jaren

In 1990 werd ik andermaal gevraagd, dit keer door het Nato Defense College, om in het hoofdkwartier te Rome de *keynote* voordracht te houden op een symposium gewijd aan de veiligheidspolitiek. 'De Navo in de komende jaren' was het opgegeven thema. Ik aanvaardde die uitnodiging beslist niet lichtzinnig. Het duurde zelfs enkele weken geduurd vooraleer ik een bepaald innerlijk verzet had overwonnen. Ik wilde geen slachtoffer worden van een euforisch klimaat dat ons wellicht belette de toekomst juist in te schatten.

In de opdracht die men mij wenste toe te vertrouwen, beschouwde ik het probleem van de toekomstige veiligheid als het moeilijkste in de rij van uitdagingen voor onze landen. Ik ontkwam niet aan dat oordeel, rekening houdende met de nieuwe, onvoltooide situatie, de gewijzigde taal in de Sovjet-Unie, de omwentelingen in de satellietlanden, de nog te verwachten spanningen, de imponderabilia inherent aan deze gebeurtenissen, de invloed van de media, de publieke opinie, de eeuwige eisen van de geopolitiek, het karakter van de volkeren. Ook vergat ik niet dat in democratische regimes veiligheid en de daaruit voortvloeiende maatregelen zelden of nooit populair zijn. Gevaren, vergissingen, fouten of tekortkomingen op dat stuk, worden liefst zo veel mogelijk verdrongen. Bovendien kunnen doden niet spreken. Na rijp beraad ging ik in op de uitnodiging.

Op 9 april 1990 kwam ik naar Rome om over het voorgestelde onderwerp te komen spreken. Het auditorium bestond uit officieren en diplomaten uit Navo-lidstaten die in de Italiaanse hoofdstad aan het Defense College studeerden. Mijn beschouwingen vulden twee hoofdstukken.

Het eerste hoofdstuk handelde over de fase die we doormaakten, maar die nog geen duidelijk profiel vertoonde. Zij kon als een overgangsperiode worden beschouwd. De Oost- en Centraal-Europese landen probeerden zich weliswaar van het marxisme-leninisme te ontdoen maar het was nog onduidelijk welk regime zij uiteindelijk voor zichzelf verkozen. Daarnaast bleef de allesoverheersende vraag bestaan hoe de Sovjet-Unie zou evolueren.

Het tweede hoofdstuk was gewijd aan de richting die we moesten uitgaan nadat in Oost-Europa een voldoende stabiliteit zou zijn ingetreden. Ik ging ervan uit dat de democratische beginselen, de eerbied voor de mensenrechten en de markteconomie daartoe zouden bijdragen. Het begrip 'overgangsfase' hield een zeker optimisme in: de verwachting dat

na een moeilijke aanpassing een hoopvolle situatie zou ontstaan. Dit veronderstelde dat bepaalde stalinistische opvattingen niet zouden terugkeren. Bij zulke overwegingen kon de mogelijkheid niet worden uitgesloten dat in of buiten de Sovjet-Unie het nationaliteitenvraagstuk tot bloedige botsingen zou leiden. Ook andere oorzaken, bijvoorbeeld ontgoocheling na uitblijven van succes, konden een democratische ontwikkeling in sommige landen, vooral in de Sovjet-Unie, tegenhouden. Welke rol zou het leger in die landen gaan spelen?

Gezien vanuit het begrip 'veiligheid' telde het Europese continent drie componenten: de Navo, het Warschaupact en de neutrale en niet-gebonden landen. Al te vaak werd vergeten dat de Atlantische Alliantie was ontstaan op verzoek van West-Europese landen die bevreesd waren dat een gewapend conflict in Europa opnieuw mogelijk was. Frankrijk en Groot-Brittannië sloten al in 1947 het Pact van Duinkerken, waarbij de Benelux-landen zich aansloten langs het Pact van Brussel.

Degenen die zich 1940 nog herinnerden wisten maar al te goed dat landen met een democratisch regime, gelegen aan de Noordzee of de Atlantische Oceaan, geen geloofwaardig defensiebeleid meer konden voeren indien zij niet werden gesteund door overzeese bondgenoten. Gezien de geopolitieke ligging van West-Europa en de lessen uit de geschiedenis kon het als een axioma worden beschouwd dat een aanval alleen uit het Oosten kon komen. De landstrook tussen de oostgrens en de zee zou niet toelaten tot een reorganisatie van de ingebeukte troepen en tot een tegenaanval over te gaan. De vijf landen van het Pact van Brussel wendden zich tot de Verenigde Staten en bepleitten een aansluiting bij hun verdedigingsstelsel. In april 1949 werd het Verdrag van Washington goedgekeurd. Daaruit groeide de Navo.

Het Warschaupact daarentegen werd opgelegd door de Sovjet-Unie en het verlaten van het Pact was uitgesloten. De Brezjnevdoctrine kwam er in feite op neer militaire interventies in de lidstaten te rechtvaardigen wanneer Moskou dat nodig achtte. Het neerslaan van de Praagse lente, in 1968, was nog door niemand vergeten, behalve dan door de partijgangers van de 'equidistantie' die Navo en Warschaupact op gelijke voet wensten te plaatsen, zo zij al geen ideologische voorkeur voor het tweede koesterden. Hiermee rekening houdende vormde de Sovjet-Unie in deze context de enige supermogendheid met een enorm hinterland in Azië. Een militair evenwicht tussen de Sovjet-Unie en West-Europa behoorde tot het rijk der dromen. Moskou bezat ook strategische kernwapens. West-Europa niet.

De kernwapens die in Frankrijk en Groot-Brittannië werden geproduceerd behoorden niet tot het bondgenootschap. De Sovjet-Unie en sommige satellietlanden beperkten hun beleid niet tot het eigen territorium en het Oostblok. Zij steunden ook acties in bepaalde ontwikkelingslanden.

Nu maakten de gebeurtenissen ophef in Oost-Europa. De Europese Gemeenschap ging na op welke wijze zij hulp kon bieden en hoe ze langs economische weg kon bijdragen tot een ontplooiing van de democratie. Basisbeginselen uit het communistisch arsenaal werden aan de kaak gesteld, vooral de overheersende rol van de communistische partij, het hatelijk beginsel dat een minderheid aanzette de macht in handen te nemen. De belangstelling van de politici concentreerde zich vlug op de ommekeer in de DDR. De verdeling van Duitsland betekende ook de verdeling van Europa. De creatie van de DDR, een communistische staat, had de meesterzet betekend waardoor een vredesconferentie onmogelijk was gemaakt. Als in die creatie de ideologische grondslag wegviel, bleven er alleen Duitsers over met de vraag naar het herstel van een Duitsland.

Met de revolutionaire veranderingen in Oost-Europa werden ook diplomatieke proefballonnetjes opgelaten inzake veiligheidspolitiek, Navo, Warschaupact, ententes, allianties, akkoorden, enzovoort. Men zou zich in een nieuw Arcadië hebben gewaand, vol altruïstische staten die iedere onheuse neiging tot het sluiten van vriendschappen, overeenkomsten, toenaderingspogingen of belangenverdediging zouden opgeven.

De werkelijkheid toonde nog een ander beeld. Ten eerste was het nog lang niet duidelijk welke regimes in Oost-Europa uit de destabilisatie zouden te voorschijn komen. Ten tweede bleef de Sovjet-Unie de supermogendheid die over strategische kernwapens beschikte. Er kon dus geen evenwicht bestaan inzake militaire kracht tussen Oost-Europa en de Navo, of de lidstaten van de Navo. De Sovjet-Unie bleef ook een reusachtige Aziatische mogendheid. Op grond van bestaande bronnen kon een vergelijking worden gemaakt tussen de conventionele strijdkrachten van de Twaalf en die van de Sovjet-Unie. Het overwicht van deze laatste was treffend voor gevechtswapens, artillerie, antitankwapens, luchtafweer, vliegtuigen en helikopters. Deze cijfers werden besproken in de onderhandelingen over ontwapening in Europa. In Wenen was geen akkoord bereikt over de cijfers, noch over de definitie van de wapens, noch over de verdeling van de cijfers over de deelnemende staten. Ten derde bestond er geen nieuwe relatie tussen de lidstaten van de twee organisaties, hoewel beide kennelijk iedere boze bedoeling wilden

vermijden. Dit bewees dat beide een positieve rol konden spelen, in afwachting van een opklaring van de situatie.

Overleg was mogelijk maar vele dingen moesten nog rijpen. Gorbatsjov had het Pact nodig voor de onderhandelingen op de Conferentie voor de Veiligheid en de Samenwerking in Europa (CVSE) te Wenen. Zonder het Warschaupact en de Navo leek dat veel moeilijker. Zulks bracht me tot de stelling dat op dat ogenblik het best zo weinig mogelijk over beide allianties werd geredetwist. In de Navo was al overeengekomen dat pas in 1992 zou worden beslist over een eventuele modernisering van de kortedrachtsraketten. Ik vermoedde dat degenen die nu zulke problemen opriepen niet helemaal te goeder trouw waren.

De mogelijke eenmaking van de Bondsrepubliek en de DDR deed de vraag rijzen in welke veiligheidsorganisatie het verenigde Duitsland - of de DDR - zou worden ingeschakeld. De bestaande detente leek het probleem bespreekbaar te maken. De niet altijd gelijkluidende uitspraken van Gorbatsjov, Shevardnadze en ambassadeur Falin wezen erop dat er nog geen definitief standpunt was ingenomen. Mij had het altijd getroffen dat de Sovjet-Unie eigenlijk nooit een harde campagne had gevoerd om een neutralisering van Duitsland te verkrijgen. Dit had gekund na het sluiten van het Staatsverdrag met Oostenrijk. Als dit nu zou gebeuren, ontkwam men niet aan de vraag of het een gedemilitariseerde of een gewapende neutraliteit betrof. Beide alternatieven boden ongunstige perspectieven voor de Sovjet-Unie.

Na de ‘overgangsfase’ leek het me niet uitgesloten dat het nieuwe Duitsland als Navo-lid zou worden aanvaard. Dit leek in afwachting van totaal nieuwe overeenkomsten de eenvoudigste en best te controleren oplossing. Minister Genscher zat intussen ook niet werkeloos. Eén ding stond echter vast. De vraag over de veiligheid mocht geen hinderpaal voor de hereniging vormen, op voorwaarde uiteraard dat het Duitse volk dit wenste. Dit laatste scheen wel het geval te zijn.

In afwachting was het aangewezen ons te concentreren op de mogelijkheden die de CVSE in Wenen ons bood. Persoonlijk had ik de Conferentie van Helsinki, de resultaten ervan en de toetsingsconferenties die erop waren gevolgd, evenals de Ontwapeningsconferentie in Stockholm, met de grootste aandacht gevolgd. De Slotakte van Helsinki groeide uit tot een keerpunt in de Oost-Westrelaties, hoewel niet vanaf het begin. De Belgische regering had nog een discussie gewijd aan de vraag of we dat document wel zouden ondertekenen. Ik heb dit met overtuiging bepleit

en beschouw het resultaat van Helsinki terecht als een hoogtepunt in mijn politieke loopbaan.

Een slotakte is, zoals bekend, geen verdrag. Helsinki vormde een voorbeeld van de stelling dat schijnbaar kleinere stappen in de diplomatie grote betekenis kunnen krijgen. Het gebeurt echter ook dat verdragen waaraan zeer veel betekenis werd gehecht, vaak zeer snel worden vergeten, zonder invloed na te laten.

Ik oordeelde dat het nu onze plicht was te Wenen een maximale inspanning te leveren om een maximaal resultaat te bereiken. Er lagen goede voorstellen ter tafel. Onderhandelingen over strategische kernwapens behoorden tot de bevoegdheid van de Verenigde Staten en de USSR. Voor de overige kernwapens konden in Wenen voorstellen worden ingediend die bijdroegen tot de nieuwe, lang verhoopte situatie. In de sector 'conventionele wapens' moesten de voorstellen zo ver reiken dat de Europese vlakte onbruikbaar zou worden voor een aanvalsoorlog. Chemische en biologische wapens moesten zonder meer worden verboden, alvast in Europa.

Aldus zou een nieuwe grondslag worden gelegd voor een Europese ontwikkeling. Ontwapening en democratisering luidden het einde van de 'overgangsfase' in. De CVSE was opgericht voor een beperkte duur. Dit betekende dat een permanent orgaan onmisbaar werd, zo zij tot successen zou leiden. Aan deze instelling kon de integrale toepassing van de Slotakte van Helsinki, met inbegrip van de teksten die na 1975 waren goedgekeurd, worden toevertrouwd. Zij zou als roeping krijgen een Europese vredesordening uit te werken. Nieuwe spanningen zouden door haar worden opgevangen. Zij zou vanzelfsprekend ook controle uitoefenen op de ontwapeningsakkoorden.

Dit luidde duidelijk een nieuwe fase in, tijdens welke aan het probleem van de veiligheid, allereerst in Europa, een betekenisvolle oplossing zou worden gegeven. De hereniging van Duitsland mocht geen aanleiding betekenen voor een nieuwe uitgave van het loutere staatsegoïstische denken zoals dat in Europa bestond in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. De oplossing die zich opdrong was die van de Europese Unie. Het opvangen van het verenigd Duitsland in zulke structuur zou een uitstekend antwoord vormen op de kritiek van degenen die de Europese verstandhouding en solidariteit in twijfel trokken. Het zou tegelijkertijd een versnelde oprichting betekenen van de Europese Unie.

Van het verslag dat de Europese staats- en regeringshoofden me lieten opstellen, werd door de Europese Raad in 1975 expliciet de bladzijde

goedgekeurd waarop de bepalingen van de verschillende componenten van de Europese Unie stonden. Van de zes punten luidde het eerste: ‘De Europese Unie impliceert dat wij ons naar buiten toe verenigd opstellen. Ons optreden moet een gemeenschappelijk optreden worden op alle essentiële gebieden van onze externe betrekkingen, of het nu gaat om buitenlandse politiek, veiligheid, economische betrekkingen of samenwerking. Zij is erop gericht onze belangen te verdedigen, maar ook om onze gezamenlijke kracht in dienst te stellen van rechtvaardigheid en recht in de wereld.’

Het eerste hoofdstuk van het Rapport was gewijd aan de rol van Europa in de wereld. Daarin wees ik op de noodzaak van een gemeenschappelijk extern beleid voor de Europese Unie. Over de veiligheid schreef ik (in 1975!): ‘Zolang de Europese Unie geen gemeenschappelijk defensiebeleid zal hebben, zal ze onvolkomen blijven.’ In de Preambule van de Europese Eenheidsakte, goedgekeurd op 11 december 1985, lees ik dat het doel van ons streven erin bestaat de Europese Unie tot stand te brengen. De eenmaking van Duitsland deed plots inzien hoe belangrijk de Europese Unie voor de toekomst van onze landen - en dus van Europa - wel was. De Europese Unie kwam in een stroomversnelling: zij moest Duitsland kunnen ontvangen.

Aan het einde van mijn toespraak vatte ik alles samen: ‘Als de overgangsfase in de ontwikkeling van Europa ten einde loopt, als de Europese Unie wordt opgericht, moet daaraan ook het veiligheidsbeleid worden toevertrouwd. De Gemeenschap was al bevoegd voor de politieke en economische aspecten van zulk beleid. Een Politieke Unie, die reeds beslist over haar buitenlands beleid, behoort vanzelfsprekend ook bevoegdheid te verwerven over haar veiligheid, met inbegrip van de militaire aspecten daarvan. Het gaat hier niet meer over een defensie ingegeven door vrees, door het beeld van een vijand. Het gaat hier om een politieke entiteit die nu de verantwoordelijkheid draagt voor haar veiligheid, en die, zoals iedere politieke structuur, moet nagaan wat daartoe vereist is, in alle omstandigheden. Zij moet daarbij - wil zij geloofwaardig en betrouwbaar overkomen - overwegen welke akkoorden zij eventueel zal sluiten om een parate verdediging te hebben. Zulke verdediging is niet gericht tegen iemand, zij vormt de expressie van de wil tot zelfbehoud van de Europese Unie.’

Gezien de geopolitieke ligging en de daaruit voortvloeiende kwetsbaarheid van Europa, lag het in de lijn van de logica dat de Unie een Verdrag zou sluiten met de Verenigde Staten, met het oog op de veiligheid.

Daaruit zou een Europees-Atlantische samenwerking ontstaan waarbij werd overeengekomen wat nodig was voor een overtuigend veiligheidsbeleid, met bepaling van inzet, taken en kostenverdeling. Een soortgelijk verdrag kon ook met anderen worden gesloten, om te beginnen met Canada, IJsland, Noorwegen en Turkije. Het betekende geenszins dat men lid werd van een 'kamp', maar wel dat men tot een politiek-economische structuur behoorde die uit zichzelf en voor zichzelf optrad.

Over de relatie met de Verenigde Staten had ik in het Tindemansrapport onder meer het volgende voorgehouden: 'De noodzakelijkheid voor Europa in de betrekkingen met de Verenigde Staten een stem te laten horen, is een van de diepere beweegredenen van de Europese eenwording. Een constructieve dialoog tussen de Europese Unie, die zich van haar identiteit bewust is, en de grootste politieke, economische en militaire mogendheid van het Westen, is onverwijld nodig (...). Het is twijfelachtig of de Europese staten kunnen komen tot een strikt identieke beoordeling van de betrekkingen tussen de Verenigde Staten en Europa, zolang hun beoordeling van het defensieprobleem in ernstige mate verschilt. Niettemin is het noodzakelijk dat dit probleem op een open en grondige wijze wordt bestudeerd, teneinde te kunnen komen tot een definitie van een aantal beginselen en regels waarin de inhoud en de modaliteiten van de samenwerking tussen Europa en de Verenigde Staten worden vastgesteld.' Met het oog daarop stelde ik voor dat de Europese Raad het initiatief zou nemen om een van de leden af te vaardigen om met de Verenigde Staten besprekingen te voeren, teneinde tussen die grote mogendheid en de Europese Unie overleg over aard en inhoud van hun betrekkingen op gang te brengen.

Ietwat later in Rome had ik verwezen naar de verdragen die waren gesloten met Oost-Europese landen, zelfs naar een protocol met de Sovjet-Unie. Ik merkte op dat 'straks' de Europese Gemeenschap een beter gestructureerde relatie met Moskou dan met Washington zou kunnen hebben. Waarom zou een eerste grote onderhandeling niet kunnen uitmonden in een tweede, waarbij dankzij een Verdrag de relaties op het gebied van veiligheid werden vastgelegd, tussen de Verenigde Staten en de Europese Unie? Dit zou dan het Europees veiligheidsbeleid voor de komende jaren bepalen.

Ik bleef ook even stilstaan bij de positie van de West-Europese Unie en poneerde dat in de tweede fase - zonder beeld van een vijand - aan een Europese vredesordening zou worden gewerkt. In die context koos de

Europese Unie haar veiligheidspolitiek. Alle lidstaten moesten daarbij worden betrokken. Het leek me ook wenselijk dat zo lang er een sovjet-kernslagwapen was (een 'Russisch'), er in bepaalde voorwaarden aan de Franse en Britse kernslagwapens een Europese rol zou worden toebedeeld. Op dat stuk moesten akkoorden tot stand komen zoals ook duidelijke afspraken tussen Duitsland en Frankrijk noodzakelijk leken.

Totnogtoe waren er vele redenen om te geloven dat West-Europa werd belaagd. Oost-Europese landen traden trouwens op, ook met wapens, in ontwikkelingslanden. Langs sommige partijen en mantelorganisaties koesterden zij ook subversieve acties, zelfs in West-Europa. Een gunstige afloop van de evolutie in Oost-Europa zou een einde maken aan deze bedreigingen. De Europese Unie ging nog uitbreidingen tegemoet. Anderzijds werd een eengemaakt Duitsland een grote waarschijnlijkheid. Wij waren bijgevolg op weg naar een nieuw Europa. Europa moest aan de eigen veiligheid denken, zoals destijds een goede huisvader aan zijn gezin, want het zou voor uitdagingen komen te staan die het niet zou kunnen negeren. In de toekomst moesten we onze beste krachten niet meer aan crisismanagement besteden, maar wel aan 'verandering'. Hoewel we in feite al in een nieuw tijdperk waren getreden, zouden er nog enorme inspanningen nodig zijn om alles tot een goed einde te brengen. Alle positieve krachten moesten zich daarvoor inspannen. Ik was er evenwel van overtuigd dat we ze konden oplossen, met onze vrienden in de wereld, zonder fatale risico's te lopen of noodzakelijke waarden prijs te geven. We stonden voor een exalterende taak.

'Eindelijk een toespraak die zich leent tot ernstige discussie', kwam de Belgische generaal-majoor Tony Hollants van Loocke me zeggen. Het debat dat volgde was inderdaad boeiend en zelfs spannend. In het panel onderscheidde de bekende specialist Dominique Moissi, adjunct-directeur van het befaamde Franse Instituut voor Internationale Betrekkingen (IFRI), zich bijzonder door de steun die hij onomwonden verleende aan mijn standpunten. Tijdens de lunch stapte een mij onbekende Amerikaanse officier op mij af en zei: 'U hebt een grote vergissing begaan. Nooit zullen de Verenigde Staten een nieuw verdrag sluiten met de Europese Unie als er geen *Feindbild* (vijandbeeld) meer bestaat.'

Wellicht had ik er toen goed aan gedaan de tekst van mijn uiteenzetting te publiceren.

Neemt Robert Schuman-prijs in ontvangst aan de Friedrich Wilhelm Universität te Bonn

Handen schudden met Mao

Eerste bezoek van een Belgische premier aan communistisch China (18-27 april 1975)

Goed nabuurschap: met de Nederlandse ministers-presidenten Joop den Uyl en Dries van Agt

Ontvangst op het Elysée door president Giscard d'Estaing (3 december 1974)

1 juli 1974: bij de Franse premier Jacques Chirac

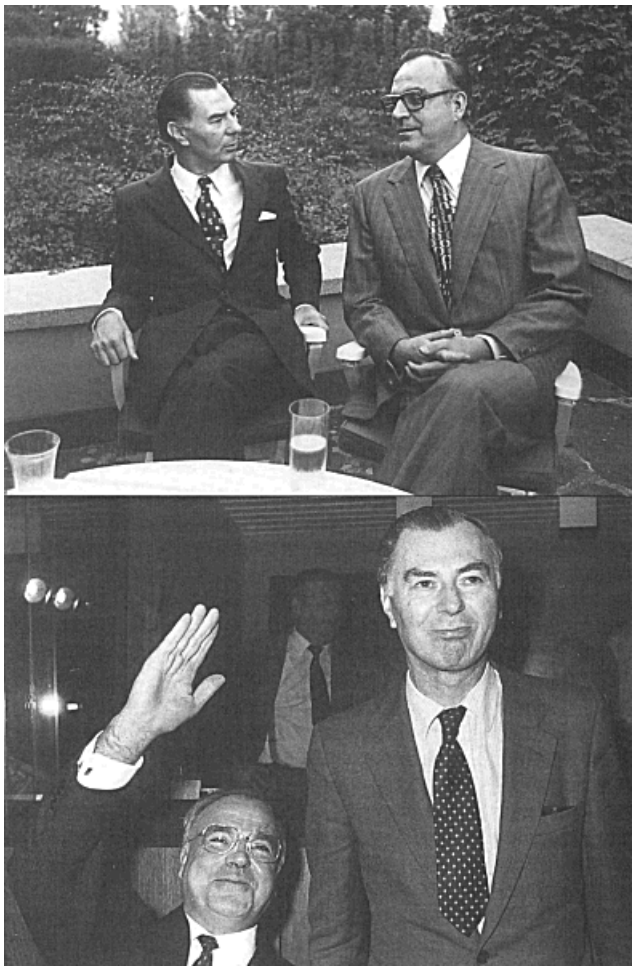

Met de slanke en volslanke Duitse bondskanselier Helmut Kohl

25 juni 1974: de Britse premier Harold Wilson op bezoek in Brussel

Twee sprekers op de Duitse Katholikentag: Tindemans en Helmut Schmidt (16 september 1978)

Op officieel bezoek in Italië bij premier Aldo Moro (10 maart 1975)

Met F.X. Ortoli

Professor en vriend Henry Kissinger op bezoek in Brussel (4 juli 1974)

28 mei 1975: President Ford en Henry Kissinger in Brussel

10 mei 1977: werkontbijt met president Carter

Op officieel bezoek in Washington (19 oktober 1977)

Met James Schlesinger, Amerikaans staatssecretaris voor defensie (19 oktober 1977)

Moskou, 23 juni 1975: premier Kossygin en minister van Buitenlandse Zaken Gromyko onderhouden zich met Tindemans en Van Elslande

Het rakettengesprek met Gromyko in Moskou (14 maart 1985)

Zuid-Afrikaanse president Nelson Mandela op bezoek in het Europees parlement

Ontvangst bij de Canadese premier Pierre Trudeau

In discussie met de Zaïrese president Mobutu

10 juli 1986: ondertekening Belgisch-Zaïrees akkoord met minister Bula Mandungu

Met premier Takeo Fukuda van Japan (20 september 1978)

EG-commissievoorzitter Delors en Paul de Keersmaeker

Ontvangt eredoctoraat van de Herriot-Watt University van Edinburgh (1978)

Als minister van Buitenlandse Betrekkingen, op de grens tussen Pakistan en Afghanistan, voor de vijandelijkheden begonnen

V. De bekroning 1989-1999

‘Klaag niet altijd over de mensen, er zijn er geen andere.’
Konrad Adenauer

37
Europees parlement: een captiverende fase

Twaalf jaar lang (van 1979 tot 1981 en van 1989 tot 1999) ben ik rechtstreeks gekozen lid geweest van het Europees parlement. Het is een captiverend hoofdstuk in mijn leven geworden. Vaak werd mij de vraag gesteld of mijn aanwezigheid daar in feite geen 'politiek toerisme' betekende. Had ik daardoor mijn politieke kracht niet verspild? Toen ik in 1989 minister van Buitenlandse Betrekkingen werd, ontving ik ook brieven waarin kiezers betreurden 'dat ik de politiek had verlaten'. Het scheen in Vlaanderen wel een taai misverstand te zijn dat alles wat niet in de eigen regio gebeurt, minder belangrijk is.

Rechtstreekse verkiezingen, bij algemeen stemrecht, hebben in de geschiedenis grote betekenis gehad. In 1979 zouden de lidstaten van de Europese Gemeenschap hun afgevaardigden voor de parlementaire vergadering op die wijze aanduiden. Nu kwam het er nog opaan de bevoegdheid van een dergelijk parlement beter te bepalen en de weg naar een Europese Unie lag open.

In 1979 was ik voorzitter van de CVP en besloot, op aandringen van velen, om me in deze eerste uiterst belangrijke Europese verkiezingsstrijd te werpen. Op dat ogenblik was het dubbelmandaat in België nog toegelaten. Men kon dus zowel lid zijn van het Europees als van het Belgisch parlement. De vergaderingen in Straatsburg bleven beperkt tot een kleine week per maand.

Voor mij waren deze verkiezingen ook een test. Had ik na mijn ontslag en de vorming van een regering zonder mijn aanwezigheid, nog het vertrouwen van de kiezer bewaard? De uitslag werd een ongehoord succes.

In het Europees parlement en in de kringen die zich voor die instelling interesseerden, werd ik beschouwd als een ernstige kandidaat voor het voorzitterschap. Sommigen polsten me om te weten of ik daar zin in had, anderen zetten me aan om me in de strijd te gooien met de reputatie

die ik had verworven na de publicatie van het rapport over de Europese Unie. De politieke toestand in eigen land liet me dat echter niet toe. Mijn eerste verantwoordelijkheid lag in België.

Twee jaar later verliet ik het Europees parlement om minister van Buitenlandse Betrekkingen te worden. In 1989 zegde ik de nationale politiek vaarwel om op verzoek van de CVP als lijsttrekker opnieuw mijn intrede te doen in het Europees parlement. Het leek van belang dat de christen-democratische gedachte zo sterk mogelijk in dat parlement zou zijn vertegenwoordigd. Zij vormde toch een deel van de Europese politieke cultuur.

De hele wereld werd mijn werkterrein. Al te weinig was bekend dat de Europese Gemeenschap zich met een reeks ontwikkelingslanden had verbonden door de ondertekening van het Verdrag van Lomé (1975), de opvolger van het Verdrag van Yaounde (1963). Zo zou een paritair samengestelde Assemblee worden opgericht. Gedurende dertig maanden was ik medevoorzitter van die Assemblee. Mijn alter ego was Amadou Diop, burgemeester van Dakar en gewezen minister van Volksgezondheid in Senegal. Het was een genoegen om met deze bekwame, wijze man samen te werken.

Een moeilijke opdracht kreeg ik als bemiddelaar te vervullen toen tussen Senegal en Mauretanië een zwaar conflict was uitgebroken.

Gedurende bijna drie jaar was ik belast met de leiding van de EVP-fractie. Nadien was ik verslaggever voor enkele internationale problemen, waarvan het voornaamste wel het defensiebeleid was. Ik kon doorheen de partijen een grote meerderheid losmaken om op basis van het rapport de resoluties in die sector goed te keuren.

Het parlement vertrouwde mij de leiding toe van een delegatie van drie leden, belast met het zoeken van een oplossing voor het energievraagstuk in Noord-Korea. Mijn collega's Laurens-Jan Brinkhorst (D-66) en Glyn Ford (Labour) steunden me ten volle om gezamenlijk tot een goede afloop te komen.

Dankzij de werkwijze van het parlement kon ik het voorzitterschap waarnemen van een Balkancommissie die op initiatief van het Aspen Institute, met de medewerking van andere stichtingen, was opgericht om na te gaan hoe in de Balkan op lange termijn een blijvende vrede kon worden bereikt. Deze missie duurde meer dan twee jaar.

Aan het einde van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig beleefden we de implosie van de Sovjet-Unie, de regimeverandering in

Centraal-Europa en het herstel van Duitsland. Toen in de DDR voor het eerst verkiezingen werden gehouden, deden vrienden op mij een beroep om daar in de campagne op te treden. De meeting in Maagdenburg, waar ik ook het woord voerde, maakte een erg grote indruk. In de jaren negentig bezette ik voor een jaar de leerstoel Jacques Delors aan de Universiteit van Maastricht.

Sinds de historische bijeenkomst van Helsinki in 1975 bleef ik ook grote belangstelling tonen voor de ontwapeningsonderhandelingen te Genève. Mijn verblijf in de fractie liet me toe vriendschap te sluiten met interessante collega's, over de partijgrenzen heen. Het betekende een verrijking van mijn politieke inzichten, en vaak ook een culturele ontdekking. De kennismakingen leidden onvermijdelijk tot spreekbeurten in de lidstaten, soms ook tot universitaire contacten en altijd tot de lectuur van boeken.

Ik meen er goed aan te doen over een en ander iets te zeggen in deze gedenkschriften. Weinige landgenoten hebben op deze gebieden eenzelfde ervaring kunnen opdoen.

EVP-fractie

In ieder democratisch parlement is de betekenis van een politieke fractie groot. Gelijkgezinden, al dan niet behorend tot dezelfde partij, groeperen zich en proberen tot eenzelfde standpunt te komen in belangrijke kwesties. Eensgezind optreden en eensgezind stemmen maakt indruk. Verdeeld optreden en verdeeld stemmen vormt een publieke bekentenis van onmacht.

Gedurende negen jaar, van 1976 tot 1985, was ik voorzitter van de Europese Volkspartij; in haar fractie zetelden de christen-democratische partijen uit de lidstaten van de Europese Unie en ook nog enkele andere. Om iets te betekenen had deze fractie bij stemmingen nog meer dan op nationaal vlak behoefte aan eensgezindheid, solidaire houding en program.

In 1991 werd ik bij de eerste stembeurt verkozen tot fractieleider van de EVP in het Europees parlement. Op dat ogenblik bevond de groep zich in een moeilijke fase. Egon Klepsch, de vroegere voorzitter, voerde sinds geruime tijd onderhandelingen met Christopher Prout van de Britse conservatieven om een toetreding tot de EVP-fractie tot stand te brengen. Hoewel Klepsch, met de CDU-CSU, partijganger was van

zulke overeenkomst, had hij voor de verkiezingen van 1989 of bij de functiewisselingen in 1992 geen beslissing uitgelokt.

Op het ogenblik dat de verkiezing mij in het voorzittersgestoelte bracht, kreeg ik meteen van de erflater een zware taak in handen. De Britten wilden al onmiddellijk weten wat mijn houding was, aangezien er met Klepsch een akkoord was bereikt. Mijn antwoord was duidelijk. Ik had geen geheime bedoelingen en verlangde dat de fractie zelf in alle klaarheid haar standpunt zou bepalen. Ik besefte vanzelfsprekend dat meer leden ook meer materiële en organisatorische voordelen met zich bracht. Ik zag echter ook in dat de Britse conservatieven op sommige delicate punten de opvattingen van de christen-democraten niet deelden. Wij konden ons niet verloochenen voor een bord linzensoep.

Mijn eigen standpunt was dat, als de conservatieven een samenwerking zochten - wat bij sommigen onder ons ook werd nagestreefd - we zoiets het best in de vorm van een coalitie moesten doen. We leefden in België met coalitieregeringen, ook in Nederland, in Duitsland en in Italië; en zoiets tastte de eigenheid van de deelnemende partijen niet aan. Ik was gelukkig vast te stellen dat de Britse onderhandelaar Christopher Prout deze opvatting deelde en bereid was met zulke structuur in zee te gaan.

Tot mijn verbazing verwierpen de Nederlandse christen-democraten deze idee. ‘Vol lidmaatschap of niets’, eisten zij. In feite waren zij ideologisch gekant tegen een dergelijke coalitie. Zij zagen echter, gezien de Duitse houding, dat een absolute weigering op een nederlaag of crisis zou uitlopen. Na nieuwe, lange besprekingen werd er overgegaan tot een stemming en de formule ‘een fractie, met volle individuele toetreding’ haalde een meerderheid. Wel meende ik enige frustratie te kunnen ontwaren omdat de leden niet altijd voldoende op de fractievergaderingen aan bod kwamen.

Studiedagen, hoe zwaarwichtig ze ook werden aangekondigd, leidden nooit tot een groot debat met stemming, en leverden bijgevolg geen gemeenschappelijke standpunten op voor de actie. In de dagelijkse politiek traden de leden op volgens hun werkzaamheden in hun parlementscommissie. Voor een diepere voorbereiding van principiële houdingen bleef dus alleen de fractievergadering over. Dat leek logisch, maar in werkelijkheid zaten in die fractie ook een aantal leden die het voortdurend hadden over *leadership*. Dit betekende volgens hun opvatting dat de fractieleider weliswaar de schijn moest redden met een zo kort mogelijk debat, hoewel hij het antwoord al klaar had, om het dan krachtig aan de

fractie op te leggen. Dit leek me nogal ‘feldwebelachtig’, maar zo klonk de boodschap. Door die werkwijze hadden vele fractieleden niet eens de kans om vragen te stellen, hun opinie te formuleren of hun frustratie lucht te geven.

Nu leek het me voor een grote fractie zoals die van de EVP, waarin verschillende nationaliteiten waren vertegenwoordigd, absoluut onmisbaar om voldoende gedachtewisselingen te hebben om met des te meer overtuiging tot een gemeenschappelijk standpunt te komen.

Vanaf het begin stelde ik vast dat zodra een wat ingewikkeld vraagstuk op de agenda van het parlement stond, stemmen hoorbaar werden die riepen om ‘free vote’. Ik heb tegen deze mentaliteit altijd strijd gevoerd, maar moet toegeven dat ik het strijdperk niet altijd als overwinnaar heb verlaten. Toch gaf ik de moed niet op. Het was mijn vaste overtuiging dat de fractie in het Europees parlement meer betekenis had wanneer ze een bepaalde opvatting vertegenwoordigde. Dit belette niet dat bij het zoeken naar oplossingen overeenkomsten tussen partijen mochten worden gesloten. Alles hing af van de inhoud van zulke overeenkomst.

Maar verdeeld stemmen voor essentiële punten zoals bio-ethische problemen, buitenlandse politiek of de structuur en de toekomst van de Europese Unie, leek me een verraad aan de basisopvatting van de EVP. Tot voor kort zou ik overigens hebben gezegd ‘aan de christen-democratische gedachte’. Tot wat dient trouwens een fractie als ze voor delicate kwesties geen gezamenlijk standpunt verdedigt? Zulke houding werd nog moeilijker na de uitbreiding van de fractie.

Ik gaf er me rekenschap van dat voor bio-ethische problemen zulke eendracht niet altijd onmiddellijk kon worden bereikt. Daarom heb ik in de fractie een werkgroep voor deze sector helpen oprichten waarvan ik tot voorzitter werd verkozen. Zonder twijfel was dat omdat iemand werd gezocht om het debat in goede banen te houden, en ik, wat de grond van de zaak betrof, arts noch moralist was. De werkgroep slaagde erin geargumenteerde voorstellen over te maken aan de fractie, waardoor veel discussie overbodig werd gemaakt.

Op die manier droeg ik bij tot een serieuze bespreking van vitale kwesties en tot een betrouwbaar imago van de fractie. Daarbij leek het me een plicht te zijn - waar het naar behoren kon gebeuren - te wijzen op onze opvattingen van de menselijke persoon en de maatschappij, van de vele kleine gemeenschappen die een mens zo nodig heeft om tot ontplooiing te komen, van de menselijke kenmerken die dreigen verloren te gaan, met name vriendelijkheid, hulpvaardigheid, dienstbaarheid,

naastenliefde, solidariteitszin. Het werd soms halflachend gezegd, nooit prekerig, altijd aanmoedigend. Een doctrine die alleen in boeken te vinden is vormt geen overtuiging in het leven.

Toen ik in 1989 lid werd van de fractie, merkte ik al snel de gemelijkheid op van de Duitser Egon Klepsch. Hij was fractieleider van de EVP geworden tijdens mijn voorzitterschap van de partij en schijnbaar wilde hij met man en macht beletten dat zij een sterke Europese politieke beweging zou worden. De partij beschikte over weinig geld en was dus wel verplicht met de bedelnap rond te gaan voor vertalingen van teksten, interventies op vergaderingen, colloquia of congressen. Klepsch spande zich in om dergelijke initiatieven te dwarsbomen. Het viel ook op dat wanneer de EVP een thema liet behandelen, de fractie kort daarop hetzelfde deed binnen haar muren. Bovendien had ik de indruk dat Klepsch in Duitsland niet terugschrok zich met roddels bezig te houden. Hij deed me soms denken aan een handelaar die in zijn dorp suikerbrood verkoopt om op grond daarvan minister van Buitenlandse Handel te worden. Hij miste bezieldheid. Dat belette hem echter niet, na enkele mislukkingen, voorzitter van het parlement te worden. Zijn kunst bestond erin beloften te doen aan de Duitse en de Italiaanse delegaties die op dat ogenblik de fractie domineerden.

Als fractieleider leerde ik enkele figuren beter kennen die een rol vervulden in de andere politieke groepen. Op de maandagavond van de Straatsburgweek vergaderden de vertegenwoordigers van de fracties bij de voorzitter van het parlement en bespraken de komende bijeenkomsten. Dit droeg bij tot een betere onderlinge kennismaking van de collega's. Voor de besluitvorming echter betekende zulk overleg geen bevestiging van de democratie, aangezien iedere partij even sterk was vertegenwoordigd, wat ook het aantal leden was dat in het parlement achter haar vaandel stond. Dergelijke besprekingen onthulden vanzelfsprekend de gevoeligheden van de partijen. Ook wist men spoedig wie zijn huiswerk goed had gemaakt, wie had nagegaan wat er zoal op komst was, wie dus vragen van betekenis kon stellen. Dit soort werk vereiste een aanpassing. Degenen die met deze procedure vertrouwd waren en bovendien de mogelijkheden van het parlement kenden, konden sneller reageren, voorstellen ter tafel leggen of afschieten.

Een andere bijeenkomst vond regelmatig plaats tijdens de vergadering van het parlement en hield rekening met de reglementen en

prerogatieven van de Parlementaire Vergadering. Mijn voornaamste tegenspeler daar was de Fransman Jean-Pierre Cot. Diens vader, Pierre Cot, was tussen 1934 en 1938 minister van de Luchtvaart geweest in de Volksfrontregering. Ik had de zoon leren kennen in de jaren tachtig, voor ik naar het Europees parlement trok, tijdens besprekingen in Gabon over de Europese ontwikkelingspolitiek, een sector waarvoor hij de verantwoordelijkheid droeg in de Franse regering. Later kwam hij in botsing met president Mitterand en verdween hij uit de bewindsploeg. In het Europees parlement leidde hij de socialistische fractie. Hij had zich een reputatie verworven als jurist, toonde zich een goed redenaar en wekte de indruk een strenge maar betrouwbare onderhandelaar te zijn. Af en toe klonk in zijn taal wel een typisch Frans antiklerikaal accent door, maar alles wel beschouwd kon ik goed met hem opschieten.

Bij de liberalen was het iets ingewikkelder. Met Valéry Giscard d'Estaing als voorzitter bleef alles sterk geconcentreerd op de ex-president. Tot ieders verbazing verliet hij de groep toen zijn mandaat van fractieleider niet werd verlengd en stapte hij over naar de EVP-fractie, tot hij ook die verliet om terug te keren naar de Franse politiek. De Ier Patrick Cox, ook een liberaal, was een keurige leider. Hij was beschaafd, intelligent en een goed redenaar. In hem vond het hele parlement een voortreffelijk voorzitter.

Bij de andere fracties viel vanzelfsprekend af en toe ook een pro- of anti-Europese noot te horen die met talent werd voortgebracht. Maar de afspraken vonden plaats tussen de grote groepen, tot ongenoegen van de kleinere. Een van die onmiskenbare talenten was Cathérine Lalumière. Zij had bij les Radicaux de Gauche een onderkomen gezocht, hoewel ze in een socialistische regering had gezeten. Zij onderscheidde zich door haar interessante uiteenzettingen, vooral op het gebied van de internationale politiek. Twee voorbeelden van talentvolle vrijbuiters waren Marco Panella en Emma Bonino, beiden van de Partito Radicale. Zij waren briljant en vergooiden hun grote gaven in vaak gedurfde, totaal onvruchtbare interventies. Nochtans ontwikkelde ik met beiden goede collegiale relaties.

Een onschatbaar voordeel van het Europees parlement was erin gelegen dat men met de uitblinkers van nagenoeg alle fracties kon spreken, al was het maar bij de koffie. Zo kon men zich een beeld vormen van wat er leefde bij de intelligentsia van de verschillende strekkingen. De buitenlandse media hadden dit ontdekt en maakten er dankbaar gebruik van. In eigen land bleef dit een terra incognita.

Vaarwel Valéry

Toen Valéry Giscard d'Estaing in 1993 de beslissing had genomen terug te keren naar de Franse politiek, kreeg ik als fractieleider de taak om enkele woorden uit te spreken op de afscheidsceremonie. Ik riep de herinnering op van onze eerste ontmoeting op het Elysée, waar ik hem was gaan raadplegen over de Europese Unie en het rapport dat mijn collega-eerste ministers daarover verlangden. Zijn loopbaan was ons goed bekend, evenals zijn merkwaardige geheugen voor cijfers, zijn aangeboren formuleringstalent, zijn gave om moeilijkheden met woorden te verzachten. Zijn bekende kritische 'oui, mais' had een plaats veroverd in het woordenboek van politieke uitdrukkingen van de twintigste eeuw. In 1974 was ik op de onvergetelijke topconferentie in Parijs.

De bijeenkomsten die volgden zouden vanaf dat ogenblik Europese Raad worden genoemd. Daar werd overigens ook een beslissing getroffen inzake rechtstreekse verkiezingen voor een Europees parlement. Ik had Giscard ook kunnen begroeten op de zo belangrijke conferentie van Helsinki in 1975, waar de politieke klimaatsverandering in Europa was begonnen. Onvergetelijk, voor mij, was de Europese Raad van 1977 in Kopenhagen. Daar had hij het woord genomen na de leerrijke uiteenzetting van kanselier Schmidt over de monetaire problemen. Vertrekkende van verschillende premissen had hij gewezen op de monetaire gevaren die onze munten bedreigden als we niet tot een Europees muntstelsel zouden komen. Dit moest, aldus Giscard, in twee fasen gebeuren, met gedurende de tweede fase de creatie van een embryo waaruit een Europese Centrale Bank kon groeien. In 1979 werd de eerste fase ingeluid, de tweede werd pas veel later behandeld. Na zijn nederlaag bij de presidentsverkiezingen aanvaardde Giscard het voorzitterschap van de Internationale Europese Beweging en ging hij overal het goede zaad strooien, tot in Centraal-Europa toe. Als lid van het Europees parlement verliet hij de liberale groep om lid te worden van de EVP-fractie. Dat bracht uiteraard wel enige opspraak. Daar bevond hij zich in aanwezigheid van de volgelingen van Robert Schuman - toen althans - en ijverde mee om de klassieke droom van de Europese eenmaking te verwezenlijken. Zijn optreden in die groep, zijn interventies in de debatten, gingen nooit onopgemerkt voorbij, hetgeen vanzelfsprekend de jaloersheid van tegenstanders opwekte. Zijn standpunten klonken origineel, hun formulering was klaar en duidelijk, zijn besluiten waren relevant.

Ik dankte Giscard en verklaarde zijn vertrek te betreuren. Ik eindigde mijn toespraak met een woord van de dichter Charles Cros: ‘Wellicht ligt het geluk in het station.’ Het was een zin uit de negentiende eeuw, toen de trein het enige middel was om grote reizen te ondernemen. Het lag in de menselijke natuur te menen dat het geluk voorbij de horizon lag, in de gebieden die we niet kenden. Ik wenste hem voor de toekomst de vervulling van enkele van zijn projecten, zijn verzuchtingen en zijn dromen.

Mijn woorden leken hem te treffen en nadien kwam hij me de juiste naam vragen van de dichter die ik had geciteerd. Ik kon toen niet voorspellen dat hij in 2002 voorzitter van de Europese Conventie zou worden.

38
Maagdenburg en Genève

Toen in de DDR werd beslist om verkiezingen te houden op 18 maart 1990, werd ik door Duitse collega's uit het Europees parlement aangesproken om deel te nemen aan de campagne. Dit leek me niet zonder gevaar in een land dat tot op dat ogenblik een meedogenloos communistisch regime had gekend en waarvan niemand kon voorspellen hoe het zich in de toekomst zou gedragen.

Het woord voeren op de aangekondigde vrije verkiezingen vormde zowat de grootste uitdaging die ik op dat ogenblik kon aanvaarden. Ik ging dan ook op de uitnodiging in. De eerste spreekbeurt zou plaatsvinden op 28 februari in Maagdenburg. Ik zou er met mijn collega dr. Munch het woord voeren. In Berlijn zou er een gehuurde wagen klaarstaan, waarmee ik dan naar de plaats van mijn bestemming kon rijden. Zo gezegd, zo gedaan. Maar aan het nog beruchte Checkpoint Charlie bekeek een officier van de Volksarmee zorgvuldig mijn diplomatiek paspoort en beval me uit de rij te komen en aan een kantoortje te wachten. Intussen moest ik al dertig Deutsche Mark betalen. De militair verdween met geld en papieren. Na drie kwartier kwam hij terug, gaf mij mijn paspoort en geld terug en stond me toe de weg naar Maagdenburg te nemen. Een ogenblik gaf ik me rekenschap dat het oude regime nog niet helemaal was verdwenen.

In Maagdenburg vond ik het hotel waar men voor mij een kamer had gereserveerd. Alles was er van een voorbeeldige eenvoud. Later op de avond kwam men mij afhalen om naar de vergadering te gaan, aan de rand van de stad in de feestzaal van een technische school. Ondanks het barre weer stroomde het publiek binnen, achteraan stonden zelfs een paar rijen nieuwsgierigen die geen zitplaats hadden gevonden.

De lokale voorzitter opende de meeting met een welkomstwoord en een korte toespraak en vervolgens gaf hij mij het woord. Ik voelde me

verplicht iets over de geschiedenis van de stad te zeggen, over de Maagdenburgse halve bollen die ik op school had leren kennen en bracht hulde aan degenen die hadden geleden omwille van hun overtuiging. Dit liet me dan toe de evolutie in West-Europa te schetsen en kort uit te weiden over de verzoening zoals die gestalte kreeg in de Europese Gemeenschap. Wat er nu met de bevolking van de voormalige DDR ging gebeuren zou afhangen van de komende verkiezingen.

Ik eindigde met de woorden: 'In 1945 mocht u niet kiezen. Nu wel. Wij moeten en zullen u helpen want u behoort uw plaats te vinden in een herenigd Duitsland. Gelijksoortige verkiezingen als die van 18 maart zullen in uw leven niet meer voorkomen. Zij zijn voor u de belangrijkste en hebben een historische betekenis. Aan u ervoor te zorgen dat zij op een uniek moment in uw leven ook de beste mogen zijn. De inzet is groot. Er wacht u een hoopvolle toekomst als u de juiste weg kiest. Daar zullen wij staan en u opwachten. Samen zullen we een nieuwe maatschappij, met een nieuw Duitsland in een nieuw Europa bouwen.'

Het slotwoord werd uitgesproken door prof. dr. Munch. Een bange rust in de zaal was me de hele avond al opgevallen. Tijdens de spreekbeurten had niemand bewogen of gereageerd. Het verwonderde me dan ook niet dat er aan het einde van de meeting geen vragen kwamen toen de voorzitter daarom vroeg. Vijfenveertig jaar stilzwijgen leert men niet af op een dag spreektribune. De voorzitter bedankte de aanwezigen, sprak nog enkele bemoedigende woorden uit, verschafte een drietal inlichtingen voor de komende dagen en wenste allen een behouden terugreis, want het weer was nog verslechterd.

Toen ging er echter een hand de lucht in, op de achterste rij, bij degenen die de hele avond rechtstaand hadden toegeluisterd. De voorzitter meende defensief te moeten optreden, weerde de reactie af, en zei dat hij de kans had verzuimd om het woord te vragen. De vrager gaf echter zijn poging niet op en kreeg uiteindelijk het recht zijn stem te verheffen, 'ganz kurz'. 'Vijf jaar geleden heb ik de stem van deze Tindemans op de radio gehoord', zei de man. 'Zijn woorden troffen me zeer en ik ben ze nooit meer vergeten. Mag ik hem nu eens de hand drukken?'

Uiteraard kreeg hij die toestemming en hij kwam naar de tribune om mij een groet te brengen. Hij werd gevolgd door vele anderen. Ik was ontroerd. Politici spreken zo vaak. Het gebeurt dat we ons afvragen - ik althans - of dat wel tot iets dient, of al die woorden niet verdwijnen met de wind. Hier was nu iemand, die onder het juk van een totalitair regime, mij op de radio had beluisterd en die mij niet was vergeten. Hij wenste

zijn dank met een handdruk te betuigen. Hier waren mijn woorden niet als nutteloze geluiden in de wereld verdwenen. Het was voor mij een onzegbare troost.

In juni 1997 kreeg dit verhaal zelfs nog een vervolg. Ik had het woord gevoerd voor een groep Duitse bezoekers die in Straatsburg het parlement kwamen bezoeken. Aan het einde van mijn uiteenzetting stelde een man me de vraag: 'U was toch een spreker op de vergadering in Maagdenburg in 1990?' Ik antwoordde bevestigend. 'Ik was daar die avond ook', zei de man. 'Uw rede heeft op mij een grote indruk gemaakt.'

Een brok kwijnende werkelijkheid

Ingevolge mijn belangstelling voor de veiligheidsproblemen was ik in 1990 in Genève, een stad met een groot verleden waar toch nog meer over internationale problemen werd gepalaverd dan waar ook ter wereld. De Groupe de Bellevue, een soort *think tank*, gestimuleerd door de Aga Khan, hield er in juni een colloquium over het thema 'Non-proliferatie in een ontwapenende wereld'. Van de prins werd gezegd dat hij een goede kans maakte om de volgende secretaris-generaal van de Verenigde Naties te worden. Nadat Khan me aan het woord had gehoord in een technische commissie nodigde hij me uit om de *keynote* speech af te steken op zijn vergadering.

Ik had Genève al leren kennen als jong volksvertegenwoordiger toen ik in de Belgische delegatie werd afgevaardigd op de jaarlijkse bijeenkomst van de Economische Commissie voor Europa. Deze bijeenkomst was een initiatief van de VN om de internationale economie grondig te leren kennen. Voor mij vormde het tevens een inleiding tot de economische diplomatie, een sector waarin België een goede reputatie genoot, ook al sprak men daar zelden over. Nu bood zich een tweede kans aan om het internationale leven in Genève beter te doorgronden, dit keer in de politieke wereld, of liever, in die kringen waar militaire en diplomatieke strategieën elkaar ontmoetten.

Om 20 juni 1990 kwam ik op mijn bestemming aan en ontdekte er een schare van wetenschappers en specialisten uit de hele wereld. Prins Saddrudin Aga Khan presideerde de bonte verzameling op voortreffelijke wijze. Het grote diner vond plaats in het kasteel van de prins en bij de ingang zag ik al Richard Burt, de Amerikaanse diplomaat die ik uit Brus-

sel kende, Pierre Lelouche, een rijzende Franse ster die publicistisch succes en politieke ambities in zich verenigde, de Franse ambassadeur Pierre Morel, en enkele vermaarde professoren. Allen maakten hun opwachting bij Cathérine Aga Khan. Zij was hoogblond, opvallend zelfs, en beweerde van Egyptisch-Griekse oorsprong te zijn. Haar gestalte leek dat te bevestigen. ‘Mijn leeftijd doet er niet toe’, zei ze nogal agressief. ‘Maar toch verraad ik hem niet.’ De weduwe van Denis de Rougemont kon er luidkeels om lachen.

Cathérine probeerde het hele gezelschap met haar repertoire te boeien. Zij gaf een kleurrijk verhaal ten beste over de hobby's van Eric de Rothschild, die zich had gespecialiseerd in het geven van gemaskerde bals, waarmee Etienne de Beaucourt jarenlang wedijverde. Zo had hij eens beslag gelegd op een Venetiaans Paleis en de genodigden verzocht kledij te dragen die overeenstemde met de muurschilderingen. Iedereen vond het prachtig. Het verhaal leek me een hoofdstuk uit *Vingt-cinq Années de Liberté* van de Franse auteur Alfred Fabre-Luce, die in het tweede deel van dat boek zulk bal had beschreven. Vandaag kwam het me voor als een decadent tableau vivant uit een voltooid verleden tijd.

Nu zat ik hier bij enkele actrices die op een ongelooflijk charmante en geraffineerde wijze verklapten hoe ze de leegte van hun bestaan met geld en excentriciteit poogden te verbergen. De orakeltaal ging ook over de Comédie Française, die in Genève Racine was komen spelen. De commentaren gingen zowel over de acteurs als over enkele sublieme passages uit de tekst. ‘Moet een goede acteur ook intelligent zijn?’ hoorde ik iemand vragen. ‘Neen’, klonk het. ‘Want dan is hij minder makkelijk te bewerken, vooral voor een film. Dat bemoeilijkt zeer de taak van een regisseur.’ En de muziek? Ah, de muziek, zij werd met de dag belangrijker en verdrong het toneel. ‘Kun je me nog drie entreebiljetten bemachtigen voor...’, de namen van drie solisten werden genoemd. ‘Ik zou er dolgraag heen gaan.’ Daarop kwam, als een bekentenis, het antwoord dat alles al was uitverkocht.

Maakte ik hier een toppunt mee van Franse cultuur in de grote wereld? Ik vermoedde - ietwat voortvarend - dat men waarschijnlijk nergens zo veel smaak, zo veel taalvaardigheid en zo veel ‘sociale verfijning’ kon aantreffen als in deze kringen. Met inbegrip ook van een dosis vreemd snobisme. Wat ik observeerde was geen theater of literatuur, maar een brok kwijnende werkelijkheid. Aan de muur hing een reuzengrote foto van Anouk Aimé. Er werd me in het oor gefluisterd dat zij negentien katten onderhield. Een ambassadeur en een redacteur van *Le*

Figaro vervulden de rol van ‘bemiddelaar’ in het ensemble en knoopten onderdelen van de conversatie aan elkaar.

Toen ik de volgende dag mijn uiteenzetting moest houden, zat de prins met stijl het colloquium voor. Ik had eerst nog een onderhoud met Flora Lewis, de bekende journaliste van de *Herald Tribune*. Haar intelligentie trof me. Tijdens de lunch werd vrij heftig gediscussieerd over de Europese Gemeenschap, de Europese Vrijhandelsassociatie en Oost-Europa.

Terug in de vergadering werd er al op aangedrongen dat ik mijn tekst persklaar zou maken, met ook een versie voor het verslagboek. Ugo Lodrini, een Italiaan die in Genève de zaken behartigde van een eiland uit de Caribische Zee, maar die bekendstond als een internationaal PR-man, kwam me wat geheimzinnig suggereren om een verklaring af te leggen over de zetel van het Europees parlement: ‘Men kan van die instelling toch geen voorzitter worden als men niet achter Straatsburg staat en zich tegen Brussel uitspreekt’, zei hij en flemerig vroeg hij of ik daar geen les uit kon trekken.

Een ontmoeting met consul-generaal Dominique Struye de Swielande bij hem thuis vormde een verpozing tijdens mijn verblijf in Zwitserland. Hij was mijn medewerker geweest op Buitenlandse Zaken en ik vertrouwde hem volledig. Hij had een behoorlijk appartement. De wijk stond vol met dergelijke buildings. Een appartement kostte vijftig miljoen BEF. Dit detail mocht bij een inschatting van het Geneefse leven niet worden vergeten.

39
Ontwikkelingslanden en Europa

De Commissie Ontwikkelingssamenwerking was de meest ideologische gekleurde van het Europees parlement. Daarin zaten ook de wereldverbeteraars die met hun ideeën in het eigen land geen succes hadden geboekt maar die probeerden ontwikkelingslanden tot proefvelden voor hun utopieën te maken. Het was duidelijk dat de verdedigers van een vooral nationaal beleid van ontwikkeling ook hier de instructies van hun politieke meesters probeerden ingang te doen vinden tegen de stroming in om zulk beleid internationaler en, om te beginnen Europees, te maken. Ook viel het verschil van houding op tussen de economisch geschoolden en degenen die met sociologische plannen de derde wereld benaderden.

Als medevoorzitter van de Paritaire Assemblee der ACP-landen (Afrika, Caribische Zee, Pacific) was het mijn plicht me in die Commissie actief te tonen. Het Verdrag van Lomé bepaalde dat een paritair samengestelde assemblee tweemaal per jaar, telkens gedurende een week, zou vergaderen. De debatten en stemmingen zouden gaan over de uitvoering van Lomé en de ontwikkelingspolitiek in het algemeen. Twee permanente commissies zouden gedurende het hele jaar hun taak volbrengen.

De voorzitter van de Commissie was de Franse socialist Henri Saby. In het begin zag hij me kennelijk niet graag in zijn gebied verschijnen, maar naarmate hij merkte dat het nooit mijn bedoeling was zijn gezag aan te tasten, kwamen we nader tot elkaar en werkten we goed samen. Om een of andere reden kwam hij echter in botsing met zijn partij en werd hij niet meer opgesteld bij de verkiezingen.

De algemene tendens die zichtbaar werd in de wereld van de ontwikkelingspolitiek vertolkte een ontevredenheid, een wrevel, een ongenoegen met de bestaande situatie. De verhoopte resultaten bleven uit. Niemand wist goed welke weg moest worden ingeslagen. De grote profeten in deze sector, René Dumont, Jan Tinbergen en Gunnar Myrdal, waren

tot de conclusie gekomen dat hun ideeën niet werkten en andere experimenten hadden niet veel meer opgeleverd.

De communistische politiek van industrialisatie mislukte overal en de verwaarlozing van de landbouw bracht in feite verpaupering en vaak ook honger met zich mee. Een andere strekking was ervan overtuigd dat massale investeringen een spectaculaire bloei van de economische activiteit met zich zouden brengen. Maar dan botste men op een tekort aan initiatieven, aan vakkennis, aan technisch en technologisch geschoolde werkkrachten. Om tot invoer van machines te kunnen overgaan had men deviezen nodig die uit de export werden opgehaald. Zulke export woog dan weer op de binnenlandse consumptie en op het prijspeil. Kortom, er werd geen tovermiddel gevonden om de economieën van de derde wereld voldoende te stimuleren en een niveau te bereiken dat ook serieuze sociale ontplooiing mogelijk maakte. Dit gebrek aan succes ontlokte in de donorlanden een reactie in de zin van 'hoe meer we helpen, hoe minder resultaten er worden geboekt'. Als gevolg hiervan werd er gepleit voor een sterker nationaal beleid tegen een Europese politiek.

In dat klimaat moest ik mijn opdracht voor de ACP-assemblee volbrengen. Er ging geen maand voorbij of ik bracht ergens een bezoek in Afrika. Mijn belangstelling voor dit continent was bekend. Mijn optreden in de VN voor de economische ontwikkeling van Afrika en de debatten over de schuldenlast waren overal doorgedrongen. Zelfs mijn ideeën inzake een gemeenschappelijke markt of een soort gemenebest in Centraal-Afrika werden besproken en onderzocht.

Onnodig te zeggen dat de politieke wispelturigheid in Afrika, de corruptie in de politieke wereld, het gebrek aan stabiliteit, de onervarenheid met de internationale handel, moeilijk te behandelen waren en ernstige handicaps betekenden voor een lotsverbetering. Verrassend kwam het wel af en toe tot een gedachtewisseling over de ethische aspecten van deze kwesties. De corruptie moest worden uitgeroeid. De wil om te bewijzen dat een nieuwe generatie Afrikanen moderne problemen kon beheersen moest worden gecultiveerd. De discussies hieromtrent waren vaak ontroerend ook al lokten zij bij de Europeanen tegenstrijdige reacties uit. De enen bestreden hartstochtelijk zulke benadering omdat zij er een soort 'réarmement moral' in zagen waarvan ze niets wilden weten. Anderen namen wel eens hun toevlucht tot een berispende of verwijtende toon. Bij de ontwikkelingslanden werd dat vanzelfsprekend op protest onthaald.

Het Europees parlement toonde weinig belangstelling voor de ACP-vergaderingen, hoewel zij in feite op wereldniveau het enige parlemen-

taire forum voor afgevaardigden uit ontwikkelingslanden vormden. De heersende mentaliteit hechtte meer belang aan andere problemen, maar de ideologen lagen op de loer en probeerden op die jaarlijkse bijeenkomsten met een toevallige meerderheid standpunten af te keuren die het Europees parlement had ingenomen. Dit gebeurde dan samen met de ontwikkelingslanden. De Franse communist Francis Würz muntte uit in dergelijke manoeuvres. Zo heb ik het meegemaakt dat hij het Verdrag over de eenheidsmarkt kon doen afkeuren met een resolutie in de ACP-assemblee. Toen ik die tactiek bestreed werd ik persoonlijk aangevallen met het pseudo-argument dat ik als voorzitter van die Assemblee neutraal moest blijven.

Het was in mijn hoedanigheid van medevoorzitter dat ik tot bemiddelaar werd benoemd in het conflict tussen Senegal en Mauretanië. Ik heb met besprekingen een vredesakkoord kunnen bereiken. In dezelfde voorwaarden heb ik een opdracht vervuld in Soedan, een land dat de mensenrechten dagelijks schond en een wetgeving toepaste die barbaars mocht worden genoemd. Ik heb in Chartoem enkele gevangenen vrij kunnen krijgen, maar de politiek van het regime werd helaas niet veranderd. Ik kon ook de verkiezingen in Namibië volgen en de experimenten van president Nyerere in Tanzania onderzoeken. Hoe idealistisch de president ook was ingesteld, zijn 'gemeentelijk socialisme' werd een jammerlijke mislukking. Nooit zal ik evenwel vergeten hoe hij met mij over president Mobutu sprak. 'He is a general', zei hij met een veelbetekenende stembuiging en speciale mondtrekjes. 'And I am a teacher'. Zijn ogen glinsterden.

Mijn functie bracht me ook in contact met de Caribische Zee en de Stille Oceaan. Ik droomde ervan een inspectie van de eilanden te kunnen koppelen aan een bezoek aan de Nederlandstalige auteur Albert Helman. Ik had hem in mijn jeugd graag gelezen. Na een carrière in Nederland en Surinamië, zijn land van herkomst, was hij neergestreken op Tobago. Maar het bleef bij een droom. Noch als minister, noch als Euro-parlementslid kon aan dit verlangen worden voldaan. Het spijt me nog altijd. Wel leerde ik door contacten met dat gebied het bananenprobleem goed kennen.

Eenmaal kwam de Assemblee bijeen in Port Moresby op Nieuw-Guinea. Hoewel we voortreffelijk werden ontvangen en kennis konden maken met de plaatselijke cultuur, was ik verrast dat de wereld daar nog zo weinig was ontwikkeld. Voor mij betekende dat bezoek de ontdekking van een totaal onbekende regio, een paradijselijke omgeving met reusachtig grote economische moeilijkheden.

De eerste minister bleek ook eigenaar te zijn van een motorjacht en op een avond had hij een zestal leden van de Assemblee uitgenodigd voor een tocht op de oceaan. Gelukkig toonde die zich op dat ogenblik vredelievend zodat mijn vrees voor de zeeziekte kon worden weggewuifd. We zaten met enkelen op het achterdek en genoten van de zwoele lucht en het kalme water. We filosofeerden over ontwikkeling en beschaving, terwijl we de paalwoningen zagen waartussen we voeren, en de schaarse kledij van de lokale bevolking. De kapitein evoceerde de oorlog. Diep onder het schip lag een deel van de uitrusting die de Amerikanen hadden laten zinken toen de Japanners op komst waren. Nu trotseerden we de nacht, met de sterren boven ons, vrienden naast ons, de tanks en kanonnen van de Yankees onder ons. We konden alleen maar een vluchtige overweging wijden aan de loop van de geschiedenis, aan de nagedachtenis van de slachtoffers, aan de kortstondigheid van het leven.

In die periode woedde in Brussel de strijd om de voortzetting - met aanpassing - van het Loméverdrag. Ik stond daarachter omdat ik zeer goed wist dat een sterke minderheid in de Ontwikkelingscommissie Lomé poogde te verwerpen en een Lomé IV probeerde onmogelijk te maken. Ik was rapporteur en gaf er me rekenschap van dat niet gemakkelijk een meerderheid zou worden gevonden om een andere formule aan te nemen. Integendeel, in bepaalde Europese lidstaten zag men wel iets in een verwerping van het Verdrag, wat zou toelaten het beleid opnieuw te ‘nationaliseren’. Tot in de openbare vergadering ging het moeilijk en verliep de strijd bitsig. Ik wierp mij met alle kracht in het debat en slaagde erin dat Lomé IV en de Europese ontwikkelingspolitiek te laten goedkeuren.

Toen ik tot fractieleider van de EVP werd verkozen, kon ik uiteraard de werkzaamheden in de Commissie en de Assemblee niet voortzetten. Ik betreur dat nog altijd.

40
Maastricht en wij

De topconferentie van Maastricht vond plaats in december 1991. De betekenis van de beslissingen die daar werden genomen kon moeilijk worden overschat: een Economische en Monetaire Unie, een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid, de WEU als Europese vleugel van de Navo, de integratie van de WEU in de EU. Dit pakket beslissingen vormde de inzet van referenda in verscheidene lidstaten. Daardoor ontstond een ongekend antagonisme tussen de voor- en tegenstanders van 'Maastricht'.

De juiste inhoud van het nieuwe verdrag en haar betekenis bleef voor iedere lidstaat een probleem. Tientallen malen werd ik in die periode in binnen- en buitenland gevraagd om de betekenis van Maastricht toe te lichten. Ik meende dat het mijn plicht was daarop in te gaan en baseerde me voor mijn toespraken op de hiernavolgende basistekst.

'Zelden kreeg een Nederlandse stad zoveel bekendheid als het ook voor de Vlamingen zo sympathieke en nabije Maastricht. De oorzaak van deze plotse belangstelling is te zoeken in de bijeenkomst van de Europese Raad - een topbijeenkomst van de staats- en regeringsleiders van de Europese Gemeenschap - die in december jl. in de Limburgse hoofdstad tot belangrijke beslissingen kwam.

Met een verwijzing naar een al oude romantitel zou men ook hier de vraag kunnen stellen naar "hoe het groeide". Na een jarenlange windstilte op het Europees vlak, kwamen de toppolitici in 1985 tot nieuwe initiatieven inzake de eenmaking van het continent. In een document, getiteld *Eenheidsakte*, waren vijf hoofdstukjes opgenomen waarvan het interessantste het eerste was, gewijd aan "de interne markt". Het betekende de oprichting van één Europese markt, waarin de burgers van de Gemeenschap in gelijke voorwaarden goederen zouden kunnen produceren, handel drijven of diensten organiseren.

Een Witboek van de Commissie van de Europese Gemeenschap bevatte voorstellen die preciseerden wat onder zulke voorwaarden moest worden verstaan. Een 280-tal Europese wetten, "richtlijnen", zouden bepalen hoe gezondheidsvoorschriften, veeartsenijkundige maatregelen, fiscale- en administratieve verplichtingen, benevens industriële normen, voor allen in de Gemeenschap ongeveer dezelfde zouden zijn.

De specialisten van de markteconomie hielden echter vol dat buiten die essentiële voorschriften, ook nog fiscale, sociale en monetaire maatregelen onontwijkbaar zouden zijn, wilde zulke markt behoorlijk blijven functioneren.

De gouverneurs van de Centrale Banken stelden een degelijk rapport op over de problemen betreffende de munten in zulke markt. En de Commissie hield een Sociaal Handvest voor, dat alle lidstaten moesten eerbiedigen. Behalve Groot-Brittannië gingen zij ook die verbintenis aan.

Twee intergouvernementele conferenties boden de gelegenheid alle voorstellen degelijk te onderzoeken. Het hele jaar 1991 werd daaraan gewijd. Ten slotte, in december, werd overgegaan tot het trekken van besluiten en het nemen van beslissingen. Dit gebeurde aan het einde van het Nederlandse voorzitterschap, in Maastricht.' Het Verdrag dat eruit voortvloeide, verkreeg een bijzondere betekenis.

Ik vatte de inhoud ervan als volgt samen:

'De teksten van Maastricht, die door de lidstaten moeten worden goedgekeurd, bestaan uit twee delen. Het ene is gewijd aan een Economische en Monetaire Unie, het andere aan een Politieke Unie.

Een eengemaakte markt kan maar blijven functioneren indien de grote beslissingen van de economische politiek in alle lidstaten dezelfde zijn. De economische factor beïnvloedt vanzelfsprekend in grote mate de monetaire. Welnu, in deze laatste sector bestaat de wil tegen 1996 tot een Monetaire Unie, en ten laatste in 1999 tot een Europese munt te komen. Dit kan uiteraard niet vanzelf gaan. Aan welke voorwaarden moet worden beantwoord om lid te zijn van de Unie, staat in de teksten duidelijk bepaald. Vandaar dat onder meer de huidige Belgische regering is verplicht, ernstige begrotingsmaatregelen te doen goedkeuren, om niet te worden uitgesloten.

Bij de Politieke Unie wordt onder meer voorgesteld dat het de bedoeling is een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid tot stand te brengen. Ook wil men maatregelen treffen om de veiligheid binnen de Gemeenschap te waarborgen na het wegvallen van de economische gren-

zen op 1 januari 1993. Het beginsel van de “subsidiariteit” wordt in het Verdrag ingeschreven. Dit betekent dat wat op een lager bestuurlijk niveau goed wordt gedaan, niet door een hoger zal worden overgenomen. Waar bijgevolg door gemeenten, provincies, regio's of lidstaten op behoorlijke wijze wordt bestuurd, moeten deze bevoegdheden niet naar Europa gaan. Aldus wordt een politieke scheidslijn getrokken die moet toelaten op welke gebieden de Europese Gemeenschap kan en mag optreden.

Ook wordt een “Europees burgerschap” ingevoerd. Een consequentie daarvan zal zijn dat burgers van de Gemeenschap die in een andere lidstaat wonen, aldaar aan de gemeenteraadsverkiezingen mogen deelnemen. De voorwaarden daartoe moeten echter nog worden bepaald.

Voor het eerst wordt in het Verdrag ook gesproken over cultuur en onderwijs. Echter niet in de zin dat een politiek wordt opgelegd. Daarvoor zijn deze sectoren te sterk nationaal-gevoelig. Wél om aan deze sectoren de kansen te bieden tot Europese uitwisseling, contacten, studie en vergelijkingen te komen.’

Hoe men daarover moest oordelen, zette ik als volgt uiteen:

‘De negatieve uitslag van het referendum in Denemarken en het grote debat in Frankrijk, hebben een groot voordeel opgeleverd: beide initiatieven vestigden op spectaculaire wijze de aandacht op de Europese eenwording en op de inhoud van het Verdrag van Maastricht.

Wat men echter haast nooit zegt, en wat volgens mij de juiste betekenis aan deze teksten geeft, is dat de inhoud ervan in de logica van de interne markt zit. Wie een eengemaakte markt wil - en zowel de industrie als de vakbonden verdedigen dat voorstel met veel overtuiging - moet ook de consequenties daarvan aanvaarden. Zulke markt kan niet behoorlijk werken met elf munten waarvan de waarde dagelijks schommelt. De logica eist dat een markt ook een munt zou hebben. Een Monetaire Unie moet daartoe leiden.

Wie zulke markt wil, staat er onwillekeurig op dat de Gemeenschap (of de Unie) op alle internationale conferenties met economisch of monetair karakter de belangen van de lidstaten en hun bevolking zou verdedigen.

Zo komt men automatisch tot een gemeenschappelijke buitenlandse en veiligheidspolitiek. En als we een eengemaakte markt tot stand brengen, moeten beslist ook nieuwe maatregelen voor de interne veiligheid, in al zijn aspecten, worden aanvaard.

Bovendien vereist het beginsel van de subsidiariteit dat het wordt verfijnd en een aangepaste toepassing vindt.

Nogmaals, dit zijn grotendeels logische uitlopers van een interne markt. Studies hebben bewezen dat we met deze maatregelen tot tal van nieuwe banen kunnen komen, dat de prijzen met ten minste twaalf procent zullen dalen, dat investeerders zullen worden aangetrokken.

Niet-leden van de Gemeenschap zoals Finland, Zweden, Zwitserland en Oostenrijk willen nu zo snel mogelijk toetreden. Polen, Hongarije en het vroegere Tsjecho-Slowakije betreuren het dat ze niet onmiddellijk als volwaardig lid kunnen optreden. De Baltische staten kijken verlangend uit naar de dag dat ze worden opgenomen.

Bij het referendum in Denemarken werd gezegd dat het een strijd was tussen de rede (het verstand) en de emotie. Het is dit laatste element dat het heeft gehaald. Voor Frankrijk werd geschreven dat de neen-stemmers een combinatie vormden van bevreesden (de angst voor het onbekende) en onwetenden. Ook zou men de leugens moeten aanklagen die tegen Maastricht werden verspreid.

Eigenlijk staan we nu op het kruispunt der wegen. De Europese droom leek jarenlang de enige grote, naoorlogse, politieke idee. Eindelijk zou alle oorlog in West-Europa worden uitgesloten. Onze volkeren zouden, op basis van een grote verzoening, gemeenschappelijk de toekomst voorbereiden, zowel economisch als politiek. Europa zou in de wereld opnieuw meetellen.

Nu staan we voor de keuze. Wordt Maastricht aanvaard, dan gaan we beslist deze weg op, zonder vrees ooit nog terug te keren naar de oude tegenstellingen. Wordt Maastricht verworpen, dan weet niemand wat er zal gebeuren, maar naar alle waarschijnlijk zal de uitkomst, alle verhoudingen in acht genomen, fel lijken op het spanningsveld van de jaren dertig. Maastricht is de toekomst. De verwerping ervan betekent een terugkeer naar het verleden.’

41
Op missie naar de Balkan

De Carnergie Endowment for International Peace, de bekende, zeer actieve Amerikaanse stichting, kwam op 13 en 14 januari 1995 te Londen bijeen in het hotel Grosvenor House, om na te gaan naar welke conflicten haar aandacht in de komende tijden moest uitgaan.

Het gezelschap bood een bont uitzicht, met genodigden uit alle continenten, geïnteresseerden die blijkbaar meestal positief waren ingesteld. Tot de uitzonderingen, met name diegenen die weigerden in de toekomst nog mee te werken, behoorde expliciet de socioloog Lord Dahrendorf. De vroegere Duitse staatssecretaris voor Buitenlandse Zaken was een veelbesproken lid van de Europese Commissie geweest. Hij had de Britse nationaliteit verkregen en was benoemd tot lid van het Britse Hogerhuis. Ik zal nooit vergeten welk antwoord ik van kanselier Helmut Schmidt kreeg toen ik hem vroeg wat hij van His Lordship dacht. 'Dertig jaar geleden beschouwde ik hem als een beloftevolle man', zei hij. 'Dat is zo gebleven tot op de dag van vandaag.'

Andere bekende namen verklaarden zich bereid nieuwe initiatieven te steunen, zo onder meer George Soros, de bekende speculant en filantroop, naast tal van oud-ministers. De Fransen Kouchner en Michel Rocard kwamen niet opdagen, maar hadden wel hun medewerking toegezegd.

Op 12 december 1994 kreeg ik van Richard von Weizsäcker, de gewezen president van de Bondsrepubliek Duitsland, een lange brief waarin hij zijn verontwaardiging uitte over wat er gebeurde in de Balkan. Hij noemde die ontwikkeling een schande en een gevaar, niet alleen voor Europa maar ook voor de democratische idee en de internationale instellingen. Enkele Amerikaanse en Europese stichtingen hadden hem benaderd om een prestigieus internationaal Comité te leiden dat opgericht zou worden om een veelomvattend onderzoek te wijden aan de actuele en

potentiële problemen van die regio. Het Comité zou ook de aanbevelingen formuleren voor een politiek die de westerse *decision makers* gezamenlijk konden uitvoeren. Hoe zeer hij echter ook achter dit initiatief stond, hij kon er niet op ingaan. Hij pleitte er echter voor dat ik die taak op mij zou nemen. Hij vertrouwde erop dat met mij het Comité zeker een onafhankelijke houding zou aannemen en dat ik ertoe zou bijdragen om een overlegd beleid te katalyseren. Daaraan was juist een grote behoefte.

De voorzitter moest energie en diplomatie combineren en de leden van het Comité doen samenwerken om te komen tot gemeenschappelijke conclusies. De initiatiefnemers stonden erop dat de vrijheid van de voorzitter zou worden geëerbiedigd. Het Comité zou ook een ondervoorzitter en nog vier leden tellen. De voorzitter zou over een Executive Director beschikken. Ook zouden reizen worden ondernomen in de Balkanlanden en naar de internationale hoofdsteden.

Van het Comité werd een eindverslag verwacht waarin een analyse zou worden gemaakt van de twisten in de regio, gevolgd door aanbevelingen om ze te doen afnemen of bij te leggen. Vanzelfsprekend veronderstelden de sponsors dat ideeën werden ontwikkeld om op lange termijn tot een brede verzoening te komen tussen de botsende gemeenschappen. Von Weizsäcker herhaalde zijn wens dat ik het voorstel zou aannemen. Hij riep me op mijn krachten in te zetten om tot een hoopvolle ontwikkeling van een rampzalige situatie te komen.

Ik kon moeilijk ongevoelig blijven voor deze zeer persoonlijke getuigenis en uitnodiging van een integer man. Ik ging dan ook na waar ik meer informatie kon vinden over het initiatief en de slaagkansen. Ik begreep ook hoe moeilijk het was voor een Duitser met een grote, bekende naam om een dergelijke zending te vervullen in de Balkan.

Voor mijn vertrek naar de Britse hoofdstad had ik van David Anderson, de Europese directeur van het Aspen Institute, een vraag gekregen voor een ontmoeting in Brussel om er te praten over een project in de Balkan. Nu zaten we in Londen echter samen aan een grote rechthoekige tafel en we volgden de uiteenzettingen pro en contra. Op een bepaald ogenblik kwam Stephen Solarz naast me staan. Hij was een gewezen lid van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden en een van de leidende figuren in de Carnergie Endowment, waarvan Morton-Abramovitz het voorzitterschap waarnam. Solarz steunde op een knie om op gelijke hoogte te blijven met overige tafelgenoten en vroeg me of ik niet bereid was ondervoorzitter van de International Crisis Group te worden.

Ik was van mening dat ik zijn voorstel niet kon aanvaarden. Die taak bracht immers veel reizen met zich mee en mijn lidmaatschap van het Europees parlement liet me dat niet toe. Bovendien had ik een afspraak met ex-ambassadeur David Anderson en het leek me aangewezen de uitslag van dat gesprek af te wachten alvorens andere verbintenissen te overwegen.

Op 3 maart 1995 wachtte ik in het Brusselse hotel *Astoria* op mijn Amerikaanse gespreksgenoot uit Berlijn. Het was in dit, toen nog zeer Victoriaans aandoend hotel, dat Jean Monnet in zijn tijd zijn invités ontving wanneer hij zijn tenten in de Belgische hoofdstad had opgeslagen. Daar had ik, met Theo Lefèvre, bij hem verslag uitgebracht over de Belgische houding inzake Europese eenmaking.

Anderson stond me aan vanaf het eerste ogenblik. Hij legde me uit wat men van mij verwachtte en hoe lang de opdracht zou duren. Zijn vinnigheid trok me aan. Hij sprak niet alleen uitstekend Engels, maar ook Frans, Duits en Servo-Kroatisch. De toon tussen ons beiden was spoedig gezet en zijn openheid charmeerde me. Hij stelde me formeel voor om het voorzitterschap van het Balkancomité te aanvaarden en ik stemde er mee in. De opdracht was goed afgebakend en duidelijk voorgesteld. Ze kwam me voor als een unieke belevenis.

Ik was een bewonderaar geweest van *Herberg met het hoefijzer* van A. den Doolaard. Ik zou ze nu bezoeken. Toen ik huiswaarts keerde verwijlden mijn gedachten bij de cursus Diplomatieke Geschiedenis die ik met passie had gevolgd en die voor één derde door de 'Oosterse kwestie' in beslag was genomen. Turkije was daarbij voortdurend ter sprake gekomen, evenals het Midden-Oosten en de Balkan. Ook de namen van de grote actoren uit die periode, Peel, Disraeli, Gladstone en Bismarck, konden niet worden weggedacht. De Balkan zou nu het terrein worden dat ik van naderbij ging verkennen. Het scheen haast een te ontdekken continent te vormen na de implosie van de Sovjet-Unie, de samenvoeging van de twee Duitslanden en de regimeverandering in de landen van Oost- en Centraal-Europa.

Ik vroeg me ook af met wie ik ging samenwerken. De Tsjech Jacques Rupnik was medewerker bij de Stichting voor Politieke Wetenschap en directeur van het Centrum voor Internationale Studies te Parijs. Hij was aan de BBC verbonden geweest als specialist voor Oost-Europa en was adviseur van de Tsjechische president Vaclav Havel. Ik schatte hem hoog, ook al kende hij soms moeilijke momenten met Simonne Veil en John

Roper. De Franse politica was goed in het doorgronden van de problemen, maar ze had wel eens bezwaren tegen de methodes die daarbij werden gebruikt. Roper was wispelturiger en leed meer aan vooroordelen bij het opmaken van de teksten. Aangezien Engels zijn moedertaal was had hij bij het schrijven vanzelfsprekend een voetje voor. Ook van bepaalde Britse standpunten kon hij maar met tegenzin afstand nemen. De Pool Bronislaw Geremek, historicus van vorming, oud-strijder uit de Solidarnocz-beweging en ex-marxist, kon met iedereen over de baan. Zijn oordeel getuigde meestal van wijsheid, kennis van zaken en onverwachte invalshoeken. Als uitgever en oud-hoofdredacteur van het weekblad *Die Zeit*, toonde Theo Sommer zich een meester in het vergaren van details om ze te combineren tot een samenhangend, overtuigend geheel. Hij kon bijzonderheden geven over Duitsland in de naoorlogse periode, hoe het land naar oplossingen had gezocht voor nieuwe uitdagingen. Wellicht kon die ervaring ons inspireren voor de Balkan. Voor begrippen als federalisme, cultuurbeleid, regionale economie en tegemoetkomingen op taalgebied werd een beroep gedaan op hem en op mij.

In Berlijn werkten we aan de Wann See in een villa waar in het nazitijdperk Joseph Goebbels een onderkomen had gevonden. Zo werden verleden en heden als twee dreigende grootheden samengebracht, in de hoop dat wij de uitweg naar een vredevolle toekomst zouden uittekenen voor een bijzonder turbulent gebied.

De creatie van de staat Bosnië-Herzegovina leek de struikelsteen te worden toen we probeerden tot voorstellen te komen voor Kosovo. Op onze reis doorheen de regio schrokken we van het groot aantal uitgebrande huizen, waarvan de grauwe muurresten als dreigende monumenten het landschap ontsierden. Vluchtende inwoners hadden bij hun vertrek een brandende kaars op de tafel gezet en de gaskraan opengedraaid. De resultaten van die vernietiging boden een akelig schouwspel.

Voor de overeenkomst van Dayton van november 1995 scheen er wereldwijd een stroming te bestaan om Kroaten, Serviërs en moslims in één enkele staat onder te brengen. De niet-moslims lieten echter luid horen dat zij tot hun grote volksgroep wensten te behoren. Sindsdien vinden er verkiezingen plaats en het resultaat van deze diplomatie houdt nog steeds stand.

Mijn grootste inspiratiebron, David Anderson, was ambassadeur in Belgrado geweest. De dood heeft hem helaas vroegtijdig weggemaaid. De dood van David Anderson trof me zeer. We waren vrienden geworden en

werkten nauw samen in een vertrouwelijke sfeer. Op zijn begrafenis in Berlijn weenden zijn medewerkers en personeel, die samen een ware gemeenschap vormden in het hoofdkwartier van het Aspen Institute. In vele opzichten kon ik hem een opmerkelijke figuur noemen. In mijn ogen was het vooral zijn menselijkheid die van hem een groot man maakte.

Kort voor zijn overlijden kon ik hem nog ondervragen over de toekomst. Hij geloofde niet in het succes van de drieledige structuur, Bosnië-Herzegovina. Zijn oordeel luidde dat na het einde van de internationale, vooral Amerikaanse, economische diplomatie en het vertrek van de vreemde troepen, een breuk zou intreden en zowel Serviërs als Kroaten naar eenheid met hun volksgenoten rond Zagreb en Belgrado zouden blijven streven. Wel bleef ieder bevreesd voor het bestaan van een moslimstaatje in het hart van Europa.

De gesprekken met Tudjman en Milosevic versterkten bij ons de vrees die Anderson koesterde. We hadden te doen met twee woordvoerders die op het geschikte moment wachtten om hun slag te slaan. Montenegro vergenoegde zich met de rol van satelliet, terwijl Macedonië het moeilijk had met Servië, Griekenland en zelfs met Bulgarije.

In Kosovo ontdekten we de ellende van de verdrukking. Kinderen in te kleine kamers wezen op het sterke verlangen naar onderwijs in de moedertaal. Oude burgerhuizen boden een onderdak aan chirurgen die opereerden in onterende omstandigheden. Armoede heerste overal, naast een ongelooflijke verbetenheid. Belgrado weigerde de regio de autonomie toe te kennen die Tito aanvankelijk had toegestaan. Ik vroeg me af hoe dit ging eindigen.

Het Internationaal Comité worstelde met enorme moeilijkheden om een advies onder woorden te brengen. Roper wilde onmiddellijk over onafhankelijkheid voor Kosovo spreken, maar niet iedereen volgde hem daarin. Bestond onze opdracht er niet in om oplossingen te suggereren? Dit was uiteraard geen automatische aanbeveling voor een verdergaande balkanisering van de regio. De ideale formule vonden we niet. Zoals doorgaans in dergelijke omstandigheden gebeurt, kwam het meest verregaande voorstel het eerst en het luidst aan bod. Onafhankelijkheid. Bij het einde van onze werkzaamheden herinnerde ik het Comité aan de betekenis van onze taak. Geen andere formule kreeg echter de bovenhand. Het leidde tot pijnlijke confrontaties, zoals dat bij politieke discussies onder intellectuelen wel meer voorvalt.

De eerste die ons moest verlaten om een vliegtuig te halen, was Lloyd Cutler, een uitstekend jurist die nog adviseur van president Carter was geweest. Bij de onderhandelingen in Dayton in 1995 werd hij nog geraadpleegd als specialist van verdragsrecht. Sommer was de tweede die vertrok. Hij had afspraken gemaakt in Zuid-Korea. Vanuit de luchthaven kreeg ik een bericht van Cutler dat hij de solidariteit onder de leden van het Comité geenszins wenste te verbreken, maar dat hij met onze tekst over Kosovo in het hoofd zat. Hij kon er niet van slapen. Alles wel overwogen vond hij mijn suggesties beter. Hij vroeg dan ook of er aan de overeenkomst iets kon worden veranderd. Ik stelde voor een poging in die zin te ondernemen. Het kostte erg veel moeite om de andere leden, vooral dan Sommer, te bereiken. Zij deelden de scrupules van de Amerikaan. De Duitser beloofde me mijn voorstel om te zetten in de stijl van het verslag, een uitweg waarmee allen instemden, Roper uitgezonderd. De Brit wilde enkel wijzigingen goedkeuren als hij ook nog mocht amenderen. Ik putte me uit in argumenten om hem tot redelijkheid te brengen, een poging waarin ik ten slotte slaagde.

Onze tekst werd door Carnegie Endowment gepubliceerd onder de titel *Unfinished Peace*, waarin over Kosovo onder meer volgende paragrafen staan:

‘Servië moet het krijgsrecht volledig opheffen, Kosovo's statuut van autonomie herstellen en unilateraal soldaten en politie geleidelijk terugtrekken, alvorens onderhandelingen aan te vatten.’

‘Aan de andere kant moeten de Albanees-Kosovaarse leiders bereid zijn onderhandelingen te beginnen zonder verdere voorafgaandelijke voorwaarden, dat betekent afstand nemen van hun weigering over iets anders dan autonomie te spreken.’

‘Hoewel over het eindresultaat nog niet kan worden geoordeeld, mag worden verwacht dat rekening wordt gehouden met gewettigde Servische zorgen en tegelijkertijd met het recht van de Kosovaren op zelfbestuur, met inbegrip van maar niet beperkt tot, enerzijds, het recht van de Albanezen hun eigen politie en justitieapparaat te controleren, evenals de instellingen voor volksgezondheid, cultuur en onderwijs. Anderzijds, vertrouwbare waarborgen voor de rechten van de Servische minderheid in Kosovo. Als binnen een redelijke tijd geen overeenkomst kan worden bereikt, is het Comité van mening dat het toekomstig statuut van Kosovo moet worden behandeld door een wettelijk bindende arbitrage en als de scheidsrechters dit aanbevelen, met een referendum over de diverse opties in heel Kosovo.’

‘Een overlegde internationale inspanning zal deze werkwijze ondersteunen. Een langdurige aanwezigheid van een OVSE-toezichtmissie zal hierbij onmisbaar zijn.’

De gesprekken die we in Moskou, Washington, New York, Londen, Parijs, Brussel en Bonn voerden mochten zonder twijfel boeiend worden genoemd, hoewel nergens verlossende woorden voor de toekomst van de Balkan werden gesproken. Overal stond men voor de vraag of het onvermijdelijk was dat de natie staat moest worden. Of kon een leefbare moderne staat multinationaal zijn?

In de Russische hoofdstad werden we ondervraagd door twaalf generaals. Op de vensterbank stond een zwart marmeren Laocoönbeeld. Het leek wel een symbool van onze onderneming te zijn, ook al was de belangstelling bij de bewindvoerders en parlementsleden groot. De militairen toonden zich zeer kritisch en eisten te worden betrokken bij alle toekomstige operaties.

In Washington werden we zowel op het Witte Huis als op het Pentagon ontvangen. Op Buitenlandse Zaken was de eendracht rond ambassadeur Holbrooke goed voelbaar. Dayton werd hier krachtig gesteund. In Londen gaven politici en diplomaten blijken van belangstelling maar het bleek onmogelijk uit die opinies een sterke diplomatieke overtuiging te distilleren. Het leek veel meer op de traditionele houding ‘Wait and see’.

We hadden verwacht dat Parijs een traditionele pro-Servië-stelling zou verdedigen. Zelfs een jonger politicus als Michel Rocard had ik op de televisie over ‘nos alliés traditionnels les Serbes’ horen spreken. In werkelijkheid vonden we een veel objectiever benadering van het probleem dan we hadden verwacht. Dit trof ons nog het meest in het bekende Institut Français des Relations Internationales (IFRI), waar specialisten als Pierre Hassner, Dominique Moïsi en Paul Garde ons op schitterende wijze informeerden. Ook Simonne Veil was onder de indruk van de kwaliteit en de objectiviteit. Hassner en Moïsi had ik al leren kennen, maar Garde betekende een intellectuele ontdekking van grote waarde.

Uiteindelijk werd de publicatie van het rapport een succes. Op korte tijd zagen zeven vertalingen het licht. De besprekingen ervan in Europa, en bijzonder in Groot-Brittannië, vielen ongemeen gunstig uit. De *Herald Tribune* wijdde er zelfs een hoofdartikel aan. In Vlaanderen hoopten vrienden dat ik iets zou publiceren over de anekdotische aspecten van de expeditie. Deze kanttekeningen en ontmoetingen verschenen onder de

titel *Kaïn in de Balkan*, een titel die aan een recensent de kritische woorden ontlokte: 'Wie in Vlaanderen weet nog wie Kaïn is?'

Door de publicatie van beide boeken over de zoektocht in de Balkan kreeg ik veel uitnodigingen voor spreekbeurten in binnen- en buitenland. Zo gaf ik een voordracht in Stuttgart op de Robert Bosch Stiftung. Zij gaf nadien, in 1997, mijn tekst in boekvorm uit onder de titel *Frieden auf den Balkan? Chancen einer Stabilisierung in Südeuropa*.

Nadien was ik nog lid van een kleine werkgroep belast met een studie van de toestand in Roemenië. Vermits dit initiatief noch het niveau van het Balkancomité had, noch was samengesteld op die manier, blijf ik er niet bij stilstaan. Het bracht me wel een betere kennis bij van de problemen in dat land en gaf me een idee van de kwaliteit van de politici, zowel van de meerderheid als van de oppositie.

Duel met Charles Powell

Een jaar na de dood van David Anderson werden Rupnik, Sommer, Roper en ik uitgenodigd in het 'moederhuis' van de Stichting in Aspen te Colorado, waar de sponsors ook samenkwamen. Het stadje leek plots omgetoverd tot een centrum van hoge cultuur. In vele zalen en tenten werden iedere dag concerten gegeven, voordrachten gehouden of debatten georganiseerd.

Zelf was ik ook voor enkele prestaties opgevorderd, waarvan er een me bijzonder is bijgebleven. Het betrof een poging om de evolutie van de Europese integratie zo goed mogelijk aan Amerikaanse geesten voor te stellen. In het panel zat ook Charles Powell, de bekende adviseur van Margaret Thatcher en, naar men zei, de inspiratiebron voor haar anti-Europees gedachtegoed. Vanaf het begin ging het er vrij scherp aan toe. Powell was overtuigd van zijn superioriteit. Hij schold al dadelijk op ieder die ijverde voor een Europese eenmaking met eigen instellingen en beslissingsbevoegdheid.

Ik repliceerde met feiten uit de jongste geschiedenis. Ik vertelde hoe Groot-Brittannië na 1945 geen politiek had voor te stellen, hoe er gewacht werd op de vredesconferentie, die er nooit zou komen. Ik verwees naar het onopgeloste Duitse probleem, wat het Europees klimaat eens te meer grondig kon bederven, met zware gevolgen voor een onzekere toekomst. Toen de EGKS tot stand kwam, weigerde Londen - dat

nochtans op de hoogte werd gehouden - mee te doen. Toen ze echter zagen dat het nieuwe initiatief succesrijk werd, zochten ze aansluiting. Met het Verdrag van Rome van 1957 herhaalde de geschiedenis zich. Londen was eerst tegen en werd nadien lid. Ze deden al mee voor de eengemaakte markt. Ik citeerde teksten waaruit bleek dat Thatcher goed wist waarover het ging want ze had in 1985 in Luxemburg de preambule goedgekeurd van de nieuwe overeenkomst waarin de totstandkoming van een Monetaire Unie werd aangekondigd. In Londen echter had ze zich verdedigd in het Lagerhuis door te stellen dat een preambule geen juridische betekenis heeft. De preambule telde bijgevolg niet mee.

Op diezelfde bijeenkomst in Luxemburg had ze de lof van een vrijhandelszone gezongen, hetgeen haar ook toeliet haar afkeer van communautaire instellingen lucht te geven. Bij die gelegenheid verklaarde ze evenwel dat haar land de invoer van vee en vlees niet kon toelaten, aangezien het geen mond- en klauwzeer kende en het de ziekte niet wilde importeren. ‘Neen, mevrouw, maar u hebt gekke koeien’, was de repliek van de verbolgen Giulio Andreotti. In 1985!

Ik voorspelde dat Groot-Brittannië ten slotte ook tot de Monetaire Unie zou toetreden. Begreep Powell niet dat een gemeenschappelijke veiligheids- en defensiepolitiek Europa enerzijds politieke gestalte zou geven en anderzijds, zeker na de Duitse hereniging, het sleutelbegrip bij een geloofwaardige vredespolitiek in West-Europa zou vormen?

Ik weet niet wat er mij overkwam. Powell had me waarschijnlijk ergens in mijn diepste binnenste gekwetst. Alles wat ik in mij gedurende jaren aan overtuiging had opgepot zocht een uitweg. Het leek wel of Engels mijn moedertaal was geworden. Plots herinnerde ik mij dat de Hongaar George R. Urban, een specialist voor Oost-Europese kwesties, een aantal keren een grote rede had voorbereid voor Margaret Thatcher, samen met Charles Powell. Deze laatste organiseerde lekken en liet doorschemeren dat zij allen de anti-Europese opvattingen van de Britse premier deelden. Urban was echter een overtuigd voorstander van de Europese integratie en had dit ook rechtuit gezegd. Hij achtte zich dan ook verplicht de leugentaal van Powell recht te zetten na het verdwijnen van Lady Thatcher uit de politiek. Hij deed dat in een leerrijk boek, onder de titel *Diplomacy and Disillusion at the Court of Margaret Thatcher*. De Britse adviseur wordt er beschreven als een vooringenomen en vleierig personage.

Na het debat in Aspen bleek dat heel wat Amerikaanse toehoorders werden beïnvloed door mijn betoog. Het deed me deugd.

42
Energie voor Noord-Korea

In de jaren 1998-1999 deed er zich in de Europese Unie een eigenaardig incident voor dat het verdient om uit het schemerlicht van de Europese activiteiten te worden gehaald. Het was vrij algemeen bekend dat Noord-Korea het niet goed stelde, ondanks haar trotse naam Democratische Volksrepubliek Korea. In het land heerste sinds geruime tijd een ware hongersnood en in 1999 beweerden specialisten dat de meeste kinderen beneden de zes jaar al hersenschade hadden opgelopen die zich nooit meer volledig zou herstellen.

Het land had behoefte aan een betere economische ontwikkeling. Die kon echter niet op gang worden gebracht omdat een algemeen tekort aan energiebronnen werd vastgesteld, ondanks de vele kolenlagen in het land. De brandstof kon niet worden gedolven en bovengebracht omdat de energie ontbrak om de liften in te schakelen. Het probleem leek nochtans vrij eenvoudig. Indien het land bepaalde initiatieven wilde nemen zou de kwaal kunnen worden genezen. Dit bleek echter moeilijker dan gedacht. Om op relatief korte tijd een afdoend antwoord op deze ondermijnende toestand te geven, leek de bouw van kerncentrales noodzakelijk. Uiteraard moest men erop waken dat de minst gevaarlijke centrales zouden worden gebouwd. Noord-Korea was al uitgerust met een centrale van het Tchernobyltype. Twee waren in opbouw. Wilde het land zijn toekomst veilig stellen, dan moesten de centrales zo snel mogelijk worden ontmanteld en het radiochemisch laboratorium worden gesloten.

Problematisch was echter het feit dat de oprichting van twee Light Water-reactoren langer zou duren dan de afbraak van de bestaande installaties. Het voorstel werd geopperd om ondertussen zware stookolie of kolen te gebruiken. De vraag was echter wie dat zou betalen.

In 1995 hadden de Republiek Korea (Zuid-Korea), Japan en de Verenigde Staten een organisatie opgericht onder de naam Kedo (Korean

Peninsula Energy Development Organisation) met het doel bij te dragen tot de uitvoering van een akkoord dat eerder was gesloten tussen de Verenigde Staten en de Democratische Volksrepubliek Korea (Noord-Korea). Noord-Korea had de verplichting op zich genomen zijn - slecht - kernprogram te bevriezen en, later, af te bouwen. Er zouden twee standaardcentrales met gewoon water (Light Water) worden opgetrokken en een alternatieve energiebron die warmte en elektriciteit zou produceren tot de voltooiing van een nieuwe centrale.

De voorstellen werden in heel de wereld zeer positief begroet. Noord-Korea zou lid worden van het Internationaal Controleagentschap in Wenen en op die manier intreden in de internationale gemeenschap. Het effende ook de weg naar een lidmaatschap van het Non-proliferatieverdrag van atoomwapens. In het leninistische land bleef het wantrouwen echter zeer groot. Voortdurend werd er herhaald dat deze ontwikkeling deel uitmaakte van een Amerikaans plan met Amerikaanse bedoelingen. En hoewel er ondertussen een twintigtal landen bereid waren gevonden om tot de financiering van de projecten bij te dragen, bleef nog er een aanzienlijk tekort te betalen.

Voor de aanvulling van het tekort werd een beroep gedaan op Euratom, de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie. De Europese ministerraad beschouwde een deelname in de financiering als een goede bijdrage tot de veiligheid in Azië. De Raad zag er overigens ook een compensatie in voor de Japanse bijdrage in de ordehandhaving in de Balkan. Ten slotte zou het misschien nieuwe mogelijkheden scheppen voor contacten met de Europese nijverheid.

In de Europese Unie werd onderzocht hoe een participatie met Kedo juridisch kon worden verantwoord. Men beriep zich op artikel 101 van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie. Daarin was echter geen sprake van een bevoegdheid van het Europees parlement. Men dacht deze mogelijke hinderpaal uit de weg te kunnen ruimen met artikel 206, dat zegt: ‘Akkoorden (met derde staten, een statenunie of een internationale organisatie) kunnen worden gesloten door de Raad krachtens een na raadpleging van het Europese parlement met eenparigheid van stemmen genomen besluit.’ De Raad had de plannen al goedgekeurd in 1996.

Nu ontstonden serieuze moeilijkheden met het Europees parlement, dat ook zulke uitgaven in de EG-begroting moet opnemen en goedkeuren. Euratom beschouwde de verplichte ‘raadpleging’ als een soort informatie zonder meer. Het parlement wenste beter te worden geïnformeerd,

ook over de samenstelling van de Raad van Bestuur en over de aanwezigheid van de leidende ambtenaren bij Kedo. Nadien zou het parlement stemmen over het bedrag. Deze betwistingen duurden een hele tijd. In het parlement moesten drie commissies een advies uitbrengen: Buitenlandse Zaken voor de politieke en veiligheidsaspecten; Begroting voor de hoogte en de rechtvaardiging van de bijdrage; Onderzoek, Technologische Ontwikkeling en Energie voor de technische aspecten.

Op een bepaald ogenblik werden de zaken nog bemoeilijkt door Noord-Korea. Het land had namelijk een raket afgeschoten in de richting van de Japanse Zee en heel Oost-Azië was in beroering.

Ten slotte leek het ook normaal meer informatie te hebben over de intenties en de houding van Noord-Korea en te weten hoe landen als Japan, China tot zelfs Australië over de nieuwe initiatieven dachten.

Een eerste voorstel sprak van het zenden van een parlementaire delegatie. Dit werd echter niet goed onthaald. Het probleem was te ernstig en het vertoonde te veel belangrijke facetten om zich aan gemakkelijke kritiek bloot te stellen. Het voorstel om rapporteurs uit de drie bevoegde commissies met een zending te belasten werd wel aanvaard. Zo kwam ik namens de Commissie Buitenlandse Zaken in de drieledige afvaardiging en kreeg ik er zelfs de leiding van. De délégué voor Begroting was Laurens-Jan Brinkhorst, gewezen staatssecretaris voor Buitenlandse Zaken in Nederland. De derde commissie vaardigde het Labourlid Glyn Ford af, een fysicus van opleiding. Voor we vertrokken legden we contacten in Europa. We wilden immers de opinies kennen van de diplomaten in Noord- en Zuid-Korea, de Volksrepubliek China, Australië en Japan. Onze gerechtvaardigde nieuwsgierigheid voerde ons zelfs tot in de Verenigde Staten, waar we een onderhoud hadden met de vroegere staatssecretaris voor Defensie, William Perry, die nu met een opdracht in Pyong Yang was belast. Vanzelfsprekend wilden we ook nader kennismaken met de leidende figuren van Kedo zelf.

Voor mij begon de reis op Schiphol. Ook Brinkhorst kwam daar aan boord om de lange tocht naar Beijing te ondernemen. Ford vertrok vanuit Londen. Het had veel moeite gekost om voor ons vertrek een lijst te krijgen van de personaliteiten die we zouden ontmoeten, maar uiteindelijk beschikten we over de namen van de vertegenwoordigers uit de Hoge Volksvergadering, de regering, de Koreaanse Arbeiderspartij en het leger met wie een ontmoeting werd voorgesteld. Zoals altijd in een communistisch land stonden er op de lijst enkele gepensioneerde partijfunctionarissen wier verhaal ons niet bijster interesseerde. Tot onze verrassing was

het gesprek met de militairen boeiender dan verwacht. De minister van Buitenlandse Zaken behoorde tot de categorie 'partijautomaten', maar de nog jonge vice-minister Choesuhon was begiftigd met een vlugge en behendige geest. Met hem konden we discussiëren, vanzelfsprekend niet tot het einde van een logische redenering, maar toch in die mate dat hij zich terugtrok met de woorden: 'Dat is nu vandaag bij ons niet - of nog niet - mogelijk.' Waar alle anderen voortdurend van leer trokken tegen de Amerikanen, luisterde hij naar ons Europees pleidooi en scheen hij geïnteresseerd in zulke ontwikkeling. Soms kwamen er vreemde, lachwekkende vragen zoals 'In hoeverre is een Europees parlement geen Amerikaanse instelling?', maar we vertrokken geen spier.

We drongen bij Choesuhon aan om het parlement te komen bezoeken en zich er te vergewissen van de ernst van de Europese integratie. Hij is nadien inderdaad naar Europa gekomen en dat contact was het allereerste van die soort. We zagen er het begin in van een buitenlands beleid voor Noord-Korea. Op dat punt vergisten we ons echter, want zo veel is er sinds 1999 niet verbeterd.

Toch zie ik me verplicht hier te vermelden dat op 29 juli 2002 werd bekendgemaakt dat besprekingen tussen de Verenigde Staten en Noord-Korea zijn begonnen met het doel tot diplomatieke betrekkingen te komen. Toen ik dit las zag ik er een bekroning in van wat we met deze Europarlementsleden in 1999 waren begonnen.

Ford bezocht ook enkele kolenmijnen en kon zich vergewissen van de technische en technologische achterstand van de industrie. Zijn gesprekspartner, vice-minister Pak Song Hui, was ook aangenaam. Wetenschappers vinden snel een onderwerp om over te praten. Het werd ons ook toegelaten om met enkele families te spreken. We probeerden echter geen vragen te stellen waarop de sukkelaars toch niet mochten antwoorden. We beseften ook zeer goed dat in Pyong Yang veel ambtenaren woonden die het iets beter hadden dan de gewone burgers. Maar zelfs zij leefden in armoede. We ondervonden dat ook in het hotel, het enige waar vreemdelingen waren toegelaten. Behalve brood en ei viel er niet veel te eten. Waar we ook kwamen moesten we wachten. Het was opmerkelijk dat in de inkomhal van de officiële gebouwen overal een televisietoestel stond waarop voortdurend oorlogsfilms werden getoond. Het was alsof Noord-Korea dag en nacht werd bedreigd en de regering zich verplicht zag haar helden voortdurend te mobiliseren.

De uiterlijkheden van het regime werden non-stop verzorgd. Toen we naar de luchthaven reden, sneeuwde het. Maar dat belette niet dat op de

kruispunten van de grote, brede vervoersader - een soort Karl-Marxallee - vanaf zeven uur 's morgens, jonge vrouwelijke verkeersagenten stonden, uitgedost in kleurrijke operette-uniformen. Zij voerden om de dertig seconden, als marionetten, met uitgespreide armen een kwartdraai uit om het verkeer binnen bepaalde lijnen te houden. Het zonderlinge van heel die vertoning was dat op de hele oppervlakte van de straat geen andere auto te bekennen viel dan de onze.

We hadden de gezagsdragers in Pyong Yang ingelicht dat we na ons vertrek ook Seoel zouden bezoeken en zij hadden zich daar niet tegen verzet. In de Zuid-Koreaanse hoofdstad konden we nagaan hoe de regering reageerde op een mogelijke ouverture van het Noorden. Het antwoord liet niet op zich wachten. Zij zou zulke kentering uiteraard toejuichen. Zij hoopte maar dat daarmee de stroom vluchtelingen zou worden gestopt en dat er geen geheime agenten meer zouden kunnen infiltreren. Voor ons was het interessant te horen dat Zuid-Korea niet uit was op een snelle hereniging van de twee Korea's. Zij konden het probleem van de werkgelegenheid niet oplossen op korte termijn en verkozen een verbetering van de economische ontwikkeling in het Noorden boven een massale uittocht naar het Zuiden. Deze visie was voor ons en voor onze contacten met Noord-Korea van grote betekenis. Ook viel op hoe goed de Zuid-Koreaanse regering op de hoogte was van de problemen die Duitsland na de hereniging moest oplossen.

Zo konden we langzamerhand de elementen optekenen die in ons rapport een plaats verdienden. Kedo zou worden aanbevolen met een financiële deelname van Euratom, op voorwaarde dat Noord-Korea het lidmaatschap van het Verdrag voor Non-proliferatie en van het Weense IAEA (het internationaal controleagentschap) zou aanvaarden. Een akkoord over de samenstelling van de Raad van Bestuur en een vertegenwoordiging onder de hoge ambtenaren leek onvermijdelijk. We bleven niet staan bij een louter technische benadering van het probleem en drongen erop aan dat Europa contacten met Pyong Yang zou ontwikkelen en dat meer lidstaten van de Europese Unie diplomatieke posten zou openen. België deed dat niet. Het was van vitaal belang dat Noord-Korea zo veel mogelijk uit het isolement zou worden gehaald.

Het verslag werd goedgekeurd in de drie betrokken commissies van het Europees parlement. Met zijn drieën, dan eens samen, een andere keer afzonderlijk, bleven we diplomatieke contacten cultiveren. Zo waren er gesprekken met commissaris Sir Leon Britton, een onderhoud met de

ambassadeur van Zuid-Korea - die was het overigens met ons eens - en contacten met de andere lidstaten van de Unie en van de Koreaanse buurlanden. Hierbij mocht de houding van Japan niet worden onderschat. De geschiedenis speelde nog een rol en de productie van raketten in Noord-Korea bleef onrust baren.

Toen op 23 maart 1999 in openbare zitting van het parlement moest worden gestemd, deed er zich een incident voor. Als hoofdrapporteur kwam het mij toe als eerste het woord te nemen. Ik diende drie amendementen in op de ontwerpresolutie en stelde voor om twee paragrafen te schrappen omdat commissaris Sir Leon Britton een verzoenende verklaring had afgelegd inzake de informatie van het parlement over internationale akkoorden gesloten door Euratom.

Ik haalde het met de steun van de 'twee rapporteurs voor advies'. Onze eendracht bleef voorbeeldig. Over het voorgestelde program echter sprak de jonge Belg Olivier Dupuis een zeer agressieve rede uit. Hij was in Italië gekozen op de lijst van de Linkse Radicalen en verzorgde zijn interventies altijd zeer goed. Ik zag in hem een oprecht idealist, een overtuigd Europeaan, een harde werker. Nu ontketende hij een ware aanval tegen Noord-Korea en beschuldigde dit land van gruweldaden, schending van mensenrechten en autoritaire willekeur. Hij stelde dan ook voor om de ontwerpresolutie te verwerpen.

Iedereen keek naar mij zodat ik me verplicht voelde opnieuw het woord te nemen. Het was een gewetenskwestie en tegelijkertijd een keuze van strategie en tactiek. Veel van wat Dupuis zei was waar, maar er bood zich nu een kans aan om de deur op een kier te zetten. Met onze voorstellen zou wellicht een beter klimaat ontstaan waarin onderhandelingen mogelijk werden en de eenzaamheid van Noord-Korea werd verbroken. Misschien konden op die manier verstandhouding en regimeverbetering worden bereikt. Voor de eerste keer sinds het einde van de Koreaanse oorlog leek zulke kans tot de mogelijkheden te behoren. Mochten we die verloren laten gaan? Ik vroeg om het program toch goed te keuren en het parlement volgde mij.

De rapporteurs Brinkhorst, Ford en ik ontvingen heel wat gelukwensen van de verschillende strekkingen. Diplomaten vroegen ons om onze inspanningen voort te zetten.

Drie maanden eerder, op 26 januari 1999, was mijn rapport over de Centraal-Aziatische Republieken goedgekeurd. Ik had het opgesteld op

verzoek van de Commissie Buitenlandse Economische Betrekkingen. Een week later kwam uit Antwerpen al een uitnodiging om een kleine delegatie te vergezellen die daar de markt wilde gaan verkennen. Ik kon er helaas niet op ingaan. Het zou zeker stof hebben opgeleverd voor een spannend verhaal, Michael Strogoff achterna.

43
Veiligheid en Defensie

In de maand maart van het jaar 1995 kwamen de leden van de Commissie Veiligheids- en Defensiebeleid uit het Europees parlement tot de conclusie dat ze de problematiek zelf moest aanpakken, als bijdrage tot de Intergouvernementele Conferentie aangekondigd voor 1996. De Europese Commissie kwam immers niet met voorstellen voor deze sectoren en de Raad bleef al even lusteloos. Een andere niet minder ernstige reden was gelegen in het feit dat een geloofwaardig Buitenlands Beleid steeds de steun behoefde van een veiligheids- en defensiebeleid. Sinds het Verdrag van Maastricht had de Europese Unie verklaard op die gebieden tot een gemeenschappelijke politiek te willen komen.

Zulke beslissing zou in vroeger jaren debatten over de verhouding tussen het leger en de natie, later een controverse over het leger, en nog later een polemiek over een Europese verdediging hebben uitgelokt. De concretisering van dit ernstige besluit bleef echter uit. In het Europees parlement werd almaar sterker gehoord wat de vertegenwoordigers van het volk over dit probleem dachten, nu Commissie en Raad toch niet bewogen. Dat verlangen verkreeg inwilliging. Niemand verlangde kandidaat te zijn voor die taak tot men mij de vraag officieel stelde en ik ze aannam. Tevens kregen ook de commissie Institutionele Problemen en de subcommissie Veiligheid, Defensie en Ontwapening de opdracht een aanvullend advies uit te brengen, overeenstemmend met hun bevoegdheid. Toen er echter een tekst werd voorgedragen in het parlement merkte ik hoe verdeeld de geesten waren en hoevelen de vraag naar een veiliger bestaan liefst negeerden. Ik stond voor een uitdaging. Ofwel probeerde ik toch een meerderheid te overhalen voor mijn stellingen, met het risico te mislukken, ofwel besloot ik me als rapporteur terug te trekken, wat een nederlaag betekende.

Ik besliste om Veiligheid en Defensie afzonderlijk te behandelen. Dat betekende twee verslagen die later konden worden samengevoegd. Het voorstel werd aanvaard en ik kreeg weer hoop, althans voor het eerste deel, want wat kon men eigenlijk tegen een streven naar meer veiligheid inbrengen? Ik ging uit van de verklaring dat de Europese Unie een gemeenschap van lotsverbonden landen vormt die zich met het Verdrag van Maastricht tot een Unie heeft uitgeroepen, bevestigd op het internationale vlak door de uitvoering van een gemeenschappelijk veiligheids- en defensiebeleid. Met de EGKS al wilden de *Founding Fathers* oorlog voorkomen. De preambule tot het Verdrag van Rome legde de beginselen van een vredesbeleid vast, met name vrede, welzijn en werkgelegenheid. Met het Verdrag van Maastricht werd nog een stap verder gezet. In 1997 zouden overigens de beginselen van een defensiepolitiek worden bepaald aangezien de conceptuele standpunten bij de lidstaten nog ver uit elkaar lagen.

Maastricht verschafte in ieder geval een referentiekader voor een veiligheidsbeleid. Ik kon dat samenvatten in vijf punten. Ten eerste, bescherming van gemeenschappelijke waarden, fundamentele belangen, en onafhankelijkheid van de Unie; ten tweede, versterking van de veiligheid van de Unie en haar lidstaten; ten derde, handhaving van vrede en verbetering van internationale veiligheid overeenkomstig de beginselen van het Handvest van de VN, de Slotakte van Helsinki en de doelstellingen van het Handvest van Parijs; ten vierde, bevordering van de internationale samenwerking; ten vijfde, ontwikkeling en bekrachtiging van de democratie en de rechtsstaat, en eerbiediging van de mensenrechten en de fundamentele vrijheden.

Het rapport poneerde dat de Europese Unie in het kader van haar veiligheidsbeleid op autonome wijze gebruik kon maken van gewapende strijdkrachten of kon deelnemen aan collectieve operaties, besloten in de VN of in de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE), bijvoorbeeld voor de vervulling van Petersbergmissies (peacekeeping, peacemaking, peace enforcement, ook aanvaard door de niet-gebonden lidstaten), vrede behouden, herstellen of opleggen. De uitvoering kon worden toevertrouwd aan de WEU, eventueel in samenwerking met de Navo. De Europese Raad van Lissabon van 1992 had voor een dergelijke veiligheidspolitiek vier gebieden vastgelegd: de OVSE; het beleid van ontwapening en wapenbeheersing in Europa; de onderhandelingen over nonproliferatie van kernwapens; de economische aspecten van veiligheid, ook wapenexport.

Het paste vanzelfsprekend dat ik een onderscheid maakte tussen externe en interne veiligheid. Tot de eerste rekende ik volgende punten: de integriteit van het grondgebied van de Unie; de wapenbeheersing; de onopgeloste grensproblemen of problemen met minderheden. Op dit gebied kon het Stabiliteitspact voor Europa, goedgekeurd op 21 maart 1995 in Parijs, als een belangrijk feit worden beschouwd. Daarnaast behoorden er ook toe: de ongelijkheden tussen rijke en arme landen en milieubescherming. Tot de interne veiligheid rekende ik enerzijds terrorisme, georganiseerde misdaad, verboden handel en anderzijds de economisch-sociale crisis.

Ik bevestigde dat het lidmaatschap van de Europese Unie al een veiligheidsfactor op zichzelf vormde. Op 15 juli 1996 legden de vijftien lidstaten van de EU een verklaring af waarin sprake was van de 'natuurlijke solidariteit'. Bovendien waren elf lidstaten van die Unie lid van de Navo en tien van de WEU. De artikels 5 zowel van het Verdrag van Washington als dat van Brussel betekenden een veiligheidsgarantie. Mijn verslag verleende grote aandacht aan de regionale veiligheidsaspecten en ik weidde uit over de landen aan de Oostgrens van de Unie, het Balkangebied, het Oostzeegebied, het Middellandse-Zeegebied, het Zwarte-Zeegebied, Kaukasië en het Midden- en Nabije Oosten. Enkele aanbevelingen werden geformuleerd met de bedoeling er de aandacht van de komende IGC op te vestigen.

Ten slotte stelde ik dat een gemeenschappelijk veiligheidsbeleid alleen, de EU niet tegen alle bedreigingen kon beschermen. Bijgevolg werd aanbevolen dat overeenkomstig artikel XII van het WEU-Verdrag een conferentie van het type Messina zou worden bijeengeroepen om over defensie te beslissen. De ontwikkeling van een veiligheidsbeleid zou de weg openen voor een gemeenschappelijk veiligheids- en buitenlands beleid, met inbegrip van de defensie.

Defensie

Na de Veiligheid kwam de Defensie aan bod. De titel van het rapport daarover verraadde de moeilijkheden waarmee we hadden af te rekenen: *Over de geleidelijke bepaling van een gemeenschappelijk defensiebeleid van de Europese Unie*. Het vertrok van het axioma dat zulk beleid alleen zin had wanneer het diende ter ondersteuning van een gemeenschappelijk buitenlands beleid. Over dit laatste oordeelde ik terecht dat het totnogtoe

onvoldoende gestalte had gekregen. Zulk Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid (GBVB) zou trouwens zijn gebaseerd op diverse componenten: de traditionele buitenlandse politiek met diplomatieke kanalen, ontwikkelingshulp, handel, vredesbewaring, conflictoplossing, ontwapening en militair defensiebeleid. Dit laatste was bijgevolg een van de middelen om de veiligheid van de lidstaten en de burgers te waarborgen en de territoriale integriteit te beschermen. Het kon ook een element betekenen in de crisispreventie. Op dit ogenblik vervulde de Navo deze opdracht.

De Noord-Atlantische Raad van 3 juni 1996 in Berlijn erkende de veiligheids- en defensie-identiteit binnen het Atlantisch Bondgenootschap. Het concept *Combined Joint Task Forces* liet toe dat een GBVB in een bilateraal of multilateraal kader met de infrastructuur en de middelen van het Bondgenootschap kon werken, ook als de Verenigde Staten niet zouden deelnemen aan de operatie. We mochten niet vergeten dat de totstandkoming van een open binnenmarkt in de bewapeningssector en de productie van gemeenschappelijke militaire uitrustingsgoederen essentiële onderdelen waren van een gemeenschappelijk defensiebeleid. Dit kon samengaan met de doelstellingen van wereldwijde ontwapening. Aldus keurden de vijftien lidstaten van de EU een gedragscode voor wapenexperts goed.

Ik pleitte nogmaals voor de publicatie van een Witboek over de vredesoperaties. Het kon bijdragen tot de harmonisatie van de defensiedoctrines van de lidstaten. Een Raad van ministers van Defensie leek me onmisbaar, terwijl de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie in bepaalde gevallen gezamenlijk zouden vergaderen. Het was aangewezen dat de secretarissen-generaal van de Navo en de WEU minstens tweemaal per jaar met de bevoegde commissies van het parlement zouden samenkomen.

Belangrijk in mijn ogen leek het inzetten van politietroepen in crisisperiodes. Ik had in de Balkan kunnen zien op welke geïmproviseerde wijze deze manschappen vaak werden ontplooid. In eigen land waren hun relaties met Binnenlandse Zaken en Justitie geregeld. Maar de opvatting van die banden verschilden van land tot land. Hoe moesten we dat oplossen in een Europees kader? Het scheen me dringend nodig tot een Europese doctrine te komen en aan te dringen op de beschikbaarheid van bekwame, gemotiveerde politiekrachten.

Zulk beleid kon vanzelfsprekend in zijn conceptie niet tegen iemand zijn gericht. We moesten bijgevolg nagaan op welk niveau de veilig-

heidsvraagstukken tussen de EU, de GOS-landen en Rusland werden besproken.

Ik affirmeerde dat we een samenleving moesten opbouwen 'die ons eigen was', met waarden die tegelijk het erfgoed en het gemeenschappelijk scheppend talent van onze volkeren bekrachtigden. Zolang echter die volkeren deze gemeenschappelijke lotsbestemming niet aanvoelden en het gemeenschappelijk belang niet inzagen, zou het voor de Unie moeilijk, zelfs onmogelijk, blijken om haar stem te laten horen. Ik aarzelde niet om mijn stelling van 1976 te herhalen: 'De Europese Unie blijft onvoltooid zolang ze geen gemeenschappelijk defensiebeleid heeft.' Hield dat vandaag nog steek met de enorme veranderingen in geografisch Europa en elders en met de vooruitgang van wetenschap en technologie? Er waren ongetwijfeld nieuwe risicogebieden ontstaan. We stelden vast dat landen die het sterkst aan militaire allianties waren gebonden, hun handelingsvrijheid terugnamen wanneer vitale kwesties in het gedrang kwamen. De Falklandoorlog was daar een voorbeeld van. In feite bestond de idee van een Europees defensiebeleid sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog met het Verdrag van Duinkerken (1947), het Verdrag van Brussel (1948), het Verdrag van Washington (1949), het Plan Pleven (1950), de Europese Defensiegemeenschap (1952), de opneming van de Duitse Bondsrepubliek en Italië in de Navo en de WEU (1954), de Fouchetplannen I en II (1961-1962), en ten slotte de Verdragen van Maastricht en Amsterdam (1992 en 1997). Meestal streefden deze pogingen naar een intergouvernementele samenwerking. Voor de EU leidde dit echter niet tot overtuigende resultaten. Zij leverden - dat zei ik al in 1998 - het bewijs dat de betrokken landen nog niet helemaal rijp waren om met een gemeenschappelijk defensiebeleid te leven. Elf lidstaten behoorden tot de Navo, tien waren lid van de WEU, vier beweerden neutraal of niet-gebonden te willen blijven. Nochtans was in Maastricht in 1991 overeengekomen om een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid na te streven.

Met het oog op de nieuwe IGC (Intergouvernementele Conferentie) deed het Europees parlement onder meer volgende voorstellen: politieke solidariteit en integriteit inzake de grenzen van de EU en haar lidstaten; opname van de economische veiligheid in de verdragen; opname van de opdrachten type-Petersberg in de verdragen; oprichting van een centrum voor politieke analyse, preventie en programmering; versterking van de samenwerking tussen WEU en Europese Unie; bepalen van de vergaderingen van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie; gemeen-

schappelijk overleg inzake bewapeningsbeleid; wijziging van artikel 223 van het Verdrag van Rome ter ondersteuning van een Europese wapenindustrie; gemeenschappelijk restrictief wapenuitvoerbeleid.

Het Verdrag van Amsterdam nam enkele van die voorstellen over. De precisering van een Europees defensiebeleid bleef evenwel noodzakelijk. Het moest bijdragen tot de veiligheid van de leden van de EU, vanaf het ogenblik dat de grenzen van een diplomatiek optreden waren bereikt, ter preventie, ter bescherming van hun territoriale integriteit en ter vergroting van de stabiliteit in Europa. Het zou instaan voor de bescherming van de belangen van de Unie en haar burgers en de verdediging van haar waarden. Het doel was de handhaving van de stabiliteit en de vrede in de wereld, overeenkomstig het Handvest van de VN.

Bij de politieke maatregelen mocht de integratie van de WEU in de EU geen verzwakking van het artikel V van het Verdrag van Brussel betekenen, met name solidair optreden als een lidstaat wordt aangevallen. De secretarissen-generaal van Navo en WEU zouden contact houden met de Commissie Buitenlands Beleid en Defensie van het Europees parlement. Op militair gebied zouden de leidende principes voor het inzetten van een *Combined Joint Task Force* duidelijker worden uitgewerkt. De oprichting van een cel voor politieke planning en snelle alarmering zou zorgen voor een eigen onafhankelijke planning. Een bewapeningsbureau, waarvan al sprake was in het Verdrag van Maastricht, zou een betere verstandhouding op dat gebied mogelijk maken.

Het probleem van een uitbreiding van de EU werd voorafgegaan door de vraag hoe de Navo zich zou gedragen. Het toekomstige veiligheidsbeleid zou steunen op het in artikel 51 van het Handvest van de VN erkende recht op collectieve defensie. Eens te meer: het zou tegen niemand zijn gericht.

Alles wel overwogen was het onderscheid tussen ‘Veiligheid’ en ‘Defensie’ in grote mate een kwestie van woorden. Het defensiebeleid moest worden begrepen als de mogelijkheid voor een land (of een groep van landen, zoals de EU) om zijn belangen en waarden te verdedigen en zijn internationale verplichtingen na te komen, dit laatste in het kader van de VN en de CVSE. Tegen die achtergrond leken kwesties als neutraliteit en niet-gebondenheid voorbij gestreefd. Een GBVB had de plicht - de verdomde plicht - het defensiebeleid zorgvuldig te onderzoeken. Een Buitenlands Beleid beschikte nu eenmaal niet over zo veel middelen, het moest worden geschraagd door een defensiepolitiek. De EU kon dit maar doen door de WEU te integreren en de gemeenschappelijke belangen te

bepalen. Er kon echter geen gemeenschappelijk buitenlands beleid komen zonder gemeenschappelijke wil. De relaties tussen de Verenigde Staten en Rusland zouden ongetwijfeld een invloed uitoefenen op het politieke klimaat in Europa. De vraag naar een strategisch partnerschap tussen een uitgebreide EU, de Verenigde Staten, Rusland en andere GOS-landen verdiende veel aandacht. Op die wijze kon de mogelijkheid worden onderzocht om collectief in te staan voor de veiligheid in gevoelige gebieden als de Zwarte Zee, de Kaukasus, de Kaspische Zee en het Midden-Oosten.

Op het ogenblik dat ik deze woorden schrijf, is de historische Conventie in Europa al begonnen. Zal ze in staat zijn om deze vragen te behandelen met de ernst die ze verdienen? Het gaat inderdaad om de toekomst van dit continent, van de transatlantische overeenkomst in de nieuwe wereldconstellatie. Dit is een kwestie van ‘zijn of niet zijn’. Weten we wat we willen?

Ik heb hier mijn tekst over defensie in de Europese Unie even laten overlopen in een hedendaagse beschouwing. Maar in het parlement verkregen mijn voorstellen een ernstige meerderheid, gedragen door verschillende politieke strekkingen. Zowel de Europese Volkspartij als liberalen en een aantal socialisten en radicalen keurden het goed. In Straatsburg werd de goedkeuring aangevoeld als een aansporing voor Raad en Commissie en een doorbraak van defensie en veiligheidsdenken in Europese kringen. De internationale media besteedden er aandacht aan. In België niets.

44
Vaarwel Straatsburg

Aan alles komt een einde. Hoe banaal deze woorden ook klinken, ik wil ze toch optekenen bij deze notitie van mijn laatste optreden in het Europees parlement in Straatsburg. Op 4 mei 1999 begon de vergadering met een toespraak van Romano Prodi, de nieuwe kandidaat-voorzitter van de Europese Commissie. Mijn aandacht was zeer gespannen want ik wilde geen woord missen van wat hij kwam verkondigen. Welke kwaliteiten kenmerkten deze Italiaanse professor om op te klimmen tot de top? Wat had hij in zijn mars? Het viel op dat hij enkele keren herhaalde dat we niet mochten blijven zweren bij de oude groeimodellen. Ik herinnerde me dat J.M. Keynes in zijn tijd bekendheid had verworven met eenzelfde bezwering. Maar Prodi sprak niet over het nieuwe model dat hij wenste aan te bevelen. Ik oordeelde dat hij zowat iedereen tevreden wilde stellen, zeer Italiaans, maar het maakte de toehoorders toch niet veel wijzer.

Sinds mijn jeugd verzamelde ik aforismen. Zo had ik al vroeg een uitspraak van niemand minder dan Talleyrand opgetekend: ‘Verwaarloos de eerste indruk niet, hij is de goede, vooral wanneer hij slecht is.’ Ik mag niet beweren dat de Italiaanse ex-premier een slechte indruk op me maakte, maar het was ook geen bezielende. Hij zag er ook uit als een serieburgermannetje, een ogenblik dacht ik zelfs ‘een tikkeltje biedermeierachtig’. Het leek of hij zelf niet helemaal overtuigd was van wat hij poneerde. Toch wekte hij sympathie, een gevoel van ‘laten we die man eens een kans geven, hij schijnt het wel goed te menen’. En dat telde nu mee, na de crisis met de Commissie voorgezeten door de onberispelijke Jacques Santer.

Die middag ging ik naar de Kangoeroeclub. Zij vergaderde iedere maand in Straatsburg op een dinsdag tijdens de middagpauze. Commissaris Hans van den Broek hield er, zoals naar gewoonte, een uitstekende uiteenzetting. Dit keer ging het over de fouten van de oude Commissie en over de verwachtingen omtrent de nieuwe, in het bijzonder inzake

internationale betrekkingen. Die dag werd de Club voorgezeten door Sir Jack Stewart-Clark, een Brits lid dat ook Nederlands sprak, zij het niet bij deze gelegenheid. De Brit drong er bij me op aan dat ik Hans bedankte, wat ik uiteraard zeer graag deed.

Dit bood me overigens ook de kans mijn erkentelijkheid onder woorden te brengen voor de schitterende speech die hij in Antwerpen had afgestoken bij mijn afscheid van de politiek op 17 april 1999. Ik maakte mijn taak af met een zeer persoonlijke noot die me toeliet hem ook in het zonnetje te zetten voor zijn werk als collega-minister van Buitenlandse Zaken en als commissaris van de Europese Unie. Mijn secretaris, die in het zaaltje zat, kwam me nadien zeggen dat een Deense journaliste het een ongewoon hartelijk slotwoord had genoemd dat aan de bijeenkomst een bijna ontroerend karakter had verleend.

In de namiddag was de Duitse minister van Staat Günther Verheugen te gast bij de Commissie voor Buitenlandse Zaken. Hij had het over Europa 2000 en de top van Keulen en hoe hij de toekomst meende te mogen aankondigen. Ik kwam tussenbeide om eraan te herinneren hoe na de top van Berlijn werd verklaard dat beslissingen inzake defensie in Keulen op de agenda zouden staan. Kon de bewindsman dat nu bevestigen? In zijn antwoord citeerde de minister tweemaal zinnen uit mijn vroegere interventie. Hij viel me bij, maar legde de nadruk op de onmisbaarheid van een politieke wil om tot conclusies te komen.

In het vragenuurtje dat daarop volgde, verwees Hans van den Broek naar een standpunt uit het Tindemansverslag uit 1976 om aan te duiden waar volgens hem de oplossing lag. De voorzitter van de vergadering was overigens de Ier Gerry Collins, die ik nog had meegemaakt als collega in de Raad van ministers van Buitenlandse Zaken. Alvorens een einde te maken aan het debat sprak hij zijn spijt uit dat ik het parlement verliet. Hij wenste me een gelukkige nieuwe levensfase toe. Mijn zoon Thomas, die daar ook aanwezig was, vond dat een waardig slot van mijn parlementaire bedrijvigheid en deelde in de bewijzen van vriendschap waarmee collega's me overstelpten. Ik zat in mijn hoofd met een bekentenis die Ernst Jünger op zijn 73ste verjaardag had neergeschreven: ‘Het blijft verwonderlijk dat ik nooit een gevoel van bejaardheid heb gekend.’ Dat was ook met mij het geval.

Het parlementaire hoofdstuk dat de naam Straatsburg droeg was hiermee afgesloten. Vrijdag brachten we nog onze stem uit en dan begon de thuisvaart. Ik wilde niet sentimenteel doen. Dit deel van mijn leven was nu

achter de rug. Ik had in de hoofdstad van de Elzas boeiende opdrachten vervuld, nog meer mensenkennis opgedaan, interessante onderwerpen uitgediept, de Europese ontwikkeling als actor en ooggetuige meegemaakt. Ook al zullen 'nationale' waarnemers dit negeren, ik had er mijn tijd niet verloren. De vraag was wat het leven me nu zou brengen. Sloeg de klok voor de contemplatie?

VI. De vervulling

‘Men moet veel liefde hebben
om aan politiek te doen.’
Meester van Avila (zestiende eeuw)

45
Afscheid

‘Wie een volmaakt boek wil schrijven, komt nooit klaar’, proclameren de Chinezen. Ik kan geen veertig jaar boeiend politiek leven samenvatten in één volume, vooral geen leven dat overliep van initiatieven, daden, woorden, lectuur, engagement en commentaar. Het innigste deel daarvan werd gevormd door mijn eigen persoonlijk leven, de daden die ik stelde in overeenstemming met of onder druk van mijn geweten, de houding die ik de mijne noemde, de beleving die de vrucht was van overtuiging, keuze, getuigenis. Ietwat laat heb ik de Stoa ontdekt, een andere dan degene die men mij had onderwezen, nu niet hautain, niet superieur, niet neerkijkend op de daden van het dagelijks leven. Een Stoa van de werkelijkheid die belijdt dat een filosoof iemand is die leeft volgens zijn overtuiging, ook als hij geen boeken schrijft of niet doceert. Van nature had ik niets dat me naar de oude Stoa dreef. Ik voelde me aangetrokken tot de nieuwe, de pas ontdekte.

Er zijn ogenblikken in het leven waarop men - alleen met zichzelf - neerdaalt in de vreemde diepte van het gemoed, van de levensbeschouwing, van de bekentenis, van het bewustzijn, van de helderziendheid, van de pijn. Dit kan gebeuren op een ogenblik van ziekte, van groot verdriet, van onherstelbaar verlies, van gevangenschap, van doodsgevaar, van levensgeluk, van pijnlijke ontgoocheling. Dat zijn de uren van de waarheid. Zij lenen zich niet tot leugen of tot zelfbedrog.

Charles Péguy schreef ooit dat het leven dat de buitenwereld van ons meent te ontwaren - titels, ambten, eerbewijzen - kan worden vergeleken met kleine eilandjes. Het echte, het waarachtige deel van het leven heeft de betekenis van de diepe zee waar geen kunstmiddelen ons ter hulp komen. Hij noemt dat ‘innerlijke schatten’. Daar zijn elementen als huwelijk, gezin, verwantschap, liefde, opvattingen en waarderingen, godsdienst, eeuwigheid, gebed en geweten essentieel. Zij zijn niet opgedirkt of

bestemd voor de talkshow, het curriculum, de bestseller, de biograaf of de historicus. Dit is wat ons het dierbaarst is en wat we niet prijsgeven. Trouwens, wie daarover rapporteert zegt zelden de waarheid. Dat deel van onze waarheid nemen we het best mee in de dood. Ik heb dan ook geen poging gedaan om daarover te vertellen. De levensfase die ik heb bereikt, noem ik de laatste. Ik hoop vurig dat deze jaren een harmonieuze en lucide bekroning mogen zijn van het leven dat ik heb geleid, en dat ik met dat bewustzijn de geest kan geven.

De laatste jaren zijn onvermijdelijk die van het afscheid, ook van degenen met wie me de liefde, de vriendschap, of de overtuiging verbindt. 'J'ai peur de la mort de mes amis', schreef Antoine Blondin. Ik ook. Maar ik ben ervan overtuigd dat we op een of andere manier elkaar zullen terugvinden in een hiernamaals waarvan we de substantie nog niet kennen.

Wie het meest bewogen deel van zijn leven wil samenvatten in een boek, staat bij iedere gebeurtenis voor de vraag: 'Met welke mensen ben ik toen omgegaan?' Daarop een sluitend gerechtvaardigd antwoord geven vormt wel de moeilijkste opdracht voor iemand die memoires probeert te schrijven. De mens staat nu eenmaal bekend als een gecompliceerd wezen dat dikwijls een vat vol tegenstrijdigheden is. Bovendien kunnen opinie, houding of daad maar goed worden geïnterpreteerd als ook de omstandigheden waarin zij worden opgemerkt deel uitmaken van het verhaal. Hoe bijzonder de figuren ook schenen waarmee ik in contact ben gekomen, gedenkschriften hebben een andere bedoeling dan een prentenverzameling. In de loop van deze zwanenzang heb ik uiteraard af en toe geprobeerd lijnen van een portret aan te brengen, hetzij om een situatie te verduidelijken, hetzij om een karakter weer te geven. Aan de neiging om er een galerij van te maken heb ik weerstand geboden. Toch wens ik nog een riskant woord te zeggen over drie zeer uiteenlopende persoonlijkheden die op verschillende manieren, kort voor hun overlijden, opnieuw mijn pad hebben gekruist, met name Hektor de Bruyne, Paul vanden Boeynants en Mobutu Sese Seko.

Hektor de Bruyne

Tot de verrassingen van het leven behoren de ontmoetingen met mannen of vrouwen die opduiken uit de nevel der jaren en die een blijvende knoop hebben gevormd in het eigen bestaan. Tijdens het academiejaar 1942-1943 bood zich in de eerste licentie Handels- en Consulaire Wetenschap-

pen van de Sint-Ignatius Handelshogeschool een student aan die voor de oorlog zijn studies had onderbroken en die ze nu kwam proberen te voltooien. Hij heette Hektor de Bruyne. Al spoedig wist iedereen dat hij werkte op de redactie van het dagblad *Volk en Staat*, waar hij instond voor de rubriek Buitenland. Mijn scoutsvriend en studiegenoot Albert van Hove kende hem, want zij waren vroeger beiden op school geweest in het Klein Seminarie te Sint-Niklaas. De ene was van Zwijndrecht, de andere - iets ouder - van Kruibeke. Het feit dat ze beiden Waaslanders waren met heimwee naar de Schelde en sterk gericht op Antwerpen, had hen ook dichter bij elkaar gebracht.

De aanwezigheid van de nieuweling in de cursussen, bijvoorbeeld Diplomatieke Geschiedenis van de briljante Ed. de Schaepdrijver, evenals zijn artikelen in de belangrijkste krant van de ‘collaboratie’, gaf aanleiding tot enige spanning, vragen en commentaar. Onze afdeling was eerder klein. De studenten, een twintigtal, konden elkaar niet ontwijken en discussieerden doorgaans zeer vrijmoedig en krachtig. Dit was de charme van deze specialisatie, maar nu ook de oorzaak van een drukkende politieke sfeer. Langzamerhand trad hier enigszins verandering in. Na de publicatie van een artikel over 10 mei 1940 werd De Bruyne aangehouden door de Duitsers. In de hoop ergens hulp te vinden had de familie een beroep gedaan op ‘vrienden’ en ‘bekenden’, waaronder wij, de studenten, werden gerekend. Na zijn vrijlating bleef de auteur van het gewraakte stuk nochtans verder meewerken aan de krant, zij het weliswaar onder een andere naam.

Na de bevrijding, maar nog voor het einde van de oorlog, lieten Van Hove en ik ons inschrijven aan de Rijksuniversiteit te Gent en logeerden er in de Metdepenningenstraat. Groot was mijn verbazing toen op een avond Hektor de Bruyne er voor de deur stond, vermagerd, vervallen, ongeschoren, hongerig, een wrak. Hoe hij ons adres had gevonden heb ik nooit kunnen achterhalen. Langs mijn studiegenoot kon het ook niet zijn gebeurd, aangezien De Bruyne voortvluchtig was, gezocht door de politie. Hoe dan ook, het studentenleven in de naoorlogse periode was geen pretje. Voor zover mogelijk brachten we onze mondvoorraad mee van thuis. Onze kamer konden we niet verwarmen. De Bruyne verslond gretig wat ons nog aan eten overbleef en verdween even geheimzinnig als hij was gekomen.

Enkele tijd later stond in de krant dat hij was aangehouden en opgesloten in de gevangenis. Maanden later kwam het proces *Volk en Staat* voor, waarin ook het dossier-De Bruyne was opgenomen. Vanzelfsprekend was dit voor hem niet zo goed, aangezien hij nu als lid van de groep

werd behandeld die de toon had aangegeven in de intellectuele collaboratie. Zijn broer Arthur, die later naam zou maken als biograaf van enkele Vlaamse figuren, deed nu een beroep op de vroegere medestudenten aan de Handelshogeschool om getuigen à décharge te zijn bij het komende proces. Als advocaat zou onze vroegere professor Pierre Brusseleers optreden. Bij de behandeling van de zaak op de rechtbank vroeg men ons of de beklaagde, bij ons weten, ooit iemand had verklikt. Of we ons misschien beperkt of bedreigd hadden gevoeld in onze politieke commentaren als studenten. Of de beklaagde zich schuldig had gemaakt aan propaganda. Hoewel de rechters kennelijk niet zo veel aandacht schonken aan onze verklaringen vielen alle getuigenissen voor De Bruyne positief uit. Alle medestudenten hadden aanvaard te komen getuigen, geen enkele had een woord gezegd dat het dossier zou hebben bezwaard. Het belette echter niet dat hij vrij zwaar werd veroordeeld, een vonnis dat trouwens overeenstemde met wat zijn advocaat had voorspeld.

Daarmee leek het geval De Bruyne uit mijn leven te zijn verdwenen. Maar enkele tijd later kwam Arthur de Bruyne aankloppen bij mijn ouderlijk huis te Burcht. Hij wilde me spreken en deelde mee dat de doodzieke Hektor, slachtoffer van een droge pleuritis, vanuit de gevangenis naar het ziekenhuis was overgebracht, waar voor zijn leven werd gevreesd. De zieke leed erg onder de eenzaamheid, de nabijheid van de dood, de bewaking van zijn ziekbed. Zou het mogelijk zijn hem met enkelen een laatste bezoek te brengen?

Ik zocht mijn vriend Albert op, want het was eigenlijk door hem dat ik de stervende had leren kennen. Samen gingen we naar het Elisabethgasthuis op ziekenbezoek, volgens de christelijke traditie een werk van barmhartigheid. De patiënt bood inderdaad een trieste aanblik. Ik gaf hem geen maand meer te leven. Eigenaardig genoeg herstelde hij zeer langzaam. Het duurde nog geruime tijd, maar ten slotte werd er beslist dat hij een herstelperiode bij zijn broer Jules in het Oudenaardse mocht doorbrengen.

Ik verloor De Bruyne uit het oog. Jaren later las ik in de krant dat hij in het Antwerps bestuur van de Volksunie was opgenomen. Om het verhaal kort te maken: hij werd verkozen tot senator. Toen in 1977 de Egmontregering werd gevormd, werd hij minister van Buitenlandse Handel. Na de regeringsvorming kwam hij naar mij toe voor een gesprek. Hij leek zeer oprecht wanneer hij uitweidde over de toekomst. Hij gaf als zijn diepe overtuiging te kennen dat een Vlaams-nationale partij geen bestaansreden meer zou hebben met de herstructurering van België. ‘Veel

wordt nu mogelijk', vertrouwde hij me toe. 'Tussen onze partijen kan een convergentie en de uitbouw van een formatie tot de grote mogelijkheden behoren.' Hij ging zover te beweren dat velen in zijn partij de christendemocratische opvattingen genegen waren en positief zouden reageren op een dergelijke ontwikkeling. Ik mocht me vooral niet laten afschrikken door de taal van Schiltz, noch door diens relaties met Cools of Outers. In het partijbestuur van de VU kon die op weinig of geen sympathie rekenen, maar als het tot een debat kwam 'overdonderde' hij de tegenstander met woordgeweld waartegen weinigen waren opgewassen. Voortaan zouden de kaarten wel eens anders kunnen liggen.

De Bruyne vroeg opnieuw om een vertrouwelijk gesprek toen in 1978 de militaire interventie in Kolwezi werd voorbereid. Hij benadrukte het antimilitarisme in Vlaanderen, de vooroorlogse tegenstand tegen het Frans-Belgisch militair akkoord en sprak de vrees uit dat een gezamenlijk optreden met het Franse Vreemdelingenlegioen de positie van zijn partij zou bemoeilijken. De taal en de houding van Simonet hadden hem doen schrikken. Ik kon hem ten slotte overreden zodat een eensgezinde regering achter de operatie stond. Na de gelukkige afloop van dat initiatief kwam hij me bedanken voor de wijze waarop de kwestie in de regering was behandeld: 'niet lichtzinnig, niet overijld'. Hij was blijkbaar met het optreden verzoend.

De Egmontregering kwam ten val en mijn contacten met De Bruyne vielen weg. Maar in de lente van 1995 wist Albert van Hove me te melden dat hij bedlegerig en ten dode opgeschreven was. Hij verbleef op de Linkeroever te Antwerpen en had de wens uitgesproken me nog eens te ontmoeten. Weer ging ik met mijn oude vriend op ziekenbezoek, ditmaal naar een appartementsgebouw met uitzicht op de Schelde en de stad, uitgestrekt op de tegenovergestelde zijde van de stroom. We zaten in de ziekenkamer naast het bed - dat zijn doodsbed zou worden - met mevrouw De Bruyne, mijn reisgezel en ikzelf. Er heerste een atmosfeer van twijfel, met de vraag wat nog kon worden gered om de zieke zijn hoop niet te ontnemen en anderzijds de stijgende zorg om de onvermijdelijke werkelijkheid te beheersen. Het werd een tragisch, hoewel spannend gesprek. De bedlegerige legde ons met alle details uit welke therapie hij volgde om weldra volkomen te genezen. Voor ons was het echter duidelijk dat hij niet meer zou opstaan. Meer dan een gedachtewisseling kreeg het onderhoud naarmate de tijd vorderde het karakter van een belijdenis, soms zelfs van een biecht. Blijkbaar worstelde de zieke nog met zijn engagement in de oorlogsjaren.

Hoewel dat onderwerp angstvallig werd vermeden, begon hij er zelf over. Hij klaagde de lichtvaardigheid aan waarmee bepaalde mensen de politieke collaboratie met de bezetter hadden aanvaard en aangemoedigd. Hij begon namen te noemen. Hij had het vooral over Hendrik Elias, die 'leider' van het Vlaams Nationaal Verbond was geworden, een uniform had gedragen en daardoor de verantwoordelijkheid had gedragen anderen, vooral jongeren, mee te sleuren in het politieke avontuur. 'En welk avontuur', beklemtoonde De Bruyne. 'Dat hebben we te laat beseft. Nooit heeft hij met ons over de Duitse politiek gesproken, nooit zagen we met welke soort mensen we te doen hadden. Zij en anderen hadden het alleen maar over Vlaanderen, nooit over een ideologie.'

De Bruyne weidde ook uit over een poging die tijdens de oorlog zou zijn ondernomen om van bepaalde kopstukken een publieke verklaring te krijgen waarmee aan de collaboratie een einde zou worden gemaakt. Volgens De Bruyne was er zelfs een tekst goedgekeurd, maar nooit bekendgemaakt. 'Hij zou zonder twijfel represailles hebben uitgelokt', zei hij. 'Maar was het lijden van enkelen niet te verkiezen boven de terechtstellingen en de ellende van zoveel goedgelovige volgelingen? Bovendien zou zulke afwijzing de beschuldiging van morele medeplichtigheid in onnoemelijke feiten hebben bemoeilijkt.' De zieke zocht onze ogen, hield af en toe enkele ogenblikken op met spreken, drukte het hoofd in het kussen achter hem. De spanning was haast tastbaar. Hier sprak iemand die ons de tragiek van zijn leven wilde laten aanvoelen, die naar woorden zocht die hem de gewetensrust konden teruggeven. 'Er waren er die wisten welke gruweldaden er gebeurden, maar zij hebben ons nooit iets gezegd', herhaalde hij.

Hektor de Bruyne overleed op 19 mei 1995. De begrafenisplechtigheid vond plaats op 27 mei in de Sint-Anna en Joachimkerk te Antwerpen-Linkeroever. De lijkrede werd gehouden door Hugo Schiltz. De levensbalans die hij bij die gelegenheid opmaakte klonk nogal gedwongen. Wat zou Hektor ervan hebben gedacht?

Vanden Boeynants

Ik had in jaren Paul vanden Boeynants niet meer gezien en was verrast van hem een uitnodiging te ontvangen om op 28 augustus 1998 samen te dineren in de *Villa Royale* te Oostende. De toon van zijn brief beviel me

en ik ging op zijn uitnodiging in. Zo zaten we op een zonnige avond met zijn vieren aan een ronde tafel in een hoek van het restaurant met prachtig uitzicht op zee. Na de gebruikelijke eerste zinnen en de keuze van spijs en drank, kwam Paul op de proppen met actuele problemen.

Hij had gehoord dat ik niet meer aan de Europese verkiezingen zou deelnemen en wenste te weten wat ik na juni zou gaan doen. Zijn raad was imperatief: een activiteit bewaren of memoires gaan schrijven. In ieder geval moest ik dit laatste doen, dat was mijn plicht. Hij berispte me nog in zekere zin, maar ik nam hem dat niet kwalijk want op dat punt verschilden we te veel. 'Je had in grote ondernemingen kunnen worden benoemd, maar je hebt dat niet gewild', zei hij. Hij had voorspeld dat ik met mijn groot succes bij de verkiezingen veel jaloerse vijanden zou maken. Dat was ook uitgekomen. 'En wat als men ook nog in Wallonië voor jou had mogen kiezen?' vroeg hij. Hij had blijkbaar mijn evolutie nauwkeurig gevolgd.

VdB gaf toe te betreuren dat ik nu de politiek verliet. 'Ze zullen je nog nodig hebben', beweerde hij. In feite deed hij zijn beklag over de politieke partijen die hij kende. 'Als ik in de PSC iets voorstel', klaagde hij, 'dan krijg ik als antwoord dat ik geen echte Franstalige ben, maar wel een Vlaming. Ik zeg dan dat ik een echte Brusselaar ben.' Hij voorspelde een grote nederlaag voor de PSC. 'Linkse knapen beheersen haar in Brussel', zei hij. 'Degenen die om een of andere reden nog voor haar kiezen, betekenen maar 25 procent van de stemmen die de partij vroeger behaalde.' Met zichtbaar genoegen herinnerde hij me aan de lijst Vanden Boeynants-Van Elslande. Die had destijds negen zetels behaald terwijl de PSC-lijst met Persoons slechts één enkele verkozen had. 'Gérard Deprez heeft de partij getorpedeerd en die man probeert nu met de liberalen een alliantie te vormen waar zijn vrienden in de stad Brussel een coalitie met de liberalen hebben gekelderd. En nu sluit hij een akkoord met Louis Michel', vervolgde hij. 'Om zijn zetel in het Europees parlement te redden.'

Tussendoor legde VdB ook nog de nadruk op wat hij noemde 'het monsterverbond tussen de liberalen en het FDF in Brussel'. Dit zou volgens hem erge gevolgen hebben. 'Maingain is bezeten door een haat tegen alles wat Vlaams is en verbergt zijn "rattachistische" neigingen niet', ging hij verder. 'De toestand in de PSC is ergerlijk. Dat is ook zo in de CVP, ontken het niet. Maar de CVP betekent nog iets. Dat kan je niet meer zeggen van de PSC. En dan is er nog de vreesaanjagende haat die heerst in de PS en waarschijnlijk ook in de SP.' VdB leek niet te stoppen. 'Onder de regering ligt een bom die weldra zal ontploffen. Ze gaan

elkaar vermoorden als het Agustaproces begint. Hermanus zal niemand sparen. De PSC zal het kwaad krijgen want als het proces tegen Thys, de ex-burgemeester van Jette, begint, dan zullen ook daar duels worden uitgevochten.'

VdB vertelde ook over zijn eigen bezigheden. Eenmaal per week reisde hij van Knokke naar Brussel om er de vergadering van het weekblad *PAN* voor te zitten. Hij interesseerde zich ook voor de Vlaamse pers. En hij wilde zijn invloed gebruiken om de twee grote gemeenschappen in België iets nader tot elkaar te brengen. VdB haalde herinneringen op en beleefde zichtbaar nog genoegen aan de moeilijke beslissingen die wij in de regering hadden getroffen: de aankoop van de F-16 vliegtuigen bijvoorbeeld, de plaatsing van de kruisraketten, de omvorming van de Commissies van Openbare Onderstand tot OCMW's, de stages voor jonge werklozen, de voorlopige gewestvorming, de tegemoetkoming voor de oorlogsslachtoffers. Het verbaasde me hoe hij dat alles tot in de details had onthouden. 'En dan werd het gerucht verspreid dat we niet tot beslissingen konden komen', ironiseerde hij. 'Ik kan je nog de naam citeren van de ambtenaar die met die uitspraak P.W. Segers probeerde op te stoken. De ontevredenheid van die man sproot natuurlijk voort uit een gemiste promotie. In die sector was hij thuis.'

Vanden Boeynants, oud-minister van Defensie, sprak me over het leger. Het tegendeel zou me dan ook hebben verwonderd. Hij kon nu vrijuit spreken. Ten tijde van de aankoop van de helikopters had hij contact gezocht met hoge officieren van het Belgische leger. Hij had hun gevraagd waarom het leger de aankoop van het Agustatoestel had aanvaard. 'Omdat het die machine was of geen aankoop', had de hoogste in graad geantwoord. VdB gaf ook een kleurrijk verhaal ten beste over een ontmoeting met generaal de Gaulle. De Franse staatsman zou hem hebben gewaarschuwd voor de hereniging van de twee Duitslanden: 'Dat nooit', zou de Gaulle hebben gezegd. 'Weinige jaren later zal dat land ons opnieuw zijn gewicht laten gevoelen.'

Later in de avond werd hij wat filosofisch en verraste me met een citaat: 'Verdraag de ondankbaarheid, daarin bestaat de fierheid van een grote persoonlijkheid.' Helaas was hij de auteur ervan vergeten. Na een tijdje keerde hij zich plots tot mijn vrouw. 'Uw man is een uitstekende Duitslandkenner', zei hij, en hij deed dat met zo veel overtuiging dat ik hem niet durfde tegenspreken. We maakten een nieuwe afspraak voor de volgende zomer, maar geen van beiden nam het initiatief. Weer een jaar later hoorde ik op de radio dat hij was overleden. De familie nodigde me

uit om op de begrafenis een lijkrede te houden, naast Jos Chabert en Herman de Croo. Het was de wens geweest van de stervende. Ik had in Oostende nooit durven denken dat onze ‘volgende ontmoeting’ ook de laatste zou zijn.

Einde van Mobutu

Over de relaties tussen Zaïre en België zoals ik die tussen 1974 en 1989 heb meegemaakt zou ik een apart boek kunnen schrijven. Het zou zowel de wisselende houding van de Belgische regeringen moeten weergeven, als de ontaarding van het Zaïrese regime. Dit was echter niet het opzet van deze memoires. Zij zijn ook geen reisverhaal van de tochten die tot ontmoetingen hebben geleid, in Kinshasa, in Gbadolite, in Brussel, in Zwitserland, in Frankrijk.

Mijn eindoordeel over deze verhouding klinkt wellicht defaitistisch en weerspiegelt een ontgoocheling. Maar het is de waarheid: de eerste minister noch de minister van Buitenlandse Betrekkingen beheerste deze politiek. Voortdurend heb ik ervaren dat politici contacten hadden met Mobutu, soms zelfs zakelijke. Mobutu aan zijn kant, beroemde er zich op te worden geïnformeerd vanuit het Belgische parlement, en zelfs vanuit de regering. Gedurende die periode was ontwikkelingspolitiek in handen van een staatssecretaris en een paar keer van een minister. Maar dit vergemakkelijkte de controle van het beleid niet.

Ik heb meegemaakt dat ik, als minister van Buitenlandse Zaken, een door de regering goedgekeurde tekst over onze Afrikapolitiek aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers overmaakte. Zij wijdde er een debat aan en keurde een resolutie goed. Het officiële standpunt luidde dat we de militaire samenwerking zouden afbouwen. Enkele tijd later las ik echter in de krant dat minister de Donnea de beslissing had getroffen om onze militaire verbintenissen met Zaïre te verhogen. In het Abos had de regering met allerlei tegenkanting af te rekenen. Administrateur-directeur-generaal Antoine Saintraint dacht dat hij het recht had naast de minister en de staatssecretaris ook nog een eigen politiek te ontwikkelen.

Het was in deze democratische wanorde dat België een ‘politiek’ voerde met ad-hocmaatregelen allerhande. In 1988-1989 leidde dit in de regering praktisch tot een guerrillaoorlog. De bewindsploeg wilde de relaties niet verbreken, maar was erg verdeeld tussen voorstanders van een Afrikabeleid, dat nog niet duidelijk was uitgetekend, en hardnekkige

tegenstanders, die systematisch alles bestreden wat betrekking had op Zaïre. Het waren doorgaans degenen die nooit in Afrika waren geweest, of die zich nooit om een Afrikaans beleid hadden bekreund, die er de hardnekkigste standpunten opna hielden en de grootste bek hadden.

Mijn laatste ontmoeting met Mobutu was kort voor zijn dood. Hij had mij al een paar keer uitgenodigd naar Gbadolite, maar dat had ik principieel geweigerd. Het Zaïrese staatshoofd - want dat was hij nog steeds, wat men ook tegen hem mocht hebben - bleek ernstig ziek te zijn. Volgens de media leed hij aan prostaatkanker. Hij had zich laten verzorgen in Zwitserland en verbleef daarna voor een herstelperiode in Frankrijk. Daar werd hij ontvangen door president Chirac. Toen kreeg ik een uitnodiging om hem te ontmoeten op Franse bodem. Ik raadpleegde de voornaamste leden van de Zaïrese oppositie en zonder uitzondering gaven allen me de raad op de vraag van Mobutu in te gaan. Men wist immers nooit welke rol hij in de toekomst nog zou spelen, zelfs na verkiezingen.

Ik maakte gebruik van de gelegenheid om te pleiten voor instemming met het plan waaraan men mijn naam had gehecht. De Rwandese vluchtelingen aan de Zaïrees-Rwandese grens - meestal vrouwen en kinderen - weigerden terug naar hun land te keren, gezien het meedogenloze epuratieklimaat dat daar heerste. Alle hout in het grensgebied was opgestookt en evacuatie leek de enige uitweg. Naar een weinig bevolkt gebied in Zaïre? Eerste minister Kengo had dat al geweigerd, alleen de president kon dit nog veranderen.

Ik ging naar Frankrijk, waar Mobutu met zijn familie verbleef, en had een lang onderhoud met hem. Hij luisterde aandachtig naar mijn betoog, maar ik merkte dat hij af en toe de ogen sloot, als wilde hij op krachten komen. Het voornaamste was echter dat hij mijn voorstellen aanvaardde. De nog resterende Rwandese soldaten zouden naar Kamina worden gebracht om aan de wegen te werken; de vrouwen en de kinderen konden in de richting van Zimbabwe een schuiloord krijgen. Er was echter één voorwaarde: Mobutu stond erop dat men het hem officieel zou vragen.

Terug thuis nam ik contact op met eerste minister Dehaene. Zijn antwoord was negatief. ‘Ik vrees dat de regering zulke vraag niet zal willen stellen’, zei de premier. ‘Ik kan ze er niet voor in gevaar brengen.’ De verdeeldheid in de regering, zelfs als het over tienduizenden levens in Afrika ging, was nog altijd even groot.

Dat betekende het begin van een drama. De vluchtelingen zagen zich verplicht nieuwe toevluchtsoorden te zoeken. Ze trokken eerst in noor-

delijke richting, daarna naar het noordwesten. De Veiligheidsraad besloot tussenbeide te komen om levens te redden, maar gaf enkele dagen later zijn beslissing reeds op. Het ging om ongeveer 400.000 vluchtelingen. Ze zijn van de aardbol verdwenen. Dood. Alleen EG-commissaris Emma Bonino heeft de moed gehad dit schandaal publiek aan te klagen. De wereld hulde zich in een modieuze onverschilligheid. Wie bekommerde zich om deze levens? Niemand.

Kort daarop stierf Mobutu. Hij wisselde het tijdelijke met het eeuwige in het Marokkaanse Rabat op 7 augustus 1997.

46
Groei van een overtuiging

‘Waar ligt de oorsprong van uw christen-democratische overtuiging?’ is een vraag die me vaak wordt gesteld en waarmee ik mezelf ook al heb geplaagd. Voor zover ik me kan herinneren heerste er bij ons thuis een klimaat waarin de christen-democratische gedachte als vanzelf tot bloei kwam. De krant die er werd gelezen behoorde tot die strekking. De belangstelling van mijn vader ging die richting uit. Mijn moeder hield niet van politiek, hoewel zij haar sterke overtuiging nooit verborg.

Aan vaders zijde hoorde ik wel eens over politiek praten. Het was langs mijn grootvader dat ik de namen Daens en Woeste leerde kennen, zonder goed te weten wie ze eigenlijk waren. Ik herinner me nog dat op school in Antwerpen een leraar op de revers van zijn jas een klein metalen bezempje droeg. Hij verborg het weliswaar, maar zo dat we het allen hadden gezien. Het was een symbool van de toenmalige rexistische partij, die beweerde dat zij alles wat verkeerd was in het land met de grove borstel zou buiten keren. In het algemeen heerste er in de school een strijdbaar Vlaamse geest, maar die was zover ik dat kon beoordelen niet anti-Belgisch. Integendeel, want toen studenten van de school waren geslaagd in het ingangsexamen van de militaire school, werden zij plechtig ontvangen zodra ze in uniform mochten verschijnen. Zij dienden daar als voorbeelden voor degenen die na hen kwamen en die werden aangepord om hun stappen te volgen.

Onder invloed van een geestelijke adviseur was ik er wel toe gekomen de encyclieken *Rerum Novarum* en *Quadragesimo Anno* te lezen en ik ben nog altijd in bezit van deze in één band verenigde teksten, uitgegeven bij Haseldonckx in Hoogstraten. De vijfde uitgave, ingeleid en vertaald door kanunnik E. Broeckx, was in 1934 van de pers gerold. De laatste zin van een soort inleiding, over het ontstaan van de twee encyclieken, luidde als volgt: ‘En zoo weerklonk dan, den 15n Mei 1891, de lang verwachte stem

en zonder vrees voor de moeilijkheid van het vraagstuk, niet verzwakt door ouderdom, maar met nieuw onverwachte kracht leerde Zij aan de menselijke gemeenschap, op sociaal gebied, nieuwe banen op te gaan.' In deze geest nam ik ook kennis van *Mit brennender Sorge*.

In het hoger onderwijs, tijdens de oorlogsjaren, werd wel over politiek gesproken, maar dat gebeurde in een gedempt klimaat uit vrees dat een verklikker weleens zou kunnen overbrieven wat al te luid werd gezegd. Wie sympathiseerde met de 'Nieuwe Orde' was al spoedig bekend, maar economische studies produceerden wellicht meer een mentaliteit van *Realpolitik* die - althans in het openbaar - de botsing der opinies afzwakte. Ook stelde ik vast dat de professoren een opvallende discretie in acht namen en geen sympathie lieten doorklinken voor het ene of het andere kamp. De studentenclub waartoe ik behoorde, droeg de trotse naam De Vikings. 'Paaps ende Diets ende Democratisch', voerde zij als leuze, hetgeen bij de eerstejaars wel nieuwsgierigheid opwekte. Maar tot politieke manifestaties heeft dit niet geleid.

Voor mezelf opende de lectuur vele poorten. In de bibliotheek had ik toegang tot de tijdschriften die in Vlaanderen en Nederland tot in 1940 waren verschenen, soms zelfs iets langer en ik leerde op die manier meer, uit meestal onbesmette bronnen, over antisemitisme, totalitaire regimes, censuur, en Blut und Boden. Ik leerde er meer dan dat ik daarover in het onderwijs had gehoord. Ik ontdekte Hendrik de Man en aangezien hij een landgenoot was die een Europese reputatie had verworven, probeerde ik zijn werken te lezen. Uit zijn *Memoires* vernam ik meer over de zwakheden van de Belgische democratie dan een aanmoediging voor haar verdediging. De cursus Diplomatieke Geschiedenis verplichtte ons niet alleen biografieën te lezen van de 'geweldenaren' Disraeli, Bismarck en Metternich, maar ook de geschiedenis van de Europese landen sinds het Congres van Wenen te onderzoeken. Onvermijdelijk kwam ook de evolutie van de politieke regimes aan bod. Ik besloot een dagboek bij te houden en ik ben wel verbaasd wanneer ik vandaag kan vaststellen hoe belachelijk ik het vond dat Vlaamse intellectuelen, die al moeite hadden met een buikje, plots uniformen en koppelriemen gingen dragen. Ook ergerde het me dat een priester-dichter als Cyriel Verschaeve op plechtigheden verscheen waarop ook Duitse militairen aanwezig waren. Ik kon het niet goed verwoorden, maar het stond me tegen. Na de oorlog, aan de universiteit van Gent, maakte ik kennis met andere studentenverenigingen die voor politieke opvattingen uitkwamen. Bovendien verdeelde de konings-

kwestie ook de academische wereld zodat rekruten zoals wij al dadelijk op een bepaald spoor zaten zonder dat zij zich daarvan ten volle rekenschap gaven.

Ik had te Antwerpen de franciscaan Timotheus Houben leren kennen, die in Rome was gepromoveerd tot doctor in de theologie, maar die om gezondheidsredenen terug naar België was gekomen. Hij gaf me de boeken van de econoom Wilhelm Röpke en probeerde me te overtuigen 'aan politiek' te doen. Hij was geliefd als geestelijk adviseur van een scoutsgroep, maar stelde ook belang in het sociale leven.

Toen de beginnende christen-democratische partij - die Christelijke Volkspartij was gedoopt - aan rekrutering begon te doen, werden vergaderingen in Brussel belegd. Ik werd in die periode uitgenodigd in de toenmalige Kajotterscentrale op een bijeenkomst van mensen die een weekblad wilden uitgeven. In Antwerpen koesterden wij met enkele jongeren hetzelfde idee. We hadden al een titel, *De Fakkel*, en hadden 20.000 BEF bijeengebedeld. Namens deze groep werd ik naar Brussel gestuurd en leerde er Jef Deschuyffeleer, Jos de Saeger, Renaat van Elslande en anderen kennen. Ik luisterde met gespannen aandacht naar hun soms apodictische uitspraken. Ik werd er het meest getroffen door de argumentatie van Michiel Vandekerckhove. Het streven van die Brusselse groep was duidelijk politiek gericht, 'die van Antwerpen' droomden meer van een weekblad met brede culturele belangstelling.

Van deze plannen kwam echter niets in huis, hoewel de latere stadssecretaris Karel C. Peeters ook tot die groep behoorde, evenals dr. Jozef Rombouts, die voor het uitbreken van de oorlog al had gepubliceerd, vooral over militaire vraagstukken. De *would be*-politici zouden het weekblad *Het Westen* uitgeven, dat echter geen lang leven was beschoren. Bij de Antwerpse groep had ik horen spreken over de *Democratische Studiebladen*, dat een maandblad wilde worden en waarvan de aandacht dus meer naar essayistisch proza uitging, hoewel het ook sterk politiek georiënteerd was. Het zou ook geen lang leven kennen.

Naast een veertigtal andere jongeren werd ik ook nog uitgenodigd op een vergadering die kennelijk meer politiek was gericht. De spreker was Alfons Verbist, de latere minister van Volksgezondheid. Hij had het over de nieuwe partij. Dichter-tekenaar Jo de Meester en ikzelf vertegenwoordigden hier Antwerpen. Maar ik was nog niet afgestudeerd, ik moest mijn militaire dienst nog vervullen en een job zoeken. De wereld waarmee ik even had kennisgemaakt dreef af en verwijderde zich van mij.

Op een andere manier maakte ik nog van nabij kennis met de *grass roots*-politiek. In Burcht, waar ik nog woonde, had de voorzitter van een voorlopig comité dat plaatselijk de CVP wilde tot stand brengen, me aangesproken om me bij deze lokale pioniers aan te sluiten. Zo betrad ik de weg van de christen-democratie zonder conflict, maar ook zonder ambitie. De ideeën intrigeerden mij en daar wilde ik onbewust meer van weten. Ik verslond het kerstprogramma van de CVP, *Wie zal de Bouwmeester zijn*?, en werd daarmee ingeleid in het grote debat. Op grond van welke beginselen zou ik aan politiek doen? In het kersverse programmaboek werd de vraag op abrupte wijze gesteld. Er werd gesteld dat de Christelijke Volkspartij een nieuwe partij was, met een nieuwe leer. Maar waarom was er iets nieuws nodig?

'*Omdat het beden niet volstaat een politiek voorop te stellen voor de vier eerstkomende jaren. Wij beleven historische uren. Wat we moeten nastreven is het opbouwen van een nieuwe maatschappij voor vele geslachten*.'

'*Elke beschaving steunt op bestendige menselijke waarden. Maar ieder tijdperk vergt een nieuwe vertolking. Onze maatschappij werd grondig omgewoeld door de oorlog en de crisissen welke hem voorafgingen. Moderne problemen vergen originele oplossingen. Sociale strijd, economische crisissen, wereldoorlogen: overal heerst wanorde. De oude liberale en kapitalistische wereld valt in puin. De werven liggen open. Waar zijn de bouwmeesters*?'

'Het Belgisch volk moet kiezen, en van die keuze hangt zijn toekomst af. De marxisten hebben bun oplossing. Zo men ze tot haar uiterste consequenties doorvoert, komt men tot het communisme, tot de dictatuur. Van zo'n aziaten-fascisme willen we niet horen. Iedereen voelt dat er een Westerse formule voor het opbouwen van een nieuwe maatschappij bestaat. De CVP heeft zich ingespannen om die vage verzuchtingen om te zetten in een concreet, nauwkeurig en samenhangend programma.'

'*Het programma van de CVP wordt samengevat in haar naam. Zij is vooreerst een volkspartij. Wat wil dat zeggen? Twee zaken: zij wil essentieel de ganse maatschappij wederopbouwen. De menselijke persoonlijkheid kan slechts opbloeien in voor haar geschikte maatschappelijke kaders*.'

'Wat men de sociale kwestie noemt is niet slechts een werkliedenkwestie meer: zij omvat alle lagen van de bevolking. De natuurlijke maatschappijen, waarin de werkzaamheid der burgers haar normale plaats vindt en waar de stevigste zedelijke banden voorkomen, ondergaan een crisis. Het zijn het gezin, het bedrijf en het vaderland.'

'Op internationaal plan ten slotte was de menselijke gemeenschap gisteren nog verscheurd door oorlogen en heden nog is ze steeds verdeeld. De opkomende geslachten vinden geen maatschappelijke orde meer, waarin ze zich kunnen ontwikkelen en ontplooien; ze voelen zich bedreigd in hun bestaan. Hoe zouden ze ten volle hun krachten kunnen laten gelden? De partij wil de maatschappij hervormen en de kaders verstevigen waardoor de mens wordt versterkt.'

'De partij is eveneens een volkspartij omdat, hoewel ze belang stelt in al de leden van de maatschappij, haar bezorgdheid steeds vooral zal gaan naar de zwakken en de nederigen.'

'De partij is niet enkel een volkspartij, zij is ook een christelijke partij. Wat dient hierdoor verstaan? De partij is christelijk, omdat zij wil bouwen op de menselijke waarden welke de grondvesten van onze westerse beschaving uitmaken. Historisch werden ze ons door het christendom aangebracht.'

'Bestaan er trouwens wel meer hoogstaande, meer volledig menselijke waarden dan eerlijkheid, rechtvaardigheid en liefde door het christendom aan de mensen gebracht? Welnu het zou volstaan ze in daden om te zetten, in het private en in het openbare leven, om de wereld onmiddellijk grondig te veranderen. Ziedaar waarom het christendom de inspiratiebron van onze politiek zal zijn.'

'Omdat het tevens volks en christelijk is, steunt het programma op een centraal begrip: de persoonlijkheid. Voor alles willen wij de mens redden. Door haar ganse leer en haar ganse politiek te richten op het begrip van de menselijke persoon, opbloeiend in een gezonde, natuurlijke maatschappij, stelt de CVP zich volstrekt tegen de liberale kapitalistische theorie zowel als tegen de marxistische wijsbegeerte. Zij staat oplossingen voor, welke geen van beide kunnen rechtvaardigen.'

'Op politiek gebied beeft iedere soevereine kiezer zijn stembrief. Maar die soevereiniteit is stembedrog en de persoon wordt hoe langer hoe meer verdrongen door de dictatuur van de administratie. Wegens de menigvuldigheid van de administratie, wegens de menigvuldigheid en ingewikkeldheid van baar taken wordt deze niet hoe langer boe meer gezaghebbend, en oefent een dagelijkse werkzaamheid uit, die door haar omvang zelf aan de controle van het parlement ontsnapt. De zogenaamde vrije mens van een moderne democratie is tegenwoordig juist als een mummie in een dicht net van administratieve reglementeringen gewikkeld. Hij kan niets meer doen zonder toelating. Tegen die wantoestanden heeft het marxisme krachtdadig gereageerd.'

'Het draagt alle macht over aan de Staat. De menselijke persoonlijkheid verwisselt slechts van knechtschap. In plaats van gevaar te lopen te worden verdrukt door sommige al te machtige private belangen, wordt de mens slaaf van de Staat.'

'Logisch leidt het marxisme tot een beschaving waarin de vrijheid van de geest en van de persoon door het overwicht van de materiële techniek wordt versmacht.'

'En dit ontgoochelend resultaat wordt door klassenstrijd nagestreefd. Tegenover die tegenstrijdigheden en leemten werd "de samenhangende en menselijke leer" van de CVP gesteld. Ze steunde helemaal op het centraal begrip van de persoon.'

'Telkens wanneer een probleem moet worden opgelost beeft de partij slechts een maatstaf om de oplossing te kiezen: begunstigt de voorgestelde formule de ontsluiting van een groter aantal persoonlijkheden?'

'Maar die posities, die in de andere leerstelsels moeilijk verklaarbaar zijn, die zelfs in strijd zijn met de premissen waarop ze steunen, worden samenhangend in de filosofie van de CVP.'

'Zij wil de politiek haar edele taak van zorg voor het gemenebest terugschenken. Zij wordt in die taak trouwens aanzienlijk geholpen door het feit dat zij in België de enige partij is die haar aanhangers in alle standen van de maatschappij vindt.'

Het programma van de partij werd samengevat in vijf delen: de mens, het gezin, het bedrijf, de sociale, economische en financiële politiek, het vaderland. Het besloot met de opmerkelijke zin: 'Wij willen een natie van "gentlemen" zijn. Het volstaat niet te zeggen dat men gehecht is aan de parlementaire democratie. Ongetwijfeld eerbiedigt dit regime het best de menselijke persoonlijkheid, omdat daarin het openbaar gezag en de controle ervan gesteund is op de wil van de vrije burgers.'

Deze woorden maakten grote indruk op mijn nog jong gemoed. Ik leerde het begrip 'sociale markteconomie' kennen. Dit zou een troefkaart worden bij de Duitse versie van de christen-democratie. Ik wenste ook de eigenlijke vaders van dit denken te lezen en verdiepte me in de publicaties van Alfred Müller-Armack. Wat eenvoudig uitgedrukt zou ik kunnen zeggen dat het een boeiende combinatie wilde zijn van het dynamisme van een markteconomie, met wenselijke sociale correcties. Bij deze laatste behoorde ook de taak van de overheid in de markteconomie.

Ook werd ik een bewonderaar van Oswald von Nell-Breuning s.j., die me wegwijs maakte in de wereld van economische, sociale en politieke doctrines. Op een studentencongres in München had ik mijn toehoorders aangezet de jezuïet te lezen om de juiste sociale houding te kunnen aannemen. Niet iedereen scheen met die aanbeveling gelukkig te zijn en ik werd op een lunch uitgenodigd waar onder meer F.J. Strauss mee aanzat.

Mijn aandacht werd er zeer vriendelijk gevestigd op andere sociale wetenschappers die het niet altijd met mijn favoriet eens waren.

Bij de CVP-jongeren kreeg ik de kans voor *Het Tijdschrift der Jongeren* de leidende figuren van de partij te interviewen en hen, waar het paste, te ondervragen over de doctrine van de partij. Ik behoorde tot een generatie die zich de oorlog nog herinnerde en de enorme propaganda die door het nationaal-socialisme en zijn volgelingen werd gevoerd. Wat voor de oorlog was gebeurd, kon ik niet beoordelen wegens mijn leeftijd. Na de oorlog hadden wij af te rekenen met de agressiviteit van de marxisten. De grote verdienste van Lode Vanhove als voorzitter van de CVP-jongeren is geweest dat hij veel nadruk legde op de studie van de doctrine. Waarom was een CVP opgericht en wat rechtvaardigde haar bestaan? Wij speelden geen pseudo-regeringetje, wij streefden niet naar verkiesbare plaatsen op een lijst. We zochten wel naar argumenten en ideeën om onze houding in de tijd te rechtvaardigen.

Het christelijk geïnspireerd personalisme bood ons een serieuze houvast, ook al werd er in de partij weinig aandacht aan besteed. Toch kreeg ik de opdracht een referaat voor te brengen over 'De maatschappij die wij bouwen' op het congres dat in 1960 te Charleroi werd gehouden. Ik had ondertussen mijn licht opgestoken bij de Franse personalisten Jacques Maritain en Emmanuel Mounier, waardoor mijn jonge overtuiging inderdaad was uitgegroeid tot een levensbeschouwing. Maritain had op voortreffelijke wijze gewezen op de plicht van de burger - ook de katholieke, wat in Frankrijk sinds de verwerping van de monarchie niet zo vanzelfsprekend werd gevonden - om verantwoordelijkheid te dragen voor de organisatie van de maatschappij waarin zijn of haar leven zich afspeelde.

Op die manier kon hij het probleem van Kerk en Staat in de samenleving op een andere wijze benaderen en de burger oproepen om aan het politieke leven deel te nemen. Die burger was een menselijke persoon, een unicum en de politiek moest alles doen om hem of haar tot de grootst mogelijke ontplooiing te brengen. Dat kan een mens echter niet alleen bereiken. Daartoe is samenwerking onmisbaar. Allerlei banden, vele kleine gemeenschappen helpen de mens. Meer nog, zij moeten de mens kunnen helpen om een leven op te bouwen dat de moeite waard is, rekening houdend met het talent en de medewerking van die mens. Tal van schrijvers, wijzen en filosofen hebben al gepoogd daar een antwoord op te geven. Nagenoeg allen wijzen er echter op dat de politiek altijd ergens de

mens raakt, hem beïnvloedt, hem helpt of hindert, bijdraagt tot zijn waardigheid of zijn verderf.

Hier komt dan de grote vraag: wat is de mens voor een wezen? Welke opvatting heeft de wetgever in het hoofd wanneer hij vastlegt wat mag of niet mag? Hoe die burger wordt bijgestaan of gestraft? Welk mensbeeld zal de politiek bepalen? Nietzsche gaf al een scala aan: van de mens als dier - nauwelijks wat veredeld - tot de mens die zich als Übermensch beschouwt, niet schatplichtig aan wet of moraal. Het leek wel alsof men een marskramer zijn waar hoorde aanprijzen.

De keuze van de christen-democraten is klaar en duidelijk: zij opteren voor de menselijke persoon volgens christelijke cultuur. Daarmee moet worden gewerkt bij de opbouw van de maatschappij. In mijn referaat in Charlerloi nam ik mijn toevlucht tot de titel van een boek dat in die jaren erg populair was. Het was de roman van Arthur Koestler, *Darkness at Noon*, in het Frans vertaald als *Le Zéro et l'Infini*. De nul was dan de menselijke persoon die in een communistisch-leninistisch regime helemaal niet meetelt. De communistische partij was woordvoerder van het oneindige, het almachtige, de collectiviteit.

De bezetting had tot nadenken gedwongen. Hoe moest het land worden bestuurd? Kon er nog een katholieke partij worden aanbevolen of leek het aangewezen iedere verwijzing naar een ethische maatstaf te vermijden? De oorlog op zichzelf vormde een vreselijk gebeuren dat deed nadenken over goed en kwaad, over wat mocht worden getolereerd, wat zou worden aangemoedigd, wat in ieder geval verdiende te worden bestreden. Zo kwam men in België tot de Christelijke Volkspartij en het aanvaarden van het christelijk geïnspireerd mensbeeld. Dit lag ver van het klerikalisme en was het moderne antwoord van de bewuste burger die beginselvast aan het programma en de actie van de nieuwe partij kon meewerken.

Duitsland heeft een merkwaardige stap ondernomen die enige beschouwing verdient. In de democratische grondwet die in 1949 aan de Bondsrepubliek werd gegeven, stonden de Kerken vermeld, die ‘veel bijdragen tot de gewetensvorming van de burgers’. Deze zin heeft een enorme betekenis voor een land dat in de geschiedenis van de ene politieke crisis naar de andere is gegaan: de oorlog van 1870, de oorlog 1914-1918, de Republiek, het nationaal-socialisme, de oorlog '40-'45.

Veranderingen in het partijlandschap

Welke grote veranderingen hebben zich in de kleine wereld voorgedaan waarin mijn persoonlijk leven zich afspeelde? Ik had heel wat over ‘liberalisme’ gelezen en had al vroeg geleerd een onderscheid te maken tussen economisch liberalisme en ideologisch liberalisme. Om deze verschijnselen rechtvaardig te beoordelen, hoort men de twee goed uit elkaar te houden. Het economisch liberalisme werd vaak beschuldigd de oorzaak te zijn geweest van de economische wereldcrisis (‘de grote recessie’) uit de jaren dertig.

Degenen die een nieuwe maatschappij wilden bouwen, van links of van rechts, hebben als eerste vijand altijd dit liberalisme aangeklaagd. Sindsdien - maar nog niet sinds zolang - werd duidelijker beseft wat alleszins de rol van de overheid (van de staat) moet blijven, ook in een vrije markteconomie. De waardevastheid van de munt, de stabiliteit van de prijzen, het evenwicht van de begroting, de veiligheid, de kwaliteit van het onderwijs, lijken opdrachten die altijd moeten worden vervuld, wil men nieuwe catastrofen vermijden. In Vlaanderen ziet men het grote verschil nog niet tussen degenen die om economische redenen met ‘het liberalisme’ sympathiseren en degenen die de nazaten van de verlichting zijn en die doordraven naar een libertijnse of libertaire samenleving op allerindividueelste (hedonistische) leest geschoeid. Dat betekent een breuk met de totnogtoe bekende Europese beschavingswaarden, onder invloed van onder meer Herbert Marcuse en Wilhelm Reich. De twee strekkingen samenhouden, wordt als de aartsmoeilijke taak van vele liberale partijen in Europa gezien.

Waar ik mijn jeugd heb doorgebracht hoorde ik van enkele families zeggen dat ze ‘liberaal’ waren. Zij namen doorgaans weinig deel aan gemeentelijke activiteiten, toonden zich niet op Vlaamse kermissen, hadden meestal Frans als huistaal, hingen de vlag uit op 21 juli en leken welstellend te zijn. Wel werd gezegd dat ook sommige middenstanders - vooral herbergiers en haarkappers - liberaalgezind waren. Mijn vader beweerde dat er ook Vlaamsgezinde liberalen bestonden, bijvoorbeeld in de stad Antwerpen. Jaren later kon ik er mij van vergewissen dat Frans Grootjans en in Lier Herman Vanderpoorten die beoordeling verdienden. Deze laatste had zelfs in een interview met *De Standaard* beweerd dat hij ‘in zijn binnenste’ een christen-democraat was. Hij preciseerde echter niet wat hij daaronder verstond.

Het volkse Antwerpse liberalisme kwam nochtans in het algemeen over als vrij antiklerikaal. Zo moest ik, op weg naar school - ik meen op de St. Jacobsmarkt - voorbij een zaal die de curieuze naam El Bardo droeg. Daar hingen gewoonlijk grote borden aan de buitenmuur met karikaturen van bisschoppen, paters en nonnen. De revues die daar werden opgevoerd, bestonden - hoorde ik zeggen - uit sketches die een vulgair neerhalen waren van christelijke elementen of symbolen. Deze destructieve cultuur werd beschouwd als een nevenactiviteit van het lokale liberalisme. Dit belette niet dat ook 'de hogere kringen' in Antwerpen een liberale 'vleugel' opleverden. De havenwereld bijvoorbeeld.

P.W. Segers had me als nieuwbakken parlementariër eens 'huishoudelijk' willen voorlichten en tegelijk op mijn hoede stellen. 'Het is in een regering met de liberalen altijd prettiger', gaf deze politieke en sociale voorman toe. 'Zij zijn aangenaam in de omgang, niet zo brutaal. Maar regeren betekent kiezen, het betrachten van stabiliteit en niet het samen doorbrengen van gezellige uren.' Hij dacht daarbij aan de relatieve vrede met de sociale organisaties.

Sinds de jongste parlementsverkiezingen vormt de VLD de winnende partij in Vlaanderen en haar voorzitter Karel de Gucht droomt er hardop van haar tot een zegerijke volkspartij te maken. Dit verschijnsel wijst op een grote ommekeer in Vlaanderen en betekent een totale verandering, vergeleken met de toestand in het midden van de vorige eeuw. Welk element geeft hier de doorslag, de nieuwe welvaart in Vlaanderen of de afwezigheid van een gedachtegoed? Is dit een nieuw liberalisme of staat ons de strijd tussen economie en ideologie nog te wachten? Wordt het een nieuwe fase van de verlichting of gaat het om een Belgische uitgave van de Derde Weg?

De socialisten die ik had leren kennen waren nagenoeg allen 'syndicalisten'. Al vroeg had ik op de eerste mei (toen nog geen feestdag) vastgesteld dat de locomotieven van de stoomtrein met groen waren bekleed en zo zag ook de overzetboot op de Schelde eruit. Onder de oorlog had ik met een vroegere bediende van het socialistische ziekenfonds kennisgemaakt en hij bood me boeken aan 'die ik absoluut eens moest lezen'. De meeste kende ik al. Hij zocht blijkbaar naar nieuwe wegen in de geschriften van Hendrik de Man, maar deed niet mee met diens actie onder de bezetting. Daarop volgden voor mij twee ontgoochelingen: bijna al wie in mijn gemeente als socialist bekendstond, ageerde na de oorlog tegen de terugkeer van Leopold III. Ik kon dat niet begrijpen. En

in 1954-1958 was het de regering-Van Acker-Liebaert die een schoolstrijd ontketende.

Na de Tweede Wereldoorlog waren de Socialistische Partij, de Vakbond en het Ziekenfonds sterk. Vijftig jaar later kan de SP (SP.A) in Vlaanderen als de derde partij worden beschouwd (vierde in getalsterkte), maar officieel wil ze nog altijd mordicus tot de 'vrijzinnigheid' worden gerekend. Ik geloof te mogen zeggen dat ze niet langer de planeconomie boven de markteconomie verkiest en dat ze de klassestrijd niet meer als het leidende motief van haar actie voorhoudt. Toch lijkt haar houding ten overstaan van de economische problemen een sector te zijn waarmee ze nog niet in het reine is gekomen. Was het Raymond Aron niet die schreef: 'Ik was socialist zolang ik geen economie had bestudeerd'? Robert Marjolin, die nog ondervoorzitter van de Europese Commissie is geweest, verklaarde ongeveer hetzelfde.

Iemand die herhaaldelijk de aandacht vestigde op de economische groei van Vlaanderen en de enorme vooruitgang die op dat gebied viel waar te nemen sedert 1945, was Gaston Eyskens. Hij was vlak voor de Tweede Wereldoorlog nog betrokken geweest bij de publicatie van de werken van Lodewijk de Raet en in zijn conferenties citeerde hij ook geregeld uit de brochure *Arm Vlaanderen* die door de jezuïet Desiderius Stracke voor de oorlog 1914-1918 was gepubliceerd.

Eyskens kon terecht aantonen hoe het inkomen steeg in Vlaanderen en hoe het aantal studenten omhoog ging. Zijn standpunt inzake regionaal-economisch denken haalde het op de klassieke denkwijze waarvan prof. Fernand Baudhuin de veelgelezen verdediger was.

In de regering kon hij de eerste maatregelen van die aard doen aanvaarden en zij werden met succes bekroond. Ook hier veranderde de situatie op indrukwekkende wijze: het arme Vlaanderen werd tot een der welvarendste regio's in Europa gerekend. Nu wordt door de historici al aangenomen dat de nieuwe economische politiek - die het regionaal dynamisme aanmoedigde en stimuleerde - en de beginnende organisatie van West-Europa er de voornaamste stimulansen van vormden.

De in december 1945 opgerichte Christelijke Volkspartij (CVP) bracht in de Belgische (Vlaamse) politiek een nieuw geluid te horen. Zoals ik al betoonde werd de nadruk gelegd op de doctrine, waarmee de personalistische gedachte een doorbraak kende, en het programma. De bedoeling van de pioniers in 1945 was een politieke bewustwording tot stand te

brengen, gesteund op beginselen en vertolkt in concrete maatregelen. De christelijke inspiratie was te zoeken in het mensbeeld dat op Europees vlak was overgeleverd. Het klerikalisme werd uitdrukkelijk verworpen. De politieke actualiteit met grote emotionele impact voor de koningskwestie en de schoolstrijd, deden die 'ideologische' creatie haar glans verliezen, in zoverre dat de doctrine niet doordrong en bij rekrutering en werking het oorspronkelijk karakter niet werd onderstreept. Wel werden enkele pogingen gedaan om de partij met de polsslag van de moderne maatschappij vertrouwder te maken. Maar meestal zonder een referte naar beginselen. De achteruitgang van het christelijk-sociaal denken lijkt wel op een cultuurcrisis te wijzen. Om niet van het handelen te spreken.

De jongerenbeweging van de partij ging zelfs op een bepaald ogenblik een tweepartijenstelsel verdedigen of traden op met leidende figuren uit andere partijen. Door deelname aan de regering, werd deze optie - die het einde van de CVP in zich droeg - naar het achterplan geschoven, terwijl de strijd in de politiek meer en meer over dagelijkse problemen ging en de eigenheid van de partij, haar oorsprong, haar doel en haar roeping werden vergeten. Zij verloor uiteraard op die punten haar combattiviteit. Zij liet haar christen-democratisch karakter vervagen. Degenen die uitkeken naar wat anders, richtten meestal de blik op de sociaal-democratie, waarvan zij niet altijd bemerkten dat die een ernstige, existentiële crisis doormaakte of gaven hun steun aan een modieus liberalisme. Zij leed enkele electorale verliezen tot ze in 1999, na de parlementsverkiezingen, in de oppositie terechtkwam. De emotie omtrent de dioxinecrisis had haar de das omgedaan.

Plots ontstond een roep tot vernieuwing, waarbij zowel stemmen werden gehoord van lieden die lonkten in de richting van andere partijen, als van lieden die blijkbaar beginselloos wilden blijven. De verdediging van de inspiratie die van een bepaald mensbeeld kan uitgaan (waarvoor werd gekozen), was niet altijd krachtdadig, of orthodox, maar allengs bleek toch dat een meerderheid, ook bij jonge mensen, een degelijke houvast verkozen boven een mediatiek modebeeld. Het Congres van Kortrijk in 2002, dat was bedoeld als het Congres van de hervorming, bracht geestdrift teweeg, maar liet het fundamenteel werk ontvoltooid. De partij zocht haar weg in de oppositie en dat bleek voor een regeringspartij niet gemakkelijk te zijn in een strijd die meer en meer door de specialisten van de public relations wordt beheerst. De $CD_{\&}V$ heeft haar campagne voor een hernieuwd imago ingezet en niemand weet of de kiezer nog voor der-

gelijke waarden gevoelig is. Vlaanderen kent een merkwaardige gedaanteverandering en niemand kan vandaag met zekerheid zeggen welke morgen de waarden zullen zijn die het leven gaan beheersen. Het spotten met waarden, dat een paar jaar geleden nog fel in de mode was bij de publicisten, is weliswaar afgenomen, maar de kracht van de waarden ook. De Vlaamse postmodernisten hebben nooit uitgeblonken door een breedheid (of een variatie) van belangstelling.

In ieder geval is ook, wat de christen-democraten betreft, de huidige situatie niet te vergelijken met 1950. Ook thans is 'die Wende' groot. In Vlaanderen schijnt de consumptiemaatschappij het politiek talent en de politieke gedachten wel te hebben geperverteerd.

Na de oorlog was het Vlaams-nationalisme uit de politieke arena verdwenen. Het Vlaams-Nationaal Verbond (VNV) was ten onder gegaan door zijn houding tijdens de bezettingsjaren van het land. De moeilijkheden van een wedergeboorte wogen in vele opzichten op de geesten en de mogelijke activiteiten van degenen die *zum bitteren Ende* waren meegegaan. In 1945 werd het oordeel dat 'het einde van de geschiedenis' was aangebroken, niet uitgesproken, vermoedelijk omdat Vlaanderen met Hegel niet zo vertrouwd was. Maar het bestraffen van wat men in België 'collaboratie' heeft genoemd met 'repressie' en 'epuratie' groeide toch bij families die door dat optreden waren getroffen en bij sommige nationalisten aan wie niets kon worden verweten, tot een neiging om elkaar op een of andere manier te raadplegen, zelfs te helpen. Uit zulke contacten kwam ook een streven voort om opnieuw te proberen enige politieke invloed te verwerven. Zo ontstond 'de Vlaamse Concentratie', die na enkele tijd werd omgevormd tot de 'Volksunie'. Zij veroverde in 1954, in het kiesarrondissement Antwerpen, een zetel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Dit cijfer steeg van verkiezing tot verkiezing tot de windstilte intrad en de partij in 2002 uiteenviel in drie rivaliserende scharen.

De toekomst zal uitwijzen wat die bij de volgende verkiezingen nog zullen betekenen. Bij mijn aftasten van wat er vijftig jaar geleden in mijn wereld te bezichtigen viel, hoe dat beeld veranderde en hoe het er vandaag uitziet, lijkt dit een opmerkelijk gebeuren te zijn. Uit een vijandig niets gerezen, kwam dat nationalisme opnieuw naar voren en joeg de andere Vlaamse politieke formaties vrees aan. Het bracht het tot regeringspartij in het Belgisch regime (1977), het trad toe tot de Vlaamse regering. Dan volgde vrij snel een ontbindingsproces. Wat zal er in de

eenentwintigste eeuw van overblijven? Het was op zijn minst een eigenaardige evolutie. De VU trok blijkbaar aan zolang ze zich affirmeerde als oppositiepartij en zong een zwanenzang toen ze zich als regeringspartij opwierp. In de laatste vijftig jaar klom ze van niets tot de top om dan onder te gaan. Een opvallende evolutie in een halve eeuw. Even opvallend was de afwezigheid van een herkenbare nationalistische doctrine. Typisch voor Vlaanderen? De vleugel die zich afscheidde, het Vlaams Blok, kent een groeiend succes en zoekt zijn heil in 'extreem rechts' dat Europese partners zoekt.

Dekolonisatie

Het mag worden gezegd dat tegen 1960 de hoop op een nieuwe fase in de relaties tussen het moederland en de kolonie de vooruitzichten voor de ontwikkeling gunstig beïnvloedde. Er werd in termen van 'ontwikkelingsplannen' gedacht, een afrikanisering van hogere functies was ingezet in de administratie van Congo, in de grote maatschappijen en in de parastatale instellingen. De economische expansie leek beloftevol. Het was alsof men op de drempel van een nieuw beloftevol hoofdstuk stond. Tot plots in 1960 de machtsoverdracht snel uit de hand liep en een chaotische periode voor Congo aanbrak.

Ik had na de feesten van de dekolonisatie de belangstelling voor een nieuwe relatie, een nieuwe benadering van de samenwerking voor ontwikkeling op de voet gevolgd. Overal werd er wel veel over gesproken, zeker in Vlaanderen, want daar was geen gemeente waar geen kleine vereniging bestond om een missionaris in zijn werk te steunen. Maar ook degenen met ervaring in de economie of de administratie vroegen zich af hoe het beschavingswerk op de best aangepaste wijze kon worden voortgezet. Alleen in politieke kringen scheen de aandacht voor deze nieuwe uitdaging moeilijk tot een nieuwe politiek te leiden.

Dit had voor gevolg dat niet-gouvernementele organisaties langzamerhand een terrein konden veroveren met acties en gedachten die niet altijd waren gecoördineerd, of die niet altijd hun plaats vonden in een kader voor structurele ontwikkeling. Voor de enen waren het goed bedoelde, vooral humanitaire initiatieven, te vergelijken - zoals een oud-koloniaal wat uit de hoogte zei - met wat de oude Sint-Vincentiusgenootschappen uit de negentiende eeuw hadden gedaan, die ook optraden vóór de wetgeving een en ander regelde. Voor anderen zag het er dan weer

ingewikkelder uit: hun werk kreeg vaak een marxistisch tintje. In hun publicaties probeerden de partijgangers van zulke omwenteling iedereen te culpabiliseren met de ellende van de derde wereld. Dat het probleem een driedubbel aspect vertoonde: economisch, sociaal en politiek, werd zelden duidelijk gezegd. Evenmin als geïndustrialiseerde landen het eens waren over hun eigen economisch beleid - waarover economen en politici eeuwig twistten - was het duidelijk welk beleid de economie in arme landen tot de gewenste groei zou brengen, hoe zij kon voeren tot een peil waar aan bredere spreiding van welvaart en welzijn mocht worden gedacht. Daarmee waren de grote vragen niet beantwoord: als meer werd geproduceerd, hoe zou dan de opbrengst - na het stillen van de honger - rechtvaardiger kunnen worden verdeeld? Hier rees de eeuwige kwestie: Welk politiek regime kon daarvoor als het beste - hic et nunc - worden beschouwd? Waarbij de ethische kwesties aandacht bleven vragen: hoeveel democratie, hoeveel mensenrechten, wat met de volksgezondheid, wat met het onderwijs?

De Belgen bleven verdeeld. De enen verkozen een band met Congo (Zaïre) te houden omdat de Grote Meren ons niet vreemd waren, omdat we ondanks alles een morele verantwoordelijkheid bleven dragen voor wat we achterlieten bij de dekolonisatie. Anderen hadden er nog belangen te behartigen, hoewel zulks - in strijd met de geruchten - minder en minder het geval was. Voor de portefeuille Ontwikkelingssamenwerking werd in België politiek nooit gevochten. Kwam hij in handen van een nationalist, dan werd precies Indonesië of Suriname ontdekt, in de overtuiging dat we met onze taal daarginds beter zouden presteren. Werd hij integendeel aan een gewezen communist toevertrouwd, dan ontpopten we ons tot pioniers voor Cuba en Vietnam. Met welke economische successen? Men scheen niet te weten - ik herhaal het - dat René Dumont, Jan Tinbergen en Gunnar Myrdal, specialisten met wereldfaam, openlijk bekenden dat ze zich hadden vergist. Hun ideeën hadden de beloofde ontwikkeling niet gebracht. Nog een derde soort geloofde in de grote industriële projecten maar zij liet, behalve puin en schuld, alleen maar Witte Olifanten achter. Waar waren nu de ‘assistenten’ die de revolutie hadden gepredikt, die iedereen beschuldigden en die zich gedroegen alsof zij alleen de wijsheid in pacht hadden?

Van een beloftevolle, potentieel rijke mogendheid is Congo (Zaïre-Congo) weggegleden in een eindeloze broederstrijd, een zoektocht naar een nieuw gezag, een laveren tussen plunderende soldaten en veile, machtsbeluste, onbekwame, eendagsvliegen. Het resultaat vormt een

chaos met een neergeslagen economie, een overheersing van honger en ziekte, een terugkeer van de grote gesels. Congo is het bloedende, armtierige, bedelende hart van Afrika geworden.

Ontkerstening

En dan de ontkerstening van Vlaanderen. Nergens ter wereld bestond zulke degelijke, evenwichtig ontwikkelde, bezielde Kerk. De parochies, de dekenijen en de bisdommen konden als voorbeelden dienen en uit de colleges en klein seminaries kwamen de beste studenten om zich voor te bereiden op het priesterschap. Het katholiek onderwijs kende een unieke organisatie, met aan de top een hoogbefaamde universiteit, met hogescholen en vormingsinstituten van het beste gehalte, met een middelbaar en basisonderwijs van grote kwaliteit, met goed opgeleide leerkrachten. Dynamische jeugdorganisaties vulden op voorbeeldige wijze de opvoeding in de huiskring aan en vormden een vruchtbaar terrein om jonge mensen te helpen op de weg naar het levensgeluk. Tal van sociale instellingen (ziekenhuizen, wezenhuizen, bejaardenhomes, instellingen voor blinden, doven, gehandicapten) ontstonden en leefden, gedragen door de christelijk-sociale gedachte. Zulk idealisme op religieus gebied (missionarissen, goede werken, giften) bestond nergens in heel de wereld. En toch was de desertie hier opvallender dan elders.

Het lijkt op een moderne pestepidemie die deze Kerk teistert. De gevolgen daarvan doen zich niet alleen gevoelen op religieus, maar ook op cultureel gebied. In Vlaanderen wordt weinig aan bijbellectuur gedaan. Met het afnemen van het kerkelijk leven, verdwijnt dan ook veelal de religieuze bezinning. In Vlaanderen bestaat in het middelbaar onderwijs ook geen vak ‘filosofie’ - zoals in Frankrijk of Duitsland - wat betekent dat met het wegvallen van de christelijke inspiratiebronnen een vacuüm in het wijsgerig denken dreigt te ontstaan, een leegheid in de standpunten, een oppervlakkigheid in de levensbeschouwing en -rechtvaardiging. Dit gaat ver. Moet ik eraan herinneren dat toen ik een boek wilde publiceren onder de titel *Kaïn in de Balkan* een specialist dit een vergissing vond. Hij zei: ‘Men weet in Vlaanderen niet meer wie Kaïn was.’

Het ziet ernaar uit dat met de hedendaagse ‘filosofische en ideologische verdraagzaamheid’, waarover zelfs de Organisatie der Verenigde Naties het soms heeft, Vlaanderen de verliezende partij zal vormen omdat de

serieuze ideeën in die sectoren hier snel verbleken. Betekent dit de terugkeer naar een onberedeneerd heidendom of, anders gezegd, naar een geesteloze samenleving? Kan dit een oprukken naar een nieuw nihilisme inluiden? Wat zal het cultureel autonome Vlaanderen ervan maken? Het verschil met vijftig jaar geleden is ontzaglijk.

47
Mijn kleine jungle

Ik heb nu mijn tachtigste verjaardag gevierd, heb alle feesten afgezegd en zal nu nagaan welke plannen ik nog kan maken want zonder vooruitzichten verliest het leven zijn sappigheid. Wat me soms - voorbijgaand - droefgeestig stemt, is dat ik in de toekomst de campagnes zal moeten overlaten aan anderen om mij tevreden te stellen met wat ik deed. Tevreden? Het wordt tijd een balans op te maken en wat meer aan de 'vier uitersten' te denken. Zo heb ik dat immers jaren geleden geleerd toen ik nog op de catechismusles zat. Maar ik heb eens gelezen - ik zei het al, maar het inspireert me - dat Ernst Jünger, toen hij 73 werd, in zijn dagboek had geschreven 'nooit een gevoel van leeftijd' te hebben gekend. Eigenlijk is dat met mij ook het geval. Ik was jong en dat beviel me. Gedurende vrij lange tijd behoorde ik altijd - waar ik ook kwam - tot de jongeren. Maar dat bleef niet duren. Toch gaf het opschuiven in jaren geen aanleiding tot het kweken van complexen. Het liet me zelfs toe te spotten, bijvoorbeeld met *le démon de midi*, welke kwelgeest mij blijkbaar had verwaarloosd.

De vitterijen tussen jongeren en ouderen lieten me koud, als hun standpunten me maar verstandig en overtuigend leken. Iets is niet per se beter omdat het van een jongeman, een fleurige bruid, een gepensioneerde of van een grootmoeder komt. Graag erken ik dat ervaring tot wijsheid en inzicht kan leiden. De katholieken hebben altijd veel belang aan traditie en overlevering gehecht. Maar ouderdom kan ook - maar moet niet - tot verstarring, koppigheid of zelfgenoegzaamheid leiden. In ieder geval hebben de jaren in mijn bewustzijn geen overheersende rol gespeeld. De hemel zij dank. Ik heb zelden de neiging gehad om definitieve stellingen te verkondigen over de dingen des levens. Waar zou ik overigens de rechtvaardiging halen om over de mensheid algemene oordelen uit te spreken? Of om mij te gedragen als een mondaine moralist?

Nu is de tijd gekomen om een balans op te maken. Zij zal wel onvolledig en bijgevolg niet helemaal juist zijn. Laten we het toch maar proberen.

Zover ik me herinner gingen er in mij twee strekkingen schuil. Zij waren terug te voeren tot mijn ouders - verder durfde ik niet opklimmen - en tekenden mij mijn leven lang. Ik vertoonde enerzijds de kenmerken van een extraverte natuur, wat al tot uiting kwam in een actief, bewogen padvindersleven waarbij allerlei opleidingen aansloten. Zij bleken niet zonder invloed te zijn op latere jaren. Ik beschreef al eerder dat op een van die trainingskampen een monitor ons aanraadde het boek *Arbeidsvreugde* te lezen, geschreven door een zekere Hendrik de Man. Ik onthield eruit dat de waardering voor wat men verricht - ook als zijn dagtaak - aan de basis ligt van een gevoel van voldoening, een element dat hoger diende aangeslagen dan de reacties die voortsproten uit de klassestrijd. Ik slaagde erin de jeugdorganisatie, de school en het werk op de boomgaard van mijn grootouders te combineren tot een uitlaatklep voor mijn extraverte impulsen.

Anderzijds trok de lectuur mij bijzonder aan. Ik verslond boeken, waarbij de Vlaamse auteurs wat werden verwaarloosd, omdat ik het gevaar wilde ontlopen woorden of uitdrukkingen in mij op te nemen die ik volgens mijn leraren weer moest afleren, omdat ze geen deugdelijk Nederlands bleken te zijn. Ik was veertien, geloof ik, toen ik een hoorspel voor de radio schreef. Het werd natuurlijk nooit uitgezonden, maar mijn introverte gevoeligheid werd erdoor versterkt. We ontleedden op school *How to be an Author*? en *Literary Taste* van Arnold Bennett en ik kende er weldra hoofdstukken van uit het hoofd. Evenzeer werd ik aangetrokken door een bloemlezing van Engelstalige auteurs, waarin ieder stuk werd voorafgegaan door een korte biografie van de steller. Zonder enige verplichting, maar zeer geboeid, leerde ik die uit het hoofd. Men begon me voor een binnenvetter te houden. Ik was nog in het middelbaar onderwijs toen ik de encycliek *Mit brennender Sorgen* las, vanzelfsprekend in het Nederlands en op aandringen van een leraar, maar ik deed het. Zeer jong ook ontdekte ik Gilbert Keith Chesterton, zijn detective stories eerst, maar ook *Wat mankeert de wereld*? en *Orthodoxy*. Ik was nog student toen ik een voordracht hield over *Distribution*, het economisch stelstel waaraan Chesterton en Hilaire Belloc hun beste krachten hadden gewijd, zij het zonder succes. Bij het gewetensonderzoek waartoe ik nu ben overgegaan, stel ik vast dat ik altijd veel meer boeken heb gelezen die niet in het schoolprogram pasten dan werken die ons werden opgelegd.

In het laatste jaar van de humaniora hadden we een Amerikaans boek voor godsdienstlessen gevolgd: *Het katholiek Levensideaal*, van de hand van dr. Cooper, dr. Decoene en dr. De Hovre. Ik vond het een openbaring: zo fris, zo modern, helemaal anders dan de catechismusatmosfeer waarin we hadden geleefd. Toch had ik klare vragen en antwoorden in het godsdienstonderricht steeds op prijs gesteld. Ook was ik sterk geïmponeerd toen ik hoorde hoe mijn grootmoeder, Marie Tindemans-Vincke, op haar sterfbed de catechismus van het bisdom Gent had opgezegd, met vraag en antwoord. Aldus beleed deze intelligente vrouw, met de ogen op de eeuwigheid gericht, wat haar in het leven een richtlijn was geweest. In die periode ontdekte ik - zoals de lezer al weet - ook Lawrence of Arabia. Nu lijkt het wellicht wat romantisch dat te vermelden, maar deze toch wel uitzonderlijke figuur bundelde op indringende wijze, intelligentie, politiek (het Midden-Oosten!), literaire belangstelling, talent en professionele vaardigheden, hetgeen sporen naliet op mijn ontwakende belangstelling voor de toekomst. Ik heb de film van David Lean bewonderd en toch betreurde ik dat Lawrence daardoor een kleurrijk filmvedette was geworden waar de tragische held een ingewikkeld mensentype was geweest. Zijn talenten hebben uiteindelijk tot niets gediend.

Ik heb een gelukkige jeugd gehad. We waren thuis met drie jongens. De eerste is jong gestorven, de tweede promoveerde tot doctor in de Germaanse filologie. Zijn doctoraat werd bekroond door de Koninklijke Vlaamse Academie en hij werd hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen. Vaak heb ik hedendaagse kinderen beklaagd. Wij kregen nooit kostbaar speelgoed en moeder maande ons voortdurend aan zuinig en zorgzaam te zijn, geen brood te verspillen en ons best te doen op school. Wij kenden beken en vijvers, konden visjes vangen, hielpen aardappelen rooien, leerden zwemmen, aten rapen, vingen meikevers en hielden een konijn. Onze wereld leek een klein paradijs. Mijn moeder was een dynamische vrouw die nooit rustte. Zij was helemaal niet kwezelachtig, maar ging iedere zondag naar de mis en beschouwde een reis naar Lourdes als een hoogtepunt in haar leven. Toen kort voor haar dood een geleerde jezuïet op bezoek kwam bij mijn broer, gaf ze ronduit haar mening te kennen. ‘We hadden zulke prachtige godsdienst en wat hebben ze ervan gemaakt!’ zei ze. Haar trouw bleef ongeschokt, haar kritiek ongezouten. De verbondenheid tussen ons beiden was groot.

Mijn vader mocht wijs worden genoemd. Hij was een begaafd technicus met een wiskundige knobbel en enigszins fatalistisch in zijn levenshouding. Hij kon een man maar waarderen wanneer die vakbekwaam en

niet lui was. Hij droomde ervan dat een van zijn zonen ingenieur zou worden. Zijn loopbaan speelde zich af in de sector van Openbare Werken: droogdok, spoorlijnen, kanalen, baggerwerken. Hij wees een aanbod voor Congo af, maar stond op het punt in te gaan op een voorstel voor de haven van Gdansk. Wanneer hij bij mijn grootouders het uur van ons vertrek ging meedelen, barstte zijn moeder in tranen uit en hij zegde zijn contract op. Dit heeft hem wellicht in 1939 het leven gered, toen de Poolse haven het eerste doelwit was van de Duitse invasie.

Ik voelde me niet ongelukkig in de school die ik bezocht. Ik herinner mij geen klimaat van scrupuleuze behandeling door benepen leraars. De turnlessen waren eerder overgewaardeerd en we gingen wekelijks zwemmen in het Astridbad te Antwerpen. Ik wil het nog eens herhalen: toen Gerard Walschap zijn afscheid van het katholicisme aankondigde met zijn essay *Vaarwel dan*, meende onze leraar, die instond voor godsdienst, Nederlands en geschiedenis, alle beschikbare uren te mogen gebruiken om daarover te spreken, de tekst te analyseren en een debat te leiden. De uren die aldus voor de vakken verloren gingen, werden ingehaald in de paasvakantie tot ongenoegen van de vele klasgenoten. Ik genoot van dit 'open venster' op een actueel probleem. Ik had het gevoel als volwassene te worden behandeld en dat behaagde me.

Met de oorlog werden we nolens volens geconfronteerd met de politiek. Ik mocht van geluk spreken dat ik de gedwongen vlucht naar Frankrijk - met acht padvinders uit Zwijndrecht, die onderweg aansluiting kregen met een groep uit Sint-Niklaas - zonder kleerscheuren doorstond. Met de terugkeer vanuit Abbeville, waar de doortocht naar Zuid-Frankrijk onmogelijk was gemaakt, langs de Franse kust, keken we de dood in de ogen. Het Britse leger had de aftocht geblazen, de Navy schoot vanuit de Noordzee naar het continent, de Duitsers vielen aan van op de kust naar de vluchtende Britten en hun oorlogsschepen. Wij verborgen ons tussen beide concentraties van geschutvuur en overleefden het.

Over de oorlog kan en kon ik niet 'in het kort' schrijven. Ik stelde na het beëindigen van het vreselijke conflict vast dat, wie die jaren niet bewust heeft meegemaakt, niet tot een duidelijk beeld kan komen van wat oorlog en bezetting betekenen. Zij vormen de grote cesuur in de geschiedenis, in de maatschappelijke opvattingen, in het politieke leven. Voor mij was het een weldaad dat mijn ouders onverstoorde christen-democraten waren en bleven, weliswaar ook lijdend onder de voedselschaarste, ongelukkig met de bewogen tijd, maar sterk eendrachtig en plichtbewust. Ik mocht, zoals gezegd, mijn studies voortzetten aan de Sint-Ignatius

Handelshogeschool. Zij hebben voor mij meer betekend dan ik aanvankelijk had gedacht. De geestelijke vrijheid waarover we beschikten, de cursussen en de bibliotheek, brachten ons van de opgelegde stof naar de kritische benadering van teksten en theorieën. De rede veroverde een grotere rol in de assimilatie van de wetenschap. Mijn wereld lag sociologisch op een kruispunt waar de agrarische werkelijkheid in botsing kwam met de opkomende industriële in de schaduw van een haven. Ik kon over de drie oordelen maar behoorde er niet toe, de wereld van de geest veroverde mij zonder dat ik me daar rekenschap van gaf. Dit rijpingsproces zou een tijdje duren. Mijn legerdienst in het bezette Duitsland deed me een andere werkelijkheid in al haar vulgariteit ontdekken. Dat betekende meer dan een schok voor mij.

Robert Houben zorgde voor de gelukkigste dag in mijn politieke ontvoogding. Hij nodigde me uit voor een gesprek in het Studiecentrum waarvan hij de directeur was en wenste te weten welke toekomstdromen ik koesterde. Hij had een en ander van mij gelezen en probeerde me te overtuigen bij hem te komen werken. Ik was nog niet gehuwd en zijn aanbod bekoorde mij. Ik verbrandde de schepen achter mij. Zo kwam ik in het intellectuele hoofdkwartier van een regeringspartij terecht. Ik publiceerde links en rechts nog wat, verdiepte me in politieke filosofie en partijdoctrine, een activiteit die in Vlaanderen niet erg was ontwikkeld. Ik ging Jacques Maritain lezen en ontleedde diens christelijk geïnspireerd personalisme. Bij Emmanuel Monnier vond ik de verzuchtingen van een katholiek filosoof die niet in het Frans-nationalisme, noch in het zog van ‘les radicaux’ (Franse liberalen) wenste te belanden, maar die zich anderzijds genoodzaakt voelde een ideologische keuze tegen (en tegenover) het communisme te verantwoorden. Hier vormde het personalisme - toen al - een derde weg, zonder praktische wegwijzers evenwel, zolang het begrip niet werd uitgediept om in verschillende sectoren van het maatschappelijk leven tot voorstellen te komen.

Mijn werk bracht me ook in contact met Duitse en Franse studiecentra. Ik leerde Raymond Aron - de grote! - kennen. Hij overtrof allen door de kracht van zijn geest en de moed van zijn standpunten. Waar de volgelingen van Jean-Paul Sartre verklaarden ‘liever ongelijk hebben met Sartre, dan gelijk met Aron’ koos ik voor Aron. Toen ik enkele jaren geleden werd gevraagd om tot het beschermcomité toe te treden van het door hem opgerichte driemaandelijkse tijdschrift *Commentaire*, heb ik dit gedaan. Ik waardeerde te veel het gezelschap van onder meer Raymond

Barre, Simon Leys, Henri Froment-Meurice, Joseph Rovan, Jean-Marie Soutou, Michaël Stürmer en Jeanne Hersch om niet in te gaan op deze vraag. In de partij werd ik een tijdlang beschouwd als degene die - na Houben - de doctrine wilde uitdiepen.

Ik had naast de Franse, ook de Duitse wegen verkend. Zo nam ik de hele literatuur door over de *Soziale Marktwirtschaft*, de grote sociale problemen (*Eigentumshildung*) en de ideologische standpunten. Vooral wat Oswald von Nell-Breuning daarover had gepubliceerd, werd mijn dagelijkse lectuur. De Angelsaksische literatuur was overvloedig en boeiend maar, uiteraard, niet zo direct politiek bruikbaar voor het christen-democratisch gedachtegoed in de politiek. Zoals de lezer weet bracht mijn functie me ook in Latijns-Amerika, waar voor deze vraagstukken een grote belangstelling bestond.

De typische Belgische politieke spanningen had ik altijd met veel aandacht gevolgd. Later, in de partij, wist waarschijnlijk alleen Jan Verroken meer van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging af. Dit met inbegrip van het ontstaan en de ontwikkeling van het regionaal-economisch denken. Een ogenblik heb ik er zelfs aan gedacht een nieuwe filosofie van die Beweging te schrijven, als een vervolg op het boek van Max Lamberty. Ik vond er echter onvoldoende tijd voor. De rest, ook mijn intrede in de regering, en wat er verder uit voortvloeide, heb ik verteld.

Ondertussen had ik Europa ontdekt. Dankzij Theo Lefèvre kwam ik in het onvergetelijke Comité Jean Monnet terecht. Een leerrijk hoofdstuk in mijn leven was mijn ontdekking van de politiek op gemeentelijk vlak. Ik was in de gemeente Edegem gaan wonen en voelde me daar goed thuis. Toen er gemeenteraadsverkiezingen kwamen in 1964 werd grote druk op mij uitgeoefend om lijsttrekker te worden van de CVP teneinde een plaatselijke verdeeldheid uit de wereld te helpen. Bovendien werd me de vorming van een kleine *Hausmacht* sterk aangeraden door ervaren lieden. Zo werd ik burgemeester met een ploeg die uitblonk door een geest van kameraadschap en eendracht, twee grote kwaliteiten die op gemeentelijk vlak niet altijd bloeien. Na drie jaar de functie te hebben uitgeoefend, werd ik lid van de regering waardoor ik wel titelvoerend burgemeester kon blijven, maar de functie niet mocht uitoefenen. Toen ik in 1978 uit de regering trad, diende ik mijn ontslag in als raadslid.

Op aandringen van rector Piet de Somer werd ik in de jaren zeventig buitengewoon hoogleraar aan de KU Leuven. Hij drong erop aan dat ik

gewoon hoogleraar zou worden, maar dat voorstel heb ik niet aanvaard. Ik heb die intrede in de Leuvense academische wereld zeer gewaardeerd. Het betekende voor mij een hoogtepunt in mijn leven. Ik wens dat men mijn toga bij mijn begrafenis op de kist legt.

Ik verliet de regering en het Belgisch parlement voor het Europese in 1989. Ook daar bestond, zowel in de fracties als tussen de groepen, naijver, afgunst, roddel, concurrentie, maar er doken ook kansen op om goed werk te verrichten, al was de berichtgeving daarover in de Belgische media bedroevend. Zelfs als men lid was van het Europees parlement en voorzitter van de Europese Volkspartij, zoals ik, voelde men zich nog verplicht vreemde kranten te lezen, wilde men op de hoogte blijven van plannen uit de Commissie, van intriges, van sabotage, van conspiratie. In 1999 heb ik mij uit de politieke wereld teruggetrokken. Een tijdlang bleef ik nog voorzitter van de jury voor de universitaire leerstoelen Jean Monnet en lid van het Actiecomité voor de Europese Unie. In 2002 diende ik mijn ontslag in bij de Inrichtende Macht van de KU Leuven, maar vervulde verder mijn opdracht in de Algemene Raad van de Lessius Hogeschool te Antwerpen. Dit was dan mijn openbaar leven in een notendop.

48
Een politiek testament?

Enkele maanden voor de Europese verkiezingen van 1999 was ik voor mezelf - zonder dwang, afdreiging of incident - tot het besluit gekomen niet meer aan de politieke strijd deel te nemen. Een gevolg daarvan was dat mij herhaaldelijk de vraag werd gesteld hoe ik een dergelijke beslissing kon rechtvaardigen. Er werd mij nog voorgesteld lijstduwer te worden, maar ik bleef bij mijn beslissing. Mijn weloverwogen antwoord luidde: 'Mijn actief politiek leven heeft zich afgespeeld in de tweede helft van de twintigste eeuw, anderen moeten in de eenentwintigste eeuw aan de maatschappij gestalte geven.'

Toen de onvermijdelijke datum van vertrek naderde, hadden enkele vrienden (in alfabetische volgorde: Hugo de Ridder, Mia de Schamphelaere, Jan Huyghebaert, Frank Swaelen, Petrus Thijs, Herman van Rompuy, naast mijn zonen Thomas en Bruno) het plan opgevat mij op een politieke 'uitvaartplechtigheid' te huldigen onder het motto: Leo Tindemans, de kracht van een overtuiging. Toen ik dit vernam, dacht ik voortdurend terug aan wijlen Stijn Streuvels, voor wie West-Vlaamse bewonderaars tot driemaal toe een huldezitting hadden georganiseerd, waarop de feesteling echter niet verscheen. Maar kom, enkele groten mogen zich zoiets permitteren, het draagt sterk bij tot hun profilering. Het doet denken aan de weigering om de Nobelprijs in ontvangst te nemen.

Ik zag er ook een kans in om al degenen te bedanken die mij in dat leven hadden geholpen, bijgestaan, gesteund. Die samen met mij de goede strijd hadden gestreden, in goede en kwade dagen.

Op zaterdag 17 april 1999 kwamen in de zaal De Singel in Antwerpen 1300 mensen samen, zonder een formele uitnodiging te hebben ontvangen. Er werd geluisterd naar enkele redenaars, met name Hugo de Ridder, Hans van den Broek, mgr. Guido Maertens en Jean-Luc Dehaene.

Wat ik vermoedde, kwam ook uit. Men verwachtte van mij dat ik een soort slotwoord zou uitspreken. Ik had dat dan ook voorbereid. Het was een antwoord op de vraag: 'Welk beleid sta ik speciaal voor, hoewel ik me niet meer engageer in de verkiezingsstrijd?' Een groter woord zal ik er niet voor zoeken.

Zelf was ik, jaren geleden, een vurig lezer van Alfred Webers *Abschied von der bisherigen Geschichte*, maar voor zulke beschouwingen was deze beperkte rede werkelijk onvoldoende. George Kennan had aan een recent werk de titel *Het einde van de Eeuw* gegeven. Maar de reputatie van de auteur was niet meer ongeschonden en erg inspirerend vond ik het niet. Ik dacht echter nog aan de beroemde *Rede an die deutsche Nation* van Fichte. Keuze te over. Maar ik besloot mezelf te blijven. Er bestaan immers al zo veel dikke boeken over de eenentwintigste eeuw. Trouwens, zulke titel zou me verplichten ook definitieve dingen over onze 'communautaire problemen' te zeggen. Hoe belangrijk ook, daarmee wilde ik op dat ogenblik niemands gemoed bezwaren.

Zal de eenentwintigste eeuw zo veel verschillen van de voorgaande? Ongetwijfeld. Tijdvakken en eeuwen verschillen altijd van elkaar door uitvindingen, ontdekkingen, gedachtestromingen, oorlogen. Nu al kan men met zekerheid voorspellen dat wetenschap en technologie geweldig zullen ontwikkelen, met een onvermijdelijke weerslag op de samenleving. Na het einde van de Tweede Wereldoorlog zag het ernaar uit alsof iedere natie voortaan democratisch en vredelievend wilde zijn. Dit belette echter niet dat al in 1950 voor een nieuwe wereldoorlog werd gevreesd. We zijn erin geslaagd, ondanks de koloniale oorlogen, grotere conflicten te vermijden. In 1989-1990 maakten we de ineenstorting - zonder bloedvergieten - mee van de communistische wereld. Niemand had het ooit durven dromen. Eens te meer konden we uit de commentaren die daarop volgden opmaken dat voortaan alle landen - en alle burgers - gewonnen waren voor vrede en democratische mensenrechten. Het leek wel het einde van de geschiedenis te zijn.

Deze illusie hebben we andermaal verloren. Men voorspelt dat het volgende wereldconflict een botsing tussen culturen zal zijn. Vormt de strijd in het voormalige Joegoslavië er een voorproefje van? De snelle evolutie mag ons echter niet doen vergeten dat de twintigste eeuw, volgens de sterke uitspraak van Simon Wiesenthal, een misdadige eeuw is geweest. Vijftig miljoen mensen kwamen om in gewapende conflicten, in oorlogen en veertig miljoen vonden de dood in politieke gevangenissen, arbeids- of concentratiekampen. Tegen die vreselijke achtergrond kan

een aandachtig waarnemer maar één lichtpunt ontwaren: de wil om tot Europese samenwerking en eenmaking te komen. De strijd voor de eenmaking van Europa kan als de beste inspanning voor de vrede in Europa worden beschouwd. We hebben in de nationale politiek op alle niveaus te weinig aandacht geschonken aan wat er al dan niet werd voorgesteld.

In Maastricht werd in 1991 naast de beslissing om te komen tot een Economische en Monetaire Unie, ook plechtig overeengekomen een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid te organiseren. Er bleef echter geen tijd meer over om te zeggen hoe dat moest gebeuren. Op ogenblikken van grote spanning hebben enkele Europese landen al een paar keer hun toevlucht genomen tot de oprichting van een 'contactgroep' waarbij de supermogendheden kunnen aansluiten. De kleinere Europese staten hebben dat niet gedaan. Het gaat dus niet om een Europees initiatief. In Maastricht werd in 1991 ook beslist dat de West-Europese Unie in de Europese Unie zou worden geïntegreerd. Dit is nog altijd niet gebeurd. Men schijnt te wachten op de uitbreiding van de Europese Unie.

Na de kritiek van het Comité der Wijzen op de werking van de Commissie, worstelen we met de vraag of het management van een Europa met 25 leden wel beheersbaar is. Over de uitbreiding zullen we de bevolking goed moeten voorlichten. De wijze waarop de overgangsperiode zal verlopen, wordt de vuurproef van de operatie. De toekomst van de Europese gedachte bij onze bevolking hangt ervan af. Zullen we tot een Europese grondwet komen? Hoe zal de Europese Conventie worden beëindigd en wat zal de Europese Raad met haar conclusies doen? Welke beginselen, welke waarden en normen zal dat uitgebreid Europa aanvaarden? Ik blijf er ook van overtuigd dat er een serieus Europees intern veiligheids- en migratiebeleid moet komen. De criminaliteit moet gezamenlijk zeer ernstig worden bestreden anders zal het niet lang meer duren of de democratie zal zelf een slachtoffer worden. Een grote politiek over deze materie, plus de binnenlandse veiligheid, behoort allengs tot de grote opdrachten die de bestaande natiestaten enerzijds, de Europese Unie anderzijds, in de eenentwintigste eeuw moeten vervullen. Onlangs las ik nog een zin van de filosoof Immanuel Kant: 'Wie niet de macht heeft om een lid van de bevolking te beschermen tegen een ander, heeft ook het recht niet hem bevelen te geven.' Deze uitspraak verdient dat men erover nadenkt.

In Afrika hebben we nagenoeg alle invloed van betekenis verloren. Maar België mag alle belangstelling voor dat continent niet helemaal opgeven. Al te veel werd al prijsgegeven. Hadden we niet geprobeerd dat

werelddeel naar de beschaving te brengen? Hebben we definitief gekozen voor de zelfgenoegzaamheid?

Een decente samenleving

Daarmee zit ik weer in de binnenlandse politiek. Ik stel vast - en betreur hartsgrondig - dat geen grote politiek of sociale organisatie een inspanning heeft gedaan om de geest (en de kracht) van de Witte Mars te begrijpen, toen 300.000 mensen te Brussel kwamen manifesteren voor een fatsoenlijke maatschappij waarin ouders en hun kinderen moeten leven. De politiek heeft de manifestanten niet willen begrijpen. Sommige deelnemers hebben nadien geprobeerd er politiek voordeel uit te halen, maar de poging was zo stuntelig dat ze tot mislukken was gedoemd. Gelukkig maar. Maar waarom konden de idealen van de grote meerderheid van de deelnemers aan de betoging niet beter worden opgevangen, verwoord, omgezet in een concreet en ongetwijfeld indrukwekkend program?

Een decente maatschappij, een heerlijke opdracht voor een wetgevende vergadering, voor een parlement. Waarom die afkeer bij de gevestigde machten? Is dit ook geen levenstaak voor een politieke beweging die beweert door een christelijk humanisme te zijn geïnspireerd? En houdt het geen mogelijkheid in voor de vrijzinnige humanisten om te bewijzen dat zij worden bewogen door iets meer dan economische en sociale problemen? Of blijft alles bij woorden? Ik ben ervan overtuigd dat we meer en meer zullen hebben af te rekenen met onvervalste nonsens, naarmate de ideologie - in de positieve betekenis van het woord - en het grote beginsel van de zedelijke waardering van substantiële elementen uit het maatschappelijk leven, verdwijnen. De ene zal er zijn toevlucht toe nemen uit een onweerstaanbare populistische neiging, de andere uit zucht tot profilering, een derde omdat hij of zij niets beters of ernstigers in het hoofd heeft.

De opdrachten die ons te wachten staan zijn niet eenvoudig: de relatie overheid-onderdaan (met inbegrip van de Europese factor) moet opnieuw de notie ‘vrijheid’ durven aanpakken. De wijze waarop de sektekwestie in het parlement werd behandeld, laat toe te concluderen dat de notie ‘vrijheid’ de speelbal kan worden van sterk bevooroordeelde en weinig scrupuleuze wetgevers. Wie goed de parlementaire werkzaamheden volgt, moet wel schrikken wanneer het opiniedelict telkens weer in de ene of de andere vorm opduikt. De vrije meningsuiting behoorde tot de vier

vrijheden waarvoor president Roosevelt in 1942 beweerde te vechten. Hoe staan wij daar tegenover?

Ik heb in mijn politiek leven situaties meegemaakt waarbij ik moest vaststellen dat de democratie bij ons niet behoorlijk functioneerde, zelfs ziek was. Wie besliste uiteindelijk en hoe kwamen bepaalde beslissingen tot stand? Meer dan eens waren buitenparlementaire krachten sterker. Hoe beleefden we de grondwettelijke opdeling van de macht in die parlementaire democratie? De antipolitiek groeit in ons land en loopt het gevaar te ontaarden in een antiparlementaire houding. Ik zeg dit niet lichtzinnig. De crisis wordt merkbaar, ook al zijn er geen antidemocratische partijen die in het openbaar als dusdanig optreden.

De onverschilligheid of minachting van de burger kan echter even destructief zijn. Dit houdt ook verband met de kwaliteit en de stijl van het gepresteerde werk en de overheersing van de televisie. Ik beweer dat geen ernstig burger nog de inhoud van een politiek debat in de parlementaire instellingen, met argumenten pro en contra, kan volgen. En de overheersing van de pr-specialisten met hun allesoverheersende vocabularium maakt dat eigenlijk de vervalsing de scepter zwaait. Bij al de praatshows en de variéténummers waaraan parlements- en regeringsleden deelnemen zou men een bordje met het oordeel van Napoleon moeten hangen: ‘Er zijn geen slechte soldaten, er zijn alleen slechte officieren.’

Het toeval wil dat ik op een en dezelfde avond op televisie twee verschillende persoonlijkheden hoorde ondervragen. Van de ene werd gezegd dat hij sedert jaar en dag de economische en monetaire politiek voorschrijft in ons land; van de andere leek men te verwachten dat hij bepaalde welk immigratiebeleid het land moet volgen. Geen van beiden had een politiek mandaat. Toch schenen zij in twee zeer belangrijke sectoren van het openbare (politieke) leven, de beslissende macht te zijn. Laten wij de democratie helemaal ontaarden?

Hoe zien we de toekomst van de welvaartsstaat? De sociale markteconomie vormde een fantastisch programmapunt van de christen-democratie in Europa. Nu heerst er in sommige kringen (of landen) twijfel of zulk stelsel behouden kan blijven. Totnogtoe werd niets beters gevonden om het dynamisme van de markt en de sociale bekommernis blijvend verbonden te houden. Het is meer dan een plicht zulk stelsel levenskrachtig te bewaren.

Nu al signaleert men het pijnlijke probleem van het groeiende onderscheid in het leven tussen degenen die behoorlijke studies konden volgen en degenen die om sociale redenen, of om gebrek aan begaafdheid of discipline, de poort van de kennis niet kregen geopend. Ik zou van het onderwijs een absoluut prioritaire kwestie maken. De kwaliteit van het onderwijs kan in de Europese concurrentie niet goed genoeg zijn. Bij ons was in het onderwijs ook altijd heel wat idealisme aanwezig. Dit moet behouden blijven, onder meer opdat begaafde studenten zich aangetrokken zouden voelen door een pedagogische opdracht. De waardering van de onderwijskracht moet meer en meer zichtbaar worden. De bureaucratie mag de inventieve, creatieve inzet niet verstikken. De plaag van het gigantisme, de mastodontscholen, mag het onderwijs niet verder ondermijnen. Als deze ziekte tenminste nog kan worden tegengehouden. Indien ergens het begrip verantwoordelijkheid een betekenis moet hebben, is het wel hier. Laten we nooit vergeten dat het onderwijs de belangrijkste promotor van de sociale opgang vormt. Daarbij moeten de begaafden - de besten - alle kansen krijgen, zo niet daalt de hele natie in betekenis op Europees vlak en in de onvermijdelijke concurrentie. Deze ontwikkeling van talent moet mogelijk zijn zonder onderscheid wat de sociale oorsprong van de studerenden betreft. Dit moet op de beste wijze kunnen worden bereikt. Tenslotte heeft ieder kind wel een talent. Hoe kan dit echter maximaal worden ontwikkeld? Voor allen geldt de regel dat permanent onderwijs in de toekomst voor alle vakken en beroepen aangewezen zal zijn.

Geen regering kan een ernstige politiek voeren als ze geen duidelijk mensbeeld voor ogen heeft en geen maatschappijopvatting in de geest. Het is niet omdat de teledemocratie oppervlakkigheid en verwarring in de hand werkt, dat deze essentiële waarheid mag worden vergeten of verwaarloosd. ‘Toute politique implique quelque idée de l'homme’, oordeelde Paul Valéry. Iedere politiek sluit een opvatting van de mens in zich. Ik kan zowel agnostische als christelijk gezinde filosofen citeren die dezer dagen hun ongerustheid verwoorden over de wijze waarop de waardigheid van de menselijke persoon wordt neergehaald. De bio-ethische problemen zullen de maatschappij voor een enorme verantwoordelijkheid plaatsen. Meer dan ooit rijst hier ook de vraag: zijn er in de politiek nog christelijk geïnspireerde personalisten of niet? Van het antwoord op die vraag hangt in de eenentwintigste eeuw niet alleen de toekomst van de

christen-democratische beweging af maar ook het mensbeeld dat de Europese beschaving heeft gekenmerkt.

Ik heb de in 1994 overleden Franse politicus Jean Lecanuet goed gekend. Primus in de Ecole Normale Supérieure, richting filosofie, werd hij zeer jong kabinetschef, kamerlid, senator, minister, burgemeester van Rouen. Hij sprak goed en schreef voortreffelijk. Hij kwam telkens terug op de betekenis van de menselijke persoon in het leven, dus in de maatschappij, in het sociale en politieke leven. Dat was voor hem van beslissende betekenis. Nergens zag hij een even grote eerbied voor de persoon als in de christen-democratische stroming. In een nagelaten tekst, schreef hij daarover onder meer het volgende: 'Wanneer ik een jongere bij ons zag komen, heb ik hem dikwijls de vraag gesteld: hebt u werkelijk de vraag overwogen tot waar de verbintenis met deze partij wel moet reiken? Bent u doordrongen van deze levens doctrine die u in het centrum van uw politieke actie moet plaatsen? Als u dat nog niet bent, wacht dan tot u helemaal overtuigd bent van deze opvatting van de menselijke waardigheid die voorhoudt dat voor ons ieder menselijk wezen uniek is en - wat ook de huidskleur - mijn broeder is. Want we richten ons alleen tot dezelfde Vader, welke ook onze godsdienst of onze filosofie moge zijn. Wij zijn allen broeders. Volgens mij komt zelfs de *fraterniteit* vóór de vrijheid in het democratisch ideaal. Dit is onaantastbaar. Onaantastbaar omdat deze opvatting niet afhangt van de modeverschijnselen of de tijdgeest. Onze cultuur is die van de menselijke persoon levend in gemeenschappen.'

Elders zei hij: 'De politicus kan zich niet beperken tot een louter "technische actie". Hij moet inspiratie vinden in zijn visie op de mens rekening houdende met al zijn afmetingen, ook met de spirituele. Vrijheid kan niet worden losgemaakt van rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid. Uiteindelijk begint de politiek met een opvatting van de mens, de mens - man of vrouw - waarvoor de politiek zich interesseert, zich inspant; zij omringt hem, beïnvloedt hem, vergezelt hem. Als u over politiek hoort praten, stel dan steeds de vraag: "Hoe beschouwen zij de mens?" Voor mij heeft een politieke beweging alleen maar zin, heeft zij alleen maar een waarachtig authentiek leven, als zij berust op een idee en op een visie van de mens in de maatschappij.'

Uit het standpunt over de menselijke waarde en waardigheid vloeit ook de opvatting inzake het huwelijk voort. De levensrelatie tussen man en vrouw, met de mogelijkheid het leven door te geven, is van beslissende

betekenis voor een bewust levende mens, als individu en als lid van de maatschappij, maar ook voor de instandhouding van de natie en de staat. Het personalisme met eerbied voor het christelijk mensbeeld - de basis van de Europese beschaving - is een communautair personalisme. Het woord ‘communautair’ betekent hier dat de menselijke persoon heel wat kleinere gemeenschappen nodig heeft om een volwaardig leven te leiden, om tot een zo mooi mogelijke ontplooiing te komen.

De eerste van die gemeenschappen is het huwelijk, als heteroseksuele, monogame verbintenis, gesloten ten aanschouwen van de maatschappij waarin men leeft en gebaseerd op solidariteit, onderlinge afhankelijkheid van de echtgenoten met een intentionele band van trouw. Men kan zich andere vormen van samenleven indenken - al dan niet juridisch opgevat - maar het woord ‘huwelijk’ gebruiken voor een verbintenis die niet beantwoordt aan die voorwaarden komt overeen met schriftvervalsing en begripsverwarring. Sommigen pogen de inhoud, de betekenis van het begrip te wijzigen. Ik ben daartegen. Ik verkies een ander woord voor een andere inhoud, boven het geven van een fundamenteel andere betekenis aan hetzelfde woord. Dit leidt alleen maar tot verwarring en onzindelijk denken.

Het begrip ‘huwelijk’ omvat de zorg om de waardigheid van man en vrouw, om de opvoeding van en de verantwoordelijkheid voor het kind, om de maatschappelijke, pedagogische en culturele betekenis van de geschetste kleine leefgemeenschap. Het christelijke humanisme kan op dat punt niet capituleren zonder zichzelf te verloochenen.

Dat onderwijs nauw is verbonden met vorming en opvoeding hoef ik wel niet te beklemtonen. Dat nog andere sectoren voorwaarden voor zulk doordacht beleid moeten vormen, spreekt vanzelf: huisvesting, volksgezondheid, lichamelijke opvoeding, cultuur, werkgelegenheid en economische ontplooiing. Ik voeg er ook leefmilieu aan toe opdat niemand zou denken dat ik het ben vergeten.

De manier waarop aan politiek wordt gedaan, doet niet altijd onmiddellijk aan de edelste motieven denken. Toch heb ik een periode meegemaakt die meer betekende dan alledaagsheid, gehakketak, bluf of verrassende affiches. Soms kon men opmerken dat in kwesties die het onderwijs betroffen, of bij bepaalde sociale problemen, of wanneer het ging om vitale aspecten, of over volk en staat, de inzet meer betekende dan een amendement, een wetsvoorstel of -ontwerp, hoe belangrijk ook. De overtuiging die achter zulk debat schuilging, voor of tegen de inhoud van de

voorstellen, gaf aan de politieke strijd iets transcendentaals. Op zulke ogenblikken was politiek meer dan management, techniek, meerderheid en oppositie. Politiek gaf dan zin aan ons bestaan en aan ons streven. Ik wens dat we die inspiratie, dat vormingsaspect voor de samenleving nooit zouden verliezen. Doen we dat wel, dan riskeert politiek meer en meer een tijdrovend, vaak vervelend, dikwijls ondermaats en zelden verheffend schouwspel te worden. Geestdrift en combattiviteit om een zinvolle, geloofwaardige democratie te creëren en in het leven te houden, zullen altijd hun aantrekkingskracht bewaren. Alleen met die eigenschappen zal een welbegrepen vrijheid bewaard blijven en zal de samenleving dichter bij het ideaal komen dat we in ons dragen. In ieder geval dat van een menswaardige maatschappij, want mensen zijn zeer belangrijk.

Ik heb deze woorden niet als testament beschouwd - maar als ik ze herlees, dan stel ik vast dat ze meer betekenen dan een gelegenheidstoespraak. Zij verdienen gelezen te worden als bepaling van mijn plaats (Standort!) nu ik de fakkel aan anderen overdraag.

49
IJdelheid der ijdelheden

Vaak schieten me de woorden te binnen die ik bij Emmanuel Mounier - een van de pioniers van het ‘communautair personalisme’ waarvan ik een aanhanger ben geworden - vond toen ik hem begon te lezen: ‘Une vie n'est pas brisée, qui a porté un grand témoignage.’ Een leven dat een grote getuigenis heeft afgelegd, is niet gebroken. Ik ben van die stelling vast overtuigd. Zulk leven wordt niet gebroken.

We kennen allen de spreuk: ‘IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid.’ Het heeft me altijd verbaasd, hoeveel mensen - hoe knap ook - hypergevoelig zijn voor onderscheidingen, nationale en internationale. Bij mezelf stelde ik op dat gebied een afwezigheid van enige passie vast. Dit belet niet dat mij zes ‘prijzen’ werden toegekend die me gelukkig hebben gemaakt en die in mijn leven ongetwijfeld iets hebben betekend. Ik heb er nog andere gekregen, maar ik wil er mij zes in herinnering brengen omdat ze betrekking hebben op mijn politiek en geestelijk engagement. In die zin vormen ze een getuigenis.

De eerste mocht ik in 1976 in Aken in ontvangst nemen en droeg de prestigieuze naam Karlspreis. De stad Aken had de figuur van Karel de Grote opgeroepen om er de Europese gedachte mee te dienen. De Brit Roy Jenkins sprak op de plechtigheid een opmerkelijke rede uit, waarvoor de voortreffelijke auteur zich de moeite had getroost haar zelf helemaal op te stellen. Vele ‘grote namen’ uit Europa werden onder de toehoorders opgemerkt. Mijn vrouw en mijn kinderen waren ook aanwezig.

De tweede werd me toegekend te Paderborn en droeg de naam Liboriusmedaille, ter nagedachtenis van de heilige Liborius, die zowel in le Mans als in Paderborn wordt gevierd omdat hij met de pelgrimsstaf in de hand de gebieden doorkruiste die nu Frankrijk en Duitsland worden

genoemd. Hij wilde toenadering en vrede brengen tussen volkeren die elkaar in de geschiedenis zo dikwijls naar het leven hadden gestaan. Vandaar ook dat de volledige naam van de prijs is: 'Liboriusmedaille voor vrede en vrijheid.' Men bedoelde in feite 'blijvende verzoening', wat met het woord 'vrede' goed werd samengevat. Er lag onwillekeurig ook een verzuchting in voor het deel van Europa dat niet op de plechtigheid was vertegenwoordigd.

De derde was de Stresemannmedaille. Dit was een prijs die in Duitse kringen met belangstelling voor Buitenlandse Politiek hoog aangeschreven stond. Gustav Stresemann was na 1923 gedurende enkele maanden kanselier van de jonge Duitse Republiek geweest, maar dankte zijn reputatie aan zijn houding die hij tussen 1923 en 1929 als minister van Buitenlandse Zaken had aangenomen. Hij had zijn politiek gevestigd op het Verdrag van Locarno. Dit hield een aanvaarding in van de beslissingen die in Versailles waren genomen. Daardoor had hij zich de haat van de nazi's op de hals gehaald. Hij vond in zijn Franse collega Aristide Briand een tegenspeler die de betekenis van zulke politiek begreep. Beiden lanceerden een Europees initiatief bij de Volkenbond in Genève, maar Stresemann stierf vooraleer het tot rijpheid was gekomen.

In 1979 publiceerde ik over hem een uitvoerig essay in *Het Tijdschrift voor Diplomatie*. In de DDR werd hij nog afgeschilderd als een suppoost van het westerse kapitalisme, in de Bondsrepubliek integendeel gold hij als een Realpolitiker die de Europese gedachte genegen was. Dat de prijs die zijn naam droeg aan een Belg werd gegeven, had meer dan een symbolische betekenis. In zijn politieke apenjaren had Stresemann immers nog geijverd voor een annexatie van Antwerpen bij Duitsland.

De vierde was de Schumanprijs. Dit gebaar deed me bijzonder veel genoegen. Ik had Robert Schuman, de man die de eerste Europese Gemeenschap (EGKS) tot een werkelijkheid had gemaakt, nog even gekend. Dat de prijs die de naam droeg van deze christen-democraat, pionier van Europa, aan mij werd gegeven, ontroerde me. De plechtigheid vond plaats in Bonn, in de aanwezigheid van velen die mee hadden geijverd voor de Europese integratie, voor de verzoening tussen Duitsland en Frankrijk, toen dit nog niet als een vanzelfsprekende politieke daad werd beschouwd. Ik besloot mijn antwoord op de laudatio met volgende woorden: 'Van hem werd gezegd dat hij Thomas van Aquino en Johannes a Cruce las en commentarieerde, bij wijze van ontspanning. Hij zocht in het politiek debat nooit te kwetsen, zelfs niet als hij gemeen werd aangevallen. Hij was en bleef een man van cultuur, vertrouwd met de

Germaanse en Latijnse prestaties daarvan. Hij stond bekend als een beginselvast maar verdraagzaam man. Zijn evenwicht, maar ook zijn overtuigingskracht, putte hij uit zijn diepe christelijke levensbeschouwing waarop zijn hele leven was gericht. Indien men één aspect van Schuman zou uitkiezen om zijn persoonlijkheid op gebalde wijze weer te geven, zou men zonder twijfel moeten wijzen op zijn sterk innerlijk leven. Hij kon zijn actief bestaan perfect verbinden met grondige studie en contemplatie. Deze eigenschappen maakten hem tot een rots in de storm. Hij was wars van uiterlijkheden. Hij was de grote politicus die in deze rumoerige tijd geen zucht naar public relations vertoonde. Hoe meer men Robert Schumans leven bestudeerde, hoe meer men onder de indruk kwam van zijn degelijkheid, zijn politieke zuiverheid, zijn menselijke waarde, zijn prachtig voorbeeld.'

De vijfde onderscheiding, de dr. Heinrich Braunsprijs, had voor mij een zeer persoonlijke betekenis. Dr. Brauns was een Duits priester die tussen 1920 en 1928 in de Weimarrepubliek minister van Arbeid was geweest. In zijn memoires zegt de vroegere kanselier Heinrich Brüning over hem dat hij een der opmerkelijkste ministers van de Republiek was geweest en dat alle partijen, met uitzondering van de communistische, grote achting voor hem hadden. Vooral werden zijn talenten van bemiddelaar geprezen dankzij welke hij herhaaldelijk een dreigende politieke crisis had kunnen verdrijven. Brüning had een tijdlang samengewerkt met Carl Sonnenschein, die een organisatie van jonge arbeiders leidde. De werkloosheid in het verslagen Duitsland, bovendien geteisterd door een galopperende inflatie, bleven niet zonder gevolgen bij de jeugd. Brüning kon ideeën van Sonnenschein bij minister Brauns verdedigen en aldus bijdragen tot nieuwe sociale initiatieven. Als student had ik geschriften van Sonnenschein ontdekt. Zij maakten zulke indruk op mij, ook wat hun stijl betrof, dat ik ettelijke bladzijden met de hand heb gekopieerd en, tot op vandaag, heb bewaard. EEG-commissaris Frans Andriessen, die de laudatio uitsprak en die dit - ook als vriend - schitterend deed, maakte zonder het te weten, met het oproepen van dit verleden, iets in mij wakker dat destijds bijgedragen had tot mijn vorming. Dr. H Brauns was een inspirerende figuur uit een ellendige tijd geweest. Zijn nagedachtenis liet ons nu toe de band te maken met de huidige Europese samenwerking en de wil te versterken om door integratie Europa te beschermen tegen de crisis en de werkloosheid die destijds de democratie hadden vernietigd.

De zesde onderscheiding die me zowel cultureel als politiek verblijdde was de toekenning van de gouden Chateaubriandmedaille. Hoe

het er officieel is toegegaan, ben ik nooit te weten gekomen maar de Chateaubriandkering, een uitstekende kleine *think tank* met internationale samenstelling, had er beslist iets mee te maken. De medaille werd me in de Franse Senaat door zijn voorzitter, Alain Poher, overhandigd. Nu heet de kring Actiecomité voor de Europese Unie, maar bij zijn stichting had hij met trots de naam Chateaubriand aangenomen. Luidens de stichtingsakte werd in de Franse schrijver en politicus een voorbeeld gezocht, aangezien hij de enige persoonlijkheid met grote envergure was die niet met Napoleon had geheuld. Ik had als onderwerp voor mijn dankwoord twee aspecten van de actuele politiek gekozen: enerzijds de houding van kleine landen in de wereld, anderzijds een gemeenschappelijk Europees buitenlands beleid. In 1991 was in Maastricht aangenomen dat een Europese pijler in de Atlantische Alliantie zou worden gevormd. Een gemeenschappelijk buitenlands- en veiligheidsbeleid zou kunnen leiden tot een geloofwaardige Europese defensie. Ik feliciteerde Frankrijk en de Bondsrepubliek, die poogden met elkaar een defensiebeleid tot stand te brengen. Dit kon het vertrekpunt voor een breder bondgenootschap worden. Mijn stelling bleef: zonder defensiebeleid geen Europese Unie. Het tweede voorwerp van mijn zorg was de toekomst van onze landen. België was een creatie van de mogendheden en een factor van Europees evenwicht. De grote Raymond Aron had geschreven dat niet zijn strategische betekenis België tot een actor maakte op zoek naar een autonome politiek, maar wel tot een territorium van betwisting tussen de belangrijkste actoren. De waarde van een Europese Unie kon bijgevolg niet genoeg worden geprezen.

Het gebeurt wel meer dat onderscheidingen slechts gedurende een dag - die van de uitreiking - het leven verfraaien. De zes prijzen waarvan ik even de betekenis heb toegelicht, hielden elk een herinnering in, maar ook een aansporing om het pad dat ik had gekozen niet te verlaten. Geen van de zes verdiende banaal te worden genoemd. Voor mij hebben ze in ieder geval een meer dan gewone waarde. Zij bevestigen ook dat ik mijn krachten aan waardevolle doelstellingen heb besteed.

Wat nu?

Wie memoires schrijft aan het einde van een loopbaan (een leven?) wordt onvermijdelijk geconfronteerd met de vraag: ‘Wat nu?’ Dit is anders dan bij iemand die nog veel te verwachten heeft en bij wie de ambities het

slapen nog bemoeilijken. Iemand van deze laatste categorie kan - tijdelijk - worden getroost met de woorden van een Engelse vriend die me een briefkaart stuurde met daarop: ‘There is life after politics. Believe me.’ Maar wie de tachtig heeft bereikt kan zich met zulke passe-partout niet tevredenstellen. De waarheid is dat ik het laatste hoofdstuk van mijn leven ben begonnen. Nu al vind ik dat de dagen sneller verstrijken dan ooit tevoren.

Het was mijn bedoeling uit mijn belevenissen die door de politiek op een of andere wijze werden beheerst, een aantal feiten en gebeurtenissen te lichten die een verbeterd inzicht kunnen geven in wat er de laatste vijftig jaar - ik rond af- in politiek België is gebeurd. Dit veronderstelt vanzelfsprekend een keuze want ik kan uiteraard niet alles vermelden. Wie echter is verslingerd op memoires of autobiografieën stelt vast dat de meeste auteurs van die genres ook hun uitvaart enigszins voorbereiden, althans schriftelijk. Degenen die na een generale biecht zichzelf ook de absolutie geven - als het geen verwerping wordt - zijn al veel minder talrijk. Wie geeft eigenlijk iets om die memorialistische neigingen? Laten we dus een duidelijk onderscheid maken tussen het verhaal en de verteller. Een mens is een ingewikkeld wezen, een politicus wellicht nog meer. De bekende abbé Henri Bremond beweerde zelfs dat niets raadselachtiger was dan ‘une âme simple’, een eenvoudige ziel. Wat de mens in zijn diepste binnenste waardeert, waaraan hij in de afzondering vasthoudt, wat hij uit de levensstormen heeft overgehouden, zal ik niet aan de openbaarheid prijsgeven.

Politiek wordt gelijkgesteld met openbaar leven en toch heeft de politicus - behalve de idioot - een persoonlijk waardestelsel, een overtuiging waarmee hij zijn bestaan voor zichzelf probeert zin te geven, een innerlijke gedragscode waaraan hij zeer is gehecht. Wellicht heeft hij ook opvattingen die niet voor het marktplein, de microfoon of de camera zijn bestemd. We lopen niet te koop met de gedachten die ons overweldigen als we zelf of onze dierbaren met ziekte worstelen, als we ouderdomsverschijnselen niet meer kunnen verbergen, als we worden ontredderd door verdriet. Zij vormen nochtans in wezen de essentie van een oordeel over ons menselijk bestaan. Ook als we zielsgelukkig zijn. Ik beschouw die gevoelens, opinies of waardeoordelen als zeer persoonlijk en zal er de eeuwigheid mee ingaan.

Mag ik er aan herinneren dat Charles Péguy een der eersten was in moderne tijden die over ‘voor de mens innerlijke schatten’ durfde te spreken. De openbare ambten, de eerbewijzen, de titels noemde hij ‘kleine

eilandjes', maar de diepe zee bestond uit die andere, persoonlijke, beslissende ideeën, opvattingen en waarderingen die een mensenleven bepalen of een conflict vormen.

Ik prijs me gelukkig met de ouders die de mijne waren. Betere kon ik mij niet wensen. Zij wezen mij de weg naar een verinnigd gezinsleven. Zij droegen er zorg voor dat ik behoorlijke studies kon volgen, ook in moeilijke omstandigheden. Ik deed ervaring op in het beroepsleven zonder dat ik daardoor werd vernietigd of verdorde. Ik behoorde inderdaad tot een generatie die goeddeels in soldatenplunje de dood heeft gevonden. Ik kon gelukkig zelf aan het oorlogsgeweld ontsnappen. Ik mocht doceren aan de universiteit.

Ik kreeg de kans me langs Cepess in te zetten voor ideeën en idealen waarin ik geloofde en ik werd op verantwoordelijke posten geroepen om ze te helpen realiseren. In die geest mocht ik een regering van mijn land leiden. Gaston Eyskens noemde de politiek 'rough work'. Hij zei dat in het Engels om niet te moeten kiezen tussen de woorden 'ruw', 'ruig', 'grof', 'hard' of 'moeilijk'. Het is niet moeilijk erin te ontsporen. Maar de gemeenschap naar best vermogen dienen is nog altijd het mooiste wat men in een mensenleven kan doen. Voor dat alles spreek ik de oude, geheiligde woorden uit: 'Deo Gratias.'

Edegem, augustus 2002

Chronologie

16.4.1922: geboren te Zwijndrecht
1934-1940: moderne humaniora Sint Henricusinstituut Antwerpen
mei 1940: naar Frankrijk met 16- tot 35-jarigen
1940-1944: licentiaat in handels- en consulaire wetenschappen, Sint Ignatius, Antwerpen
1944-1945: licentiaat economische wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent
1946: korporaal bij brigade Piron in Belgisch bezettingsleger in Duitsland
1949: bestuurssecretaris-economist op departement Landbouw (Handelsakkoorden)
1953: secretaris studiecentrum CVP-PSC
1953-1956: medewerker Tijdschrift der Jongeren
1958-1966: nationaal secretaris van CVP-PSC
1958-1978: lid van comité Jean Monnet
27.12.1960: huwelijk met Rosa Naesens
26.3.1961: eerste opvolger CVP-lijst Antwerpen: 616 naamstemmen
24.5.1961: kamerlid als opvolger van overleden Frans van Cauwelaert
30.9.1961: geboorte van zoon Thomas
26.6.1962: vertrekt naar VS voor drie maanden cursus aan het International Seminar van de universiteit van Harvard o.l.v. Kissinger
23.7.1963: geboorte van dochter Pia
maart 1964: lesgever aan het vormingsinstituut van christen-democraten in Latijns-Amerika te Caracas (Venezuela)
26.9.1964: centrale verslaggever op Studiedag van Vlaamse CVP-vleugel: De Vlaamse Beweging in de politieke actualiteit
11.10.1964: gemeenteraadsverkiezingen, lijsttrekker CVP-Edegem
1.1.1965: burgemeester Edegem
19.1.1965: geboorte dochter Nora
23.5.1965: 3de kandidaat op CVP kamerlijst Antwerpen: 8229 naamstemmen
3.5.1966: geboorte zoon Bruno
1966-1976: secretaris-generaal van de Europese Unie christen-democraten

1966-1970: docent ‘Internationale Betrekkingen’ aan het Hoger Instituut voor Maatschappelijk en Cultureel Werk te Brussel
maart-mei 1967: Leaders Grant in de Verenigde Staten
1965-1967: licentiaat in politieke en sociale wetenschappen KU-Leuven
31.3.1968: lijsttrekker voor Kamer CVP-Antwerpen: 16.191 naamstemmen
17.6.1968: minister van Communautaire betrekkingen in regering-Eyskens-Merlot (CVP/PSC - PSB/BSP)
11.10.1970: lijsttrekker gemeenteraadsverkiezingen Edegem
april 1971: bezoek aan Taiwan en Hong Kong
2.11.1971: lijsttrekker CVP-Antwerpen: 33.654 naamstemmen
20.1.1972: minister van Landbouw en Middenstand in regering-Eyskens-Cools (CVP/PSC - PSB/BSP)
31.7.1972: incident met vice-premier André Cools over vogelvangst
18 tot 20.9.1972: leefmilieucongres in Yellowstone Park (VS)
22.11.1972: regering-Eyskens valt over het probleem Voeren
26.1.1973: vice-premier belast met begroting, herziening schoolpact en institutionele hervorming in regering-Leburton-Tindemans-De Clercq (CVP/PSC - PSB/BSP - PVV/PLP)
25.6.1973: slaagt erin wijziging schoolpactwet, met substantiële verbetering voor vrij onderwijs, door parlement te loodsen
19.1.1974: regering-Leburton valt over Ibramco-dossier
26.1.1974: koning belast hem met formatieopdracht maar verkiezingen zijn onvermijdelijk
10.3.1974: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 82.148 naamstemmen
21.3.1974: koning belast hem met formatieopdracht
19.4.1974: historisch communautair dialoog in Steenokkerzeel
25.4.1974: eerste minister CVP/PSC - PVV/PLP - RV-minderheidskabinet
11.6.1974: verruimt regering tot CVP/PSC - PVV/PLP - RW-meerderheidskabinet
11.7.1974: bezoekt Leopold III en prinses Lilian in Argenteuil
1.8.1974: wet op de voorlopige gewestvorming goedgekeurd
26.11.1974: voorlopige gewestraden worden geïnstalleerd
dec. 1974: top van Parijs vraagt hem een rapport op te stellen over toekomst van Europese Unie
11.4.1975: ontmoet president Mobutu in Savigny (Zwitserland)
18-27 april 1975: bezoek aan volksrepubliek China
7.6.1975: regering beslist F-16 aan te kopen
28.6.1975: tweede ontmoeting met Leopold III in Argenteuil

31.7.1975: spreekt op Conferentie van Helsinki voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
18.8.1975: overlijden van minister van Economische Zaken André Oleffe
22.8.1975: eedaflegging van minister Fernand Herman als minister van Economische Zaken
28-29.9.1975: ontmoeting met Mobutu in Kinshasa
23.12.1975: goedkeuring van wet die aantal gemeenten van 2359 reduceert tot 589
29.12.1975: overhandigt verslag over Europese Unie aan staatshoofden en regeringsleiders
7.1.1976: Tindemans-rapport wordt aan internationale pers voorgesteld
8.5.1976: Karlspreis Aken
juni 1976: bemiddelt in faillissement De Standaard
2.7.1976: laat eentalige loketten in Schaarbeek verwijderen
7.7.1976: goedkeuring wet waardoor Commissies van Openbare Onderstand (COO) omgevormd worden tot Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW)
8.7.1976: oprichting Europese Volkspartij, wordt met 49 op 49 stemmen tot voorzitter verkozen (Tindemans blijft voorzitter tot 1985)
1976-1988: buitengewoon hoogleraar Faculteit Sociale Wetenschappen KU-Leuven
13.2.1977: regering keurt ingrijpend besparingsplan goed om begrotingstekort te verminderen
25.2.1977: eerste provinciale vrijdagstaking van vakbondsfront tegen besparingen
3.3.1977: vraagt van op kamertribune RW-ministers regering te verlaten nadat RW-fractie weigert begroting Economische Zaken goed te keuren
9.3.1977: stelt koning voor Kamers te ontbinden
17.4.1977: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 134.364 naamstemmen
22.4.1977: regeringsformateur
25.5.1977: ondertekening van het Egmontpact
3.6.1977: eerste minister CVP/PSC - BSP/PSB -VU - FDF
3.9.1977: ontvangt Liboriusmedaille voor de Vrede (Paderborn)
24.9.1977: op Stuyvenbergkasteel vergaderen ministers en partijvoorzitters om Egmontpact te interpreteren en bij te schaven
17.1.1978: akkoord op Stuyvenberg
21.4.1978: waarschuwt parlement voor begrotingsontsporing
20.5.1978: Belgische troepen ontzetten landgenoten in Kolwezi

15.6.1978: dient ontslag in omdat ministers weigeren de anticrisiswet goed te keuren en eisen dat besparingen aan parlementaire goedkeuring Egmontpact worden gekoppeld
16.6.1978: koning vraagt premier nieuwe inspanning om crisis op te lossen
19.6.1978: koppeling anticrisiswet aan Egmontpact verdwijnt, koning weigert ontslag van regering
11.7.1978: Egmontpact wordt bij parlement ingediend als ontwerp 461
4.8.1978: PSB-voorzitter André Cools eist dat regering ongrondwettelijke artikels van Egmontpact via vertrouwensvotum in parlement zou doen goedkeuren
6.8.1978: vliegt met prof. dr. Stalpaert naar Marbella, waar zoontje Martens voor zijn leven vecht
3.9.1978: woont pauskroning bij van Johannes-Paulus I te Rome
16.9.1978: spreekt op Katholikentag in Freiburg im Breisgau
21.9.1978: wordt ontvangen bij de keizer van Japan
11.10.1978: kondigt na interpellatie door partijvoorzitters van op de Kamertribune ontslag van regering aan
20.10.1978: weigert portefeuille Landsverdediging in overgangskabinet-Vanden Boeynants
18.11.1978: doctor honoris causa Herriot Watt University Edinburgh
17.12.1978: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 139.121 stemmen
1.4.1979: verklaart zich bereid CVP-voorzitter te worden op partijcongres in Brusselse Magdalenazaal
3.4.1979: Martens vormt regering CVP/PSC - SP/PS - FDF
10.6.1979: lijsttrekker EVP-lijst: 983.000 naamstemmen
11.7.1979: 11 juli-rede in Laarne
7.9.1979: ontvangt Stresemannmedaille (Bonn)
16.12.1979: CVP-congres op de Heizel eist vertrek van FDF uit regering en verkiest Tindemans tot CVP-voorzitter met 93,5 procent van de 1173 uitgebrachte stemmen
16.1.1980: FDF uit regering gezet
10.3.1980: poging tot ontvoering in Affligem
26.3.1980: ontvangt Schumanprijs (Bonn)
9.4.1980: regering-Martens neemt ontslag na weigering van acht CVP-senatoren om ontwerp staatshervorming goed te keuren
18.5.1980: vorming klassieke drieledige regering
aug. 1980: goedkeuring grondwetsartikelen tot hervorming der instellingen
7.10.1980: liberalen verlaten regering na begrotingsdispuut
22.10.1980: vierde regering-Martens (CVP-PSC - SP/PS)

6.4.1981: Mark Eyskens premier
21.9.1981: regering-Eyskens neemt ontslag
23.10.1981: ontvangt in Edegem delegatie van Internationaal Monetair Fonds voor vertrouwelijk gesprek over devaluatie
8.11.1981: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 79.087 naamstemmen
17.12.1981: minister van Buitenlandse Betrekkingen in regering-Martens V
29.3.1982: ondertekening van overeenkomst tot instelling van Europese Stichting zoals in Tindemans-rapport van 1975 voorgesteld
14.1.1985: onderhoud met president Ronald Reagan in verband met raketten
31.1.1985: eerste nummer van blad *Beraad*
2.3.1985: bij premier Margaret Thatcher
14.3.1985: gesprek met Gromyko in Moskou over plaatsing raketten
15.3.1985: raketten worden geïnstalleerd in Florennes
13.10.1985: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 59.071 naamstemmen
28.11.1985: opnieuw minister van Buitenlandse Betrekkingen in regering-Martens VI
13.12.1987: lijsttrekker Kamer CVP-Antwerpen: 47.371 naamstemmen
9.5.1988: minister van Buitenlandse Betrekkingen in regering-Martens VIII
18.6.1989: EVP-lijstaanvoerder: 433.172 naamstemmen
1989-1991: Co-President Paritaire Vergadering AKS-EEG
28.2.1990: Maagdenburg, verkiezingsmeeting na Duitse Wende
9.4.1990: rapport over toekomst van Nato in Rome
1991: fractieleider EVP (EP)
24.4.1991: ontvangt médaille d'or Chateaubriand in Franse Senaat
26.5.1992: minister van Staat
13.3.1994: ontvangt H. Braunspreis in Essen
6.1994: EVP-lijstaanvoerder: 208.342 naamstemmen
1996: rapporteur over veiligheid en defensie
1995-1997: voorzitter Internationale Balkancommissie
februari-maart 1999: missie in Korea
17.4.1999: viering in de Singel-Antwerpen
4.5.1999: afscheid Europees parlement
2002: stafbrevethouder honoris causa aan Hoger Instituut voor Defensie

Beknopte bibliografie

Aron R., *Les dernières années du siècle*, Julliard, Parijs, 1984
Aron R., *Mémoires*, Julliard, Parijs, 1983
Aron R., *Une Histoire du XXe siècle*, Plon, Parijs, 1996
Baring A., *Deutschland was nun*? Siedler Verlag, 1991
Berl E., *La fin de la IIIe République*, Gallimard, Parijs, 1968
Brüning H., *Memorien 1918-1934*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1970
Davies N., *Europe*, Pimlico, Londen, 1997
De Man H., *Herinneringen*, De Sikkel, Antwerpen, 1941
De Raedemaeker F., *De ideologie van Karl Marx in het Kommunistisch Manifest*, Standaard, Antwerpen, 1948
De Ridder H., *Vijftig jaar stemmenmakerij*, Scoop, Gent, 1999
Eyskens G., *De Memoires*, Lannoo, Tielt, 1993
Eyskens G., *Het laatste gesprek*, DNB-Pelckmans, Kapellen, 1988
Eyskens G., *Huldecolloquium*, Lannoo, Tielt, 1985
Faure E., *Mémoires II*, Plon, Parijs, 1984
Fayat H., *In het teken van Artevelde*, Standaard, Antwerpen, 1985
Froment-Meurice H., *Vu du Quai-Mémoires 1945-1983*, Fayard, Parijs, 1998
Holbrooke R., *To end war*, Random House, New York, 1998
Jaspers K., *Die Schuldfrage*, L. Schneider, Heidelberg, 1946
Luykx Th., *Politieke geschiedenis van België*, 4de uitgave, Elsevier, Amsterdam-Brussel, 1978
Malaparte C., *Kaputt*, Editions Denoël, Parijs, 1946
Monnet J., *Mémoires*, Fayard, Parijs, 1976
Morgenthau H.J., *Politics among Nations*, Knopf, New York, 1966
Poma K., *Knoeien met ons leefmilieu*, DNB, Antwerpen, 1972
Piot F. - Vanhove L, *De Communautaire grondwetsartikelen*, CEPESS, Brussel, 1972
Riesman D., *The lonely crowd*, Yale University Press, New Haven, 1950
Röpke W., *Civitas Humana*, Elsevier, Brussel, 1946
Schmidt H., *Menschen und Mächte*, Siedler Verlag, Berlin, 1987

Simon P.H., *Ce que je crois*, Grasset, Parijs, 1966
Spaak P.H., *Combats inachevés II de l'Indépendance à l'Alliance*, Fayard, Parijs, Brussel, 1969
Unfinished Pence; Report of the International Commission on the Balkans, Carnegie Endowment For Peace, New York, 1996 (Foreword L. Tindemans)
Van de Voorde A., *De Rijksbegroting in België*, CEPESS, Brussel, 1976
Van der Wee H., *De gebroken welvaartscirkel - De Wereldeconomie 1945-1980*, M. Nijhoff, Leiden, 1983
Wils L., *Van Clovis tot Happart*, Garant, Leuven, 1992
Witte E., Craeybeckx J., Meysen A., *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot beden*, VUB-press, Brussel

Namenregister

Aal, François Xavier van, 163, 237, 254, 297
Abeele, Dries van den, 372
Acheson, Dean, 176
Acker, Achilles van, 159, 235, 249
Adenauer, Konrad, 487
Agt, Dries van, 382
Aimé, Anouk, 501
Albert I, Koning, 263
Alcantara, Adhémar d', 30, 407-408
Anciaux, Vic, 118
Anderson, David, 512-514, 518
André, Dieudonné, 224, 237
Andreotti, Giulio, 373, 435, 519
Andriessen, Frans, 585
Anseele, Edward, 217, 219, 357
Arendt, Hannah, 95
Aron, Raymond, 401, 560, 571, 585
Arthur, Jan Mac, 317
Assche, Walter van, 110, 118
Avila, meester van, 222, 537

Backer, Rika de, 296, 330, 368, 380
Baeck, Carlos de, 116, 400
Baekelandt, Frans, 93
Baert, F., 118
Baeyens, André, 198
Bahr, Egon, 201
Baker, J., 476
Balanchine, George, 350
Ball, George, 175
Balladur, Edouard, 20
Barre, Raymond, 318, 373, 571
Baudhuin, F., 560
Baudrin, Germain, 217
Beaufre, generaal, 102
Beernaert, August, 260, 263
Bekaert, Antoine, 96
Bekaert, Léon, 213
Bellinghen, Jean-Paul van, 269
Belloc, Hilaire, 344, 568
Bennett, Arnold, 568
Berl, Emmanuel, 118, 147
Bernstein, Edward, 67
Bertrand, Alfred, 312
Bidault, Georges, 427

Biesheuvel, Barend, 318
Bijl, Hendrik, 58
Bilsen, A.J.J. van, 91
Bismarck, Otto von, 270, 298, 420, 513, 551
Bittremieux, Clem, 259
Bizengimana, 268-270, 370
Blanckaert, Karel, 376
Blankenstein, M. van, 17
Bloes, Robert, 308
Blondin, Antoine, 540
Boeynants, Paul Vanden (VDB), 21-22, 28, 163-164, 193, 224, 241,

254, 278, 280-281, 284, 294, 296, 338, 343, 376, 381, 403, 540, 544-546
Bogaert, Elie van, 224
Bogaert, kolonel, 242
Bomboko, Justin, 370
Bonaparte, Napoléon, 78, 454, 578, 586
Bondt, Ferdinand de, 363, 367-368, 374-376, 378, 380
Bonino, Emma, 495, 549
Boon, Jan, 380
Bosmans, Alice, 110
Boudewijn, Koning, 42, 150, 188, 268, 302, 373
Brande, Luc van den, 435
Brando, Marlon, 84
Brandt, Willy, 201, 315
Brauns, Heinrich, 585
Brejnev, Leonid, 288
Bremond, H., 587
Breyne, Antoon, 76, 258
Briand, Aristide, 584
Brinkhorst, J.L., 490, 522, 525
Britton, Leon, 524-525
Broeckx, E., 550
Broek, Hans van den, 534-535, 574
Broqueville, Charles de, 260
Brouhon, Hervé, 385
Brugmans, Hendrik, 372
Brüning, Heinrich, 64, 585
Brusseleers, P., 542
Brusselmans, Jan, 36
Bruycker, Jacques de, 150, 173, 196
Bruyne, Arthur de, 542
Bruyne, Hektor de, 339, 343, 540-544
Brzezinski, Zbigniew, 95, 348
Buck, Pearl, 137
Burke, Edmund, 26
Burt, Richard, 500
Bush, George, 476
Buytendijk, dr., 54

Cahen, A., 345, 468
Caldera, Rafaël, 87-88
Calewaert, W., 207
Califice, Alfred, 213, 236, 369
Callaghan, James, 348
Calvani, Aristides (Aristide), 87
Camp, Cyriel van, 390
Camps, Myriam, 96
Camus, Hubert, 233

Canning, George, 273
Carrington, Peter, 450, 471
Carter, Jimmy, 348
Carter, Rosalyn, 370
Cassiers, Juan, 435
Castro, Fidel, 270, 337, 455
Cattani, Attilio, 309
Cauwelaert, Emiel van, 258-259
Cauwelaert, Frans van, 63, 85, 260-261, 263, 465, 475
Cauwenberghe, A. van, 86
Cérexhe, Etienne, 310, 380
Ceuleers, Jan, 386-387
Chabert, Jos, 180, 185, 192, 210, 296, 330, 339, 366, 547
Chesterton, Gilbert Keith, 568
Chirac, Jacques, 154, 281
Chomé, Jules, 267
Christie, Agatha, 145
Chroestsjov, Nikita, 98
Churchill, Mary, 215
Churchill, Winston, 449
Claes, Jef, 383
Claes, Lode, 133-134, 400

Claes, Willy, 184, 187, 228-230, 238, 304, 329, 365, 376, 379, 385, 388, 403-404, 440
Clerck, Lou de, 445
Clercq, Willy de, 21, 36, 187, 198, 200, 204-205, 207-208, 210, 217, 221-222, 227, 230, 271, 273, 297, 330, 414, 417
Clifford, Clark, 349-350
Clift, Montgomery, 84
Close, E., 230
Closkey, Mc., 317
Coates, Austin, 144
Cocteau, Jean, 58
Coenen, Omer, 110
Coens, Daniël, 239
Coillie, van, 137
Cointat, 151-154
Collard, Léo, 22, 30, 121
Collin, Fernand, 195
Collins, Gerry, 535
Cool, August, 23, 34, 213, 248
Cools, André, 45, 47-48, 106, 113, 135, 166, 170, 206, 208, 225, 230, 249-250, 331, 333, 335, 355, 363-365, 370, 373, 378, 388, 400, 404, 411
Cooper, Duff, 215
Coopman, Jean-Pierre, 272
Coppé, Albert, 189, 214, 302-303, 387
Corneille, Pierre, 54
Coster, Dirk, 201
Cot, Jean-Pierre, 495
Cox, Patrick, 495
Croo, Herman de, 297, 385, 547
Cros, Charles, 497
Croux, Bertie, 382, 408
Custers, Jos, 72
Cutler, Lloyd, 516
Cuyper, Hervé de, 359

Daens, Adolf, 550
Dahrendorf, lord, 511
Daisne, Johan, 60
Daloze, Guy, 333
Damme, Jacques van, 310-312
Damseaux, André, 328, 344-345
Darms, Louis, 70
Davignon, Etienne, 311, 386, 414
Debunne, George, 358, 448
Debunne, Oscar, 241
Decoene, dr., 569
Defosset, Léon, 122

Defraigne, J., 279, 297, 344-345, 385
Dehaene, Jean-Luc, 125, 189, 299, 318, 377, 414, 434, 436, 472, 574
Dehennin, Herman, 444
Dehousse, Fernand, 400
Delaforterie, Jef, 76, 258
Delors, Jacques, 453, 491
Delruelle, Gérard, 121
Delwaide, Leo, 302
Demaseure-Bartholomé, Marguerite, 42
Demedts, André, 12
Demeester, Wivina, 441
Deniau, Jean François, 316
Deprez, Gérard, 545
Dequae, André, 304, 406
Derbaix, Léopold, 213
Descamps, Pierre, 121-122, 164, 210
Deschamps, Jean-François, 110
Deschuyffeleer, Jef, 58, 552
Detremmerie, Hubert, 446

Dhoore, Luc, 192, 296, 302, 327, 380, 407, 434
Diegenant, Achiel, 380
Diels, Joris, 56
Dillen, K., 404, 406
Dinh Diem, Ngo, 350
Diop, Amadou, 490
Disraeli, Benjamin, 420, 451, 513, 551
Doff, Neel, 134
Dondeyne, Albert, 88
Donnea, François-Xavier de, 547
Doolaard, A. den, 513
Droste-Hülshoff, Annette von, 54
Duarte, Napoleon, 454
Dubois, Abel, 217
Dubost, René, 176
Duchêne, François, 75
Duinkerken, Anton van, 18, 128-129, 480, 531
Dumont, Georges, 87, 503, 564
Dumont, René, 87, 503, 564
Dupuis, Olivier, 525
Durnez, Gaston, 302

Eanes, Antonio, 348
Eeden, Frederik van, 139
Elias, Hendrik, 544
Elisabeth, koningin, 265, 276
Elslande, Renaat van, 31, 178, 269, 273, 282, 462, 552
Elst, Frans van der, 187, 201, 333, 400
En-lai, Tsjo (Tso Enlai), 276-277, 456
Entekabi, 226-229
Eppler, Eberhard, 80
Erps, Frans van, 76, 258-259
Ertl, Josef, 151
Espt, Georges van der, 435
Eynde, Jos van, 171, 180, 229-230, 249, 302, 304, 331
Eyskens, Gaston, 7, 20-22, 25, 28, 30-32, 34-35, 38, 50, 70, 117, 120, 132-134, 149-150, 164, 166, 171, 178-180, 182, 184, 186-192, 195, 197-198, 202, 211, 214, 241, 249, 251, 259, 263, 311, 324, 332, 371, 392-393, 396, 418, 443, 560, 588
Eyskens, Mark, 296, 299, 368, 407-408, 411, 437, 447-449

Fabiola, koningin, 373
Fabra, Paul, 80
Fabre-Luce, Alfred, 501
Falin, Valentin, 482
Falize, P., 230
Fallon, Donald, 254

Faure, Edgar, 11, 247
Fayat, Hendrik, 102, 169-170, 400
Feyerick, Jacques, 267, 269
Feyter, René de, 200, 333
Fichte, Johann Gottlieb, 575
Firestone, 282
Foch, Ferdinand, 80
Foncke, Robert, 66-67
Fontanet, Joseph, 310
Fontenay, de, 411-412, 419
Ford, Gerald, 282-283, 288
Ford, Glyn, 490, 522
Fortuyn, Pim, 391
Fouchet, Christian, 308-309
François-Poncet, Jean, 313
Froment-Meurice, Henri, 571
Fruru, Lucien, 359
Fukuda, 379
Fullbright, 97
Furgler, Kurt, 214

Fürstenberg, kardinaal de, 369

Galbraith, K., 161
Ganshof van der Meersch, W., 305-306
Garde, Paul, 517
Gaulle, Charles de, 76, 81, 93, 99, 103, 308, 316, 460-461, 546
Gaus, Gunther, 80
Geens, Gaston, 165, 171, 198, 296, 299, 367-368, 382, 391, 437
Gendebien, P., 284, 293, 328
Genscher, Hans-Dietrich, 437
Geremek, Bronislaw, 514
Gezelle, Guido, 372
Gijs, Bob, 239
Gijsen, Marnix, 39
Giles, Peter, 52
Giscard d'Estaing, Valéry, 309, 313-314, 316, 319-320, 340, 495-496
Gladstone, William, 513
Glinne, Ernest, 411
Godeaux, Jean, 311, 447
Goebbels, Joseph, 514
Goering, Hermann, 64
Gol, Jean, 297, 410, 416, 421, 437
Goldi, Carlo, 75
Goppel, Aloïs, 373
Gorbatsjov, Michael, 476
Grandry, Eduard, 462
Grauls, Jan, 44, 49, 198, 209, 255, 268, 272, 282, 291, 295, 310, 334-335, 354
Gromyko, Andrej, 455, 458
Groote, Jacques de, 416, 419
Grootjans, Frans, 116, 250, 558
Gucht, Karel de, 559
Guiringaud, Louis de, 347
Gutt, Camille, 212
Haegendoren, Maurits van, 218
Haegendoren, Mieke van, 218
Haig, Alexander M., 472
Hallet, Jean, 293
Hallstein, W., 316
Hanin, Charles, 192, 220, 296
Harmegnies, Lucien, 45
Harmel, Pierre, 21, 86, 88, 91, 100, 107, 167, 172, 174, 189, 195, 222, 224, 249, 305, 332, 418
Hassel, Kai-Uwe von, 460
Hassner, Pierre, 517
Hauptmann, Gerhard, 56
Havel, Vaclan, 513
Havelange, 385

Haverbeke, A. van, 76, 258-259
Heath, Edward, 317
Hecke, Marcel van, 110
Hegel, Georg Friedrich, 562
Héger, Charles, 155
Heidegger, Martin, 95
Heine, Heinrich, 54
Heiremans, Gerard, 359
Helman, Albert, 505
Helmont, Jacques van, 75
Hemelrijk, Maurits van, 213
Henckens, Jaak, 392
Henckens, Françoise, 392
Hendrick, Robert, 406
Hendrickx, Jan, 91, 412, 421
Henrion, Robert, 411
Herbert, Tony, 258
Herbiet, Paul, 118, 213, 400
Herck, Hélène van, 56
Herman, Fernand, 293, 295, 300, 328
Hermans, Toon, 57
Hersch, Jeanne, 572
Heyman, Hendrik, 260

Hirsch, Etienne, 316
Hislaire, Jacques, 210
Hitler, Adolf, 60, 349, 439
Holbrooke, Richard, 517
Hölderlin, Friedrich, 54
Hollants van Loocke, Tony, 486
Hollants, Betsie, 258
Honecker, E., 288
Houben, Robert, 19, 25, 31, 40, 57, 68-69, 71, 73, 122, 126, 134, 170, 187, 197, 210, 213, 237, 248, 383, 389, 400, 414, 441, 571
Houthuys, Jef, 11, 358, 406, 444, 446
Houtte, J. van, 408
Hove, Albert van, 541, 543
Hovre, Dr. de, 569
Howe, Geoffrey, 449
Hoyaux, Jacques, 363
Hulpiau, Raf, 180, 183, 185, 194, 196
Humblet, Antoine, 198, 296
Hume, Basil, 370
Humphrey, president Hubert, 95
Hurez, Léon, 182, 335-336, 338
Huyghebaert, Jan, 574
Huysmans, Camille, 276

Ibsen, Henrik, 71
Isacker, Filip van, 40

Jadot, Mgr., 140
Janssens, John, 359
Jaspers, Karl, 65, 95
Jenkins, Roy, 582
Jennebelly, 144
Jeunehomme, 249
Johannes a Cruce, 584
Johannes-Paulus I, paus, 372
Johannes-Paulus II, paus, 433-434
Johnson, Lyndon, 350
Jörgensen, Anker, 348
Jorissen, Wim, 129, 134, 333
Jünger, Ernst, 535, 567

Kai-Sjek, Tsjiang, 137-138, 140
Kant, Immanuel, 576
Kaplan, Ralph J., 112
Karamanlis, 281
Karel de Grote, 583
Karel de Stoute, 318

Karl I Bond, 204
Keersmaeker, Paul de, 366-367
Kelly, Grace, 373
Kempinaire, André, 297
Kengo, Eerste minister, 548
Kennan, George, 575
Kennedy, Edward, 83
Kennedy, J.F., 83
Kennedy, Robert, 97
Keynes, J.M., 60, 534
Kindleberger, Charles, 83
Kipling, Rudyard, 420
Kissinger, Henry A., 78
Klepsch, Egon, 416, 491, 494
Knoops, 328
Koestler, Arthur, 557
Kohl, Helmut, 439
Kronacker, baron, 346
Kuylen, Rik, 300

Lagasse de Locht, 230
Lagasse, André, 108, 118
Lalumière, Cathérine, 495
Lamberty, Max, 572
Lamennais, Félicité de, 54
Lamfalussy, Alexandre, 311
Lams, Armand, 241

Lannoo, Godfried ridder, 13
Lardinois, 151
Lavens, Albert, 296
Lawrence, Thomas Edward, 420
Lean, David, 50, 568
Leburton, Edmond, 179-180, 193, 204, 249, 296, 385, 410
Leca, Dominique, 401, 434
Lecanuet, Jean, 580
Leclercq, Hugues, 268, 271
Leclercq, Jacques, 88
Lecourt, Robert, 316
Leemans, Ward, 376
Leeuw, Aart van der, 53
Lefèvre, Theo, 57, 69, 74-75, 164-165, 179, 188, 191-192, 199, 211-213, 258, 338, 421-422, 513, 572
Lelouche, Pierre, 501
Lenin, Vladimir Iljitsj, 270
Leopold II, Koning, 260
Leopold III, koning, 7, 18, 258, 260-264, 266, 559
Lever, Harold, 317
Lewis, Flora, 502
Lex, Yvonne, 56
Leynen, Hubert, 305
Leys, Simon, 277, 572
Leysen, André, 303
Leysen, Vaast, 200, 247, 330, 333
Liebaers, Herman, 262
Liliane, prinses, 264
Limbourg, Peter, 387
Lindemans, Ignace, 435
Lorwin, Val, 96
Luns, Joseph, 348, 373, 382
Luykx, Theo, 594

Machtens, Edmond, 108
Maertens, Guido, 372, 574
Maier, Hans, 378
Maingain, 545
Malaparte, Curzio, 64
Malula, Mgr., 370
Man, Hendrik de, 17, 36, 55, 62, 69, 160, 218, 551, 559, 568
Mandel, Georges, 9
Mandungu, Bula, 269-270
Mangelschots, Petra, 12
Mansholt, Sicco, 151
Marck, Pol, 180
Marcorelles, Louis, 80, 85

Marcos, Imelda, 370
Marcuse, Herbert, 558
Margot, Fons, 380, 406
Maris, René, 359
Maritain, Jacques, 556, 571
Marjolin, Robert, 318, 560
Marshall, George, 101
Martens, Kris, 366-367
Martens, Luc, 442
Martens, Wilfried, 111, 166, 180, 186-187, 192, 202, 224, 247, 259, 262, 330, 334, 364, 366, 369, 374, 376, 378, 381, 383, 385, 400, 403-404, 409, 417, 428, 442, 445, 449
Marx, Karl, 270
Mathot, Guy, 411
Mauroy, Pierre, 314
Mc Carthy, Eugene, 83
Mc Carthy, Joseph, 83
Mechelen, Frans van, 37, 180, 199
Meerts, Louis, 387
Meester, Jo de, 552
Meester, Wivina de, 441
Meirsch, Maria van der, 56
Mendez-France, Pierre, 297
Merlot, J.J., 45-46, 335

Metternich, Clement von, 61, 270, 420, 551
Meulen, J. van der, 310-311
Meyer, Jan de, 382, 389, 418
Michel, Louis, 426-427, 545
Michel, Victor, 293, 295
Miert, Karel van, 352, 374, 403, 415, 452
Milosevic, 515
Miry, Raoul, 68
Mitterrand, François, 428, 495
Mobutu, Joseph-Désiré, 268, 343, 345, 426, 505
Moissi, Dominique, 486, 517
Molitor, André, 334
Mommerency, George, 241
Monnet, Jean, 74, 161, 175, 282, 291, 309, 316, 421, 426, 463, 513, 572-573
Monroe, Marilyn, 84
Montesquieu, Charles-Louis de, 94
Moor, Ritweger de, 346, 351
Moortel, Leon van den, 159
More, Thomas, 52, 372
Moreau, Robert, 297
Morel, Pierre, 501
Morgenthau, Hans J., 93
Morton-Abramovitz, 512
Mounier, Emmanuel, 556, 583
Moureaux, Philippe, 331, 400
Müller J., A., 88
Müller-Armack, Alfred, 555
Munch, dr., 498-499
Murphy, Robert, 175
Myrdal, Gunnar, 87, 503, 564

Natali, Lorenzo, 151
Neirynck, Michel, 110
Nell-Breuning S.J., Oswald von, 555
Newman, Paul, 84
Nitze, Paul, 443
Nixon, Richard, 138, 140, 149, 175
Nols, Roger, 303
Nothomb, Charles-Ferdinand, 73, 164, 171-172, 179, 181-182, 186-187, 193, 198, 202, 209, 222, 224-225, 237, 248, 292-295, 333, 355, 363, 373-374, 377, 381, 385, 400, 403, 415-416
Nyerere, Julius, 505

O'Toole, Peter, 50
Oleffe, André, 208, 236, 291, 296, 299, 359
Olivier, Louis, 220, 224, 297
Orlent, Robert, 241, 330

Ortoli, F.X., 471
Outers, Lucien, 248, 339, 344, 376, 386

Paepe, André de, 150, 378, 454
Paepe, Placide de, 86, 91, 296
Panella, Marco, 495
Pangalos, Theo, 438
Parisis, Albert, 25
Pascal, Blaise, 164
Paulus VI, paus, 369-370
Peel, Robert, 405, 513
Peeters, Theo, 311, 447
Péguy, Charles, 54, 539, 587
Pennock, lord, 451-452
Périn, François, 136, 200, 257, 293, 297, 328, 400
Perry, William, 522
Persoons, François, 30, 381
Peters, K.C., 311, 447, 552

Petrie, Peter, 452
Peyrefitte, Alain, 308, 373, 460
Pflimlin, Pierre, 454, 459-461
Pia, zuster, 51
Piccoli, 372
Piccus, Mrs., 143
Piens, J., 164
Pierlot, Hubert, 212, 260
Pierson, Marc-Antoine, 118, 121, 134, 213, 333, 335, 341
Pierson-Piérard, Marianne, 341
Poher, Alain, 281, 316, 586
Poma, Karel, 159, 297
Pompidou, president Georges, 154, 309-310, 397
Poorter, kolonel de, 340, 346
Powell, Charles, 518-519
Powell, Enoch, 129
Prins, Herman de, 433
Prodi, Romano, 534
Prout, Christopher, 491-492
Provoost, Guido, 339

Quaghebeur, dokter, 366
Quintens, Mgr., 369

Racine, Jean, 54, 501
Raet, Lodewijk De, 560
Rafelghem, Carlos van, 410
Rainier, prins, 373
Ramsay, bisschop, 369
Ratzinger, Mgr., 378
Reagan, Ronald, 428, 443
Reich, Wilhelm, 558
Renais, Alain, 85
Renard, André, 20, 34
Renkin, Jules, 260
Rens, Lieven, 378
Reston, James, 85
Rey, Jean, 311, 318
Reynaud, Paul, 401, 434
Ridder, Hugo de, 217, 238, 255, 383, 446, 574
Rielly, John, 95-96, 175
Riesman, David, 84
Rilke, Reiner Maria, 54
Risopoulos, Basile, 118, 122
Rocard, Michel, 511, 517
Rockefeller, Nelson, 83, 175
Roelants, F., 421

Rombouts, J., 552
Romero, Mgr. Oscar, 455
Rompuy, Herman van, 410, 412-414, 416, 441, 574
Roosevelt, Franklin Delano, 85, 578
Roper, John, 514-516, 518
Röpke, Wilhelm, 552
Roth, Joseph, 128
Rothschild, Robert, 316
Rotschild, Eric de, 501
Rougemont, Denis de, 501
Rovan, Joseph, 572
Rumor, Mariano, 96, 455
Rupnik, Jacques, 513
Ruskin, John, 54
Ruys, Manu, 133, 222, 259, 437

Saby, H., 503
Saeger, Jos de, 31, 127, 187, 189, 202, 227, 251, 296, 325, 552
Saintraint, A., 547
Santer, Jacques, 472, 534
Sartre, Jean-Paul, 571
Sauvy, Alfred, 160
Schaepdrijver, Ed. de, 420, 541
Schamphelaere, Mia de, 574
Schelstraete, René, 41, 197
Schendel, Arthur van, 53

Scheyven, Raymond, 74, 87, 464
Schiltz, Hugo, 200, 247, 333, 363, 385, 544
Schlesinger, A.M., 83, 97
Schmidt, Helmut, 83, 288, 314, 316, 319, 373, 378, 432, 439, 511
Schoumaeker, J.R., 419, 445
Schoutheete de Tervarent, Philippe de, 311
Schroeder, Gerhard, 465
Schumacher, Francis, 205
Schuman, Robert, 316, 496, 584
Segers, Paul-Willem (P.W.), 22, 26, 29, 40, 58, 110, 123, 127, 195, 205-206, 248, 359, 407, 411, 546, 559
Serafian, 226, 229
Servais, Léon, 120, 122
Severen, Joris van, 18
Shaw, George B., 67
Shevardnadze, 482
Shultz, George, 443, 472
Simonet, Henri, 338, 341, 373, 385, 388
Sinatra, Frank, 52
Smaele, Albert de, 301
Smedt, Emiel-Jozef de, 26
Smet, Gustaaf de, 134
Smet, Miet, 167
Smits, Jozef, 393
Snow, Edgar, 137
Snow, Peter, 453
Snoy et d'Oppuers, J. Ch., 67, 311
Soames, Christopher, 215
Soares, 369
Solarz, Stephen, 512
Solsjenitsyn, Alexander, 286
Somer, P. de, 572
Song Hui, Pak, 523
Sonnenschein, Carl, 585
Sorel, Georges, 19
Soros, George, 511
Soutou, Jean-Marie, 572
Spaak, Antoinette, 355, 383, 385, 409
Spaak, Paul-Henri, 26, 106, 309, 465
Spierenburg, H., 315
Spinelli, Altiero, 314
Spinoy, Antoon, 103
Spitaels, Guy, 198, 335, 408
Spot, Jan de, 258, 302
Stalin, Jossif, 270
Stalpaert, Georges, 366, 372
Standaert, Felix, 310, 369

Stanhope, Esther, 451
Stanhope, Lord, 451
Stenmans, Alain, 49
Steverlynck, Antoon, 179
Stewart-Clark, Jack, 535
Stexhe, P. de, 118, 225, 400
Steyaert, Rika, 380
Storme, Marcel, 371, 410
Strasberg, Lee, 84
Strauss, Franz-Josef, 82
Stresemann, Gustav, 584
Streuvels, Stijn, 53, 574
Strogoff, Michael, 420, 526
Struye, Dominique, 502
Struye, Paul, 40, 400
Stürmer, Michael, 572
Su Hon, Choe, 523
Suenens, Leo Jozef, 29, 369
Swaebe, Geoffrey, 443
Swaelen, Frank, 172, 196, 224, 437, 441, 574

Talleyrand, Charles, 61, 216, 420, 534
Teng-kwe, Ki, 277
Terwagne, Freddy, 45-47, 49, 109, 117, 121, 129, 335, 400
Thatcher, Margaret, 428-429, 443, 449, 452, 518-519
Theunis, Georges, 212
Thomas a Kempis, 5
Thomas van Aquino, 584
Thomas, Hugh, 317
Thorn, Gaston, 280, 314, 369, 467
Thuysbaert, Prosper, 310, 345
Thys, Petrus, 150
Tinbergen, Jan, 87, 503, 564
Tindemans, Bruno, 574, 589
Tindemans, Nora, 589
Tindemans, Pia, 377, 589
Tindemans, Thomas, 535, 574, 589
Tindemans, Rosa, 4, 138
Tito, Josip, 515
Tolstoi, Ljev, 420
Torbeyns, Ria, 13
Toussaint, Michel, 271, 297
Triffin, Robert, 311
Trudeau, Pierre, 348, 373
Tse-toeng, Mao, 137, 140
Tudjman, Franjo, 515

Urban, R., 519
Uri, Pierre, 75, 161, 316
Uyl, Joop den, 280

Valéry, Paul, 579
Vanaudenhove, Omer, 117, 187, 400
Vandekerckhove, Michiel, 389, 552
Vandekerckhove, Robert, 11, 111, 118, 122, 135-136, 172, 249, 257, 259, 296, 372, 376, 388, 400
Vandenberghe, Hugo, 377
Vandeputte, Robert, 189, 408
Vanderpoorten, Herman, 116, 118, 220, 254, 297, 330, 341, 400, 413, 558
Vanhove, Lode, 109, 116, 118, 378, 556
Veblen, Thorstein, 84
Veil, Simonne, 513, 517
Verbist, Alfons, 552
Verhenne, Pol, 186
Verheugen, 111, 158, 224, 240, 318, 377, 535
Verlaine, Paul, 128
Vermeire, Rik, 96
Vermeylen, Pierre, 113, 284, 400

Verplaetse, Fons, 444-445
Verroken, Jan, 26, 380, 400, 404, 572
Verschaeve, Cyriel, 551
Versichelen, Frans, 62
Vigny, François de, 467
Vlaeminck, Roger de, 272
Vleeschouwer, Albert de, 41
Vlerick, André, 37, 166, 180, 195, 199, 201
Vondel, Joost van den, 129
Voorde, A. van de, 360
Vranckx, Alfons, 113
Vredeling, 280

Wakefield, Peter, 451
Waldheim, Kurt, 369, 439
Walschap, Gerard, 128, 569
Ward, Barbar, 176
Waterschoot, John van, 133-134

Weber, Alfred, 575
Weber, Max, 48, 252
Weckx, Hugo, 380
Wee, Herman van der, 189
Weert, Francis de, 116
Weizsäcker, Richard von, 318, 511
Wellington, 451
Werner, Pierre, 318
Wiesenthal, Simon, 575
Wigny, Pierre, 41, 70
Willem de Zwijger, 464
Willem I, Koning, 116
Willem van Oranje, 464
Wilson, Harold, 307
Winter, August de, 297
Wischnewski, Hans-Jürgen 454-455
Woeste, Charles, 302, 550
Woitrin, 24, 31
Würz, Francis, 505
Wyles, John, 451
Wyninckx, Jos, 439-440

Yang, H.K., 141
Yost, 175
Ypersele de Strihou, Jacques van, 311, 368

Zaccagnini, 372
Zamora, Ruben, 454
Zeeland, Paul van, 418
Zinzen, Walter, 372